พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย เถรคาถา

เล่ม ๒ ภาคที่ ๓

ตอนที่ ๔

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เถรคาถา วีสตินิบาต

๑. อธิมุตตเถรคาถา

ว่าด้วยผู้หลุดพ้นย่อมไม่กลัวตาย

[๓๘๕] พระอธิมุตตเถระถูกพวกโจรจับไว้ มิได้มีความกลัวหวาดเสียว มีหน้าผ่องใส เมื่อหัวหน้าโจรเห็นดังนั้น เกิดความอัศจรรย์ใจ จึงได้กล่าวคาถาสรรเสริญ ๒ คาถาว่า

เมื่อก่อน เราจะฆ่าสัตว์เหล่าใดเพื่อบูชายัญ หรือเพื่อปล้นเอาทรัพย์ สัตว์เหล่านั้นหมดอำนาจ เกิดความกลัวย่อมพากันหวาดหวั่นและบ่นเพ้อ แต่ความกลัวมิได้มีแก่ท่านเลย ซ้ำยังมีสีหน้าผ่องใสยิ่งนัก เมื่อภัยใหญ่เห็นปานนี้ปรากฏแล้ว เหตุไรท่านจึงไม่คร่ำครวญเล่า.

พระเถระเมื่อจะแสดงธรรม โดยมุ่งการตอบคำถามของนายโจรนั้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ห่วงใยในชีวิต ความกลัวทั้งปวงอันเราผู้สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นได้แล้ว เมื่อตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว ความกลัวตายในปัจจุบัน มิได้มีด้วยประการใดประการหนึ่งเลย ดุจบุรุษไม่กลัวความหนัก เพราะวางภาระแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้ธรรมเราก็อบรมดีแล้ว เราไม่มีความกลัวตาย เหมือนบุคคลไม่กลัวโรคเพราะโรคสิ้นไปแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้มรรคเราก็อบรมดีแล้ว ภพทั้งหลายอันไม่น่ายินดีเราได้เห็นแล้ว เหมือนบุคคลดื่มยาพิษแล้วบ้วนทิ้งฉะนั้น บุคคลผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ไม่มีความถือมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว หมดอาสวะย่อมยินดี เพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือนบุคคลพ้นแล้วจากการถูกประหารฉะนั้น บุคคลผู้บรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวง ย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาตาย ดุจบุคคลออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ฉะนั้น สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ก็ดี ภพที่สัตว์ได้อยู่ในโลกนี้ก็ดี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า สิ่งทั้งหมดนี้ไม่เป็นอิสระ ผู้ใดรู้แจ้งธรรมข้อนั้น เหมือนดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมไม่ยึดถือภพไร ๆ ดังบุคคลผู้ไม่จับก้อนเหล็กแดงอันร้อนโชนฉะนั้น เราไม่มีความคิดว่า ได้มีมาแล้ว จักมีต่อไป สังขารจักปราศจากไป จะคร่ำครวญไปทำไมในเพราะสังขารนั้นเล่า.

ดูก่อนนายโจร ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งธรรมอันบริสุทธิ์และความสืบต่อแห่งสังขารอันบริสุทธิ์ เมื่อใดบุคคลพิจารณาเห็นเสมอด้วยหญ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี เรารำคาญด้วยสรีระ เราไม่ต้องการด้วยภพ ร่างกายนี้จักแตกไป และจักไม่มีร่างกายอื่น ถ้าท่านทั้งหลายปรารถนาจะทำกิจใดด้วยร่างกายของเรา ก็จงทำกิจนั้นเถิด ความขัดเคืองและความรักใคร่ในร่างกายนั้น จักไม่มีแก่เรา เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลายทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกายของเรานั้น. โจรทั้งหลายได้ฟังคำของท่านอันน่าอัศจรรย์ ทำให้ขนลุกชูชัน จึงพากันวางศาสตราวุธ แล้วกล่าวดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความไม่เศร้าโศกที่ท่านได้นี้ เพราะท่านได้ทำกรรมอะไรไว้ หรือใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนของใคร.

พระเถระได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าวตอบว่า

พระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญู รู้เห็นธรรมทั้งปวง ชนะหมู่มาร มีพระกรุณาใหญ่ ผู้รักษาพยาบาลชาวโลกทั้งปวง เป็นอาจารย์ของเรา ธรรมเครื่องให้ถึงความสิ้นอาสวะอันยอดเยี่ยมนี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว ความไม่เศร้าโศกเราได้เพราะอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์ พวกโจรฟัง

ถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของพระเถระผู้เป็นฤาษีแล้ว พากัน วางศาสตราและอาวุธ บางพวกก็งดเว้นจากโจรกรรม บางพวกก็ขอบรรพชา โจรเหล่านั้นครั้นได้บรรพชาในศาสนาของพระสุคตแล้ว ได้เจริญโพชฌงค์และพลธรรม เป็นบัณฑิต มีจิตเฟื่องฟู เบิกบาน มีอินทรีย์อันอบรมดีแล้ว ได้บรรลุสันตบท คือนิพพานอันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.

จบอธิมุตตเถรคาถา

อรรถกถากถาวิสตินิบาต

อรรถกถาอธิมุตตเถรคาถาที่ ๑

ใน **วีสตินิบาต** คาถาของท่านพระอธิมุตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ยญฺญตฺถํ วา ธนตฺถํ วา** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน สั่งสมบุญไว้ในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอัตถทัสส- บังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ รู้เดียงสาแล้ว เมื่อพระศาสดาปรินิพพานไป ได้อุปัฏฐากภิกษุสงฆ์ ยังมหาทานให้เป็นไปแล้ว.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในท้องของน้องสาวท่านพระสังกิจจเถระ ได้มีชื่อว่า **อธิมุตตะ** ท่านเจริญวัยแล้ว ได้บวชในสำนักของพระเถระผู้เป็นลุง บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งๆ ที่ดำรงอยู่ในภูมิของสามเณรก็ได้

บรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]

เมื่อพระโลกนาถนามว่าอัตถทัสสี ผู้เป็นอุดมบุคคล
เสด็จนิพพานแล้ว เรามีจิตเลื่อมใส บำรุงภิกษุสงฆ์
เรานิมนต์ภิกษุสงฆ์ผู้ซื่อตรง มีจิตตั้งมั่น แล้วเอา
อ้อยมากระทำมณฑป นิมนต์ให้พระสงฆ์ผู้เป็นรัตนะ
อันสูงสุดฉันอ้อย เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ จะเป็นเทวดา
หรือมนุษย์ก็ตาม ในกำเนิดนั้น ๆ เราย่อมครอบงำสัตว์
ทั้งปวง นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม. ในกัปที่ ๑๑๘ เรา
ได้ให้ทานใดไว้กาลนั้น ด้วยผลแห่งทานนั้น เรา
ไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายอ้อย. คุณวิเศษ
เหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖
เราได้ทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว

ดังนี้.

ก็ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว ให้กาลเวลาล่วงไปด้วยความสุขในสมาบัติ มีความประสงค์จะอุปสมบท คิดว่าจะบอกลามารดา จึงไปหามารดา ในระหว่างทางได้พบโจร ๕๐๐ คน ผู้เที่ยวหาเนื้อเพื่อจะทำพลีกรรมแก่เทวดา. ฝ่ายพวกโจรได้จับตัวท่านด้วยหวังว่า จักทำเป็นพลีแก่เทวดา. ท่านอธิมุตตะนั้น แม้จะถูกพวกโจรจับก็ไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น ได้มีสีหน้าผ่องใสยืนอยู่. หัวหน้าโจรเห็นดังนั้นเกิดอัศจรรย์จิตอย่างไม่เคยเป็น เมื่อจะสรรเสริญ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมื่อก่อน เราได้ฆ่าสัตว์เหล่าใดเพื่อบูชายัญ หรือเพื่อ

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๓๘.

ปล้นทรัพย์ สัตว์เหล่านั้นหมดอำนาจ เกิดความกลัวตัว-
สั่นและพร่ำเพ้ออยู่ แต่ความกลัวมิได้มีแก่ท่านเลย ซ้ำ
ยังมีสีหน้าผ่องใสยิ่งนัก เมื่อภัยใหญ่เห็นปานนี้ปรากฏ
แล้ว เหตุไรท่านจึงไม่คร่ำครวญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยญฺญตฺถํ** ได้แก่ เพื่อบูชา หรือเพื่อกระทำพลีกรรมแก่เทวดาทั้งหลาย. **วา** ศัพท์ เป็นอรรถวิกัปปะ. กำหนดหมายเอา.

บทว่า **ธนตฺถํ** แปลว่า เพื่อปล้นทรัพย์สมบัติ.

บทว่า **เย หนาม มยํ ปุเร** ความว่า เมื่อก่อนพวกเราได้ฆ่าสัตว์เหล่าใด. จริงอยู่ บทว่า **หนาม** นี้ เป็นคำบอกปัจจุบันกาล ใช้ในอรรถเป็นอดีตกาล.

บทว่า **อวเส** ได้แก่ กระทำให้หมดอำนาจ คือไม่ให้เสรีภาพ. บทว่า **ตํ** ได้แก่ **เตสํ** คือแก่สัตว์เหล่านั้น. บางอาจารย์กล่าวว่า **อวเสสํ** หมดสิ้น ดังนี้ก็มี. (ความแห่งบาลีนั้นว่า) แก่สัตว์ทั้งหมดเว้นท่านไว้ผู้หนึ่ง ในบรรดาสัตว์ที่พวกเราจับมา อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ภยํ โหติ** ความว่า ย่อมมีความกลัวแต่ความตาย อันเป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นตัวสั่น บ่นเพ้อ คือตัวสั่นเพราะจิตสะดุ้งกลัว บ่นเพ้อพูดคำมีอาทิว่า ข้าแต่นาย พวกฉันจักให้สิ่งนี้และสิ่งนี้แก่ท่านทั้งหลาย พวกฉันจักยอมเป็นทาสของท่านทั้งหลาย.

บทว่า **ตสฺส เต** ความว่า แก่ท่านผู้ใด อันเราทั้งหลายประสงค์จะปลงชีวิตเพื่อทำพลีกรรมแก่เทวดา เนื้อความบุกคามอยู่นั้น. บทว่า **ภีตตฺตํ** แปลว่า ความเป็นคนกลัว อธิบายว่า ความกลัว.

บทว่า **ภิยฺโย วณฺณ** ปสีทติ ความว่า สีหน้าของท่านย่อมผ่องใสแม้ยิ่งกว่าสีตามปกติ.

ได้ยินว่า ในคราวนั้น พระเถระเกิดความปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่งว่า ถ้าพวกโจรเหล่านั้นจักฆ่าเรา. เราก็จักปรินิพพานโดยหมดเธอในบัดนี้แหละ ภาระคือทุกข์จักปราศจากไป.

บทว่า **เอวรูโป มหพฺภเย** ความว่า เมื่อปรากฏมรณภัยอันใหญ่หลวงเช่นนี้, อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **เอวรูเป มหพฺภเย** นี้เป็นสัตตมีวิภัตติใช้ในอรรถว่า เหตุบัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงธรรมโดยมุ่งให้คำตอบแก่หัวหน้าโจร จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ห่วงใยในชีวิต ความกลัวทั้งปวงอันเราผู้สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นได้แล้ว เมื่อตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว ความกลัวตายในปัจจุบัน มิได้มีด้วยประการใดประการหนึ่งเลย ดุจบุรุษไม่กลัวความหนัก เพราะวางภาระแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้ธรรมเราก็อบรมดีแล้ว เราไม่มีความกลัวตาย เหมือนบุคคลไม่กลัวโรค เพราะโรคสิ้นไปแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้มรรคเราก็อบรมดีแล้ว ภพทั้งหลายอันไม่น่ายินดีเราได้เห็นแล้ว เหมือนคนดื่มยาพิษแล้วบ้วนทิ้งฉะนั้น บุคคลผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ไม่มีความถือมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว หมดอาสวะ ย่อมยินดี เพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือนบุคคลพ้นจากการถูกประหารฉะนั้น บุคคลผู้บรรลุธรรม

อันสูงสุดแล้ว ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวง ย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาตาย ดุจบุคคลออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ฉะนั้น สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ก็ดี ภพที่สัตว์ได้อยู่ในโลกนี้ก็ดี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า สิ่งทั้งหมดนี้ไม่เป็นอิสระ ผู้ใดรู้แจ้งธรรมข้อนั้น เหมือนดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมไม่ยึดถือภพไรๆ ดังบุคคลไม่จับก้อนเหล็กแดงอันร้อนโชนฉะนั้น. เราไม่มีความคิดว่าได้มีมาแล้ว จักมีต่อไป สังขารทั้งหลายจักปราศจากไป จะคร่ำครวญไปทำไมในเพราะสังขารเหล่านั้นเล่า.

ดูก่อนนายโจร ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งธรรมอันบริสุทธิ์และความสืบต่อสังขารอันบริสุทธิ์. เมื่อใดบุคคลพิจารณาเห็นโลกเสมอด้วยหญ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้นบุคคลนั้นย่อมไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี. เรารำคาญด้วยสรีระ เราไม่ต้องการภพ ร่างกายนี้จักแตกไป และจักไม่มีร่างกายอื่น ถ้าท่านทั้งหลายจะทำกิจใดด้วยร่างกายของเรา ก็จงทำกิจนั้นเถิด. ความขัดเคืองและความรักใครในร่างกายนั้น จักไม่มีแก่เรา เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลายทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกายของเรานั้น.

พระสังคีติกาจารย์ได้กล่าวคาถานี้ไว้ว่า

โจรทั้งหลายได้ฟังคำนั้นของท่านอันน่าอัศจรรย์ ทำให้ขนลุกชูชัน ดังนั้นแล้ว จึงพากันวางศัสตราวุธแล้วกล่าวคำนี้.

เบื้องหน้าแต่นี้ไป ๓ คาถา เป็นคาถาถามพวกโจร และคาถาตอบของพระเถระ พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายได้กล่าวเป็นคาถาไว้ดังนี้ว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความไม่เศร้าโศกที่ท่านได้นี้ เพราะท่านได้ทำกรรมอะไรไว้ หรือใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนของใคร.

พระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญูรู้เห็นธรรมทั้งปวง ชนะหมู่มาร มีพระกรุณาใหญ่ ผู้รักษาพยาบาลชาวโลกทั้งปวง เป็นอาจารย์ของเรา ธรรมเครื่องให้ถึงความสิ้นอาสนะอันยอดเยี่ยมนี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว ความไม่เศร้าโศก เราได้เพราะอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์.

พวกโจรฟังถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของพระเถระผู้เป็นฤาษีแล้ว พากันวางศัสตราและอาวุธ บางพวกงดเว้นจากโจรกรรม บางพวกก็ขอบรรพชา โจรเหล่านั้นครั้นได้บรรพชาในศาสนาของพระสุคตแล้ว ได้เจริญโพชฌงค์และพลธรรม เป็นบัณฑิต มีจิตเฟื่องฟู เบิกบาน มีอินทรีย์อันอบรมดีแล้ว ได้บรรลุสันตบท คือพระนิพพาน อันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นตฺถิ เจตสิกำ ทุกฺขำ อนเปกฺขสฺส คามณิ** ความว่า ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจคือความโทมนัส ดุจน้ำ

เหลืองมีโลหิตเป็นสภาวะ ย่อมไม่มีแก่คนเช่นเรา ชื่อว่าผู้ไม่มีความห่วงใย เพราะไม่มีความห่วงใยคือตัณหา, พระเถระกล่าวถึงความไม่มีความกลัว โดยอ้างถึงความไม่มีโทมนัส ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ความกลัวทั้งปวงเราล่วงพ้นได้แล้ว**

บทว่า **อติกฺกนฺตา ภยา สพฺเพ** ความว่า มหาภัย ๒๕ ประการ และภัยอื่นแม้ทั้งหมด พระอรหันต์ผู้สิ้นสังโยชน์ก้าวล่วงแล้ว คือล่วงพ้นแล้วเด็ดขาด อธิบายว่า ไปปราศแล้ว.

บทว่า **ทิฏฺเจ ธมฺเม ยถาตเถ** ความว่า ธรรมคือสัจจะทั้ง ๔ เราเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค โดยการกำหนดรู้การละ การทำให้แจ้ง และการอบรม.

บทว่า **มรเณ** ได้แก่ เพราะความตายเป็นเหตุ.

บทว่า **ภารนิกฺเขปเน ยถา** ความว่า บุรุษไรๆ ปลดเปลื้องภาระหนักมากที่เทินไว้บนศีรษะ ย่อมไม่กลัว เพราะปลงคือวางภาระนั้นเสียฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

เบญจขันธ์เป็นภาระหนัก ก็บุคคลเป็นผู้นำภาระไป
การยึดถือเอาภาระไว้เป็นทุกข์ในโลก การปลงภาระเสีย
ได้เป็นสุข ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุจิณฺณ** ได้แก่ ประพฤติดีอีกแล้ว บทว่า **พฺรหฺมจริยํ** ได้แก่ ศาสนพรหมจรรย์อันสงเคราะห์ในสิกขา ๓. เพราะเหตุนั้นแหละ **แม้มรรคเราก็อบรมดีแล้ว** คือ แม้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เราก็อบรมไว้โดยชอบทีเดียว.

บทว่า **โรคานมิว สงฺขเย** ความว่า คนเช่นเราย่อมไม่มีความ

กลัวตายอันเป็นที่สิ้นโรคคือขันธ์ เหมือนคนถูกโรคมากหลายครอบงำ กระสับกระส่าย เมื่อโรคทั้งหลายหายไป ย่อมมีแต่ปีติและโสมนัสเท่านั้น.

บทว่า **นิรสฺสาทา ภวา ทิฏฺฐา** ความว่า เราเห็นภพทั้ง ๓ ถูกสามัญญลักษณะ ๓ มีความเป็นทุกข์เป็นต้นครอบงำไว้ ถูกไฟ ๑ กองติดโชนแล้ว ไม่น่ายินดี คือหมดความชื่นใจ.

บทว่า **วิสํ ปีตฺวาว ฉฑฺฑิตํ** ความว่า เราย่อมไม่กลัวความตาย เหมือนคนดื่มยาพิษด้วยความพลั้งเผลอแล้วทิ้งไป ด้วยประโยค (คือการกระทำ) เช่นนั้น.

บทว่า **มุตฺโต อาฆาตนา ยถา** ความว่า บุคคลถูกพวกโจรนำไปยังที่ฆ่าเพื่อจะฆ่า รอดพ้นมาจากที่นั้นได้ด้วยอุบายบางอย่าง ย่อมร่าเริงยินดีฉันใด บุคคลผู้ชื่อว่าถึงฝั่ง เพราะได้พระนิพพานอันเป็นฝั่งแห่งสงสารก็ฉันนั้น เป็นผู้ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทานทั้ง ๔ ชื่อว่าผู้การทำกิจเสร็จแล้ว เพราะทำกิจ ๑๖ ประการมีปริญญากิจเป็นต้น เสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะด้วยกามาสวะเป็นต้น เพราะความสิ้นอายุ คือ เพราะเหตุสิ้นอายุ จึงเป็นผู้ยินดี คือ เป็นผู้มีความโสมนัส.

บทว่า **อุตฺตมํ** แปลว่า ประเสริฐสุด. บทว่า **ธมฺมตํ** ได้แก่ สภาวะแห่งธรรม คือความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์เป็นต้น มีความสำเร็จเป็นเหตุ ในเมื่อได้สำเร็จพระอรหัต.

บทว่า **สพฺพโลเก** ได้แก่ แม้ในโลกทั้งปวง คือในโลกแม้ที่ประกอบไปด้วยความเป็นผู้มีอายุยืน และความเป็นผู้พร้อมมูลด้วยความสุขเป็นต้น.

บทว่า **อนตฺถิโก** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ห่วงใย.

บทว่า **อาทิตฺตาว ฆรา มุตฺโต** ความว่า บุคคลไร ๆ ออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้รอบด้าน กำลังลุกโชติช่วง จากนั้นย่อมไม่เศร้าโศก เพราะออกไปได้ฉันใด ท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้วย่อมไม่เศร้าโศก เพราะการตายเป็นเหตุก็ฉันนั้น.

บทว่า **ยทตฺถ สงฺคตํ กิญฺจิ** ความว่า ความเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง คือการสมาคมกัน การประชุมร่วมกันกับสัตว์หรือสังขารทั้งหลายมีอยู่ คือหาได้อยู่ในโลกนี้. บาลีว่า **สงฺขตํ** ดังนี้ก็มี, ความแห่งบาลีนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นสร้างไว้ คืออาศัยกันเกิดขึ้น

บทว่า **ภโว วา ยตฺถ ลพฺภติ** ความว่า ย่อมได้อุปบัติภพใดในหมู่สัตว์ใด.

บทว่า **สพฺพํ อนิสฺสรํ เอตํ** ความว่า สิ่งทั้งหมดนั้นเว้นจากความเป็นอิสระ คือใคร ๆ ไม่อาจแผ่ความเป็นใหญ่ไปในโลกนี้ว่า จงเป็นอย่างนั้น.

บทว่า **อิติ วุตฺตํ มเหสินา** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา. เพราะฉะนั้น จึงมีวาจาประกอบความว่า ผู้รู้แจ้งว่า สิ่งนั้นไม่เป็นใหญ่ดังนี้ จึงไม่เศร้าโศกเพราะความตาย.

บทว่า **น คณฺหาติ ภวํ กิญฺจิ** ความว่า พระอริยสาวกใดรู้ชัดภพทั้ง ๓ นั้น โดยประการที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้โดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ด้วยมรรคปัญญาอันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา พระอริยสาวกนั้นย่อมไม่ยึดถือภพไร ๆ จะเป็นภพน้อยหรือภพใหญ่ก็ตาม อธิบายว่า ไม่กระทำความอยากในภพนั้น

เหมือนบุรุษไร ๆ ผู้ต้องการความสุข ย่อมไม่เอามือจับก้อนเหล็กที่ร้อนโชนอยู่ตลอดทั้งวันฉะนั้น.

บทว่า **น เม โหติ อโหสึ** ความว่า ความเป็นไปแห่งจิตของเราย่อมไม่มี ด้วยอำนาจความเห็นว่าเป็นตัวตนว่า ในอดีตกาลอันนาน เราได้เป็นผู้เช่นนี้ ดังนี้ เพราะเราถอนทิฏฐิเสียหมดสิ้นแล้ว และเพราะเราเห็นสภาพแห่งธรรมได้ถ่องแท้แล้ว.

บทว่า **ภวิสฺสนฺติ น โหติ เม** ความว่า เพราะเหตุนั่นแล เราย่อมไม่มีแม้ความคิดอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาลอันนาน เราจักเป็น คือพึงเป็นผู้เช่นนี้ คือเป็นอย่างไรหนอแล. บทว่า **สงฺขารา วิคมิสฺสนฺติ** ความว่า แต่เรามีความคิดอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายแลเป็นไปตามปัจจัย, อะไรจะเป็นตนหรือสิ่งที่มีอยู่ในตนก็ตาม ย่อมไม่มีในสังขารนี้ และสังขารเหล่านั้นแลจักปราศจากไป คือพินาศไปได้ จักแตกไปทุก ๆ ขณะ.

บทว่า **ตตฺถ กา ปริเทวนา** ความว่า เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าความร่ำไรอะไรเล่าจักมีในสังขารนั้น.

บทว่า **สุทฺธํ** ได้แก่ ล้วนไม่เจือปนด้วยสาระในตน.

บทว่า **ธมฺมสมุปฺปาทํ** ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งปัจจัยและธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คือความดำเนินไปเพียงสักว่าธรรมมีสังขารเป็นต้นเพราะปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น.

บทว่า **สงฺขารสนฺตตึ** ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกันแห่งสังขารมีประเภทแห่งกิเลสกรรมและวิบาก.

บทว่า **ปสฺสนฺตสฺส ยถาภูตํ** ได้แก่ ผู้รู้ตามความเป็นจริง ด้วยมรรคปัญญา พร้อมกับวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า **ติณกฏฺ ฐสมํ โลกํ** ความว่า เมื่อใครๆ ถือเอาหญ้าและไม้ที่เขาไม่หวงแหนในป่า คนอื่นย่อมไม่มีความคิดว่า ผู้นี้ถือเอาสิ่งของของเราฉันใด บุคคลนั้นก็ฉันนั้น ในกาลใด ย่อมเห็นด้วยปัญญาซึ่งสังขารโลกอันเสมอด้วยหญ้าและไม้ เพราะความเป็นของไม่มีเจ้าของ ในกาลนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้คือไม่ประสบ ไม่ได้คือไม่กระทำความเป็นของเราในสังขารโลกนั้น.

บทว่า **นตฺถิ เม** ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศกว่า นั้นเป็นเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา.

บทว่า **อุกฺกณฺ ฐามิ สรีเรน** ความว่า เรารำคาญกายนี้อันไม่มีสาระ บรรเทาได้ยากเป็นทุกข์อันรู้อะไรไม่ได้ มีสภาพไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด และปฏิกูล คือเราเบื่อหน่ายกายนี้ดำรงอยู่อย่างนี้.

บทว่า **ภเวนมฺหิ อนตฺถิโก** ความว่า เราไม่ต้องการภพแม้ทุกอย่าง คือ เราไม่ปรารถนาภพไรๆ.

บทว่า **โสยํ ภิชฺชิสฺสติ กาโย** ความว่า บัดนี้ กายของเรานี้จักแตกด้วยประโยค คือการกระทำของท่าน หรือจักแตกไปในที่อื่นโดยประการอื่น.

บทว่า **อญฺ โญ จ น ภวิสฺสติ** ความว่า กายอื่นจักไม่มีแก่เราต่อไป เพราะไม่มีภพใหม่.

บทว่า **ยํ โว กิจฺจํ สรีเรน** ความว่า ถ้าท่านทั้งหลายมีประโยชน์ใดด้วยสรีระนี้ จงทำประโยชน์นั้นตามที่ท่านทั้งหลายปรารถนา. บทว่า **น เม ตปฺปจฺจยา** ความว่า มีสรีระนั้นเป็นนิมิต คือมีการกระทำกิจตามที่พวกท่านปรารถนาด้วยสรีระนี้เป็นเหตุ.

บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ ในโจรเหล่านั้น ทั้งผู้ที่กระทำและผู้ไม่ได้กระทำ.

บทว่า **โทโส เปมญฺจ เหหิติ** อธิบายว่า ความขัดเคืองและความยินดีโดยลำดับจักไม่มี เพราะเราละความอาลัยในภพของตนเสียโดยประการทั้งปวงแล้ว. แม้เมื่อไม่มีความขัดเคืองและความรักใคร่ในคนอื่น เพราะมีคนอื่นเป็นเหตุ ก็เพราะพวกท่านทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกายของเรานั้นเป็นเหตุ ท่านจึงกล่าวคำว่า **ตตฺถ** ในโจรเหล่านั้นด้วยอำนาจตามที่ได้บรรลุ (ธรรม).

บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ ของพระอธิมุตตเถระ.

บทว่า **ตำ วจนำ** ความว่า ได้ฟังคำมีอาทิว่า ทุกข์ทางใจย่อมไม่มี อันแสดงถึงความไม่กลัวตาย ต่อแต่นั้นแหละ เป็นเหตุให้ขนลุกชูชันอันไม่เคยเป็น.

บทว่า **มาณวา** ได้แก่ พวกโจร. จริงอยู่ พวกโจรเขาเรียกกันว่ามาณวะ ดุจในประโยคมีอาทิว่า ไปกับพวกโจรผู้ที่โจรกรรม และที่ไม่ได้ทำโจรกรรม.

บทว่า **กึ ภทนฺเต กริตฺวาน** ความว่า ท่านผู้เจริญ เพราะการทำกรรมคือตบะ ชื่อไร. พวกโจรได้กล่าวความนั่น คือกล่าวด้วยการถามว่า หรือใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนคือโอวาทของใคร ท่านจึงได้ความไม่เศร้าโศกนี้ คือไม่มีความเศร้าโศกในเวลาจะตาย.

พระเถระได้ฟังดังนั้น เมื่อจะตอบคำถามของพวกโจรนั้น จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **สพฺพพฺญู** ผู้ทรงรู้ทุกอย่าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพญฺญู** ความว่า ชื่อว่า พระ-สัพพัญญู เพราะทรงรู้สิ่งทั้งปวง อันต่างด้วยเรื่องอดีตเป็นต้น เพราะทรงบรรลุอนาวรณญาณอันเป็นไป แนบเนื่องด้วยความจำนงหวัง (คือเมื่อทรงต้องการก็ใช้ได้ทันที) สามารถตรัสรู้ธรรมทั้งปวง โดยประการทั้งปวง โดยไม่ต้องอ้างถึงผู้อื่น. ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ จึงทรงชื่อว่าเห็นธรรมทั้งปวง เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวงด้วยสมันตจักษุ. พระสัพพัญ-ญุตญาณก็คือพระอนาวรณาณของเราตถาคตนั้นนั่นเอง, ย่อมไม่ผิดจากบาลีที่ว่าด้วยอสาธารณญาณ เพราะพระญาณเดียวนั่นแหล่ะตรัสไว้ ๒ ประการ เพื่อจะทรงแสดงว่าเป็นพระญาณที่ไม่ทั่วไปกับพระสาวกอื่นๆ โดยมุ่งถึงอารมณ์ที่เกิดขึ้น. ก็คำใดที่ควรกล่าวในที่นี้ คำนั้นได้กล่าวไว้พิสดารแล้วในอรรถกถาอิติวุตตกะ เพราะเหตุนั้น พึงทราบความนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาอิติวุตตกะนั้นเถิด. มีวาจาประกอบความว่า พระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าพระชินะเพราะทรงชนะมารทั้ง ๕ ชื่อว่าทรงประกอบด้วยมหากรุณา เพราะทรงประกอบด้วยพระกรุณาอันใหญ่หลวงที่ทรงน้อมให้เป็นไปในสัตว์ทุกหมู่เหล่า ที่ต่างกันโดยจำแนกว่าเป็นผู้ต่ำทรามเป็นต้น ชื่อว่า พระศาสดา เพราะทรงพร่ำสอนเวไนยสัตว์ตามสมควรด้วยทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกกัตถประโยชน์ และปรมัตถ-ประโยชน์ แต่นั้นแหละชื่อว่ารักษาพยาบาลสัตวโลกทั้งปวง เพราะทรงเยียวยาโรค คือกิเลสของสัตวโลกทั้งมวล พระองค์เป็นอาจารย์ของเรา. บทว่า **ขยคามี** แปลว่า เป็นเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน.

เมื่อพระเถระประกาศคุณของพระศาสดาและของพระศาสนาอย่างนี้แล้ว โจรบางพวกกลับได้ศรัทธาบวช บางพวกประกาศความเป็นอุบาสก

พระธรรมสังคาหกาจารย์เมื่อจะแสดงความนั้น จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **สุตฺวาน โอรา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิสิโน** ได้แก่ พระอธิมุตตเถระ ชื่อว่าฤาษี เพราะอรรถว่า แสวงหาคุณมีอธิศีลสิกขาเป็นต้น. บทว่า **นิกฺขิปฺป** แปลว่า ละแล้ว.

บทว่า **สตฺถานิ อาวุธานิ จ** ได้แก่ ศาสตรามีมีดเป็นต้น และอาวุธมีแล่งธนูเป็นต้น. บทว่า **ตมฺหา จ กมฺมา** ได้แก่ จากโจรกรรมนั้น.

บทว่า **เต ปพฺพชิตฺวา สุคตสฺส สาสเน** ความว่า โจรเหล่านั้น เข้าถึงการบรรพชาในศาสนาของพระผู้มีพระภาคสุคตเจ้า ด้วยอาการมีการดำเนินไปอันงามเป็นต้น. ชื่อว่ามีจิตเฟื่องฟู เพราะประกอบด้วยความปีติอันมีความเฟื่องฟูเป็นลักษณะ ซึ่งได้บรรลุแล้วด้วยภาวนาพิเศษ.

บทว่า **สุมนา** แปลว่า ผู้ถึงความโสมนัส. บทว่า **กตินฺทฺริยา** ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว. บทว่า **ผุสึสุ** ได้แก่ มรรลุพระนิพพานอันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้ เพราะได้บรรลุพระอรหัตมรรค.

ได้ยินว่า ท่านอธิมุตตะกระทำพวกโจรให้หมดยศแล้ว พักพวกโจรเหล่านั้นไว้ในที่นั้นเอง (ส่วนตน) ไปหามารดา บอกลามารดาแล้วกลับมา พากันไปยังสำนักของพระอุปัชฌาย์ พร้อมกับโจรเหล่านั้นแล้วให้บรรพชาอุปสมบท. ลำดับนั้น จึงบอกกรรมฐานแก่ท่านเหล่านั้น ไม่นานนัก ท่านเหล่านั้นก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้นได้บรรพชาแล้ว ...ฯ ลฯ... ได้บรรลุสันตบทอันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.

จบอรรถกถาอธิมุตตเถรคาถาที่ ๑

๒. ปาราสริยเถรคาถา[๑]

ว่าด้วยไม่รักษาอินทรีย์จึงมีโทษ

[๓๘๖] ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุผู้ชื่อว่าปาราสริยะ ผู้เป็นสมณะนั่งอยู่แล้วแต่ผู้เดียว มีจิตสงบสงัด เพ่งฌาน บุรุษพึงทำอะไรโดยลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ อินทรีย์ทั้งหลายย่อมมีเพื่อประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั่นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้กระทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ. ถ้าผู้ใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์อันไปในรูปทั้งหลาย เป็นผู้ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย อนึ่ง ผู้ใดไม่ห้ามโสตินทรีย์ อันเป็นไปอยู่ในเสียงทั้งหลาย ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย. ถ้าผู้ใดไม่เห็นอุบายเครื่องสลัดออก ซ่องเสพในกลิ่น ผู้นั้นเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในกลิ่น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ ผู้ใดมัวแต่คำนึงถึงรสเปรี้ยว รสหวานและรสขม เป็นผู้กำหนัดยินดีด้วยตัณหาในรส ไม่รู้สึกถึงความคิดในใจ (อันเกิดขึ้นในขณะบรรพชาว่า จักทำที่สุดทุกข์) ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดมัวนึกถึงโผฏฐัพพะอันสวยงาม ไม่ปฏิกูล ยินดีแล้ว ผู้นั้นย่อมได้

๑. ม. ปาราปริยเถรคาถา.

ประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ อันมีราคะเป็นเหตุ ก็ผู้ใด ไม่อาจรักษาใจจากธรรมเหล่านี้ ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕ นั้น ย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะการไม่รักษาใจนั้น.

ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนองเลือดและซากศพเป็นอันมาก อันนายช่างผู้ฉลาดทำไว้ เป็นของเกลี้ยงเกลาวิจิตรงดงามดุจสมุก คนพาลย่อมไม่รู้สึกว่า ร่างกายนี้เป็นของเผ็ดร้อน มีรสหวานชื่นใจ เกี่ยวพันด้วยความรัก เป็นทุกข์ เป็นของฉาบไล้ไว้ด้วยสิ่งที่น่าชื่นใจ เหมือนมีดโกนอันทาแล้วด้วยน้ำผึ้งฉะนั้น.

บุคคลผู้กำหนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะของหญิง ย่อมต้องประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ. กระแสตัณหาในหญิงทั้งปวงย่อมไหลไปในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียร อาจทำการป้องกันกระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ผู้นั้นเป็นผู้รู้อรรถ ตั้งอยู่ในธรรม เป็นผู้ขยัน มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้บุคคลยังเป็นผู้ยินดีในการครองเรือน ก็พึงทำกิจอันประกอบด้วยอรรถและธรรม. ถ้าประโยชน์ปัจจุบันที่ประกอบแล้วทำให้จมลง พึงเว้นกิจอันไร้ประโยชน์เสีย เมื่อรู้ว่า สิ่งนั้นไม่ควรทำ พึงเป็นผู้ไม่ประมาทมีปัญญาสอดส่องในสิ่งนั้น. บุคคลพึงยึดเอาแต่กิจที่ประกอบด้วยประโยชน์และความยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติ เพราะว่าความยินดีในธรรมนั้นแล เป็นความยินดีสูงสุด.

ผู้ใดปรารถนาจะชิงเอาสิ่งของของผู้อื่นด้วยอุบายใหญ่น้อย ฆ่าผู้อื่น เบียดเบียดผู้อื่น ทำคนอื่นให้เศร้าโศก ฉกชิงเอาสิ่งของของคนอื่น ด้วยความทารุณร้ายกาจ การกระทำของผู้นั้น เป็นการกระทำอันประกอบด้วยความฉิบหาย. บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อผ่าไม้ ย่อมตอกลิ่มด้วยลิ่ม ฉันใด ภิกษุผู้ฉลาดย่อมกำจัดอินทรีย์ด้วยอินทรีย์ ฉันนั้น บุคคลผู้อบรมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา กำจัดอินทรีย์ ๕ ด้วยอินทรีย์ ๕ แล้ว เป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์ไป. บุคคลนั้นเป็นผู้รู้อรรถ ตั้งอยู่ในธรรม ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยประการทั้งปวง ย่อมได้รับความสุข.

จบปาราสริยเถรคาถา

อรรถกถาปาราปริยเถรคาถาที่ ๒[๑]

คาถาของท่านพระปาชาปริยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **สมณสฺส อหุ จินฺตา** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ไว้ในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปเฉพาะในสุคติเท่านั้น ในพุทธุปบาทกาลนี้บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี เมื่อเขาเจริญวัย ได้มีชื่อ

๑. บาลี เป็น ปาราสริยเถรคาถา.

ว่าปาราปริยะ ตามโคตร. เขาเรียนไตรเพทถึงความสำเร็จในศิลปะทั้ง-หลายของพราหมณ์ วันหนึ่ง ในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม ได้ไปยังพระเชตวันวิหารแล้วนั่งอยู่ท้ายบริษัท.

พระศาสดาทรงตรวจดูอัธยาศัยของเขาแล้วทรงแสดง **อินทริยภาวนาสูตร** เขาได้ฟังแล้วได้ศรัทธาแล้วบวช เรียนเอาพระสูตรนั้นแล้ว คิดเนือง ๆ ถึงเนื้อความแห่งพระสูตรนั้น. ก็เนื้อความนี้นั้นจักมีแจ้งเฉพาะในคาถาทั้งหลาย โดยประการที่ท่านคิดอยู่เนือง ๆ. ท่านเมื่อคิดค้นอยู่โดยประการนั้น จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นประธาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต. กาลต่อมา เมื่อจะประกาศอาการที่ตนคิด จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุชื่อว่าปาราปริยะ ผู้สมณะนั่งอยู่ผู้เดียว มีจิตสงบ เพ่งฌาน. บุรุษพึงทำอะไรโดยลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตนและชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ. อินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมมีเพื่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์.

บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั่นแหละ จึงชื่อว่าเป็นผู้กระทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ. ถ้าผู้ใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์อันเป็นไปในรูปทั้งหลาย เป็นผู้ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย. อนึ่ง ผู้ใดไม่ห้ามโสตินทรีย์อันเป็นไปในเสียงทั้งหลาย ยังไม่

เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย. ถ้าผู้ใดไม่เห็นอุบายเครื่องสลัดออก ซ่องเสพในกลิ่น ผู้นั้นเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในกลิ่น ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์. ผู้ใดมัวแต่คำนึงถึงรสเปรี้ยว รสหวาน และรสขม เป็นผู้กำหนัดยินดีด้วยตัณหาในรส ไม่รู้สึกถึงความคิดในใจ (อันเกิดขึ้นในขณะบรรพชาว่าจักทำที่สุดทุกข์) ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์. ผู้ใดมัวนึกถึงโผฏฐัพพะอันสวยงาม ไม่ปฏิกูล ยินดีแล้ว ผู้นั้นย่อมได้ประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ อันมีราคะเป็นเหตุ. ก็ผู้ใดไม่อาจรักษาใจจากธรรมเหล่านี้ เพราะการไม่รักษาใจนั้น ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕ นั้น ย่อมติดตามผู้นั้นไป.

ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนอง เลือด และซากศพ เป็นอันมาก เป็นดุจสมุกอันนายช่างผู้ฉลาดทำไว้ เป็นของเกลี้ยงเกลาจิตรงดงาม. คนพาลย่อมไม่รู้สึกว่าร่างกายนี้เป็นของเผ็ดร้อน มีรสหวานชื่นใจ ผูกพันด้วยความรักเป็นทุกข์ ฉาบไล้ไว้ด้วยสิ่งที่น่าชื่นใจ เหมือนมีดโกนอันทาด้วยน้ำผึ้งฉะนั้น. บุคคลผู้กำหนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะของหญิง ย่อมประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ. กระแสตัณหาในหญิงทั้งปวงย่อมไหลไปในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียรสามารถป้องกันกระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ผู้นั้นตั้งอยู่ในอรรถ ตั้งอยู่ในธรรม เป็นผู้ขยัน มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้จะ

ยังยินดีในการครองเรือน ก็พึงทำกิจอันประกอบด้วยอรรถและธรรม. ถ้าประโยชน์ (ปัจจุบัน) ที่ประกอบแล้วทำให้จมลง ก็พึงเว้นกิจอันไร้ประโยชน์เสีย เมื่อรู้ว่าสิ่งนั้นไม่ควรทำ พึงเป็นผู้ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่องในสิ่งนั้น. บุคคลพึงยึดเอาแต่กิจที่ประกอบด้วยประโยชน์และความยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติเพราะว่าความยินดีในธรรมนั่นแล เป็นความยินดีสูงสุด.

ผู้ใดปรารถนาจะชิงเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยอุบายใหญ่น้อย ฆ่าผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ทำผู้อื่นให้เศร้าโศก ฉกชิงเอาสิ่งของของคนอื่น ด้วยความทารุณร้ายกาจ การกระทำของผู้นั้น เป็นการกระทำอันประกอบด้วยความฉิบหาย. บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อผ่าไม้ย่อมตอกลิ่มด้วยลิ่มฉันใด ภิกษุผู้ฉลาดย่อมกำจัดอินทรีย์ด้วยอินทรีย์ฉันนั้น. บุคคลผู้อบรมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา กำจัดอินทรีย์ ๕ ด้วยอินทรีย์ ๕ แล้ว เป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์ไป. บุคคลนั้นเป็นผู้รู้ในอรรถ ตั้งอยู่ในธรรม ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยประการทั้งปวง ย่อมได้รับความสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมณสฺส** ได้แก่ ผู้เป็นบรรพชิต.

บทว่า **อหุ** แปลว่า ได้เป็นแล้ว.

บทว่า **จินฺตา** ได้แก่ ความคิดในธรรม คือการพิจารณาธรรม.

บทว่า **ปาราปริยสฺส** ได้แก่ ผู้มีโคตรสืบ ๆ มา. บางอาจารย์กล่าวว่า **ปาราจริยสฺส** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **ภิกฺขุโน** ได้แก่ ผู้มีปกติเห็นภัยในสงสาร.

บทว่า **เอกกสฺส** แปลว่า ไม่มีเพื่อน. พระเถระแสดงกายวิเวกด้วย บทว่า **เอกกสสฺ** นี้.

บทว่า **ปวิวิตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้ปราศจากความสงัดด้วยการข่มกิเลสอันมีความสงัดเป็นเหตุ. พระเถระแสดงจิตตวิเวกด้วย บทว่า **ปวิวิตฺตสฺส** นี้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ฌายิโน** ดังนี้.

บทว่า **ฌายิโน** ได้แก่ ผู้มีการเพ่งเป็นปกติ. อธิบายว่า ผู้ประกอบในโยนิโสมนสิการ. พระเถระกล่าวข้อนั้นทั้งหมดการทำตนให้เป็นเหมือนคนอื่น.

ด้วยบทว่า **กิมานุปุพฺพํ** เป็นต้น ท่านแสดงถึงความคิดนั้น. พึงทราบวินิจฉัยคาถาต้นในคาถาเหล่านั้นก่อน. บทว่า **กิมานุปุพฺพํ** ได้แก่ **อนุปุพฺพํ** คือตามลำดับ. อธิบายว่า ในวัตรและสมาจารที่จะกล่าวตามลำดับนั่นแล มีลำดับอย่างไร วัตรและสมาจารเหล่านั้น พึงปฏิบัติตามลำดับอะไร.

บทว่า **ปุริโส กึ วตฺ กึ สมาจารฺ** ความว่า บุรุษผู้ใคร่ประโยชน์เมื่อประพฤติศีลสมาจารเช่นไร ซึ่งได้นามว่า วัตร เพราะอรรถว่าพึงสมาทาน ชื่อว่าพึงเป็นผู้มีปกติทำกิจของตน คือพึงเป็นผู้มักทำกิจที่ควรทำและไม่พึงเบียดเบียน คือไม่พึงทำสัตว์ไร ๆ ให้ลำบาก. สมณธรรมชื่อว่ากิจของตน โดยสังเขป ได้แก่ ศีล สมาธิและปัญญา, เมื่อบุคคลบำเพ็ญสมณธรรมนั้น แม้แต่เลศในการเบียดเบียนผู้อื่นย่อมไม่มี เพราะเมื่อมีการเบียดเบียนผู้อื่น ความเป็นสมณะก็มีไม่ได้. สมจริงดังที่พระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ฆ่าสัตว์อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ ดังนี้. ก็ในที่นี้ ท่านถือเอาวาริตศีลด้วย **วต** ศัพท์. ถือเอาฌานและวิปัสสนาเป็นต้นพร้อมกับจาริตศีล ด้วย **สมาจาร** ศัพท์ เพราะเป็นธรรมต้องประพฤติ. เพราะฉะนั้น วาริตศีลจึงเป็นใหญ่เป็นประธาน.

ก็แม้ในข้อนั้น เพราะเหตุที่เมื่ออินทรีย์สังวรสำเร็จ ศีลทั้งปวงจึงเป็นอันรักษาดีแล้ว คุ้มครองดีแล้ว ฉะนั้น พระเถระประสงค์จะแสดงอินทรีย์สังวรก่อน เมื่อจะประกาศโทษในการไม่รักษาอินทรีย์ และอานิสงส์ในการรักษาอินทรีย์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อินฺทฺริยานิ มนุสฺสานํ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อินฺทฺริยานิ** เป็นบทแสดงไขถึงธรรมที่จะต้องรักษา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอธิบายไว้ว่า อินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น.

บทว่า **มนุสฺสานํ** เป็นบทแสดงไขถึงบุคคลผู้ประกอบในการรักษา.

บทว่า **หิตาย** แปลว่า เพื่อประโยชน์.

บทว่า **อหิตาย** แปลว่า เพื่อมิใช่ประโยชน์. คำที่เหลือว่า **โหนฺติ** ควรนำมาเชื่อมเข้า. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็อินทรีย์เหล่านั้นนั่นแลย่อมมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์อย่างไร ? พระเถระจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **รกฺขิตานิ** รักษาแล้ว ดังนี้.

คำนั้นมีอธิบายว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีจักษุเป็นต้น บุคคลใดไม่ปิดด้วยประตูคือสติ ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่บุคคลนั้น โดยความเป็นประตูให้บาปธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น เป็นไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น

ที่ปิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพราะไม่มีอภิชฌาเป็นต้นนั้น.

บทว่า **อินฺทฺริยาเนว สารกฺขํ** ความว่า พระเถระเมื่อจะแสดงว่าเพราะเหตุที่อินทริยสังวรบริบูรณ์ ย่อมทำศีลสัมปทาให้บริบูรณ์, ศีล-สัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์, สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น การรักษาอินทรีย์ จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนแท้ ดังนี้ จึงกล่าวว่า รักษาอินทรีย์เท่านั้น อธิบายว่า รักษาด้วยการอารักขามีสติเป็นเบื้องหน้า คืออันดับแรก รักษาโดยชอบซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยโยนิโสมนสิการ ปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นไว้ โดยประการที่โจรคืออกุศล ไม่เข้าทางทวารนั้น ๆ ปล้นทรัพย์คือกุศลในจิตสันดาน. ก็บทว่า **สารกฺขํ** ท่านกล่าว **สํ** ศัพท์กระทำให้เป็น **สา** เหมือนในประโยคว่า **สาราโค** เป็นต้น บาลีว่า **สํ รกฺขํ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **อินฺทฺริยานิ จ โคปยํ** เป็นคำไวพจน์ของบทว่า **อินฺทฺริยาเนว สารกฺขํ** นั้นนั่นแหละ, ประโยชน์ในคำไวพจน์พึงทราบโดยนัยดังกล่าวในอรรถกถาเตติปกรณ์นั่นเทอญ.

ด้วยบทว่า **อตฺตโน กิจฺจการีสฺส** นี้ ท่านแสดงถึงการปฏิบัติประโยชน์ตน, ด้วยบทว่า **น จ กิญฺจิ วิเหฐเย** นี้ แสดงถึงอาการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น, อีกอย่างหนึ่ง แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงถึงการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเท่านั้น เพราะถึงการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงถึงการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน เพราะการที่ปุถุชนและพระเสกขะปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

ครั้นท่านแสดงฝ่ายข้างบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยสังเขปว่า อินทรีย์ที่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างนี้แล้ว แต่เมื่อจะจำแนกแสดงฝ่ายข้างเศร้าหมองว่า อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **จกฺขุนฺทฺริยํ เจ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุนฺทฺริยํ เจ รูเปสุ คจฺฉนฺตํ อนิวารยํ อนาทีนวทสฺสาวี** ความว่า หากบุคคลใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์ที่ไป คือดำเนินไปตามชอบใจในรูปายตนะที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ชนิดรูปายตนะเขียว เหลือง เป็นต้น เป็นผู้ไม่เห็นโทษในการเป็นไปอย่างนั้น คือถ้าหากไม่เห็นอาทีนพโทษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปในในสัมปรายภพ. บาลีว่า **คจฺฉนฺตํ นิวารเย อนิสฺสรณทสฺสาวี** ดังนี้ก็มี.

ในบาลีที่ว่านั้น บุคคลใดดำรงในอาการเพียงสักว่าเห็น โดยวิธีที่กล่าวไว้ว่า เมื่อเห็นจักเป็นเพียงสักว่าเห็น ยังจักขุนทรีย์ให้เป็นไปในรูปายตนะด้วยสติสัมปชัญญะ ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติเห็นการสลัดออกในรูปายตนะนั้น โดยปริยายตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว พึงเห็นว่า เป็นผู้มีปกติไม่เห็นการสลัดออก.

บทว่า **โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจติ** ความว่า บุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากวัฏทุกข์ได้เลย.

ก็ความเป็นไปโดยประการที่บาปธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ซ่านไปทางทวารนั้น ชื่อว่าการไม่ห้ามจักขุนทรีย์ในที่นี้ ก็การไม่ห้ามจักขุนทรีย์นั้น โดยใจความ พึงเห็นว่าเป็นการไม่ตั้งขึ้นแห่งสติสัมปชัญญะ. แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็นัยนี้แหละ.

บทว่า **อธิมุจฺฉิโต** ได้แก่ ถึงความสยบด้วยตัณหาอันนอนเนื่องอยู่.

บทว่า **อมฺพิลํ** แปลว่า รสเปรี้ยว.

บทว่า **มธุรคฺคํ** ได้แก่ โกฏฐาสแห่งรสหวาน.

อนึ่ง บทว่า **ติตฺตสฺคฺคํ อนุสฺสรํ** ได้แก่ หวนระลึกถึงรสนั้น ๆ ด้วยอำนาจความชอบใจ.

บทว่า **คนฺถิโต** ได้แก่ ผูกพันอยู่ในรสนั้น ๆ. บางอาจารย์กล่าวว่า **คธิโต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ถึงความกำหนัด.

บทว่า **หทยํ นาวพุชฺฌติ** ความว่า ย่อมไม่รู้ คือไม่กำหนดเอาความคิดที่เกิดขึ้นในขณะบรรพชาเป็นต้นว่า จักทำที่สุดทุกข์ อธิบายว่า เป็นผู้กำหนัดด้วยตัณหาในรสอันเป็นเหตุย่ำยีธรรมที่ไม่มีโทษ จึงไม่รู้สึก คือไม่รู้ ได้แก่ไม่ปฏิบัติใจ คือส่วนภายในแห่งพระศาสนา.

บทว่า **สุภานิ** แปลว่า งาม.

บทว่า **อปฺปฏิกูลานิ** ได้แก่ เป็นที่รื่นรมย์ใจ คือน่าปรารถนา.

บทว่า **โผฏฺฐพฺพานิ** ได้แก่ ผัสสะ ชนิดที่มีใจครองและไม่มีใจครอง.

บทว่า **รตฺโต** ได้แก่ กำหนัดด้วยราคะอันมีความกำหนัดเป็นสภาวะ.

บทว่า **ราคาธิกรณํ** แปลว่า มีราคะเป็นเหตุ.

บทว่า **วิวิธํ วินฺทเต ทุขํ** ความว่า ย่อมได้เฉพาะทุกข์อันเป็นปัจจุบันด้วยความเร่าร้อน เพราะราคะเป็นต้น และทุกข์อันเป็นไปในสัมปรายภพด้วยการเดือดร้อนในนรกเป็นต้น.

บทว่า **มนํ เจเตหิ** ได้แก่ (ไม่อาจรักษา) ใจ จากธรรมเหล่านั้น

มีรูปารมณ์เป็นต้น และมีธรรมารมณ์เป็นประเภท. บทว่า **นำ** ได้แก่ บุคคล.

บทว่า **สพฺเพหิ** ได้แก่ ทั้งหมดคือแม้ทั้ง ๕. ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่อาจรักษาคือคุ้มครองใจได้แก่มโนทวาร จากธรรม ๕ ประการ มีรูปเป็นต้นตามที่กล่าวแล้วนั้น และจากประเภทแห่งธรรมารมณ์ ด้วยการห้ามบาปกรรมที่เป็นไปในธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น คือเพราะไม่รักษาใจนั้น ทุกข์อันมีการไม่รักษาใจนั้นเป็นเหตุ ย่อมติดตาม คือไปตามบุคคลนั้น และเมื่อติดตามไป ย่อมติดตามไปด้วยธรรมแม้ทั้ง ๕ นี้ มีรูปารมณ์เป็นต้น กับอารมณ์ที่ ๖ (ธรรมารมณ์) แม้ทั้งหมด เป็นอารัมมณปัจจัย.

ก็ในอธิการนี้ ท่านกล่าวจักขุนทรีย์และโสตินทรีย์ว่า ไม่ห้ามจักขุนทรีย์และโสตินทรีย์ที่ไปอยู่ เพราะเป็นอินทรีย์ที่ยึดเอาอารมณ์ที่ยังไม่ประจวบเข้า, อินทรีย์นอกจากนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นอินทรีย์ที่ยึดถือเอาอารมณ์ที่ประจวบเข้า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า **หากว่าช่องเสพกลิ่น** ดังนี้.

ก็แม้ในข้อนั้นก็พึงเห็นว่า ตัณหาในรส และตัณหาในโผฏฐัพพะยังหนาแน่นแก่สัตว์ทั้งหลายโดยพิเศษ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้กำหนัดในรส หวนระลึกถึงโผฏฐัพพะทั้งหลาย ดังนี้.

พระเถระครั้นแสดงทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่คุ้มครองทวาร อันมีความไม่สำรวมในอารมณ์ทั้ง ๖ โดยทวารทั้ง ๖ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว เมื่อจะวิจัยสภาวะแห่งสรีระอันเป็นเหตุให้ความไม่สำรวมนี้นั้นเกิดขึ้นเพราะ

การไม่รู้สภาวะแห่งสรีระ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิดังนี้ว่า **ปุพฺพโลหิตสมฺปุณฺณ** เต็มด้วยหนองและเลือด.

คำแห่งคาถาทั้งสองนั้นมีความว่า ชื่อว่าสรีระนี้บริบูรณ์ คือเต็มด้วยหนองและเลือด และซากศพอย่างอื่นเป็นอันมากมีดีและเสมหะเป็นต้น สรีระนี้นั้นอันช่างผู้ฉลาด คือศิลปาจารย์ผู้ฉลาดในหมู่ชนการทำไว้เกลี้ยงเกลา วิจิตรงดงามด้วยประพรมด้วยน้ำครั่งเป็นต้น แต่ภายในเต็มด้วยของไม่สะอาดมีคูถเป็นต้น เป็นดุจสมุกน่ารื่นรมย์ใจแต่เพียงผิว เป็นที่ลุ่มหลงแห่งพาลชน ชื่อว่าเผ็ดร้อน เพราะมีทุกข์เป็นสภาวะ และเพราะความเร่าร้อนด้วยทุกข์มีนรกเป็นต้น ชื่อว่ามีรสหวานชื่นใจ เพราะเป็นของอร่อยด้วยเหตุสักว่าความชอบใจ อันไม่มีมูลเหตุอันเกิดจากความดำริ ชื่อว่าเกี่ยวพันด้วยความรัก เพราะผูกพันด้วยภาวะที่น่ารักนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าเป็นทุกข์เพราะทนได้ยาก และเพราะมีความชื่นใจน้อย, ชาวโลกผู้ไม่รู้จักทุกข์อันใหญ่หลวงที่ตนได้เสวยอยู่ เพราะความโลภด้วยอำนาจความพอใจในสรีระเช่นนี้ เป็นผู้ติดในรสอร่อย พึงเห็นเสมือนคนเลียคมมีดโกนฉะนั้น.

บัดนี้พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ธรรมมีรูปเป็นต้นเหล่านี้เป็นอารมณ์ของจักษุเป็นต้นที่กล่าวแล้วนั้น โดยพิเศษ เนื่องในหญิงที่บุรุษจะพึงใคร่ เพราะเหตุนั้น พึงทำการสำรวมในรูปเป็นต้นนั้น จึงกล่าวคำอาทิว่า **อิตฺถิรูเป** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิตฺถิรูเป** ได้แก่ ในวรรณรูปกล่าว คือรูปายตนะอันเกิดจากสมุฏฐาน ๔ ของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง วรรณะอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งเครื่องประดับที่ประดับแล้ว หรือแห่งกลิ่นและสี

เป็นต้น หรือแห่งเครื่องประดับและระเบียบดอกไม้ของหญิงที่เนื่องด้วยกาย ย่อมสำเร็จโดยเป็นอารมณ์แห่งจักษุวิญญาณของบุรุษ ทั้งหมดนั้น พึงทราบว่าอิตถีรูป เหมือนกัน.

บทว่า **อิตฺถิสเร** ได้แก่ เสียงขับร้อง เสียงพูด เสียงหัวเราะ และเสียงร้องไห้ของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง เสียงผ้าที่หญิงก็ดี เสียงเครื่องประดับที่หญิงประดับก็ดี เสียงขลุ่ย พิณ สังข์ และบัณเฑาะก์เป็นต้นที่สำเร็จด้วยประโยคของหญิงก็ดี ในที่นี้ พึงทราบว่าท่านสงเคราะห์ด้วย **อิตถิสร** ศัพท์ ศัพท์ว่า เสียงหญิง. เสียงแม้ทั้งหมดนั่น พึงทราบว่าฉุดคร่าเอาจิตของบุรุษมา. ส่วนในบาลีว่า **อิตฺถิรเส** ในรสแห่งหญิง ท่านกล่าวด้วยอำนาจรสายตนะอันเกิดจากสมุฏฐาน ๔. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า กิจคือการรับคำด้วยการจัดการงานเป็นต้น และกิจคือการบริโภคของหญิง ชื่อว่าเป็นอิตถีรส.

รสมีน้ำลายที่เปื้อนเนื้อริมฝีปากหญิง และรสข้าวยาคูแลภัตเป็นต้น ที่หญิงนั้นให้แก่บุรุษทั้งหมดนั่น พึงทราบว่า อิตถีรสเหมือนกัน. และแม้ในโผฏฐัพพะ กายสัมผัสของหญิง และผัสสะแห่งผ้า เครื่องประดับ และดอกไม้เป็นต้น ที่อยู่ในร่างกายหญิง พึงทราบว่า อิตถีโผฏฐัพพะเหมือนกัน. ก็ในบทว่า **โผฏฺฐพฺเพปิ** นี้ พึงเห็นว่า สงเคราะห์เอาอิตถีรส ด้วย **อปิ** ศัพท์ ของอาจารย์พวกหนึ่งที่อ้างบาลีว่า **อิตฺถิรูเป อิตฺถิสเร** นั้น.

บทว่า **อิตฺถิคนฺเธสุ** ได้แก่ ในคันธายตนะอันเกิดแต่สมุฏฐาน ๔ ของหญิง. ธรรมดาว่า กลิ่นร่างกายของหญิงเป็นกลิ่นเหม็น. จริงอยู่ หญิงบางพวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นม้า บางพวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นแพะ บาง

พวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นเหงื่อ บางพวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นเลือด. แม้ถึงอย่างนั้น คนผู้บอดเขลาก็ยังยินดีในหญิงเหล่านั้นอยู่นั่นแหละ.

ส่วนนางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ มีกลิ่นจันทน์ฟุ้งออกจากกาย กลิ่นอุบลฟุ้งออกจากปาก กลิ่นดังกล่าวมานี้ ย่อมไม่มีแก่หญิงทั่วไป เพราะเหตุนั้น กลิ่นเครื่องสูบไล้ที่จัดหามาเสริมเข้าในร่างกายหญิง พึงทราบว่า อิตถีคันธะ กลิ่นหญิง.

บทว่า **สารตฺโต** ได้แก่ กำหนัดนักแล้ว คือยินดี สยบแล้ว, ก็บทว่า **สารตฺโต** นี้ พึงประกอบแม้ในบทว่า **อิตฺถิรูเป** เป็นต้นไป.

บทว่า **วิวิธํ วินฺทเต ทุขํ** ความว่า ย่อมได้เฉพาะทุกข์มีประการต่าง ๆ ที่เป็นไปในปัจจุบัน ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น ที่เป็นไปในภายภาคหน้าด้วยเครื่องจองจำครบ ๕ ประการเป็นต้น ซึ่งมีความกำหนัดนักในรูปหญิงเป็นต้นเป็นเหตุ.

บทว่า **อิตฺถิโสตานิ สนฺทนฺติ** ความว่า กระแสตัณหา ๕ ประการทั้งหมด คือไม่เหลือ มีรูปเป็นต้น ของหญิงเป็นอารมณ์ ย่อมไหลไป.

บทว่า **ปญฺจสุ** ได้แก่ ในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ.

บทว่า **เตสํ** ได้แก่ กระแสทั้ง ๕ เหล่านั้น.

บทว่า **อาวรณํ** ได้แก่ การปิดกั้น, อธิบายว่า บุคคลผู้สามารถเพื่อตั้งสติสัมปชัญญะแล้วยังความสำรวมให้ดำเนินไป โดยประการที่ความไม่สำรวมจะเกิดขึ้นไม่ได้นั้นเป็นผู้มีความเพียร คือเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมแล้วยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม.

พระเถระ ครั้นแสดงข้อปฏิบัติของบรรพชิตในอารมณ์มีรูปเป็นต้น

อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โส อตฺถวา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส อตฺถวา โส ธมฺมฏฺโ โส ทกฺโข โส วิจกฺขโณ** ความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้รู้อรรถ คือเป็นผู้มีความรู้ตั้งอยู่ในธรรม ขยันในธรรม คือฉลาดหรือไม่เกียจคร้านในธรรม มีปัญญาเครื่องพิจารณาในโลกนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ฉลาดในความเป็นกิจที่จะพึงกระทำ

บทว่า **กาเรยฺย รมมาโนปิ กิจฺจ ธมฺมตฺถสำ หิตำ** ความว่า แม้ผู้ยินดีในการครองเรือน ก็พึงการทำกิจที่พึงกระทำนั้นอันประกอบด้วยธรรมและอรรถ คือไม่ปราศจากธรรมและอรรถ คือพึงทำโภคะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พึงกระทำรักษาและใช้สอยโภคะที่เกิดขึ้นแล้ว อธิบายว่า พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งประโยชน์แก่คน สัตว์ และวัตถุทั้ง ๓ หมู่ โดยไม่โกรธเคืองกันแลกัน (และ) โดยไม่เบียดเบียนกันแลกัน. ก็นัยนี้ ของชนเหล่าใดย่อมเป็นไปด้วยอำนาจประโยชน์ของคนทั้ง ๓ เหล่า โดยไม่ผิดจากสัมมาปฏิบัติ เหมือนดังพระเจ้าพิมพิสารมหาราชเป็นต้น ท่านก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจของชนเหล่านั้น พึงเห็นว่า ท่านไม่กล่าวไว้ด้วยอำนาจคนบางพวก.

บทว่า **อโถ สีทติ สญฺญตฺตำ** ความว่า ถ้ากำหนดถือเอาประโยชน์ปัจจุบันซึ่งประกอบดีแล้วในโลกนี้ดำรงอยู่.

บทว่า **วชฺเช กิจฺจำ นิรตฺถกำ** ความว่า แม้ถ้าว่าพึงสละ คือละกิจอันประกอบด้วยความฉิบหาย ซึ่งเหินห่างจากประโยชน์ชาติหน้า.

บทว่า **น ตำ กิจฺจนฺติ มญฺญิตฺวา อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ** ความว่า

เป็นผู้ไม่ประมาทด้วยการไม่อยู่ปราศจากสติ มีปัญญาเครื่องพิจารณาโดยเกิดจากวิจารณปัญญา รู้ว่า กิจนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เราไม่ควรทำดังนี้แล้วพึงงดเว้นเสีย.

ก็ครั้นงดเว้นแล้วพึงยึดถือสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ และความยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติ อธิบายว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูล อันต่างด้วยทิฏฐธัมมิกประโยชน์และสัมปรายิกัตถประโยชน์ คือเป็นเหตุนำประโยชน์เกื้อกูลทั้งสองประเภทนั้นมา และความยินดีอันประกอบด้วยกุศลอันยิ่ง คือที่ประกอบด้วยสมถะและวิปัสสนา พึงยึดถือเอาให้ดี คือทำการยึดถือเอาสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์และความยินดีอันประกอบด้วยธรรมนั้นแล้วประพฤติ. ก็เพราะพระบาลีว่า ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความยินดีนั้นจึงชื่อว่าความยินดีชั้นสูงสุด เพราะให้บรรลุประโยชน์สูงสุดโดยส่วนเดียว.

ก็เพื่อจะแสดงความยินดีในคำที่กล่าวไว้ว่า กิจอันประกอบด้วยความยินดีในกาม ไม่มีประโยชน์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อุจฺจาวเจหิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจาวเจหิ** ได้แก่ ใหญ่และเล็ก.

บทว่า **อุปาเยหิ** แปลว่า ด้วยนัยทั้งหลาย.

บทว่า **ปเรสมภิชิคีสติ** ความว่า บุคคลใดปรารถนาเพื่อจะชิงเอาสิ่งของของคนอื่น หรือทำคนอื่นให้เสื่อมโดยประการทั้งปวง ปล้น ฆ่าหรือทำคนอื่นให้เศร้าโศก ปล้นเอาของคนอื่นโดยทารุณ. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า บุคคลใดปล้น ฆ่า ทำผู้อื่นให้เศร้าโศกเพราะเหตุแห่งกาม พยายามลักของคนอื่นด้วยอุบายต่าง ๆ มีการตัดช่อง ปีนหน้าต่างและกรรโชกชิงเอาเป็นต้น กระทำการทารุณ ปล้น ชิงเอา ทำคนอื่นให้

เสื่อมเสียทรัพย์สมบัติ กิจนั้นของบุคคลนั้น ประกอบด้วยความยินดีในกาม ไม่ประกอบด้วยประโยชน์เป็นกิจเลวทรามโดยส่วนเดียว.

โดยนัยตรงกันข้ามกันกิจที่ไม่มีประโยชน์นั้น ท่านจึงประกาศความที่ความยินดีในธรรม เป็นความยินดีอย่างสูงสุด โดยส่วนเดียวแท้จริง.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศการปิดกั้นอินทรีย์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลใดสามารถทำการปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้น ดังนี้ พร้อมด้วยอุบาย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อจะผ่าไม้ย่อมตอกลิ่มด้วยลิ่มฉันใด ดังนี้.

ช่างถากไม้ผู้มีกำลัง คือผู้ประกอบด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้ ประสงค์จะเอาลิ่มที่ติดอยู่ในท่อนไม้ออก จึงตอกลิ่มที่แข็งกว่าลิ่มนั้น จึงจะนำออกจากท่อนไม้นั้นได้ฉันใด ภิกษุผู้ฉลาดก็ฉันนั้น ประสงค์จะสกัดอินทรีย์มีจักษุเป็นต้นด้วยกำลังแห่งวิปัสสนา ก็ย่อมสกัดด้วยอินทรีย์นั่นเอง.

เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า สกัดด้วยอินทรีย์เหล่าไหน ? จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สทฺธ** อินทรีย์คือศรัทธา ดังนี้.

คำนั้นมี อธิบายว่า ภิกษุอบรม คือเจริญอินทรีย์ ๕ อันเป็นเครื่องบ่มวิมุตติแม้นี้ คือศรัทธามีลักษณะน้อมใจเชื่อ, ความเพียรมีลักษณะประคองไว้, สมาธิมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน, สติมีลักษณะปรากฏ. ปัญญามีลักษณะเห็น จึงกำจัด อินทรีย์มีจักษุเป็นต้น ด้วยอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ โดยกำจัดความเป็นทวารแห่งการเกิดกิเลส มีความยินดีและความขัดเคืองเป็นต้น แล้วตัดได้เด็ดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลาย อันเป็นที่อาศัยแห่งอินทรีย์นั้นด้วยอริยมรรค แต่นั้นนั่นแล เป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์ คือหมดทุกข์ย่อมเข้าถึงอนุปาทิเสสปรินิพพานทีเดียว.

บทว่า **โส อตฺถวา** ความว่า บุคคลนั้นเป็นพราหมณ์ตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่าผู้รู้อรรถเพราะประกอบด้วยอรรถอันสูงสุด ชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรมเพราะตั้งอยู่ในธรรมอันยังอรรถนั้นให้ถึงพร้อม การทำตามอนุสาสนีอันเป็นพระดำรัส คือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยประการทั้งปวง คืออย่างสิ้นเชิงทุกวิธีแล้วดำรงอยู่ แต่นั้นแล นระคือบุรุษผู้สูงสุดนั้นย่อมถึงคือพอกพูน ทำสุขคือพระนิพพานให้เจริญ.

ก็เพราะพระเถระประกาศข้อปฏิบัติ โดยการประกาศอาการคิดของตนอย่างนี้ การประกาศความคิดนี้แหละ พึงเห็นว่าเป็นการพยากรณ์พระอรหัตผลของพระเถระนั้น.

จบอรรถกถาปาราปริยเถรคาถาที่ ๒

๓. เตลุกานิเถรคาถา[๑]

ว่าด้วยการกำจัดกิเลสเครื่องร้อยรัด

[๓๘๗] เรามีความเพียรค้นคิดธรรมอยู่นาน ก็ไม่ได้ความสงบใจ จึงได้ถามสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่า ใครหนอในโลกเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ใครเล่าเป็นผู้ได้บรรลุธรรมอันหยั่งลงสู่อมตะ เราจักปฏิบัติธรรมของใคร ซึ่งเป็นเครื่องให้รู้แจ้งปรมัตถ์ เราเป็นผู้มีความคดคือกิเลสอันไปแล้วในภายใน เหมือนปลาที่กินเหยื่อฉะนั้น เราถูกผูกด้วยบ่วงใหญ่คือกิเลส เหมือนท้าวเวปจิตติอสูร ถูกผูกด้วยบ่วงของท้าวสักกะฉะนั้น เรากระชากบ่วงคือกิเลสนั้นไม่หลุด จึงไม่พ้นไปจากความโศกและความร่ำไร ใครในโลกจะช่วยเราผู้ถูกผูกแล้วให้หลุดพ้น แล้วประกาศทางเป็นเครื่องตรัสรู้ให้เรา เราจะรับสมณะหรือพราหมณ์คนไหนไว้เป็นผู้แสดงธรรมอันกำจัดกิเลสได้ จะปฏิบัติธรรมเครื่องนำไปปราศจากชราและมรณะของใคร.

จิตของเราถูกร้อยไว้ด้วยความลังเลสงสัย ประกอบด้วยความแข็งดีเป็นกำลัง ฉุนเฉียว ถึงความเป็นจิตกระด้าง เป็นเครื่องทำลายตัณหา. สิ่งใดมีธนูคือตัณหาเป็นสมุฏฐาน มีประเภท ๓๐ เป็นของมีอยู่ในอก เป็นของหนัก ทำลายหทัยแล้วตั้งอยู่ ขอท่านจงดูสิ่งนั้นนั่นเถิดการไม่ละทิฏฐิเล็กน้อย อันลูกศรคือความดำริผิดให้อาจหาญ

๑. ม. เตลกานิเถรคาถา.

แล้ว เราถูกยิงด้วยลูกศร คือทิฏฐินั้น หวั่นไหวอยู่ เหมือนใบไม้ที่ถูกลมพัดฉะนั้น ลูกศรคือทิฏฐิ ตั้งขึ้นแล้วในภายในของเรา ย่อมไหม้ทันที กายอันเนื่องด้วยสัมผัสสะ ๖ เกิดแล้วในที่ใด ย่อมแล่นไปในที่นั้นทุกเมื่อ เราไม่เห็นหมอผู้ที่จะถอนลูกศรของเราเยียวยาเรา (โดย) ในเยียวยาด้วยเชือกต่าง ๆ ด้วยศัสตราและด้วยวิธีอื่น ๆ. ใครไม่ต้องใช้ศัสตรา ไม่ทำให้ร่างกายเราเป็นแผล ไม่เบียดเบียนร่างกายเราทั้งหมด จักถอนลูกศรอันเสียบอยู่ภายในหทัยของเราออกได้ ก็บุคคลผู้นั้นเป็นใหญ่ในธรรม เป็นผู้ประเสริฐ ลอยโทษอันเป็นพิษเสียได้ ช่วยชี้บกคือนิพพานและหัตถ์คืออริยมรรคแก่เราผู้ตกไปในห้วงน้ำคือสงสารอันลึก เราเป็นผู้จมอยู่ในห้วงน้ำใหญ่อันนำดินคือธุลีไปไม่ได้ เป็นห้วงน้ำสาดไปด้วยมายา ริษยา ความแข็งดีและความง่วงเหงาหาวนอน ความดำริทั้งหลายอันอาศัยซึ่งราคะ เป็นเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ มีเมฆคืออุทธัจจะเป็นเสียงคำรน มีสังโยชน์เป็นฝน ย่อมนำบุคคลผู้มีความเห็นผิดไปสู่สมุทร คืออบาย.

กระแสตัณหาทั้งหลายย่อมไหลไปตามอารมณ์ทั้งปวง ตัณหาเพียงดังเถาวัลย์เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ใครจะพึงกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ใครเล่าจะตัณหาอันเป็นดังเถาวัลย์นั้นได้.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงทำฝั่งอันเป็นเครื่องกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นเถิด อย่าให้กระแสตัณหาอันเกิดแต่ใจ พัดท่านทั้งหลายไปเร็วพลัน ดังกระแสน้ำพัดต้นไม้อันตั้งอยู่ริมฝั่งไปฉะนั้น พระศาสดาผู้มีอาวุธคือปัญญา ผู้อันหมู่ฤาษีอาศัยแล้ว เป็นที่พึ่งแก่เราผู้มีภัยเกิดแล้ว ผู้แสวงหาฝั่งคือนิพพานจากที่มิใช่ฝั่ง พระองค์ได้ทรงประทานบันไดอันทอดไว้ดีแล้ว บริสุทธิ์ ทำด้วยไม้แก่นคือธรรม เป็นบันไดมั่นคงแก่เรา ผู้ถูกกระแสตัณหาพัดไปอยู่ และได้ตรัสเตือนเราว่า อย่ากลัวเลย. เราได้ขึ้นสู่ปราสาท คือสติปัฏฐานแล้ว พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้ยินดีในร่างกายของตน ที่เราได้สำคัญในกาลก่อน โดยเป็นแก่นสาร ก็เมื่อใดเราได้เห็นทางอันเป็นอุบายขึ้นสู่เรือ เมื่อนั้นเราจักไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตน ได้เห็นท่าคืออริยมรรคอันอุดม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางอันสูงสุด เพื่อไม่ให้บาปธรรมทั้งหลาย มีทิฏฐิและมานะเป็นต้น ซึ่งเป็นดังเป็นดังลูกศรเกิดในตน เกิดแต่ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ เป็นไปได้. พระพุทธเจ้าทรงกำจัดโทษอันเป็นพิษได้ ทรงบรรเทากิเลสเครื่องร้อยรัดของเรา อันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน อันตั้งอยู่แล้วตลอดกาลนาน.

จบเตลุกานิเถรคาถา

อรรถกถาเตลุกานิเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระเตลุกานิเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **จิรรตฺตํ วตาตาปี** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ในพระนครสาวัตถี ก่อนกว่าพระศาสดาประสูติ ได้นามว่า **เตลุกานิ** เจริญวัยแล้ว รังเกียจกาม เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเหตุ จึงละการครองเรือนบวชเป็นปริพาชก มีอัธยาศัยในการลอกจากวัฏฏะ เที่ยวแสวงหาวิโมกข์ คือการหลุดพ้น โดยนัยมีอาทิว่า ใคร คือท่านผู้ถึงฝั่งในโลก จึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์นั้น ๆ ถามปัญหา. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทำเขาให้ดื่มด่ำไม่ได้ เขามีจิตข้องกับปัญหานั้น จึงได้ท่องเที่ยวไป.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติในในโลก ประกาศพระธรรมจักรอันบวร ทรงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก วันหนึ่ง ท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรม ได้ศรัทธาแล้วบวช เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต. วันหนึ่ง ท่านนั่งอยู่กับพวกภิกษุ พิจารณาถึงคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ แล้วหวนระลึกถึงการปฏิบัติของตนตามแนวนั้น เมื่อจะบอกข้อปฏิบัตินั้นทั้งหมดแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้[๑] ความว่า

๑. ขุ. เถร. ๒๖/ ข้อ ๓๘๗.

เรามีความเพียรคิดค้นธรรมอยู่นาน ไม่ได้ความสงบใจ จึงได้ถามสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่า ใครหนอในโลกเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ใครเล่าเป็นผู้ได้บรรลุธรรมอันหยั่งลงสู่อมตะ เราจักปฏิบัติธรรมของใครซึ่งเป็นเครื่องให้รู้แจ้งปรมัตถ์ เราเป็นผู้มีความคดคือกิเลส อันไปแล้วในภายในเหมือนปลาที่กินเหยื่อฉะนั้น เราถูกผูกด้วยบ่วงใหญ่คือกิเลส เหมือนท้าวเวปจิตติอสูร ถูกผูกด้วยบ่วงของท้าวสักกะฉะนั้น เรากระชากบ่วงคือกิเลสนั้นไม่หลุด จึงไม่พ้นจากความโศกและความร่ำไร ใครในโลกจะช่วยเราผู้ถูกผูกแล้วให้หลุดพ้น แล้วประกาศทางเป็นเครื่องตรัสรู้ให้เรา เราจะรับสมณะหรือพราหมณ์คนไหนไว้เป็นผู้แสดงธรรมอันกำจัดกิเลสได้ จะปฏิบัติธรรมอันเป็นเครื่องนำไปปราศจากชราและมรณะของใคร.

จิตของเราถูกร้อยไว้ด้วยความลังเลสงสัย ประกอบด้วยความแข่งดีเป็นกำลัง ฉุนเฉียว ถึงความเป็นจิตกระด้าง เป็นเครื่องทำลายตัณหา. สิ่งใดมีธนูคือตัณหาเป็นสมุฏฐาน มี ๓๐ ประเภท เป็นของมีอยู่ในอก เป็นของหนัก ทำลายหทัยแล้วตั้งอยู่ ขอท่านจงดูสิ่งนั้นเถิด. การไม่ละทิฏฐิเล็กน้อยอันลูกศรคือความดำริผิดให้อาจหาญขึ้นแล้ว เราถูกยิ่งด้วยลูกศรคือทิฏฐินั้น หวั่นไหวอยู่เหมือนรบไม้ถูกลมพัดฉะนั้น. ลูกศรคือทิฏฐิตั้งขึ้นแล้วในภายในของเราย่อมไหม้ทันที กายอันเนื่องด้วยสัมผัสสะ ๖

เกิดขึ้นในที่ใด ย่อมแล่นไปในที่นั้นทุกเมื่อ เราไม่เห็นหมอผู้ที่จะถอนลูกศรของเราเยียวยาเรา (โดย) ไม่เยียวยาด้วยเชือกต่าง ๆ ด้วยศัสตรา และด้วยวิธีอื่น ๆ. ใครไม่ต้องใช้ศัสตรา ไม่ทำร่างกายให้เป็นแผล ไม่เบียดเบียนร่างกายเราทั้งหมด จักถอนลูกศรอันเสียบอยู่ภายในหทัยของเราออกได้ บุคคลผู้นั้นเป็นใหญ่ในธรรม เป็นผู้ประเสริฐ ลอยโทษอันเห็นพิษเสียได้ พึงช่วยขึ้นบกคือนิพพาน และหัตถ์คืออริยมรรคแก่เราผู้ตกไปในห้วงน้ำคือสงสารอันลึก เราเป็นผู้จมอยู่ในห้วงน้ำใหญ่อันนำดินคือไปไม่ได้ เป็นห้วงน้ำลาดไปด้วยมายา ริษยา ความแข็งดี และความง่วงเหงาหาวนอน. ความดำริทั้งหลายอันอาศัยราคะ เป็นเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ มีเมฆคืออุทธัจจะเป็นเครื่องคำรน มีสังโยชน์เป็นฝนย่อมนำบุคคลผู้มีความเห็นผิดไปสู่สมุทรคืออบาย. กระแสตัณหาทั้งหลาย ย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ตัณหาเพียงเถาวัลย์เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ใครจะพึงกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ใครเล่าจะตัดตัณหาเพียงดังเถาวัลย์นั้นได้.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงทำฝั่งอันเป็นเครื่องกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นเถิด อย่าให้กระแสตัณหาอันเกิดแต่ใจ พัดพาท่านทั้งหลายไปเร็วพลัน ดังกระแสน้ำพัดพาต้นไม้อันตั้งอยู่ริมฝั่งไปฉะนั้น. พระ-

ศาสดาผู้มีอาวุธคือปัญญา ผู้อันหมู่ฤาษีอาศัยแล้ว เป็นที่พึ่งแก่เราผู้มีภัยเกิดแล้ว ผู้แสวงหาฝั่งคือพระนิพพานจากที่มิใช่ฝั่ง. พระองค์ได้ประทานบันไดอันทอดไว้ดี บริสุทธิ์สำเร็จด้วยไม้แก่นคือธรรม เป็นบันไดอันมั่นคงแก่เราผู้ถูกระแสตัณหาพัดไปอยู่ และได้ตรัสเตือนเราว่าอย่ากลัวเลย. เราได้ขึ้นสู่ปราสาทคือสติปัฏฐาน แล้วพิจารณาหมู่สัตว์ผู้ยินดีในร่างกายของตน ที่เราได้สำคัญในกาลก่อนโดยเป็นแก่นสาร. ก็เมื่อใด เราได้เห็นทางอันเป็นอุบายขึ้นสู่เรือ เมื่อนั้นเราจักไม่ยึดถือตัวตน ได้เห็นท่าคืออริยมรรคอันอุดม. พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางอันสูงสุด เพื่อไม่ให้บาปธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิและมานะเป็นต้น ซึ่งเป็นดังลูกศรเกิดในตน อันเกิดแต่ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ เป็นไปไม่ได้. พระพุทธเจ้าทรงกำจัดโทษอันเป็นพิษได้ ทรงบรรเทากิเลสเครื่องร้อยรัดของเรา อันนอนเนื่องอยู่ในสันดานตั้งอยู่แล้วตลอดกาลนาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิรรตฺตํ วต** แปลว่า ตลอดกาลนานหนอ.

บทว่า **อาตาปี** แปลว่า มีความเพียร คือความปรารภความเพียรในการแสวงหาโมกขธรรม.

บทว่า **ธมฺมํ อนุวิจินฺตยึ** ได้แก่ คิดค้น คือแสวงหาวิมุตติธรรมว่าวิโมกขธรรมเป็นเช่นไรหนอ หรือว่า เราจะพึงบรรลุวิโมกขธรรมนั้นได้อย่างไร.

บทว่า **สมๆ จิตฺตสฺส นาลตฺถๆ ปุจฺฉๆ สมณพฺราหฺมเณ** ความว่า เราถามวิมุตติธรรมกะสมณพราหมณ์เจ้าลัทธิต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ได้ คือไม่ประสบความสงบจิตอันมีสภาวะไม่สงบตามปกติ คืออธิบายธรรมอันเป็นเครื่องสลัดวัฏทุกข์อันเป็นตัวสงบ.

บทมีอาทิว่า **โก โส ปารงฺคโต** ความว่า เป็นเครื่องแสดงอาการที่ถาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โก โส ปารงฺคโต โลเก** ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ปฏิญญาว่าเป็นเจ้าลัทธิในโลกนี้ คนนั้นคือใครหนอเข้าถึงฝั่งแห่งสงสาร คือพระนิพพาน.

บทว่า **โก ปตฺโต อมโตคธๆ** ความว่า ใครถึงคือบรรลุที่พึ่ง คือนิพพาน ได้แก่ทางแห่งวิโมกข์.

บทว่า **กสฺส ธมฺมๆ ปฏิจฺฉามิ** ความว่า เราจะรับ คือปฏิบัติตามโอวาทธรรมของสมณะหรือพราหมณ์คนไร.

บทว่า **ปรมตฺถวิชานนๆ** ได้แก่ เป็นเครื่องรู้แจ้งปรมัตถประโยชน์ อธิบายว่า อันประกาศปวัตติ (ทุกข์) และนิวัตติ (ความดับทุกข์) อันไม่ผิดแผก.

บทว่า **อนฺโตวงฺกคโต อาสี** ความว่า ทิฏฐิ ท่านเรียกว่า วังกะ เพราะเป็นความคดแห่งใจ, อีกอย่างหนึ่ง กิเลสแม้ทั้งหมดเรียกว่า วังกะ ก็บทว่า **อนฺโต** ได้แก่ ภายในแห่งความคดของใจ อีกอย่างหนึ่ง ได้มีความคดคือกิเลสอันอยู่ในภายในหัวใจ.

บทว่า **มจฺโฉว ฆสมามิสๆ** ความว่า เหมือนปลากินเหยื่อ คืองับกินเหยื่อ อธิบายว่า เหมือนปลาติดเบ็ด.

บทว่า **พหฺโธ มหินฺทปาเสน เวปจิตฺยสุโร ยถา** อธิบายว่า

ท้าวเวปจิตติ จอมอสูร ถูกบ่วงของท้าวสักกะผู้เป็นเจ้าโลก ครองไว้ อยู่อย่างไร้เสรี ได้รับทุกข์ใหญ่หลวงฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อก่อนถูกบ่วงคือกิเลสครองไว้ เป็นผู้อยู่อย่างไม่อิสระ ได้รับทุกข์ใหญ่หลวง.

บทว่า **อญฺฉามิ** แปลว่า ย่อมคร่ามา. บทว่า **นํ** ได้แก่ บ่วงคือกิเลส.

บทว่า **น มุญฺจามิ** แปลว่า ย่อมไม่พ้น.

บทว่า **อสฺมา โสกปริทฺทวา** ได้แก่ จากวัฏฏะคือ โสกะ และปริเทวะนั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า เนื้อหรือสุกรที่ถูกคล้องบ่วงไว้ ไม่รู้อุบายจะแก้บ่วง ดิ้นไป ๆ มา ๆ กระตุกบ่วงนั้น ย่อมทำตรงที่ผูกรัดให้แน่นเข้าฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อก่อนถูกบ่วงกิเลสสวมไว้ ไม่รู้อุบายที่จะแก้ ดิ้นในไปด้วยอำนาจกายสัญเจตนา ความจงใจทางกายเป็นต้น แก้บ่วงคือกิเลสนั้นไม่ได้ โดยที่แท้ กระทำมันให้แน่นเข้า ย่อมถึงกิเลสตัวอื่นเข้าอีก เพราะทุกข์มีความโศกเป็นต้น.

บทว่า **โก เน พนฺธํ มุญฺจํ โลเก สมฺโพธึ เวทยิสฺสติ** ความว่า ในโลกนี้ ใครจะเปลื้องเครื่องผูกด้วยเครื่องผูกคือกิเลสนี้ จึงประกาศคือพวกเราถึงทางแห่งวิโมกข์อันได้นามว่า สัมโพธิ เพราะเป็นเครื่องตรัสรู้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **พนฺธมุญฺจํ** ดังนี้ก็มี, มีวาจาประกอบความว่า ซึ่งทางเป็นเครื่องตรัสรู้อันปลดเปลื้องจากเครื่องผูก หรือซึ่งเครื่องผูก.

บทว่า **อาทิสนฺตุ** ได้แก่ ผู้แสดง. บทว่า **ปภงฺคุนํ** ได้แก่ เป็นเครื่องหักราน คือกำจัดกิเลส, อีกอย่างหนึ่ง เราจะรับธรรมของใครอันเป็นเครื่องกำจัดกิเลส คืออันแสดงบอกความเป็นไปแห่งธรรม อันเป็น

เครื่องนำไปปราศจากชราและมัจจุ. บาลีว่า **ปฏิปชฺชามิ** ดังนี้ก็มี. เนื้อความก็อันนั้นแหละ.

บทว่า **วิจิกิจฺฉากงฺขาคนฺถิตํ** ได้แก่ ถูกร้อยรัดด้วยวิจิกิจฉาความสงสัยอันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ในอดีตกาลอันยาวนาน เราได้มีแล้วหรือและด้วยความเคลือบแคลงอันเป็นไปโดยอาการส่ายไปส่ายมา.

บทว่า **สารมฺภพลสญฺญุตํ** ได้แก่ ประกอบด้วยสารัมภะความแข่งดีอันมีกำลัง มีลักษณะทำให้ยิ่งกว่าการทำ.

บทว่า **โกธปฺปตฺตมนตฺถทฺธํ** ได้แก่ ถึงความกระด้างแห่งใจอันประกอบด้วยความโกรธในอารมณ์ทุกอย่าง เป็นเครื่องรองรับตัณหา. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยที่ปรารถนาแล้วไม่ได้เป็นต้น ย่อมเป็นไปเหมือนทำลายจิตของสัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่ามีธนูคือตัณหาเป็นสมุฏฐาน ย่อมตั้งอยู่ คือเกิดขึ้น เพราะอุบายวิธีที่เสียบแทงคนแม้ผู้อยู่ในที่ไกล ได้แก่ลูกศรคือทิฏฐิ.

ก็เพราะเหตุที่ลูกศรคือทิฏฐินั้นมี ๓๐ ประเภท คือ สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประกอบด้วยทิฏฐิ ๓๐ ประเภท อธิบายว่า มี ๓๐ ประเภท.

บทว่า **ปสฺส โอรสสิกํ พาหุหํ เภตฺวาน ยทิ ติฏฺฐติ** ความว่า พระเถระเรียกตนเองว่า สิ่งใด ชื่อว่าเกิดในอก เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการเกี่ยวเนื่องในอกเป็นของหนัก คือมีพลังทำลาย คือทิ่มแทงหทัยแล้วตั้งอยู่ในหทัยนั้นเอง ท่านจงดูสิ่งนั้น.

บทว่า **อนุทิฏฺฐีนํ อปฺปหานํ** ได้แก่ การไม่มีทิฏฐิที่เหลืออันเป็นทิฏฐิเล็กน้อยเป็นเหตุ. อธิบายว่า ก็สักกายทิฏฐิยังไม่ไปปราศจากสันดานเพียงใด ก็ยังไม่เป็นอันละสัสสตทิฏฐิเป็นต้นเพียงนั้น.

บทว่า **สงฺกปฺปปรเตชิตํ** ความว่า อันความดำริ คือมิจฉาวิตก ทำคนอื่นผู้ถึงเฉพาะลักษณะนิสัยให้อาจหาญ คือให้อุตสาหะขึ้น.

บทว่า **เตน วิทฺโธ ปเวธามิ** ความว่า เราถูกลูกศรคือทิฏฐินั้น เสียบแทงจรดถึงหทัยปักอยู่ ย่อมหวั่นไหว คือย่อมดำริ ได้แก่หมุนไปรอบด้าน ด้วยอำนาจสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ.

บทว่า **ปตฺตํ ว มาลุเตริตํ** ความว่า เหมือนใบของต้นไม้ถูกมาลุต คือลม พัดให้หลุดจากขั้ว.

บทว่า **อชฺฌตฺตํ เม สมุฏฺฐาย** ความว่า ธรรมดาลูกศรในโลก ตั้งขึ้นจากภายนอก แล้วห้ำหั่นทำลายภายในฉันใด ลูกศรคือทิฏฐินี้ไม่เหมือนฉันนั้น. ก็ลูกศรคือทิฏฐินี้ตั้งขึ้นแล้วในภายใน คือในอัตภาพของเรา เหมือนกลุ่มผัสสายตนะ ๖ ที่รู้กันว่าอัตภาพนั้น ย่อมไหม้ไปเร็วพลัน เหมือนอะไร ? เหมือนไฟไหม้พร้อมทั้งที่อาศัยของมัน เมื่อเผาไหม้อัตภาพที่ยึดถือว่าของเรา คืออันเป็นของของเรานั้นนั่นแหละ เกิดขึ้นแล้วในที่ใด ย่อมแล่นไปคือเป็นไปในที่นั้นนั่นเอง.

บทว่า **น ตํ ปสฺสามิ เตกิจฺฉํ** ความว่า เราย่อมไม่เห็นศัลยแพทย์นั้นชื่อว่าผู้เยียวยา เพราะประกอบการเยียวยาเช่นนั้น.

บทว่า **โย เม ตํ สลฺลมุทฺธเร** ความว่า แพทย์ใด พึงถอนลูกศรคือทิฏฐิ และลูกศรคือกิเลสนั้น พึงนำเอาคำมาประกอบกัน . ความว่า เมื่อจะถอน ไม่เยียวยารักษาโดยสอดเส้นเชือกต่าง ๆ คือเส้นลวดสำหรับตรวจโรคอันคล้ายกับเชือก ตัดด้วยศัสตรา (และ) ด้วยการประกอบมนต์และอาคมอย่างอื่น อาจเยียวยาลูกศรได้. ก็บทว่า **วิจิกิจฺฉิตํ** นี้เป็นเพียงตัวอย่าง. พึงทราบเนื้อความด้วยอำนาจลูกศรคือกิเลสแม้ทุกชนิด.

บทว่า **อสตฺโถ** ได้แก่ ผู้งดเว้นศัสตรา.

บทว่า **อวโณ** แปลว่า ไม่มีแผล.

บทว่า **อพฺภนฺตรปสฺสยํ** ได้แก่ อาศัยหทัย กล่าวคือภายในตั้งอยู่.

บทว่า **อหึสํ** แปลว่า ไม่เบียดเบียน. บาลีว่า **อหึสา** ก็มี. อธิบายว่า โดยไม่เบียดเบียน คือโดยไม่บีบคั้น.

ก็ในที่นี้มีความย่อดังต่อไปนี้ :- ใครหนอแล ไม่ต้องถือศัสตราไร ๆ และไม่ทำให้มีแผล ต่อแต่นั้น ไม่ทำร่างกายทุกส่วนให้ลำบาก โดยปรมัตถ์นั้นแล จักถอนลูกศรคือกิเลสอันเป็นตัวลูกศรซึ่งอยู่ในภายในหทัยของเรา โดยทิ่มแทงภายใน และปิดกั้นภายใน โดยไม่ให้เกิดการบีบคั้น.

พระเถระครั้นแสดงอาการคิดของตนในกาลก่อน ด้วยคาถา ๑๐ คาถาอย่างนั้นแล้ว เพื่อจะแสดงอาการคิดนั้นซ้ำอีกโดยประการอื่น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ธมฺมปฺปติ หิ โส เสฏฺโฐ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมปฺปติ** ได้แก่ มีธรรมเป็นนิมิต คือมีธรรมเป็นเหตุ. ศัพท์ว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **โส เสฏฺโฐ** แปลว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ประเสริฐ.

บทว่า **วิสโทสปฺปวาหโก** ความว่า บุคคลเป็นผู้ลอย คือตัดกิเลสมีราคะเป็นต้นของเรา.

บทว่า **คมฺภีเร ปติตสฺส เม ถลํ ปาณิญฺจ ทสฺสเย** ความว่า ใครหนอแล ปลอบใจว่า อย่ากลัว แล้วพึงแสดงบก คือพระนิพพาน และหัตถ์คือพระอริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงนิพพานนั้น แก่เราผู้ตกลงในห้วงน้ำใหญ่ คือสงสารอันลึกยิ่ง.

บทว่า **รหเทหมสฺมิ โอคาหฺโห** ความว่า เราเป็นผู้หยั่งลง คือเข้าไปในห้วงน้ำคือสงสารอันใหญ่โต โดยการดำลงหมดทั้งศีรษะ.

บทว่า **อหาริยรชมตฺติเก** ความว่า ห้วงน้ำ ชื่อว่า มีดิน คือธุลีอันใครนำไปไม่ได้ เพราะเป็นที่มีดินคือเปือกตมอันได้แก่ธุลีมีราคะเป็นต้นอันใคร ๆ ไม่อาจนำออกไปได้, ในห้วงน้ำนั้น . บาลีว่า **อหาริยรชมนฺติเก** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า มีธุลีคือราคะเป็นต้นอันนำออกไปได้ยาก ในบรรดาธุลีมีราคะเป็นต้นซึ่งตั้งอยู่ในที่สุด. บาปธรรมเหล่านั้น คือมายา มีการปกปิดโทษที่มีอยู่เป็นลักษณะ ความริษยา มีการอดกลั้นสมบัติของคนอื่นไม่ได้เป็นลักษณะ การแข็งดี มีการกระทำให้ยิ่งกว่าผู้อื่นทำเป็นลักษณะ ถีนะ มีความคร้านจิตเป็นลักษณะ มิทธะ มีความคร้านกายเป็นลักษณะ แผ่ลาดไปยังห้วงน้ำใด, ในห้วงน้ำนั้นอันลาดด้วยมายา ริษยา การแข่งดี ถีนะ และมิทธะ. ก็ในที่นี้ท่านกล่าว **ม** อักษร ว่ากระทำการเชื่อมบท. อธิบายว่า แผ่ไปด้วยบาปธรรมทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้วนี้.

บทว่า **อุทฺธจฺจเมฆนิตํ สํ โยชนวลาหกํ** ท่านกล่าวด้วยวจนวิปลาสวจนะคลาดเคลื่อน. ชื่อว่า มีเมฆคืออุทธัจจะเป็นเสียงคำรน เพราะมีอุทธัจจะอันมีภาวะหมุนไป อันเมฆคำรน คืออันเมฆกระหึ่มแล้ว, ชื่อว่ามีสังโยชน์เป็นฝน เพราะมีฝนคือสังโยชน์ ๑๐ ประการ. อธิบายว่า ความดำริผิดอันอาศัยราคะ ดุจห้วงน้ำ คือเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ ตั้งอยู่ในอสุภเป็นต้น ย่อมพาเราผู้มีทิฏฐิชั่วไป คือดึงไปสู่สมุทร คืออบายเท่านั้น.

บทว่า **สวนฺติ สพฺพธิ โสตา** ความว่า กิเลสเพียงดังกระแส ๕ ประการนี้คือ กระแสคือตัณหา ทิฏฐิ มานะ อวิชชา และกิเลส ชื่อว่าย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง เพราะไหลไปในอารมณ์ทั้งปวงมีรูปเป็นต้น

โดยจักขุทวารเป็นต้น หรือเพราะไหลไปโดยส่วนทุกส่วน โดยนัยมีอาทิว่า รูปตัณหา ฯลฯ ธรรมตัณหา. บทว่า **ลตา** ความว่า ชื่อว่าเถาวัลย์ เพราะเป็นดุจเครือเถา เพราะอรรถว่าร้อยรัด เพราะอรรถว่าเกาะติดแน่น ได้แก่ตัณหา.

บทว่า **อุพฺภิชฺช ติฏฺฐติ** ความว่า แตกออกจากทวารทั้ง ๖ แล้ว ตั้งอยู่ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น.

บทว่า **เต โสเต** ความว่า ใคร คือบุรุษวิเศษ จะพึงกั้นกระแส มีตัณหาเป็นต้นอันไหลอยู่ในสันดานของเรา ด้วยเครื่องผูกคืออมรรคอัน เป็นดุจสะพาน.

บทว่า **ตํ ลตํ** ได้แก่ เครือเถาคือตัณหา, ใครจะตัดคือจักตัดด้วย ศัสตราคืออมรรค.

บทว่า **เวลํ กโรถ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงกระทำเขตแดน คือสะพานให้เป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น.

บทว่า **ภทฺทนฺเต** เป็นบทแสดงอาการร้องเรียก.

บทว่า **มา เต มโนมโย โสโต** ความว่า กระแสน้ำกว้าง. แม้มหาชนผู้เขลา ก็อาจกระทำสะพานเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำนั้นได้; แต่กระแสอันเกิดทางใจนี้ ละเอียด ห้ามยาก, กระแสอันเกิดทางใจนั้น ทำพวกท่านที่ยืนอยู่ริมฝั่งอบายให้พลันตกลงในอบายนั้น เมื่อจะให้ตกลงสมุทรคืออบาย ก็พึงอย่าให้พัดพาไป คืออย่าให้พินาศ ได้แก่อย่าให้ถึงความฉิบหาย เหมือนกระแสน้ำพัดมา ทำให้ต้นไม้ที่อยู่ริมฝั่งโค่นพินาศไปฉะนั้น.

พระเถระนี้ เพราะเป็นผู้อบรมสังขารไว้ในชาติก่อน และเพราะถึง

ความแก่กล้าแห่งญาณ เมื่อพิจารณาเห็นทุกข์ในปัจจุบันอยู่อย่างนี้ จึงแสดงอาการที่กำหนด ถือเอาสังกิเลสธรรมมีวิจิกิจฉาเป็นต้น บัดนี้เกิดความสลดใจ เป็นผู้แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล จึงไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อจะแสดงคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอวํ เม ภยชาตสฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวํ เม ภยชาตสฺส** ความว่า พระศาสดาทรงเป็นผู้ต้านทาน คือทรงเป็นที่ต้านทานของโลกพร้อมทั้งเทวโลกผู้มีภัยคือการเกิดในสงสารโดยประการดังกล่าวแล้วอย่างนี้ ผู้แสวงหาคือแสวงหาฝั่งคือพระนิพพาน จากที่มิใช่ฝั่ง คือจากสังสารวัฏอันมีภัยเฉพาะหน้าซึ่งเป็นฝั่งใน ชื่อว่าทรงมีปัญญาเป็นอาวุธ เพราะมีปัญญา เครื่องตัดกิเลสเป็นอาวุธ ชื่อว่าเป็นศาสดา เพราะทรงพร่ำสอนเหล่าสัตว์ด้วยทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์เป็นต้น ตามสมควร ผู้อันหมู่ฤาษี คือหมู่แห่งพระอริยบุคคลมีพระอัครสาวกเป็นต้นซ่องเสพ.

บทว่า **โสปานํ** ความว่า พระศาสดาทรงประทานบันไดกล่าวคือวิปัสสนา ชื่อว่าทอดไว้ดีแล้ว เพราะทรงกระทำไว้ดี คือเพราะปรุงแต่งด้วยเทศนาญาณ ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะเว้นจากอุปกิเลส ชื่อว่าล้วนแล้วด้วยแก่นคือธรรมอันเป็นสาระ มีศรัทธาและปัญญาเป็นต้น ชื่อว่ามั่นคงเพราะไม่หวั่นไหวด้วยฝ่ายตรงกันข้าม แก่เราผู้ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดไป ก็เมื่อจะประทานความปลอบใจว่า ด้วยวิธีนี้ เธอจักมีความสวัสดี จึงได้ตรัสว่า เธออย่ากลัว.

บทว่า **สติปฏฺฐานปาสาทํ** ความว่า เราใช้บันไดคือวิปัสสนานั้นขึ้นสู่ปราสาท คือสติปัฏฐานอันเพียบพร้อมด้วยภูมิ ๔ ด้วยคุณวิเศษ

คือสามัญผล ๔ ที่จะพึงได้ด้วยกายานุปัสสนาเป็นต้น แล้วพิจารณา คือพิจารณาเฉพาะ ได้แก่รู้แจ้งสัจธรรม ด้วยมรรคญาณ.

บทว่า **ยํ ตํ ปุพฺเพ อมญฺญิสฺสํ สกฺกายาภิรตํ ปชํ** ความว่า เรารู้แจ้งสัจจะอย่างนี้แล้วได้สำคัญเหล่าสัตว์ คือเดียรถีย์ชน ผู้ยินดียิ่งในสักกายะว่าเรา ว่าของเรา และตนที่เดียรถีย์ชนนั้น กำหนดเอาโดยเป็นสาระในกาลก่อน.

บทว่า **ยทา จ มคฺคมทฺทกฺขึ นาวาย อภิรูหนํ** ความว่า ในกาลใด เราได้เห็นทางคือวิปัสสนาอันเป็นอุบายสำหรับขึ้นเรือ คืออริยมรรคตามความเป็นจริง. จำเดิมแต่นั้น เราไม่ยึดถือเดียรถีย์ชนและตนนั้น คือไม่เอามาตั้งไว้ในใจ จึงได้เห็นท่า คืออริยมรรคทัสสนะอันเป็นท่าแห่งฝั่งใหญ่ คืออมตะ กล่าวคือพระนิพพานอย่างอุกฤษฏ์ โดยมรรคทั้งปวง โดยธรรมทั้งปวง. อธิบายว่า ได้เห็นตามความเป็นจริง.

พระเถระ ครั้นประกาศการบรรลุมรรคอันยอดเยี่ยมของตนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะสดุดีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงแสดงมรรคนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **สลฺลํ อตฺตสมุฏฺฐานํ** ลูกศรที่เกิดในตน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สลฺลํ** ได้แก่ ลูกศร คือกิเลสมีทิฏฐิมานะ เป็นต้น.

บทว่า **อตฺตสมุฏฺฐานํ** ได้แก่ เกิดขึ้นในอัตภาพอันได้ชื่อว่า อัตตา เพราะเป็นที่ตั้งอยู่แห่งมานะ การถือตัวว่าเป็นเรา.

บทว่า **ภวเนตฺติปฺปภาวิตํ** แปลว่า อันตั้งขึ้นจากภวตัณหา คือเป็นที่อาศัยของภวตัณหา. จริงอยู่ ภวตัณหานั้น เป็นแดนเกิดแห่งทิฏฐิและมานะเป็นต้น.

บทว่า **เอเตสํ อปฺปวตฺตาย** ความว่า เพื่อความไม่เป็นไป คือ เพื่อความไม่เกิด แห่งบาปธรรมตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **เทเสสิ มคฺคมุตฺตมํ** ความว่า ตรัสอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันสูงสุด คือประเสริฐ และวิปัสสนามรรคอันเป็นอุบายแห่งอริยมรรคนั้น.

บทว่า **ทีฆรตฺตานุสยิตํ** ความว่า นอนเนือง ๆ อยู่ในสันดานมานาน ในสงสารอันมีที่สุดและเบื้องต้นรู้ไม่ได้ คือมีกำลังโดยได้เหตุ คือโดยภาวะควรแก่การเกิด แต่จากนั้นจะตั้งอยู่นาน ตั้งมั่นคือขึ้นสู่สันดานตั้งอยู่.

บทว่า **คนฺถํ** ความว่า พระพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงลอยบาปได้ ทรงบรรเทาโทษอันเป็นพิษคือกิเลส อันเป็นตัวร้อยรัดในสันดานของเรา มีอภิชฌากายคันถะเป็นต้น ด้วยอานุภาพแห่งเทศนาของพระองค์ คือทรงทำโทษอันเป็นพิษคือกิเลสให้สูญหายไป. จริงอยู่ เมื่อละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาดแล้ว กิเลสที่ชื่อว่ายังไม่ได้ละย่อมไม่มีแล.

จบอรรถกถาเตลุกานิเถรคาถาที่ ๓

๔. รัฏฐปาลเถรคาถา

ว่าด้วยคนโง่ติดใจในโครงสร้างของร่างกาย

[๓๘๘] **เชิญดูอัตภาพอันธรรมดาตกแต่งให้วิจิตร มีกายเป็นแผล อันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว กระสับกระส่าย คนพาลพากันดำริหวังมาก อันไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น เชิญดูรูปอันปัจจัยกระทำให้จิตรด้วยแก้วมณีและกุณฑล หุ้มด้วยหนังมีร่างกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผ้าต่างๆ**

มีเท้าทั้งสองอันฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันไล้ด้วยฝุ่น สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำให้

ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง ผมทั้งหลายอันบุคคลตบแต่งเป็นลอนคล้ายกระดานหมากรุก นัยน์ตาทั้งสองอันหยอดด้วยยาตา สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่

สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง กายอันเปื่อยเน่าอันบุคคลตบแต่งแล้ว เหมือนกล่องยาตาใหม่ ๆ วิจิตร

ด้วยลวดลายต่างๆ สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง.

นายพรานเนื้อดักบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อ

นายพรานเนื้อคร่ำครวญอยู่ พวกเนื้อพากันนากินเหยื่อแล้วหนีไป บ่วงของนายพรานขาดไปแล้ว เนื้อไม่ติด

บ่วง เมื่อนายพรานเนื้อเศร้าโศกอยู่ พวกเนื้อพากันมากินเหยื่อแล้วหนีไป.

เราเห็นหมู่มนุษย์ที่มีทรัพย์ในโลกนี้ ได้ทรัพย์แล้ว ไม่ให้ทานเพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสั่งสมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชากดขี่ข่วงชิงเอาแผ่นดิน ครอบครองแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุดตลอดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว ไม่รู้จักอิ่ม ยังปรารถนาจักครอบครองฝั่งสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป. พระราชาก็ดีมนุษย์เหล่าอื่นเป็นอันมากก็ดี ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหา ย่อมเข้าถึงความตาย ยังไม่เต็มความประสงค์ ก็พากันละทิ้งร่างกายไป ความอิ่มด้วยกามทั้งหลายย่อมไม่มีในโลกเลย หมู่ญาติพากันสยายผมร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้นั้นและรำพันว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจึงจะไม่ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้ว ก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่เชิงตะกอน ผู้ที่ตายไปนั้นถูกเขาแทงด้วยหลาว เผาด้วยไฟ ละโภคะทั้งหลาย มีแต่ผ้าผืนเดียวติดตัวไป เมื่อบุคคลจะตาย ย่อมไม่มีญาติหรือมิตรสหายช่วยต้านทานได้ พวกที่รับมรดกก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วนสัตว์ที่ตายย่อมไปตามยถากรรม เมื่อตายไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภรรยา ทรัพย์ แว่นแคว้น สิ่งใด ๆ จะติดตามไปได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะทรัพย์ก็หาไม่ จะละความแก่รูปแม้เพราะทรัพย์ก็หาไม่.

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นแล ว่าเป็นของน้อย ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและ

คนยากจน ย่อมถูกต้องผัสสะเหมือนกัน ทั้งคนพาล และคนฉลาดก็ถูกต้องผัสสะเหมือนกันทั้งนั้น แต่คนพาล ถูกอารมณ์ที่ไม่พอใจเบียดเบียน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นแล ปัญญาจึงจัดว่าประเสริฐกว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน แต่คนพาลไม่ปรารถนาจะบรรลุ พากันทำกรรมชั่วต่างๆ อยู่ในภพน้อยภพใหญ่เพราะความหลง ผู้ใดทำกรรมชั่วแล้ว ผู้นั้น จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ ในวัฏสงสารร่ำไป บุคคลผู้มีปัญญาน้อย เมื่อมาเชื่อต่อการทำของบุคคลผู้ที่ทำความชั่วนั้น ก็จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ร่ำไปเหมือนกัน โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมทั้งของกลางย่อมเดือดร้อนเพราะกรรมของตน ฉันใด หมู่สัตว์ผู้มีธรรมอันชั่วช้า ละไปแล้วย่อมเดือดร้อนไปปรโลกเพราะกรรมของตน ฉันนั้น.

กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิตด้วยรูปแปลกๆ ดูก่อนมหาบพิตร เพราะอาตมภาพได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช สัตว์ทั้งหลายทั้งหนุ่มทั้งแก่ ย่อมตกไปเพราะร่างกายแตกเหมือนผลไม้หล่นฉะนั้น.

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเห็นความไม่เที่ยงแม้ข้อนี้จึงออกบวช ความเป็นสมณะอันไม่ผิดนั้นแลประเสริฐ

อาตมภาพออกบวชด้วยศรัทธา เข้าถึงการปฏิบัติชอบในศาสนาของพระชินเจ้า บรรพชาของอาตมภาพไม่มีโทษ อาตมภาพไม่เป็นหนี้บริโภคโภชนะ อาตมภาพเห็นกามทั้งหลายโดยเป็นของอันไฟติดทั่วแล้ว เห็นทองทั้งหลายโดยเป็นศาสตรา เห็นทุกข์จำเดิมแต่ก้าวลงในครรภ์ เห็นภัยใหญ่ในนรก จึงออกบวช อาตมภาพเห็นโทษอย่างนี้แล้ว ได้ความสังเวชในกาลนั้น ในกาลนั้นอาตมภาพเป็นผู้ถูกลูกศร คือราคะเป็นต้นแทงแล้ว บัดนี้บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว พระศาสดาอันอาตมภาพคุ้นเคยแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอาตมภาพทำสำเร็จแล้ว อาตมภาพได้ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว.

จบรัฏฐปาลเถรคาถา

อรรถกถารัฏฐปาลเถรคาถาที่ ๔

คาถาของ ท่านพระรัฏฐปาลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปสฺส จิตฺตกตๆ พิมฺพๆ** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระจะเสด็จอุบัติ พระเถระบังเกิดในตระกูลคฤหบดีมหาศาล ในนครหังสวดี เติบโตแล้ว เมื่อบิดาล่วงลับไป ก็ครอบครองบ้านเรือน ได้เห็นทรัพย์ที่ตกทอดมาตาม

วงศ์ตระกูลนับประมาณไม่ได้ ซึ่งเจ้าหน้าที่รักษาคลังรัตนะแสดงให้ดู จึงคิดว่า บรรพชนมีบิดา ปู่ และปู่ทวดเป็นต้นของเรา ไม่สามารถพาเอากองทรัพย์มีประมาณเท่านี้ไปกับคน แต่เราควรจะพาเอาไป จึงได้ให้มหาทานแก่คนเดินทางและคนกำพร้าเป็นต้น.

ท่านได้อุปัฏฐากดาบสรูปหนึ่งผู้ได้อภิญญา อันดาบสนั้นชักนำในความเป็นใหญ่ในเทวโลก จึงได้บำเพ็ญบุญมากหลายจนตลอดอายุ จุติจากอัตภาพนั้นบังเกิดในเทวโลกเสวยทิพยสมบัติ ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นตลอดกาลกำหนดของอายุ จุติจากเทวโลกนั้น บังเกิดเป็นบุตรคนเดียวของตระกูลที่สามารถรวบรวมรัฐซึ่งต่างแบ่งแยกกันในมนุษยโลกไว้.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมตตระ เสด็จอุบัติขึ้นโนโลก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวร ยังเวไนยสัตว์ให้ลุถึงภูมิอันเกษม กล่าวคือมหานครนิพพาน. ลำดับนั้น กุลบุตรนั้นรู้เดียงสาโดยลำดับ วันหนึ่งไปวิหารกับพวกอุบาสก เห็นพระศาสดากำลังทรงแสดงธรรม มีจิตเลื่อมใส จึงนั่งลง ณ ท้ายบริษัท.

ก็สมัยนั้นแล พระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา เขาเห็นดังนั้นมีจิตเลื่อมใส จึงตั้งจิตไว้เพื่อต้องการตำแหน่งนั้น แล้วบำเพ็ญมหาทานแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ผู้อันภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปห้อมล้อม ด้วยสักการะใหญ่ตลอด ๗ วัน แล้วได้กระทำความปรารถนาไว้.

พระศาสดาทรงเห็นว่าความปรารถนานั้นสำเร็จโดยไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล กุลบุตรผู้นี้จักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม. เขา

ถวายบังคมพระศาสดาและไหว้ภิกษุสงฆ์แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป. เขาทำบุญมากหลายในอัตภาพนั้นตลอดชั่วอายุ จุติจากอัตภาพนั้นแล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกัปที่ ๙๒ แต่ภัทรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ผุสสะ เมื่อราชบุตร ๓ พระองค์ ผู้เป็นพระภาดาต่างพระชนนีกันกับพระศาสดา ทรงอุปัฏฐากพระศาสดาอยู่ ได้กระทำกิจแห่งบุญกิริยาของราชบุตรเหล่านั้น.

เขาสั่งสมกุศลนั้นๆ เป็นอันมากในภพนั้นๆ อย่างนี้ ท่องเที่ยวอยู่แต่เฉพาะสุคติเท่านั้น ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนของรัฐปาลเศรษฐี ในถุลลโกฏฐิกนิคม ในกุรุรัฐ, เพราะเกิดในตระกูลที่สามารถรวบรวมรัฐที่แตกแยกออกของท่านรัฐปาลเศรษฐีนั้น จึงได้มีนามตามตระกูลวงศ์ว่า **รัฐปาละ.** รัฐปาละนั้นเจริญด้วยบริวารเป็นอันมาก ถึงความเป็นหนุ่มโดยลำดับ บิดามารดาจึงหาภรรยาที่สมควรให้ และให้ดำรงอยู่ในยศใหญ่ เสวยเฉพาะสมบัติทิพย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปยังชนบทในแคว้นกุรุรัฐ เสด็จถึงถุลลโกฏฐิกนิคมโดยลำดับ. รัฐปาลกุลบุตรได้สดับดังนั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้วได้ศรัทธาประสงค์จะบวช ได้ทำการอดอาหาร ๗ วัน ให้บิดามารดาอนุญาตอย่างแสนยากลำบาก แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา ได้บวชในสำนักของพระเถระรูปหนึ่ง โดยอาณัติ (คำสั่ง) ของพระศาสดา กระทำกรรมโดยโยนิโสมนสิการ เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า°

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๒๐.

เราได้ถวายช้างตัวประเสริฐมีงางอนงามควรเป็นราช-
พาหนะ ทั้งลูกช้างอันงาม มีเครื่องทัตถาลังการ กั้น
ฉัตรขาว แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ
เชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ เราซื้อสถานที่ทั้งหมดนั้นแล้ว
ได้ให้สร้างอารามถวายแก่สงฆ์ ได้ให้สร้างปราสาทไว้
ภายในวิหารนั้น ๕๔,๐๐๐ หลัง ได้ทำทานดุจห้วงน้ำใหญ่
มอบถวายแด่พระพุทธเจ้า. พระสยัมภูมหาวีรเจ้า ผู้เป็น
อัครบุคคล ทรงอนุโมทนา ทรงยังชนทั้งหมดให้ร่าเริง
ทรงแสดงอมตบท. พระพุทธเจ้าผู้เป็นนายก พระนาม
ว่าปทุมุตตระ ทรงกระทำผลบุญที่เราทำแล้วนั้นให้แจ้งชัด
แล้ว ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ว่า ผู้นี้ได้ให้สร้างปราสาท ๕๔,๐๐๐ หลัง เราจัก
แสดงวิบากของคนผู้นี้ ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว
กูฏาคารหมื่นแปดพันหลังจักมีแก่ผู้นี้ และกูฏาคารเหล่า
นั้นสำเร็จด้วยทองล้วน เกิดในวิมานอันอุดม ผู้นี้จักเป็น
จอมเทวดาเสวยเทวรัชสมบัติ ๕๐ ครั้ง และจักเป็นพระ-
เจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ครั้ง. ในกัปที่แสน พระศาสดาพระ-
นามว่า โคดม โดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้า
โอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้อันกุศลมูลกระตุ้น
เตือนแล้ว จักจุติจากเทวโลก ไปบังเกิดในสกุลที่เจริญ
มีโภคสมบัติมาก ภายหลังอันกุศลมูลกระตุ้นเตือน จัก
บวช จักได้เป็นสาวกของพระศาสดา โดยมีชื่อว่ารัฐปาละ

เขามีใจตั้งมั่นในความเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ-
กิเลส จักกำหนดรู้อาสวะทั้งปวง แล้วไม่มีอาสวะ นิพพาน
ดังนี้.

เราจึงลุกขึ้นแล้วสละโภคทรัพย์ออกบวช ความรักใน
โภคสมบัติอันเปรียบด้วยก้อนเขฬะ ไม่มีแก่เรา เรามี
ความเพียรอันนำไปซึ่งธุระ เป็นเครื่องนำเอาธรรมอันเป็น
แดนเกษมจากโยคะมา เราทรงไว้ซึ่งกายอันมีในที่สุด
ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณวิเศษเหล่านี้ คือ
ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราได้ทำให้
แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราทำเสร็จแล้ว.

ก็ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว ทูลขออนุญาตพระศาสดา ไปยังฤลล-โกฏฐิกนิคม เพื่อเยี่ยมบิดามารดา ได้เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกในนิคมนั้น ได้ขนมกุมมาสบูดที่นิเวศน์ของบิดา ฉันขนมกุมมาสนั้น ประดุจฉันสิ่งที่เป็นอมฤต อันบิดานิมนต์ จึงรับนิมนต์เพื่อจะฉันในวันรุ่งขึ้น ในวันที่ ๒ จึงฉันบิณฑบาตในนิเวศน์ของบิดา เมื่อหญิงในเรือนตกแต่งประดับประดาแล้ว เข้าไปหากล่าวคำมีอาทิว่า พระลูกเจ้า นางฟ้าเหล่านั้นเป็นเช่นไร อันเป็นเหตุให้ท่านประพฤติพรหมจรรย์ ดังนี้แล้ว เริ่มกระทำการประเล้าประโลม จึงได้เปลี่ยนกลับความประสงค์ของเธอเสีย เมื่อจะแสดงธรรมอันปฏิสังยุตด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

เชิญดูอัตภาพอันธรรมดาตกแต่งให้วิจิตร มีกายเป็น
แผล อันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว กระสับกระส่าย

คนพาลดำริหวังกันทาก ไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่ง. เชิญดูรูปอันปัจจัยกระทำให้วิจิตร ด้วยแก้วมณีและกุณฑล หุ้มด้วยหนัง มีร่างกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผู้ต่าง ๆ. มีเท้าทั้งสองฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันไล้ทาด้วยฝุ่น สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำผู้แสวงหาฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง ผมทั้งหลายอันบุคคลตกแต่งเป็นลอนคล้ายกระดานหมากรุก นัยน์ตาทั้งสองหยอดด้วยยาตา สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำผู้แสวงฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง. กายอันเปื่อยเน่าอันบุคคลตกแต่งแล้ว เหมือนกล่องยกตาใหม่ วิจิตรด้วยลวดลายต่างๆ สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำผู้แสวงหาฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง.

นายพรานเนื้อดักบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อนายพรานเนื้อคร่ำครวญอยู่ พวกเนื้อพากันมากินเหยื่อแล้วหนีไป บ่วงของนายพรานขาดแล้ว เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อนายพรานเนื้อเศร้าโศกอยู่ พวกเนื้อพากันกินเหยื่อแล้วหนีไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิตฺตกตํ** แปลว่า กระทำให้วิจิตร ชื่อว่า กระทำให้วิจิตรงดงาม, อธิบายว่า กระทำให้วิจิตรงดงามด้วยผ้าอาภรณ์ และระเบียบดอกไม้เป็นต้น.

บท **พิมฺพํ** ได้แก่ อัตภาพที่ประดับด้วยอวัยวะน้อยใหญ่มีอวัยวะยาวเป็นต้น ในที่ที่ควรเป็นอวัยวะยาวเป็นต้น

บทว่า **อรุกายํ** ได้แก่ มีของไม่สะอาดไหลออกทางปากแผลทั้ง ๙ และขุมขน และกายอันเป็นแผลทั่วไป หรือกลุ่มแห่งแผลทั้งหลาย.

บทว่า **สมุสฺสิตํ** ได้แก่ อันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว.

บทว่า **อาตุรํ** ได้แก่ ป่วยไข้เป็นนิตย์ เพราะเป็นกายที่ต้องบริหารด้วยการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นต้น ตลอดกาลทั้งปวง.

บทว่า **พหุสงฺกปฺปํ** ได้แก่ อันพาลชนยกขึ้นไม่เป็นของจริงแล้ว ดำริตริเอาโดยมาก.

บทว่า **ยสฺส นตฺถิ ธุวิ ฐิติ** ความว่า ความยั่งยืน คือสภาพตั้งมั่น ย่อมไม่มีแก่กายใด คือมีแต่การแตกทำลาย เรี่ยราย กระจัดกระจาย ไปเป็นธรรมดาโดยส่วยเดียวเท่านั้น.

ด้วยบท **ตํ ปสฺส** พระเถระกล่าวหมายถึงชนผู้อยู่ในที่ใกล้ หรือกล่าวหมายเอาตนเอง.

บทว่า **รูปึ** ได้แก่ ร่างกาย จริงอยู่แม้ร่างกายก็เรียกว่ารูป ในประโยคมีอาทิว่า อากาศอาศัยกระดูก อาศัยเอ็น อาศัยเนื้อ และอาศัยหนังหุ้มห่อแล้ว ย่อมหมายถึงการนับว่า รูป.

บทว่า **มณินา กุณฺฑเลน จ** ความว่า กระทำให้วิจิตรงดงามด้วยแก้วมณีและกุณฑล ที่จัดเป็นเครื่องอาภรณ์สวมศีรษะเป็นต้น.

บทว่า **อฏฺฐึ ตเจน โอนทฺธํ** มีวาจาประกอบความว่า ท่านจงดูกระดูกอันเกินกว่า ๓๐๐ ประเภทซึ่งหนังสดหุ้มไว้. ด้วย จ ศัพท์ในบทว่า **กุณฺฑเลน จ** สงเคราะห์เอาอาภรณ์และเครื่องประดับอย่างอื่นเข้าด้วย.

บทว่า **สห วตฺเถหิ โสภติ** ความว่า รูปนี้นั้นแม้เขาทำให้

งดงามด้วยแก้วมณี ที่เขาปกปิดด้วยผ้าต่าง ๆ เท่านั้น จึงงดงาม ที่ไม่ปกปิดย่อมไม่งดงาม, ก็อาจารย์เหล่าใด กล่าวว่า **อฏฺจิตเจน** อาจารย์เหล่านั้นอธิบายว่า ร่างกายที่มีหนังห่อย่อมงาม เพราะหุ้มด้วยหนังที่มีประโยชน์.

บทว่า **อลตฺตกกตา** แปลว่า ทำการย้อมด้วยครั่งสด คือย้อมด้วยครั่ง.

บทว่า **ปาทา** แปลว่า เท้า.

บทว่า **มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ** ความว่า มีหน้าพอกด้วยผง, คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาข้อที่ชนผู้ชอบการตกแต่ง ขจัดต่อมบทใบหน้าเป็นต้นด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาดสุก แล้วเอาดินเค็มมาถูเอาเลือดเสียออกแล้วลูบไล้ฝุ่นที่ใบหน้า.

บทว่า **อลํ** ความว่า สามารถทำคนพาลคือปุถุชนผู้บอด ไม่ใช่ผู้แสวงหาฝั่ง คือผู้ยังยินดีในวัฏฏะ ให้หลง คือให้ลุ่มหลง ได้แก่สามารถทำจิตของคนพาลนั้นให้ลุ่มหลง แต่ไม่อาจ คือไม่สามารถทำบุคคลผู้แสวงหาฝั่ง คือผู้ยินดีในวิวัฏฏะ ให้หลง.

บทว่า **อฏฺฐปกตา** ความว่า การแต่งผมที่เขาทำ คือแต่งโดยอาการคล้ายกระดานสกา คือที่เขาแต่งโดยกำหนดเอาผมด้านหน้าปิดหน้าผาก ชื่อว่า **อัฏฐปทะ** ซึ่งท่านเรียกว่า **อลกะ** ก็มี.

บท **เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา** ความว่า แม้นัยน์ตาทั้งสองข้างก็หยอดยาตา โดยประการที่เงายาหยอดปรากฏในภายในตาและขอบตาทั้งสองข้าง.

บทว่า **อญฺชนีว นวา จิตฺตา ปูติกาโย อลงฺกโต** ความว่า

กล่องยาตา คือกล่องยาหยอดตาใหม่ ๆ วิจิตรด้วยมาลากรรม คือทำเป็นลวดลายดอกไม้และสลักเป็นฟันมังกรเป็นต้น ภายนอกเกลี้ยงเกลาขึ้นเงาน่าดู แต่ภายในไม่น่าดู ฉันใด. กายของหญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตกแต่งด้วยการอาบน้ำ หยอดยาตา ผ้าและเครื่องอลังการทั้งหลาย ภายนอกสดใส แต่ภายในเสีย เต็มด้วยของไม่สะอาดนานประการตั้งอยู่.

บทว่า **โอทหิ** แปลว่า ดักบ่วง.

บทว่า **มิคโว** แปลว่า นายพรานเนื้อ.

บทว่า **ปาสํ** ได้แก่ บ่วงมีคัน (ด้าม)

บทว่า **นาสทา** แปลว่า ไม่ติด. บท **วาคุรํ** แปลว่า บ่วง.

บทว่า **นิวาปํ** ได้แก่ อาหารมีหญ้าเป็นต้น ที่เขาใส่ไว้เพื่อให้พวกเนื้อกิน. พระเถระยกอุปมานี้เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง.

ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ :- เมื่อพรานเนื้อดักบ่วงมีด้ามเพื่อต้องการฆ่าพวกเนื้อ เอาเหยื่อโปรยที่บ่สงนั้นแล้วแอบซุ่มอยู่ เนื้อตัวหนึ่งในป่านั้นฉลาดสมบูรณ์ด้วยเชาวน์และความพยายาม ไม่กระทบบ่วงเลย เคี้ยวกินเหยื่อตามสบาย เมื่อนายพรานเนื้อรู้ว่า เนื้อมันลวง จึงร้อนขึ้น ก็ไปเสียฉันใด เนื้อตัวอื่นมีกำลัง ฉลาด สมบูรณ์ เชาวน์ ไปในที่นั้นเคี้ยวกินเหยื่อ ทำบ่วงในที่นั้น ๆ ให้ขาด เมื่อนายพรานเนื้อรู้ว่า เนื้อมันฉลาด ทำบ่วงขาด เศร้าโศกอยู่ ก็ไปเสียฉันใด แม้เราทั้งหลายก็ฉันนั้น เมื่อก่อนในคราวเป็นปุถุชน บริโภคโภคะที่บิดามารดามอบให้ เพื่อให้ติดข้องอยู่ ไม่ติดข้องในโภคะนั้น ๆ ออกไปเสีย ก็บัดนี้ เราทั้งหลายตัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว เป็นผู้ไม่บ่วง บริโภคโภชนะที่บิดามารดา

เหล่านั้นให้ เมื่อท่านทั้งสองเศร้าโศกอยู่นั่นแล ก็ไปเสีย.

พระเถระแสดงบิดามารดากระทำให้เป็นเสมือนพรานเนื้อ กระทำเงินทอง และเรือนหญิงให้เป็นดุจบ่วง กระทำโภคะที่ตนใช้สอยในกาลก่อน และโภชนะที่ตนบริโภคในกาลนี้ ให้เป็นดุจเหยื่อคือหญ้า และกระทำให้เป็นดุจเนื้อใหญ่. ท่านกล่าวคาถานี้แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาสไป นั่งอยู่ที่แผ่นศิลาอันเป็นมงคลของพระเจ้าโกรพยะ ในมิคาชินอุทยาน.

ได้ยินว่าโยมบิดาของพระเถระให้ใส่ดาลที่ซุ้มประตูทั้ง ๗ แห่ง แล้วสั่งคนปล้ำไว้ว่า อย่าให้ออกไป จงดึงผ้ากาสายะออกให้นุ่งผ้าขาว เพราะ-ฉะนั้น พระเถราจึงไปทางอากาศ. ลำดับนั้น พรเจ้าโกพยะ ทรงสดับว่า พระเถระนั่งอยู่ที่นั้น จึงเสด็จเข้าไปหา ทรงทำสัมโมทนียคาถาอันเป็นเครื่องระลึกถึงกันให้ผ่านไปแล้ว จึงตรัสถามว่า ท่านรัฐปาละผู้เจริญ บุคคลผู้จะบวชในโลกนี้ เป็นผู้ประสบความเสื่อมเพราะเป็นโรค หรือความเสื่อมเพราะชรา โภคะ และญาติ จึงออกบวช ส่วนตัวท่านไม่ประสบความเสื่อมอะไร ๆ เลย เพราะเหตุไร จึงออกบวช.

ลำดับนั้น พรเถระจึงกล่าวถึงตนผู้มีภาวะอันวิเวกต่อธัมมุทเทส ๔ ประการนี้แด่พระราชาว่า โลกอันชรานำเข้าไป ไม่ยั่งยืน, โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน, โลกไม่เป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป, โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่มเป็นทาสตัณหาดังนี้ เมื่อจะกล่าวการร้อยกรองตามลำดับแห่งเทศนานั้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เราเห็นหมู่มนุษย์ที่มีทรัพย์ในโลกนี้ ได้ทรัพย์แล้ว
ไม่ให้ทาน เพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสั่ง
สมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชากดขี่

ช่วงชิงเอาแผ่นดิน ครอบครองแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด ตลอดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว ไม่รู้จักอิ่ม ยังปรารถนาจักครอบครองฝั่งสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป พระราชก็ดี มนุษย์เหล่าอื่นเป็นอันมากก็ดี ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหา ย่อมเข้าถึงความตาย ยังไม่เต็มความประสงค์ก็พากันละทิ้งร่างกายไป ความอิ่มด้วยกามทั้งหลายย่อมไม่มีในโลกเลย หมู่ญาติพากันสยายผมร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้นั้น และรำพันว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจึงจะไม่ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้ว ก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่เชิงตะกอน ผู้ที่ตายไปนั้นถูกเขาแทงด้วยหลาว เผาด้วยไฟ ละโภคะทั้งหลาย มีแต่ผ้าผืนเดียวติดตัว ไปเมื่อบุคคลจะตามย่อมไม่มีญาติหรือมิตรสหายช่วยต้านทานได้ พวกที่รับมรดกก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วนสัตว์ที่ตายย่อมไปตามยถากรรม เมื่อตายไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภรรยา ทรัพย์ แว่นแคว้น สิ่งใด ๆ จะติดตามไปได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะทรัพย์ก็หาไม่ จะละความแก่ไปแม้เพราะทรัพย์ก็หาไม่.

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั่นแล ว่าเป็นของน้อย ไม่ยั่งยืน มีความเปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและคนยากจนย่อมถูกต้องผัสสะเหมือนกัน ทั้งคนพาลและคนฉลาดก็ถูกต้องผัสสะเหมือนกันทั้งนั้น แต่คนพาลถูกอารมณ์ที่ไม่ชอบใจเบียดเบียน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะ

ความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์อันผัสสะถูกต้อง ย่อม
ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นแล ปัญญาจึงจัดว่าประเสริฐ
กว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน แต่
คนพาลไม่ปรารถนาจะบรรลุ พากันทำกรรมชั่วต่าง ๆ อยู่
ในภพน้อยภพใหญ่ เพราะความหลง. ผู้ใดทำกรรมชั่ว
แล้ว ผู้นั้นจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารร่ำไป
บุคคลผู้มีปัญญาน้อย เมื่อมาเชื่อต่อการทำของบุคคลผู้ทำ
กรรมชั่วนั้น ก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไปเหมือน
กัน. โจรผู้มีธรรมอันชั่งช้า ถูกเขาจับได้พร้อมของกลาง
ย่อมเดือดร้อนเพราะกรรมของตนอันใด หมู่สัตว์ผู้มีธรรม
อันชั่วช้า ละไปแล้ว ย่อมเดือนร้อนในปรโลกเพราะ
กรรมของตนฉันนั้น.

กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อยน่ารื่นรมย์ใจ ย่อม
ย่ำยีจิตด้วยรูปแปลกๆ. ดูก่อนมหาบพิตร เพราะอาตมภาพ
ได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช สัตว์
ทั้งหลายทั้งหนุ่มทั้งแก่ ย่อมตกไปเพราะร่างหายแตก
เหมือนผลไม้หล่นฉะนั้น.

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเห็นความไม่เที่ยงไม้
ข้อนี้ จึงออกบวช. ความเป็นสมณะอันไม่ผิดนั่นและประ-
เสริฐ อาตมภาพออกบวชด้วยศรัทธา เข้าถึงการปฏิบัติ
ชอบในศาสนาของพระชินเจ้า บรรพชาของอาตมภาพ
ไม่มีโทษ อาตมภาพไม่เป็นหนี้บริโภคโภชนะ อาตมภาพ
เห็นกามทั้งหลายโดยเป็นของอันไฟติดทั่งแล้ว เห็นทอง

ทั้งหลายโดยเป็นศาสตรา เห็นทุกข์จำเดิมแต่ก้าวลงในครรภ์ เห็นภัยใหญ่ในนรก จึงออกบวช อาตมภาพเห็นโทษอย่างนี้แล้ว ได้ความสังเวชในกาลนั้น ในกาลนั้น อาตมภาพเป็นผู้ถูกลูกศรคือราคะเป็นต้นเสียบแทงแล้ว บัดนี้บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว พระศาสดาอันอาตม-ภาพคุ้นเคยแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อาตมภาพทำเสร็จแล้ว อาตมภาพได้ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสฺสามิ โลเก** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเห็นหมู่มนุษย์ผู้มีทรัพย์คือสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้มั่งคั่งในโลกนี้ ก็หมู่มนุษย์เหล่านั้นได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ คือได้ทรัพย์แล้วดำรงอยู่ในโภคสมบัติ ย่อมไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ ในบรรดาสมณ-พราหมณ์เป็นต้น. เพราเหตุไร ? เพราเขลา คือเพราะไม่มีกัมมัสกตา-ปัญญา, เป็นผู้โลภ คือถูกโลภะครอบงำ ย่อมปรารถนาคือหวังเฉพาะกาม คือกามคุณที่ยิ่งขึ้น คือสูงกว่ากามที่ได้รับว่า ก็เราพึงได้โภคะเช่นนี้เหมือนอย่างนั้น ดังนี้ และกระทำความพยายามอันเกิดจากความหวังนั้น.

พระเถระเมื่อจะแสดงอุทาหรณ์แห่งการปรารถนากามที่ยิ่ง ๆ ขึ้น จึง

กล่าวคำว่า **มหาราช** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสยฺหปฺปฐวึ วิเชตฺวา** ความว่า ชนะวิเศษเฉพาะแผ่นดินที่อยู่ในอำนาจของตน โดยพลการ.

บทว่า **อาวสนฺโต** แปลว่า ปกครองอยู่.

บทว่า **โอรๆ สมุทฺทสฺส** ความว่า แม้ได้ส่วนในแห่งสมุทรจนหมดสิ้น ก็ยังไม่อิ่มด้วยการได้นั้น ก็ปรารถนาฝั่งคือทวีปอื่นๆ แห่งสมุทรต่อไปอีก.

บทว่า **อวีตตณฺหา** ได้แก่ ผู้ไม่ปราศจากตัณหา.

บทว่า **อูนาว** ได้แก่ ผู้มีมโนรถยังไม่บริบูรณ์เลย.

บทว่า **กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติ** ความว่า ชื่อว่าความอิ่มด้วยวัตถุกามทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่คนผู้ยังไม่ปราศจากตัณหา.

บทว่า **กนฺทนฺติ นํ** ความว่า ย่อมกระทำความคร่ำครวญระบุถึงคุณของเขา เจาะจงคนที่ตายไปแล้ว.

บทว่า **อโห วตา โน อมราติ จาหุ** ความว่า ย่อมคร่ำครวญว่า ทำอย่างไรหนอ ญาติทั้งหลายของพวกเราจะพึงไม่ตาย, ก็ในที่นี้ เพื่อสะดวกในการผูกคาถา ท่านจึงทีฆะ (วต) เป็น **วตา.**

บทว่า **โส ฑยฺหติ สูเลหิ ตุชฺชมาโน** ความว่า สัตว์ผู้ตายแล้วนั้น สัปเหร่อเอาหลาวแทงเพื่อเผ่าง่าย. บทว่า **ตาณา** แปลว่า ผู้กระทำการต้านทาน.

บทว่า **เยนกมฺมํ** แปลว่า ตามยถากรรม.

บทว่า **ธนํ** ได้แก่ วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่บุคคลพึงออกเสียงร้อง (ว่านี้ของเรา). ท่านกล่าว **ธนํ** ซ้ำอีก โดยหมายถึงเงินและทอง.

ท่านกล่าวถึงความไม่มีการตอบแทนแห่งกามคุณและชรา ด้วยบท มีอาทิว่า **น ทีฆายุ** อายุไม่ยืน เพื่อจะแสดงซ้ำถึงความทีกามคุณนั้น เป็นฝ่ายเดียวกัน จึงกล่าวคำว่า **อปฺปํ หิ** = น้อยนัก ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ผุสนฺติ** ความว่า ย่อมถูกต้อง คือได้รับผัสสะอันไม่น่าปรารถนา, ในการถูกต้องผัสสะนั้น ท่านแสดงว่า ความเป็นคนมั่งคั่งและขัดสน ไม่ใช่เหตุ.

บทว่า **ผสฺสํ พาโล จ ธีโร จ ตเถว ผุฏฺโฐ** ความว่า คนพาลถูกต้องผัสสะทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ฉันใด นักปราชญ์ก็ย่อมถูกต้องผัสสะทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ฉันนั้นเหมือนกัน. ในข้อนี้ ทั้งคนพาลและบัณฑิต ไม่มีความผิดแผกอะไรกัน, ส่วนข้อที่แปลกกันมีดังนี้ ก็คนพาลเป็นผู้ถูกเบียดเบียนอยู่เพราะความเป็นคนพาล อธิบายว่า พาลบุคคลอันทุกขธรรมอะไร ๆ ถูกต้องแล้ว เศร้าโศก ลำบาก คร่ำครวญทุบอก เป็นผู้ถูกเบียดเบียนอยู่เพราะความเป็นคนพาล คือคนพาลอันผัสสะถูกต้องแล้ว หมุนมาหมุนไปทางโน้นทางนี้ ร้อนใจ หวั่นไหวอยู่ ส่วนนักปราชญ์คือบัณฑิตอันทุกขสัมผัสถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว คือแม้มาตรว่า ความหวั่นไหวก็ไม่มีแก่นักปราชญ์นั้น.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่คนพาลและบัณฑิตมีความเป็นไปในโลกธรรมเป็นเช่นนี้ เพราเหตุนั้นแล ปัญญาอันเป็นคุณเครื่องให้บรรลุถึงที่สุดในโลกนี้ จึงประเสริฐกว่าทรัพย์ อธิบายว่า ปัญญาอันเป็นคุณเครื่องให้บรรลุถึงที่สุด คือพระนิพานอันเป็นที่สุดแห่งภพ จึงเป็นคุณชาติน่าสรรเสริญกว่าทรัพย์.

บทว่า **อโพฺยสิตตฺตา หิ** ได้แก่ เพราะไม่ได้บรรลุถึงความสำเร็จ.

บทว่า **ภวาภเวสุ** ได้แก่ ในภพน้อยภพใหญ่ทั้งหลาย.

บทว่า **อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลก สสารมาปชฺช ปรมฺ-ปราย** ความว่า บุคคลใดกระทำบาปทั้งหลาย ถึงการท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ย่อมเข้าถึงครรภ์และโลกหน้า คือย่อมไม่พ้นไปจากการนอนอยู่ในครรภ์และการเกิดขึ้นในโลกหน้า คนแม้อื่นผู้ไม่มีปัญญาคืนคนพาล เชื่อการกระทำของบุคคลผู้มีปกติทำกรรมชั่วนั้น คือปฏิบัติอยู่ว่า เรามีตน ย่อมไม่พ้นจากครรภ์และโลกหน้า โดยประการที่ตนปฏิบัติแล้วเข้าถึงอยู่นั้น.

บทว่า **โจโร ยถา** ความว่า โจรผู้มีบาปธรรมตัดที่ต่อเรือน ถูกคนเฝ้าจับได้ที่ปากช่องต่อ ย่อมเดือดร้อนด้วยกรรมของตน คือด้วยกรรมคือการตัดที่ต่อของตนนั้น อันเป็นตัวเหตุ โดยการเฆี่ยนเป็นต้นด้วยแส้เป็นต้น คือถูกพวกราชบุรุษเบียดเบียนและจองจำ ฉันใด.

บทว่า **เอวๆ ปชา** ความว่า สัตว์โลกนี้ก็ฉันนั้น กระทำบาปทั้งหลายในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อนในโลกหน้า คือในนรกเป็นต้นเพราะกรรมนั้น คือย่อมถูกเบียดเบียนด้วยกรรมกรณ์เครื่องจองจำ ๕ อย่างเป็นต้น.

พระเถระประกาศธัมมุทเทส ๔ ประการตามสมควร ด้วยคาถา ๑๑ คาถานี้ด้วยประการอย่างนี้ บัดนี้ เมื่อจะประกาศความที่ตนเห็นโทษในกามและสงสาร จึงบวชด้วยศรัทธา และการบรรลุถึงที่สุดแห่งกิจของบรรพชิต จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **กามา หิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามา** ความว่า ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้นอันเป็นที่รักของใจ ชื่อว่า วัตถุกาม ชนิดของราคะแม้ทั้งหมด

ชื่อว่ากิเลสกาม. แต่ในที่นี้ต้องเข้าใจว่า วัตถุกาม. เพราะว่าวัตถุกามเหล่านั้นชื่อว่า วิจิตร เพราะมีเป็นอเนกประการด้วยอำนาจรูปเป็นต้น.

ชื่อว่า **อร่อย** เพราะมีอาการน่าปรารถนาด้วยอำนาจความยินดีแห่งชาวโลก. ชื่อว่า น่ารื่นรมย์ใจ เพราะทำใจของพวกพาลปุถุชนให้ยินดี.

บทว่า **วิรูปรูเปน** ได้แก่ ด้วยรูปต่างๆ อธิบายว่า โดยสภาวะหลายอย่าง.

จริงอยู่ กามทั้งหลายวิจิตรด้วยรูปเป็นต้น คือมีรูปแปลก ๆ โดยเป็นรูปสีเขียวเป็นต้น. กามทั้งหลายแสดงความชอบใจโดยประการนั้นๆ ด้วยรูปแปลก ๆ นั้นอย่างนี้แล้ว ย่อมย่ำยีจิต คือไม่ให้ยินดีในการบรรพชา เพราะเหตุนั้น เราเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย โดยมีความยินดีน้อยมีทุกข์มากเป็นต้น เพราะฉะนั้น คือเพราะการเห็นโทษในกามคุณนั้น เราจึงบวช.

ผลไม้ทั้งหลาย ในเวลาสุกและเวลายังไม่สุก ย่อมตกไปในที่ใดที่หนึ่ง โดยความพยายามของคนอื่น หรือโดยหน้าที่ของตน ฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น จะเป็นคนหนุ่มและคนแก่ ย่อมตกไปเหมือนกัน. เพราะร่างกายแตก

บทว่า **เอตมฺปิ ทิสฺวา** อธิบายว่า เราเห็นแม้ความไม่เที่ยงอย่างนี้ด้วยปัญญาจักษุ ไม่ใช่เห็นเฉพาะโทษ เพราะมีความยินดีน้อยเป็นต้นอย่างเดียว.

บทว่า **อปณฺณกำ** ความว่า สามัญญะ คือความเป็นสมณะที่ไม่ผิดนั่นแหละประเสริฐ คือยิ่งกว่า.

บทว่า **สทฺธาย** ได้แก่ เชื่อกรรม ผลของกรรม ความที่

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว ความที่พระธรรมเป็นธรรมดี และความปฏิบัติดีของพระสงฆ์.

บทว่า **อุเปโต ชินสาสเน** ได้แก่ เข้าถึงการปฏิบัติชอบในศาสนาของพระศาสดา.

การบรรพชาของเราไม่ไร้ผล เพราะเราได้บรรลุพระอรหัต. เพราะเหตุนั้นแล เราจึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีหนี้ บริโภคโภชนะ เพราะบริโภคด้วยสามีบริโภค บริโภคโดยความเป็นเจ้าของด้วยอำนาจความหมดกิเลส.

บทว่า **กาเม อาทิตฺตโต ทิสฺวา** ความว่า เห็นวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลาย โดยภาวะที่ถูกไฟ ๑๑ กองติดโชนแล้ว.

บทว่า **ชาตรูปานิ สตฺถโต** ได้แก่ สุวรรณพิกัตทุกชนิด อันต่างโดยทำเป็นรูปพรรณและไม่ได้ทำเป็นรูปพรรณ โดยเป็นศาสตรา เพราะเป็นของนำความพินาศมา.

บทว่า **คพฺภโวกฺกนฺติโต ทุกฺขํ** ได้แก่ ทุกข์อันเกิดจากความเป็นไปในสงสารทั้งปวง จำเดิมแต่ก้าวลงสู่ครรภ์.

บทว่า **นิรเยสุ มหพฺภยํ** มีวาจาประกอบความว่า และเห็นภัยใหญ่ที่จะได้รับในมหานรกทั้ง ๘ ขุม พร้อมด้วยอุสสทนรก นรกที่เป็นบริวาร ในที่ทุกแห่ง.

บทว่า **เอตมาทีนวํ ญตฺวา** ได้แก่ รู้อาทีนพโทษแห่งกามทั้งหลายนี้ มีความที่ไฟติดทั่วแล้วเป็นต้น ในสงสาร.

บทว่า **สํ เวคํ อลภึ คทา** ความว่า ในเวลาที่ได้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดานั้น เราได้ความสังเวชในภพเป็นต้น.

บทว่า **วิทฺโธ ตทา สนฺโต** ความว่า ในเวลาที่เราเป็นคฤหัสถ์

นั้น เราเป็นผู้ถูกเสียบแทงด้วยลูกศรคือราคะเป็นต้น บัดนี้ ได้ถึงความสิ้นอาสวะ เพราะอาศัยคำสอนของพระศาสดา, อีกอย่างหนึ่ง เรารู้แจ้งแล้ว อธิบายว่า รู้แจ้งเฉพาะแล้วซึ่งสัจจะทั้ง ๔. คำที่เหลือเข้าใจได้ง่ายทั้งนั้น เพราะได้กล่าวไว้ในระหว่าง ๆ เป็นต้น.

พระเถระครั้นแสดงธรรมแก่พระเจ้าโกรพยะอย่างนี้แล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาทีเดียว และในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางอริยสงฆ์ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา ฉะนี้แล.

จบอรรถกถารัฐปาลเถรคาถาที่ ๔

๕. มาลุงกยปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยผู้ห่างไกลพระนิพพาน

[๓๘๕] **เมื่อบุคคลได้เห็นรูปแล้ว มัวใส่ใจถึงรูปนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรูปนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้นผู้มัวคำนึงถึงรูปอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.**

เมื่อบุคคลได้ฟังเสียงแล้ว มัวใส่ใจถึงเสียงนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นเสียงนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีเสียงเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงเสียงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่าเป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ดมกลิ่นแล้ว มัวใส่ใจถึงกลิ่นนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นกลิ่นนั้นด้วย เวทนา

มิใช่น้อยซึ่งมีกลิ่นเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงกลิ่นอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลใดลิ้มรสแล้ว มัวใส่ใจถึงรสนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรสนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีรสเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงรสอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลถูกต้องผัสสะแล้ว มัวใส่ใจถึงผัสสะนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นผัสสะนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีผัสสะเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงผัสสะอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลรู้ธรรมารมณ์แล้ว มัวใส่ใจถึงธรรมารมณ์ (นั้น) ว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นธรรมารมณ์นั้นอยู่ เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีธรรมารมณ์เป็นแดนเกิด ย่อมเจริญขึ้นมากแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงธรรมารมณ์อยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

ส่วนผู้ใดเห็นรูปแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในรูป เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรูปนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคี ผู้เห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นมีสติประพฤติอยู่ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ฟังเสียงแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในเสียง เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์ ทั้งไม่ยึดมั่นเสียงนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ได้ฟังเสียง โดย

ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ดมกลิ่นแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในกลิ่น เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ย่อมไม่เป็นไปแก่พรโยคีผู้ดมกลิ่นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ลิ้มรสแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในรส เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรสนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ลิ้มรส ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดถูกต้องผัสสะแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในผัสสะ เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นผัสสะนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ถูกต้องผัสสะ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่รักใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดรู้แจ้งธรรมารมณ์แล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในธรรมารมณ์ เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นธรรมารมณ์นั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้รู้แจ้งธรรมารมณ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ ย่อมสิ้นไป ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

จบมาลุงกยปุตตเถรคาถา

อรรถกถามาลุงกยปุตตเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระมาลุงกยปุตตปเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **รูปี ทิสฺวา สติ มุฏฺฐา** ดังนี้. เรื่องของท่านผู้มีอายุนี้ได้กล่าวไว้แล้วในฉักกนิบาต ในหนหลังแล, ก็คาถาเหล่านั้น พระเถระผู้ดำรงอยู่ในพระอรหัต ได้กล่าวแก่พวกญาติด้วยอำนาจเทศนา.

ส่วนในที่นี้ ในคราวที่เป็นปุถุชน เมื่อพระศาสดาผู้อันพระเถระอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังข้าพระองค์ขอวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ จึงทรงแสดงธรรมโดยย่อว่า ดูก่อนมาลุงกยบุตร เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเหล่านั้นใด ที่พึงรู้แจ้งทางจักษุไม่ได้แล้ว ทั้งไม่เคยเห็นแล้ว เธอไม่ได้เห็นรูปเหล่านั้น และเราไม่พึงเห็นรูปเหล่านั้นว่ามีอยู่ เธอจะมีความพอใจ ความใคร่ และความรักในรูปนั้นหรือ. ข้อนั้นไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. เสียงเหล่านั้นใดที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ฯ ล ฯ กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ฯลฯ ธรรม-ทั้งหลายนั้นใดที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ เธอยังไม่รู้แจ้งแล้ว ทั้งไม่เคยรู้แจ้งแล้ว เธอไม่รู้แจ้งธรรมเหล่านั้น เราก็ไม่พึงรู้แจ้งธรรมเหล่านั้น ว่ามีอยู่ เธอย่อมมีความพอใจ ความใคร่ หรือความรักในธรรมนั้นหรือ. ข้อนั้นไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. ดูก่อนมาลุงกยบุตร ก็บรรดาธรรมทั้งหลายที่เธอได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบและได้รู้แจ้ง ในที่นี้ จักเป็นเพียงแต่เห็นในรูปที่ได้เห็น จักเป็นแต่เพียงได้ฟังในเสียงที่ได้ฟัง จักเป็นแต่เพียงได้ทราบในอารมณ์ที่ได้ทราบ จักเป็นแต่เพียงได้รู้แจ้งในธรรมที่ได้รู้แจ้ง. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุที่ในบรรดาธรรมที่เธอเห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว

ได้ทราบแล้ว และพึงรู้แจ้ง จักเป็นแต่เพียงได้เห็นในรูปที่ได้เห็นแล้ว จักเป็นแต่เพียงได้ฟังในเสียงที่ได้ฟังแล้ว จักเป็นแต่เพียงได้ทราบในอารมณ์ที่ได้ทราบแล้ว จักเป็นแต่ได้รู้แจ้งในธรรมที่ได้รู้แจ้งแล้ว. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอก็จะไม่มีด้วยสิ่งนั้น. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุที่เธอไม่มีด้วยสิ่งนั้น. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอก็จะไม่มีในสิ่งนั้น. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุที่เธอไม่มีในสิ่งนั้น. ดูก่อนมาลุงกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอก็จะไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง, นี่แหละ เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ เมื่อจะประกาศความที่ธรรมนั้นเป็นธรรมอันตนเรียนดีแล้ว จึงได้กล่าวคาถาเหล่านั้นว่า

เมื่อบุคคลได้เห็นรูปแล้ว มัวใส่ใจถึงรูปนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรูปนั้นด้วย. เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน. ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงรูปอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ฟังเสียงแล้ว มัวใส่ใจรอเสียงนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นเสียงนั้นด้วย เวทนา

มีใช่น้อย ซึ่งมีเสียงเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมาขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงเสียงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่าเป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ดมกลิ่นแล้ว มัวใส่ใจถึงกลิ่นนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นกลิ่นนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีกลิ่นเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงกลิ่นอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่าเป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลใดลิ้มรสแล้ว มัวใส่ใจถึงรสนั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรสนั้นด้วย เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีรสเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงรสอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลถูกต้องผัสสะ มัวใส่ใจถึงผัสสะนั้นว่า เป็นนิมิตที่น่ารัก เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ทั้งยึดมั่นผัสสะนั้นด้วย เวทนานิใช่น้อย ซึ่งมีผัสสะเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงผัสสะอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลรู้ธรรมารมณ์แล้ว มัวใส่ใจถึงธรรมารมณ์นั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนัดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นธรรมารมณ์นั้นอยู่ เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีธรรมารมณ์เป็นแดนเกิด ย่อมเจริญขึ้นมากแก่ผู้นั้น อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงธรรมารมณ์อยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

ส่วนผู้ใดเห็นรูปแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในรูป เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรูปนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้เห็นรูป โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่

ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นมีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ฟังเสียงแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในเสียง เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นเสียงนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ได้ฟังเสียง โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ดมกลิ่นแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในกลิ่น เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นกลิ่นนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคี ผู้ดมกลิ่นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสชาติทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ลิ้มรสแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในรส เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรสนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้นย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ลิ้มรส โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยอารมณ์อยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกผู้นั้นว่ามีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดถูกต้องผัสสะแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในผัสสะ เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นผัสสะนั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ถูกต้องผัสสะโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดรู้แจ้งธรรมารมณ์แล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่กำหนัดยินดีในธรรมารมณ์ เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นธรรมารมณ์นั้น กิเลสชาติมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้รู้แจ้ง

ธรรมารมณ์โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้
กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ไม่
ก่อรากขึ้นได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติอยู่ฉันนั้น
ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแต่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระ-
นิพพาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รูปี ทิสฺวา** ได้แก่ เข้าไปได้เห็นรูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุ ทางจักษุทวาร.

บทว่า **สติ มุฏฺฐา ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิ กโรโต** ความว่า เมื่อบุคคลไม่ตั้งอยู่ในรูปนั้นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น ใส่ใจถึงสุภนิมิต คือกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ด้วยอาการถืออาว่างาม สติย่อมหลงลืม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นเป็นผู้มีจิตกำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ คือเป็นผู้กำหนัดติดข้องรูปารมณ์นั้น เสวยอารมณ์เพลิดเพลิน ยินดียิ่งอยู่, ก็บุคคลผู้เป็นอย่างนั้นย่อมยึดมั่นรูปารมณ์นั้นด้วย อธิบายว่า ยึดรูปารมณ์นั้น คือยึดมั่นว่าเป็นสุข ๆ กลืนเอาไว้หมด แล้วดำรงอยู่.

บทว่า **ตสฺส วฑฺฒนฺติ เวทนา อเนกา รูปสมฺภวา** ความว่า เวทนามิใช่น้อยต่างโดยสุขเวทนาเป็นต้น ซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด คือมีรูปเป็นอารมณ์ อันมีการเกิดขึ้นแห่งกิเลสเป็นตัวเหตุ ย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้น.

บทว่า **อภิชฺฌา วิเหสา จ จิตฺตมสฺสูปหญฺญติ** ความว่า จิตของบุคคลนั้น ถูกอภิชฌาอันเกิดในปิยรูป ด้วยอำนาจความกำหนัด และวิหิงสาอันมีความเศร้าโศกเป็นลักษณะเกิดขึ้น เพราะปิยรูปนั้นแหละ

มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ด้วยอำนาจความชิงชังในรูปอันไม่น่ารัก เบียดเบียนอยู่.

บทว่า **เอวมาจินโต ทุกฺขํ** ความว่า วัฏทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้มัวคำนึงถึงอภิสังขารคืออภพนั้นๆ ด้วยอำนาจความยินดีในการเสวยอารมณ์. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ย่อมมี ดังนี้. สำหรับบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าไกล คือห่างไกลพระนิพพาน อธิบายว่า พระนิพพานนั้น อันบุคคลนั้นได้ยาก.

แม้ในคาถามีอาทิว่า **สทฺทํ สุตฺวา** ก็พึงทราบเนื้อความโดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นแหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฆายิตฺวา** แปลว่า สูดดมแล้ว. บทว่า **โภตฺวา** แปลว่า ลิ้มแล้ว. บทว่า **ผุสฺส** แปลว่า ถูกต้องแล้ว.

บทว่า **ธมฺมํ ญตฺวา** ได้แก่ รู้แจ้งธรรมารมณ์.

พระเถระครั้นแสดงวัฏฏะของคนผู้กำหนัดในอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงวิวัฏฏะพระนิพพานของคนผู้ไม่กำหนัดในอารมณ์นั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **น โส รชฺชติ รูเปสุ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โส รชฺชติ รูเปสุ รูปี ทิสฺวา ปฏิสฺสโต** ความว่า บุคคลใดเห็นรูปแล้ว ยึดเอารูปารมณ์ที่มาอยู่ในคลองด้วยการสืบต่อแห่งวิญญาณอันเป็นไปในจักษุทวาร ย่อมกลับเป็นผู้ได้สติ เพราะเป็นผู้กระทำความรู้ตัวด้วยสัมปชัญญะทั้ง ๔ บุคคลนั้นย่อมไม่กำหนัด คือไม่ทำความกำหนัดให้เกิดในรูปารมณ์ทั้งหลาย คือเป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดรู้แจ้งอยู่โดยแท้ เมื่อรู้แจ้งตามความเป็นจริงในรูปารมณ์

โดยความเป็นสมุทัยเป็นต้น ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดรู้แจ้งรูปารมณ์นั้น และเวทนาที่เกิดในรูปารมณ์นั้น ก็บุคคลผู้เป็นอย่างนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นรูปารมณ์นั้น อธิบายว่า ย่อมไม่ยึดติดรูปารมณ์นั้น เพราะเป็นผู้มีจิตคลายกำหนัดได้โดยชอบ คือย่อมไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นอัตตาของเรา.

บทว่า **ยถาสฺส ปสฺสโต รูปี** ความว่า อภิชฌาเป็นต้นในรูปารมณ์นั้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีนั้นฉันใด ก็ย่อมไม่เป็นไปแก่บุคคลผู้เห็นรูปโดยความไม่เที่ยงเป็นต้นฉันนั้น.

บทว่า **เสวโต จาปิ เวทนํ** ได้แก่ แม้ผู้เสวยเวทนาอันปรารภรูปนั้นเกิดขึ้น และธรรมอันสัมปยุตด้วยเวทนานั้น โดยการเสวยอารมณ์.
บทว่า ขียติ ความว่า กิเลสวัฏทั้งปวงย่อมถึงความสิ้นไปคือความหมดสิ้น.

บทว่า **โนปจิยติ**° ได้แก่ ย่อมไม่ก่อ คือย่อมไม่ถึงความสั่งสมไว้.

บทว่า **เอวํ โส จรตี สโต** ความว่า เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะประพฤติคืออยู่ด้วยการปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสอย่างนี้.

บทว่า **เอวํ อปจินโต ทุกฺขํ** ได้แก่ ผู้ปราศจากการก่อวัฏทุกข์ทั้งสิ้น ด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรคอันเป็นเครื่องถึงความปราศจากความสั่งสม โดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติ** ความว่า พระผู้มีพระภาณเจ้าตรัส

๑. บาลีเป็น อปจิยฺยติ.

ว่า ใกล้สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เพราะได้ทำให้แจ้งอสังขตธาตุ.

แม้ในบทว่า **น โส รชฺชติ สทฺเทสุ** เป็นต้น ก็พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้นั่นแล.

พระเถระประกาศความที่ตนเป็นผู้รองรับพระโอวาทของพระศาสดาด้วยคาถาเหล่านี้อย่างนี้แล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระศาสดาแล้วก็ไป ไม่นานนัก เจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหัต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถามาลุงกยปุตตเถรคาถาที่ ๕

๖. เสลเถรคาถา

ว่าด้วยคำชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๓๕๐] พระเสลเถระเมื่อครั้งยังเป็นพราหมณ์ได้กล่าวชมเชยพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ๖ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ผู้ทรงมีพระวิริย-ภาพ มีพระสรีรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีงดงามชวนให้น่าดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณก็เปล่งปลั่งดังทองคำ พระ-เขี้ยวแก้วทั้งซ้ายขวาก็สุกใส ด้วยว่าลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่าใด ย่อมมีปรากฏแก่พระอริยเจ้า หรือพระบรม-จักรพรรดิ ผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบ ลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่านั้น ย่อมมีปรากฏในพระกายของพระองค์ครบทุกสิ่ง พระองค์มีดวงพระเนตรแจ่มใส พระพักตร์ผุดผ่อง พระวรกายทั้งสูงทั้งใหญ่และตั้งตรง มีพระเดชรุ่งโรจน์อยู่ในท่ามกลางแห่งหมู่พระสมณะ ปานดังดวงอาทิตย์ฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นภิกษุที่มีคุณสมบัติงดงามน่าชม มีพระฉวีวรรณผุดผ่องงดงามดังทองคำ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระวรรณะและพระลักษณะอันอุดมถึงอย่างนี้ จะมัวเมาเป็นสมณะอยู่ทำไมกัน พระองค์ควรจะเป็นพระราชาจักรพรรดิผู้ประเสริฐ ทรงปราบปรามไพรีชนะแล้วเสด็จผ่านพิภพ เป็นบรมเอกราชในสากลชมพู-ทวีป มีสมุทรสาครสี่เป็นขอบเขต ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้นผ่านราชสมบัติ เป็นองค์ราชาธิราช

จอมมนุษย์นิกร ตามพระราชประเพณีของกษัตราธิราช โดยพระชาติที่ได้เสวยราชย์ อันมีหมู่เสวกามาตย์โดย เสด็จเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นธรรมราชายอดเยี่ยม เรายังจักรอันใคร ๆ ให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไปโดยธรรม.

เสลพราหมณ์ได้กราบทูลด้วยคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระโคดม พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ทั้งยังได้ตรัสยืนยันว่า จะทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม ใครหนอ เป็นเสนาบดีของพระองค์ เป็นสาวกผู้ประพฤติตาม พระองค์ ผู้เป็นพระศาสดา ใครจะประกาศธรรมจักรที่ พระองค์ทรงประกาศแล้ว ให้เป็นไปตามได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ สารีบุตรผู้อนุชาตบุตรของตถาคต จะประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมที่เราประกาศแล้ว ดูก่อนพราหมณ์ เรารู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งแล้ว เจริญธรรมที่ควรเจริญแล้ว ละธรรมที่ควรละแล้ว เหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงนำความเคลือบแคลงในเราออกเสีย จงน้อมใจเชื่อเถิด เพราะการเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเนื่อง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก

เป็นการหาได้ยาก ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม เราเป็นดังพรหม ล่วงพ้นการชั่งตวง เป็นผู้ย่ำยีมารและเสนามาร ทำผู้มิใช่มิตรทุกจำพวกไว้ในอำนาจได้ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบานอยู่.

เสลพราหมณ์กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับคำของข้าพระองค์นี้ก่อน พระตถาคตผู้มีพระจักษุเป็นแพทย์ผ่าตัดลูกศร ทรงมีความเพียรยิ่งใหญ่ ได้ตรัสพระวาจาเหมือนราชสีห์บันลือสีหนาทในป่า ใครได้เห็นพระองค์ผู้ประเสริฐดังพรหม ไม่มีใครเสมอเหมือน ทรงย่ำยีมารและเสนามารได้แล้ว จะไม่พึงเลื่อมใสเล่า แม้คนที่เกิดในเหล่ากอคนดำ ก็ย่อมเลื่อมใส ผู้ใดปรารถนาจะตามฉันมา ก็เชิญตามมา หรือผู้ใดไม่ปรารถนาก็จงกลับไปเถิด แต่ตัวฉันจะบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้มีพระ-ปัญญาอย่างประเสริฐนี้ละ.

พอเสลพราหมณ์ผู้อาจารย์พูดจบลง ทันใดนั้นเอง มาณพอันเตวาสิก ๓๐๐ คนเป็นผู้มุ่งจะบวชเหมือนกัน จึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านอาจารย์ชอบใจคำสอน ของพระสัมมสัม-พุทธเจ้านี้ แม้ข้าพเจ้าทั้งหลายก็จะพากันบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาอย่างประเสริฐ.

เสลพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พราหมณ์ ๓๐๐ คนนี้ พากันประณมอัญชลีทูลขอบรรพชาว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะการบวชในศาสนานี้ ไม่ไร้ผลแก่บุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่.

ครั้นพระเสลเถระได้บรรลุอรหัตแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะประกาศอรหัตผลที่ตนได้บรรลุ จึงกล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ นับแต่วันที่ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณคมน์ล่วงไปแล้วได้ ๗ วัน ครบ ๘ วันเข้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้มีอินทรีย์อันฝึกแล้ว ในศาสนาของพระองค์ พระองค์เป็นผู้ตื่นแล้วและยังทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นได้อีกด้วย พระองค์เป็นครูผู้สั่งสอนแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นจอนปราชญ์ ทรงครอบงำมารและเสนามาร ทรงตัดอนุสัยได้แล้ว ทรงข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้แล้ว ทรงยังหมู่สัตว์นี้ให้ข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้ด้วย ทรงก้าวล่วงอุปธิได้แล้ว ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายได้แล้ว ทรงเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่น

ทรงละความขลาดกลัวต่อภัยได้แล้ว เหมือนสีหราชผู้ไม่ครั่นคร้ามต่อหมู่เนื้อฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ภิกษุ ๓๐๐ รูปเหล่านี้ พากันมายืนประณมอัญชลีอยู่พร้อมหน้า ขอพระองค์โปรดทรงเหยียดฝ่าพระบาททั้งสองมาเถิด ภิกษุผู้ประเสริฐทั้งหลายจะขอถวายบังคมพระองค์ผู้เป็นพระศาสดา.

จบเสลเถรคาถา

อรรถกถาเสลเถรคาถาที่ ๖

คาถาของท่านพระเสลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปริปุณฺณกาโย สุรุจิ** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ พระเถระนี้บังเกิดในเรือนมีตระกูล พอรู้เดียงสา ได้เป็นหัวหน้าคณะ ชักชวนบุรุษ ๓๐๐ คน พร้อมกับพวกบุรุษเหล่านั้น ให้สร้างพระคันธกุฎีถวายพระศาสดา เมื่อสร้างพระคันธกุฎีเสร็จแล้ว บำเพ็ญมหาทานแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ให้พระศาสดาและภิกษุทั้งหลายครองไตรจีวร.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาอยู่แต่ในเทวโลกเท่านั้น ตลอดพุทธันดรหนึ่ง จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพราหมณคาม ชื่ออาปณะ ในอังคุตตราปะชนบท ได้นามว่า เสละ เขาเจริญวัยแล้วเรียน

สำเร็จไตรเพท และศิลปของพราหมณ์ทั้งหลาย บอกมนต์แก่มาณพ ๓๐๐ คน อยู่อาศัยในพราหมณคาม ชื่ออาปณะ.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาเสด็จจากเมืองสาวัตถี เสด็จจาริกไปในอังคุตตราปะ พร้อมกับภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ทรงเห็นความแก่กล้าแห่งญาณของเสละกับพวกอันเตวาสิก จึงประทับอยู่ในไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง. ครั้งนั้น ชฎิลชื่อ**เกนิยะ**[๑] ได้สดับว่าพระศาสดาเสด็จมา จึงไปในไพรสณฑ์นั้น นิมนต์พระศาสดาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้น แล้วจัดแจงของเคี้ยวของฉันมากมายในอาศรมของตน.

ก็สมัยนั้น เสลพราหมณ์กับมาณพ ๓๐๐ คน เดินเที่ยวพักผ่อนไปโดยลำดับ ได้เข้าไปยังอาศรมของเกนิยชฎิล เห็นชฎิลทั้งหลายตระเตรียมอุปกรณ์ทาน ด้วยกิจมีการฝ่าฟืนและก่อเตาไฟเป็นต้น จึงถามด้วยคำมีอาทิว่า ท่านเกนิยะ มหายัญปรากฏเฉพาะแก่ท่านหรือ ? เมื่อเกนิยชฎิลนั้นกล่าวว่า ข้าพเจ้านิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ามาเสวยในวันพรุ่งนี้ พอได้ฟังคำว่า **พุทโธ** เท่านั้น เป็นผู้ร่าเริงดีใจ เกิดปีติโสมนัส ในทันใดนั้นได้เข้าเฝ้าพระศาสดาพร้อมกับมาณพทั้งหลายได้รับการปฏิสันถารแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้เห็นมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ในพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงคิดว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านั้น จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หรือเป็นพระพุทธเจ้าผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาเปิดแล้วในโลก ก็ท่านผู้นี้เป็นนักบวช และเราก็ไม่รู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ แต่เราก็ได้สดับมาจากพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์บอกเล่าไว้ว่า ท่านผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมกระทำตนให้

๑. ใน ขุ. สุ. เสลสูตร เป็น เกณิยชฎิล.

ปรากฏในวรรณะของตนซึ่งสำรวมอยู่ เพราะว่า ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถูกคนยืนอยู่ตรงหน้าชมเชยด้วยพุทธคุณทั้งหลายอยู่ ย่อมขลาดกลัวถึงความเก้อเขิน เพราะความเป็นผู้ถึงความไม่กล้าหาญ (และ) เพราะความเป็นผู้ไม่อดทนต่อการย้อนถาม. ถ้ากระไร เราพึงชมเชยพระสมณโคดมต่อหน้า ด้วยคาถาทั้งหลายอันเหมาะสม ก็ครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ๖ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ผู้มีพระวิริยภาพ มีพระสรีรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีงดงามชวนให้น่าดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณก็ผุดผ่องดังทองคำ พระเขี้ยวแก้วทั้งซ้ายขวาก็สุกใส ด้วยว่าลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่าใดย่อมมีปรากฏแก่พระอริยเจ้า หรือแก่พระบรมจักรพรรดิผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบ ลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่านั้น ย่อมมีปรากฏในพระกายของพระองค์ครบทุกสิ่ง พระองค์มีดวงพระเนตรแจ่มใส พระพักตร์ผุดผ่อง พระวรกายทั้งสูงทั้งใหญ่และตั้งตรง มีพระเดชรุ่งโรจน์ อยู่ในท่ามกลางแห่งหมู่พระสมณะ ปานดังดวงอาทิตย์ฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นภิกษุหมู่คุณสมบัติงดงามน่าชม มีพระฉวีวรรณผุดผ่องงดงามดังทองคำ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระวรรณะ และพระลักษณะอันอุดมถึงอย่างนี้ จะมัวมาเป็นสมณะอยู่ทำไมกัน พระองค์ควรจะเป็นพระราชาจักรพรรดิผู้ประเสริฐ ทรงปราบไพรีชนะแล้ว เสด็จ

ผ่านพิภพเป็นบรมเอกราชในสากลชมพูทวีป มีสมุทร
สาครสี่เป็นขอบเขต ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์
เสด็จขึ้นผ่านราชสมบัติเป็นองค์ราชาธิราชจอมมนุษย์นิกร
ตามพระราชประเพณีของกษัตราธิราช โดยพระชาติที่ได้
เสวยราชย์ อันมีหมู่เสวกามาตย์โดยเสด็จเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริปุณฺณกาโย** ความว่า ชื่อว่า มีพระสรีระบริบูรณ์ เพราะมีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการอันปรากฏชัดบริบูรณ์ และเพราะมีอวัยวะน้อยใหญ่ไม่ต่ำทราม.

บทว่า **สุรุจิ** ได้แก่ มีรัศมีแห่งพระสรีระงาม.

บทว่า **สุชาโต** ได้แก่ ชื่อว่าบังเกิดดีแล้ว เพราะถึงพร้อมด้วยความสูงและความใหญ่ และเพราะถึงพร้อมด้วยทรวดทรง.

บทว่า **จารุทสฺสโน** ความว่า ชื่อว่า มีพระทัศนะการเห็นงาม เพราะมีพระทัศนะงามน่ารื่นรมย์ใจ ไม่น่าเกลียด ทำให้เกิดไม่อิ่มแก่ผู้ที่ดูอยู่แม้เป็นเวลานาน. แต่บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า **จารุทสฺสโน** แปลว่า มีพระเนตรงาม.

บทว่า **สุวณฺณวฺโณ** แปลว่า มีพระวรรณะดุจทองคำ.

บทว่า **อสิ** แปลว่า ได้มีแล้ว, ก็บทนี้พึงประกอบกับทุกบท โดยนัยมีอาทิว่า **ปริปุณฺณกาโย อสิ** ได้มีกายบริบูรณ์.

บทว่า **สุสุกฺกทาโฐ** ได้แก่ มีพระเขี้ยวแก้วสุกใสดี. จริงอยู่ พระรัศมีขาวดุจแสงจันทร์เปล่งออกจากพระเขี้ยวแก้วทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า **วีริยวา** ได้แก่ ทรงประกอบด้วยความดียิ่งแห่งความบริบูรณ์ของพระวิริยบารมี และความถึงพร้อมแห่งสัมมัปปธานความเพียรชอบ ๔ ประการ โดยทรงอธิษฐานความเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔.

บทว่า **นรสฺส หิ สุชาตสฺส** ได้แก่ ผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบด้วยดี เพราะความบริบูรณ์แห่งพระบารมี ๓๐ ถ้วน หรือจักรพรรดิวัตรอันประเสริฐ อธิบายว่า ผู้เป็นมหาบุรุษ.

บทว่า **สพฺเพ เต** ความว่า คุณของพระรูปใด กล่าวคือมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ มีความที่ทรงมีพระบาทประดิษฐานอยู่ด้วยดีเป็นต้น ซึ่งได้โวหารว่าพยัญชนะ เพราะทำความเป็นมหาบุรุษ คือความเป็นบุคคลผู้เลิศในโลกให้ปรากฏ และกล่าวคืออนุพยัญชนะ ๘๐ มีความที่ทรงมีพระนขาแดงและพระนขานูนยาวเป็นต้น คุณแห่งพระรูปนั้นทั้งหมดไม่มีเหลือ มีอยู่ในพระกายของพระองค์ ดังนี้ เป็นคำที่เหลือ.

ด้วยบทว่า **มหาปุริสลกฺขณา** นี้ เสลพราหมณ์กล่าวซ้ำตามระหว่างคำของพยัญชนะทั้งหลายที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้นเอง.

บัดนี้ เมื่อจะกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระลักษณะที่ตนชอบใจ เฉพาะในบรรดาพระลักษณะเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปสนฺนเนตฺโต** ดังนี้.

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า มีพระเนตรผ่องใส เพราะถึงพร้อมด้วยความใสแห่งวรรณะ ๕. ชื่อว่ามีพระพักตร์ผุดผ่อง เพราะทรงมีพระพักตร์ดุจพระจันทร์เต็มดวง. ชื่อว่ามีพระกายสูงใหญ่ เพราะสมบูรณ์ด้วยส่วนสูงและส่วนใหญ่. ชื่อว่ามีพระกายตรง เพราะมีพระวรกายตรงดุจกายพระพรหม. ชื่อว่ามีพระเดชรุ่งโรจน์ เพราะทรงมีความโชติช่วง.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศถึงความมีพระเดชรุ่งโรจน์นั้นนั่นแหละ ด้วยการเปรียบด้วยพระอาทิตย์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **มชฺเฌ สมณสงฺฆสฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทิจฺโจว วิโรจสิ** ความว่า พระ-อาทิตย์เมื่อขึ้นย่อมขจัดความมืดทั้งปวง กระทำความสว่างไพโรจน์อยู่ฉันใด แม้พระองค์ก็ฉันนั้น ย่อมขจัดความมืดคืออวิชชาทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก กระทำแสงสว่างคือญาณรุ่งโรจน์อยู่.

ชื่อว่าทรงมีคุณสมบัติงามน่าดู เพราะนำมาซึ่งทัศนสมบัติ สมบัติแห่งการน่าดูอันมีอยู่ในพระองค์ เพราะทรงมีพระรูปน่าดู และเพราะประกอบด้วยการเห็นที่ดี ๕ ประการ.

บทว่า **อุตฺตมวณฺณิโน** ได้แก่ ทรงสมบูรณ์ด้วยพระวรรณะอันอุดม.

บทว่า **จกฺกวตฺตี** ความว่า ชื่อว่า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะยังจักรรัตนะให้เป็นไป, เพราะประพฤติด้วยจักรสมบัติ ๘ ประการ และยังคนอื่นให้ประพฤติจักรสมบัติ ประการนั้น (และ) เพราะทรงมีวัตรแห่งจักรคืออิริยาบถ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะทรงมีวัตรแห่งอาณาจักรที่คนเหล่าอื่นครอบงำไม่ได้ เพราะประกอบด้วยอัจฉริยธรรม ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้ก็มี.

บทว่า **รเถสโภ** ได้แก่ เป็นบุรุษผู้องอาจชาติอาชาไนยในทหารรถทั้งหลาย อธิบายว่า เป็นทหารรถผู้ใหญ่.

บทว่า **จาตุรนฺโต** ได้แก่ เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นที่สุด.

บทว่า **วิชิตาวี** แปลว่า ชัยชนะของผู้ชนะ.

บทว่า **ชมฺพุสณฺฑสฺส** ได้แก่ ชมพูทวีป. จริงอยู่ พราหมณ์เมื่อจะแสดงความเป็นใหญ่ทั้งหลายตามที่ปรากฏ จงกล่าวอย่างนั้น. ก็พระเจ้าจักรพรรดิย่อมเป็นใหญ่ในมหาทวีปทั้ง ๔ พร้อมทั้งทวีปน้อย.

บทว่า **ขตฺติยา** ได้แก่ กษัตริย์โดยชาติ.

บทว่า **ราชาโน** ได้แก่ ราชาเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ครองราชย์.

บทว่า **อนุยนฺตา** ได้แก่ เหล่าเสวกผู้ตามเสด็จ.

บทว่า **ราชาภิราชา** ได้แก่ เป็นพระราชาที่พระราชาทั้งหลายบูชา, อธิบายว่า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **มนุชินฺโท** ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในมนุษย์ อธิบายว่า ผู้เป็นใหญ่ยิ่งแห่งพวกมนุษย์.

เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกระทำให้บริบูรณ์ซึ่งมโนรถ ของเสลพราหมณ์นี้ที่ว่า ผู้ที่เป็นพระอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อใคร ๆ กล่าวคุณของตน ย่อมกระทำตนให้ปรากฏ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ
เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม เราจักยังธรรมจักรซึ่ง
ใคร ๆ ให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไป.

ในพระคาถานั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ :- ดูก่อนเสลพราหมณ์ ในข้อที่ท่านอ้อนวอนเราว่า ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น เราเป็นผู้มีความ

ขวนขวายน้อย เราเป็นพระราชา เมื่อความเป็นราชามีอยู่ คนอื่นแม้เป็นพระราชาย่อมปกครองไปได้ร้อยโยชน์บ้าง สองร้อย สามร้อย สี่ร้อย ห้าร้อยโยชน์บ้าง แม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ปกครองเพียงทวีปทั้ง ๔ เป็นที่สุดฉันใด เราเป็นผู้มีวิสัยคือเขตแดนอันกำหนดไว้ฉันนั้น หามิได้. ก็เราเป็นธรรมราชผู้ยอดเยี่ยม ย่อมสั่งสอนโลกธาตุหาประมาณมิได้ โดยขวาง จากภวัคคพรหมถึงอเวจีเป็นที่สุด. ก็สัตว์ทั้งหลายชนิดที่ไม่มีเท้าเป็นต้น มีประมาณเพียงใด เราเป็นผู้เลิศแห่งสัตว์ทั้งหลายมีประมาณเพียงนั้น. ก็ใคร ๆ ผู้แม้นี้เหมือนกับเราด้วยศีล. ฯลฯ หรือด้วยวิมุตติ-ญาณทัสสนะ ย่อมไม่มี ผู้ยิ่งกว่าเราจักมีมาแต่ไหน. เรานั้นเป็นพระธรรม-ราชาผู้ยอดเยี่ยมอย่างนี้ ย่อมยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม กล่าวคือโพธิ-ปักขิยธรรม อันต่างด้วยสติปัฏฐาน เป็นต้นอันยอดเยี่ยมทีเดียว คือ ย่อมยังอาณาจักรให้เป็นไป โดยนัยมีอาทิว่า ท่านจงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ หรือยังธรรมจักรนั่นแหละให้เป็นไปโดยปริยัติธรรมมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็นี้แลทุกขอริยสัจ.

บทว่า **จกฺกํ อปฺปติวตฺติยํ** ความว่า จักรใดอันสมณะ ฯลฯ หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้.

เสลพราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศพระองค์ออกมาอย่างนี้ เกิดปีติโสมนัส เพื่อจะการทำให้แน่นเข้า จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระโคดม พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ทั้งยังตรัสยืนยันว่า ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม ใครหนอ

เป็นเสนาบดีของพระองค์ เป็นสาวกผู้ประพฤติตาม พระองค์ผู้เป็นศาสดา ใครจะประกาศธรรมจักรนี้ ที่ พระองค์ทรงประกาศแล้ว ให้เป็นไปตามได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โก นุ เสนาปติ** ความว่า พราหมณ์ถามว่า ใครหนอเป็นเสนาบดีของพระธรรมราชาผู้เจริญ ผู้ประกาศตามซึ่งจักรที่ทรงประกาศแล้วโดยธรรม.

ก็สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ ณ พระปรัศว์เบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคเจ้า งดงามด้วยสิริ ดุจแต่งทองคำ, พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระสารีบุตรนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนแสลพราหมณ์ สารีบุตรผู้อนุชาตบุตรของเรา ตถาคต จะประกาศตามธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ที่เรา ประกาศแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุชาโต ตถาคตํ** ความว่า ผู้เป็นอนุชาคบุตรของตถาคต. อธิบายว่า เกิดในอริยชาติโดยพระตถาคตเป็นเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาที่เสลพราหมณ์ถามว่า ใครหนอเป็นเสนาบดีของพระองค์ ดังนี้ อย่างนี้แล้ว มีพระประสงค์จะทรงกระทำเสลพราหมณ์ให้หมดสงสัย ในข้อที่ถามว่า พระองค์ทรงปฏิญญาว่าเป็นพระสัมพุทธเจ้านั้น เพื่อจะให้เขารู้ว่า เราย่อมไม่ปฏิญญาด้วยสักแต่ว่าปฏิญญาเท่านั้น เราเป็นพระพุทธเจ้า แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้ จึงตรัสพระคาถาว่า

เรารู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เจริญธรรมที่ควรเจริญ ละธรรมที่ควรละ เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า นะพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญฺเญยฺยํ** ได้แก่ สัจจะ ๔ คือ อริยสัจ ๔, จริงอยู่ คำว่า **อภิญฺเญยํ** นั่น เป็นศัพท์สามัญทั่วไปแก่สัจจะ และอริยสัจ ๔.

บรรดาอริยสัจเหล่านั้น มรรคสัจใดควรเจริญ และสมุทัยสัจใดควรละ แม้นิโรธสัจและทุกขสัจอันเป็นตัวผลของมรรคสัจและสมุทัยสัจนั้น ก็ย่อมเป็นอันถือเอาด้วยศัพท์ทั้งสองนั้น เพราะผลสำเร็จได้ด้วยศัพท์อันเป็นเหตุเท่านั้น ด้วยเหตุนั้น แม้คำนี้ว่า เราทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง เรากำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ดังนี้ ก็เป็นอันกล่าวไว้แน่นอนในคาถานั้น. อีกอย่างหนึ่ง ก็คำว่า เรารู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศความเป็นผู้ตรัสรู้พร้อม ในการรู้ยิ่งซึ่งไญยธรรมแม้ทั้งปวง โดยอุเทศ เมื่อจะทรงแสดงเอกเทศส่วนหนึ่งแห่งความเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมนั้น โดยนิเทศ จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **และเราเจริญแล้วซึ่งธรรมที่ควรเจริญ** ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า **เราเจริญธรรมที่ควรเจริญ ละธรรมที่ควรละ นี้** ย่อมเป็นอันระบุพระพุทธคุณแม้ทั้งสิ้น เพราะมีการเจริญและการละนั้นเป็นมูล โดยมุขคือการระบุถึงญาณสัมปทาและปหานสัมปทาของพระองค์ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า นะพราหมณ์.

จริงอยู่ เพราะถือเอาวิชชาและวิมุตติโดยทุกประการ ด้วยศัพท์ว่า **อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ** พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นสัจจะทั้ง ๔ ซึ่งเป็นไปกับด้วยผล พร้อมทั้งเหตุสมบัติ จึงทรงประกาศความที่พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า โดยถูกต้องของพระองค์โดยญาณ โดยเหตุว่าเรารู้สิ่งทั้งปวงที่ควรรู้. จึงได้เป็นพระพุทธเจ้า.

ครั้นทรงการทำพระองค์ให้ปรากฏโดยตรงอย่างนี้แล้ว เพื่อจะให้ข้ามพ้นความเคลือบแคลงในพระองค์ เมื่อจะทรงทำพราหมณ์ให้เกิดความอุตสาหะ จึงได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงนำความเคลือบแคลงในเรา
ออกเสีย จงน้อมใจเชื่อเถิด เพราะการเห็นพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเนือง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก เป็นการหาได้
ยาก. ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอ
ผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม เราเป็นดังพรหม ล่วงพ้น
การชั่งตวง เป็นผู้ย่ำยีมารและเสนามาร ทำผู้ที่มิใช่มิตร
ทุกจำพวกไว้ในอำนาจได้ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบาน
อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วินยสฺสุ** ได้แก่ ท่านจงนำออกเสีย คือจงตัดเสีย. บทว่า **กงฺขํ** ได้แก่ ความลังเลใจ.

บทว่า **อธิมุจฺจสฺสุ** ความว่า ท่านจงทำความน้อมใจเชื่อ คือจงเชื่อว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **ทุลฺลภา ทสฺสนา โหติ สมฺพุทฺธานํ** ความว่า เพราะโลกย่อมว่างจากพระพุทธเจ้าตั้งอสงไขยกัป.

บทว่า **สลฺลกตฺโต** ได้แก่ เป็นผู้ผ่าตัดลูกศร คือกิเลสมีราคะเป็นต้น.

บทว่า **พฺรหฺมภูโต** แปลว่า เป็นผู้ประเสริฐสุด.

บทว่า **อติตุโล** แปลว่า ล่วงพ้นการชั่งตวง คือไม่มีผู้เปรียบเทียบ.

บทว่า **มารเสนปฺปมทฺทโน** ได้แก่ เป็นผู้ย่ำยีมารและเสนามารซึ่งมีที่มาอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายเหล่านั้น เป็นเสนาที่หนึ่ง ดังนี้.

บทว่า **สพฺพามิตฺเต** ได้แก่ ข้าศึกทั้งปวง กล่าวคือขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวปุตตมาร.

บทว่า **วเส กตฺวา** ได้แก่ ทำไว้ในอำนาจของตน.

บทว่า **โมทามิ อกุโตภโย** ความว่า เราไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบานอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากสมาธิ และสุขในผลและนิพพาน.

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว เสลพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะนั้นเอง เป็นผู้มุ่งต่อการบรรพชา ผู้ประดุจถูกอุปนิสัยสมบัติอันถึงความแก่กล้ากระตุ้นเตือน จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับคำ
ของข้าพระองค์นี้ก่อน พระตถาคตผู้มีพระจักษุ เป็น
แพทย์ผ่าตัดลูกศร ทรงมีความเพียรยิ่งใหญ่ ได้ตรัส
พระวาจาเหมือนราชสีห์บันลือสีหนาทในป่า ใครได้เห็น
พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ล่วงพ้นการชั่งตวง ทรงย่ำยีมาร
และเสนามารแล้ว จะไม่พึงเลื่อมใสเล่า แม้ชนผู้เกิดใน
เหล่ากอคนดำ ก็ย่อมเลื่อมใส ผู้ใดจะตามฉันมา ก็เชิญ

ตามมา หรือผู้ใดไม่ปรารถนา ก็จงกลับไปเถิด แต่ตัวฉันจะบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญาประเสริฐนี้ละ.

บรรดาคำบทเหล่านั้น บทว่า **กณฺหาภิชาติโก** ได้แก่ ผู้มีชาติต่ำ คือ ผู้ดำรงอยู่ในภาวะมืดมาแล้วมืดไปภายหน้า.

ลำดับนั้น มาณพแม้เหล่านั้น ก็เป็นผู้มุ่งต่อการบรรพชาในที่นั้นเหมือนกัน เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเหตุ เหมือนกุลบุตรผู้ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้กับเสลพราหมณ์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านอาจารย์ชอบใจคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็จะพากันบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ.

ลำดับนั้น เสลพราหมณ์มีจิตยินดีในมาณพเหล่านั้น เมื่อจะแสดงมาณพเหล่านั้น และทูลขอบรรพชา จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พราหมณ์ ๓๐๐ คนนี้ พากันประณมมืออัญชลีทูลขอบรรพชาว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์.

ลำดับนั้น เพราะเหตุเสลพราหมณ์เป็นหัวหน้าคณะของบุรุษ ๓๐๐ คนเหล่านั้นนั่นแหละ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ โดยนัยดังกล่าวไว้ในหนหลัง ได้ปลูกมูลคือกุศลไว้ บัดนี้ แม้ในปัจฉิมภพก็บังเกิดเป็นอาจารย์ของบุรุษเหล่านั้นแหละ ก็ญาณของเสลพราหมณ์และมาณพเหล่านั้นก็แก่กล้า ทั้งอุปนิสัยแห่งความเป็นเอหิภิกขุก็มีอยู่ เพราะ-

ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้คนเหล่านั้นทั้งหมดบวช โดยการบวชด้วยความเป็นเอหิภิกขุ จึงตรัสพระคาถาว่า

พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะการบวชในศาสนานี้ไม่ไร้ผล
แก่บุคคลผู้ไม่ประมาท ศึกษาอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺทิฏฺฐิกำ** แปลว่า เห็นประจักษ์.

บทว่า **อกาลิกำ** ได้แก่ ไม่พึงบรรลุผลในกาลอื่น เพราะเกิดผลในลำดับมรรค.

บทว่า **ยตฺถ** แปลว่า เพราะพรหมจรรย์ใดเป็นนิมิต. จริงอยู่ บรรพชาอันมีมรรคพรหมจรรย์เป็นนิมิต ไม่เป็นหมัน คือไม่ไร้ผล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ยตฺถ** ความว่า ผู้ไม่ประมาท คือผู้เว้นจากการอยู่ปราศจากสติ ศึกษาอยู่ในสิกขา ๓ ในศาสนาใด.

ก็ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด. ในขณะนั้นเอง คนทั้งหมดนั้นเป็นผู้ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ เป็นประดุจพระเถระ ๖๐ พรรษา ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแวดล้อมอยู่.

เสลพราหมณ์นั้นครั้นบวชแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนา ในวันที่ ๗ พร้อมทั้งบริษัทได้บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]

ข้าพระองค์เป็นเจ้าของถนน อยู่ในนครหังสวดี ได้
ประชุมบรรดาญาติของข้าพระองค์แล้ว ได้กล่าวดังนี้ว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เป็นบุญเขตอันสูง

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๓๙๔.

สุด พระองค์เป็นผู้สมควรรับเครื่องบูชาของโลกทั้งปวง กษัตริย์ก็ดี ชาวนิคมก็ดี พราหมณมหาศาลก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก คนครึ่งชาติพ่อเป็นกษัตริย์แม้เป็นศูทรก็ดี ราชบุตรก็ดี พ่อค้าก็ดี พราหมณ์ก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก พ่อค้าก็ดี คนรับจ้างก็ดี คนรับใช้อาบน้ำก็ดี ช่างกรองดอกไม้ก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก ช่างย้อมก็ดี ช่างหูกก็ดี ช่างเย็บผ้าก็ดี ช่างกัลบกก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก ช่างศรก็ดี ช่างกลึงก็ดี ช่างหนังก็ดี ช่างถากก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก ช่างเหล็กก็ดี ช่างทองก็ดี ช่างดีบุกและช่างทองแดงก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพฤติธรรมเป็นอันมาก ลูกจ้างก็ดี ช่างซักรีดก็ดี ทาสและกรรมกรก็ดี เป็นอันมากได้พากันประพฤติธรรมตามกำลังของตน ๆ คนตักน้ำขายก็ดี คนขนไม้ก็ดี ชาวนาก็ดี คนเกี่ยวหญ้าก็ดี ได้พากันประพฤติธรรมตามกำลังของตน ๆ. คนขายดอกไม้ คนขายพวงมาลัย คนขายรบไม้และคนขาย

ผลไม้ ได้พากันประพฤติธรรมตามกำลังของตน ๆ. หญิงแพศยา นางกุมภทาสี คนขายขนมและคนขายปลา ได้พากันประพฤติธรรมตามกำลังของตน ๆ. เราทั้งหมดนี้มาประชุมร่วมเป็นพวกเดียวกัน ทำบุญกุศลในพระพุทธเจ้าผู้เป็นเขตบุญอย่างยอดเยี่ยม ญาติเหล่านั้นฟังคำของข้าพระองค์แล้ว รวมกันเป็นคณะในขณะนั้น แล้วกล่าวว่า พวกเราควรให้สร้างโรงฉันอันทำอย่างสวยงามถวายแก่ภิกษุสงฆ์. ข้าพระองค์ให้สร้างโรงฉันนั้นสำเร็จแล้ว มีใจเบิกบานยินดี แวดล้อมด้วยญาติทั้งหมดนั้นเข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า ครั้นเข้าเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก ผู้ประเสริฐกว่านระ ถวายบังคมแทบพระบาทของพระศาสดาแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระวีรมุนี บุรุษประมาณ ๓๐๐ คนนี้ ร่วมกันเป็นคณะ ขอมอบถวายโรงฉันอันสร้างอย่างสวยงามแด่พระองค์ ขอพระองค์ผู้มีจักษุ ผู้เป็นประธานของภิกษุสงฆ์ โปรดทรงรับเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ต่อหน้าบุรุษ ๓๐๐ คนว่า บุรุษทั้ง ๓๐๐ คนและผู้เป็นหัวหน้า ร่วมกันประพฤติ ท่านทั้งปวงพากันทำแล้ว จักได้เสวยสมบัติเมื่อถึงภพหลังสุด ท่านทั้งหลายจักเห็นนิพพานอันเป็นภาวะเย็นอย่างยอดเยี่ยม ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแดนเกษม พระพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยมกว่าผู้รู้

ธรรมทั้งปวง ทรงพยากรณ์อย่างนี้ ข้าพระองค์ได้ฟัง พระพุทธพจน์แล้วได้เสวยโสมนัส ข้าพระองค์รื่นรมย์ อยู่ในเทวโลกตลอด ๓ หมื่นกัป เป็นใหญ่กว่าเทวดา เสวยรัชสมบัติอยู่ในเทวโลก ๕๐๐ กัป ได้เป็นพระเจ้า-จักรพรรดิราช ๑,๐๐๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช อันไพบูลย์ โดยคณนานับมิได้ในรัชสมบัติ ในมนุษย์นี้ มีพวกญาติเป็นบริษัท ในภพอันเป็นที่สุดที่ถึงนี้ ข้า-พระองค์เป็นบุตรพราหมณ์ชื่อว่าเสฏฐะ ผู้สั่งสมสมบัติ ไว้ประมาณ ๘๐ โกฏิ ข้าพระองค์มีชื่อว่าเสละ ถึงที่สุด ในองค์ ๖ แวดล้อมด้วยศิษย์ของตน เดินเที่ยวไปสู่วิหาร ได้เห็นดาบสชื่อเกนิยะ ผู้เต็มไปด้วยภาระคือชฎา จัด แจงเครื่องบูชา จึงได้ถามดังนี้ว่า ท่านจักทำอาวาหมงคล วิวาหมงคล หรือท่านเชื้อเชิญพระราชา.

เกนิยะดาบสตอบว่า

เราใคร่จะบวงสรวงบูชาพราหมณ์ที่สมมติกันว่าประ-เสริฐ เราไม่ได้เชื้อเชิญพระราชา ไม่มีการบวงสรวง อาวาหมงคลของเราไม่มี และวิวาหมงคลของเราก็ไม่มี พระพุทธเจ้าผู้ให้เกิดความยินดีแก่ศากยะทั้งหลาย ประ-เสริฐที่สุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงทำประโยชน์ เกื้อกูลแก่โลกทั้งปวง ทรงนำสุขมาให้แก่สรรพสัตว์ วันนี้ เรานิมนต์พระองค์ เราจัดแจงเครื่องบูชานี้เพื่อพระองค์

พระพุทธเจ้ามีรัศมีดุจสีมะพลับ มีพระคุณหาประมาณมิได้ ไม่มีผู้เปรียบ ไม่มีใครเสมอด้วยพระรูป เรานิมนต์เพื่อเสวย ณ วันพรุ่งนี้ และพระองค์มีพระพักตร์ร่าเริงดังปากเบ้า สุกใสเช่นกับถ่านเพลิงไม้ตะเคียน เปรียบด้วยสายฟ้า เป็นมหาวีระ เป็นนาถะของโลก เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เปรียบเหมือนไฟบนยอดภูเขา ดังพระจันทร์วันเพ็ญ เช่นกับสีแห่งไฟไหม้ไม้อ้อ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ไม่ทรงครั่นคร้าม ล่วงภัยได้แล้ว ทรงทำให้เป็นผู้เจริญ เป็นมุนีเปรียบด้วยสีหะ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระ-พุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงฉลาดในธรรมของผู้ตรัสรู้ ผู้อื่นข่มขี่ไม่ได้ เปรียบด้วยช้างตัวประเสริฐ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงฉลาดในฝั่งคือสัทธรรม เป็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเปรียบอุปมาดังโคอุสภราช เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระ-พุทธเจ้าพระองค์นั้น มีวรรณะไม่สุด มียศนับมิได้ มีลักษณะทั้งปวงวิจิตร เปรียบด้วยท้าวสักกะ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีความชำนาญ เป็นผู้นำหมู่ มีตบะ มีเดช คร่าได้ยาก เปรียบด้วยพรหม เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีธรรมเลิศน่าบูชา เป็นพระทศพล ถึงที่สุด

กำลัง ล่วงกำลัง เปรียบด้วยแผ่นดิน เป็นมหาวีระ เรา
นิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเกลื่อนกล่น
ด้วยศีลและปัญญา มากด้วยการทรงรู้แจ้งธรรม เปรียบ
ด้วยทะเล เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ยากที่จะคร่าไปได้ ยากที่จะข่มขี่ให้หวั่นไหว
เลิศกว่าพรหม เปรียบด้วยเขาสุเมรุ เป็นมหาวีระ เรา
นิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีพระญาณไม่สิ้น
สุด ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้เทียบเท่า ถึงความเป็นยอด
เปรียบด้วยท้องฟ้า เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นที่พึ่งของบรรดาผู้กลัว
ภัย เป็นที่ต้านทานของบรรดาผู้ถึงสรณะ เป็นที่เบาใจ
เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
เป็นที่อาศัยแห่งมนต์คือความรู้ เป็นบุญเขตของผู้แสวงหา
สุข เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว.
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ให้เบาใจ เป็นผู้ทำให้
ประเสริฐ เป็นผู้ประทานสามัญผล เปรียบด้วยเมฆ เป็น
มหาวีระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็น
มหาวีระที่เขายกย่องในโลก เป็นผู้บรรเทาความมืดทั้งปวง
เปรียบด้วยพระอาทิตย์ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว.
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงสภาพในอารมณ์และ
วิมุตติ เป็นมุนี เปรียบด้วยพระจันทร์ เป็นมหาวีระ เรา

นิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว เขายกย่องในโลก ประดับด้วยลักษณะทั้งหลายหาประมาณมิได้ เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีพระญาณหาประมาณมิได้ มีศีลไม่มีเครื่องเปรียบ มีวิมุตติ ไม่มีอะไรเทียมทัน เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีธิติไม่มีอะไรเหมือน มีกำลังอันไม่ควรคิด มีความบากบั่นอันประเสริฐ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงถอนราคะ โทสะ โมหะ และยาพิษทั้งปวงแล้ว เปรียบด้วยยา เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบรรเทาพยาธิคือกิเลสและทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเหมือนโอสถ เปรียบเหมือนสายฟ้า เป็นมหาวีระ เรานิมนต์แล้ว. เกนิยพราหมณ์กล่าวประกาศว่า พุทโธ เสียงประกาศนั้นข้าพระองค์ได้โดยแสนยาก เพราะได้ฟังเสียงประกาศว่า พุทโธ ปีติย่อมเกิดแก่ข้าพระองค์ ปีติของข้าพระองค์ไม่จับอยู่ภายในเท่านั้น แผ่ซ่านออกภายนอก ข้าพระองค์มีใจปีติ ได้กล่าวดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นเชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐกว่านระ ประทับอยู่ที่ไหน เราจักไปนมัสการพระองค์ผู้ประทานสามัญผล ณ ที่นั้น ขอท่านผู้เกิดโสมนัสประณมกรอัญชลี โปรดยก

หัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้บอกพระธรรมราชา ผู้บรรเทาลูกศร คือความโศกเศร้าแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ท่านย่อมเห็นป่าใหญ่อันเขียวขจี ดังมหาเมฆที่ขึ้นลอยอยู่ เสมอด้วยดอกอัญชัน ปรากฏดุจสาคร พระพุทธเจ้าผู้ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก เป็นมุนี ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ให้ตรัสรู้โพธิปักขิยธรรม พระองค์นั้นประทับอยู่ที่นั่น ข้าพระองค์ค้นหาพระชินเจ้า เปรียบเหมือนคนกระหายน้ำ ค้นหาน้ำ คนหิวข้าว ค้นหาข้าว ปานดังแม่โครักลูก ค้นหาลูกฉะนั้น ข้าพระองค์ผู้รู้อาจาระและอุปจาระ สำรวมตามสมควรแก่ธรรม ให้พวกศิษย์ของตนผู้จะไปยังสำนักของพระชินเจ้าศึกษาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ใคร ๆ คร่าได้โดยยาก เสด็จเที่ยวอยู่พระองค์เดียว เปรียบเหมือนราชสีห์ ท่านมาณพทั้งหลายควรเดินเรียงลำดับกันมา พระพุทธเจ้าทั้งหลายยากที่ใคร ๆ จะคร่าไป เปรียบเหมือนอสรพิษร้าย ดุจไกรสรมฤคราช ดังช้างกุญชรที่ฝึกแล้วตกมันฉะนั้น ท่านมาณพทั้งหลายจงอย่าจามและไอ เดินเรียงลำดับกันมา เข้าไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้หนักในการอยู่ในที่เร้น ชอบเงียบเสียง ยากที่จะคร่าไปได้ ยากที่จะเข้าเฝ้า เป็นครูในมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก เราทูลถามปัญหาใด หรือได้ปราศรัยโต้ตอบอยู่

ขณะนั้น ท่านทั้งหลายจงเงียบเสียงหยุดนิ่งอยู่ พระองค์ทรงแสดงพระสัทธรรมอันเป็นแดนเกษม เพื่อบรรลุพระ-นิพพาน ท่านทั้งหลายจงใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมนั้น เพราะการฟังพระสัทธรรมเป็นความงาม ข้าพระองค์ได้เข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า ได้ปราศรัยกับพระมุนี ครั้นผ่านการปราศรัยไปแล้ว จึงตรวจดูพระลักษณะทั้งหลาย ไม่เห็นพระลักษณะ ๒ ประการ เห็นแต่พระลักษณะ ๓๐ ประการ พระมุนีทรงแสดงพระคุหยฐานอันเร้นลับอยู่ในฝัก ด้วยฤทธิ์ และพระชินเจ้าทรงแสดงพระชิวหาสอดเข้าช่องพระกรรณและพระนาสิก ทรงแผ่พระชิวหาปกปิดถึงที่สุดพระนลาตทั้งสิ้น ข้าพระองค์ได้เห็นพระ-ลักษณะของพระองค์ บริบูรณ์พร้อมด้วยพยัญชนะ จึงลงความสันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธเจ้าแน่ แล้วบวชพร้อมด้วยพวกศิษย์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยศิษย์ ๓๐๐ คน ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายบวชแล้วยังไม่ถึงกึ่งเดือน ได้บรรลุถึงความดับทุกข์ทั้งหมด ข้า-พระองค์ทั้งหลายร่วมกันทำกรรม ในบุญเขตอันยอดเยี่ยม ท่องเที่ยวไปร่วมกัน คลายกิเลสได้ร่วมกัน เพราะได้ถวายไม้กลอนทั้งหลาย ข้าพระองค์จึงอยู่ในธรรมเป็นอันมาก เพราะกุศลที่ได้ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์ย่อมได้เหตุ ๘ ประการ คือข้าพระองค์เป็นผู้อันเขาบูชาในทิศ

ทั้งหลาย ๑ โภคสมบัติของข้าพระองค์นับไม่ถ้วน. ข้า-
พระองค์เป็นที่พึ่งของคนทั้งปวง ๑ ความสะดุ้งหวาดเสียว
ไม่มีแก่ข้าพระองค์ ๑ ความป่วยไข้ไม่มีแก่ข้าพระองค์ ๑
ข้าพระองค์ย่อมรักษาอายุได้ยืนนาน ๑ ข้าพระองค์เป็นผู้
มีผิวพรรณละเอียดอ่อน เมื่ออยู่ในที่ฝนตก ๑ เพราะได้
ถวายไม้กลอน ๘ อัน ข้าพระองค์จึงได้อยู่ในหมวดธรรม
อีกข้อหนึ่ง คือปฏิสัมภิทาและอรหัต นี้เป็นข้อที่ ๘ ของ
ข้าพระองค์. ข้าแต่พระมหามุนี ข้าพระองค์มีธรรมเครื่อง
อยู่ อันอยู่จบหมดแล้ว ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ
เป็นบุตรของพระองค์ชื่อว่าอัฏฐโคปานสี. เพราะได้ถวาย
เสา ๕ ต้น ข้าพระองค์จึงอยู่ในธรรมเป็นอันมาก ด้วย
ศีลกรรมที่ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์ย่อมได้เหตุ ๕ ประการ
คือข้าพระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยเมตตา ๑ มีโภค-
สมบัติไม่รู้จักพร่อง ๑ มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ โดยที่ข้า-
พระองค์ไม่ต้องกำจัด ๑ จิตของข้าพระองค์ไม่หวาดกลัว ๑
ข้าพระองค์ไม่เป็นเสี้ยนหนามต่อใคร ๆ ๑ ด้วยกุศลธรรม
ที่ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์จึงเป็นผู้ปราศจากมลทินในพระ-
ศาสนา. ข้าแต่พระมหามุนีวีรเจ้า ภิกษุสาวกของพระองค์
มีความเคารพ มีความยำเกรง ได้ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มี
อาสวะ ถวายบังคมพระองค์ ข้าพระองค์ได้ทำบัลลังก์
อันทำอย่างสวยงามแล้ว จัดตั้งไว้ในศาลา ด้วยกุศล

กรรมที่ทำไว้นั่น ข้าพระองค์ย่อมได้เหตุ ๕ ประการ คือ ย่อมเกิดในสกุลสูง มีโภคสมบัติมาก ๑ เป็นผู้มีสมบัติทั้งปวง ๑ ไม่มีความตระหนี่ ๑ เมื่อข้าพระองค์ปรารถนาจะไป บัลลังก์ก็ย่อมตั้งรออยู่ ๑ ย่อมไปสู่ที่ปรารถนาพร้อมด้วยบัลลังก์อันประเสริฐ ๑ เพราะการถวายบัลลังก์นั้น ข้าพระองค์กำจัดความมืดได้ทั้งหมด ข้าแต่พระมหามุนี พระเถระผู้บรรลุอภิญญาและพละทั้งปวง ถวายบังคมพระองค์ ข้าพระองค์ทำกิจทั้งปวงอันเป็นกิจของผู้อื่นและของตนเสร็จแล้ว ด้วยกุศลกรรมที่ทำแต่นั้น ข้าพระองค์ได้เขาไปสู่บุรีอันมีภัย ข้า-พระองค์ได้ถวายเครื่องบริโภค ในศาลาที่สร้างสำเร็จแล้ว ด้วยกุศลกรรมที่ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์ได้เข้าถึงความเป็นผู้ประเสริฐ. ผู้ฝึกเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก ผู้ฝึกเหล่านั้นย่อมฝึกช้างและม้า ย่อมให้ทำเหตุต่าง ๆ นานา แล้วฝึกด้วยความทารุณ ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระองค์หาได้ฝึกชายและหญิงเหมือนอย่างนั้นไม่ พระองค์ทรงฝึกในวิธีฝึกอันสูงสุด โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ใช้ศาสตรา พระมุนีทรงสรรเสริญคุณแห่งทาน ทรงฉลาดในเทศนา และพระมุนีตรัสปัญหาข้อเดียว ยังคน ๓๐๐ คนให้ตรัสรู้ได้ ข้าพระองค์ทั้งหลาย อันพระองค์ผู้เป็นสารถีฝึกแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ไม่มีอาสวะ บรรลุอภิญญาและพละทั้งปวง

ดับแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ. ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ ข้าพระองค์ได้ถวายทานใดในกาลใด ด้วยทานนั้น ภัยทั้งปวงล่วงพ้นไปแล้ว นี้เป็นผลแห่งการถวายศาลา ข้าพระองค์ได้เผากิเลสทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ ...พระพุทธศาสนาข้าพระองค์ได้ทำเสร็จแล้ว.

ก็ท่านพระเสลเถระ ครั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ นับแต่วันที่ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณคมน์ ล่วงไปแล้วได้ ๗ วัน ครบ ๘ วันเข้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้มีอินทรีย์อันฝึกแล้ว ในศาสนาของพระองค์ ดังนี้ .

คำอันเป็นคาถานั้นมีความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุด้วยจักษุ ๕ เพราะเหตุที่ในวันที่ ๘ อันผ่านไปแล้วจากวันนี้ พวกข้าพระองค์ได้ถึงสรณะนั้น เพราะฉะนั้น พวกข้าพระองค์ได้เป็นผู้ฝึกแล้วด้วยการฝึกในศาสนาของพระองค์ได้ ๗ วัน น่าอัศจรรย์ อานุภาพแห่งสรณคมน์ของพระองค์. เบื้องหน้าแต่นั้นไป ได้ชมเชย (พระศาสดา) ด้วยคาถา ๒ คาถานี้ว่า

พระองค์เป็นผู้ตื่นแล้ว และทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นอีก ด้วย พระองค์เป็นครูผู้สั่งสอนทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นจอมปราชญ์ ทรงครอบงำมารและเสนามาร ทรงตัด

อนุสัยได้แล้ว ทรงข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้แล้ว ยังทรง
ทำให้หมู่สัตว์ข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้ด้วย ทรงก้าวล่วง
อุปธิได้แล้ว ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายได้แล้ว ทรงเป็น
ผู้ไม่มีความยึดมั่น ทรงละความขลาดกลัวต่อภัยได้แล้ว
ดุจราชสีห์ไม่ครั่นคร้ามต่อหมู่เนื้อฉะนั้น.

ในคาถาสุดท้าย ได้ทูลขอถวายบังคมพระศาสดาว่า

ภิกษุ ๓๐๐ รูปนี้ พากันมายืนประณมอัญชลีอยู่พร้อม
หน้า ขอพระองค์โปรดทรงเหยียดฝ่าพระบาททั้งสองมา
เถิด ภิกษุผู้ประเสริฐทั้งหลาย จะขอถวายบังคมพระองค์
ผู้เป็นศาสดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุวं พุทฺโธ** ความว่า พระองค์เท่านั้นเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในโลกนี้. พระองค์เท่านั้น ชื่อว่าเป็นพระ-ศาสดา เพราะทรงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายด้วยประโยชน์ปัจจุบันเป็นต้น. ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำมาร เพราะทรงครอบงำพวกมารทั้งปวง. ชื่อว่าเป็นมุนี เพราะความเป็นผู้รู้.

บทว่า **อนุสเย เฉตฺวา** ได้แก่ ตัดอนุสัยมีกามราคะเป็นต้น ด้วยศาสตราคือพระอริยมรรค.

บทว่า **ติณฺโณ** ความว่า พระองค์เองทรงข้ามโอฆะใหญ่ คือสงสารได้แล้ว ยังทรงให้เหล่าสัตว์นี้ข้ามไปด้วยหัตถ์คือเทศนา.

บทว่า **อุปธิ** ได้แก่ อุปธิทั้งปวงมีขันธูปธิเป็นต้น.

บทว่า **อนุปาทาโน** ได้แก่ ทรงละกามุปาทานเป็นต้น ได้ทั้งหมด.
พระเถระครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พร้อมทั้งบริษัทได้ถวายบังคมพระศาสดา
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสลเถรคาถาที่ ๖

๗. ภัททิยกาลิโคธาปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยความสุขอื่นจากความสุขในวิเวกไม่มี

[๓๙๑] **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์จะไปไหน ก็ขึ้นคอช้างไป แม้จะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มแต่ผ้าที่ส่งมาจาก แคว้นกาสีมีเนื้ออันละเอียด แม้จะบริโภค ก็บริโภคแต่ อาหารล้วนเป็นข้าวสาลี พร้อมด้วยเนื้ออันสะอาดมีโอชา-รส ถึงกระนั้น ความสุขนั้นก็หาได้ทำจิตของข้าพระองค์ ยินดีเหมือนความสุขในวิเวกในบัดนี้ไม่ แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ผู้มีนามว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิ-โคธา เป็นผู้เจริญประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหาร ที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่ง ฌานอยู่ บัดนี้ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่าภัททิยะ เป็นโอรสของ พระนางกาลิโคธา ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ประ-กอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการ บิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่งฌานอยู่ บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ประกอบด้วย ความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ใช้แต่ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยว บิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร ประกอบด้วยความ เพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการนั่งฉันบนอาสนะแห่ง-เดียวเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระ-**

องค์ถือการฉันอาหารเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการห้ามอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการนั่งเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้มักน้อยเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้สันโดษเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้ชอบสงัดเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์นามว่าภัททิยะเป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้ปรารภความเพียร ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่งฌานอยู่... ข้าพระองค์ละทิ้งเครื่องราชูปโภค คือ จานทองคำอันมีราคา ๑๐๐ ตำลึง ซึ่งประกอบไปด้วยลวดลาย

อย่างงดงาม วิจิตรไปด้วยภาพทั้งภายในและภายนอกนับ
ได้ตั้ง ๑๐๐ มาใช้บาตรดินใบนี้ นี้เป็นการอภิเษกครั้งที่สอง
แต่ก่อนข้าพระองค์มีหมู่ ทหารถือดาบรักษาบนกำแพงที่
ล้อมรอบซึ่งสูง และที่ป้อมและซุ้มประตูพระนครอย่าง
แน่นหนา ก็ยังมีความหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ บัดนี้
ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา
เป็นผู้เจริญ ไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ละความขลาดกลัว
ภัยได้แล้ว มาหยั่งลงสู่ป่า เพ่งฌานอยู่ ข้าพระองค์ตั้งมั่น
อยู่ในศีลขันธ์ อบรมสติปัญญา ได้บรรลุถึงความสิ้นไป
แห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ.

จบภัททิยกาลิโคธาปุตตเถรคาถา

อรรถกถากาลิโคธาปุตตภัททิยเถรคาถาที่ ๗

คาถาของท่านพระภัททิยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ยาตำ เม หตฺถีคีวาย** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ บังเกิดในตระกูลมีโภคะมาก พอรู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่ง กำลังฟังธรรมอยู่ในสำนักของศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศของภิกษุผู้มีสกุลสูง แม้ตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น ได้ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ตลอดสัปดาห์ แล้วได้กระทำประณิธานไว้.

๑. บาลีเป็นภัททิยกาลิโคธาปุตตเถระ.

ฝ่ายพระศาสดาทรงเห็นว่าประณิธานของเขานั้น สำเร็จโดยไม่มีอันตรายข้อขัดข้อง จึงทรงพยากรณ์ให้ ฝ่ายกุลบุตรนั้นครั้นได้สดับพยากรณ์นั้น จึงทูลถามถึงกรรมที่จะให้เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีสกุลสูง แล้วกระทำบุญเป็นอันมากตลอดชีวิต มีอาทิอย่างนี้คือ ให้สร้างสถานที่ฟังธรรม ๑ ถวายที่นั่งในมณฑปที่ฟังธรรม ๑ ถวายพัด กระทำสักการะบูชาพระธรรมกถึก ๑ ถวายเรือนที่อาศัยให้เป็นโรงอุโบสถ ๑ จุติจากอัตภาพนั้นท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถัดจากกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายจะเสด็จอุบัติขึ้น (เขา) บังเกิดในเรือนของกุฏุมพีในเมืองพาราณสี ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นอันมากเที่ยวบิณฑบาต แล้วมาประชุมในที่แห่งเดียวกันแบ่งภัตตาหารกัน จึงลาดแผ่นหินลาดในที่นั้นแล้วตั้งน้ำล้างเท้าเป็นต้นไว้ ได้บำรุงจนตลอดอายุ.

เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดพุทธันดรหนึ่งในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลศากยราชในนครกบิลพัสดุ์ ได้มีชื่อว่า **ภัททิยะ.** ภัททิยะนั้นเจริญวัยแล้ว เมื่อพระศาสดาพร้อมกับภิกษุกษัตริย์ ๕ รูปมีพระอนุรุทธะเป็นต้น ประทับอยู่ในอนุปิยอัมพวัน จึงบวชในสำนักของพระศาสดา ได้บรรลุพระอรหัต.

กาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยะในพระเชตวัน ทรงสถาปนาท่านพระภัททิยะนั้นไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีตระกูลสูง. ท่านยับยั้งอยู่ด้วยผลสุขและนิพพานสุข. จะอยู่ในป่าก็ดีอยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่าง ๆ ก็ดี เปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้น จึงกราบทูลแด่พระศาสดาว่า ท่าน

พระภัททิยะโอรสพระนางกาลิโคธา กล่าวเนือง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ เห็นจะไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์.

พระศาสดารับสั่งให้เรียกท่านมาแล้วตรัสถามว่า ภัททิยะ ได้ยินว่าเธอพูดบ่อย ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้ จริงหรือ ? ท่านพระภัททิยะทูลรับว่า จริง พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน เมื่อข้าพระองค์ครองราชย์ ได้มีการจัดอารักขาเป็นอย่างดี แม้ถึงอย่างนั้นข้าพระองค์ยังกลัว หวาดเสียว ระแวงอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์บวชแล้ว ไม่กลัวไม่หวาดเสียว ไม่ระแวงอยู่ ดังนี้แล้ว ได้บันลือสีหนาทณ เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดา ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์จะไปไหน ก็ขึ้นคอช้างไป แม้จะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มผ้าที่ส่งมาจากแคว้นกาสีมีเนื้ออันและเอียด แม้จะบริโภค ก็บริโภคแต่อาหารล้วนเป็นข้าวสาลี พร้อมด้วยเนื้ออันสะอาดมีโอชารส ถึงกระนั้น ความสุขนั้น ก็หาได้ทำจิตของข้าพระองค์ให้ยินดีเหมือนความสุขในวิเวกในบัดนี้ไม่. แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ผู้มีนามว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้เจริญ ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้มีชื่อว่าภัททยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่งฌานอยู่.

บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ใช้แต่ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯลฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้. ข้าพระองค์ถือการนั่งฉันบนอาสนะแห่งเดียวเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการฉันอาหารเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการฉันอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดให้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่นอนเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯลฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้มักน้อยเป็นวัตร ประกอบ

ด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้สันโดษเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯลฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้ชอบความสงัดเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ฯ ล ฯ เพ่งฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์นามว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้ปรารภความเพียร ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เพ่งฌานอยู่. ข้าพระองค์ละทิ้งเครื่องราชูปโภค คือจานทองคำอันมีค่า ๑๐๐ ตำลึง ซึ่งประกอบด้วยลวดลายงดงาม วิจิตรด้วยภาพทั้งภายในและภายนอกนับได้ตั้ง ๑๐๐ มาใช้บาตรดินใบนี้ นี้เป็นอภิเษกครั้งที่สอง. แต่ก่อน ข้าพระองค์ มีหมู่ทหารถือดาบรักษาบนกำแพงที่ล้อมรอบซึ่งสูง และที่ป้อมและซุ้มประตูพระนครอย่างเป็นหนา ก็ยังมีความหวาดเสียวอยู่เป็นนิจ บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้เจริญ ไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ละความขลาดกลัวภัยได้แล้ว ได้หยั่งลงสู่ป่า เพ่งฌานอยู่. ข้าพระองค์ตั้งมั่นอยู่ในศีลขันธ์ อบรมสติปัญญา ได้บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาตำ เม หตฺถิคีวาย** ดังนี้เป็นต้น

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์แม้เมื่อจะไปก็นั่งบนคอช้างไป คือเที่ยวไป. แม้เมื่อจะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มผ้าพิเศษที่ทอในแคว้นกาสีมีเนื้อละเอียด คือสัมผัสสบาย. แม้เมื่อจะบริโภคข้าวสุก ก็บริโภคข้าวสาลีทั้งเก่าและหอมอันเก็บไว้ ๓ ปี ชื่อว่าลาดข้าวกับเนื้ออันสะอาด เพราะเป็นข้าวลาดด้วยเนื้อสะอาดมีเนื้อนกกระทาและนกยูงเป็นต้น. ความสุขนั้นไม่ได้กระทำจิตของข้าพระองค์ให้ยินดี เหมือนดังที่พระเถระแสดงวิเวกสุขในบัดนี้ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่าบัดนี้ ภัททิยะนั้น เป็นผู้เจริญดังนี้. ก็ในที่นี้ พึงทราบว่า ท่านถือเอายานคือม้าและรถด้วยศัพท์ว่า ช้าง ถือเอาเครื่องราชอลังการทุกอย่างด้วยศัพท์ว่า ผ้า ถือโภชนะทุกชนิดด้วยศัพท์ว่า ข้าวสุก.

บทว่า **โสชฺช** ความว่า วันนี้ คือบัดนี้ พระภัททิยะนั้นดำรงอยู่ในบรรพชา.

บทว่า **ภทฺโท** ความว่า ชื่อว่าผู้เจริญ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลคุณเป็นต้น.

บทว่า **สาตติโก** ได้แก่ ผู้ประกอบในความเพียรติดต่อกันในธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า **อุญฺฉาปตฺตาคเต รโต** ได้แก่ เป็นผู้ยินดียิ่งในอาหารที่อยู่ในบาตรคือที่นับเนื่องในบาตร ด้วยการเที่ยวแสวงหา อธิบายว่า เป็นผู้สันโดษด้วยอาหารที่อยู่ในบาตรนั้นเท่านั้น.

บทว่า **ฌายติ** ได้แก่ เพ่งอยู่ด้วยฌาน อันสัมปยุตด้วยผลสมาบัติ.

บทว่า **ปุตฺโต โคธาย** ได้แก่ เป็นโอรสของพระนางกษัตริย์ พระนามว่ากาลิโคธา.

บทว่า **ภทฺทิโย** ความว่า พระเถระผู้มีนามอย่างนี้กล่าว กระทำตนเองให้เป็นดุจคนอื่น.

ชื่อว่าผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เพราะห้ามคหบดีจีวร แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะห้ามสังฆภัต แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร เพราะห้ามอดิเรกจีวร แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร เพราะห้ามการเที่ยวบิณฑบาตโลเล แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการนั่งฉันบนอาสนะเดียวเป็นวัตร เพราะห้ามการฉันบนอาสนะต่าง ๆ แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งฉันบนอาสนะแห่งเดียวเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร เพราะห้ามภาชนะใบที่สอง แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการห้ามอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร เพราะห้ามโภชนะที่เหลือเพื่อ แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการห้ามอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะห้ามเสนาสนะใกล้บ้าน แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะห้ามการอยู่ที่มุงบัง แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร เพราะห้ามการอยู่ที่มุงบังและโคนไม้ แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร

ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะห้ามที่ซึ่งมิใช่ป่าช้า แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร เพราะห้ามความโลเลในเสนาสนะ แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการนั่งเป็นวัตร เพราะห้ามการนอน แล้วสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร, ความสังเขปในที่นี้มีเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารพึงถือเอาธุดงค์กถา โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั่นเถิด.

บทว่า **อุจฺเจ** ได้แก่ ในที่สูงเป็นต้น หรือชื่อว่าสูง เพราะเป็นปราสาทชั้นบน.

บทว่า **มณฺฑลิปากาเร** ได้แก่ ล้อมด้วยกำแพง โดยอาการเป็นวงกลม.

บทว่า **ทฬฺหมฏฺฏาลโกฏฺฐเก** ได้แก่ ประกอบด้วยป้อมและซุ้มประตูอันมั่นคง อธิบายว่า ในเมือง.

ในบทว่า **สตึ ปญฺญญฺจ** นี้ พระเถระกล่าวถึงสมาธิ โดยหัวข้อคือสติ ซึ่งท่านหมายเอาผลสมาบัติและนิโรธสมาบัติ กล่าวไว้ว่า **อบรมสติและปัญญา** ดังนี้. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ แล้วทั้งนั้น.

พระเถระบันลือสีหนาท ณ เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดาด้วยประการฉะนี้. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้น ได้พากันเลื่อมใสยิ่งแล้ว.

จบอรรถกถากาลิโคธาปุตตภัททิยเถรคาถาที่ ๗

๘. องคุลิมาลเถรคาถา

ว่าด้วยการหยุดแล้วจากการทำความชั่ว

[๓๙๒] พระองคุลิมาลเถระ สมัยเมื่อยังเป็นโจร ได้กล่าวคาถากราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ดูก่อนสมณะ ท่านสิกำลังเดินอยู่ กลับกล่าวว่า เราหยุดแล้ว ส่วนข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามความข้อนี้กะท่าน ท่านกำลังเดินอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่าหยุดแล้ว ข้าพเจ้าสิหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว ส่วนท่านสิยังไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด.

องคุลิมาลโจรกราบทูลว่า

พระองค์เป็นสมณะที่ชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาด้วยเครื่องบูชามากมาย ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพิ่งจะเสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่อโปรดข้าพระองค์โดยกาลนาน หนอ ข้าพระองค์ได้สดับพระคาถา ซึ่งประกอบด้วยเหตุผลของพระองค์แล้ว จักละเลิกบาปกรรมตั้งพันเสีย.

พระสังคีติกาจารย์ได้กล่าวคาถาไว้ ๒ คาถา ความว่า

ครั้นองคุลิมาลโจรกราบทูลดังนี้แล้ว ก็โยนดาบและอาวุธทั้งหมดหญิงลงในหนองน้ำ บ่อน้ำ และในเหว ได้

ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระสุคตเจ้า แล้วทูลขอบรรพชากะพระพุทธเจ้า ณ ที่นั้นเอง ทันใดนั้นแล พระพุทธเจ้าประกอบไปด้วยพระมหากรุณา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกกับทั้งเทวโลก ได้ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด เท่านี้ความเป็นภิกษุได้มีแก่องคุลิมาลโจรนั้น ในขณะนั้นทีเดียว.

เมื่อท่านพระองคุลิมาลได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้บรรลุอรหัตแล้วเสวยวิมุตติสุขอยู่ เกิดปีติโสมนัส ได้กล่าวคาถาด้วยสามารถอุทานนี้ความว่า

ผู้ใดเคยประมาทในตอนต้น ภายหลังเขาไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น บาปกรรมที่ทำไว้แล้ว อันผู้ใดย่อมปิดกั้นไว้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น ภิกษุใดแล แม้จะยังหนุ่ม ประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา ภิกษุนั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น ก็ผู้ที่เป็นข้าศึกต่อเรา ขอจงพึงธรรมกถาที่เราได้ฟังแล้วในสำนักของพระศาสดา ขอจงประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา ขอจงคบหากับมนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษ ซึ่งถือมั่นแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้ที่เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญฟังธรรมของท่านผู้กล่าวสรรเสริญความอดทน ผู้มีปกติสรรเสริญความไม่โกรธ ตาม

เวลาอันสมควร และขอจงปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้นเถิด ขออย่าเบียดเบียนเราและชาวประชาหรือว่าสัตว์อื่นใดเลย พึงบรรลุความสงบอย่างเยี่ยม และพึงรักษาสัตว์ทั้งปวงให้เป็นเหมือนบุตรที่รักเถิด ก็ชาวนาที่ต้องการน้ำย่อมไขน้ำไป ช่างศรย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน คนบางพวกฝึกช้างและม้าเป็นต้น ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยแส้บาง ส่วนเราเป็นผู้อันพระศาสดาผู้คงที่ทรงฝึกแล้ว โดยไม่ได้ทรงใช้อาชญาและศาสตรา, เมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียดเบียน แต่เรายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ วันนี้เราเป็นผู้มีชื่อจริง ไม่เบียดเบียนใคร แต่ก่อนเราเป็นโจรลือชาทั่วไปว่าองคุลิมาล ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดไปจนได้มาพบพระ-พุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้า ครั้งก่อนเรามีมือเปื้อนด้วยโลหิต ลือชื่อไปทุกทิศว่าองคุลิมาล แต่บัดนี้ องคุลิมาลได้มาพบพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้าแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ขึ้นได้แล้ว เราได้ทำกรรมเช่นนั้นอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติเป็นอันมาก จึงต้องมารับผลกรรมที่ทำไว้แต่บัดนี้ เราบริโภคโภชนะโดยไม่เป็นหนี้ คนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมประกอบตามความประมาท ส่วนนักปราชญ์ ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐสุดฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบตามความประมาท อย่าประกอบความสนิทสนมด้วยความ

ยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมถึงความสุขอันไพบูลย์ การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดาเป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะบวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่เลวเลย เพราะเป็นการเข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในธรรมทั้งหลายที่พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดานี้ เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะมาบวชในสำนักของพระ-ศาสดานี้ ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่เลวเลย เราได้บรรลุวิชชา ๓ ตามลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว แต่ก่อนเราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา หรือในถ้ำทุก ๆ แห่ง มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระ-ศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วไม่ไปในป่วงมาร จะยืน เดิน นั่ง นอนก็เป็นสุข เมื่อก่อนเรามีเชื้อชาติเป็นพราหมณ์ มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ทั้งหลายฝ่าย บัดนี้ เราเป็นโอรสของพระสุคตศาสดา ผู้เป็นพระธรรมราชา เราเป็นผู้ปราศจากตัณหาแล้ว ไม่ถือมั่น คุ้มครองทวาร สำรวมดีแล้ว เราตัดรากเหง้าของทุกข์ได้แล้ว บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว.

จบองคุลิมาลเถรคาถา

อรรถกถาองคุลิมาลเถรคาถาที่ ๘

คาถาของท่านพระองคุลิมาลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **คจฺฉ วเทสิ สมณ ฐิโตมฺหิ** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งวิวัฏฏะไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์นามว่าภัคควะ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าโกศลในเมืองสาวัตถี, ในวันที่ท่านเกิด อาวุธนานาชนิดทั่วทั้งพระนครลุกโพลง และพระแสงมงคลของพระราชา ซึ่งวางอยู่บนตั่งที่บรรทมก็ลุกโพลงด้วย พระราชาทรงเห็นดังนั้นทรงกลัวหวาดเสียวบรรทมไม่หลับ.

ในเวลานั้น ปุโรหิตตรวจดูดาวนักษัตร จึงได้กระทำการตกลงว่ามีทารกเกิดแล้วในโจโรฤกษ์ ฤกษ์โจร. เมื่อราตรีสว่าง ท่านปุโรหิตเข้าไปเฝ้าพระราชา ทูลถามถึงความบรรทมสบาย. พระราชาตรัสว่า จะนอนสบายมาแต่ไหน อาจารย์ ตอนกลางคืน พระแสงมงคลของฉันลุกโพลง ข้อนั้นจักมีผลเป็นอย่างไรหนอ. ปุโรหิตกราบทูลว่า อย่าทรงกลัวเลย พระเจ้าข้า ทารกเกิดในเรือนของข้าพระองค์, ด้วยอานุภาพของทารกนั้น แม้อาวุธนานาชนิด ทั่วทั้งพระนครก็ลุกโพลง. พระราชาตรัสถามว่า จักเป็นอย่างไรล่ะ อาจารย์. ปุโรหิตทูลว่า ทารกจักเป็นโจร พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า จักเป็นโจรเที่ยวไปคนเดียว หรือว่าเป็นหัวหน้าคณะ. ปุโรหิตทูลว่า เป็นโจรเที่ยวไปผู้เดียว พระเจ้าข้า, จักให้พวกข้าพระองค์ฆ่าเขาไหมพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเป็นโจรเที่ยวไปคนเดียวไซร้ พวกท่านจงเลี้ยงเขาไว้ก่อน เมื่อจะตั้งชื่อเขา เพราะเหตุที่เขาเมื่อจะเกิด

ได้เกิดมาเบียดเบียนพระหฤทัยของพระราชา เพราะฉะนั้น จึงตั้งชื่อว่า **หิงสกะ** ภายหลังจึงเรียกชื่อว่า **อหิงสกะ** เหมือนที่พูดกันว่า เห็นแล้วก็พูดเสียว่าไม่เห็นฉะนั้น.

อหิงสกะนั้น เติบโตแล้ว ทรงกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก เพราะกำลังแห่งบุรพกรรม, อหิงสกะนั้นมีบุรพกรรมดังนี้ :-

ในคราวที่โลกว่างจากพระพุทธเจ้า เขาบังเกิดเป็นชาวนา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปียกน้ำฝน มีจีวรชุ่ม ถูกความหนาวเบียด-เบียน เข้าไปยังพื้นที่นาของตน เกิดความโสมนัสว่า บุญเขตปรากฏแก่เราแล้ว จึงได้ก่อไฟถวาย. ด้วยกำลังแห่งกรรมนั้น เขาจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกำลังแรงและกำลังเชาวน์ ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ในอัตภาพสุดท้ายนี้ จึงทรงกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก.

อหิงสกะนั้นไปเมืองตักกศิลา เป็นธัมมันเตวาสิก (คือศิษย์ชนิดทำการงานให้อาจารย์) ในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เรียนศิลปะ ปฏิบัติพราหมณ์ผู้อาจารย์ และภรรยาของอาจารย์โดยเคารพ. ด้วยเหตุนั้น นางพราหมณีนั้น จึงได้ทำการสงเคราะห์เขาด้วยอาหารเป็นต้นที่มีอยู่ในเรือน. พวกมาณพอื่น ๆ อดทนไม่ได้ ซึ่งการสงเคราะห์นั้น จึงได้ทำให้แตกกับอาจารย์. พราหมณ์ไม่เชื่อคำของมาณพเหล่านั้น ๒-๓ วาระ มาภายหลังเชื่อ คิดว่า มาณพมีกำลังมาก ใคร ๆ ไม่อาจฆ่าได้ เราจักฆ่าเขาด้วยอุบาย จึงกล่าวกะมาณพผู้เรียนจบศิลปะแล้ว มาลาเพื่อจะไปเมืองของตนว่า พ่ออหิงสกะ ธรรมดาศิษย์ผู้เรียนจบศิลปะแล้ว จะต้องให้ของคำนับครู แก่อาจารย์ เจ้าจงให้ของคำนับครูนั้น แก่เรา. อหิงสกะกล่าวว่า ดีแล้วท่านอาจารย์ ผมจักให้อะไร. พราหมณ์กล่าวว่า เจ้าจงนำเอานิ้วมือขวาของพวกมนุษย์มา ๑,๐๐๐ นิ้ว. ได้ยินว่า พราหมณ์ได้มีความ

ประสงค์ต่อเขาดังนี้ว่า เมื่อฆ่าคนจำนวนมาก คน ๆ หนึ่งจักฆ่าเขาได้โดยแท้.

อหิงสกะได้ฟังดังนั้น จึงมุ่งหน้าว่า คนไม่มีความกรุณาที่สะสมไว้นาน ผูกสอดอาวุธ ๕ อย่าง เข้าไปยังป่าชาลินวัน ในแคว้นของพระเจ้าโกศล อยู่ในระหว่างเขาใกล้หนทางใหญ่ ยืนยอดเขาเห็นพวกมนุษย์ผู้เดินไปตามทาง จึงรีบไป (ฆ่าตัด) เอานิ้วมือมาห้อยไว้ที่ยอดไม้. แร้งบ้าง กาบ้าง กินนิ้วมือเหล่านั้น ที่หล่นลงบนพื้นดินก็เปื่อยเน่าไป. เมื่อนิ้วมือไม่ครบจำนวนอย่างนี้ จึงเอาด้ายร้อยนิ้วมือที่ได้แล้ว ๆ กระทำให้เป็นพวงแล้วสะพายไหล่ เหมือนคล้องสายยัชโญปวีตฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมา เขาจึงได้มีสมัญญาว่า **องคุลิมาล.**

เมื่อเขาฆ่าพวกมนุษย์อยู่อย่างนี้ หนทางก็ไม่มีคนใช้เดินทาง. เขาไม่ได้มนุษย์ในหนทาง จึงไปยังอุปจารบ้าน แอบฆ่ามนุษย์ที่มาแล้ว ๆ เอานิ้วมือไป. มนุษย์ทั้งหลายรู้เข้าก็พากันหลีกออกไปจากบ้าน บ้านทั้งหลายก็ร้าง นิคมและชนบทก็เหมือนกัน. ประเทศนั้นได้ถูกเขาทำให้อยู่กันไม่ได้ ด้วยประการฉะนี้. องคุลิมาลได้รวบรวมนิ้วมือได้พันนิ้ว หย่อนอยู่หนึ่งนิ้ว. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายได้กราบทูลถึงอันตรายเพราะโจรนั้นแด่พระเจ้าโกศล. พระราชาจึงรับสั่งให้เที่ยวตีกลองไปในพระนครแต่เช้าตรู่ว่า พวกเรารีบจับองคุลิมาลโจร, พลนิกายจงมา.

นางพราหมณีชื่อว่ามันตานีผู้เป็นมารดาขององคุลิมาล กล่าวกะบิดาขององคุลิมาลนั้นว่า ข่าวว่าบุตรของท่านเป็นโจรกระทำดังนี้ ๆ ท่านจงไปเกลี้ยกล่อมเขาว่า อย่าทำเช่นนี้ แล้วพามา พระราชาจะพึงฆ่าเขาโดยประการอื่น. พราหมณ์กล่าวว่า เราไม่ต้องการบุตรเช่นนั้น พระราชา

จงทรงกระทำตามพอพระทัยเถิด. ลำดับนั้น พราหมณีมีความรักบุตร จึงถือเอาเสบียงทางแล้วเดินทางไปด้วยหวังใจว่า เราจักยังบุตรของเราให้ยินยอมแล้วพามา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พราหมณีนี้จะไปด้วยหวังว่าจักนำองคุลิมาลมา ถ้านางจักไป องคุลิมาลก็จักฆ่ามารดาเสีย ด้วยคิดว่าจะให้ครบ ๑,๐๐๐ นิ้ว. ก็องคุลิมาลนั้นเป็นปัจฉิมภวิกสัตว์ ถ้าเราจักไม่ไปไซร้ ความเสื่อมใหญ่จักได้มีแล้ว จึงเสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ทรงดำเนินไปด้วยพระบาทสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ เฉพาะเจาะจงองคุลิมาล ในระหว่างทาง แม้คนเลี้ยงโคเป็นต้น ห้ามปรามก็เสด็จเข้าถึงป่าชาลินวัน.

ก็ขณะนั้น พอดีเขาได้เห็นมารดาของเขา ครั้นเขาเห็นมารดาแต่ไกล จึงเงื้อดาบวิ่งเข้าไปหมายใจว่า แม้มารดาเราก็จักฆ่า ท่านนิ้วที่หย่อนให้ครบเต็มพันในวันนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระองค์ในระหว่างคนทั้งสองนั้น. องคุลิมาลได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยการฆ่ามารดาแล้วถือเอานิ้วมือ มารดาเราจงมีชีวิตอยู่เถิด ถ้ากระไรเราพึงปลงชีวิตพระสมณะนี้แล้วถือเอานิ้วมือ จึงเงื้อดาบติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลัง ๆ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงอิทธาภิสังขาร โดยประการที่องคุลิมาลแม้จะวิ่งจนสุดแรง ก็ไม่อาจทันพระองค์ทั้งที่พระองค์เสด็จไปโดยพระอิริยาบถปกติได้. เขาถอยความเร็วลง หายใจครืด ๆ เหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้งสองข้าง ไม่อาจแม้จะยกเท้าขึ้น จึงยืนเหมือนตอไม้ กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า หยุดเถิด หยุดเถิด สมณะ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าแม้เสด็จดำเนินอยู่ จึงตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล เธอแหละจงหยุด. เขาคิดว่า พระสมณศากยบุตรเหล่านี้แล มีปกติพูดคำสัจจริง สมณะนี้ทั้ง ๆ ที่เดินไปก็พูดว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล เธอนั่นแหละจงหยุด. ก็เราเป็นผู้หยุดแล้ว สมณะนี้มีความประสงค์อย่างไรแล เราจักถามให้รู้ความประสงค์นั้น จึงได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ดูก่อนสมณะ ท่านสิกำลังเดินอยู่ กลับกล่าวว่า เรา
หยุดแล้ว ส่วนข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่
หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามความนี้กะท่าน ท่าน
กำลังเดินอยู่ เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่าหยุดแล้ว ส่วน
ข้าพเจ้าสิ หยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด.

บรรดาบทเหล่านั้น องคุลิมาลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมณะ, บทว่า **มํ** แปลว่า ข้าพเจ้า.

บทว่า **กถํ** แปลว่า โดยอาการอย่างไร. ก็ในคาถานี้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :- ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินอยู่แท้ ๆ กลับกล่าวว่า เราหยุดแล้ว. ส่วนข้าพเจ้าผู้หยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวคือพูดว่า ยังไม่หยุด ในข้อนี้น่าจะมีเหตุ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอถามความนั้นกะท่าน คือกะพระสมณะว่า อย่างไร คือโดยอาการอะไร ท่านได้เป็นผู้หยุดแล้ว และข้าพเจ้าเป็นผู้ยังไม่หยุด. เมื่อองคุลิมาลกล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มี-พระภาคเจ้าจึงได้ตรัสกะเขาด้วยพระคาถาว่า.

ดูก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงเสีย
แล้ว ส่วนท่านสิ ยังไม่สำรวมรวมสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น
เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิโต อหํ องฺคุลิมาล สพฺพทา สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ** ความว่า ดูก่อนองคุลิมาล ในทุกกาล คือในกาลทั้งปวง ได้แก่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เราวางอาชญาเสียแล้วในสัตว์ทั้งปวง ชนิดที่เคลื่อนไหวได้และชนิดอยู่กับที่ ชื่อว่าวางอาชญา วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู ชื่อว่าหยุดแล้วโดยอาการเห็นปานนั้นนั่นแหละ เพราะไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากนั้น.

บทว่า **ตุวํ จ ปาเณสุ อสญฺญโตสิ** ความว่า ส่วนท่านเป็นผู้เว้นความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ยึดมั่นในการฆ่าและการประหาร ไม่มีความเอ็นดู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่หยุด ด้วยอำนาจการงดเว้นจากความไม่สำรวม, เพราะเหตุนั้นแหละ คือแม้เพราะการหมุนไปรอบ ๆ ในคตินั้น ๆ บัดนี้ ท่านแม้จะหยุดโดยอิริยาบถ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ยังไม่หยุด ส่วนเราเป็นผู้หยุดแล้วโดยประการดังกล่าวมาแล้ว. ลำดับนั้น องคุลิมาลเกิดความปีติโสมนัสว่า พระสมณะนี้ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เพราะเคยได้ฟังเกียรติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประกาศคุณตามความเป็นจริง ผู้ทรงทำชาวโลกทั้งสิ้นให้เอิบอาบอยู่ดุจน้ำมันเอิบอาบอยู่บนพื้นน้ำฉะนั้น และเพราะเหตุสมบัติและญาณถึงความแก่กล้าแล้ว จึงคิดว่าการบันลือสีหนาทใหญ่นี้ การกระหึ่มใหญ่นี้จักไม่มีแก่ผู้อื่น การกระหึ่มนี้เห็นจะเป็นของพระสมณโคดม เราเป็นผู้อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ทรงเห็นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาที่นี้ เพื่อกระทำการสงเคราะห์เรา จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า

พระองค์เป็นสมณะที่ชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาด้วย
เครื่องบูชามากมาย ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพิ่ง

จะเสด็จมาถึงป่าใหญ่ เพื่อโปรดข้าพระองค์โดยกาลนาน
หนอ ข้าพระองค์ได้สดับพระคาถาซึ่งประกอบด้วยเหตุ
ผลของพระองค์แล้ว จักละเลิกบาปกรรมตั้งพันเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิรสฺสํ วต** ได้แก่ โดยกาลนานหนอ.

บทว่า **เม** ได้แก่ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์.

บทว่า **มหิโต** ความว่า ผู้อันชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาแล้วด้วยการบูชาอันยิ่งใหญ่. ชื่อว่าพระมเหสี เพราะทรงหาคือแสวงหาคุณมีศีลขันธ์เป็นต้นอันใหญ่.

บทว่า **มหาวนํ สมโณ ปจฺจปาทิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงระงับบาปทั้งปวงได้แล้ว ได้เสด็จดำเนินมาถึงป่าใหญ่นี้.

บทว่า **โสหํ จชิสฺสามิ สหสฺสปาปึ สุตฺวาน คาถํ ตว ธมฺมยุตฺตํ** ความว่า ข้าพระองค์นั้นได้สดับคาถาของพระองค์อันประกอบด้วยธรรม ข้าพระองค์นั้นครั้นได้ฟังดังนั้นแล้วจึงคิดว่า แม้นาน คือแม้โดยกาลนาน เราจักละบาปตั้งพันที่รวมกันอยู่ คือที่สั่งสมไว้ บัดนี้จักละมันได้โดยแท้. ก็ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงประการที่ตนปฏิบัติ และประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ พระสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งคาถา ๒ คาถานี้ว่า

ครั้นองคุลิมาลโจรกราบทูลดังนี้แล้ว ก็โยนดาบและ
อาวุธทั้งหมดทิ้งลงในหนองน้ำ บ่อน้ำ และเหว ได้
ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระสุคตเจ้า แล้วทูลขอ
บรรพชากะพระพุทธเจ้า ณ ที่นั้นเอง ทันใดนั้นแล พระ-
พุทธเจ้าผู้ทรงประกอบไปด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหา

คุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกกับทั้งเทวโลก ได้ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด เท่านี้ ความเป็นภิกษุได้มีแก่องคุลิมาลโจรนั้นในขณะนั้นทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิจฺเจว** ได้แก่ ครั้นกล่าวแล้วดังนี้ คืออย่างนี้ ติดต่อกันไปทีเดียว. บทว่า **โจโร** ได้แก่ องคุลิมาล. บทว่า **อสึ** แปลว่า ดาบ. บทว่า **อาวุธ** ได้แก่ อาวุธที่เหลือ.

บทว่า **โสพฺเภ** ได้แก่ บ่อที่มีตลิ่งขาดรอบด้าน (บึง).

บทว่า **ปปาเต** ได้แก่ บ่อที่มีตลิ่งขาดด้านเดียว (เหว).

บทว่า **นรเก** ได้แก่ ช่องที่แผ่นดินแยก. ก็ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงเฉพาะระหว่างภูเขาซึ่งสิ่งของตกลงไปแล้ว คนอื่นไม่อาจถือเอา ด้วยบทแม้ทั้ง ๓.

บทว่า **อนฺวกาสิ** ตัดเป็น **อนุ อกาสิ** ความว่า องคุลิมาลทิ้งลง ๆ คือโยนทิ้งอาวุธของตนแม้ทั้ง ๕ ชนิด ครั้นโยนทิ้งอาวุธเหล่านั้นแล้ว ก็ซบศีรษะลงที่พระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ขอจงให้ข้าพระองค์บวชเถิด พระเจ้าข้า. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **องคุลิมาลโจรได้ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระสุคต แล้วทูลขอบรรพชากะพระพุทธเจ้า ณ ที่นั้นเอง.** เมื่อองคุลิมาลโจรนั้นทูลขอบรรพชาอย่างนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูกรรมในก่อนของเขา ทรงเห็นเหตุสมบัติแห่งความเป็นเอหิภิกษุ จึงทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาออกไป แล้วตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด.

ก็พระวาจานั้นนั่นแล ได้เป็นบรรพชาและอุปสมบทขององคุลิมาลนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **พระพุทธเจ้าได้ตรัสกะองคุลิมาลนั้นว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด เท่านี้ความเป็นภิกษุได้มีแก่องคุลิมาลนั้น ในขณะนั้นทีเดียว.**

พระเถระได้การบรรพชาและอุปสมบท โดยความเป็นเอหิภิกขุอย่างนี้แล้ว กระทำวิปัสสนากรรมได้บรรลุพระอรหัตแล้ว เสวยวิมุตติสุขอยู่ เกิดความปีติโสมนัส จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาโดยอุทานว่า

ผู้ใดประมาทแล้วในตอนต้น ภายหลังเขาไม่ประมาท
ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว
จากหมอกฉะนั้น. บาปกรรมที่ทำไว้แล้วอันผู้ใดปิดกั้นไว้
ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระ-
จันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น. ภิกษุใดแล แม้จะยังหนุ่ม
ประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา ภิกษุนั้นย่อม
ทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอก
ฉะนั้น.

เนื้อความแห่งคำที่เป็นคาถานั้นว่า บุคคลใดจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ในกาลก่อนแต่การคบทากับกัลยาณมิตร ประมาทแล้วโดยการเกี่ยวข้องกับมิตรชั่ว หรือโดยภาวะที่ตนไม่มีการพิจารณา คือถึงความประมาทในสัมมาปฏิบัติ ภายหลังความแยบคายผุดขึ้น เพราะการเกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตร ชื่อว่าย่อมไม่ประมาท คือปฏิบัติชอบอยู่ หมั่นประกอบเนือง ๆ ซึ่งสมถะและวิปัสสนา ย่อมบรรลุวิชชา ๓ อภิญญา ๖

บุคคลนั้นย่อมทำโลกมีขันธโลกเป็นต้นนี้ ให้สว่างไสวด้วยวิชชาและอภิญญาที่ตนบรรลุ เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกเป็นต้น ทำโอกาสโลกให้สว่างอยู่ฉะนั้น.

กรรมชั่วที่บุคคลใดทำไว้แล้ว คือสั่งสมไว้แล้ว ย่อมปิดคือกั้นด้วยการปิดกั้นทวารในอันที่จะยังวิบากให้เกิดขึ้น เพราะภาวะที่โลกุตรกุศลอันกระทำกรรมให้สิ้นไป นำเอาภาวะที่ไม่ควรแก่วิบากมาให้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั่นเอง.

บทว่า **ทหโร** แปลว่า เป็นหนุ่ม, ด้วยบทว่า **ทหโร** นั้น ท่านแสดงถึงความที่พระเถระเป็นผู้มีร่างกายอดทนต่อการประกอบความเพียร. จริงอยู่ พระเถระนั้นสามารถครอบงำอันตรายจากลมและแดดที่เกิดขึ้นแล้วกระทำตามเพียรเป็นเครื่องประกอบ. ย่อมประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา คือเป็นผู้ประกอบความขวนขวายในสิกขา ๓ อธิบายว่ายังสิกขา ๓ ให้ถึงพร้อมโดยความเคารพ.

พระเถระเกิดปีติโสมนัสอย่างนี้ อยู่ด้วยวิมุตติสุข ในกาลใดเข้าไปบิณฑบาตในนคร ในกาลนั้น ก้อนดินแม้คนอื่นขว้างมา ก็ตกลงที่ร่างกายของพระเถระ ท่อนไม้แม้ที่คนอื่นปามา ก็ตกลงที่ร่างกายของพระเถระนั้นเหมือนกัน. พระเถระนั้นมีบาตรแตก เข้าไปยังพระวิหารเข้าเฝ้าพระศาสดา. พระศาสดาทรงโอวาทพระเถระว่า เธอจงอดกลั้นเถิดพราหมณ์ เธอจงอดกลั้นเถิดพราหมณ์ เธอจงเสวยวิบากของกรรม ที่จะทำให้ไหม้ในนรกหลายพันปีนั้น เฉพาะในปัจจุบันเถิดพราหมณ์.

ลำดับนั้น พระเถระจึงเข้าไปตั้งเมตตาจิตในสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง แล้วได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ว่า

ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา จงฟังธรรมกถาที่เราได้ฟังแล้ว ในสำนักของพระศาสดา ขอจงประกอบความขวนขวาย ในพระพุทธศาสนา ขอจงคบหากับมนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้ถือมั่นแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญฟังธรรมของท่านผู้กล่าวสรรเสริญความอดทน ผู้มีปกติสรรเสริญความไม่โกรธ ตามเวลาอันควร และขอจงปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้นเถิด ขออย่าเบียดเบียนเราและประชาชนหรือว่าสัตว์อื่นใดเลย พึงบรรลุความสงบอย่างเยี่ยม และพึงรักษาสัตว์ทั้งปวง ให้เป็นเหมือนบุตรที่รักเถิด. ก็ชาวนาที่ต้องการน้ำย่อมไขน้ำไป ช่างศรย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน. คนบางพวกย่อมฝึกช้างและม้าเป็นต้น ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยแส้บ้าง ส่วนเราเป็นผู้อันพระศาสดาผู้คงที่ทรงฝึกแล้ว โดยไม่ได้ทรงใช้อาชญาและศาสตรา. เมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียด-เบียน แต่เรายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ วันนี้ เราเป็นผู้มีชื่อจริง ไม่เบียดเบียนใคร แต่ก่อนเราเป็นโจรลือชาทั่วไปว่าองคุลิมาล แต่บัดนี้ องคุลิมาลได้มาพบพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้าแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพน้อยใหญ่ขึ้นได้แล้ว เราได้ทำกรรมเช่นนั้นอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติเป็นอันมาก จึงต้องมารับผลกรรมที่ทำไว้ แต่บัดนี้ เรา

บริโภคโภชนะโดยไม่เป็นหนี้ คนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมประกอบตามความประมาท ส่วนนักปราชญ์ ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐสุด ฉะนั้น. ท่านทั้งหลายอย่าประกอบตามความประมาท อย่าประกอบความสนิทสนมด้วยความยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมถึงความสุขอันไพบูลย์.

การที่เรานาสู่สำนักของพระศาสดา เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะมาบวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่เลวเลย เพราะเป็นการเข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในธรรมทั้งหลายที่พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เรามาสู่สำนักของ การที่เราคิดจะมาบวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่เลวเลย. เราได้บรรลุวิชชา ๓ ตามลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว. แต่ก่อน เราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา หรือในถ้ำทุกแห่ง มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ไม่ไปในบ่วงมาร จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นสุข. เมื่อก่อนเรามีเชื้อชาติเป็นพราหมณ์ มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิ บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่าย บัดนี้เราเป็นโอรสของพระสุคตผู้ศาสดา ผู้เป็นพระธรรมราชา เราเป็นผู้

ปราศจากตัณหาแล้ว ไม่ถือมั่น คุ้มครองทวาร สำรวมดีแล้ว เราตัดรากเหง้าของทุกข์ได้แล้ว บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสาปิ** ความว่า แม้โจรผู้ปรากฏ คือแม้ข้าศึกผู้ไม่เป็นมิตรต่อเราเหล่าใด ย่อมว่าร้ายเราอย่างนี้ว่า พวกเราถูกทุกข์เพราะพลัดพรากจากญาติครอบงำ ย่อมได้รับทุกข์ด้วยอำนาจขององคุลิมาลฉันใด แม้องคุลิมาลก็จงได้รับความทุกข์ฉันนั้น.

บทว่า **เม ธมฺมกถํ สุณนฺตุ** ความว่า จงฟังกถาอันปฏิสังยุตด้วยสัจธรรมทั้ง ๔ ซึ่งเราได้ฟังมาแล้วในสำนักของพระศาสดา.

บทว่า **ยุญฺชนฺตุ** ความว่า ก็ครั้นได้ฟังแล้ว จงปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่สัจธรรม ๔ นั้น.

บทว่า **เต มนุเช ภชนฺตุ** ความว่า จงคบ คือจงเสพกัลยาณมิตรผู้เป็นสัปบุรุษเช่นนั้น.

บทว่า **เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สนฺโต** ความว่า สัปบุรุษเหล่าใดให้ถือเอา คือให้สมาทาน ให้ยึดถือเฉพาะกุศลธรรม เฉพาะอุตริมนุสธรรม และเฉพาะโลกุตรธรรมที่บังเกิดแล้ว.

บทว่า **ขนฺติวาทานํ** ได้แก่ ผู้กล่าวเฉพาะอธิวาสนขันติ, เพราะเหตุนั้นแหละ จึงเป็นผู้สรรเสริญความไม่โกรธ อธิบายว่า เป็นผู้มีปกติสรรเสริญเฉพาะเมตตาอันเป็นความไม่โกรธกับใครๆ.

บทว่า **สุณนฺตุ ธมฺมํ กาเลน** ได้แก่ จงฟังธรรมในสำนักของสัปบุรุษเหล่านั้น ในกาลประกอบความขวนขวายแล้ว.

บทว่า **ตญฺจ อนุวิธียนฺตุ** ความว่า และจงเรียนธรรมตามที่ได้ฟังนั้นโดยชอบแล้วกระทำตาม คือจงปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

บทว่า **น หิ ชาตุ โส มมํ หึเส** ความว่า ข้าศึกคือศัตรูของเรานั้น จงเกิดมี แต่ไม่พึงเบียดเบียนเราเลย.

บทว่า **อญฺญํ วา ปน กญฺจิ นํ** ความว่า ไม่ใช่ไม่เบียดเบียนเราเท่านั้น แม้สัตว์ไร ๆ อื่นก็ไม่พึงเบียดเบียน. บทว่า **ปปฺปุยฺย ปรมํ สนฺตึ** ความว่า พึงบรรลุความสงบคือพระนิพพานอย่างเยี่ยม คือสูงสุด, ก็ครั้นบรรลุแล้วพึงรักษาสัตว์ทั้งหลาย อธิบายว่า พึงรักษาสัตว์ทั้งปวงด้วยการรักษาอย่างยอดเยี่ยม คือพึงรักษาศิษย์เหมือนบุตรฉะนั้น.

พระเถระปลดเปลื้องคนอื่นจากบาป ด้วยคาถาเหล่านี้อย่างนี้แล้ว จึงกระทำ ชื่อว่าปริตตกิริยา คือกระทำพระปริตร เมื่อจะประกาศการปฏิบัติของตน จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **อุทกํ หิ** ดังนี้.

บรรดาชนเหล่านั้น ชนทั้งหลายใด ขุดที่ดอนของแผ่นดินแล้วทำที่ลุ่มให้เต็ม ทำเหมืองน้ำหรือวางรางไม้ แล้วนำน้ำไปยังที่ที่ตนปรารถนาแล้วๆ เพราะเหตุนั้น ชนทั้งหลายนั้น ชื่อว่า **เนตฺติกา** คือผู้ชักน้ำไป.

บทว่า **เตชนํ** ได้แก่ ลูกศร. อธิบายว่า คนผู้ไขน้ำย่อมนำน้ำไปตามความชอบใจของตน ฝ่ายช่างศร เอาลูกศรอังไฟให้ร้อน เมื่อทำไม่ให้คด ชื่อว่าดัดลูกศร คือทำให้ตรง, ฝ่ายนายช่างถาก เมื่อถากเพื่อต้องการดุมเป็นต้น ชื่อว่าย่อมถากไม้, คือทำให้ตรงหรือคดตามความชอบใจของตนฉันใด บัณฑิตคือคนผู้มีปัญญาก็ฉันนั้น การทำเหตุการณ์เท่านี้ให้

เป็นอารมณ์ ทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมฝึกตน ส่วนท่านผู้บรรลุพระอรหัตแล้ว ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ฝึกเสร็จแล้ว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศอาการที่พระศาสดาผู้ทรงเป็นดุจสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้ฝึกตน และความกตัญญู จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า **ทณฺเฑเนเก** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทณฺเฑเนเก ทมยนฺติ** ความว่า พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ย่อมฝึกข้าศึกเป็นต้น ด้วยอาชญา และด้วยหมู่พลมีช้างและม้าเป็นต้น และนายโคบาลเป็นต้น ย่อมฝึกโคเป็นต้น ด้วยท่อนไม้และด้วยไม้เท้า นายควาญช้างย่อมฝึกช้างด้วยขอ และอาจารย์ผู้ฝึกม้า ย่อมฝึกม้าด้วยแส้.

บทว่า **อทณฺเฑน อสตฺเถน อหํ ทนฺโตมฺหิ ตาทินา** ความว่า ส่วนเราเป็นผู้อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ถึงภาวะเป็นผู้คงที่ในอารมณ์มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น ทรงเว้นจากอาชญา ทรงเว้นจากศาสตรา ฝึกแล้ว คือทรมานแล้วได้แก่กระทำให้หมดพยศแล้ว โดยภาวะที่ทรงวางอาชญาและวางศาสตรา.

บทว่า **อหึสโกติ เม นามํ หึสกสฺส ปุเร สโต** ความว่า ในกาลก่อนแต่ได้สมาคมกับพระศาสดา เราเป็นผู้เบียดเบียน ได้มีแต่เพียงชื่อว่าผู้ไม่เบียดเบียน.

บทว่า **อชฺชาหํ** ความว่า ก็บัดนี้ เราเป็นผู้มีนามจริง คือนามแท้ว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียดเบียน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เบียดเบียน คือไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ไร ๆ, ศัพท์ว่า **น** เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **วิสฺสุโต** ได้แก่ เป็นผู้ปรากฏ โดยนัยมีอาทิว่า เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด.

บทว่า **มโหฆมน** ได้แก่ ห้วงน้ำใหญ่ มีห้วงน้ำคือกามเป็นต้น, เราได้ถึง คือเข้าถึงพระพุทธเจ้าผู้ทรงการทำการตัดขาดห้วงน้ำนั้น เป็นสรณะที่พึ่ง ได้แก่สรณะคือพระพุทธเจ้า.

บทว่า **โลหิตปาณี** ได้แก่ ผู้มีมือเปื้อนโลหิต คือเลือดของคนเหล่าอื่น โดยการทำสัตว์มีลมปราณให้ตกล่วงไป.

ด้วยบทว่า **สรณคมนำ ปสฺส** นี้ พระเถระร้องเรียกเฉพาะตนเองว่า ท่านจงดูสรณคมน์ของเรา อันมีผลมาก.

บทว่า **ตาทิสำ กมฺมำ** ได้แก่ กรรมชั่วอันทารุณเห็นปานนั้น มีการฆ่าคนหลายร้อย.

บทว่า **ผุฏฺโฐ กมฺมวิปาเกน** ได้แก่ เป็นผู้อันวิบากของกรรมชั่วที่ทำไว้ในกาลก่อนถูกต้องแล้ว คือละกรรมได้สิ้นเชิง เสวยแต่เพียงวิบาก.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ผุฏฺโฐ กมฺมวิปาเกน** ความว่า เป็นผู้อันโลกุตรมรรคซึ่งเป็นผลแห่งกุศลกรรมอันเป็นอุปนิสัย หรืออันวิมุตติสุขอันเป็นผลของโลกุตรกรรมนั่นแหละ ถูกต้องแล้ว.

เราชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีหนี้บริโภคโภชนะ เพราะกิเลสทั้งหลายสิ้นไปแล้วโดยประการทั้งปวง พระเถระพูดถึงปัจจัยทั้ง ๔ โดยอ้างโภชนะ.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะสรรเสริญการปฏิบัติ ในความไม่ประมาทในภายหลัง โดยมุขคือการติเตียนการอยู่ด้วยความประมาทของตนในกาลก่อน และเมื่อจะทำความอุตสาหะของคนเหล่าอื่นให้เกิด ในความไม่ประมาทนั้น จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **ประกอบตามความประมาท** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พาลา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นคนพาล ไม่รู้จักประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้า.

บทว่า **ทุมฺเมธิโน** แปลว่า ผู้ไม่มีปัญญา, คนไม่มีปัญญาเหล่านั้น ไม่เห็นโทษในความประมาท ประกอบตามความประมาทอยู่ คือยังความประมาทให้ดำเนินไป ได้แก่ ทำกาลเวลาให้ล่วงเลยไปด้วยความประมาทเท่านั้น.

บทว่า **เมธาวี** ความว่า ส่วนบัณฑิตประกอบด้วยปัญญามีโอชะอันเกิดแต่ธรรม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์คือรัตนะ ๗ อันประเสริฐ คือสูงสุดอันเป็นของมีอยู่ในวงศ์ตระกูล. เหมือนอย่างว่าชนทั้งหลายเห็นอานิสงส์ในทรัพย์ว่า เราอาศัยอุดมทรัพย์ จักบรรลุโภคสมบัติ จักพอเลี้ยงลูกและเมีย จักชำระทางไปสู่สุคติ ย่อมรักษาทรัพย์ไว้ฉันใด แม้บัณฑิตก็ฉันนั้น เห็นอานิสงส์ในความไม่ประมาทว่า เพราะอาศัยความไม่ประมาท เราจักได้เฉพาะปฐมฌานเป็นต้น จักบรรลุมรรคผล จักยังวิชชา ๓ และอภิญญา ๖ ให้ถึงพร้อม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐฉะนั้น.

บทว่า **มา ปมาทํ** ความว่า ท่านทั้งหลาย จงอย่าประกอบตามความประมาท คืออย่ายังกาลให้ล่วงเลยไปด้วยความประมาท.

บทว่า **กามรติสนฺถวํ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าประกอบตาม คืออย่าประสบ อย่าได้เฉพาะแม้ตัณหาสันถวะ กล่าวคือความยินดีในวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลาย.

บทว่า **อปฺปมตฺโต หิ** ความว่า บุคคลผู้ไม่ชื่อว่าประมาท เพราะ

มีสติเข้าไปตั้งไว้ เพ่งอยู่คือ ขวนขายในการเพ่ง ย่อมบรรลุนิพพานสุข อันยอดเยี่ยม คือสูงสุด.

บทว่า **สุวาคตํ นาปคตํ** ความว่า การที่เรามาในสำนักของพระ-ศาสดาในกาลนั้น หรือในการที่พระศาสดาเสด็จมาในป่ามหาวันนั้น เป็นการมาดีแล้ว คือเป็นการมาที่ดี ไม่ใช่เป็นการมาไม่ดี คือเป็นการมาที่ไม่ไปปราศจากประโยชน์.

บทว่า **เนตํ ทุมฺมนฺติตํ มม** ความว่า ข้อที่เราคิดไว้ในคราวนั้นว่า จักบวชในสำนักของพระศาสดา แม้นี้ก็ไม่ใช่เป็นความคิดไม่ดีของเรา คือเป็นความคิดดีทีเดียว. เพราะเหตุไร ? เพราะได้บรรลุในธรรมทั้งหลายที่มีจำแนกไว้แล้ว. อธิบายว่า บรรดาธรรมทั้งหลายที่ทรงจำแนกไว้เป็นอย่าง ๆ เช่นธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษเป็นต้น เราบรรลุพระ-นิพพานอันประเสริฐ คือสูงสุดประเสริฐสุด ได้แก่เข้าถึงพระนิพพานนั้นนั่นแล.

พระเถระเมื่อจะแสดงภาวะแห่งธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขว่า ในกาลนั้น ในเวลาที่ยังเป็นปุถุชน เราอยู่ลำบากในป่าเป็นต้น เพราะเป็นผู้มีประโยคและอาสยวิบัติ บัดนี้ เราอยู่เป็นสุขในป่าเป็นต้นนั้น เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยประโยคและอาสยะ และเมื่อจะแสดงความเป็นพราหมณ์โดยปรมัตถ์ว่า เมื่อก่อนเราเป็นพราหมณ์แต่เพียงชาติกำเนิด แต่บัดนี้ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเป็นบุตรอันเกิดแต่พระอุระของพระศาสดา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อรญฺเญ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขํ สยามิ** ความว่า เราแม้นอนอยู่ก็

ปราศจากทุกข์ทางใจ นอนเป็นสุข โดยสุขไม่มีทุกข์ เพราะไม่มีความสะดุ้งจิตเป็นต้น.

บทว่า **ฐายามิ** แปลว่า ยืน.

บทว่า **อหตฺถปาโส มารสฺส** ได้แก่ ไม่เป็นที่โคจรของกิเลสเป็นต้น.

บทว่า **อโห สตฺถานุกมฺปิโต** ความว่า โอ ! พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว.

บทว่า **พฺรหฺมชจฺโจ** แปลว่า ผู้มีชาติกำเนิดเป็นพราหมณ์.

บทว่า **อุทิจฺโจ อุภโต** ได้แก่ ผู้เกิดขึ้นแล้ว คือมีครรภ์บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา. คำที่เหลือในที่นั้นๆ มีนัยดังกล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาองคุลิมาลเถรคาถาที่ ๘

๙. อนุรุทธเถรคาถา

ว่าด้วยตรัสสรรเสริญผู้หมดอาสวะ

[๓๙๓] **พระอนุรุทธะละพระชนกชนนี ละพระประยูรญาติ ละเบญจกามคุณได้แล้ว เพ่งฌานอยู่ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเริงใจ อยู่ทุกค่ำเช้า ก็ไม่บรรลุถึงความบริสุทธิ์ด้วยการฟ้อนรำขับร้องนั้นได้ เพราะยังเป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นวิสัยแห่งมาร พระอนุรุทธะก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้นเสียแล้ว ยินดีในพระพุทธศาสนา ก้าวล่วงโอฆะทั้งปวงแล้ว เพ่งฌานอยู่ พระอนุรุทธะได้ก้าวล่วงกามคุณเหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันน่ารื่นรมย์ใจแล้ว เพ่งฌานอยู่ พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ หาอาสวะมิได้ ผู้เดียวไม่มีเพื่อน กลับจากบิณฑบาตแล้วเที่ยวแสวงหาผ้าบังสุกุลอยู่ พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์มีปรีชา หาอาสวะมิได้ เที่ยวเลือกหาเอาแต่ผ้าบังสุกุล ครั้นได้มาแล้ว ก็มาซักย้อมเอาเองแล้วนุ่งห่ม บาปธรรมอันเศร้าหมองเหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้มักมาก ไม่สันโดษ ระคนด้วยหมู่ มีจิตฟุ้งซ่าน อนึ่ง ภิกษุใดเป็นผู้มีสติ มักน้อย สันโดษ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีในวิเวก ชอบสงัด ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ กุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่ายให้ตรัสรู้เหล่านี้ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ก็ตรัสสรรเสริญภิกษุนั้นว่า เป็นผู้หมดอาสวะ พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรง ทราบความดำริของเราแล้ว เสด็จมาหาเรา ด้วยมโน-มยิทธิทางกาย. เมื่อใด ความดำริได้มีแก่เรา เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความดำริของเราแล้ว ได้เสด็จเข้ามาหาเราด้วยพระฤทธิ์ แล้วทรงแสดงธรรมอันยิ่งแก่เรา พระพุทธเจ้าผู้ทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ได้ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้าแก่เรา เรารู้ทั่วถึงพระธรรม-เทศนาของพระองค์แล้ว เป็นผู้ยินดีในพระศาสนา ปฏิบัติตามคำพร่ำสอนอยู่ เราบรรลุวิชชา ๓ โดยลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว เราถือการนั่งเป็นวัตรมาเป็นเวลา ๕๕ ปี เรากำจัดความง่วงเหงาหาวนอนมาแล้วเป็นเวลา ๒๕ ปี ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายถามเราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือยัง เราได้ตอบว่า ลมหายใจออกและหายใจเข้ามิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่นคงที่ แต่พระองค์ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ ผู้ไม่มีตัณหาเป็นเครื่องทำใจให้หวั่นไหว ทรงทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ คือเสด็จออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงจะเสด็จปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดกลั้นเวทนา ด้วยพระหฤทัย

อันเบิกบาน ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นดวงประทีป
ของชาวโลกกับทั้งเทวโลก เสด็จดับขันธปรินิพพาน
ความพ้นพิเศษแห่งพระหฤทัยได้มีขึ้นแล้ว บัดนี้ธรรม
เหล่านี้อันมีสัมผัสเป็นที่ ๕ ของพระมหามุนี ได้สิ้นสุด
ลงแล้ว ในเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน
แล้ว จิตและเจตสิกธรรมเหล่าอื่นจักไม่มีอีกต่อไป ดูก่อน
เทวดา บัดนี้ การอยู่อีกต่อไปด้วยอำนาจการอุบัติใน
เทพนิกาย ย่อมไม่มี ชาติสงสารสิ้นไปแล้ว บัดนี้การ
เกิดในภพใหม่มิได้มี ภิกษุใดรู้แจ้งมนุษยโลก เทวโลก
พร้อมทั้งพรหมโลก อันมีประเภทตั้งพัน ได้ในเวลา
ครู่เดียว ทั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ และ
ในจุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นย่อมเห็น
เทพเจ้าทั้งหลายได้ตามความประสงค์. เมื่อก่อนเรามี
นามว่าอันนภาระ เป็นคนยากจน เที่ยวรับจ้างหาเลี้ยงชีพ
ได้ถวายอาหารแด่พระอุปริฏฐปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะ
เรืองยศ. เพราะบุญกรรมที่ได้ทำมาแล้ว เราจึงได้มาเกิด
ในศากยตระกูล พระประยูรญาติขนานนามให้เราว่า
อนุรุทธะ เป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยการฟ้อนรำและขับร้อง
มีเครื่องดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเริงใจอยู่ทุกค่ำเช้า ต่อมา
เราได้เห็นพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มี
ภัยแต่ที่ไหนๆ ได้ยังจิตให้เลื่อมใสในพระองค์ท่านแล้ว

ออกบวชเป็นบรรพชิต เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ เรา ได้เคยเป็นท้าวสักกรินทร์เทวราชอยู่ในดาวดึงส์เทพพิภพ มาแล้ว เราได้ปราบปรามไพรีพ่ายแพ้แล้ว ขึ้นผ่านสมบัติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จอมมนุษย์นิกรในชมพูทวีป มี สมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ๗ ครั้ง ได้ปกครองปวง ประชานิกรโดยธรรม ด้วยไม่ต้องใช้อาชญาหรือศาสตรา ใด ๆ เราระลึกชาติหนหลังในคราวที่อยู่ในมนุษยโลกได้ ดังนี้คือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ เป็นพระอินทร์ ๗ ชาติ รวมการท่องเที่ยวอยู่เป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน ใน เมื่อสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นธรรมอันเอกปรากฏ ขึ้น ที่เราได้ความสงบระงับกิเลส ทิพยจักษุของเราจึง บริสุทธิ์ เราดำรงอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประ- การ รู้จุติและอุปบัติ การมา การไป ความเป็นอย่างนี้และ ความเป็นอย่างอื่น ของสัตว์ทั้งหลาย เรามีความคุ้นเคยกับ พระบรมศาสดาเป็นอย่างดี เราได้ทำตามคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ภายใต้พุ่มกอไผ่ ใกล้บ้านเวฬุวคามแห่งแคว้นวัชชี.

จบอนุรุทธเถรคาถา

อรรถกถาอนุรุทธเถรคาถาที่ ๙

คาถาของ**ท่านพระอนุรุทธเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **ปหาย มาตาปิตโร** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน บังเกิดเป็นกุฎุมพี ผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ. ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ วันหนึ่ง เขาไปวิหารฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุผู้มีจักษุทิพย์ แม้ตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น จึงยังมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีภิกษุบริวารแสนหนึ่ง ในวันที่ ๗ ได้ถวายผ้าชั้นเลิศแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ แล้วกระทำปณิธานความปรารถนาไว้ ฝ่ายพระศาสดาทรงทราบว่าความปรารถนาของเขาจะสำเร็จโดยไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล จักเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้มีจักษุทิพย์ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม. แม้เขาก็ทำบุญทั้งหลายในพระศาสดานั้น เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อพระเจดีย์ทองสูง ๗ โยชน์สำเร็จแล้ว ก็ทำการบูชาประทีปอย่างโอฬาร ด้วยต้นไม้ประดับประทีปและตัวประทีปหลายพัน โดยอธิษฐานว่า ขอจงเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่ทิพยจักษุญาณเถิด.

เขากระทำบุญทั้งหลายจนตลอดชีวิตด้วยประการอย่างนี้ แล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสป บังเกิดในเรือนกุฎุมพี ในเมืองพาราณสี ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสาแล้ว เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อสร้างพระเจดีย์ทองโยชน์หนึ่งสำเร็จแล้ว

ให้สร้างถาดสำริดเป็นจำนวนมาก บรรจุเต็มด้วยเนยใสอย่างใส แล้ววางก้อนงบน้ำอ้อยก้อนหนึ่ง ๆ ไว้ตรงกลาง วางล้อมพระเจดีย์ให้ขอบปากกับขอบปาก (ถาด) จดกัน ส่วนตนให้สร้างถาดสำริดใหญ่ถาดหนึ่ง บรรจุเต็มด้วยเนยใสอย่างใส. ตามไส้ ๑,๐๐๐ ไส้ ให้สว่างโพลง แล้วทูนศีรษะเดินเวียนพระเจดีย์ตลอดคืนยังรุ่ง.

ในอัตภาพแม้นั้น เขาทำกุศลจนตลอดชีวิตด้วยประการอย่างนี้ จุติจากอัตภาพนั้นไปบังเกิดในเทวโลก ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นจนตลอดอายุ จุติจากเทวโลกนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ ได้บังเกิดในตระกูลเข็ญใจ ในเมืองพาราณสีนั่นแล ได้มีชื่อว่า**อันนภาระ.** นายอันนภาระนั้นกระทำการงานในเรือนของสุมนเศรษฐีเลี้ยงชีวิตอยู่. วันหนึ่ง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า อุปริฏฐะ ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว เหาะจากภูเขาคันธมาทน์ มาลงใกล้ประตูเมืองพาราณสี ห่มจีวรแล้วเข้าไปบิณฑบาตในเมือง มีจิตเลื่อมใสรับบาตร เริ่มประสงค์จะใส่ภัตตาหารที่เขาแบ่งไว้ส่วนหนึ่ง ซึ่งเขาเก็บไว้เพื่อตน ในบาตรถวายพระปัจเจก-พุทธเจ้า. ฝ่ายภรรยาของเขา ก็ใส่ภัตตาหารอันเป็นส่วนของตนในบาตรนั้นเหมือนกัน. เขานำบาตรนั้นไปวางในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า.

พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรนั้น กระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป. เพราะได้เห็นการกระทำนั้น ตกกลางคืน เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ฉัตรของสุมนเศรษฐี ได้อนุโมทนาด้วยเสียงดัง ๆ ว่า โอ ทาน เป็นทานอย่างเยี่ยม นายอันนภาระประดิษฐานไว้ดีแล้วในพระอริฏฐปัจเจกพุทธเจ้า. สุมน-เศรษฐีได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า ทานที่เทวดาอนุโมทนาอย่างนี้นี่แหละ เป็นอุดมทาน จึงขอส่วนบุญในทานนั้น. ฝ่ายนายอันนภาระได้ให้ส่วนบุญแก่

ท่านเศรษฐีนั้น. สุมนเศรษฐีมีจิตเลื่อมใสกับนายอันนภาระนั้น ได้ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขาแล้วกล่าวว่า จำเดิมแต่นี้ไป ท่านไม่มีกิจในการทำงานด้วยมือของตน ท่านจงสร้างบ้านให้เหมาะสมแล้วอยู่ประจำเถิด.

เพราะเหตุที่บิณฑบาตซึ่งถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ย่อมมีวิบากโอฬารมากในวันนั้นเอง เพราะฉะนั้น ในวันนั้น สุมนเศรษฐีเมื่อจะไปเฝ้าพระราชา จึงได้พานายอันนภาระนั้นไปด้วย. แม้พระราชาก็ทรงทอดพระเนตรด้วยความเอื้อเฟื้อ. เศรษฐีกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช บุรุษผู้นี้สมควรเป็นผู้จะพึงทอดพระเนตรทีเดียว พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลถึงบุญที่เขาทำในกาลนั้น ทั้งความที่คนได้ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขาให้ทรงทราบ. พระราชาทรงสดับดังนั้น ก็ทรงโปรด ได้ประทานทรัพย์พันหนึ่ง แล้วทรงสั่งว่า เจ้าจงสร้างบ้านอยู่ในที่ชื่อโน้น. เมื่อนายอันนภาระกำลังชำระสถานที่นั้นอยู่ หม้อทรัพย์ใหญ่ก็ผุดขึ้น เขาเห็นดังนั้นจึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ. พระราชารับสั่งให้ขนทรัพย์ทั้งหมดมากองไว้แล้วตรัสถามว่า ในนครนี้ ในเรือนของใครมีทรัพย์ประมาณเท่านี้บ้าง. อำมาตย์ราชบริพารพากันกราบทูลว่า ของใครๆ ไม่มีพระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น อันนภาระนี้ จงเป็นผู้ชื่อว่าอันนภารเศรษฐีในนครนี้ ดังนี้แล้ว พระราชทานฉัตรเศรษฐีแก่เขาในวันนั้นเอง.

จำเดิมแต่นั้น เขากระทำกุศลกรรมจนตลอดอายุ จุติจากอัตภาพนั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธุปบาทกาลนี้ ได้ถือปฏิสนธิในพระราชมนเทียรของพระเจ้าสุกโกทนศากยะ ในเมืองกบิลพัสดุ์ ได้มีพระนามว่าอนุรุทธะ. เจ้าอนุรุทธะนั้นเป็นพระกนิษฐ-

ภาดาของเจ้ามหานามศากยะ เป็นโอรสของพระเจ้าอาของพระศาสดา เป็นผู้ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง มีบุญมาก อันพวกหญิงนักฟ้อนผู้ประดับประดาแวดล้อมอยู่ในปราสาท ๓ หลังอันเหมาะสมแก่ฤดูทั้ง ๓ เสวยสมบัติดุจ-เทวดา เข้าไปเฝ้าพระศาสดาผู้เสด็จประทับอยู่ในอนุปิยอัมพวัน กับกุมารทั้งหลายมีภัททิยกุมารเป็นต้น ผู้อันเจ้าศากยะทั้งหลาย ซึ่งพระเจ้าสุทโธ-ทนมหาราชให้กำลังใจสั่งไปเพื่อเป็นบริวารของพระศาสดา จึงบวชในสำนักของพระศาสดา ก็ในภายในพรรษานั่นเอง ทำทิพยจักษุให้บังเกิด แล้วเรียนเอากรรมฐานในสำนักของพระธรรมเสนาบดี แล้วไปยังปาจีนวังสทายวัน ในเจติยรัฐ กระทำสมณธรรมอยู่ ตรึกถึงมหาปุริสวิตกได้ ๗ ประการ ไม่อาจรู้ประการที่ ๘. พระศาสดาทรงทราบความเป็นไปของเธอ จึงตรัสมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ แล้วทรงแสดงมหาอริยวังสปฏิปทาอันประดับด้วยความยินดีในการเจริญสันโดษด้วยปัจจัย ๔.

ท่านพระอนุรุทธะนั้น เจริญวิปัสสนาตามแนวแห่งพระธรรมเทศนานั้น ได้ทำให้แจ้งพระอรหัตมีอภิญญาและปฏิสัมภิทาเป็นองค์ประกอบ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]

เราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสุเมธ
เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระผู้องอาจ ผู้นายกของโลก
เสด็จหลีกเร้นอยู่ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระสุเมธสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นนายกของโลก แล้วได้ประคองอัญชลี ทูลอ้อนวอน
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดว่า ข้าแต่พระมหาวีรเจ้าผู้

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๖.

เชษฐบุรุษของโลกเป็นนระผู้องอาจ ขอจงทรงอนุเคราะห์เถิด ข้าพระองค์ขอถวายประทีป แก่พระองค์ผู้เข้าฌานอยู่ที่ควงไม้ พระสยัมภูผู้ประเสริฐ ธีรเจ้านั้น ทรงรับแล้วจึงห้อยไว้ที่ต้นไม้ ประกอบยนต์ในกาลนั้น เราได้ถวายไส้ตะเกียงน้ำมันพันหนึ่ง แก่พระพุทธเจ้าผู้เผาพันธุ์ของโลก ประทีปลุกโพลงอยู่ ๗ วันแล้วดับไปเอง ด้วยจิตอันเลื่อมใสนั้น และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เราละกายมนุษย์แล้วได้เข้าถึงวิมาน เมื่อเราเข้าถึงความเป็นเทวดา วิมานอันบุญกุศลนิรมิตไว้เรียบร้อย ย่อมรุ่งโรจน์โดยรอบ นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๘ ครั้ง เวลานั้น เรามองเห็นได้ตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้งกลางวันกลางคืน เราย่อมไพโรจน์ทั่วโยชน์หนึ่งโดยรอบ ในกาลนั้น ย่อมครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป เราได้เป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลก ๓๐ กัป ใคร ๆ ย่อมไม่ดูหมิ่นเราได้ นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป เราได้บรรลุทิพยจักษุมองเห็นได้ตลอดพันโลกด้วยญาณในศาสนาของพระศาสดา นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธ เสด็จอุบัติในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ นับแต่กัปนี้ เรามีจิตผ่องใสได้ถวายประทีปแก่พระองค์ คุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔ ...ฯ ล ฯ... คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริย-เจ้า ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีจักษุทิพย์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุรุทธะนี้เป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีจักษุทิพย์.

ท่านเสวยวิมุตติสุขอยู่ วันหนึ่ง พิจารณาข้อปฏิบัติของตนแล้วเกิดปีติโสมนัส ได้กล่าวคาถาด้วยสามารถอุทานมีอาทิว่า **เราละพระชนกและพระชนนี** ดังนี้. ฝ่ายอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย เมื่อจะประกาศการบรรพชาและการบรรลุพระอรหัตของพระ-เถระ ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาข้างต้น คาถาต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระทัยโปรดปรานอริยวังสปฏิบัติของพระเถระ จึงตรัสไว้. คาถานอกนี้แม้ทั้งหมด พระเถระเท่านั้นกล่าวไว้ตามเหตุการณ์นั้น ๆ. ดังนั้น คาถาเหล่านี้ทั้งที่พระเถระกล่าวไว้ ทั้งที่ตรัสไว้โดยเฉพาะพระเถระ ก็พึงทราบว่า เป็นคาถาของพระเถระแม้โดยประการทั้งปวง, คือท่านกล่าวคาถาเหล่านี้ไว้ว่า

พระอนุรุทธะละพระชนกชนนี ละพระประยูรญาติ
ละเบญจกามคุณได้แล้ว เพ่งฌานอยู่ บุคคลผู้เพียบพร้อม
ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเริงใจ
อยู่ทุกเช้าค่ำ ก็ไม่บรรลุถึงความบริสุทธิ์ด้วยการฟ้อนรำ
ขับร้องนั้นได้ เพราะยังเป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นวิสัย
แห่งมาร. พระอนุรุทธะก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้นแล้ว
ยินดีในพระพุทธศาสนา ก้าวล่วงโอฆะทั้งปวงแล้ว เพ่ง
ฌานอยู่. พระอนุรุทธะได้ก้าวล่วงกามคุณเหล่านี้ คือ

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันรื่นรมย์ใจ เพ่ง ฌานอยู่. พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ หาอาสวะมิได้ ผู้เดียวไม่มีเพื่อน กลับจากบิณฑบาตแล้ว เที่ยวแสวงหาผ้าบังสุกุลอยู่. พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ มีปรีชาหาอาสวะมิได้ เที่ยวเลือกหาเอาแต่ผ้าบังสุกุล ครั้นได้มาแล้ว ก็มาซักย่อมเอาเองแล้วนุ่งห่ม. บาปธรรมอันเศร้าหมองเหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้มักมาก ไม่สันโดษ ระคนด้วยหมู่ มีจิตฟุ้งซ่าน. อนึ่ง ภิกษุใดเป็นผู้มีสติมักน้อย สันโดษ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีในวิเวก ชอบสงัด ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ กุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่ายให้ตรัสรู้เหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ทั้งพระสัมมาสัม-พุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ก็ตรัสสรรเสริญภิกษุนั้นว่า เป็นผู้หมดอาสวะ. พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงทราบความดำริของเราแล้ว เสด็จมาหาเราด้วยมโนมยิทธิทางกาย เมื่อใดความดำริได้มีแก่เรา เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความดำริของเราแล้ว ได้เสด็จเข้ามาหาเราด้วยพระฤทธิ์ แล้วทรงแสดงธรรมอันยิ่งแก่เรา พระพุทธเจ้าผู้ทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ได้ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้าแก่เรา เรารู้ทั่วถึงพระธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว เป็นผู้ยินดีในพระ-ศาสนา ปฏิบัติตามคำพร่ำสอนอยู่ เราบรรลุวิชชา ๓ โดยลำดับ ได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว.

เราถือการไม่นอนเป็นวัตรมาเป็นเวลา ๕๕ ปี เรากำจัดความง่วงเหงาหาวนอนมาแล้วเป็นเวลา ๒๕ ปี ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายถามเราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือยัง เราได้ตอบว่า ลมหายใจออกและหายใจเข้ามิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่น ผู้คงที่ แต่พระองค์ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ ผู้ไม่มีตัณหาเป็นเครื่องทำใจให้หวั่นไหว ทรงทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ คือเสด็จออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงจะเสด็จปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดกลั้นเวทนาด้วยพระหฤทัยอันเบิกบาน ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นดวงประทีปของชาวโลกพร้อมเทวโลกเสด็จดับขันธปรินิพพาน ความพ้นพิเศษแห่งพระหฤทัยได้มีขึ้นแล้ว บัดนี้ ธรรมเหล่านี้อันมีสัมผัสเป็นที่ ๕ ของพระมหามุนี ได้สิ้นสุดลงแล้ว ในเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จปรินิพพานแล้ว จิตและเจตสิกธรรมเหล่าอื่นจักไม่มีอีกต่อไป. ดูก่อนเทวดา บัดนี้การอยู่อีกต่อไปด้วยอำนาจการอุบัติในเทพนิกายย่อมไม่มี ชาติสงสารสิ้นไปแล้ว บัดนี้การเกิดในภพใหม่มิได้มี. ภิกษุใดรู้แจ้งมนุษยโลก เทวโลกพร้อมทั้งพรหมโลก อันมีประเภทตั้งพันได้ในเวลาครู่เดียว ทั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ และในการจุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย

ภิกษุรูปนั้นย่อมเห็นเทพเจ้าทั้งหลายได้ตามความประสงค์.
เมื่อก่อนเรามีนามว่า อันนภาระ เป็นคนยากจนเที่ยว
รับจ้างหาเลี้ยงชีพ ได้ถวายอาหารแก่พระอุปริฏฐปัจเจก-
พุทธเจ้า ผู้เป็นสมณะผู้เรื่องยศ. เพราะบุญกรรมที่ได้ทำ
มาแล้ว เราจึงได้มาเกิดในศากยตระกูล พระประยูรญาติ
ได้ขนานนามให้เราว่า อนุรุทธะ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วย
การฟ้อนรำและขับร้อง มีเครื่องดนตรีบรรเลงปลุกให้
รื่นเริงใจอยู่ทุกค่ำเช้า ต่อมาเราได้เห็นพระบรมศาสดา
สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ได้ยังจิตให้
เลื่อมใสในพระองค์ท่านแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต
เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ เราได้เคยเป็นท้าวสักกรินทร์
เทวราช อยู่ดาวดึงส์เทพพิภพมาแล้ว เราได้ปราบปราม
ไพรีพ่ายแพ้แล้ว ขึ้นผ่านสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
จอมมนุษย์นิกรในชมพูทวีป มีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็น
ขอบเขต ๗ ครั้ง ได้ปกครองปวงประชานิกรโดยธรรม
ด้วยไม่ต้องใช้อาชญาหรือศาสตราใด ๆ เราระลึกชาติหน
หลังในคราวที่อยู่ในมนุษยโลกได้ ดังนี้ คือเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ๗ ชาติ เป็นพระอินทร์ ๗ ชาติ รวมการ
ท่องเที่ยวอยู่เป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน. ในเมื่อสมาธิอันประ-
กอบด้วยองค์เป็นธรรมอันเอกปรากฏขึ้น ที่เราได้ความ
สงบระงับกิเลส ทิพยจักษุของเราจึงบริสุทธิ์. เราดำรงอยู่
ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ รู้จุติและอุปบัติ

การมา การไป ความเป็นอย่างนี้ แลความเป็นอย่างอื่น
ของสัตว์ทั้งหลาย เรามีความคุ้นเคยกับพระบรมศาสดา
เป็นอย่างดี เราได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
เสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่อง
นำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพานด้วย
อนุปาที่เสสนิพพานธาตุ ภายใต้พุ่มกอไผ่ ใกล้บ้าน
เวฬุวคาม แคว้นวัชชี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปหาย** แปลว่า ละแล้ว. บทว่า **มาตาปิตโร** แปลว่า พระชนนีและพระชนก.

จริงอยู่ ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ :- ใคร ๆ อื่นถูกความเสื่อมญาติและความเสื่อมโภคทรัพย์ครอบงำ จึงบวช และบวชแล้วก็ขวนขวายกิจอื่นอยู่ฉันใด เราฉันนั้นหามิได้ ก็เราละวงญาติใหญ่และกองโภคทรัพย์มาก ไม่อาลัยในกามทั้งหลายบวชแล้ว.

บทว่า **ฌายติ** ได้แก่ เป็นผู้ขวนขวายฌานแม้ทั้งสอง คืออารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌานอยู่.

บทว่า **สเมโต นจฺจคีเตหิ** ได้แก่ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยการฟ้อนและการขับ อธิบายว่า ดูการฟ้อน ฟังการขับร้องอยู่. บางอาจารย์กล่าวว่า **สมฺมโต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า อันเขาบูชาแล้วด้วยการฟ้อนและการขับร้อง.

บทว่า **สมฺมตาพฺยุปโพธโน** ความว่า เป็นผู้อันเขาพึงปลุกให้ตื่นในเวลาใกล้รุ่งด้วยเสียงดนตรีทั้งหลาย.

บทว่า **น เตน สุทฺธิมชฺฌคำ** ความว่า เราไม่ได้บรรลุถึงความ

บริสุทธิ์ในสงสาร เพราะการบริโภคกามนั้น.

บทว่า **มารสฺส วิสเย รโต** ได้แก่ เป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นอารมณ์ของกิเลสมาร อธิบายว่า ไม่เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สังสารสุทธิ ความบริสุทธิ์ในสงสาร ย่อมมีเพราะการบริโภคกามคุณอันเป็นอารมณ์ของกิเลสมาร. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้น** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตํ** ได้แก่ กามคุณทั้ง ๕ ประการนั้น. บทว่า **สมติกฺกมฺม** แปลว่า ก้าวล่วงพ้นไปแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้ไม่ห่วงใยละทิ้งไป.

บทว่า **สพฺโพฆํ** ได้แก่ โอฆะทั้งปวง มีโอฆะคือกามเป็นต้น.

เพื่อจะแสดงกามคุณ ๕ โดยสรุป จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **รูป เสียง** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มโนรมา** มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ :- กามคุณมีอาทิว่า เสียง ชื่อว่า เป็นที่รื่นรมย์ใจ คือเป็นที่ทำใจให้เอิบอาบเพราะทำใจให้ยินดี โดยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ.

บทว่า **ปิณฺฑปาตมติกฺกนฺโต** ได้แก่ ผู้ล่วงพ้นการรับบิณฑบาต อธิบายว่า กลับจากการรับบิณฑบาต.

บทว่า **เอโก** ได้แก่ เป็นผู้เดียวไม่มีปัจฉาสมณะ.

บทว่า **อหุติโย** ได้แก่ ผู้หมดตัณหา. จริงอยู่ ตัณหาชื่อว่าเป็นเพื่อนสองของตน. เหมือนดังที่ตรัสไว้ว่า บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อนสอง. บทว่า **เอสติ** แปลว่า แสวงหา.

บทว่า **วิจินิ** ความว่า เมื่อแสวงหา ได้เลือกหาในที่ที่เกิดผ้าบังสุกุล มีกองหยากเยื่อเป็นต้นในที่นั้น ๆ.

บทว่า **อคฺคหิ** ความว่า ครั้นเลือกหาแล้ว ไม่เกลียดแม้ผ้าที่เปื้อนของไม่สะอาด จึงถือเอา. บทว่า **โธวิ** แปลว่า ทำให้สะอาดแล้ว.

บทว่า **รชยิ** ได้แก่ ซักแล้วเย็บให้ติดกัน แล้วย้อมด้วยการย้อมอันเป็นกัปปิยะของสมควร.

บทว่า **ธารยิ** ได้แก่ ครั้นย้อมแล้ว ทำพินทุกัปแล้วใช้ครอง, คือนุ่งและห่ม.

บัดนี้ พระเถระเมื่อแสดงโอวาทที่พระศาสดาทรงประทานในปาจีน-วังสทายวัน และความที่ตนถึงที่สุดแห่งโอวาทนั้น จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **ผู้มักมาก ไม่สันโดษ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหิจฺโฉ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความอยากได้ปัจจัยมาก อธิบายว่า ปรารถนาปัจจัยอันยิ่งใหญ่และมาก.

บทว่า **อสนฺตุฏฺโฐ** ได้แก่ ผู้ไม่สันโดษ คือเว้นจากสันโดษมียถาลาภสันโดษเป็นต้น.

บทว่า **สํ สฏฺโฐ** ได้แก่ ผู้ระคนด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ด้วยการระคนอันไม่ควร.

บทว่า **อุทฺธโต** แปลว่า ผู้ฟุ้งซ่าน.

บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ บุคคลที่กล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ผู้มักมาก.

บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมทั้งหลายเช่นนี้ คือความมักมาก ความไม่สันโดษ ความเป็นผู้ระคนด้วยหมู่ ความฟุ้งซ่าน. ชื่อว่าบาป เพราะอรรถว่าลามก.

บทว่า **สงฺกิเลสา** ได้แก่ ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเศร้าหมอง เพราะกระทำความเศร้าหมองให้แก่จิตนั้น.

บทว่า **สโต จ โหติ อปฺปิจฺโฉ** ความว่า ก็ในกาลใด บุคคลนี้ เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร ฟังสัทธรรม ใส่ใจโดยแยบคาย เป็นผู้มีสติ และละความมักมากเสีย เป็นผู้มักน้อย. ในกาลนั้น ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ เพราะละความไม่สันโดษ. ชื่อว่าผู้ไม่ขัดเคือง เพราะละความฟุ้งซ่านอันกระทำความขัดเคืองจิต. ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตเป็นสมาธิ ชื่อว่าผู้ยินดีในความสงัด เพราะละการคลุกคลีกับหมู่ ชื่อว่าเป็นผู้สงัดแล้ว เพราะยินดียิ่งในความวิเวก ด้วยความหน่าย (และ) ด้วยความเอิบอิ่มในธรรม คือมีใจดี มีจิตยินดี ชื่อว่าปรารภความเพียร เพราะละความเกียจคร้าน.

บุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยคุณ มีความมักน้อยเป็นต้นอย่างนี้ ย่อมมีโพธิปักขิยธรรมอันนับเนื่องในมรรค มี ๓๗ ประเภทมีสติปัฏฐานเป็นต้น อันสงเคราะห์เอาวิปัสสนา ๓ อย่าง ชื่อว่าเป็นกุศล เพราะอรรถว่าเกิดจากความฉลาด.

บุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีอาสวะ จำเดิมแต่ขณะแห่งอรหัตมรรค เพราะทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไปด้วยประการทั้งปวง อธิบายว่า ด้วยอำนาจการให้ถึงที่สุดในมหาปุริสวิตกในป่าปาจีนวังสทายวัน อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ตรัสไว้ดังนี้ คือด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า **มม สงฺกปฺปมญฺญาย** ความว่า ทรงรู้ความดำริของเราผู้ปรารภมหาปุริสวิตกโดยนัยมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้สำหรับผู้มักน้อย ธรรมนี้ไม่ใช่สำหรับผู้มักมาก และซึ่งตั้งอยู่โดยภาวะไม่สามารถเพื่อจะให้มหาปุริสวิตกเหล่านั้นถึงที่สุดลงได้.

บทว่า **มโนมเยน** ได้แก่ ดุจสำเร็จด้วยใจ อธิบายว่า เปลี่ยนแปลงไปได้เหมือนกับเนรมิตด้วยใจ.

บทว่า **อิทฺธิยา** ได้แก่ ด้วยอธิษฐานฤทธิ์ซึ่งเป็นไปอย่างนี้ว่า กายนี้จงเป็นเหมือนจิตนี้.

บทว่า **ยทา เม อหุ สงฺกปฺโป** มีวาจาประกอบความว่า ในกาลใด เราได้มีความปริวิตกว่า มหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ เป็นเช่นไรหนอแล ในกาลนั้น ทรงทราบความดำริของเรา ได้เสด็จเข้าไปหาเราด้วยพระฤทธิ์.

บทว่า **อุตฺตริ เทสยิ** ความว่า ทรงแสดงสูงขึ้นให้มหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ ครบบริบูรณ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้สำหรับผู้ไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี ผู้ยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ไม่ใช่สำหรับผู้มีธรรมเครื่องเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี ผู้ยินดีในธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า. ก็พระเถระเมื่อจะแสดงธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น จึงกล่าวว่า **พระพุทธเจ้าทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า.**

อธิบายว่า กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า ปปัญจธรรม ธรรมเครื่องเนิ่นช้า โลกุตรธรรมทั้งหลายชื่อว่า นิปปปัญจธรรม ธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า เพราะเข้าไปสงบระงับกิเลสเหล่านั้น และเพราะกิเลสเหล่านั้นไม่มี, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยินดี คือทรงยินดียิ่งในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้านั้น ได้ทรงแสดงธรรมตามที่ทรงบรรลุเช่นนั้น คือทรงประกาศพระธรรมเทศนาว่าด้วยสัจจะทั้ง ๔ ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง.

บทว่า **ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญาย** ความว่า เรารู้พระธรรมเทศนาของพระศาสดานั้นแล้ว ปฏิบัติตามที่ทรงพร่ำสอนอยู่ เป็นผู้ยินดี คือยินดียิ่งในคำสอนอันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓.

พระเถระครั้นแสดงการสมาคมการอยู่ร่วมของตน ซึ่งเป็นประโยชน์อันพระศาสดาทรงให้สำเร็จแล้วด้วยการสมาคมนั้น บัดนี้เมื่อจะแสดงความเป็นผู้ปรารภความเพียร จำเดิมแต่กาลที่คนบวชแล้ว และการเสียสละความสุขในการนอน และความสุขในการนอนข้าง เพราะความเป็นผู้ไม่ห่วงในร่างกาย และความเป็นผู้ปรารภความเพียร จำเดิมแต่กาลที่มีมิทธะน้อย จึงกล่าวคาถาว่า **ปญฺจปญฺญาสวสฺสานิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต เนสชฺชิโก อหํ** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราได้เห็นคุณมีอาทิอย่างนี้ว่า ความเกื้อกูลแก่การประกอบความเพียร ความประพฤติของสัปบุรุษอันเกี่ยวเนื่องด้วยกรรมฐาน และความประพฤติขัดเกลากิเลส แล้วเป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรนั้นเป็นเวลา ๕๕ ปี.

บทว่า **ยโต มิทฺธํ สมูหตํ** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราเสียสละการนอนหลับนั้นเป็นเวลา ๒๕ ปี. บางอาจารย์กล่าวว่า พระเถระเป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร ๕๕ ปี เบื้องต้นไม่ได้หลับ ๒๕ ปี ต่อแต่นั้นจึงได้หลับในเวลาปัจฉิมยาม เพราะร่างกายอ่อนเปลี้ย.

คาถา ๓ คาถามีอาทิว่า **นาหุ อสฺสาสปสฺสาสา** นี้ พระเถระถูกภิกษุทั้งหลายถามในเวลาที่พระศาสดาเสด็จปรินิพพานว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วหรือ เมื่อจะประกาศภาวะคือการปรินิพพาน จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาหุ อสฺสาสปสฺสาสา ฐิตจิตฺตสฺส ตาทิโน** ความว่า ลมอัสสาสปัสสาสะมิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้คงที่ ผู้เข้าสมาบัติทุกอย่างอื่นเกลื่อนกล่นด้วยอาการต่าง ๆ โดยอนุโลม

และปฏิโลม แล้วออกจากสมาบัติในตอนหลังสุด มีพระหฤทัยตั้งมั่นอยู่ในจตุตถฌาน.

ด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า กายสังขารของท่านผู้เข้าจตุตถฌาน ย่อมดับไป และลมอัสสาสปัสสาสะ ท่านเรียกว่ากายสังขาร เพราะเหตุนั้น จำเดิมแต่ขณะอยู่ในจตุตถฌาน ลมอัสสาสปัสสาสะจึงไม่มี.

ชื่อว่าผู้ไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีความหวั่นไหวกล่าวคือตัณหา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าผู้ไม่หวั่นไหว เพราะเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ.

บทว่า **สนฺติมารพฺภ** ได้แก่ ปรารภ คืออาศัย หมายเอาอนุปาทิเสสนิพพาน.

บทว่า **จกฺขุมา** ได้แก่ ผู้มีจักษุด้วยจักษุ ๕. บทว่า ปรินิพฺพุโต แปลว่า ปรินิพพานแล้ว.

จริงอยู่ ในคำนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าผลสมาบัติในจตุตถฌานอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในลำดับแห่งจตุตถฌานนั้นนั่นแหละ.

บทว่า **อสลฺลีเนน** ได้แก่ มีพระหฤทัยไม่หดหู่ คือเบิกบานดีแท้. บทว่า **เวทนำ อชฺฌวาสยิ** ความว่า เป็นผู้มีสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนาอันเกิดในเวลาใกล้มรณะ. คือไม่เป็นไปตามเวทนาดิ้นรนไปรอบๆ.

ด้วยบทว่า **ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพานำ วิโมกฺโข เจตโส อหุ** ท่านแสดงว่า ประทีปที่ลุกโพลง อาศัยน้ำมัน อาศัยไส้ จึงโพลงอยู่ เมื่อน้ำมันและไส้หมด ย่อมดับไป และดับแล้ว ย่อมไม่ไปอยู่ที่ไหน ๆ ย่อมหายไปโดยแท้ ย่อมถึงการมองไม่เห็นฉันใด ขันธสันดานก็ฉันนั้น อาศัย

กิเลสและอภิสังขารเป็นไปอยู่ เมื่อกิเลสและอภิสังขารเหล่านั้นสิ้นไป ย่อมดับไป และดับไปแล้วย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ ย่อมอันตรธานไปโดยแท้ ย่อมถึงการมองไม่เห็นเลย ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมดับไป เหมือนดวงประทีปนี้ดับไปฉะนั้น และมีอาทิว่า เหมือนเปลวไฟถูกกำลังลมเป่าฉะนั้น.

บทว่า **เอเต** นี้ ท่านกล่าวโดยความที่ธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในพระสันดารของพระศาสดา ในขณะเวลาจะปรินิพพาน ได้ประจักษ์แก่ตน. ชื่อว่ามีครั้งสุดท้าย เพราะเบื้องหน้าแต่นั้นไม่มีการเกิดขึ้นแห่งจิต. บทว่า **ทานิ** แปลว่า บัดนี้.

บทว่า **ผสฺสปญฺจมา** นี้ ท่านกล่าวโดยความที่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ ๕ ปรากฏขึ้น. จริงอย่างนั้น แม้ในกถาว่าด้วยจิตตุปบาท ท่านก็กล่าวธรรมมีผัสสะเป็นที่ ๕ ไว้ข้างต้น.

บทว่า **อญฺเญ ธมฺมา** ได้แก่ ธรรม คือจิตและเจตสิกเหล่าอื่นพร้อมด้วยที่อาศัย ไม่ใช่จิตและเจตสิกในเวลาปรินิพพาน. ถามว่า แม้จิตและเจตสิกในเวลาปรินิพพาน ก็จักไม่มีเลยมิใช่หรือ ? ตอบว่า จักไม่มีก็จริง แต่เพราะไม่มีความกินแหนงใจ ไม่ควรกล่าวหมายเอาจิตและเจตสิกธรรมเหล่านั้นว่า จักไม่มี. หากจะพึงมีความหนึ่งใจว่า ก็ธรรมอื่นจักมี ดุจมีแก่พระเสขะและปุถุชนไหม ดังนั้น เพื่อจะห้ามความแหนงใจข้อนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ธรรมเหล่าอื่นจักไม่มี ดังนี้.

พระเถระเรียกเทวดาว่า **ชาลินิ** ในคำว่า **นตฺถิ ทานิ ปุนาวาโส เทวกายสฺมึ ชาลินิ** นี้ อธิบายว่า บัดนี้เราไม่มีการอยู่อีกต่อไป ด้วยอำนาจการเกิดในเทวดา คือในเทพนิกาย ได้แก่ในหมู่เทพ. ท่านกล่าว

เหตุในข้อนั้นด้วยบทมีอาทิว่า **วิกฺขีโณ** หมดสิ้นแล้ว.

ได้ยินว่า เทวดานั้นเป็นหญิงบำเรอของพระเถระในชาติก่อน เพราะฉะนั้น บัดนี้ เทวดานั้นเห็นพระเถระแก่เฒ่าแล้ว จึงมาด้วยความสิเนหาอันมีในก่อน อ้อนวอนขอให้อุปบัติในเทวดาว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในเทพนิกายที่ท่านเคยอยู่ในกาลก่อน. ลำดับนั้น พระเถระได้ให้คำตอบแก่เทวดานั้น ด้วยคำมีอาทิว่า บัดนี้ (การอยู่ในภพใหม่) ไม่มี. เทวดาได้ฟังดังนั้น หมดความหวัง ได้หายไปในที่นั้นเอง.

ลำดับนั้น พระเถระเหาะขึ้นสู่เวหาส เมื่อจะประกาศอานุภาพของตน แก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาว่า **ยสฺส มุหุตฺเตน** ดังนี้.

ความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า ภิกษุขีณาสพใดรู้แจ้ง คือรู้ได้โดยชอบ ได้แก่ กระทำให้ประจักษ์ซึ่งโลกพร้อมกับพรหมโลกตั้งพันประเภท คือพันประการ ได้แก่ ประเภทโลกธาตุอย่างใหญ่ประมาณแสนโกฏิ. จักรวาล[๑] โดยกาลเพียงครู่เดียวเท่านั้น ภิกษุนั้นเป็นผู้ถึงความชำนาญในคุณคืออิทธิฤทธิ์ คือในความถึงพร้อมด้วยฤทธิ์และในจุติและอุปบัติ ด้วยประการอย่างนี้ ย่อมเห็นเทวดาในเวลาเข้าไป คือพระเถระนั้นไม่เสื่อมในการเห็นเทวดาทั้งหลาย. ได้ยินว่า เมื่อพระเถระกล่าวคาถาว่า บัดนี้ (ภพใหม่) ไม่มี ดังนี้ ด้วยการให้คำตอบแก่เทวดาชาลินี ภิกษุทั้งหลายไม่เห็นเทวดาชาลินี จึงคิดว่า พระเถระร้องเรียกอะไร ๆ ด้วยการเรียกธรรมหรือหนอ. พระเถระรู้อาจาระแห่งจิตของภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า **ยสฺส มุหุตฺเตน** ดังนี้.

๑. อัง. ติก. ๒๐/ ข้อ ๕๒๐.

บทว่า **อนฺนภาโร ปุเร** ได้แก่ ผู้มีนามอย่างนี้ในชาติก่อน. บทว่า **ฆาสหารโก** ได้แก่ ผู้การทำการรับจ้างเพื่อต้องการเพียงอาหารเลี้ยงชีวิต.

บทว่า **สมณํ** ได้แก่ ผู้มีบาปสงบแล้ว.

บทว่า **ปฏิปาเหสิ** ได้แก่ มอบถวายเฉพาะหน้า, อธิบายว่า เป็นผู้มีหน้าเฉพาะด้วยความเลื่อมใส ได้ให้ทานอาหาร.

บทว่า **อุปริฏฺฐํ** ได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีนามอย่างนั้น. บทว่า **ยสสฺสินํ** ได้แก่ ผู้มีเกียรติ คือมียศปรากฏ. ด้วยคาถานี้ พระเถระแสดงถึงบุรพกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้ได้สมบัติอันยิ่งใหญ่ จนกระทั่งอัตภาพสุดท้าย. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า เรานั้นเกิดในศากยตระกูล.

บทว่า **อิโต สตฺต** ความว่า จุติจากมนุษยโลกนี้ แล้วเป็นเทพ ๗ ครั้ง ด้วยความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์ในเทวโลก.

บทว่า **ตโต สตฺต** ความว่า จุติจากเทวโลกนั้นแล้วเป็น ๗ ครั้ง โดยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษยโลก.

บทว่า **สํ สารานิ จตุทฺทส** ได้แก่ ท่องเที่ยวไปในระหว่างภพ ๑๔ ครั้ง.

บทว่า **นิวาสมภิชานิสฺสํ** แปลว่า ได้รู้ขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในชาติก่อน.

บทว่า **เทวโลเก จิโต ตทา** ความว่า ก็เราได้รู้ขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้น ในอัตภาพนี้เท่านั้นก็หามิได้ โดยที่แท้ ในคราวที่ดำรงอยู่ในเทวโลก ในอัตภาพที่ล่วงมาติดต่อกับอัตภาพนี้ เราก็ได้รู้.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงอาการที่ตนได้ทิพจักษุญาณและจุตูปปาตญาณ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาโดยนัยมีอาทิว่า **ปญฺจงฺคิเก** สมาธิประกอบด้วยองค์ ๕.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺจงฺคิเก สมาธิมฺหิ** ได้แก่ สมาธิในจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา, จริงอยู่ จตุตถฌานสมาธินั้น ท่านเรียกว่า สมาธิประกอบด้วยองค์ ๕ เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ คือความแผ่ไปแห่งปีติ ความแผ่ไปแห่งสุข ความแผ่ไปแห่งใจ ความแผ่ไปแห่งอาโลกแสงสว่าง และปัจจเวกขณนิมิต นิมิตสำหรับเป็นเครื่องพิจารณา.

บทว่า **สนฺเต** ความว่า ชื่อว่าสงบ เพราะสงบระงับข้าศึก และเพราะมีองค์สงบแล้ว.

บทว่า **เอโกทิภาวิเต** ได้แก่ ถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น อธิบายว่า ถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมที่พระพฤติดีแล้ว.

บทว่า **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธมฺหิ** แปลว่า ได้ความสงบระงับกิเลสทั้งหลาย.

บทว่า **ทิพฺพจกฺขุ วิสุชฺฌิ เม** ความว่า เมื่อสมาธิมีประการอย่างนี้พรั่งพร้อมแล้ว ทิพจักษุญาณของเราจึงบริสุทธิ์ คือได้เป็นทิพจักษุญาณอันหมดจด โดยความหลุดพ้นจากอุปกิเลส ๑๑ ประการ.

บทว่า **จุตูปปาตํ ชานามิ** ความว่า เรารู้จุติและอุปบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย, ก็เมื่อรู้ย่อมรู้การมาและการไปของสัตว์ทั้งหลายว่า สัตว์เหล่านี้มาจากโลกโน้นแล้วอุปบัติในโลกนี้ และไปจากโลกนี้แล้วอุปบัติในโลกโน้น และเมื่อรู้นั่นแหละ ย่อมรู้ได้ก่อนกว่าอุปบัติถึงความเป็นอย่างนี้

คือความเป็นมนุษย์ของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นประการอื่นจากความเป็นมนุษย์นั้น และความเป็นเดียรัจฉานโดยประการอื่น. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ความรู้นี้นั้นแม้ทั้งหมดย่อมมี ในเมื่อสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ ถึงพร้อม จึงกล่าวว่า **ดำรงอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕.** ในคำนั้นมีอธิบายว่า เราเป็นผู้ดำรงคือประดิษฐานอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕ นั้น จึงรู้อย่างนี้.

พระเถระครั้นแสดงวิชชา ๓ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงวิชชาที่ ๓ พร้อมทั้งความสำเร็จแห่งกิจ แม้ที่ได้แสดงไว้แล้วในครั้งก่อน โดยประสงค์เอาวิชชา ๓ นั้น จงกล่าวคาถา ๒ คาถาโดยนัยมีอาทิว่า **พระศาสดาเราคุ้นเคยแล้ว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วชฺชีนํ เวฬุวคามเม** ได้แก่ ในเวฬุวคามแห่งแคว้นวัชชี คือในเวฬุวคามซึ่งเป็นที่เข้าจำพรรษาครั้งสุดท้ายในแคว้นวัชชี. บทว่า **เหฏฺฐโต เวฬุคุมฺพสฺมึ** ได้แก่ ในภายใต้พุ่มไผ่พุ่มหนึ่งในเวฬุวคามนั้น. บทว่า **นิพฺพายิสฺสํ** แปลว่า เราจักนิพพาน อธิบายว่า เราจักปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

จบอรรถกถาอนุรุทธเถรคาถาที่ ๙

๑๐. ปาราสริยเถรคาถา

ว่าด้วยความประพฤติของภิกษุเมื่อก่อนอย่างหนึ่งขณะนี้อย่างหนึ่ง

[๓๙๔] **พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ ผู้มีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว ชอบสงัด เจริญฌาน นั่งอยู่ในป่าใหญ่มีดอกไม้บานสะพรั่ง ได้มีความคิดว่า เมื่อพระผู้เป็นอุดมบุรุษเป็นนาถะของโลก ยังทรงพระชนม์อยู่ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว เดี๋ยวนี้ปรากฏเป็นอย่างหนึ่ง คือภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นุ่งห่มผ้าเป็นปริมณฑล ก็เพียงเพื่อจะป้องกันความหนาวและลม และปกปิดความละอายเท่านั้น. ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม เศร้าหมองก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม ก็เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น ไม่ติดไม่พัวพันเลย. ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน (แม้จะถูกความเจ็บไข้ครอบงำ) ไม่ขวนขวายหาเภสัชปัจจัยอันเป็นบริขารแห่งชีวิต เหมือนการขวนขวายหาความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ท่านเหล่านั้นขวนขวายพอกพูนวิเวก มุ่งแต่เรื่องวิเวก อยู่ในป่า โคนไม้ ซอกเขาและถ้ำเท่านั้น ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อนเป็นผู้อ่อนน้อม มีศรัทธาตั้งมั่น เลี้ยงง่าย อ่อนโยน มีน้ำใจไม่กระด้าง ไม่ถูกกิเลสรั่วรด ปากไม่ร้าย เปลี่ยนแปลงตามความคิดอันเป็น**

ประโยชน์ของตนแลผู้อื่น เพราะเหตุนั้น ภิกษุแต่ปางก่อน เป็นผู้มีข้อปฏิบัติในการก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับ การบริโภคปัจจัย การซ่องเสพโคจร และมีอิริยาบถละมุนละไม ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เหมือนสายน้ำมันไหลออกไม่ขาดสายฉะนั้น บัดนี้ ท่านเหล่านั้น สิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว มักเจริญฌานเป็นอันมาก ประกอบแล้วด้วยฌานใหญ่ เป็นพระเถระผู้มั่นคงพากันนิพพานไปเสียหมดแล้ว บัดนี้ ท่านเช่นนั้นเหลืออยู่น้อยเต็มที. เพราะความสิ้นไปแห่งกุศลธรรมและปัญญา คำสั่งสอนของพระชินเจ้า อันประกอบแล้วด้วยอาการอันประเสริฐทุกอย่าง จะสิ้นไปในเวลาที่ธรรมทั้งหลายอันลามก และกิเลสทั้งหลายเป็นไปอยู่. ภิกษุเหล่าใดปรารถนาความเพียรเพื่อความสงัด ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีพระสัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ กิเลสเหล่านี้เจริญงอกงามขึ้น ย่อมครอบงำคนเป็นอันมากไว้ในอำนาจ ดังจะเล่นกับพวกคนพาล เหมือนปิศาจเข้าสิงทำคนให้เป็นบ้า เพ้อคลั่งอยู่ฉะนั้น นรชนเหล่านั้นถูกกิเลสครอบงำ ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้น ๆ ในกิเลสวัตถุ ดุจในการโฆษณาที่มีสงครามฉะนั้น. พากันละทิ้งพระสัทธรรม ทำการทะเลาะซึ่งกันและกัน ยึดถือตามความเห็นของตน สำคัญสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ นรชนทั้งหลายที่ละทิ้งทรัพย์สมบัติ บุตรและภรรยา ออกบวชแล้ว พากันทำ

กรรมที่ไม่ควรทำ แม้เพราะเหตุแห่งภิกษาหารเพียงทัพพีเดียว ภิกษุทั้งหลายฉันภัตตาหารเต็มอิ่มแล้ว ถึงเวลานอนที่นอนหงาย ตื่นแล้วก็กล่าวแต่ถ้อยคำที่พระศาสดาทรงติเตียน ภิกษุผู้มีจิตไม่สงบในภายใน พากันเรียนทำแต่ศิลปะที่ไม่ควรทำ มีการประดับร่มเป็นต้น ย่อมไม่หวังประโยชน์ในทางบำเพ็ญสมณธรรมเสียเลย ภิกษุทั้งหลายผู้มุ่งแต่สิ่งของดี ๆ ให้มาก จึงนำเอาดินเหนียวบ้าง น้ำมันบ้าง จุรณเจิมบ้าง น้ำบ้าง ที่นั่งที่นอนบ้าง อาหารบ้าง ไม่สีฟันบ้าง ผลมะขวิดบ้าง ดอกไม้บ้าง ของควรเคี้ยวบ้าง บิณฑบาตบ้าง ผลมะขามป้อมบ้าง ไปให้แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพากันประกอบเภสัชเหมือนพวกหมอรักษาโรค ทำกิจน้อยใหญ่อย่างคฤหัสถ์ ตบแต่งร่างกายเหมือนหญิงแพศยา ประพฤติตนเหมือนกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่. บริโภคอามิสด้วยอุบายเป็นอันมาก คือทำให้คนหลงเชื่อ หลอกลวง เป็นพยานโกงตามโรงศาล ใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ อย่างนักเลง. เที่ยวแส่หาในการอ้างเลศ การพูดเลียบเคียง การพูดปริกัป มีการเลี้ยงชีพเป็นเหตุ ใช้อุบายรวบรวมทรัพย์ไว้เป็นอันมาก. ย่อมยังบริษัทให้บำรุงตนเพราะเหตุแห่งการงาน แต่มิให้บำรุงโดยธรรม เที่ยวแสดงธรรมตามถิ่นต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งลาภ มิใช่เพราะนุ่งประโยชน์ ภิกษุเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุแห่งลาภสงฆ์ เป็นผู้เหินห่าง

จากอริยสงฆ์ เลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยลาภของผู้อื่น ไม่มีหิริ ไม่ละอาย จริงอย่างนั้น ภิกษุบางพวกไม่ประพฤติตามสมณธรรมเสียเลย เป็นเพียงคนโล้น คลุมร่างไว้ด้วยผ้ากาสาวพัสตร์เท่านั้น ปรารถนาแต่การสรรเสริญถ่ายเดียว มุ่งหวังแต่ลาภและสักการะ เมื่อธรรมเป็นเครื่องทำลายมีประการต่าง ๆ เป็นไปอยู่อย่างนี้ การบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือการตามรักษาธรรมที่ได้บรรลุแล้ว ไม่ใช่ทำได้ง่าย เหมือนเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ มุนีพึงตั้งสติเที่ยวไปในบ้าน เหมือนกับบุรุษผู้ไม่ได้สวมรองเท้า ตั้งสติเที่ยวไปในถิ่นที่มีหนาม ฉะนั้น พระโยคีเมื่อตามระลึกถึงวิปัสสนาที่ปรารภแล้วในกาลก่อน ไม่ทอดทิ้งวัตรสำหรับภาวนาวิธีเหล่านั้นเสีย ถึงเวลานี้จะเป็นเวลาสุดท้ายภายหลัง ก็พึงบรรลุอมตบทได้ พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะมีอินทรีย์อันอบรมแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว ครั้นกล่าววิธีปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ปรินิพพานในสาลวัน.

จบปาราสริยเถรคาถา

รวมพระเถระ

ในวีสตินิบาตนี้ พระเถระ ๑๐ รูปนี้ คือ พระอธิมุตตเถระ ๑ พระปาราสริยเถระ ๑ พระเตลุฏฐามิเถระ ๑ พระรัฐปาลเถระ ๑ พระมาลุงกยปุตตเถระ ๑ พระเสลเถระ ๑ พระภัททิยกาลิโคธาปุตตเถระ ๑

พระองคุลิมาลเถระ ๑ พระอนุรุทธเถระ ๑ พระปาราสริยเถระ ๑ ประกาศคาถาไว้ดีเรียบร้อยแล้ว รวมคาถาไว้ ๒๔๕ คาถา.

จบวีสตินิบาต

อรรถกถาปาราสริยเถรคาถาที่ ๑๐[๑]

คาถาของพระปาราสริยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **สมณสฺส อหุ จินฺตา** ดังนี้. เรื่องของพระเถระนี้ มาแล้วในหนหลังทีเดียว และเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ในเวลาที่ตนยังเป็นปุถุชนอยู่ ท่านได้กล่าวคาถานั้นโดยประกาศความคิดในการข่มอินทรีย์ทั้งหลายอันมีใจเป็นที่ ๖. แต่ในกาลต่อมา เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว และเมื่อการปรินิพพานของตนปรากฏขึ้น จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยอำนาจการประกาศข้อปฏิบัติธรรมเบื้องสูง แก่ภิกษุทั้งหลายในกาลนั้น และในกาลต่อไป. ในข้อนั้น พระสังคีติกาจารย์ ได้ตั้งคาถานี้ไว้ว่า

พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ ผู้มีจิตแน่วแน่มี
อารมณ์เป็นอันเดียว ชอบสงัด มีปกติเพ่งฌาน นั่งอยู่
ในป่าใหญ่มีดอกไม้บานสะพรั่ง ได้มีความคิดว่า ฯลฯ ดังนี้.

เนื้อความแห่งคำเป็นคาถานั้น มีนัยดังกล่าวในหนหลังนั่นแล.

ส่วนเนื้อความที่เกี่ยวเนื่องกันมีดังต่อไปนี้ :- เมื่อพระศาสดา พระอัครสาวก พระมหาเถระบางพวก ได้ปรินิพพานไปแล้ว เมื่อภิกษุทั้งหลายผู้ว่าง่ายผู้ใคร่ต่อการศึกษา หาได้ยาก และภิกษุทั้งหลายผู้ว่ายากมากไปด้วยการปฏิบัติผิดเกิดขึ้นในพระธรรมวินัย ซึ่งมีพระศาสดาล่วงไป

๑. อรรถกถาปาราปริกเถรคาถา.

แล้ว พระปาราสริยเถระ ผู้ชื่อว่าสมณะ เพราะสงบบาปได้แล้ว ผู้มีปกติเพ่งฌาน มีจิตแน่วแน่ มีอารมณ์เดียว นั่งอยู่ในป่าไม้สาละใหญ่ อันมีดอกบานสะพรั่ง ได้มีความคิดคือการพิจารณาเกี่ยวกับข้อปฏิบัติ. นอกนี้พระเถระนั่นแหละได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุรุษ ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ยังทรงพระชนม์อยู่ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว เดี๋ยวนี้ปรากฏเป็นอย่างหนึ่ง. คือภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นุ่งห่มผ้าเป็นปริมณฑล เพียงป้องกันความหนาวและลม และปกปิดความละอายเท่านั้น. ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม เศร้าหมองก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม ก็เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น ไม่ติด ไม่พัวพันเลย. แม้จะถูกความป่วยไข้คารอบงำ ก็ไม่ขวนขวายหาปัจจัยเภสัชบริขารเพื่อชีวิต เหมือนขวนขวายหาความสิ้นอาสวะ ท่านเหล่านั้นขวนขวายพอกพูนแต่วิเวก มุ่งแต่ความวิเวก อยู่ในป่าโคนไม้ ซอกเขา และถ้ำเท่านั้น. ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน เป็นผู้อ่อนน้อม มีศรัทธาตั้งมั่น เลี้ยงง่าย อ่อนโยน มีน้ำใจไม่กระด้าง ไม่ถูกกิเลสรั่วรด ปากไม่ร้าย เปลี่ยนแปลงตามความคิดอันเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่น เพราะเหตุนั้น ภิกษุแต่ปางก่อน เป็นผู้มีข้อปฏิบัติในการก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับ การบริโภคปัจจัย การซ่อง-

เสพโคจร และมีอิริยาบถละมุนละไม ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เหมือนสายธารน้ำมันไหลออกไม่ขาดสายฉะนั้น. บัดนี้ ท่านเหล่านั้นสิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว เจริญฌานเป็นอันมาก ประกอบด้วยฌานใหญ่ เป็นพระเถระผู้มั่นคงพากันนิพพานไปเสียหมดแล้ว บัดนี้ ท่านผู้เช่นนั้นเหลืออยู่น้อยเต็มที. เพราะความสิ้นไปแห่งกุศลธรรมและปัญญา คำสั่งสอนของพระชินเจ้าอันประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทุกอย่าง จะเสื่อมสูญไปในเวลาที่ธรรมอันลามกและกิเลสทั้งหลายเป็นไปอยู่. ภิกษุเหล่าใด ปรารถนาความเพียรเพื่อความสงัด ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีพระสัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ. กิเลสเหล่านั้นเจริญงอกงามขึ้น ย่อมครอบงำคนเป็นอันมากไว้ในอำนาจดังจะเล่นกับพวกคนพาล เหมือนปิศาจเข้าสิงทำคนให้เป็นบ้าเพ้อคลั่งอยู่ฉะนั้น. นรชนเหล่านั้นถูกกิเลสครอบงำท่องเที่ยวไปๆ มา ๆ ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้น ๆ ในกิเลสวัตถุทั้งหลาย ดุจในการโฆษณาที่มีสงครามฉะนั้น. พากันละทิ้งพระสัทธรรม ทำการทะเลาะกันแลกัน ยึดถือตามความเห็นของตน สำคัญว่าสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ. นรชนทั้งหลายที่ละทิ้งทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ออกบวชแล้ว พากันทำกรรมที่ไม่ควรทำ แม้เพราะเหตุแห่งภิกษาหารเพียงทัพพีเดียว ภิกษุทั้งหลายฉันภัตตาหารเต็มอิ่มแล้ว ถึงเวลานอนก็นอนหงาย ตื่นแล้วก็กล่าวแต่

ถ้อยคำที่พระศาสดาทรงติเตียน ภิกษุผู้มีจิตไม่สงบในภายใน พากันเรียนทำแต่ศิลปะที่ไม่ควรทำ มีการประดับร่มเป็นต้น ย่อมไม่หวังประโยชน์ในทางบำเพ็ญสมณธรรม. ภิกษุทั้งหลายผู้มุ่งแต่สิ่งของดี ๆ ให้มาก จึงนำเอาดินเหนียวบ้าง น้ำมันบ้าง จุรณเจิมบ้าง น้ำบ้าง ที่นั่งบ้าง อาหารบ้าง ไม้สีฟันบ้าง ผลมะขวิดบ้าง ดอกไม้บ้าง ของเคี้ยวบ้าง บิณฑบาตบ้าง ผลมะขามป้อมบ้าง ไปให้แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายพากันประกอบเภสัช เหมือนพวกหมอรักษาโรค ทำกิจน้อยใหญ่อย่างคฤหัสถ์ ตกแต่งร่างกายเหมือนหญิงแพศยา ประพฤติตนเหมือนกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ บริโภคอามิสด้วยอุบายเป็นอันมาก คือทำให้คนหลงเชื่อ หลอกลวง เป็นพยานโกงตามโรงศาล ใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ อย่างนักเลง. เที่ยวแส่หา (ปัจจัย) ในการอ้างเลศ การเลียบเคียง การปริกัป มีการเลี้ยงชีพเป็นเหตุ ใช้อุบายรบรวมทรัพย์ไว้เป็นอันมาก ย่อมยังบริษัทให้บำเรอตน เพราะเหตุแห่งการงาน แต่มิให้บำรุงโดยธรรม เที่ยวแสดงธรรมตามถิ่นต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งลาภ มิใช่มุ่งประโยชน์. ภิกษุเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุแห่งลาภสงฆ์ เป็นผู้เหินห่างจากอริยสงฆ์ เลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยลาภของผู้อื่น ไม่มีหิริ ไม่ละอาย. จริงอย่างนั้น ภิกษุบางพวกไม่ประพฤติตามสมณธรรมเสียเลย เป็น

เพียงคนโล้น คลุมร่างไว้ด้วยผ้ากาสาวพัสตร์เท่านั้น ปรารถนาแต่ความสรรเสริญถ่ายเดียว มุ่งหวังต่อลาภสักการะ. เมื่อธรรมเป็นเครื่องทำลายมีประการต่าง ๆ เป็นไปอยู่อย่างนี้ การบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ หรือการตามรักษาธรรมที่ได้บรรลุแล้ว ไม่ใช่ทำได้ง่าย เหมือนเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่. มุนีพึงตั้งสติเที่ยวไปในบ้าน. เหมือนบุรุษผู้ไม่ได้สวมรองเท้าตั้งสติเที่ยวไปในถิ่นที่มีหนามฉะนั้น. พระโยคีเมื่อตามระลึกถึงวิปัสสนาที่ปรารภนาแล้วในกาลก่อน ไม่ทอดทิ้งวัตรสำหรับภาวนาวิธีเหล่านั้น ถึงเวลานี้จะเป็นเวลาสุดท้ายภายหลัง ก็จะพึงบรรลุอมตบทได้. พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว ครั้นกล่าววิธีปฏิบัติอย่างนี้ ปรินิพพานในป่าสาลวัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิริยํ อาสิ ภิกฺขูนํ** ความว่า เมื่อพระโลกนาถ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุรุษ ยังทรงดำรงอยู่ คือยังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายได้มีอิริยะคือความประพฤติโดยอย่างอื่น คือโดยประการอื่นจากการปฏิบัติในบัดเดี๋ยวนี้ เพราะยังปฏิบัติตามที่ทรงพร่ำสอน.

บทว่า **อญฺญถา ทานิ ทิสฺสติ** มีอธิบายว่า แต่บัดนี้ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายปรากฏโดยประการอื่นจากนั้น เพราะไม่ปฏิบัติตามความเป็นจริง.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอาการที่ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติ อย่างเมื่อพระศาสดาทรงประพฤติอยู่ก่อนนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เพียงป้องกันความหนาวและลม** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตฺตฏฺฐิยํ** ความว่า การป้องกันหนาวและลมนั้นเป็นประมาณ คือเป็นประโยชน์. ภิกษุทั้งหลายใช้สอยจีวรกระทำให้เป็นเพียงป้องกันความหนาวและลมเท่านั้น คือเพียงปกปิดอวัยวะที่ให้เกิดความละอายเท่านั้น. อย่างไร ? คือเป็นผู้สันโดษปัจจัยตามมีตามได้ คือถึงความสันโดษในปัจจัยตามมีตามได้ คือตามที่ได้ จะเลวหรือประณีตก็ตาม.

บทว่า **ปณีตํ** ได้แก่ ดียิ่ง คือระคนด้วยเนยใสเป็นต้น, ชื่อว่าเศร้าหมอง เพราะไม่มีความประณีตนั้น.

บทว่า **อปฺปี** ได้แก่ เพียง ๔-๕ คำเท่านั้น.

บทว่า **พหุ ยาปนตฺถํ อภุญฺชึสุ** ได้แก่ แม้เมื่อจะฉันอาหารมากอันประณีต ก็ฉันอาหารเพียงยังอัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น. กว่านั้นไปก็ไม่ยินดี คือไม่ถึงกับยินดี. ไม่สยบ คือไม่พัวพันบริโภค เหมือนเจ้าของเกวียนใช้น้ำมันหยอดเพลา และเหมือนคนมีบาดแผลใช้ยาทาแผลฉะนั้น.

บทว่า **ชีวิตานิ ปริกฺขาเร เภสชฺเช อถ ปจฺจเย** ได้แก่ ปัจจัยคือคิลานปัจจัย กล่าวคือเภสัชอันเป็นบริขารเพื่อให้ชีวิตดำเนินไป.

บทว่า **ยถา เต** ความว่า ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อนนั้น เป็นผู้ขวนขวาย คือเป็นผู้ประกอบในความสิ้นอาสวะฉันใด ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็ฉันนั้น แม้ถูกโรคครอบงำ ก็ไม่เป็นผู้ขวนขวายมากเกินไปในคิลานปัจจัย.

บทว่า **ตปฺปรายณา** ได้แก่ มุ่งในวิเวก น้อมไปในวิเวก. พระเถระเมื่อแสดงสันโดษในปัจจัย ๔ และความยินดียิ่งในภาวนาด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว จึงแสดงอริยวังสปฏิปทาของภิกษุเหล่านั้น.

บทว่า **นีจา** ได้แก่ เป็นผู้มีความประพฤติต่ำ โดยไม่กระทำการยกตนข่มผู้อื่นว่า เราถือบังสุกุลเป็นวัตร คือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร อธิบายว่า เป็นผู้มีปกติประพฤติถ่อมตน.

บทว่า **นิวฏฺฐา** ได้แก่ มีศรัทธาตั้งมั่นในพระศาสนา.

บทว่า **สุภรา** ได้แก่ เป็นผู้เลี้ยงง่าย โดยความเป็นผู้มักน้อย เป็นต้น.

บทว่า **มุทู** ได้แก่ เป็นผู้อ่อนโยนในการประพฤติวัตร และในพรหมจรรย์ทั้งสิ้น คือเป็นผู้ควรในการประกอบให้วิเศษดุจทองคำที่หล่อหลอมไว้ดีแล้วฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มุทู** ได้แก่ เป็นผู้ไม่สยิ้วหน้า คือเป็นผู้เงยหน้า มีหน้าเบิกบานประพฤติปฏิสันถาร ท่านอธิบายว่า เป็นผู้นำความสุขมาให้ ดุจท่าดีฉะนั้น.

บทว่า **อถทฺธมานสา** ได้แก่ ผู้มีจิตไม่แข็ง, ด้วยบทนั้น ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้ว่าง่าย.

บทว่า **อพฺยเสก** ได้แก่ ผู้เว้นจากการถูกกิเลสรั่วรด เพราะไม่มีความอยู่ปราศจากสติ อธิบายว่า ผู้ไม่ถูกตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ทำให้นุงนังในระหว่าง ๆ.

บทว่า **อมุขรา** แปลว่า ไม่เป็นคนปากกล้า, อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ไม่เป็นคนปากแข็ง คือเว้นจากความคะนองทางวาจา.

บทว่า **อตฺถจินฺตาวสานุคา** ได้แก่ เป็นผู้คล้อยตามอำนาจความคิดอันเป็นประโยชน์ คือเป็นไปในอำนาจความคิดที่มีประโยชน์ ได้แก่เป็นผู้ปริวรรตตามความคิดที่เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นเท่านั้น.

บทว่า **ตโต** แปลว่า เพราะเหตุนั้น คือเหตุมีการประพฤติต่ำเป็นต้น.

บทว่า **ปาสาทิกํ** ได้แก่ อันยังให้เกิดความเลื่อมใส คือนำความเลื่อมใสมาให้แก่ผู้ที่ได้เห็นและได้ยินการปฏิบัติ.

บทว่า **คตํ** ได้แก่ การไป มีการก้าวไป ถอยกลับและการเลี้ยวไปเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **คตํ** ได้แก่ ความเป็นไปทางกายและวาจา.

บทว่า **ภุตฺตํ** ได้แก่ การบริโภคปัจจัย ๔.

บทว่า **นิเสวิตํ** ได้แก่ การซ่องเสพโคจร.

บทว่า **สินิทฺธา เตลธาราว** ความว่า สายธารน้ำมันที่คนฉลาดเทราดไม่หวนกลับ ไหลไม่ขาดสาย เป็นสายธารติดกันกลมกลืนน่าดูน่าชื่นชมใจ ฉันใด อิริยาบถของภิกษุเหล่านั้นผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาท ย่อมเป็นอิริยาบถไม่ขาดช่วง ละมุนละม่อม สละสลวยน่าดู น่าเลื่อมใส ฉันนั้น.

บทว่า **มหาฌายี** ความว่า ชื่อว่าผู้เพ่งฌานใหญ่ เพราะมีปกติเพ่งด้วยฌานทั้งหลายอันยิ่งใหญ่ หรือเพ่งพระนิพพานใหญ่. เพราะเหตุนั้นแหละ จึงเป็นผู้มีประโยชน์เกื้อกูลใหญ่ อธิบายว่า เป็นผู้ประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลมาก.

บทว่า **เต เถรา** ความว่า บัดนี้ พระเถระทั้งหลายผู้มุ่งการปฏิบัติมีประการดังกล่าวแล้วนั้น พากันปรินิพพานเสียแล้ว.

บทว่า **ปริตฺตา ทานิ ตาทิสา** ความว่า บัดนี้ คือในกาลสุดท้ายภายหลัง พระเถระทั้งหลายผู้เช่นนั้น คือผู้เห็นปานนั้นมีน้อย ท่านกล่าวอธิบายว่า มีเล็กน้อยทีเดียว.

บทว่า **กุสลานญฺจ ธมฺมานํ** ได้แก่ ธรรมอันไม่มีโทษอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่วิโมกข์ อันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพาน.

บทว่า **ปญฺญาย จ** ได้แก่ และแห่งปัญญาเห็นปานนั้น.

บทว่า **ปริกฺขยา** ได้แก่ เพราะไม่มี คือเพราะไม่เกิดขึ้น. จริงอยู่ในที่นี้ แม้ปัญญาก็พึงเป็นธรรมไม่มีโทษโดยแท้ แต่ถึงกระนั้น เพื่อจะแสดงว่าปัญญามีอุปการะมาก จึงถือเอาปัญญานั้นเป็นคนละส่วน เหมือนคำว่า **ปุญฺญญาณสมฺภารา** เป็นธรรมอุดหนุนบุญและญาณฉะนั้น.

บทว่า **สพฺพาการวรูเปตํ** ความว่า คำสอนของพระผู้มีพระภาค-ชินเจ้า อันประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทั้งหมด คือด้วยความวิเศษแต่ละประการ จะเสื่อมคือพินาศไป.

ด้วยบทว่า **ปาปกานญฺจ ธมฺมานํ กิเลสานญฺจ โย อุตุ** เอาคำที่เหลือมาเชื่อมความว่า ฤดูคือกาลแห่งบาปธรรมมีกายทุจริตเป็นต้น และแห่งกิเลสมีโลภะเป็นต้นนี้นั้น ย่อมเป็นไป.

บทว่า **อุปฏฺฐิตา วิเวกาย เย จ สทฺธมฺมเสสกา** ความว่า ก็ในกาลเห็นปานนี้ ภิกษุเหล่าใด เข้าไปตั้ง คือปรารภความเพียรเพื่อต้องการกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก และภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นผู้มีพระ-สัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ. ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้:-

ภิกษุทั้งหลายแม้เป็นผู้มีศีล และอาจาระอันบริสุทธิ์ก็มีอยู่ แต่บัดนี้ภิกษุบางพวกยังบุรพกิจมีอาทิอย่างนี้ให้ถึงพร้อม คือทำอิริยาบถให้ดำรง

อยู่ด้วยดี บำเพ็ญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ตัดปลิโพธใหญ่ ตัดปลิโพธเล็ก ๆ น้อย ๆ จำเริญภาวนาเนือง ๆ อยู่ ภิกษุเหล่านั้นยังมีพระสัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ ย่อมไม่อาจทำข้อปฏิบัติให้ถึงที่สุดได้.

บทว่า **เต กิเลสา ปวฑฺฒนฺตา** ความว่า ก็ในกาลนั้น กิเลสเหล่าใดถึงความสิ้นไปจากบุตรอันเกิดแต่พระอุระของพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ กิเลสเหล่านั้นได้โอกาส จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในหมู่ภิกษุ.

บทว่า **อาวิสนฺติ พหุ ชนํ** ความว่า ครอบงำชนผู้บอดเขลา ผู้งดเว้นกัลยาณมิตร ผู้มากไปด้วยการใส่ใจอันไม่แยบคาย กระทำไม่ให้มีอำนาจอยู่ คือเข้าไปถึงสันดาน. ก็ภิกษุเหล่านั้นผู้เป็นแล้วอย่างนั้น เหมือนจะเล่นกับคนพวก ดังคนถูกปีศาจเข้าสิงทำให้เป็นบ้า เพ้อคลั่งอยู่ฉะนั้น คือว่า คนผู้มีปกติชอบเล่นครอบงำคนบ้าผู้เว้นจากสักการะรากษส ทำคนบ้าเหล่านั้นให้ถึงความวิบัติ จึงเล่นกับคนบ้าเหล่านั้น ชื่อฉันใด กิเลสทั้งหลายเหล่านั้นก็ฉันนั้น ครอบงำพวกภิกษุอันธพาลผู้เว้นจากความเคารพในพระพุทธเจ้า ยังความฉิบหายชนิดที่เป็นไปในปัจจุบันเป็นต้นให้เกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น เหมือนดังจะเล่นกับภิกษุเหล่านั้น อธิบายว่าทำเป็นเหมือนเล่น.

บทว่า **เตน เตน** ได้แก่ โดยส่วนของอารมณ์นั้น ๆ.

บทว่า **วิธาวิตา** แปลว่า แล่นไปผิดรูป คือปฏิบัติโดยไม่สมควร.

บทว่า **กิเลสวตฺถูสุ** ความว่า สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน เป็นกิเลส, กิเลสนั่นแหละเป็นกิเลสวัตถุ เพราะเป็นเหตุแห่งกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง. ในกิเลสและกิเลสวัตถุเหล่านั้นที่ร่วมกัน.

บทว่า **สสงฺคาเมว โฆสิเต** ความว่า การโปรยทรัพย์มีเงินทอง

แก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้นแล้ว แล้วโฆษณาให้อยากได้อย่างนี้ว่า เงินและทองเป็นต้นใด ๆ อยู่ในมือของคนใด ๆ เงินและทองเป็นต้นนั้น ๆ จงเป็นของคนนั้น ๆ เถิด ดังนี้ ชื่อว่าการโฆษณาที่มีการสงคราม. ในข้อนั้น มีอธิบายดังนี้ :-

ภิกษุปุถุชนผู้เป็นคนพาลทั้งหลายนั้น ถูกกิเลสนั้น ๆ ครอบงำ แล่นไป คือถึงการอยู่ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้น ๆ ในกิเลสและกิเลสวัตถุทั้งหลาย เหมือนในสถานที่มีสงคราม อันมารผู้มีกิเลสเป็นเสนาบดีโฆษณาว่า กิเลสตัวใด ๆ จับสัตว์ใด ๆ ครอบงำได้ สัตว์นั้นๆ จงเป็นของกิเลสตัวนั้น ๆ.

เพื่อเฉลยคำถามที่ว่า ภิกษุเหล่านั้นแล่นไปอย่างนี้ ย่อมกระทำอะไร ? จึงเฉลยว่า **พากันละทิ้งพระสัทธรรม ทำการทะเลาะกันแลกัน.**

คำนั้นมีอธิบายว่า ละทิ้งปฏิบัติสัทธรรมเสียแล้วทะเลาะ คือทำการทะเลาะกันแลกัน เพราะมีเกสรคืออามิสเป็นเหตุ.

บทว่า **ทิฏฺฐิคตานิ** ความว่า เป็นไปตาม คือไปตามทิฏฐิ คือการยึดถือผิดมีอาทิอย่างนี้ว่า มีเพียงวิญญาณเท่านั้น รูปธรรมไม่มี และว่าชื่อว่าบุคคลโดยปรมัตถ์ไม่มีฉันใด แม้สภาวธรรมทั้งหลายก็ฉันนั้น ว่าโดยปรมัตถ์ย่อมไม่มี มีเพียงโวหารคือชื่อเท่านั้น ย่อมสำคัญว่า นี้ประเสริฐ คือสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ อย่างอื่นผิด.

บทว่า **นิคฺคตา** แปลว่า ออกจากเรือน.

บทว่า **กฏฺฐจฺุภิกฺขเหตฺปิ** แปลว่า แม้มีภิกษาหารเพียงทัพพีเดียวเป็นเหตุ. ภิกษุทั้งหลายย่อมซ่องเสพ คือกระทำสิ่งที่มิใช่กิจ คือกรรมที่

บรรพชิตไม่การทำแก่คฤหัสถ์ผู้ให้ภิกษาหารนั้น ด้วยอำนาจการระคนอันไม่สมควร.

บทว่า **อุทราวเทหกำ ภุตฺวา** ความว่า ไม่คิดถึงคำที่กล่าวว่า เป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอประมาณ กลับบริโภคจนเต็มท้อง.

บทว่า **สยนฺตุตฺตานเสยฺยกา** ความว่า ไม่ระลึกถึงวิธีที่กล่าวไว้ว่า สำเร็จสีหไสยา การนอนอย่างราชสีห์ โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กลับเป็นผู้นอนหงาย.

ด้วยบทว่า **ยา กถา สตฺถุ ครหิตา** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาเดียรัจฉาน-กถา มีกถาว่าด้วยพระราชาเป็นต้น.

บทว่า **สพฺพการุกสิปฺปานิ** ได้แก่ หัตถศิลปทั้งหลายมีการทำพัดใบตาล สำหรับพัดเวลาฉันภัตเป็นต้น อันนักศิลปมีพวกแพศย์เป็นต้นจะพึงกระทำ.

บทว่า **จิตฺตึ กตฺวาน** แปลว่า กระทำโดยความเคารพ คือโดยมีความเอื้อเฟื้อ.

บทว่า **อวูปสนฺตา อชฺฌตฺตำ** ความว่า ชื่อว่าผู้ไม่สงบในภายใน เพราะไม่มีความสงบระงับกิเลส และเพราะไม่มีความตั้งใจมั่นแม้เพียงชั่วขณะรีดนม อธิบายว่า มีจิตไม่สงบระงับ.

บทว่า **สามญฺญตฺโถ** ได้แก่ สมณธรรม.

บทว่า **อติอจฺฉติ** ได้แก่ นั่งแยกกัน โดยไม่ถูกต้องแม้แต่เอกเทศส่วนหนึ่ง เพราะเป็นผู้ขวนขวายกิจเกี่ยวกับอาชีพแก่คฤหัสถ์เหล่านั้น ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่ติดชิดกัน.

บทว่า **มตฺติกำ** ได้แก่ ดินตามปกติ หรือดิน ๕ สี ที่ควรแก่การประกอบกิจของคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

บทว่า **เตลจุณฺณญฺจ** ได้แก่ น้ำมันและจุรณ ตามปกติ หรือที่ปรุงแต่ง.

บทว่า **อุทกาสนโภชนํ** ได้แก่ น้ำ อาสนะ และโภชนะ.

บทว่า **อากงฺขนฺตา พหุตฺตรํ** ความว่า ผู้หวังบิณฑบาตเป็นต้นที่ดีๆ มากมาย จึงมอบให้แก่พวกคฤหัสถ์ ด้วยความประสงค์ว่า เมื่อพวกเราให้ดินเหนียวเป็นต้น มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีการคบหากันเป็นหลักเป็นฐาน จักให้จตุปัจจัยที่ดี ๆ มาก.

ชื่อว่าไม้ชำระฟัน เพราะเป็นเครื่องชำระฟัน คือทำฟันให้บริสุทธิ์ ได้แก่ไม้สีฟัน.

บทว่า **กปิตฺถํ** แปลว่า ผลมะขวิด.

บทว่า **ปุปฺผ** ได้แก่ ดอกไม้มีดอกมะลิ และดอกจำปาเป็นต้น.

บทว่า **ขาทนียานิ** ได้แก่ ของเคี้ยวพิเศษทั้ง ๑๘ ชนิด.

บทว่า **ปิณฺฑปาเต จ สมฺปนฺเน** ได้แก่ ข้าวสุกพิเศษที่ประกอบด้วยกับข้าวเป็นต้น.

ก็ด้วยศัพท์ว่า **อมฺเพ อามลกานิ จ** ท่านสงเคราะห์เอาผลมะงั่ว ผลตาล และผลมะพร้าวเป็นต้นที่มิได้กล่าวไว้ด้วย **จ** ศัพท์ ในทุก ๆ บท มีวาจาประกอบความว่า หวังของดี ๆ มาก จึงน้อมเข้าไปให้แก่คฤหัสถ์.

บทว่า **เภสชฺเชสุ ยถา เวชฺชา** อธิบายว่า พวกภิกษุปฏิบัติเหมือนหมอทั้งหลาย ผู้ทำการประกอบเภสัชแก่พวกคฤหัสถ์.

บทว่า **กิจฺจากิจฺเจ ยถา คิหี** ความว่า กระทำกิจน้อยใหญ่แก่พวกคฤหัสถ์ เหมือนคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

บทว่า **คณิกาว วิภูสายํ** ได้แก่ เครื่องประดับร่างกายของตน เหมือนพวกหญิงผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีพ.

บทว่า **อิสฺสเร ขตฺติยา ยถา** ความว่า ประพฤติเป็นเจ้าแห่งตระกูลในความเป็นใหญ่ คือในการแผ่ความเป็นใหญ่ เหมือนกษัตริย์ทั้งหลาย.

บทว่า **เนกติกา** ได้แก่ ประกอบในการโกง, คือยินดีในการประกอบของเทียม โดยกระทำสิ่งที่ไม่ใช่แก้วมณีแท้ ให้เป็นแก้วมณี สิ่งที่ไม่ใช่ทองแท้ ให้เป็นทอง.

บทว่า **วญฺจนิกา** ได้แก่ ยึดเอาผิด ด้วยการนับโกงเป็นต้น.

บทว่า **กูฏสกฺขี** ได้แก่ เป็นพยานไม่จริง.

บทว่า **อปาฏุกา** ได้แก่ เป็นนักเลง อธิบายว่า เป็นผู้มีความประพฤติไม่สำรวม.

บทว่า **พหูหิ ปริกปฺเปหิ** ได้แก่ ด้วยชนิดแห่งมิจฉาชีพเป็นอันมาก ตามที่กล่าวแล้ว และอื่น ๆ.

บทว่า **เลสกปฺเป** ได้แก่ มีกัปปิยะเป็นเลศ คือสมควรแก่กัปปิยะ.

บทว่า **ปริยาเย** ได้แก่ ในการประกอบการเลียบเคียงในปัจจัยทั้งหลาย.

บทว่า **ปริกปฺเป** ได้แก่ ในการกำหนดมีกำไรเป็นต้น, ในทุกบทเป็นสัตตมีวิภัตติ ใช้ในอรรถว่าวิสัยคืออารมณ์.

บทว่า **อนุธาวิตา** ได้แก่ แส่ไป คือแล่นไปด้วยบาปธรรมทั้งหลายมีความมักใหญ่เป็นต้น. มีการเลี้ยงชีวิตเป็นอรรถ คือมีการเลี้ยงชีวิตเป็นประโยชน์ ได้แก่มีอาชีพเป็นเหตุ.

บทว่า **อุปาเยน** ได้แก่ ด้วยอุบายมีปริกถาเป็นต้น คือด้วยนัยอันจะยังปัจจัยให้เกิดขึ้น.

บทว่า **สงฺกฑฺฒนฺติ** แปลว่า รวบรวม.

บทว่า **อุปฏฺฐาเปนฺติ ปริสํ** ความว่า ยังบริษัทให้บำรุงตน คือสงเคราะห์บริษัท โดยประการที่บริษัทจะบำรุงตน.

บทว่า **กมฺมโต** ได้แก่ เพราะเหตุการงาน. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นให้บริษัทบำรุง เพราะมีการขวนขวายอันจะพึงทำแก่ตนเป็นเหตุ.

บทว่า **โน จ ธมฺมโต** ความว่า แต่ไม่ให้บำรุงเพราะเหตุแห่งธรรม อธิบายว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยการสงเคราะห์บริษัทผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่จะยกขึ้นกล่าวอวด ซึ่งพระศาสดาทรงอนุญาตไว้.

บทว่า **ลาภโต** แปลว่า เหตุลาภ, ภิกษุเหล่านั้นตั้งอยู่ในอิจฉาจาร ว่า มหาชนเมื่อยกย่องอย่างนี้ว่า พระผู้เป็นเจ้าเป็นพหูสูต เป็นผู้บอก เป็นธรรมกถึก จักน้อมนำลาภสักการะมาเพื่อเราดังนี้ จึงแสดงธรรมแก่คนอื่นเพราะลาภ.

บทว่า **โน จ อตฺถโต** ความว่า ประโยชน์นั้นใดอันภิกษุผู้กล่าวพระสัทธรรม ตั้งอยู่ในธรรมมีวิมุตตายตนะเป็นประธานจะพึงได้ ย่อมไม่แสดงธรรมมีประโยชน์เกื้อกูล ต่างโดยประโยชน์ปัจจุบันนั้นเป็นต้น เป็นนิมิต.

บทว่า **สงฺฆลาภสฺส ภณฺฑนฺติ** ความว่า ย่อมบาดหมางกัน คือย่อมทำการทะเลาะกัน เพราะเหตุลาภสงฆ์ โดยนัยมีอาทิว่า ถึงแก่เราไม่ถึงแก่ท่าน.

บทว่า **สงฺฆโต ปริพาหิรา** ได้แก่ เป็นผู้มีภายนอกจากพระอริย-สงฆ์ เพราะในพระอริยสงฆ์ไม่มีการทะเลาะกันนั้น.

บทว่า **ปรลาโภปชีวนฺตา** ความว่า พวกภิกษุผู้การทำความบาดหมางกัน เลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยลาภของผู้อันนั้น เพราะลาภในพระ-ศาสนาเกิดขึ้นเฉพาะพระเสขะ ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ผู้เป็นคนอื่นจากพวกอันธพาลปุถุชน หรือลาภที่จะพึงได้จากทายกอื่น ชื่อว่าผู้ไม่ละอาย เพราะไม่มีการเกลียดบาป ย่อมไม่ละอายใจ แม้ว่า เราบริโภคลาภของผู้อื่น, เรามีความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น.

บทว่า **นานุยุตฺตา** ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นสมณะ.

บทว่า **ตถา** ได้แก่ เหมือนดังท่านผู้ประพันธ์คาถาเป็นต้น กล่าวไว้ในเบื้องต้น.

บทว่า **เอเก** แปลว่า บางพวก.

บทว่า **มุณฺฑา สงฺฆาฏิปารุตา** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้โล้น เพราะเป็นผู้มีผมโล้นอย่างเดียว ผู้มีร่างกายครองจีวร อันได้นามว่า สังฆาฏิ เพราะอรรถว่า เอาผ้าท่อนเก่ามาติดต่อกัน.

บทว่า **สมฺภาวนํ เยวิจฺฉนฺติ ลาภสกฺการมุจฺฉิตา** ความว่า เป็นผู้สยบ คือติดด้วยความหวังลาภสักการะ หรือว่าเป็นผู้แต่งคำพูดอันไพเราะว่า ผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้มีวาทะกำจัดกิเลส ผู้สดับตรับฟังมาก และปรารถนา คือแสวงหาการยกย่อง คือการนับถือมากอย่างเดียวเท่านั้นว่าเป็นพระอริยะ, หาได้ปรารถนาคุณความดี อันมีการยกย่องนั้นเป็นเหตุไม่.

บทว่า **เอวํ** ได้แก่ โดยนัยที่กล่าวว่า เพราะความสิ้นไปแห่งกุศลธรรมและปัญญา.

บทว่า **นานปฺปยาตมฺหิ** ได้แก่ เมื่อธรรมอันเป็นเครื่องทำลายมีประการต่าง ๆ ไปร่วมกันคือกระทำร่วมกัน อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสังกิเลสธรรมเริ่มไปด้วยกัน คือดำเนินไปด้วยประการต่าง ๆ.

บทว่า **น ทานิ สุกรํ ตถา** ความว่า ในบัดนี้ คือในเวลานี้ซึ่งหากัลยาณมิตรได้ยาก และหาการฟังพระสัทธรรมอันเป็นสัปปายะได้ยาก ไม่ใช่ทำได้โดยง่าย คือไม่อาจให้สำเร็จได้ เหมือนเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ การถูกต้องคือการบรรลุฌานและวิปัสสนา ซึ่งยังไม่ได้ถูกต้อง คือยังไม่ได้บรรลุ หรือการอนุรักษ์คือการรักษา โดยประการที่ธรรมซึ่งได้บรรลุแล้ว ไม่เป็นหานภาคิยะ หรือไม่เป็นฐิติภาคิยะให้เป็นวิเสสภาคิยะนั้น ทำได้ง่าย ฉะนั้น.

บัดนี้ เพราะใกล้กับเวลาปรินิพพานของตน พระเถระเมื่อจะโอวาทเพื่อนสพรหมจารีด้วยโอวาทย่อ ๆ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ยถา กณฺฐกฏฺฐานมฺหิ** ดังนี้.

คำนั้นมีอธิบายว่า บุรุษผู้ไม่สวมรองเท้าเที่ยวไปในถิ่นที่มีหนามด้วยประโยชน์บางอย่างเท่านั้น เข้าไปตั้งสติว่า หนามอย่าได้คำเราดังนี้แล้วเที่ยวไป ฉันใด มุนีเมื่อเที่ยวไปในโคจรตามที่สั่งสมหนามคือกิเลสก็ฉันนั้น เข้าไปทั้งสติประกอบด้วยสติสัมปชัญญะไม่ประมาทเลย พึงเที่ยวไป ท่านอธิบายว่า ไม่ละกรรมฐาน.

บทว่า **สริตฺวา ปุพฺพเก โยคี เตสํ วตฺตมนุสฺสรํ** ความว่า ท่านผู้ชื่อว่าโยคี เพราะเป็นผู้ประกอบการอบรมโยคะ อันมีในก่อนระลึกถึง

ท่านผู้ปรารภวิปัสสนาแล้ว หวนระลึกถึงวัตรของท่านเหล่านั้น คือวิธีอบรมสัมมาปฏิบัติตามแนวแห่งพระสูตรที่มา ไม่ทอดทิ้งธุระเสียปฏิบัติอย่างไร ๆ อยู่.

บทว่า **กิญฺจาปิ ปจฺฉิโม กาโล** ความว่า แม้ถึงเวลานี้เป็นกาลสุดท้าย อันมีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว ถึงอย่างนั้น เมื่อปฏิบัติตามธรรมนั่นแล เจริญวิปัสสนาอยู่ พึงถูกต้องอมตบท คือพึงบรรลุพระนิพพาน.

บทว่า **อิทํ วตฺวา** ความว่า ครั้นแล้วกล่าววิธีปฏิบัตินี้ ในการทำให้ผ่องแผ้วจากสังกิเลสตามที่แสดงไว้แล้ว.

ก็คาถาสุดท้ายนี้ พึงทราบว่า ท่านพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ เพื่อประกาศการปรินิพพานของพระเถระ.

จบอรรถกถาปาราสริยเถรคาถาที่ ๑๐

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา วีสตินิบาต

เถรคาถา ติงสนิบาต

๑. ปุสสเถรคาถา

ว่าด้วยในอนาคตภิกษุจักมีความพอใจอย่างไร

[๓๙๕] **ฤาษีมีชื่อตามโคตรว่า ปัณฑรสะ ได้เห็นภิกษุเป็นอันมากที่น่าเลื่อมใส มีตนอันอบรมแล้ว สำรวมด้วยดี จึงได้ถามพระปุสสเถระว่า ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายในศาสนานี้จักมีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร กระผมถามแล้ว ขอจงบอกความข้อนั้นแก่กระผมเถิด.**

พระปุสสเถระจึงกล่าวตอบด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนปัณฑรสฤาษี ขอเชิญฟังคำของอาตมา จงจำคำของอาตมาให้ดี อาตมาจะบอกซึ่งข้อความที่ท่านถามถึงอนาคต คือในกาลข้างหน้า ภิกษุเป็นอันมากจักเป็นคนมักโกรธ มักผูกโกรธไว้ ลบหลู่คุณเท่านี้ หัวดื้อ โอ้อวด ริษยา มีวาทะต่าง ๆ กัน จักเป็นผู้มีมานะในธรรมที่ยังไม่รู้ทั่วถึง คิดว่าตื้นในธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นคนเบา ไม่เคารพธรรม ไม่มีความเคารพกันและกัน ในกาลข้างหน้า โทษเป็นอันมากจักเกิดขึ้นในหมู่สัตวโลก ก็เพราะภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ปัญญา จักทำธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วนี้ให้เศร้าหมอง ทั้งพวกภิกษุที่มีคุณอันเลว โวหารจัด แกล้วกล้า มีกำลังมาก ปากกล้า ไม่ได้ศึกษา

เล่าเรียน ก็จักมีขึ้นในสังฆมณฑล ภิกษุทั้งหลายในสังฆมณฑล แม้ที่มีคุณความดี มีโวหารโดยสมควรแก่เนื้อความ มีความละอายบาป ไม่ต้องการอะไรๆ ก็จักมีกำลังน้อย ภิกษุทั้งหลายในอนาคตที่ทรามปัญญา ก็จะพากันยินดีเงินทอง ไร่นา ที่ดิน แพะ แกะ และคนใช้หญิงชาย จักเป็นคนโง่มุ่งแต่จะยกโทษคนอื่น ไม่ดำรงมั่นอยู่ในศีล ถือตัว โหดร้าย เที่ยวยินดีแต่การทะเลาะวิวาท จักมีใจฟุ้งซ่าน นุ่งห่มแต่จีวรที่ย้อมสีเขียวแดง เป็นคนลวงโลก กระด้าง เป็นผู้แส่หาแต่ลาภผล เที่ยวชูเขา คือมานะ ทำตนดั่งพระอริยเจ้าท่องเที่ยวไปอยู่ เป็นผู้แต่งผมด้วยน้ำมัน ทำให้มีเส้นละเอียดเหลาะแหละ ใช้ยาหยอดและทาตา มีร่างกายคลุมด้วยจีวรที่ย้อมด้วยสีงา สัญจรไปตามตรอกน้อยใหญ่ จักพากันเกลียดชังผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝาด เป็นของไม่น่าเกลียด พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้วยินดียิ่งนัก เป็นธงชัยของพระอรหันต์ พอใจแต่ในผ้าขาว ๆ จักเป็นผู้มุ่งแต่ลาภผล เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม เห็นการอยู่ป่าอันสงัดเป็นความลำบาก จักใคร่อยู่ในเสนาสนะที่ใกล้บ้าน ภิกษุเหล่าใดยินดีมิจฉาชีพ จักได้ลาภเสมอๆ จักพากันประพฤติตามภิกษุเหล่านั้น (เที่ยวคบหาราชสกุลเป็นต้นเพื่อให้เกิดลาภแก่ตน) ไม่สำรวม

อินทรีย์เที่ยวไป อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลายจะ ไม่บูชาพวกภิกษุที่มีลาภน้อย จักไม่สมคบภิกษุที่เป็นนัก ปราชญ์มีศีลเป็นที่รัก จักทรงผ้าสีแดง ที่ชนชาวมิลักขะ ชอบย้อมใช้ พากันติเตียนผ้าอันเป็นธงชัยของตนเสีย บางพวกก็นุ่งห่มผ้าสีขาวอันเป็นธงของพวกเดียรถีย์ อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุเหล่านั้นจักไม่เคารพในผ้ากาสาวะ จักไม่พิจารณาในอุบายอันแยบคาย บริโภคผ้ากาสาวะ เมื่อทุกข์ครอบงำ ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว ก็ไม่พิจารณาโดย แยบคาย แสดงอาการยุ่งยากในใจออกมา มีแต่เสียง โอดครวญอย่างใหญ่หลวง เปรียบเหมือนช้างฉัททันต์ ได้เห็นผ้ากาสาวะอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ที่นาย โสณุตระพราน นุ่งห่มไปในคราวนั้น ก็ไม่กล้าทำร้าย ได้กล่าวคาถาอันประกอบด้วยประโยชน์มากมายว่า ผู้ใด ยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด ปราศจากทมะและสัจจะจักนุ่งผ้า กาสาวะ ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ส่วนผู้ใด คายกิเลสดุจน้ำฝาดออกแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีลอย่างมั่นคง ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นจึงสมควรจะนุ่งห่มผ้า กาสาวะโดยแท้ ผู้ใดมีศีลวิบัติ มีปัญญาทราม ไม่ สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่อย่างเดียว มีจิต ฟุ้งซ่าน ไม่ขวนขวายในทางที่ควร ผู้นั้นไม่สมควรจะนุ่ง ห่มผ้ากาสาวะ ส่วนผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล ปราศจากราคะ

มีใจตั้งมั่น มีความดำริในใจผ่องใส ผู้นั้นสมควรนุ่งห่ม ผ้ากาสาวะโดยแท้ ผู้ใดไม่มีศีล ผู้นั้นเป็นคนพาล มีจิตใจฟุ้งซ่าน มีมานะฟูขึ้นเหมือนไม้อ้อ ย่อมสมควรจะนุ่งห่มแต่ผ้าขาวเท่านั้น จักควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะอย่างไร อนึ่ง ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จักเป็นผู้มีจิตใจชั่วร้าย ไม่เอื้อเฟื้อ จักข่มขี่ภิกษุทั้งหลายผู้คงที่ มีเมตตาจิต แม้ภิกษุทั้งหลายที่เป็นคนโง่เขลา มีปัญญาทราม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่ ถึงพระเถระให้ศึกษาการใช้สอยผ้าจีวร ก็จักไม่เชื่อฟัง พวกภิกษุที่โง่เขลาเหล่านั้น อันพระเถระทั้งหลายให้การศึกษาแล้วเหมือนอย่างนั้น จักไม่เคารพกันและกัน ไม่เอื้อเฟื้อนายเพระอุปัชฌายาจารย์ จักเป็นเหมือนม้าพิการ ไม่เอื้อเฟื้อนายสารถีฉะนั้น ในกาลภายหลังแต่ตติย-สังคายนา ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จักปฏิบัติอย่างนี้.

ครั้นพระปุสสเถระแสดงมหาภัยอันจะบังเกิดขึ้น ในกาลภายหลังอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้โอวาทภิกษุที่ประชุมกัน ณ ที่นั้นอีก จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ภัยอย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ย่อมมาในอนาคตอย่างนี้ก่อน ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ว่าง่าย จงพูดแต่ถ้อยคำที่สละสลวย มีความเคารพกันและ

กัน มีจิตเมตตากรุณาต่อกัน จงสำรวมในศีล ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวบากบั่นอย่างมั่นเป็นนิตย์ ขอท่านทั้งหลายจงเห็นความประมาท โดยความเป็นภัย และจงเห็นความไม่ประมาท โดยความเป็นของปลอดภัย แล้วจงอบรมอัฏฐังคิกมรรค เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว ย่อมจะบรรลุนิพพานอันเป็นทางไม่เกิดไม่ตาย.

อรรถกถาติงสนิบาต

อรรถกถาปุสสเถรคาถาที่ ๑

ใน **ติงสนิบาต** คาถาของ **ท่านพระปุสสเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **ปาสาทิเก พหู ทิสฺวา** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระปุสสเถระแม้นี้ เป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้วในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้แล้วในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลก ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามัณฑลิกะ มีนามว่า **ปุสสะ.** เขาถึงความเจริญวัยแล้ว สำเร็จการศึกษาในชั้นที่พวกขัตติยกุมารจะพึงได้รับการศึกษา เพราะเขาเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย จึงไม่มีใจเกี่ยวข้องในกามคุณทั้งหลาย ได้ฟังธรรมในสำนักของพระมหาเถระรูปหนึ่งแล้ว ได้มีศรัทธา จึงบวชแล้วเรียนกัมมัฏฐานอันเหมาะสมแก่ความพระพฤติ บำเพ็ญภาวนาอยู่เนือง ๆ ทำฌานให้บังเกิดขึ้น เริ่มตั้งวิปัสสนามีฌาน

เป็นบาท ไม่นานนัก ก็ได้อภิญญา ๖. ต่อมาวันหนึ่ง ดาบสคนหนึ่ง ชื่อว่า ปัณฑรโคตร นั่งฟังธรรมในสำนักของพระมหาเถระแล้ว มองเห็นภิกษุหลายรูป ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร มีอินทรีย์อันสำรวมด้วยดีแล้ว มีกายอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว จึงมีจิตเลื่อมใส คิดว่า ดีจริงหนอ ข้อปฏิบัตินี้ พึงตั้งอยู่ในโลกได้นาน ดังนี้ จึงถามพระเถระว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อปฏิบัติจักมีแก่ภิกษุทั้งหลายในอนาคตกาลได้อย่างไรหนอแล. เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงได้ทั้งคาถาไว้แต่เบื้องต้นว่า

ฤาษีผู้มีชื่อตามโคตรว่า ปัณฑรสะ ได้เห็นภิกษุเป็นอันมากที่น่าเลื่อมใส มีตนอันอบรมแล้ว สำรวมด้วยดี จึงได้ถามพระปุสสเถระแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาสาทิเก** ได้แก่ ผู้สมควรแก่ความเลื่อมใส ด้วยข้อปฏิบัติของตน. บทว่า **พหู** ได้แก่ มีจำนวนมากมาย. บทว่า **ภาวิตตฺเต** ได้แก่ มีจิตอันตนอบรมแล้วด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา. บทว่า **สุสํ วุเต** ได้แก่ มีอินทรีย์อันสำรวมแล้วด้วยดี. บทว่า **อิสิ** แปลว่า ดาบส. บทว่า **ปณฺฑรสโคตฺโต** ได้แก่ ผู้มีโคตรเสมอด้วยฤาษีนั้น เพราะเกิดในวงศ์แห่งฤาษีชื่อว่า **ปัณฑระ.** บทว่า **ปุสฺสสวฺหยํ** ได้แก่ อันบุคคลพึงเรียกด้วยเสียงว่า **ปุสสะ,** อธิบายว่ามีชื่อว่า ปุสสะ. คาถาที่เป็นคำถามของฤาษีนั้น มีดังนี้ :-

ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลายในพระศาสนานี้ จักมีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร กระผมถามแล้ว ขอจงบอกความข้อนั้นแก่กระผมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กึ ฉนฺทา** ความว่า ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย ในพระศาสนานี้ จักมีความพอใจเช่นไร คือจักมีความหลุดพ้นเช่นไร จักมีความหลุดพ้นชนิดเลว หรือว่าจักมีความหลุดพ้นชนิดประณีต. บทว่า **กิมธิปฺปายา** ความว่า จักมีความประสงค์เช่นไร คือจักมีอัธยาศัยเช่นไร จักมีอัธยาศัยเศร้าหมองอย่างไร หรือว่าจักมีอัธยาศัยอันผ่องแผ้ว. อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ ชื่อว่า ฉันทะ เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำของพวกฤาษีเหล่านั้น เป็นเช่นไร. ความประสงค์ก็คืออัธยาศัยนั่นเอง. บทว่า **กิมากปฺปา** คือจักมีความพอใจเช่นไร. ก็บทว่า **อากปฺปา** ความว่า มีวาริตศีลและจาริตศีล ด้วยการถือเอาเพศเป็นต้น. บทว่า **ภวิสฺสเร** แปลว่า จักมี. บทว่า **ตํ เม** ความว่า ดาบสเชื้อเชิญพระเถระว่า ท่านเป็นผู้อันเราถามถึงประเภทแห่งความประสงค์ ความพอใจ ของภิกษุทั้งหลาย ในอนาคตกาล ขอจงบอก คือจงกล่าวเนื้อความนั้นแก่เราเถิด. พระเถระเมื่อจะบอกเนื้อความนั้นแก่ดาบสนั้น เพื่อจะชักชวนในการฟังโดยเคารพก่อน จึงกล่าวคาถาว่า :-

ดูก่อนปัณฑรสฤาษี ขอเชิญฟังคำของอาตมา จงจำคำของอาตมาให้ดี อาตมาจะบอกซึ่งข้อความที่ท่านถามถึงอนาคตกาล.

เนื้อความแห่งบทคาถานั้นว่า ฤาษีชื่อปัณฑรสะผู้เจริญ ท่านถามเรื่องใดกะเรา, เราจักกล่าวเรื่องนั้นที่เป็นอนาคตกาลแก่ท่าน, แต่ท่านจงฟังคำของเราผู้กำลังกล่าว คือจงใคร่ครวญโดยเคารพ จากการแสดงเนื้อความในอนาคตกาล และจากอันนำมาซึ่งความสังเวชเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระมองเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเป็นไปของพวกภิกษุ และพวกนางภิกษุณีอย่างแจ่มแจ้งด้วยอนาคตังสญาณแล้ว เมื่อจะบอกแก่ดาบสนั้น จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ในกาลข้างหน้า ภิกษุเป็นอันมาก จักเป็นคนมักโกรธ มักผูกโกรธไว้ ลบหลู่คุณท่าน หัวดื้อ โอ้อวด ริษยา มีวาทะต่าง ๆ กัน จักเป็นผู้มีมานะในธรรมที่ยังไม่รู้ทั่วถึง คิดว่าตื้น ในธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นคนเบา ไม่เคารพธรรม ไม่มีความเคารพกันและกัน ในกาลข้างหน้า โทษเป็นอันมากจักเกิดขึ้นในหมู่สัตวโลก ก็เพราะภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ปัญญา จักทำธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วนี้ให้เศร้าหมอง ทั้งพวกภิกษุที่มีคุณอันเลว โวหารจัด แกล้วกล้า มีกำลังมาก ปากกล้า ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน ก็จักมีขึ้นในสังฆมณฑล ภิกษุทั้งหลายในสังฆมณฑล แม้ที่มีคุณความดี มีโวหารโดยสมควรแก่เนื้อความ มีความละอายบาป ไม่ต้องการอะไร ๆ ก็จักมีกำลังน้อย ภิกษุทั้งหลายในอนาคตที่ทรามปัญญา ก็จะพากันยินดีเงินทอง ไร่นา ที่ดิน แพะ แกะ และคนใช้หญิงชาย จักเป็นคนโง่มุ่งแต่จะยกโทษผู้อื่น ไม่ดำรงมั่นอยู่ในศีล ถือตัว โหดร้าย เที่ยวยินดีแต่การทะเลาะวิวาท จักมีใจฟุ้งซ่าน นุ่งห่มแต่จีวรที่ย้อมสีเขียวแดง เป็นคนลวงโลก กระด้าง เป็นผู้แส่หาแต่

ลาภผล เที่ยวชูเขา คือมานะ ทำตนดังพระอริยเจ้าท่องเที่ยวไปอยู่ เป็นผู้แต่งผมด้วยน้ำมัน ทำให้มีเส้นละเอียด เหลาะแหละ ใช้ยาหยอดและทาตา มีร่างกายคลุมด้วยจีวรที่ย้อมด้วยสีงา สัญจรไปตามตรอกน้อยใหญ่จักพากันเกลียดชังผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝาด เป็นของไม่น่าเกลียด พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้ว ยินดียิ่งนักเป็นธงชัยของพระอรหันต์ พอใจแต่ในผ้าขาว ๆ จักเป็นผู้มุ่งแต่ลาภผล เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม เห็นการอยู่ป่าอันสงัดเป็นความลำบาก จักใคร่อยู่ในเสนาสนะที่ใกล้บ้าน ภิกษุเหล่าใดยินดีมิจฉาชีพจักได้ลาภเสมอ ๆ จักพากันประพฤติตามภิกษุเหล่านั้น (เที่ยวคบหาราชสกุลเป็นต้น เพื่อให้เกิดลาภแก่ตน) ไม่สำรวมอินทรีย์เที่ยวไป อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้ง-หลายจะไม่บูชาพวกภิกษุที่มีลาภน้อย จักไม่สมคบภิกษุที่เป็นนักปราชญ์ มีศีลเป็นที่รัก จักทรงผ้าสีแดง ที่ชนชาวมิลักขะชอบย้อมใช้ พากันติเตียนผ้าอันเป็นธงชัยของตนเสีย บางพวกก็นุ่งห่มผ้าสีขาวอันเป็นธงของพวกเดียรถีย์ อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุเหล่านั้น จักไม่เคารพในผ้ากาสาวะ จักไม่พิจารณาในอุบายอันแยบคายบริโภคผ้ากาสาวะ เมื่อทุกข์ครอบงำถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว ก็ไม่พิจารณาโดยแยบคาย แสดงอาการยุ่งยาก

ในใจออกมา มีแต่เสียงโอดครวญอย่างใหญ่หลวง เปรียบเหมือนช้างฉัททันต์ได้เห็นผ้ากาสาวะ อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ที่นายโสณุตระพรานนุ่งห่มไปในคราวนั้น ก็ไม่กล้าทำร้าย ได้กล่าวคาถาอันประกอบด้วยประโยชน์มากมายว่า ผู้ใดยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด ปราศจากทมะและสัจจะจักนุ่งผ้ากาสาวะ ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ส่วนผู้ใดคายกิเลสดุจน้ำฝาดออกแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีลอย่างมั่นคง ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นจึงสมควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะโดยแท้ ผู้ใดมีศีลวิบัติ มีปัญญาทราม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่อย่างเดียว มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่ขวนขวายในทางที่ควร ผู้นั้นไม่สมควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ส่วนผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล ปราศจากราคะ มีใจตั้งมั่น มีความดำริในใจอันผ่องใส ผู้นั้นสมควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะโดยแท้ ผู้ใดไม่มีศีล ผู้นั้นเป็นคนพาล มีจิตใจฟุ้งซ่าน มีมานะฟูขึ้น เหมือนไม้อ้อ ย่อมสมควรจะนุ่งห่มแต่ผ้าขาวเท่านั้น จักควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะอย่างไร อนึ่ง ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จักเป็นผู้มีจิตใจชั่วร้าย ไม่เอื้อเฟื้อ จักข่มขู่ภิกษุทั้งหลายผู้คงที่มีเมตตาจิต แม้ภิกษุทั้งหลายที่เป็นคนโง่เขลา มีปัญญาทราม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่ ถึงพระเถระให้ศึกษาการใช้สอย

ผ้าจีวรก็ไม่เชื่อฟัง พวกภิกษุที่โง่เขลาเหล่านั้น อันพระ-เถระทั้งหลายให้การศึกษาแล้วเหมือนอย่างนั้น จักไม่เคารพกันและกัน ไม่เอื้อเฟื้อในพระอุปัชฌายาจารย์ จักเป็นเหมือนม้าพิการ ไม่เอื้อเฟื้อนายสารถีฉะนั้น ในกาลภายหลังแต่ตติยสังคายนา ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จักปฏิบัติอย่างนี้. ภัยอย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ย่อมมาในอนาคตอย่างนี้ก่อน ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ว่าง่าย จงพูดแต่ถ้อยคำที่สละสลวย มีความเคารพกันและกัน มีจิตเมตตากรุณาต่อกัน จงสำรวมในศีล ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นอย่างมั่นเป็นนิตย์ ขอท่านทั้งหลาย จงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัย และจงเห็นความไม่ประมาทโดยความเป็นของปลอดภัย แล้วจงอบรมอัฏฐังรคิกมรรค เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว ย่อมจะบรรลุพระนิพพานอันเป็นทางไม่เกิดไม่ตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โกธนา** แปลว่า เป็นผู้มีความโกรธเป็นปกติ.

พึงทราบความสัมพันธ์ในบทว่า **ภวิสฺสนฺติ อนาคเต** ดังต่อไปนี้ :- ถามว่า เรื่องอย่างนั้น ไม่ได้มีแล้วในกาลแห่งพระเถระหรือ ? ตอบว่า ไม่ได้มีแล้ว หามิได้ ก็ในกาลนั้น เพราะพวกท่านเป็นผู้มากไปด้วยกัลยาณมิตร จึงมีผู้กล่าวสอน ผู้ฉลาดในการสอนมากมายในสพรหม-

จารี เมื่อกิเลสทั้งหลายมีกำลัง เพราะท่านมากไปด้วยการไตร่ตรองพิจารณา พวกภิกษุโดยมากจึงไม่ได้มีความโกรธ; ความโกรธอย่างยิ่งจักมีในปริยายที่ทรงกันข้ามในกาลต่อไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **อนาคเต** เป็นต้นไว้. แม้ในบทที่เหลือก็นัยนี้แล.

บทว่า **อุปนาหี** ได้แก่ ผู้มีปกติเข้าไปผูกความอาฆาต ในเพราะอาฆาตวัตถุ, หรือชื่อว่า **อุปนาหี** เพราะเป็นแดนเกิดแห่งการผูกความอาฆาต. พึงทราบอรรถในข้อนั้น ดังนี้:- พยาบาทที่มีมาในกาลก่อน ชื่อว่า ความโกรธ, พยาบาท ที่มีในกาลต่อ ๆ ไป ชื่อว่า ความผูกโกรธ. อีกอย่างหนึ่ง โทสะ ที่เป็นไปแล้วครั้งเดียว ชื่อว่า ความโกรธ, ที่เป็นไปแล้วหลายครั้ง ชื่อว่า ความผูกโกรธไว้. ชื่อว่า **ผู้มีความลบหลู่** เพราะลบหลู่คือล้างผลาญคุณความดีที่มีอยู่แก่ชนเหล่าอื่นเสีย, หรือชื่อว่า **ผู้มีความลบหลู่** เพราะลบหลู่คือล้างผลาญคุณความดีเหล่านั้น ที่มีอยู่แก่ชนเหล่านั้นเสียหมด ดุจการลบหลู่น้ำ ด้วยการเช็ดถูน้ำฉะนั้น.

ชื่อว่า **ถมฺภี** เพราะคนเหล่านั้น เป็นคนหัวดื้อมีความถือตัวจัดเป็นลักษณะ.

บทว่า **สฐา** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความโอ้อวดมีการประกาศคุณที่ไม่มีอยู่ในตัวเป็นลักษณะ.

บทว่า **อิสฺสุกี** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความริษยาอันมีการทำลายสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ.

บทว่า **นานาวาทา** ความว่า มีวาทะที่ทำลายกันและกัน มีทิฏฐิที่ทำลายกันและกัน และทำการทะเลาะกันและกัน. บทว่า **อญฺญาตมานิโน ธมฺเม คมฺภีเร ตีรโคจรา** ความว่า เป็นผู้มีมานะอย่างนี้ ใน

พระสัทธรรมที่ลึกซึ้ง ส่องได้ยาก ที่ตนเองยังไม่รู้ทั่วถึง ว่าตนเองรู้แล้ว ว่าตนเองเห็นแล้ว. ต่อจากนั้นนั่นเอง ก็มีความคิดว่าตื้นต่ำต้อย เพราะพระสัทธรรมนั้น เป็นไปในส่วนที่ต่ำต้อย.

บทว่า **ลหุกา** ได้แก่ เป็นคนหวั่นไหว เพราะมีความเบาเป็นสภาวะ.

บทว่า **อครู ธมฺเม** ได้แก่ ปราศจากความเคารพในพระสัทธรรม.

บทว่า **อญฺญมญฺญมคารวา** ได้แก่ ไม่มีความยำเกรงในกันและกัน คือปราศจากความเคารพที่หนักแน่น ในพระสงฆ์และในหมู่เพื่อนสพรหมจารี.

บทว่า **พหู อาทีนวา** ได้แก่ มีประการดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว, และโทษเป็นอเนกมากมายที่กล่าวอยู่ จักเกิดเป็นอันตราย. บทว่า **โลเก** ได้แก่ ในสัตวโลก.

บทว่า **อุปฺปชฺชิสฺสนฺตฺยนาคเต** ความว่า จักปรากฏมีในอนาคตกาล.

บทว่า **สุเทสิตํ อิมํ ธมฺมํ** ความว่า จักทำปริยัติสัทธรรมนี้ อันไม่วิปริตด้วยดี ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว โดยประการที่งดงามมีงามในเบื้องต้นเป็นอาทิ. บทว่า **กิเลสิสฺสนฺติ** ความว่า จักทำให้เศร้าหมอง ให้ถูกกิเลสประทุษร้ายอยู่ คือจักทำรูปธรรมและอรูปธรรม อันละเอียดสุขุมให้ปะปนด้วยอสัทธรรม ที่เป็นทุจริตและสังกิเลส โดยนัยเป็นต้นว่า ที่เป็นอาบัติว่า ไม่เป็นอาบัติ, ที่เป็นครุกาบัติว่า

เป็นลหุกาบัติ ดังนี้, ได้แก่ จักทำให้เศร้าหมอง คือจักทำให้หม่นหมอง ด้วยสังกิเลสคือตัณหา แม้ยิ่งกว่าทิฏฐิและสังกิเลสทั้งสองอย่าง.

บทว่า **ทุมฺมติ** ได้แก่ ผู้ไร้ปัญญา. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้-มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักมีในอนาคต-กาลอันยาวนาน ฯ ล ฯ เมื่อจะบอกอภิธรรมกถา เวทัลลกถา หยั่งลงสู่ธรรมฝ่ายดำอยู่ จักไม่รู้ได้เลย ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **คุณหีนา** ได้แก่ ผู้ทุศีลปราศจากคุณมีศีลเป็นต้น และไม่มีความละอาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **คุณหีนา** ได้แก่ ผู้ทราบจากคุณมีพระวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามแล้วเป็นต้น คือไม่มีความกตัญญูในพระธรรมวินัย.

บทว่า **สงฺฆมฺหิ** แปลว่า ในท่ามกลางสงฆ์. บทว่า **โวหรนฺตา** ได้แก่ กล่าวอยู่, คือพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำที่จัดจ้านอยู่ในท่ามกลางสงฆ์.

บทว่า **วิสารทา** ได้แก่ ไม่กลัว คึกคะนอง.

บทว่า **พลวนฺโต** ได้แก่ มีกำลังมาก โดยกำลังที่เป็นฝ่ายตรงข้าม.

บทว่า **มุขรา** ได้แก่ มีปากกล้า มีวาทะแข็งกระด้าง. บทว่า **อสฺสุตาวิโน** ได้แก่ ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน คือเป็นผู้ทรงคุณ โดยอาศัยลาภ สักการะ และความสรรเสริญอย่างเดียว จักเป็นผู้มีกำลังตั้งมั่นในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประโยชน์ที่ตนต้องการอย่างนี้ว่า สิ่งที่เป็นธรรม ว่าเป็นอธรรม และสิ่งที่เป็นอธรรม ว่าเป็นธรรม, สิ่งที่เป็นวินัย ว่าไม่ใช่วินัย และสิ่งที่ไม่ใช่วินัย ว่าเป็นวินัย ดังนี้.

บทว่า **คุณวนฺโต** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น.

บทว่า **โวหรนฺตา ยถาธมฺโต** ได้แก่ แสดงโดยสมควรแก่เนื้อความ คือไม่ยอมให้เนื้อความวิปริตอย่างนี้ว่า สิ่งที่เป็นธรรม ก็ว่าเป็นธรรม, สิ่งที่เป็นอธรรม ก็ว่าเป็นอธรรม, สิ่งที่เป็นวินัย ก็ว่าเป็นวินัย. สิ่งที่ไม่ใช่วินัย ก็ว่าไม่ใช่วินัย ดังนี้.

บทว่า **ทุพฺพลา เต ภวิสฺสนฺติ** ความว่า ภิกษุเหล่านั้น จักเป็นผู้ปราศจากกำลัง เพราะค่าที่พวกตนหนาไปด้วยความไม่ละอาย ในท่ามกลางบริษัท, ถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น จักไม่ตั้งอยู่ได้.

บทว่า **หิรีมนา อนตฺถิกา** ได้แก่ มีความละอาย ไม่ต้องการด้วยอะไร ๆ. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้น แม้สามารถเพื่อจะกล่าวด้วยธรรม ไม่กระทำความทำร้ายด้วยเหตุบางอย่าง เพราะค่าที่ตนเป็นผู้รังเกียจบาป และเพราะค่าที่ตนเป็นผู้มีกิจน้อย ไม่ทำความพยายามเพื่อจะยึดมั่นวาทะของตน พากันนิ่งเสีย ไม่ยอมทำการเปิดเผย หรือความตั้งใจแน่วแน่.

บทว่า **รชตํ** ได้แก่ รูปิยะ, แม้กหาปณะ โลหะและมาสกเป็นต้น ก็พึงเห็นว่าท่านสงเคราะห์ด้วยรูปิยะนั้น.

บทว่า **ชาตรูปํ** ได้แก่ ทอง, แม้แก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น ก็พึงเห็นว่า ท่านสงเคราะห์ด้วยทองนั้น. **วา** ศัพท์ เป็นสมุจจยัตถะ ดุจในประโยคเป็นต้นว่า **อปทา วา** ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **รชตชาต-รูปญฺจ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **เขตฺตํ** ได้แก่ ปุพพัณชาติและอปรัณชาติ ย่อมงอกงามในที่ใด ที่นั้นชื่อว่านา. ภูมิภาคที่มิได้กระทำเพื่อประโยชน์อย่างนั้น ชื่อว่าสวน.

บทว่า **อเชฬกํ** ได้แก่ แพะเท่านั้น ชื่อว่าเอฬกา, เว้นแพะและแกะเหล่านั้นเสีย สัตว์เลี้ยงที่เหลือ ชื่อว่า อชา. จริงอยู่ ในที่นี้ แม้โคและกระบือเป็นต้น ท่านก็ทำการสงเคราะห์ด้วย **อเชฬก** ศัพท์เหมือนกัน.

บทว่า **ทาสิทาสญฺจ** ได้แก่ ทาสหญิงและทาสชาย.

บทว่า **ทุมฺเมธา** ได้แก่ ผู้ไม่รู้, คือเมื่อไม่รู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร สิ่งที่เหมาะและไม่เหมาะ (นุ่ง) เพื่อประโยชน์ตน.

บทว่า **สาทิยิสฺสนฺติ** แปลว่า จักรับ.

บทว่า **อุชฺฌานสญฺญิโน** ได้แก่ คิดแต่จะมองดูผู้อื่นอยู่หลังตน หรือมีปกติยกโทษแม้ในที่ที่ไม่ควรจะยกโทษ.

บทว่า **พาลา** ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยพาลลักษณะ โดยมีความคิดแต่เรื่องที่คิดชั่วเป็นต้น. ต่อแต่นั้น ก็ไม่ดำรงมั่นอยู่ในศีล คือมีจิตไม่ตั้งมั่นในจตุปาริสุทธิศีล.

บทว่า **อุนฺนฬา** ได้แก่ ยกตัวถือตัว. บทว่า **วิจริสฺสนฺติ** ความว่า จักยกธงคือมานะ เที่ยวไป.

บทว่า **กลหาภิรตา มคา** ความว่า เพราะคนเป็นผู้มากไปด้วยสารัมภะ จึงเป็นผู้ขวนขวายในคำกล่าวโต้ตอบ เที่ยวยินดีแต่ในการทะเลาะวิวาทอย่างเดียว มุ่งแต่ประโยชน์ตน ยินดีแต่ในการแสวงหาอาหาร ชอบเบียดเบียนแต่ผู้อื่นที่อ่อนแอ ราวกะมิคะฉะนั้น.

บทว่า **อุทฺธตา** ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยจิตที่ฟุ้งซ่าน คือปราศจากจิตที่เป็นเอกัคคตา.

บทว่า **นีลจีวรปารุตา** ได้แก่ นุ่งห่มแต่จีวรสีเขียว ปนสีแดงเพราะย้อมไม่สมควร คือเที่ยวนุ่งและห่มจีวรเช่นนั้น.

บทว่า **กุหา** ได้แก่ เป็นคนลวงโลก ด้วยวัตถุเครื่องล่อลวง มีการร่ายมนต์เป็นต้น คือทำการล่อลวง เพื่อปรารถนาจะยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่ให้ปรากฏเป็นสิ่งประหลาดแก่ชนเหล่าอื่น.

บทว่า **ถทฺธา** ได้แก่ มีใจกระด้าง คือมีใจกักขพะ ด้วยความโกรธและมานะ.

บทว่า **ลปา** ได้แก่ เป็นผู้มักเจรจา คือเป็นผู้มีความประพฤติล่อลวงโลก อธิบายว่า เป็นผู้ใช้วาทะชักชวนพวกผู้ถวายปัจจัย กับพวกมนุษย์ผู้มีใจเลื่อมใส ให้พูดว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้ามีความต้องการด้วยสิ่งใด, หรือเป็นผู้ล่อลวงเพื่อต้องการปัจจัย ด้วยอำนาจการใช้วาจาที่วางแผนมาแล้ว และด้วยอำนาจกลอุบายโกง.

บทว่า **สิงฺคี** ได้แก่ เขาสัตว์ ในข้อนั้นเป็นไฉน เขาสัตว์มีอธิบายว่า ผู้ที่ประกอบพร้อมด้วยกิเลสอันปรากฏชัด เช่นกับเขาสัตว์ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ความรักใคร่ ความเฉียบแหลม ความฉลาด ความตระเตรียม ความไตร่ตรองรอบด้าน ดังนี้ เที่ยวชูเขาไป. คำว่า **อริยา วิย** นี้ เป็นคำแสดงถึงเนื้อความแห่งบทว่า **กุหา** นั้นนั่นเอง. ก็พระเถระ เมื่อจะแสดงว่าพวกภิกษุผู้ลวงโลกตั้งตนดังพระอริยเจ้า จึงกล่าวว่า ทำตนดังพระอริยเจ้าท่องเที่ยวไปอยู่ ดังนี้.

บทว่า **เตลสณฺเฐหิ** ได้แก่ เป็นผู้แต่งเส้นผม ด้วยน้ำมัน ขี้ผึ้ง หรือด้วยน้ำมันชนิดน้ำ.

บทว่า **จปลา** ได้แก่ ประกอบด้วยความกลับกลอก มีการแต่งกายและแต่งบริขารเป็นต้น.

บทว่า **อญฺชนกฺขิ กา** ได้แก่ มีนัยน์ตาอันหยอดแล้ว ด้วยการหยอดเพื่อประดับตกแต่ง.

บทว่า **รถิยาย คมิสฺสนติ** ความว่า สัญจรไปข้างโน้นข้างนี้ ตามถิ่นที่จะเข้าไปสู่สกุล ที่เป็นตรอกน้อยใหญ่ เพื่อภิกษาจาร.

บทว่า **ทนฺตวณฺณิกปารุตา** ได้แก่ มีร่างกายอันคลุมด้วยจีวร ที่ย้อมด้วยสีงา.

บทว่า **อเชคุจฺฉ** ได้แก่ พึงพากันเกลียดชัง. บทว่า **วิมุตฺเตหิ** ได้แก่ พระอริยเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **สุรตฺตำ** ความว่า จักพากันเกลียดชังผ้ากาสาวะ อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ที่ย้อมแล้วด้วยดี ด้วยเครื่องย้อมอันสมควร เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เคยประพฤติมาแล้ว. เพราะเหตุไร ? เพราะพอใจแต่ในผ้าขาว ๆ คือถึงความพอใจยินดี. จริงอยู่ คำนี้เป็นเหตุของการคลุมร่างกายด้วยผ้าสีงา. ก็ภิกษุเหล่านั้น เมื่อพากันยินดีพอใจผ้าสีขาว ย่อมนุ่งห่มผ้าสีงา เป็นเหตุให้รู้ว่า เมื่อยึดถือผ้าสีขาวตลอดกาล ก็เป็นเพียงดังสละเพศฉะนั้น.

บทว่า **ลาภกามา** ได้แก่ มีความยินดีแต่ในลาภผล. ชื่อว่า **เป็นคนเกียจคร้าน** เพราะประกอบแต่ความเกียจคร้าน แม้ในการประพฤติเที่ยวไปเพื่อภิกษา.

ชื่อว่า **เป็นผู้มีความเพียรเลวทราม** เพราะไม่มีจิตคิดอุตสาหะเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม.

บทว่า **กิจฺฉนฺตา** ได้แก่ มีความลำบาก, อธิบายว่า ลำบาก คือลำบากใจ เพื่อจะอยู่ในป่าอันสงัด.

บทว่า **คามนฺเตสุ** ได้แก่ ในเสนาสนะท้ายหมู่บ้าน คือในเสนาสนะที่ใกล้หมู่บ้าน หรือในเสนาสนะใกล้ ๆ ประตูบ้าน. บทว่า **วสิสฺสเร** แปลว่า จักอยู่.

บทว่า **เต เตว อนุสิกฺขนฺตา** ความว่า ภิกษุเหล่าใด ๆ ได้ลาภด้วยการประกอบมิจฉาชีพ ภิกษุเหล่านั้น ๆ นั่นแหละ จักกลับตัวศึกษาตามคนทั้งหลาย.

บทว่า **ภมิสฺสนฺติ** ความว่า แม้ตนเองก็จักกลับตัวคบหาราชสกุลเป็นต้น เพื่อให้เกิดลาภ โดยมิจฉาชีพ เหมือนภิกษุเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ภชิสฺสนฺติ** ดังนี้ก็มี, ความว่า จักคบหา. บทว่า **อสํ ยตา** ได้แก่ ปราศจากการสำรวมในศีล.

บทว่า **เย เย อลาภิโน ลาภํ** ความว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ปัจจัย เพราะเว้นจากมิจฉาชีพ และเพราะตนเป็นผู้มีบุญน้อย ภิกษุเหล่านั้นจะได้รับการนอบน้อม คือบูชา สรรเสริญ จักไม่มีในกาลนั้น คือในอนาคตกาลเลย.

บทว่า **สุเปสเลปิ เต ธีเร** ความว่า จักไม่คบภิกษุเหล่านั้น ผู้เป็นนักปราชญ์เพราะสมบูรณ์ด้วยปัญญา แม้มีศีลเป็นที่รักด้วยดี คือในอนาคต-กาล ภิกษุทั้งหลายผู้มีลาภ ก็ย่อมมุ่งแต่ลาภอย่างเดียวเท่านั้น.

บทว่า **มิลกฺขุรชนํ รตฺตํ** ได้แก่ ย้อมแล้ว ย้อมด้วยผลมะเดื่อกลายเป็นสีดำ. จริงอยู่ บทนี้เป็นบทสมาส, ท่านแสดงถึงการเปล่งเสียงที่ออกทางจมูก เพื่อสะดวกแก่การกล่าวคาถา.

บทว่า **ครหนฺตา สกํ ธชํ** ได้แก่ พากันติเตียนผ้ากาสาวะ อันเป็น

ธงชัยของตนเสีย. จริงอยู่ ผ้ากาสาวะ ชื่อว่าเป็นธงชัยของพวกบรรพชิต ในพระศาสนา.

บทว่า **ติตฺถิยานํ ธชํ เกจิ** ความว่า บางพวกรู้ว่าเป็นสมณศากย-บุตรอยู่นั้นแล แต่ก็จักนุ่งห่มผ้าขาว อันเป็นธงชัยของพวกเดียรถีย์ ผู้มีผ้านุ่งสีขาว.

บทว่า **อคารโว จ กาสาเว** ความว่า ความไม่เคารพ คือความไม่นับถือผ้ากาสาวะ อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ จักมีแก่ภิกษุเหล่านั้นในอนาคตกาล.

บทว่า **ปฏิสงฺขา จ กาสาเว** ความว่า จักไม่มีการใช้สอยผ้ากาสาวะแม้เพียงการพิจารณา โดยนัยเป็นต้นว่า เราพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงใช้สอยจีวร ดังนี้.

พระเถระ เมื่อจะชักเอาฉัททันตชาดกขึ้นเป็นอุทาหรณ์[๑] ในตอนที่ช้างฉัททันต์ ทำความเคารพผ้ากาสาวะด้วยคิดว่า ผู้ใช้สอยผ้ากาสาวะมีความเคารพนับถือผ้ากาสาวะมาก พึงงดเว้นจากทุจริตได้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อภิภูตสฺส ทุกฺเขน** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สลฺลวิทฺธสฺส** ได้แก่ ถูกลูกศรอันอาบด้วยยาพิษอย่างหนาแทงเข้าแล้ว, ต่อแต่นั้นนั่นแล ก็ถูกความทุกข์อย่างใหญ่หลวงครอบงำ. บทว่า **รุปฺปโต** ได้แก่ เพราะถึงความวิการแห่งสรีระ.

บทว่า **มหาโฆรา** ความว่า ความกลัว พิจารณาแล้วมากไปด้วยความเคารพ จนไม่ห่วงใยในร่างกายและชีวิต คือไม่อาจจะให้ความคิดเป็นไปในทางอื่นได้ ได้มีแล้วแก่พระยาช้างฉัททันต์.

๑. ขุ. ชา. ๒๗/ข้อ ๒๓๒๗.

ก็พระโพธิสัตว์ ในกาลที่เสวยพระชาติเป็นพระยาช้างฉัททันต์ ถูกนายโสณุตระพราน ผู้ยืนหลบในที่ซ่อนตัว ยิงด้วยลูกศรที่กำซาบด้วยยาพิษแล้ว ถูกทุกข์อย่างใหญ่หลวงครอบงำ จึงจับเขาแล้ว ครั้นพอเห็นผ้ากาสาวะที่คลุมกายเขาเข้า จึงคิดว่า ผู้นี้คลุมกายด้วยผ้ากาสาวะ อันเป็นธงชัยของพระอริยเจ้า เราไม่พึงเบียดเบียนเลย ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปตั้งไว้เฉพาะซึ่งเมตตาจิต ในนายพรานนั้นแล้ว แสดงธรรมเป็นเบื้องแรก. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

พระยาช้าง ผู้มีจิตไม่ประทุษร้าย ถูกยิงด้วยลูกศร
อันกำซาบหนาด้วยยาพิษ ได้กล่าวกะนายพรานว่า แน่ะ
สหายเอ๋ย เพื่อประโยชน์อะไร หรือเพื่อสิ่งใด จึงมุ่งฆ่า
เรา หรือว่าความพยายามนี้ ท่านทำเพื่อใคร ดังนี้เป็นต้น.

พระเถระเมื่อจะแสดงเนื้อความนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ฉทฺทนฺโต หิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุรตฺตํ อรหทฺธชํ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงผ้ากาสาวะที่นายโสณุตระพราน คลุมร่างกายแล้ว. บทว่า **อภณิ** แปลว่า ได้กล่าวแล้ว. บทว่า **คาถา** แปลว่า ซึ่งคาถาทั้งหลาย.

บทว่า **คโช** แปลว่า พระยาช้างฉันทันต์. บทว่า **อตฺโถปสํ หิตา** ชื่อว่า หิตะ เพราะอิงอาศัยประโยชน์ อธิบายว่า ประกอบแล้วด้วยประโยชน์.

บทว่า **อนิกฺกสาโว** ในคาถาที่พระยาช้างฉัททันต์กล่าวแล้ว ได้แก่ ชื่อว่า กสาวะ เพราะมีกิเลสดุจน้ำฝาด มีราคะเป็นต้น. บทว่า **ปริทหิสฺสติ**

ความว่า จักใช้สอย ด้วยการนุ่งห่ม และปูลาด. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ปริธสฺสติ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **อเปโต ทมสจฺเจน** ความว่า ปราศจาก พรากจาก คือ สละจากการข่มอินทรีย์ และวจีสัจจะที่เป็นฝักฝ่ายแห่งปรมัตถสัจจะ.

บทว่า **น โส** ความว่า บุคคลนั้น คือผู้รู้เห็นปานนั้น ย่อมไม่ควร เพื่อจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

บทว่า **วนฺตกสาวสฺส** ความว่า พึงเป็นผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดคายออก แล้ว ทิ้งแล้ว คือละได้แล้วด้วยมรรค ๔.

บทว่า **สีเลสุ** คือในปาริสุทธิศีล ๔. บทว่า สุสมาหิโต แปลว่า ตั้งมั่นแล้วด้วยดี.

บทว่า **อุเปโต** ได้แก่ เข้าไปประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการข่ม อินทรีย์ และด้วยสัจจะมีประการดังที่กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า **ส เว** ความว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้น ย่อมควร (เพื่อจะนุ่งห่ม) ผ้ากาสาวะอันมีกลิ่นหอมนั้น โดยส่วนเดียวแท้.

บทว่า **วิปนฺนสีโล** คือผู้มีศีลขาดแล้ว. บทว่า **ทุมฺเมโธ** ได้แก่ ไม่มีปัญญา คือปราศจากปัญญาเป็นเครื่องที่จะชำระศีล (ให้บริสุทธิ์).

บทว่า **ปากโฏ** ได้แก่ ปรากฏ คือประกาศว่า ผู้นี้เป็นคนทุศีล, หรือปรากฏ คือมีอินทรีย์อันปรากฏแล้ว เพราะเหตุที่คนมีอินทรีย์อัน ฟุ้งซ่านแล้ว. บทว่า **กามการิโย** ได้แก่ เพราะขาดจากความสำรวม จึงเป็นผู้ทำตามใจปรารถนา, หรือกระทำตามความใคร่ของกามและของมาร.

บทว่า **วิพฺภนฺตจิตฺโต** ได้แก่ ผู้มีจิตฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณ์เป็นต้น. บทว่า **นิสฺสุกฺโก** ได้แก่ ไม่ขวนขวาย คือปราศจาก. ธรรมฝ่ายขาว เว้นจากหิริโอตตัปปะ, หรือปราศจากการขวนขวายในการบำเพ็ญกุศลธรรมให้ถึงพร้อม.

บทว่า **วีตราโค** คือมีฉันทราคะไปปราศแล้ว. บทว่า **โอทาตมน-สงฺกปฺโป** ได้แก่ มีความตรึกในใจสะอาดและบริสุทธิ์ หรือมีความดำริอันไม่ชุ่นมัว.

บทว่า **กาสาวํ กึ กริสฺสติ** ความว่า ผู้ใดไม่มีศีล, ผ้ากาสาวะจักสำเร็จประโยชน์แก่ผู้นั้นได้อย่างไรเล่า, คือเพศบรรพชิตของเขาจะเป็นเช่นกับถูกแต่งให้วิจิตรภายนอกฉะนั้น.

บทว่า **ทุฏฺฐจิตฺตา** ได้แก่ ผู้มีจิตถูกโทษแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้นประทุษร้ายแล้ว. บทว่า อนาทรา ได้แก่ จักเป็นผู้ปราศจากความเอื้อเฟื้อ คือไม่มีความเคารพ ในพระศาสดา ในพระธรรม และในกันและกัน (ในพระสงฆ์).

บทว่า **ตาทีนํ เมตฺตจิตฺตานํ** ความว่า ผู้มีหัวใจประกอบพร้อมแล้วด้วยเมตตาภาวนา บรรลุถึงความเป็นผู้คงที่ ในอารมณ์มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น มีคุณอันโอฬาร เพราะบรรลุพระอรหัตนั้นนั่นแล. ก็คำทั้งสองนี้ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ.

บทว่า **นิคฺคณฺหิสสนฺติ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ถูกเบียด-เบียนแล้ว ก็จักหลีกไปโดยประการใด จักถูกเบียดเบียนโดยประการนั้น ด้วยความไม่เคารพและความกลัวในตนว่า ภิกษุทั้งหลายเห็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้นแล้ว เมื่อจะทำการยกย่อง จักไม่สำคัญพวกเราผู้มีศีลวิบัติเป็นอันมาก.

บทว่า **สิกฺขาเปนฺตาปิ** ได้แก่ แม้ให้ศึกษาอยู่. จริงอยู่ บัดนี้ ท่านแสดงเป็นกัตตุวาจก ลงในกรรมวาจก. บทว่า **เถเรหิ** ได้แก่ อันพระ-อาจารย์และอุปัชฌาย์ของตน.

บทว่า **จีวรธารณํ** นี้ เป็นเพียงแสดงถึงข้อปฏิบัติของสมณะ ความว่า เพราะฉะนั้น จึงให้ศึกษาอยู่ โดยนัยเป็นต้นว่า เธอพึงก้าวไปอย่างนี้, เธอพึงถอยกลับอย่างนี้ ดังนี้.

บทว่า **น สุณิสฺสนฺติ** ความว่า จักไม่ยอมรับฟังโอวาท.

บทว่า **เต ตถา สิกฺขิตา พาลา** ความว่า ภิกษุพวกที่โง่เขลาเหล่านั้น แม้อาจารย์และพระอุปัชฌาย์ให้ศึกษาอยู่ ก็ไม่ยอมศึกษา เพราะไม่มีความเอื้อเฟื้อ.

บทว่า **นาทิยิสฺสนฺตุปชฺฌาเย** ความว่า ไม่ยอมทำความเอื้อเฟื้อในพระอุปัชฌาย์และในพระอาจารย์ คือไม่ดำรงในคำสั่งสอนของพระ-อุปัชฌาย์เป็นต้นเหล่านั้น. ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร ? เปรียบเหมือนม้าพิการ ไม่เอื้อเฟื้อนายสารถีฉะนั้น. ความว่า ภิกษุแม้เหล่านั้น ย่อมไม่กลัว คือไม่ยินดีในพระอุปัชฌาย์และพระอาจารย์ เปรียบเหมือนม้าพิการคือม้าโกง ย่อมไม่เอื้อเฟื้อต่อนายสารถีผู้ฝึกม้า คือไม่ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของนายสารถีนั้นฉะนั้น.

คำว่า **เอวํ** เป็นต้น เป็นคำลงท้ายของเรื่องที่กล่าวไว้แล้วนั่นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวํ** แปลว่า โดยประการดังกล่าวไว้แล้ว. บทว่า **อนาคตทฺธานํ** ได้แก่ ในกาลที่ยังไม่มาถึง คือในอนาคต-กาล.

พระเถระเมื่อจะแสดงถึงกาลนั้นนั่นแหละ โดยสรุป จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ปตฺเต กาลมฺหิ ปจฺฉิเม** ในกาลภายหลังแต่ตติยสังคายนาดังนี้.

ก็ปัจฉิมกาลในคำนั้นเป็นไฉน ? อาจารย์บางพวกตอบว่า ตั้งแต่ตติยสังคายนามา จัดเป็นปัจฉิมกาล, อาจารย์บางพวกไม่รู้คำนั้นเลย. จริงอยู่ ยุคแห่งพระศาสนามี ๕ ยุค คือวิมุตติยุค สมาธิยุค ศีลยุค สุตยุต และทานยุค. บรรดายุคเหล่านั้น ยุคแรกจัดเป็นวิมุตติยุค, เมื่อวิมุตติยุคนั้น อันตรธานแล้ว สมาธิยุคก็เป็นไป, แม้เมื่อสมาธิยุคนั้น อันตรธานแล้ว ศีลยุคก็เป็นไป, แม้เมื่อศีลยุคนั้น อันตรธานแล้ว สุตยุคก็เป็นไปทีเดียว. ก็ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ประดับประคอง ปริยัตติธรรมและพาหุสัจจะให้ดำรงอยู่ได้ โดยอย่างเดียวหรือสองอย่าง เพราะค่าที่คนมุ่งถึงลาภเป็นต้น. ก็ในคราวใด ปริยัตติธรรมมีมาติกาเป็นที่สุด ย่อมอันตรธานไปทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมา จักเหลือก็เพียงเพศเท่านั้น ในคราวนั้นคนทั้งหลายจะพากันรวบรวมเอาทรัพย์ตามมีตามได้แล้ว เสียสละโดยมุ่งให้ทาน, เล่ากันว่า การปฏิบัตินั้น จัดเป็นสัมมาปฏิบัติครั้งสุดท้ายของคนเหล่านั้น. บรรดายุคเหล่านั้น ตั้งแต่สุตยุคมา จัดเป็นปัจฉิมกาล, อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ตั้งแต่ศีลยุคมา จึงจัดเป็นปัจฉิมกาลก็มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุรา อาคจฺฉเต เอตํ** ความว่า ภัยอย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ที่เรากล่าวแล้วแก่พวกท่านทั้งหลายนั้น ย่อมมาในอนาคตอย่างนี้ก่อน คือจักมาจนถึงในกาลนั้นนั่นแล.

บทว่า **สุพฺพจา** ได้แก่ เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือประกอบพร้อมด้วยธรรมอันกระทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อธิบายว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของครูทั้งหลาย คือมีปกติรับโอวาทเบื้องขวา. บทว่า **สขิลา** ได้แก่ มีใจอ่อนโยน.

บทว่า **เมตฺตจิตฺตา** ได้แก่ มีจิตประกอบพร้อมด้วยเมตตา มีอันนำประโยชน์เข้าไปให้สัตว์ทั้งปวงเป็นลักษณะ.

บทว่า **การุณิกา** ได้แก่ ประกอบแล้วด้วยกรุณา คือประกอบพร้อมแล้วด้วยความกรุณา มีการประพฤติปลดเปลื้องทุกข์ของสัตว์เหล่าอื่น.

บทว่า **อารทฺธวีริยา** ได้แก่ มีความเพียร เพื่ออันละเสียซึ่งอกุศลทั้งหลายให้ถึงพร้อม.

บทว่า **ปหิตตฺตา** ได้แก่ มีจิตอันส่งตรงไปเฉพาะพระนิพพาน.

บทว่า **นิจฺจํ** ได้แก่ ตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า **ทฬฺหปรกฺกมา** ได้แก่ มีความเพียรมั่นคง.

บทว่า **ปมาทํ** ได้แก่ ความประมาท คือการไม่ตั้งไว้ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย. สมดังที่ตรัสไว้ว่า[๑]:-

> **ในข้อนั้น ความประมาทเป็นไฉน, การปล่อยจิตไปการตามเพิ่มให้ซึ่งความปล่อยจิตในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือการทำการบำเพ็ญกุศลธรรมโดยไม่เคารพ** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อปฺปมาทํ** ได้แก่ ความไม่ประมาท, ความไม่ประมาทนั้น

๑. อภิ. วิ. ๓๕/ข้อ ๘๖๓.

บัณฑิตพึงทราบโดยตรงกันข้ามจากความประมาทเถิด. ก็โดยความหมาย ชื่อว่าความไม่ประมาท ก็คือการไม่อยู่ปราศจากสติ, และคำนั้น เป็นชื่อของการเข้าไปตั้งสติไว้มั่นคง. จริงอยู่ ในข้อนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้

เพราะสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ทั้งหมด มีความประมาทเป็นมูล และสิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล ฉะนั้น ท่านทั้งหลายพึงเห็นความประมาท โดยความเป็นภัย คือโดยความเป็นอุปัทวะแล้ว และพึงเห็นความไม่ประมาท โดยความปลอดภัย คือโดยไม่มีอุปัทวะแล้ว พึงเจริญอัฏฐังคิกมรรค คืออริยมรรค มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ที่สงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๓ มีศีลขันธ์เป็นต้น อันเป็นยอดแห่งข้อปฏิบัติ ด้วยความไม่ประมาทเถิด, ท่านจะถูกต้อง คือกระทำให้แจ้ง ซึ่งอมตธรรมได้แก่พระนิพพาน ให้เกิดขึ้นในสันดานของตนได้, ครั้นเข้าถึงทัสสนมรรค (โสดาปัตติมรรค) แล้ว ก็เจริญด้วยการทำมรรค ๓ เบื้องบนให้บังเกิดขึ้นอีก ท่านบำเพ็ญภาวนาจักถึงที่สุดยอดได้ ก็ด้วยความไม่ประมาท ด้วยประการฉะนี้แล.

พระเถระ กล่าวสั่งสอนบริษัทที่ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้แล. ก็คาถาพยากรณ์ความเป็นพระอรหัตเหล่านี้ทั้งหมด ได้มีแล้วแก่พระเถระนี้แล.

จบอรรถกถาปุสสเถรคาถาที่ ๑

๒. สารีปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยสัมมาปฏิบัติของภิกษุ

พระสารีบุตรเถระ ครั้นสำเร็จแห่งสาวกบารมีญาณ ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดีอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทำประโยชน์แก่หมู่สัตว์วันหนึ่งเมื่อพยากรณ์อรหัตผลโดยมุขะ คือประกาศความประพฤติของตนแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาความว่า

[๓๙๖] **ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความดำริชอบ ไม่ประมาท ยินดีแต่เฉพาะกรรมฐานภาวนาอันเป็นธรรมภายใน มีใจมั่นคงอย่างยิ่ง อยู่ผู้เดียว ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าภิกษุ ภิกษุเมื่อบริโภคอาหารจะเป็นของสดหรือของแห้งก็ตาม ไม่ควรติดใจจนเกินไป ควรเป็นผู้มีท้องพร่องมีอาหารพอประมาณ มีสติอยู่ การบริโภคอาหารยังอีก ๔-๕ คำจะอิ่ม ควรงดเสีย แล้วดื่มน้ำเป็นการสมควรเพื่ออยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว อนึ่ง การนุ่งห่มจีวรอันเป็นกัปปิยะ นับว่าเป็นประโยชน์ จัดว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว การนั่งขัดสมาธินับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุ ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ภิกษุรูปใดพิจารณาเห็นสุข โดยความเป็นทุกข์ พิจารณาเห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศรปักอยู่ที่ร่าง ความถือมั่นว่าเป็น**

ตัวเป็นตนในอทุกขมสุขเวทนา ไม่ได้มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้น จะพึงติดอยู่ในโลกอย่างใด ด้วยกิเลสอะไร ภิกษุผู้มีความปรารถนาลามกเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม ได้สดับน้อย ไม่เอื้อเฟื้อ อย่าได้มาในสำนักของเราแม้ในกาลไหนๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรด้วยการให้โอวาทบุคคลเช่นนั้นในหมู่สัตว์โลกนี้ อนึ่ง ขอให้ภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นนักปราชญ์ ตั้งมั่นอยู่ในศีล ประกอบใจให้สงบระงับเป็นเนืองนิตย์ จงมาประดิษฐานอยู่บนศีรษะของเราเถิด ภิกษุใดประกอบด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า ยินดีในธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมพลาดนิพพาน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ส่วนภิกษุใด ละธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ยินดีในอริยมรรคอันเป็นทางไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นธรรมเกษม จากโยคะอย่างยอดเยี่ยม พระอรหันต์ทั้งหลาย อยู่ในสถานที่ใด เป็นบ้านหรือป่าก็ตาม ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม สถานที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์ คนผู้แสวงหากามย่อมไม่ยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นใด ท่านผู้ปราศจากความกำหนัด จักยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้น เพราะท่านเหล่านั้นไม่เป็นผู้แสวงหากาม บุคคลควรเห็นท่านผู้มีปัญญาชี้โทษมีปกติกล่าวข่มขี่ เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้

ควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบกับบัณฑิตเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีชั่วเลย นักปราชญ์ก็ควรโอวาท สั่งสอน ควรห้ามผู้อื่นจากธรรมที่มิใช่ของสัตบุรุษ แต่บุคคลเห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของสัตบุรุษเท่านั้น ไม่เป็นที่รักใคร่ของอสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้วมีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอยู่ เมื่อพระองค์กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ เราผู้มุ่งประโยชน์ตั้งใจฟัง การตั้งใจฟังของเรานั้นไม่ไร้ประโยชน์ เราเป็นผู้หมดอาสวะ เป็นผู้หลุดพ้นพิเศษ เราไม่ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อปุพเพนิวาสญาณ ทิพยจักขุญาณ เจโตปริยญาณ อิทธิวิธี จุตูปปาตญาณ ทิพโสตญาณ อันเป็นธาตุบริสุทธิ์ มาแต่ปางก่อนเลย แต่คุณธรรมของสาวกทั้งหมดได้มีขึ้นแก่เรา พร้อมกับการบรรลุมรรคผลเหมือนคุณธรรม คือพระสัพพัญญุตญาณ ได้มีแก่พระพุทธเจ้าฉะนั้น มียักษ์ตนหนึ่งมากล่าวว่า มีภิกษุหัวโล้นรูปหนึ่งชื่ออุปติสสะ เป็นพระเถระผู้อุดมด้วยปัญญา ห่มผ้าสังฆาฏินั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้กำลังเข้าสมาบัติอันไม่มีวิตก ในขณะถูกยักษ์ตีศีรษะ ก็ยังประกอบด้วยธรรมคือความนิ่งอย่างประเสริฐ ภูเขาหินล้วนตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด ภิกษุย่อมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาเพราะสิ้นโมหะ

ก็ฉันนั้น ความชั่วช้าเพียงเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏเหมือนเท่าก้อนเมฆที่ลอยอยู่บนท้องฟ้า แก่ภิกษุผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน แสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ เราไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต เราเป็นผู้มีสติสัมป-ชัญญะจักละทิ้งร่างกายนี้ไป ไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต รอคอยเวลาตายอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงานฉะนั้น ความตายนี้ มีแน่นอนในสองคราว คือในเวลาแก่หรือในเวลาหนุ่ม ที่จะไม่ตายเลยย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญแต่สัมมาปฏิบัติเถิด ขอจงอย่าได้ปฏิบัติผิดพินาศเสียเลย ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย เมืองที่ตั้งอยู่ชายแดน เขาคุ้มครองป้องกันดีทั้งภายนอกและภายในฉันใด ท่านทั้งหลายก็จงคุ้มครองตนฉันนั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปเสียแล้ว ต้องพากันไปเศร้าโศกยัดเยียดอยู่ในนรก ภิกษุผู้สงบระงับ งดเว้นโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมได้ เหมือนลมพัดรบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น ภิกษุผู้สงบระงับ งดเว้นจากโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ได้ลอยบาปธรรมเสียได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น

ภิกษุผู้สงบระงับละเว้นกองกิเลสและกองทุกข์ ที่เป็นเหตุ
ทำให้เกิดความคับแค้น มีใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว มีศีลงาม
เป็นนักปราชญ์พึงทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลไม่ควรคุ้นเคย
ในบุคคลบางพวกจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม หรือ
เบื้องต้นเขาจะเป็นคนดี ตอนปลายเป็นคนไม่ดีก็ตาม
นิวรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทธะ ๑
อุทธัจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองจิต
สมาธิจิตของภิกษุผู้มีปกติชอบอยู่ด้วยความไม่ประมาท
ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยมีสักการะ ๑
ด้วยไม่มีผู้สักการะ ๑ นักปราชญ์เรียกบุคคลผู้เพ่งธรรม
อยู่เป็นปกติ พากเพียรเป็นเนืองนิตย์ พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญาสุขุม สิ้นความยึดถือและความยินดีว่าเป็น
สัตบุรุษ มหาสมุทร ๑ แผ่นดิน ๑ ภูเขา ๑ และแม้
ลม ๑ ไม่ควรเปรียบเทียบความหลุดพ้นกิเลสอย่าง
ประเสริฐของพระศาสดาเลย พระเถระผู้ยังพระธรรมจักร
อันพระศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม ผู้มีปัญญา
มาก มีจิตมั่นคง เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและไฟ ย่อม
ไม่ยินดียินร้าย ภิกษุผู้บรรลุปัญญาบารมีธรรมแล้ว มี
ปัญญาเครื่องตรัสรู้มากเป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่ ไม่ใช่เป็น
คนเขลา ทั้งไม่เหมือนคนเขลา เป็นผู้ดับความทุกข์ร้อน
ได้ทุกเมื่อ ท่องเที่ยวไปอยู่ เรามีความคุ้นเคยกับ

พระศาสดามาก เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว
ปลงภาระหนักลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ
แล้ว ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด
นี้เป็นอนุสาสนีของเรา เราพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว
จักปรินิพพาน.

จบสารีปุตตเถรคาถา

อรรถกถาสาริปุตตเถรคาถาที่ ๒[๑]

คาถาของ ท่านพระสาริปุตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยถาจารี **ยถาสโต** ดังนี้, ก็เรื่องของท่านพระมหาโมคคัลลานเถระนั้น บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้แล.

ในอดีตกาล ในที่สุดแห่งอสงไขยกำไรแสนกัป แต่กัปนี้ไป ท่านพระสารีบุตรบังเกิดแล้วในตระกูลพราหมณ์มหาศาล โดยมีชื่อว่า **สรทมาณพ.** ท่านพระมหาโมคคัลลานะ บังเกิดแล้วในตระกูลคฤหบดีมหาศาล โดยมีชื่อว่า **สิริวัฑฒกุมภัณฑี.** คนทั้งสองนั้นได้เป็นสหายร่วมเล่นฝุ่นด้วยกัน.

ในบรรดาคน ๒ คนนั้น สรทมาณพพอบิดาล่วงลับดับชีพแล้ว ก็ครอบครองทรัพย์สมบัติอันเป็นของมีประจำตระกูล วันหนึ่งไปในที่ลับคนคิดว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์เหล่านี้ ย่อมมีความตายเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน, เพราะฉะนั้น เราควรเข้าไปบวชแสวงหาโมกขธรรมเถิด ดังนี้แล้ว จึง

๑. บาลีเป็นสารีปุตตเถรคาถา.

เข้าไปหาสหาย กล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย ! เรามีความประสงค์จะบวช, ท่านเล่า ! จักสามารถเพื่อจะบวชได้ไหม, เมื่อเพื่อนตอบว่า เราไม่สามารถจะบวชได้ จึงกล่าวว่า ก็ตามใจเถอะ เราจักบวชคนเดียวก็ได้ ดังนี้แล้ว จึงให้คนใช้เปิดประตูเรือนคลังลำหรับเก็บรัตนะออกมา ให้มหาทานแก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น แล้วไปยังเชิงบรรพต บวชเป็นฤาษี. บรรดาบุตรพราหมณ์ประมาณ ๗๔,๐๐๐ คน ได้พากันออกบวชตามสรทมาณพนั้นแล้ว. สรทมาณพนั้นทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดขึ้นแล้ว ก็บอกการบริกรรมกสิณแก่พวกชฎิลแม้เหล่านั้น. พวกชฎิลแม้เหล่านั้นทั้งหมด ก็พากันทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดขึ้นแล้ว.

สมัยนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า อโนมทัสสี ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงยังพระธรรมจักรอันประเสริฐให้เป็นไปแล้ว ทรงยังหมู่สัตว์ให้ข้ามพ้นจากห้วงน้ำใหญ่ คือสงสาร วันหนึ่ง จึงคิดว่า เราจักทำการสงเคราะห์สรทดาบส และพวกอันเตวาสิก ดังนี้ พระองค์เดียวไม่มีใครเป็นที่สอง ทรงถือเอาบาตรและจีวรเสด็จไปโดยอากาศ ตรัสว่า ดาบสจงรู้เราว่าเป็นพระพุทธเจ้าเถิด ดังนี้ เมื่อดาบสกำลังเห็นอยู่นั่นแหละ จึงเสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนเหนือปฐพี.

สรทดาบส จึงใคร่ครวญถึงมหาปุริสลักษณะในสรีระของพระศาสดา ถึงความตกลงใจว่า บุคคลนี้ คือพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแน่แท้ จึงทำการต้อนรับปูลาดอาสนะถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวายแล้ว สรทดาบสนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ใกล้พระศาสดา.

สมัยนั้น พวกอันเตวาสิกของสรทดาบสนั้น เป็นชฎิลมีประมาณ ๗๔,๐๐๐ คน พากันถือเอาผลไม้น้อยใหญ่ที่ประณีตอย่างยิ่ง มีโอชารสดีมาแล้ว เห็นพระศาสดา เกิดมีความเลื่อมใส และแลดูอาการที่อาจารย์และพระศาสดานั่ง จึงกล่าวว่า อาจารย์ เมื่อก่อนพวกเราเข้าใจว่า ไม่มีใครยิ่งใหญ่เกินกว่าท่าน แต่บุรุษนี้ เห็นจะยิ่งใหญ่กว่าท่านเป็นแน่. สรทดาบสตอบว่า พ่อทั้งหลาย นี่พวกพ่อพูดอะไรกัน พวกพ่อปรารถนาจะทำภูเขาสิเนรุ ซึ่งสูงตั้ง ๖,๘๐๐,๐๐๐ โยชน์ ให้เสมอกับเมล็ดพันธุ์ผักกาดได้อย่างไร พวกท่านอย่าเอาเราไปเปรียบกับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเลย.

ครั้งนั้น พวกดาบสนั้นฟังคำของอาจารย์แล้ว พากันคิดว่า บุรุษนี้เป็นผู้ยิ่งใหญ่หนอ ทั้งหมดจึงพากันหมอบลงที่แทบเท้า ถวายบังคมพระศาสดา.

ครั้งนั้น อาจารย์กล่าวกะพวกอันเตวาสิกนั้นว่า แน่ะพวกพ่อ ไทยธรรมของพวกเรา ที่จะสมควรแด่พระศาสดา ไม่มีเลย, และพระศาสดาเสด็จมาในที่นี้ ในเวลาภิกขาจาร, เอาเถอะ พวกเราจักถวายไทยธรรมตามกำลัง, พวกท่านจงนำผลไม้น้อยใหญ่ที่ประณีตนั้นมาเถิด ครั้นให้นำมาแล้ว ล้างมือให้สะอาดแล้ว ตนเองจึงวางไว้ในบาตรของพระตถาคต และพอพระศาสดารับผลไม้น้อยใหญ่ พวกเทวดาก็เดิมทิพยโอชาลง.

ดาบสทำการกรองน้ำถวายเอง. ต่อแต่นั้น เมื่อพระศาสดาประทับนั่งทำโภชนกิจให้เสร็จสิ้นแล้ว ดาบสก็เรียกอันเตวาสิกทั้งหมดมานั่ง กล่าวสารณียกถาในสำนักของพระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า อัครสาวกทั้งสอง จงมาพร้อมกับภิกษุสงฆ์เถิด. อัครสาวกทั้งสองนั้น

ทราบพระดำริของพระศาสดาแล้ว ในขณะนั้น จึงมีพระขีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร พากันมาไหว้พระศาสดาแล้ว ยืน ณ ที่สมควร ข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น สรทดาบสจึงเรียกพวกอันเตวาสิกมาว่า พวกพ่อ พึงเอาอาสนะดอกไม้ทำการบูชาพระศาสดาและภิกษุสงฆ์เถิด เพราะฉะนั้น จงเอาดอกไม้มาเถิด. ในขณะนั้นนั่นเอง พวกอันเตวาสิกนั้น นำเอาดอกไม้ที่ถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น ด้วยฤทธิ์แล้ว ปูลาดเป็นอาสนะดอกไม้ประมาณโยชน์หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า, ประมาณ ๗ คาวุต แก่พระอัครสาวกทั้งสอง ประมาณกึ่งโยชน์แก่พวกพระภิกษุที่เหลือ ปูลาดประมาณ ๑ อุสภะ แก่ภิกษุสงฆ์นวกะ. เมื่อพวกอันเตวาสิกนั้นพากันปูลาดอาสนะเรียบร้อยแล้วอย่างนั้น สรทดาบสจึงยืนประคองอัญชลีข้างหน้าพระตถาคต กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเสด็จขึ้นบนอาสนะดอกไม้นี้เพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้แล้ว. เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้ว อัครสาวกทั้งสองและพวกภิกษุที่เหลือ ต่างก็พากันนั่งบนอาสนะที่ถึงแล้วแก่ตนๆ. พระศาสดาตรัสว่า ขอผลเป็นอันมากจงสำเร็จแก่ดาบสเหล่านั้นเถิด แล้วทรงเข้านิโรธสมาบัติ. พระอัครสาวกทั้งสองก็ดี ภิกษุที่เหลือก็ดี ทราบว่าพระศาสดาเข้าสมาบัติแล้ว จึงพากันเข้านิโรธสมาบัติบ้าง. ดาบสได้ยืนกั้นฉัตรดอกไม้ตลอด ๗ วัน อันหาระหว่างมิได้. ฝ่ายอันเตวาสิกนอกนี้ พากันบริโภคมูลผลาผลในป่าแล้ว ในกาลที่เหลือก็พากันยืนประคองอัญชลี.

พอล่วง ๗ วัน พระศาสดาก็เสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ตรัส

เรียกนิสภเถระอัครสาวกมาว่า เธอจงอนุโมทนาอาสนะดอกไม้ของดาบสทั้งหลายเถิด. พระเถระดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ได้กระทำการอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่ดาบสเหล่านั้นแล้ว. ในที่สุดแห่งเทศนาของพระเถระนั้น พระศาสดาตรัสเรียกอโนมเถระอัครสาวกที่สอง (ฝ่ายซ้าย) มาว่า แม้เธอก็จงแสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านี้บ้างเถิด.

แม้พระอโนมเถระนั้น ก็พิจารณาถึงพระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎกแล้ว จึงแสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม แม้ของพระอัครสาวกทั้งสองไม่ได้มีแล้วแก่คน แม้สักคนเดียว. ในที่สุดเทศนา เว้นสรทดาบสเสีย พวกชฎิลที่เหลือทั้งหมดประมาณ ๗๔,๐๐๐ คน ก็บรรลุพระอรหัต. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด. ในบัดดลนั้นเอง พวกชฎิลนั้นเป็นผู้มีเพศแห่งดาบสอันตรธานไปแล้ว เป็นผู้ทรงบริขาร ๘ อันประเสริฐ ได้เป็นราวกะพระเถระอายุ ๖๐ ปี.

ฝ่ายสรทดาบส ตั้งความปรารถนาว่า โอหนอ แม้ตัวเรา พึงได้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือนพระนิสภเถระนี้เถิด ดังนี้ ในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม เป็นผู้ส่งใจไปในที่อื่นเสีย เพราะค่าที่ตนเกิดความปริวิตกขึ้น จึงไม่สามารถจะบรรลุแจ้งมรรคและผลได้. ลำดับนั้น สรทดาบสจึงถวายบังคมพระตถาคตแล้วตั้งความปรารถนาไว้เหมือนอย่างนั้น. แม้พระศาสดาทรงเห็นว่าสรทดาบสนั้น จะสำเร็จความปรารถนาโดยหาอันตรายมิได้ จึงตรัสพยากรณ์

ว่า ตั้งแต่นี้ไปล่วงอสงไขยกำไรแสนกัป เธอจักชื่อว่า สารีบุตร เป็นอัครสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม ดังนี้แล้ว จึงตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จไปทางอากาศ.

ฝ่ายสรทดาบส ไปหาสิริวัฑฒะผู้เป็นสหายแล้วกล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย เราปรารถนาตำแหน่งอัครสาวก ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม ผู้จะอุบัติในอนาคตกาล ณ บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า อโนมทัสสี, แม้ท่าน ก็จงปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่สอง (ฝ่ายซ้าย) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นบ้างเถอะ. สิริวัฑฒะได้ฟังคำแนะนำนั้นแล้ว จึงให้ปรับพื้นที่ประมาณ ๘ กรีส ใกล้ประตูที่อยู่ของตนให้สม่ำเสมอแล้ว เกลี่ยดอกไม้ทั้งหลายมีดอกบวบขมเป็นที่ ๕ แล้วให้สร้างมณฑปมุงด้วยดอกอุบลเขียวแล้ว ปูลาดอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้า และปูลาดอาสนะสำหรับพวกภิกษุ ตระเตรียมสักการะและสัมมานะเป็นอันมากแล้ว ให้สรทดาบสนิมนต์พระศาสดา ยังมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วันแล้ว ให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข นุ่งห่มผ้าอันควรแก่ค่ามากมายแล้ว ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นอัครสาวกที่ ๒.

ถึงพระศาสดาก็ทรงเล็งเห็นว่า เขาจะสำเร็จความปรารถนาโดยหาอันตรายมิได้ จึงทรงพยากรณ์โดยนัยดังกล่าวแล้ว ทรงกระทำอนุโมทนาภัตแล้วเสด็จหลีกไป. สิริวัฑฒะร่าเริงดีใจมาก บำเพ็ญกุศลกรรมจนตลอดชีวิต ในวาระจิตที่ ๒ บังเกิดในกามาวจรเทวโลก. สรทดาบสเจริญพรหมวิหาร ๔ บังเกิดในพรหมโลก.

จำเดิมแต่นั้น ท่านก็มิได้กล่าวถึงกรรมในระหว่างแม้แห่งบุคคลทั้งสองนั้นเลย. ก็ก่อนหน้าการอุบัติของพระผู้มีภาคเจ้าของพวกเรา สรท-

ดาบสถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณีชื่อว่า **รูปสารี** ในอุปติสสคาม ไม่ไกลกรุงราชคฤห์. ในวันนั้นนั่นเอง แม้สหายของเขา ก็ถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณี ชื่อว่า **โมคคัลลี** ในโกลิตคาม ไม่ไกลกรุงราชคฤห์นักเลย.

ได้ยินว่า สกุลทั้งสองนั้นเป็นสหายสืบเนื่องกันมา นับได้ ๗ ชั่ว-สกุลนั่นเทียว. ชนทั้งหลายได้ให้คัพภบริหารเริ่มตั้งแต่วันที่หนึ่งนั่นแล แก่ตระกูลทั้งสองนั้น. โดยล่วงไป ๑๐ เดือน แม่นม ๖๖ คนได้พากันบำรุงคนทั้งสองที่เกิดแล้ว, ในวันตั้งชื่อ พวกญาติได้ทำการตั้งชื่อบุตรของนางพราหมณีรูปสารีว่า **อุปติสสะ** เพราะเป็นบุตรแห่งสกุลอันประเสริฐสุด ในอุปติสสคาม, ตั้งชื่อบุตรนอกนี้ว่า **โกลิตะ** เพราะเป็นบุตรแห่งสกุลอันประเสริฐสุดในโกลิตคาม. เด็กทั้งสองคนนั้นมีบริวารมากมาย เจริญวัยแล้ว ได้สำเร็จการศึกษาทุกอย่างแล้ว.

ครั้นวันหนึ่ง เมื่อคนทั้งสองนั้น ดูการเล่นมหรสพบนยอดภูเขา ณ กรุงราชคฤห์ เห็นมหาชนประชุมกันแล้ว มีโยนิโสมนสิการเกิดผุดขึ้น เพราะค่าที่คนมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงพากันคิดว่า คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดไม่ถึงร้อยปีก็จักตั้งอยู่ในปากแห่งความตาย ดังนี้แล้ว ได้ความสังเวช ทำความตกลงใจว่า พวกเราควรจะแสวงหาโมกขธรรม, และการจะแสวงหาโมกขธรรมนั้น ควรเพื่อจะได้การบรรพชาสักอย่างหนึ่ง จึงพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน พากันบวชในสำนักของสัญชัยปริพาชก. จำเดิมแต่กาลที่คนเหล่านั้นบวชแล้ว สัญชัยได้เป็นผู้ถึงความเลิศด้วยลาภและเลิศด้วยยศ.

โดยล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้น คนทั้งสองนั้นพากันยึดถือลัทธิของ

สัญชัยทั้งหมดแล้ว มองไม่เห็นสาระในลัทธินั้น จึงพากันออกจากลัทธินั้น ถามปัญหากะสมณพราหมณ์ ที่สมมติกันว่าเป็นบัณฑิตเหล่านั้นในที่นั้นๆ, สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกคนทั้งสองนั้นถามปัญหาแล้วแก้ปัญหาไม่ได้ โดยที่แท้คนทั้งสองต้องแก้ปัญหาแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น. คนทั้งสองนั้น ขณะแสวงหาโมกขธรรม ได้ทำกติกากันไว้แล้วอย่างนี้ว่า ในพวกเรา ผู้ใดบรรลุอมตธรรมก่อนกว่า ผู้นั้นจงบอกแก่คนนอกนี้ให้ทราบบ้าง.

ก็สมัยนั้น เมื่อพระศาสดาของพวกเราบรรลุพระอภิสัมโพธิญาณครั้งแรก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวรให้เป็นไปแล้ว ทรงทรมานพวกชฎิล ๑,๐๐๐ คน มีอุรุเวลกัสสปะเป็นต้น โดยลำดับแล้ว ประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ วันหนึ่ง อุปติสสปริพาชกไปยังอารามของปริพาชก มองเห็นท่านพระอัสสชิเถระ กำลังเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ จึงคิดว่า บรรพชิตผู้สมบูรณ์ด้วยอากัปกิริยาเห็นปานนี้ เราไม่เคยเห็นเลย, ชื่อว่า ธรรมอันสงบพึงมีในที่นี้ ดังนี้ จึงเกิดความเลื่อมใส รอท่าติดตามไปข้างหลังท่าน เพื่อจะถามปัญหา.

แม้พระเถระได้บิณฑบาตแล้ว ก็ไปยังโอกาสอันสมควร เพื่อจะทำการบริโภค, ปริพาชกจึงปูลาดตั่งสำหรับปริพาชกของตนถวายท่าน. ก็ในที่สุดภัตกิจ เขาได้ถวายน้ำจากคนโทน้ำของตนแก่ท่าน.

ปริพาชกนั้น กระทำอาจริยวัตรอย่างนั้นแล้ว การทำปฏิสันถารกับพระเถระผู้มีภัตกิจอันกระทำแล้ว จึงถามว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน, หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร. พระเถระแสดงอ้างถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเถระนั้น ถูกปริพาชกนั้นถามอีกว่า ก็พระศาสดา

ของท่านมีปกติกล่าวอะไร ดังนี้แล้วจึงตอบว่า เราจักแสดงความลึกซึ้งของพระศาสนานี้ จึงแสดงชี้แจงความที่ตนเป็นผู้ใหม่แล้ว และเมื่อจะกล่าวศาสนธรรมแก่ปริพาชกนั้นโดยสังเขป จึงกล่าวคาถาว่า ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด ดังนี้เป็นต้น. ปริพาชกได้ฟังสองบทแรกเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล อันสมบูรณ์ด้วยพันนัย, สองบทนอกนี้ จบลงในเวลาที่เป็นพระโสดาบันแล้ว.

ก็ในเวลาจบคาถา อุปติสสปริพาชกเป็นพระโสดาบัน กำหนดความวิเศษที่เหนือขึ้นไป ที่พระเถระยังมิให้เป็นไปว่า เหตุในข้อนี้ จักมีดังนี้แล้ว จึงกล่าวกับพระเถระว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อย่าแสดงพระธรรม-เทศนาให้สูงขึ้นไปเลย, เท่านี้ก็พอแล้ว, พระศาสดาของพวกเรา ประทับอยู่ในที่ไหน ? พระเถระตอบว่า ที่พระเวฬุวัน. อุปติสสะเรียนว่า ข้า-แต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงล่วงหน้าไปก่อนเถอะ กระผมจักเปลื้องปฏิญญาที่ให้ไว้กับสหายของกระผมก่อนแล้ว จักพาเขาไปดังนี้แล้ว ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทำประทักษิณ ๓ ครั้งแล้ว ส่งพระเถระไปแล้ว จึงได้ไปยังอาศรมของปริพาชก.

โกลิตปริพาชก มองเห็นอุปติสสปริพาชกกำลังเดินมาแต่ที่ไกลเทียว คิดว่า วันนี้เขามีหน้าตาแจ่มใส ไม่เหมือนในวันอื่น ๆ เลย, เห็นทีจักบรรลุอมตธรรมเป็นแน่แท้ ดังนี้แล้ว ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ จึงยกย่องการบรรลุคุณวิเศษของเขาแล้ว ถามถึงการบรรลุอมตธรรม. แม้อุปติสสะนั้นก็แสดงให้รู้ว่า ใช่ ! อาวุโส เราบรรลุอมตธรรมแล้ว ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถานั้นนั่นแหละแก่เขา. ในเวลาจบคาถา โกลิตะดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แล้วกล่าวว่า พระศาสดาของพวกเราประทับ

อยู่ที่ไหน ? อุปติสสะตอบว่า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน. โกลิตะกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเราไปกันเถอะ อาวุโส, จักได้เข้าเฝ้าพระศาสดา. อุปติสสะเป็นผู้บูชาอาจารย์แม้ตลอดกาลทั้งปวง, เพราะฉะนั้น ไปหาสัญชัยแล้ว ประกาศคุณของพระศาสดาแล้ว ได้เป็นผู้ประสงค์จะนำแม้สัญชัยนั้นไปยังสำนักพระศาสดาบ้าง.

สัญชัยปริพาชกนั้น เป็นผู้ถูกความหวังในลาภเข้าครอบงำ จึงไม่ต้องการเป็นอันเตวาสิก ห้ามว่า เราไม่อาจจะเป็นตุ่มใส่น้ำอาบได้ อุปติสสะและโกลิตะนั้น ไม่สามารถจะให้สัญชัยนั้นกลับใจได้ จึงพร้อมกับพวกอันเตวาสิก ๒๕๐ คน ผู้พระพฤติตามโอวาทของตน ได้ไปยังเวฬุวัน. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอันเตวาสิกเหล่านั้น กำลังเดินทางมาแต่ไกล จึงตรัสว่า นั่นจักเป็นคู่สาวกของเรา เป็นคู่อันเลิศ เป็นคู่อันเจริญ ดังนี้ ทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจความประพฤติของบริษัทของอัครสาวกทั้งสองนั้น แก่บริษัทแล้ว ให้ตั้งอยู่ในความเป็นพระอรหัต ได้ประทานอุปสมบท โดยเอหิภิกษุ. บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้มาแล้วแม้แก่อัครสาวกทั้งสอง เหมือนอย่างบริษัทของอัครสาวกทั้งสองนั้นนั่นแล แต่กิจแห่งอริยมรรค ๓ เบื้องบน ยังไม่สำเร็จ. เพราะเหตุไร ? เพราะสาวกบารมีญาณนั้นยิ่งใหญ่.

ในบรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ตั้งแต่วันบวชมา ในวันที่ ๗ บำเพ็ญสมณธรรม ที่บ้านกัลลวาลคาม ที่มคธรัฐก้าวลงสู่ความง่วง เป็นผู้อันพระศาสดาให้เกิดความสลดใจแล้ว บรรเทาความง่วงเสียได้ ฟังธาตุกัมมัฏฐานนั่นแล บรรลุอริยมรรค ๓ เบื้องบนแล้ว บรรลุที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ.

ส่วนท่านพระสารีบุตร ตั้งแต่วันบวชมาล่วงไปได้กึ่งเดือน เมื่อพระศาสดาแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ทีฆนขปริพาชกหลานของตน ณ ที่ถ้ำสูกรขาตา ในกรุงราชคฤห์ ส่งญาณไปตามแนวเทศนา ก็บรรลุที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณได้ เหมือนบริโภคภัตที่คนอื่นคดไว้แล้วฉะนั้น.

สาวกบารมีญาณของอัครสาวกทั้งสองนั้น ถึงที่สุดในที่ใกล้พระศาสดานั่นแหละ. ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า:-[๑]

ในที่ไม่ไกลจากหิมวันตประเทศ มีภูเขาชื่อลัมพกะ เราสร้างอาศรมไว้อย่างดี สร้างบรรณศาลาไว้ใกล้ภูเขานั้น อาศรมของเราไม่ไกลจากฝั่งแม่น้ำอันไม่ลึก มีท่าน้ำราบเรียบเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ เกลื่อนกล่นด้วยหาดทรายขาวสะอาด.

ที่ใกล้อาศรมของเรานั้นมีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวด ตลิ่งไม่ขัน น้ำจืดสนิทไม่มีกลิ่นเหม็นไหลไป ทำให้อาศรมของเรางาม ฝูงจระเข้ มังกร ปลาฉลามและเต่าว่ายน้ำเล่นอยู่ในแม่น้ำ ไหลไป ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ย่อมทำอาศรมของเราให้งาม ฝูงปลาสลาด ปลากระบอก ปลาสวาย ปลาเค้า ปลาตะเพียน และปลานกกระจอกว่ายโลดโดดอยู่ ย่อมทำอาศรมของเราให้งาม.

ที่สองฝั่งแม้น้ำมีหมู่ไม้ดอก หมู่ไม้ผล ห้อยย้อยอยู่ทั้งสองฝั่ง ย่อมทำอาศรมของเราให้งาม ไม้มะม่วง ไม้รัง

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๓.

หมากเม่า แคฝอย ไม้ยางทราย ส่งกลิ่นหอมอบอวลอยู่เป็นนิจ บานอยู่ใกล้อาศรมของเรา ไม้จำปา ไม้อ้อยช้าง ไม้กระทุ่ม กระถินพิมาน บุนนาคและลำเจียก มีกลิ่นหอมฟุ้งไปเป็นนิจ บานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา ไม้ลำดวน ต้นอโศก ดอกกุหลาบ บานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา ไม้ปรู และมะกล่ำหลวง ดอกบานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา การะเกด พะยอมขาว พิกุล และมะลิซ้อนมีดอกหอมอบอวล ทำอาศรมเราให้งาม ไม้เจตภังคี ไม้กรรณิการ์ ไม้ประดู่ และไม้อัญชันมีมาก มีดอกหอมฟุ้ง ทำให้อาศรมของเรางาม มะนาว มะงั่ว และแคฝอย ดอกบานสะพรั่งหอมตลบอบอวล ทำอาศรมของเราให้งาม ไม้ราชพฤกษ์ อันชันเขียว ไม้กระทุ่ม และพิกุลมีมาก ดอกหอมฟุ้งไป ทำอาศรมของเราให้งาม.

ถั่วดำ ถั่วเหลือง กล้วย และมะกรูด งอกงามด้วยน้ำหอม ออกผลสะพรั่ง ดอกปทุมอย่างอื่นบานเบ่ง ดอกบัวชนิดอื่นก็เกิดขึ้น บัวหลวงชนิดหนึ่งดอกร่วงพรู บานอยู่ในบึงในกาลนั้น กอปทุมมีดอกตูม เหง้าบัวเลื้อยไปเสมอ กระจับเกลื่อนด้วยใบ งามอยู่ในบึงในกาลนั้น ไม้ตาเสือ จงกลนี ไม้อุตตรา และชบากลิ่นหอมตลบไปดอกบานอยู่ในบึง.

ในกาลนั้น ฝูงปลาสลาด ปลากระบอก ปลาสวาย ปลาเค้า ปลาตะเพียน ปลาสังกุลา และปลารำพัน มี

อยู่ในบึงในกาลนั้น ฝูงจระเข้ ปลาฉลาม ปลาฉนาก ผีเสื้อน้ำ และงูเหลือมใหญ่ที่สุดอยู่ในบึงนั้น.

ในกาลนั้น ฝูงนกคับแค นกเป็ดน้ำ นกจากพราก (ห่าน) นกกาน้ำ นกดุเหว่า และสาลิกา อาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ฝูงนกกวัก ไก่ป่า ฝูงนกกะลิงป่า นกต้อยตีวิด นกแขกเต้า ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกแขกเต้า ไก่งวง นกค้อนหอย และนกออก ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ฝูงนกแสก นกหัวขวาน นกเขา เหยี่ยวมีมาก และฝูงนกกาน้ำ ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิต อยู่ใกล้สระนั้น.

ฝูงเนื้อฟาน กวาง หมู หมาป่า หมาจิ้งจอกมีอยู่มาก ละมั่ง และเนื้อทราย ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาใน กับเสือดาว โขลงช้างแยกเป็นสามพวก อาศัยเลี้ยงไว้อยู่ใกล้สระนั้น เหล่ากินนร วานร และแม้คนทำการงานในป่า หมาไล่เนื้อ และนายพราน ก็อาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น.

ต้นมะพลับ มะหาด มะขาง หมากเม่า เผล็ดผลทุกฤดู อยู่ ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ต้นคำ ต้นสน กระทุ่ม สะพรั่งด้วยผลรสหวาน เผล็ดผลทุกฤดู อยู่ ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ต้นสมอ มะขามป้อม ต้นหว้า สมอพิเภก กระเบา ไม้รกฟ้า และมะตูม เผล็ดผล

เป็นนิจ เชือกเขา มันอ้อน ต้นนมแมว มันนก กะเม็ง และคัดมอน มีอยู่มากมายใกล้อาศรมของเรา.

ณ ที่ใกล้อาศรมของเรานั้น มีสระที่ขุดไว้อย่างดี มีน้ำใสเย็นจืดสนิท มีท่าน้ำราบเรียบเป็นที่รื่นรมย์ใจ ดารดาษด้วยบัวหลวง อุบลและบัวขาว เกลื่อนกลาดด้วยบัวขม บัวเผื่อน กลิ่นหอมตลบไป.

ในกาลนั้น เราเป็นดาบสชื่อสุรุจิ เป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยวัตร มีปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานทุกเมื่อ บรรลุถึงอภิญญา ๕ และพละ ๕ อยู่ในอาศรมที่สร้างเรียบร้อย น่ารื่นรมย์ ในป่าอันบริบูรณ์ด้วยรบไม้ในดอกและไม้ผลทุกสิ่งอย่างนี้ ศิษย์ ๒๔,๐๐๐ นี้แลเป็นพราหมณ์ทั้งหมด ผู้มีชาติมียศบำรุงเรา มวลศิษย์ของเรานี้ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์ ในตำราทายลักษณะ และในคัมภีร์อิติหาสะ พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุและคัมภีร์เกฏุภะ รู้จบไตรเพท บรรดาศิษย์ของเราเป็นผู้ฉลาดในลางดีร้าย ในนิมิตดีร้าย และในลักษณะทั้งหลาย ศึกษาดี ในพื้นแผ่นดินและในอากาศ ศิษย์เหล่านี้มีความปรารถนาน้อย มีปัญญา กินหนเดียว ไม่โลภ สันโดษด้วยลาภและความเสื่อมลาภ บำรุงเราทุกเมื่อ เป็นผู้เพ่งฌาน ยินดีในฌาน เป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบตั้งมั่น ปรารถนาความไม่มีกังวล บำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ เป็นผู้ถึงที่สุดอภิญญา ยินดีในอารมณ์อันเป็นโคจรของบิดา

เที่ยวไปในอากาศ เป็นนักปราชญ์ บำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ ศิษย์ของเราเหล่านั้นสำรวมในทวารทั้ง ๖ ไม่หวั่นไหว รักษาอินทรีย์ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ เป็นนักปราชญ์ หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์ของเราเหล่านั้นยับยั้งอยู่ด้วย การนั่งคู้บัลลังก์ การยืนและเดินตลอดราตรี หาผู้อื่นเสมอได้ยาก มวลศิษย์ของเราไม่กำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้งความกำหนัด ไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งความขัดเคือง ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งความหลง ยากที่จะคร่าไปได้ ศิษย์เหล่านั้นแผลงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ ประพฤติอยู่เป็นนิตยกาล บันดาลให้แผ่นดินไหวก็ได้ ยากที่ใคร ๆ จะแข่งได้ ศิษย์เหล่านั้นเข้าปฐมฌานเป็นต้น พวกหนึ่งไปยังอมรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปยังปุพพวิเทหทวีป พวกหนึ่งไปยังอุตตรกุรุทวีป ไปนำเอาผลหว้ามา ศิษย์ของเราหาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์เหล่านั้นส่งหาบไปข้างหน้า ตนไปข้างหลัง ท้องฟ้าเป็นฐานะอันดาบส ๒๔,๐๐๐ ปกปิดแล้ว ศิษย์บางพวกปิ้งให้สุกด้วยไฟกิน บางพวกกินดิบ ๆ นั่นเอง บางพวกเอาฟันแทะเปลือกออกแล้วกิน บางพวกซ้อมด้วยครกแล้วกิน บางพวกตำด้วยครกหินกิน บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง บางพวกชอบสะอาดลงอาบน้ำทั้งเวลาเย็นและเช้า บางพวกเอาน้ำรดอาบ ศิษย์ของเราหาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์ของเราปล่อยเล็บมือเล็บเท้าและขนรักแร้งอกยาว ขี้ฟันเขรอะ มีธุลีบนเศียร

หอมด้วยกลิ่นศีล หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ดาบสทั้งหลาย มีตบะแรงกล้า ประชุมกันในเวลาเช้าแล้ว ไปประกาศลาภน้อยลาภมากในอากาศ.

ในกาลนั้น เมื่อดาบสนี้หลีกไป เสียงอันดังย่อมเป็นไป เทวดาทั้งหลายย่อมยินดีด้วยเสียงหนังสัตว์ ฤาษีเหล่านั้นกล้าแข็งด้วยกำลังของตน เหาะไปในอากาศไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ตามปรารถนา.

ปวงฤาษีนี้แล ทำแผ่นดินให้หวั่นไหว เที่ยวไปในอากาศ มีเดชแผ่ไป ยากที่จะข่มขี่ได้ ดังสาครยาก ที่ใคร ๆ จะให้ขุ่นได้ ฤาษีศิษย์ของเราบางพวกประกอบการยืนและเดิน บางพวกไม่นอน บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ท่านเหล่านี้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ยกย่องตน ทั้งหมดไม่ติเตียนใคร ๆ ทั้งนั้น เป็นผู้ไม่เย้ยหยันใคร ๆ. เป็นผู้ไม่กลัวดังพระยาราชสีห์ มีกำลังเหมือนพระยาคชสาร ยากที่จะข่มได้ ดุจเสือโคร่ง ย่อมมาในสำนักของเรา.

พวกวิทยาธร เทวดา นาค คนธรรพ์ ผีเสื้อน้ำ กุมภัณฑ์ อสูร และครุฑ ย่อมอาศัยและเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ศิษย์ของเราเหล่านั้นทรงชฎา เลี้ยงชีวิตด้วยผลไม้และเหง้ามัน นุ่งห่มหนังสัตว์ เที่ยวไปในอากาศได้ทุกตน อยู่ใกล้สระนั้น.

ในกาลนั้น ศิษย์เหล่านี้เป็นผู้สมควร มีความเคารพกันและกัน เสียงไอจามของศิษย์ทั้ง ๒๔,๐๐๐ ย่อมไม่มี ท่านเหล่านี้ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า เงียบเสียงสังวรดี เข้ามาไหว้เราด้วยเศียรเกล้าทั้งหมดนั้น เราผู้เพ่งฌาน ยินดีในฌาน ห้อมล้อมด้วยศิษย์เหล่านั้น ผู้สงบระงับ มีตบะ อยู่ในอาศรมนั้น อาศรมของเรามีกลิ่นหอมด้วยกลิ่นศีลของเหล่าฤาษี และด้วยกลิ่นสองอย่าง คือกลิ่นดอกไม้และกลิ่นผลไม้ เราไม่รู้สึกตลอดคืนและวัน ความไม่ยินดีไม่มีแก่เรา เราสั่งสอนบรรดาศิษย์ของตน ย่อมได้ความร่าเริงอย่างยิ่ง เมื่อดอกไม้ทั้งหลายบาน และเมื่อผลไม้ทั้งหลายสุก กลิ่นหอมตลบอบอวล ทำอาศรมของเราให้งาม เราออกจากสมาบัติแล้ว มีความเพียร มีปัญญา ถือเอาภาระคือหาบเข้าป่า

ในกาลนั้น เราศึกษาชำนาญในลางดีลางร้าย ฝันดีฝันร้ายและตำราทำนายลักษณะ ทรงลักษณมนต์อันกำลังเป็นไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เป็นผู้ประเสริฐในโลก เป็นนระผู้องอาจ ทรงใคร่วิเวก เป็นสัมพุทธเจ้า เข้าไปยังป่าหิมวันต์ พระองค์ผู้เลิศ เป็นมุนีประกอบด้วยกรุณา เป็นอุดมบุรุษ เสด็จเข้าป่าหิมวันต์แล้ว ทรงนั่งคู้บัลลังก์ เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีรัศมีสว่างเจ้า น่ารื่นรมย์ใจดังดอกบัวเขียว ทรง

รุ่งเรืองควรบูชา ดังกองไฟ เราได้เห็นพระนายของโลก ทรงรุ่งโรจน์ดุจดวงไฟ เหมือนสายฟ้าในอากาศ เช่นกับพญารัง มีดอกบานสะพรั่ง เพราะอาศัยการได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นมหาวีระ ทรงทำที่สุดทุกข์ เป็นมุนีนี้ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ครั้นเราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดาแล้ว ได้ตรวจดูลักษณะว่าเป็นพระพุทธเจ้าหรือมิใช่ มิฉะนั้นเราจะดูพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีจักษุ เราได้เห็นจักรมีกำพันหนึ่งที่พื้นฝ่าพระบาท ครั้นได้เห็นพระลักษณะของพระองค์แล้ว จึงถึงความตกลงในพระตถาคต.

ในกาลนั้น เราจับไม้กวาดกวาดที่นั่นแล้ว ได้นำเอาดอกไม้ ๘ ดอกมาบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ครั้นบูชาพระพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะไม่มีอาสวะนั้นแล้ว ทำหนังเสือดาวเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นมัสการพระนายกของโลก พระสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีอาสวะ ทรงอยู่ด้วยพระญาณใด เราจักประกาศพระญาณนั้น ท่านทั้งหลายจงฟังคำเรากล่าว พระสยัมภูผู้มีความเจริญมากที่สุด ทรงถอนสัตวโลกนี้แล้ว สัตว์เหล่านั้นอาศัยการได้เห็นพระองค์ ย่อมข้ามกระแสน้ำคือความสงสัยได้ พระองค์เป็นพระศาสดา เป็นยอด เป็นธงชัย เป็นหลัก เป็นร่มเงา เป็นที่พึ่ง เป็นประทีปส่องทาง เป็นพระ-พุทธเจ้าของสัตว์ทั้งหลาย น้ำในสมุทรอาจประมาณด้วย

มาตราตวง แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุต-
ญาณของพระองค์ได้เลย เอาดินมาชั่งดูแล้วอาจประมาณ
แผ่นดินได้ แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุต-
ญาณของพระองค์ได้เลย อาจวัดอากาศได้ด้วยเชือก หรือ
นิ้วมือ แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณ
ของพระองค์ได้เลย พึงประมาณลำน้ำในมหาสมุทร
และแผ่นดินทั้งหมดได้ แต่จะถือเอาพระพุทธญาณมา
ประมาณนั้นไม่ควร ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ จิตของ
สัตวโลกพร้อมทั้งเทวโลกย่อมเป็นไป สัตว์เหล่านี้เข้าไป
ภายในข่าย คือพระญาณของพระองค์ พระองค์ทรง
บรรลุโพธิญาณอันอุดมสิ้นเชิงด้วยพระญาณใด พระ-
สัพพัญญูก็ทรงย่ำยีอัญญเดียรถีย์พระญาณนั้น ท่าน
สุรุจิดาบสกล่าวชมเชยด้วยคาถาเหล่านี้ แล้วปูลาดหนัง
เสือบนแผ่นดินแล้วนั่งอยู่ ท่านกล่าวไว้ในบัดนี้ว่า ขุนเขา
สูงสุดหยั่งลงในห้วงมหรรณพ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขุนเขา
สิเนรุทั้งด้านยาวและด้านกว้าง สูงสุดเพียงนั้น ทำให้
ละเอียดได้ด้วยประเภทการนับว่าแสนโกฏิ เมื่อตั้งเครื่อง
หมายไว้ พึงถึงความสิ้นไป แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณ
พระสัพพัญญุตญาณพระองค์ได้เลย ผู้ใดพึงเอาข่าย
ตาเล็ก ๆ ล้อมน้ำไว้ สัตว์น้ำบางเหล่าพึงเข้ารูปภายใน
ข่ายผู้นั้น ข้าแต่พระมหาวีระ เดียรถีย์ผู้มีกิเลสหนา
บางพวกก็เช่นนั้น แล่นไปถือเอาทิฏฐิผิด หลงอยู่ด้วย

การลูบคลำ เดียรถีย์เหล่านี้เข้าไปภายในข่ายด้วยพระ-ญาณอันบริสุทธิ์ อันแสดงว่าไม่มีอะไรห้ามได้ของพระ-องค์ในล่วงพระญาณของพระองค์ไปได้.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าอโนม-ทัสสี ผู้มียศใหญ่ทรงชำนะกิเลส เสด็จออกจากสมาธิ แล้วทรงตรวจดูทิศ พระอัครสาวกนามว่านิสภะของพระ-มุนีพระนามว่าอโนมทัสสี ทราบพระดำริของพระพุทธเจ้า แล้ว อันพระขีณาสพหนึ่งแสน ผู้มีจิตสงบระงับ มั่นคง บริสุทธิ์สะอาดได้อภิญญา ๖ คงที่ แวดล้อมแล้ว เข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้นายกของโลก ท่านเหล่านั้นอยู่บน อากาศ ได้ทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วลงมา ประนมอัญชลี นมัสการอยู่ในสำนักพระพุทธเจ้า พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระอาจหาญ ทรงชำนะกิเลส ประทับนั่งท่ามกลาง ภิกษุสงฆ์ ทรงแย้ม ภิกษุนามว่าวรุณ อุปัฏฐากของพระ-ศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้ว ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นายกของโลกว่า ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า อะไรเป็นเหตุให้พระศาสดาทรง ยิ้มแย้มหนอ อันพระพุทธเจ้าย่อมไม่ทรงยิ้มแย้ม เพราะ ไม่มีเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าอโนมทัสสี เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระองอาจ ประทับนั่งในท่ามกลาง

ภิกษุแล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า ผู้ใดบูชาเราด้วยดอกไม้ และเชยชมญาณของเรา เราจักประกาศผู้นั้น ท่าน ทั้งหลายจงฟังเรากล่าว เทวดาทั้งปวงพร้อมทั้งมนุษย์ ทราบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแล้วประสงค์จะฟังพระ-สัทธรรม จึงพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า หมู่ทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากในหมื่นโลกธาตุ ประสงค์จะฟังพระสัทธรรม จึงพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า อตุรงคเสนา คือพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้าจักแวดล้อมผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ดนตรีหกหมื่น กลองที่ประดับสวยงาม จักบำรุงผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า หญิงล้วนแต่สาว ๆ หกหมื่นประดับประดาสวยงาม มีผ้าและเครื่องอาภรณ์อันวิจิตร สวมแก้วมณีและกุณฑล มีหน้าแฉล้ม ยิ้มแย้ม ตะโพกผายไหล่ผึ่งเอวกลม จักห้อมล้อมผู้นี้ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ผู้นี้จักรื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอดแสนกัป จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในแผ่นดินพันครั้ง จักเป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลกพันครั้ง จักเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์นับไม่ถ้วน.

ครั้นถึงภพที่สุด ถึงความเป็นมนุษย์ จักคลอดจากครรภ์แห่งนางพราหมณีชื่อสารี นระนี้จักปรากฏตามชื่อและโคตรของมารดา โดยชื่อว่าสารีบุตร จักมีปัญญาคมกล้า จักเป็นผู้ไม่มีกังวล จะทั้งทรัพย์ประมาณ ๘๐

โกฏิแล้วออกบวช จักเที่ยวแสวงหาสันติบททั่วแผ่นดินนี้ สกุลโอกกากะสมภพในกัปอันประมาณมิได้แต่กัปนี้ พระศาสดาทรงพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร จักมีในโลก ผู้นี้จักเป็นโอรสทายาทในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น อันธรรมนิรมิตแล้ว จักได้เป็นพระอัครสาวกมีนามว่าสารีบุตร แม่น้ำคงคาชื่อภาคีรถีนี้ ไหลมาแต่ประเทศหิมวันต์ ย่อมไหลถึงมหาสมุทรยังห้วงน้ำใหญ่ให้เต็มฉันใด พระสารีบุตรนี้ก็ฉันนั้น เป็นผู้อาจหาญ แกล้วกล้าในพระเวทสาม ถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมี จักยังสัตว์ทั้งหลายให้อิ่มหนำสำราญ ตั้งแต่ภูเขาหิมวันต์จนถึงมหาสมุทรสาคร ในระหว่างนี้โดยจะนับทรายนี้นับไม่ถ้วน การนับทรายแม้นั้น ก็อาจนับได้โดยไม่เหลือฉันใด ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตรจักไม่มี ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อตั้งคะแนนไว้ ทรายในแม่น้ำคงคาพึงสิ้นไปฉันใด แต่ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตรจักไม่เป็นฉันนั้นเลย คลื่นในมหาสมุทรโดยจะนับก็นับไม่ถ้วนฉันใด ที่สุดแห่งปัญญาพระสารีบุตรจักไม่มีฉันนั้นเหมือนกัน พระสารีบุตรยังพระสัมพุทธเจ้าผู้ศากยโคดมสูงสุดให้โปรดปรานแล้ว จักได้เป็นพระอัครสาวกถึงที่สุดแห่งปัญญา จักยังธรรมจักรที่พระผู้มีพระภาคศากยบุตรให้เป็นไปแล้วให้เป็นไปตามโดยชอบ จักยังเมล็ดฝน คือธรรมให้ตกลง.

พระโคดมผู้ศากยะสูงสุดทรงทราบข้อนั้นทั้งมวลแล้ว
จักประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง
อัครสาวก โอ กุศลกรรมเราได้ทำแล้ว เราได้ทำการ
บูชาพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสีด้วยดอกไม้แล้ว
ได้ถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง กรรมที่เราทำแล้วประมาณไม่ได้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลแก่เรา ณ ที่นี้ เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว เปรียบเหมือนกำลังลูกศรอันพ้นแล้ว
ด้วยดี เรานี้แสวงหาบทอันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ดับสนิท
ไม่หวั่นไหว ค้นหาลัทธิทั้งปวงอยู่ ท่องเที่ยวไปแล้วใน
ภพ คนเป็นไข้พึงแสวงหาโอสถ ต้องสั่งสมทรัพย์ไว้ทุก
อย่างเพื่อพ้นจากความป่วยไข้ฉันใด เราก็ฉันนั้น แสวง
หาบทอันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ดับสนิท ไม่หวั่นไหว ได้
บวชเป็นฤาษีห้าร้อยครั้งไม่คั่นเลย เราทรงชฎา เลี้ยง
ชีวิตด้วยหาบคอน นุ่งห่มหนังเสือ ถึงที่สุดอภิญญาแล้ว
ได้ไปสู่พรหมโลก ความบริสุทธิ์ในลัทธิภายนอกไม่มี
เว้นศาสนาของพระชินเจ้า สัตว์ผู้มีปัญญาทั้งปวง ย่อม
บริสุทธิ์ได้ในศาสนาของพระชินเจ้า ฉะนั้น เราจึงไม่
นำเรานี้ผู้ใคร่ประโยชน์ไปในลัทธิภายนอก เราแสวงหา
บทอันปัจจัยไม่ปรุงแต่งอยู่ เที่ยวไปสู่ลัทธิอันผิด บุรุษผู้
ต้องการแก่นไม้ พึงตัดต้นกล้วยแล้วผ่าออกก็ไม่พึงได้
แก่นไม้ในต้นกล้วยนั้น เพราะมันว่างจากแก่นฉันใด
คนในโลก ผู้เป็นเดียรถีย์เป็นอันมาก มีทิฏฐิต่างกัน ก็

ฉันนั้น คนเหล่านั้นเป็นผู้ว่างเปล่าจากอสังขตบท เหมือน
ต้นกล้วยว่างเปล่าจากแก่นฉะนั้น ครั้นเมื่อภพถึงที่สุด
แล้ว เราได้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ เราละทิ้งโภค-
สมบัติเป็นอันมาก แล้วออกบวชเป็นบรรพชิต ข้าพระ-
องค์อยู่ในสำนักพราหมณ์ นามว่าสญชัย ซึ่งเป็นผู้
เล่าเรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท ข้าแต่พระมหาวีระ
พราหมณ์ชื่ออัสสชิสาวกของพระองค์ หาผู้เสมอได้ยาก
มีเดชรุ่งเรือง เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกาลนั้น ข้าพระองค์
ได้เห็นท่านผู้มีปัญญา เป็นมุนี มีจิตตั้งมั่นในความเป็นมุนี
มีจิตสงบระงับ เป็นมหานาค แย้มบานดังดอกปทุม
ครั้นข้าพระองค์เห็นท่านผู้มีอินทรีย์ฝึกดีแล้ว มีใจบริสุทธิ์
องอาจประเสริฐ มีความเพียร จึงเกิดความคิดว่า ท่าน
ผู้นี้จักเป็นพระอรหันต์ ท่านผู้นี้มีอิริยาบถน่าเลื่อมใส มี
รูปงาม สำรวมดี จักเป็นผู้ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกอัน
สูงสุด จักเป็นผู้เห็นอมตบท ผิฉะนั้นเราพึงถามท่านผู้มี
ใจยินดีถึงประโยชน์อันสูงสุด หากเราถามแล้ว ท่านจัก
ตอบ เราจักสอบถามท่านอีก ข้าพระองค์ได้ตามไป
ข้างหลังของท่านซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต รอคอยโอกาส
อยู่ เพื่อจะสอบถามอมตบท ข้าพระองค์เข้าไปหาท่าน
ซึ่งพักอยู่ในระหว่างถนน แล้วได้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้
นิรทุกข์ มีความเพียร ท่านมีโคตรอย่างไร ท่านเป็น
ศิษย์ของใคร ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้ว ไม่ครั่นคร้าม

ดังพระยาไกรสร พยากรณ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ
แล้วในโลก ฉันเป็นศิษย์ของพระองค์ ท่านผู้มีความ
เพียรใหญ่ ผู้เกิดตาม มียศมาก ศาสนธรรมแห่งพระ-
พุทธเจ้าของท่านเช่นไร ขอได้โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด
ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้ว ท่านกล่าวบทอันลึกซึ้งละเอียด
ทุกอย่าง เป็นเครื่องฆ่าลูกศร คือตัณหา เป็นเครื่อง
บรรเทาความทุกข์ทั้งมวล ว่าธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดน
เกิด พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และ
ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้ามีปกติ
ตรัสอย่างนี้ เมื่อท่านอัสสชิแก้ปัญหาแล้ว ข้าพระองค์
นั้นได้บรรลุผลที่หนึ่ง เป็นผู้ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน
เพราะได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟัง
คำของท่านมุนี ได้เห็นธรรมอันสูงสุด จึงหยั่งลงสู่พระ-
สัทธรรมได้กล่าวคาถานี้ว่า ธรรมนี้แล เหมือนบทอันมี
สภาพอันเห็นประจักษ์ ไม่มีความโศก ข้าพระองค์ไม่ได้
เห็น ล่วงเลยไปแล้วหลายหมื่นไป ข้าพระองค์แสวงหา
ธรรมอยู่ ได้เที่ยวไปในลัทธิผิด ประโยชน์นั้นข้าพระองค์
บรรลุแล้ว ไม่ใช่กาลที่เราจะประมาท ข้าพระองค์อันท่าน
พระอัสสชิให้ยินดีแล้ว บรรลุบทอันไม่หวั่นไหว แสวงหา
สหายอยู่ จึงได้ไปยังอาศรม สหายเห็นข้าพระองค์แต่
ไกลเทียว อันข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้ว ถึงพร้อมด้วย
อิริยาบถ ได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านเป็นผู้มีหน้าและตาอัน

ผ่องใส ย่อมจะเห็นความเป็นมุนีแน่ ท่านได้บรรลุอมต-
บทอันดับสนิทไม่เคลื่อนแลหรือ ท่านมีรูปงามราวกะว่ามี
ความไม่หวั่นไหวอันได้ทำแล้ว มาแล้ว ฝึกแล้วในอุบาย
อันฝึกแล้ว เป็นผู้สงบระงับแล้วหรือพราหมณ์ เราได้
บรรลุอมตบทอันเป็นเครื่องบรรเทาลูกศร คือความโศก
แล้ว แม้ท่านก็จงบรรลุอมตบทนั้น เรามาไปสำนักพระ-
พุทธเจ้ากันเถิด สหายผู้อันข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้ว
รับคำแล้ว ได้จูงมือพากันเข้ามายังสำนักของพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ศากโยรส แม้ข้าพระองค์ทั้งสองจักบวช
ในสำนักของพระองค์ จักขออาศัยคำสอนของพระองค์
เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่านโกลิตะเป็นผู้ประเสริฐด้วยฤทธิ์
ข้าพระองค์ถึงที่สุดแห่งปัญญา เราทั้งสองจะร่วมกันทำ
พระศาสนาให้งาม เรามีความดำริยังไม่ถึงที่สุด จึงเที่ยว
ไปในลัทธิผิด เพราะได้อาศัยทัศนะของท่าน ความดำริ
ของเราจึงเต็ม ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดิน มีดอกบานตาม
ฤดูกาลส่งกลิ่นหอมตลบอบอวล ยังสัตว์ทั้งปวงให้
ยินดีฉันใด ข้าแต่พระมหาวีรศากโยรส ผู้มียศใหญ่
ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น ดำรงอยู่ในศาสนธรรมของพระองค์
แล้ว ย่อมเบ่งบานในสมัย พระองค์แสวงหาดอกไม้
คือวิมุตติ เป็นที่พ้นภพสงสาร ย่อมยังสัตว์ทั้งปวงให้ยินดี
ด้วยการให้ได้ดอกไม้ คือวิมุตติ ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักษุ
เว้นพระมหามุนีแล้ว ตลอดพุทธเขต ไม่มีใครเสมอด้วย

ปัญญาแห่งข้าพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุตรของพระองค์ ศิษย์
และบริษัทของพระองค์ พระองค์แนะนำดีแล้ว ให้ศึกษา
ดีแล้ว ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกจิตอันสูงสุด ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเพ่งฌาน ยินดี
ในฌาน เป็นนักปราชญ์มีจิตสงบ ตั้งมั่น เป็นมุนี ถึง
พร้อมด้วยความเป็นมุนี ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
ท่านเหล่านั้นมีความปรารถนาน้อย มีปัญญาเป็นนัก-
ปราชญ์ มีอาหารน้อย ไม่โลเล ยินดีทั้งลาภและความ
เสื่อมลาภ ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่าน
เหล่านั้นถืออยู่ป่าเป็นวัตร ยินดีธุดงค์ เพ่งฌาน มีจีวร
เศร้าหมอง ยินดียิ่งในวิเวก เป็นนักปราชญ์ ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติ
ตั้งอยู่ในผล เป็นพระเสขะ พรั่งพร้อมด้วยผล หวัง
ผลประโยชน์อันอุดม ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
ทั้งท่านที่เป็นพระโสดาบัน ทั้งที่เป็นสกทาคามี พระ-
อนาคามี และพระอรหันต์ปราศจากมลทิน ย่อมแวดล้อม
พระองค์อยู่เมื่อ สาวกของพระองค์เป็นอันมาก ฉลาด
ในสติปัฏฐาน ยินดีในโพชฌงค์ภาวนา ทุกท่านย่อม
แวดล้อมพระองค์ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ฉลาด
ในอิทธิบาท ยินดีในสมาธิภาวนา หมั่นประกอบ
ในสัมมัปปธาน ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่าน

เหล่านั้นมีวิชชา ๓ มีอภิญญา ๖ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ ถึงที่สุดแห่งปัญญา ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า บรรดาศิษย์ของพระองค์เช่นนี้แลหนอ ศึกษาดีแล้ว หาผู้เสมอได้ยาก มีเดชรุ่งเรือง แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ พระองค์อันศิษย์เหล่านั้นผู้สำรวมแล้ว มีตบะแวดล้อมแล้ว ไม่ครั้นคร้านดังราชสีห์ ย่อมงดงามดุจพระจันทร์ ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดินแล้วย่อมงาม ถึงความไพบูลย์ และย่อมแผ่ผลฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร ผู้มียศใหญ่ พระองค์เป็นเช่นกับแผ่นดิน ศิษย์ทั้งหลายก็ฉันนั้น ตั้งอยู่ในศาสนาของพระองค์แล้ว ย่อมได้อมฤตผล แม่น้ำสินธุ แม่น้ำสรัสสดี แม่น้ำจันทภาคา แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี เมื่อแม่น้ำเหล่านั้นไหลมาสาครย่อมรับไว้หมด แม่น้ำเหล่านี้ย่อมละชื่อเดิม ย่อมปรากฏเป็นสาครนั่นเองฉันใด วรรณะ ๔ เหล่านี้ก็ฉันนั้น บวชแล้วในสำนักของพระองค์ ย่อมละชื่อเดิมทั้งหมด ปรากฏว่าเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนดวงจันทร์อันปราศจากมลทิน โคจรอยู่ในอากาศ ย่อมรุ่งโรจน์ล่วงมวลหมู่ดาวในโลกด้วยรัศมีฉันใด ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระองค์ก็ฉันนั้น อันศิษย์ทั้งหลายแวดล้อมแล้ว ย่อมรุ่งเรืองก้าวล่วงเทวดา และมนุษย์ ตลอดพุทธเขตทุกเมื่อ.

คลื่นตั้งขึ้นในน้ำอันลึก ย่อมไม่ล่วงเลยฝั่งไปได้ คลื่นเหล่านั้นกระทบทั่วฝั่ง ย่อมเป็นระลอกเล็กน้อย. เรี่ยรายหายไปฉันใด ชนในโลกเป็นอันมากผู้เป็นเดียรถีย์ก็ฉันนั้น มีทิฏฐิต่าง ๆ กัน ต้องการจะข้ามธรรมของพระองค์ แต่ก็ไม่ล่วงเลยพระองค์ผู้เป็นมุนีไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ ก็ถ้าชนเหล่านั้นมาถึงพระองค์ด้วยความประสงค์จะคัดค้าน เข้ามายังสำนักของพระองค์แล้ว ย่อมกลายเป็นจุรณไป เปรียบเหมือนดอกโกมุท บัวขม และบัวเผื่อนเป็นอันมาก เกิดในน้ำ ย่อมเอิบอาบ (ฉาบ) อยู่ด้วยน้ำและเปือกตมฉันใด สัตว์เป็นอันมากก็ฉันนั้น เกิดแล้วในโลก ย่อมงอกงาม ไม่อิ่มด้วยราคะและโทสะ เหมือนดอกโกมุทในเปือกตมฉะนั้น ดอกบัวหลวงเกิดในน้ำ ย่อมไพโรจน์ในท่ามกลางน้ำ มันมีเกสรบริสุทธิ์ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉันใด ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระองค์ก็ฉันนั้น เป็นมหามุนีเกิดแล้วในโลก ไม่ติดอยู่ด้วยโลก ดังดอกปทุมไม่ติดด้วยน้ำฉะนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้อันเกิดในน้ำเป็นอันมาก ย่อมบานในเดือนกัตติกมาส ไม่พ้นเดือนนั้นไป สมัยนั้นเป็นสมัยดอกไม้น้ำบานฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร พระองค์ก็ฉันนั้น เป็นผู้บานแล้วด้วยวิมุตติของพระองค์ สัตว์ทั้งหลายไม่ล่วงเลยศาสนาของพระองค์ ดังดอกบัวเกิดในน้ำย่อมบานไม่พ้น

เดือนกัตติกมาสฉะนั้น เปรียบเหมือนพญาไม้รังดอกบาน
สะพรั่ง กลิ่นหอมตลบไป อันไม้รังอื่นแวดล้อมแล้ว
ย่อมงามยิ่งฉันใด ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระองค์ก็ฉันนั้น
บานแล้วด้วยพระพุทธญาณ อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว
ย่อมงามเหมือนพญาไม้รังฉะนั้น เปรียบเหมือนภูเขาหิน
หิมวา เป็นโอสถของปวงสัตว์ เป็นที่อยู่ของพวกนาค
อสูร และเทวดาทั้งหลายฉันใด ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า
พระองค์ก็ฉันนั้น เป็นดังโอสถของมวลสัตว์ ข้าแต่
พระมหาวีรเจ้า บุคคลผู้บรรลุเตวิชชา บรรลุอภิญญา ๖
ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ ผู้ที่พระองค์ทรงพระกรุณาพร่ำสอนแล้ว
ย่อมยินดีด้วยความยินดีในธรรม ย่อมอยู่ในศาสนาของ
พระองค์ เปรียบเหมือนราชสีห์ผู้พระยาเนื้อ ออกจากถ้ำ
ที่อยู่แล้วเหลียวดูทิศทั้ง ๔ แล้วบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง
เมื่อราชสีห์คำราม เนื้อทั้งปวงย่อมสะดุ้ง แท้จริง ราชสีห์
ผู้มีชาตินี้ ย่อมยังสัตว์เลี้ยงให้สะดุ้งทุกเมื่อฉันใด ข้าแต่
พระมหาวีรเจ้า เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่ พสุธานี้ย่อม
หวั่นไหว สัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ย่อมตื่น หมู่มารย่อมสะดุ้ง
ฉันนั้น ข้าแต่พระมหามุนี เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่
ปวงเดียรถีย์ย่อมสะดุ้ง ดังฝูงกาเหยี่ยวและเนื้อ วิ่ง
กระเจิงเพราะราชสีห์ฉะนั้น ผู้เป็นเจ้าคณะทั้งปวง ชน
ทั้งหลายเรียกว่าเป็นศาสดาในโลก ท่านเหล่านั้น ย่อม

แสดงธรรมอันสืบ ๆ กันมาแก่บริษัท ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า ส่วนพระองค์ไม่ทรงแสดงธรรมแก่มวลสัตว์อย่างนั้น ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายและโพธิปักขิยธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงทราบอัธยาศัย กิเลส อินทรีย์ พละและมิใช่พละ ทรงทราบภัพบุคคลและอภัพบุคคลแล้ว จึงทรงบันลือเหมือนมหาเมฆ บริษัทพึงนั่งอยู่เต็มตลอดที่สุดจักรวาล มีทิฏฐิต่าง ๆ กัน คิดต่าง ๆ กัน เพื่อจะทรงตัดความสงสัยของบริษัทเหล่านั้น พระองค์ผู้เป็นมุนี ทรงทราบจิตของบริษัททั้งปวง ทรงฉลาดในข้ออุปมาตรัสแก้ปัญหาข้อเดียวเท่านั้น ก็ทรงตัดความสงสัยของสัตว์ทั้งปวงได้ แผ่นดินพึงเต็มด้วยต้นไม้ หญ้า (และมนุษย์) ทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหมดนั้น ประนมมืออัญชลีสรรเสริญพระองค์ ผู้นายกของโลก หรือว่าเขาเหล่านั้นสรรเสริญอยู่ตลอดกัป พึงสรรเสริญด้วยคุณต่างๆ ก็ไม่สรรเสริญคุณให้สิ้นสุดประมาณได้ พระตถาคตเจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้ ด้วยว่าพระมหาชินเจ้า อันใคร ๆ สรรเสริญแล้วด้วยกำลังของตนเหมือนอย่างนั้น ชนทั้งหลายสรรเสริญจนที่สุดกัป ก็พึงสรรเสริญอย่างนี้ ๆ.

ถ้าแหละว่าใคร ๆ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ผู้ศึกษาดีแล้ว พึงสรรเสริญให้สุดประมาณ ผู้นั้นก็พึงได้ความลำบากเท่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร มียศมาก

ข้าพระองค์ตั้งอยู่ในศาสนาของพระองค์ ถึงที่สุดแห่งปัญญาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้อยู่ ข้าพระองค์จะย่ำยีพวกเดียรถีย์ ยังศาสนาของพระชินเจ้าให้เป็นไป วันนี้เป็นธรรมเสนาบดี ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าศากยบุตร กรรมที่ข้าพระองค์ทำแล้วหาประมาณมิได้แสดงผลแก่ข้าพระองค์ ณ ที่นี้ ข้าพระองค์เผากิเลสได้แล้ว ดังกำลังลูกศรพ้นดีแล้ว มนุษย์คนใดหนึ่ง เทิน (ทูน) ของหนักไว้บนศีรษะเสมอ ต้องลำบากด้วยภาระฉันใด อันภาระเราต้องแบกอยู่ก็ฉันนั้น เราถูกไฟ ๓ กองเผาอยู่ เป็นทุกข์ด้วยการแบกภาระในภพ ท่องเที่ยวไปในภพทั้งหลาย เหมือนถอนขุนเขาสิเนรุฉะนั้น. ก็ (บัดนี้) เราปลงภาระลงแล้ว กำจัดภพทั้งหลายได้แล้ว กิจที่ควรทำทุกอย่างในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าศากยบุตร เราทำเสร็จแล้ว ในกำหนดพุทธเขต เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าศากยบุตร เราเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ไม่มีใครเหมือนเรา (ด้วยปัญญา) เราเป็นผู้ฉลาดดีในสมาธิ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ วันนี้เราปรารถนาจะนิรมิตคนสักพันคนก็ได้ พระ-มหามุนีทรงเป็นผู้ชำนาญในอนุบุพวิหารธรรม ตรัสคำสั่งสอนแก่เรา นิโรธเป็นที่นอนของเรา เรามีทิพยจักษุอันหมดจด เราเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ หมั่นประกอบในสัมมัปปธาน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ อันกิจทุกอย่าง

ที่พระสาวกพึงทำ เราทำเสร็จแล้วแล เว้นพระโลกนาถแล้ว ไม่มีใครเสมอด้วยเรา เราเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ ได้ฌานและวิโมกข์เร็วพลัน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ ถึงที่สุดแห่งสาวกคุณ เราทั้งหลายมีความเคารพในอุดมบุรุษ ด้วยการถูกต้องสาวกคุณ ด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ จิตของเราสงเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยศรัทธาทุกเมื่อ เรามีมานะและความเขลา (กระด้าง) วางเสียแล้ว ดุจงูถูกถอนเขี้ยวแล้ว ดังโคอุสภราชถูกตัดเขาเสียแล้ว เข้าไปหาหมู่คณะด้วยคารวะหนัก ถ้าปัญญาของเราพึงมีรูป ก็พึงเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย นี้เป็นผลแห่งการชมเชยพระญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เราย่อมยังธรรมจักรอันพระผู้มีพระภาคเจ้าศากยบุตรผู้คงที่ ให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบ นี้เป็นผลแห่งการชมเชยพระญาณ บุคคลผู้มีความปรารถนาลามก ผู้เกียจคร้าน ผู้ละความเพียร ผู้มีสุตะน้อย และผู้ไม่มีอาจาระอย่าได้สมาคมกับเราในที่ไหน ๆ สักครั้งเลย ส่วนบุคคลผู้มีสุตะมาก ผู้มีเมธา ผู้ตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในศีลทั้งหลาย และผู้ประกอบด้วยสมถะทางใจ ขอจงตั้งอยู่บนกระหม่อมของเรา เหตุนั้นเราจึงขอกล่าวกะท่านทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย ผู้มาประชุมกันในสมาคมนี้ ท่านทั้งหลายจงมีความปรารถนา

น้อย สันโดษ ให้ทานทุกเมื่อ เราเป็นผู้ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เพราะเห็นท่านอัสสชิก่อน ท่านพระ-สาวกนามว่าพระอัสสชินั้น เป็นอาจารย์ของเรา เป็นนักปราชญ์ เราเป็นสาวกของท่านวันนี้ เราเป็นธรรม-เสนาบดี ถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชิ เป็นอาจารย์ของเราย่อมอยู่ในทิศใด เราย่อมทำท่านไว้เหนือศีรษะในทิศนั้น (นอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น) พระโคดมศากยบุตรพุทธเจ้าทรงระลึกถึงกรรมของเราแล้ว ประทับนั่งใน (ท่ามกลาง) ภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งอันเลิศ เราเผากิเลสทั้งหลายได้แล้ว...ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้วแล.

ก็ในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้าในพระเชตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงตั้งเอตทัคคะด้วยคุณวิเศษนั้น ๆ แก่พระสาวกของพระองค์ จึงทรงตั้งเอคทัคคะให้พระเถระ โดยความมีปัญญามากว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้มีปัญญามากของเรา.

พระสารีบุตรนั้น บรรลุถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณอย่างนั้นแล้ว ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงสัตว์ วันหนึ่ง เมื่อจะพยากรณ์ความเป็นพระอรหัต โดยมุ่งจะแสดงความประ-พฤติของตน แก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความดำริชอบ ไม่ประมาท ยินดีแต่เฉพาะกัมมัฏฐานภาวนาอันเป็นธรรมภายใน มีใจมั่นคงอย่างยิ่ง อยู่ผู้เดียว ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าภิกษุ.

ภิกษุเมื่อบริโภคอาหาร จะเป็นของสดหรือของแห้งก็ตาม ไม่ควรติดใจจนเกินไป ควรเป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอประมาณ มีสติอยู่ การบริโภคอาหารยังอีก ๔-๕ คำจะอิ่ม ควรงดเสีย แล้วดื่มน้ำ เป็นการสมควรเพื่ออยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

อนึ่ง การนุ่งห่มจีวรอันเป็นกัปปิยะ นับว่าเป็นประโยชน์ จัดว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว การนั่งขัดสมาธิ นับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

ภิกษุรูปใดพิจารณาเห็นความสุข โดยความเป็นทุกข์ พิจารณาเห็นความทุกข์ โดยความเป็นลูกศรปักอยู่ที่ร่าง ความถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนในอทุกขมสุขเวทนา ไม่ได้มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจะพึงติดอยู่ในโลกอย่างใด ด้วยกิเลสอะไร ภิกษุผู้มีความปรารถนาลามกเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม ได้สดับน้อย ไม่เอื้อเฟื้อ อย่าได้มาในสำนักของเรา แม้ในกาลไหน ๆ เลย จะมีประโยชน์

อะไรด้วยการให้โอวาทบุคคลเช่นนั้น ในหมู่สัตว์โลกนี้.

อนึ่ง ขอให้ภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นนักปราชญ์ ตั้งมั่นอยู่ในศีล ประกอบใจให้สงบระงับเป็นเนืองนิตย์ จงมาประดิษฐานอยู่บนศีรษะของเราเถิด.

ภิกษุใดประกอบด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า ยินดีในธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมพลาดนิพพาน อันเป็นธรรมเกษมอากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ส่วนภิกษุใดละธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ยินดีในอริยมรรค อันเป็นทางไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพาน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในสถานที่ใด เป็นบ้านหรือป่าก็ตาม ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม สถานที่นั้นเป็นภูมิ-สถานที่น่ารื่นรมย์ คนผู้แสวงหากาม ย่อมไม่ยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นใด ท่านผู้ปราศจากความกำหนัด จักยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้น เพราะท่านเหล่านั้นไม่เป็นผู้แสวงหากาม.

บุคคลควรเห็นท่านผู้มีปัญญา ชี้โทษมีปกติกล่าวข่มขี่เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ ควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบกับบัณฑิตเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วเลย นักปราชญ์ก็ควรโอวาทสั่งสอน ควรห้ามผู้อื่นจากธรรมที่มิใช่ของสัตบุรุษ แต่บุคคลเห็นปานนั้น ย่อม

เป็นที่รักใคร่ของสัตบุรุษเท่านั้น ไม่เป็นที่รักใคร่ของอสัตบุรุษ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว มีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอยู่ เมื่อพระองค์กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ เราผู้มุ่งประโยชน์ตั้งใจฟัง การตั้งใจฟังของเรานั้นไม่ไร้ประโยชน์ เราเป็นผู้หมดอาสวะ เป็นผู้หลุดพ้นพิเศษ เราไม่ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อปุพเพนิวาสญาณ ทิพยจักษุญาณ เจโตปริยญาณ อิทธิวิธี จุตูปปาตญาณ ทิพโสตญาณ อันเป็นธาตุบริสุทธิ์ มาแต่ปางก่อนเลย แต่คุณธรรมของสาวกทั้งหมด ได้มีขึ้นแก่เรา พร้อมกับการบรรลุมรรคผล เหมือนคุณธรรม คือพระสัพพัญญุตญาณ ได้มีแก่พระพุทธเจ้าฉะนั้น มียักษ์ตนหนึ่งมากล่าวว่า มีภิกษุหัวโล้นรูปหนึ่งชื่ออุปติสสะ เป็นพระเถระผู้อุดมด้วยปัญญา ห่มผ้าสังฆาฏินั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้กำลังเข้าสมาบัติอันไม่มีวิตก ในขณะถูกยักษ์ตีศีรษะ ก็ยังประกอบด้วยธรรมคือความนิ่งอย่างประเสริฐ ภูเขาหินล้วนตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด ภิกษุย่อมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขา เพราะสิ้นโมหะก็ฉันนั้น ความชั่วช้าเพียงเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏเหมือนเท่าก้อนเมฆที่ลอยอยู่บนท้องฟ้า แก่ภิกษุผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน แสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ เรา

ไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต เราเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ จักละทิ้งร่างกายนี้ไป ไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต รอคอยเวลาตายอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงาน ฉะนั้น.

ความตายนี้มีแน่นอนใน ๒ คราว คือในเวลาแก่ หรือในเวลาหนุ่ม ที่จะไม่ตายเลยย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญแต่สัมมาปฏิบัติเถิด ขอจงอย่าได้ปฏิบัติผิด อย่าพินาศเสียเลย ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสียเลย เมืองที่ตั้งอยู่ชายแดน เขาคุ้มครองป้องกันดีทั้งภายนอกและภายในฉันใด ท่านทั้งหลายก็จงคุ้มครองตนฉันนั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปเสียแล้ว ต้องพากันไปเศร้าโศกยัดเยียดอยู่ในนรก ภิกษุผู้สงบระงับ งดเว้นโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น.

ภิกษุผู้สงบระงับ งดเว้นจากโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ได้ลอยบาปธรรมเสียได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น ภิกษุผู้สงบระงับ ละเว้นกองกิเลสและกองทุกข์ที่เป็นเหตุทำให้เกิดความคับแค้น มีใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว มีศีลงาม เป็นนักปราชญ์ พึงทำที่สุดทุกข์ได้.

บุคคลไม่ควรคุ้นเคยในบุคคลบางพวก จะเป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิตก็ตาม หรือเบื้องต้นเขาจะเป็นคนดี ตอนปลายเป็นคนไม่ดีก็ตาม.

นิวรณ์ ๕ คือกามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทธะ ๑ อุทธัจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองจิต สมาธิจิตของภิกษุผู้มีปกติ ชอบอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยมีสักการะ ๑ ด้วยไม่มีสักการะ ๑ นักปราชญ์เรียกบุคคลผู้เพ่งธรรม อยู่เป็นปกติ พากเพียรเป็นเนืองนิตย์ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาสุขุม สิ้นความยึดถือและความยินดีว่าเป็นสัตบุรุษ.

มหาสมุทร ๑ แผ่นดิน ๑ ภูเขา ๑ และแม้ลม ๑ ไม่ควรเปรียบเทียบความหลุดพ้นกิเลสอย่างประเสริฐของพระศาสดาเลย พระเถระผู้ยังพระธรรมจักรอันพระ-ศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม ผู้มีปัญญามาก มีจิตมั่นคง เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและไฟ ย่อมไม่ยินดียินร้าย.

ภิกษุผู้บรรลุปัญญาบารมีธรรมแล้ว มีปัญญาเครื่องตรัสรู้มาก เป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่ ไม่ใช่เป็นคนเขลา ทั้งไม่เหมือนคนเขลา เป็นผู้ดับความทุกข์ร้อนได้ทุกเมื่อ ท่องเที่ยวไปอยู่ เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดามาก เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนัก

ลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี้เป็นอนุสาสนีของเรา เราพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว จักปรินิพพาน ดังนี้.

จริงอยู่ คาถาบางคาถาเหล่านี้ พระเถระได้กล่าวไว้แล้ว, บางคาถาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภพระเถระแล้วตรัสภาษิตไว้ คาถาหลังสุดได้เป็นคาถาของพระเถระเท่านั้น เพราะพระเถระได้กล่าวไว้ ด้วยมุ่งจะประกาศความประพฤติของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถาจารี** ความว่า เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยการสำรวมทางกายเป็นต้น ประพฤติเป็นปกติอยู่, หรือชื่อว่า **ยถาจาร** เพราะประพฤติปฏิบัติตามศีล คือสมบูรณ์ด้วยศีล.

บทว่า **ยถาสโต** ได้แก่ เป็นผู้สงบระงับ, อธิบายว่า จริงอยู่ ท่านแสดงไว้ เพราะลบเสียงที่เกิดทางจมูกเสีย เพื่อสะดวกแก่รูปคาถา ได้แก่ เป็นราวกะผู้สงบระงับ คือไม่มีความพิเศษไปจากพระอริยเจ้าทั้งหลายเลย.

บทว่า **สตีมา** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยสติอย่างยิ่ง.

บทว่า **ยตสงฺกปฺปชฺฌายี** ได้แก่ เป็นผู้ละมิจฉาสังกัปปะได้โดยประการทั้งปวงแล้ว เป็นผู้มีความดำริอันสำรวมระวังแล้ว ด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น คือเป็นผู้มีปกติเพ่งด้วยอารัมมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน.

บทว่า **อปฺปมตฺโต** ได้แก่ เป็นผู้มีความดำริอันบังคับให้เป็นไปในความพระพฤติตามปกตินั้นนั่นแล และเป็นผู้เว้นขาดจากความประมาทด้วยการเพ่ง คือมีสติสัมปชัญญะตั้งมั่นด้วยดีในที่ทั้งปวง.

บทว่า **อชฺฌตฺตรโต** ได้แก่ ยินดีเฉพาะแต่กัมมัฏฐานภาวนา อันเป็นธรรมภายใน.

บทว่า **สมาหิตตฺโต** ได้แก่ ด้วยภาวนานั้นนั่นแหละ จึงมีจิตเป็นหนึ่ง.

บทว่า **เอโก** ได้แก่ ไม่มีสหาย ละการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ และละการคลุกคลีด้วยกิเลสแล้ว เพิ่มพูนกายวิเวกและจิตตวิเวก.

บทว่า **สนฺตุสิโต** ได้แก่ เป็นผู้สันโดษยินดีโดยชอบทีเดียว ด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย และด้วยสันโดษยินดีในภาวนา. จริงอยู่ ปีติ-ปราโมทย์อันโอฬาร ย่อมเกิดขึ้นเพราะการนำมาซึ่งคุณวิเศษชั้นสูง ๆ ขึ้นไปได้ด้วยภาวนา, แต่เพราะบรรลุถึงที่สุด จึงไม่มีคำที่จะต้องกล่าวถึงเลย.

บทว่า **ตมาหุ ภิกฺขุ** ความว่า นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกบุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้นว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เห็นภัย และเป็นผู้กำจัดกิเลสได้เด็ดขาด เหตุเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยไตรสิกขา.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงความสันโดษด้วยปัจจัย ในความสันโดษ ๒ ประการ ตามที่กล่าวไว้แล้วก่อน จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อลฺลํ สุกฺขํ วา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลฺลํ** ได้แก่ เปียก คือละเอียด ด้วยการบริโภคเนยใสเป็นต้น.

บทว่า **สุกฺขํ** ได้แก่ หยาบเพราะไม่มีสิ่งของอันละเอียด. **วา** ศัพท์มีอรรถอันไม่แน่นอน คืออาหารจะเป็นของสด หรือของแห้งก็ตาม.

บทว่า **พาฬฺหํ** ได้แก่ จนเกินไป. บทว่า **สุหิโต** ความว่า ไม่ควรให้เขาเลี้ยงดู. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า จะพึงเป็นอยู่อย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า **ควรเป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอประมาณ** ดังนี้เป็นต้น ความว่า ภิกษุบริโภคโภชนะอันประณีต หรือเศร้าหมองก็ตาม ไม่ได้บริโภคตามต้องการแล้ว จะเป็นผู้มีท้องพร่อง มีท้องเบา, ต่อแต่นั้นนั่นแหละ พึงเป็นผู้มีอาหารพอประมาณ คือรู้จักประมาณในโภชนะ นำเอาอาหารอันประกอบด้วยองค์ ๘ มา เป็นผู้มีสติ ด้วยการรู้จักประมาณในโภชนะนั้น และด้วยมีสติเป็นเครื่องพิจารณาในโภชนะนั้นอยู่.

ก็เพื่อจะแสดงอาการที่ชื่อว่าเป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอประมาณว่าเป็นอย่างไร ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **จตฺตาโร** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภุตฺวา** ความว่า พึงเว้นโอกาสแห่งอาหารที่จะอิ่ม ไม่บริโภคเหลือไว้อีก ๔- ๕ คำ แล้วดื่มน้ำเสีย. ก็ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้มีความประพฤติเบาใจในอาหาร. อธิบายว่า เป็นการสมควร คือความต้องการเพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ผู้มีจิตอันส่งมุ่งตรงพระนิพพาน คือเพื่อความอยู่สุขสบาย เพราะประกอบด้วยการบรรลุฌานเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ท่านเมื่อจะกล่าวถึงบิณฑบาต ว่าเป็นเครื่องบริหารท้อง จึงแสดงถึงความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ในบิณฑบาตไว้. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **ภุตฺวาน** ก็มี, ปาฐะนั้น พึงเป็นปาฐะที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งบุคคลที่มีความสามารถ คือมีปกติมั่นคงอย่างยิ่ง เพื่อจะยังสรีระให้เป็นไปด้วยอาหารแม้เพียง ๔-๕ คำก็ได้. ปาฐะนั้น ย่อมเทียบเคียงกันได้กับคาถาที่เหนือขึ้นไปนั่นแล เพราะเรื่องจีวรและเสนาสนะส่วนที่เล็กน้อย ท่านจักกล่าวต่อไป.

บทว่า **กปฺปิยํ** ความว่า ซึ่งผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้น อันอนุโลมกับสิ่งที่เป็นกัปปิยะอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **ตญฺเจ ฉาเทติ** ความว่า นุ่งห่มจีวรอันเป็นกัปปิยะ คือที่ที่จะพึงนุ่งห่มให้เสมอ. อนึ่ง คือที่ที่มีอยู่ ในชาติที่พระศาสดาทรงอนุญาตไว้ คืออันประกอบด้วยประมาณ อันพระศาสดาทรงอนุญาตไว้ โดยกำหนดเบื้องต่ำ.

บทว่า **อิทมตฺถิกํ** ได้แก่ เพื่อประโยชน์นี้ คือเพื่อประโยชน์ตามที่พระศาสดาตรัสไว้แล้ว, อธิบายว่า เพียงเพื่อป้องกันความหนาวเป็นต้น และเพื่อปกปิดอวัยวะอันเป็นเหตุยังความละอายให้กำเริบ. ด้วยคำนั้น ท่านกล่าวถึงจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย และความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ในจีวรนั้น.

บทว่า **ปลฺลงฺเกน นิสินฺนสฺส** ความว่า นั่งด้วยการนั่งวงขาโดยรอบ ท่านเรียกว่า คู้บัลลังก์ คือนั่งคู้บัลลังก์สามแห่ง.

บทว่า **ชณฺณุเก นาภิวสฺสติ** ความว่า เมื่อภิกษุนั่งที่กุฏิอย่างนั้น พอฝนตก น้ำฝนไม่เปียกเข่าทั้งสองข้าง, เสนาสนะแม้มีประมาณเท่านี้ จัดเป็นเสนาสนะท้ายสุด, จริงอยู่ กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ นั่งในเสนาสนะนั้นแล้ว ก็สามารถจะทำประโยชน์ของตนให้สำเร็จได้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **นับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุ ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว** ดังนี้เป็นต้น.

พระเถระ ครั้นประกาศถึงโอวาทเครื่องขัดเขลาอย่างอุกฤษฏ์ยิ่งนัก แก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีความมักมาก ไม่สันโดษ ด้วยคาถาทั้ง ๔ คาถาเหล่านี้

อย่างนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงความสันโดษในการยินดีภาวนา โดยมุ่งถึงเวทนา จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โย สุขํ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขํ** ได้แก่ สุขเวทนา. บทว่า **ทุกฺขโต** ได้แก่ โดยความเป็นวิปริณามทุกข์.

บทว่า **อทฺทา** ได้แก่ ได้เห็นแล้ว, อธิบายว่า ผู้ที่ได้เห็นแล้วตามความเป็นจริง ด้วยมรรคปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา. จริงอยู่ สุขเวทนา แม้จะให้ความสบายใจในเวลาบริโภค แต่ก็เป็นทุกข์อยู่นั่นเอง ในเวลาที่แปรปรวน เหมือนโภชนะที่เจือปนด้วยยาพิษฉะนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงแสดงถึงการพิจารณาในข้อนั้นว่า เป็นทุกข์.

บทว่า **ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต** ความว่า ผู้ที่พิจารณาเห็นทุกข-เวทนาว่า เป็นลูกศร. จริงอยู่ ทุกขเวทนา จะเกิดขึ้นก็ตาม จะถึงความตั้งอยู่ก็ตาม จะแตกสลายไปก็ตาม ชื่อว่าย่อมเบียดเบียนเสมอทีเดียว เปรียบเหมือนลูกศรปักอยู่ที่ร่างกาย ติดอยู่ก็ตาม ถูกถอนออกก็ตาม ก็ย่อมเกิดเป็นการเบียดเบียนอยู่นั่นเอง. ด้วยคำนั้น ท่านจึงยกถึงการพิจารณาเห็นในสรีระนั้นว่า เป็นทุกข์ ขึ้นกล่าวไว้, ด้วยเหตุนั้น จึงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน ในเวทนาทั้งสอง เพราะคำว่า ความทุกข์เป็นอนัตตา ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อุภยนฺตเรน** ความว่า ในระหว่างเวทนาทั้งสอง คือในอทุกขมสุขเวทนา อันมีในท่ามกลางแห่งสุขเวทนาและทุกขเวทนา.

บทว่า **นาโหสิ** ความว่า ได้มีความยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นคน ในการตรัสรู้ตามความเป็นจริง.

บทว่า **เกน โลกสฺมิ กึ สิยา** ความว่า ภิกษุกำหนดรู้อุปาทาน-ขันธ์ทั้ง ๕ โดยมุ่งถึงเวทนาอย่างนั้นแล้ว ถอนขึ้นเด็ดขาดซึ่งข่ายคือกิเลสทั้งสิ้น ที่เนื่องด้วยอุปาทานขันธ์นั้นได้ดำรงอยู่ จะพึงติดอยู่ในโลกด้วยกิเลสชื่อไรเล่า, อีกอย่างหนึ่ง อนาคตที่จะเกิดในเทวดาเป็นต้น จะพึงมีอย่างไรเล่า, อธิบายว่า โดยที่แท้ ผู้มีเครื่องผูกพันอันตัดเสียแล้ว พึงเป็นผู้ไม่ติดในบัญญัติทีเดียว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะติเตียนบุคคลผู้ปฏิบัติผิด และสรรเสริญบุคคลผู้ปฏิบัติชอบ จึงกล่าวคาถา ๔ คาถามีคำว่า **มา เม** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา เม กทาจิ ปาปิจฺโฉ** ความว่า ผู้ที่ชื่อว่ามีความปรารถนาลามก เพราะปรารถนาจะยกย่องคุณความดีที่ไม่มีในตน, ชื่อว่าผู้เกียจคร้าน เพราะไม่มีความอุตสาหะในสมณธรรม, เพราะความเกียจคร้านนั้นนั่นแหละ จึงชื่อว่า ผู้มีความเพียรเลวทราม, ชื่อว่าผู้สดับน้อย เพราะไม่มีการสดับฟัง อันเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องสัจจะและปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น, ชื่อว่าผู้ไม่เอื้อเฟื้อ เพราะไม่มีความเอื้อเฟื้อในโอวาทานุสาสนี, บุคคลผู้เลวทรามเช่นนั้น ขออย่าได้มีในสำนักของเราในกาลไหน ๆ เลย.

เพราะเหตุไร ? เพราะจะพึงติดอยู่ในโลกอย่างใด, อธิบายว่า โอวาทอะไรในนิกาย ๗ ในโลก จะพึงมีแก่บุคคลนั้น คือผู้เช่นนั้น, อีกอย่างหนึ่ง เขาจะพึงทำอะไรที่ทำแล้ว คือหาประโยชน์มิได้.

บทว่า **พหุสฺสุโต จ** ความว่า บุคคลผู้ที่มีพหุสสุตะ เพราะมีการสดับมากอันต่างโดยประเภทมีสุตตะและเคยยะเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องด้วยศีลเป็นอาทิ, ชื่อว่ามีเมธา ก็ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่เกิดแต่ธรรม ปริหาริย-

ปัญญาและปฏิเวธปัญญา, ชื่อว่าตั้งมั่นด้วยดี เพราะตั้งมั่นด้วยดีในศีลทั้งหลาย, ชื่อว่าประกอบใจให้สงบ คือมีจิตตั้งมั่น อันต่างด้วยประเภทแห่งโลกิยะและโลกุตระ, บุคคลเช่นนั้น แม้จะดำรงอยู่บนศีรษะของเราก็ได้ ไม่จำต้องกล่าวถึงการอยู่ร่วมกัน.

บทว่า **โย ปปญฺจมนุยุตฺโต** ความว่า ก็บุคคลใดประกอบด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า มีตัณหาเป็นต้นเป็นประเภท เพราะอรรถว่า เป็นธรรมเครื่องเนิ่นช้า เหตุเป็นไปด้วยความเป็นผู้ยินดีในการงานเป็นต้นและด้วยการเกี่ยวข้องด้วยรูปเป็นต้น และเป็นผู้ยินดียิ่ง เพราะมองไม่เห็นโทษในธรรมเครื่องเนิ่นช้านั้น เป็นเช่นกับผู้ยังแสวงหา, บุคคลนั้นย่อมพลาดจากพระนิพพาน, คือดำรงอยู่ไกลแสนไกลจากพระนิพพาน.

บทว่า **โย จ ปปญฺจํ หิตฺวาน** ความว่า ฝ่ายบุคคลใด ละธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือตัณหาเสียได้ ยินดีในหนทาง คือในอุบายเครื่องบรรลุพระนิพพาน อันเป็นธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า เพราะไม่มีปปัญจธรรมนั้น ได้แก่อริยมรรค, ยินดียิ่งในการตรัสรู้ภาวนา บุคคลนั้นย่อมยินดีพระ-นิพพาน ย่อมสำเร็จพระนิพพาน ได้แก่ ย่อมบรรลุพระนิพพาน.

ครั้นวันหนึ่ง พระเถระเห็นว่าพระเรวตเถระผู้น้องชายของตน อยู่ในถิ่นที่กันดาร ไม่มีน้ำ ปกคลุมด้วยต้นไม้ตะเคียนหนาแน่นไปด้วยหนาม เมื่อจะสรรเสริญท่าน จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า **คาเม วา** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คาเม วา** ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย แม้จะไม่ได้กายวิเวกในที่ละแวกบ้านก็จริง ถึงกระนั้นท่านก็ได้

จิตตวิเวกทีเดียว. จริงอยู่ อารมณ์ทั้งหลาย แม้จะมีส่วนเปรียบด้วยอารมณ์ทิพย์ ก็ไม่สามารถจะทำจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้นให้หวั่นไหวได้เลย, เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จะอยู่ในบ้านหรือในป่าเป็นต้น ที่ใดที่หนึ่งก็ตาม **เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมอยู่ในที่ใด สถานที่นั้นย่อมเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์** คือภูมิประเทศนั้นย่อมเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจทีเดียว.

บทว่า **อรญฺญานิ** สัมพันธ์ความว่า ป่า อันสมบูรณ์ด้วยน้ำและที่อาศัยอันสะอาด ประดับประดาด้วยหมู่ไม้ไพรสณฑ์ ผลิดอกเผล็ดผลงดงาม ชื่อว่า สถานที่น่ารื่นรมย์ใจ.

บทว่า **ยตฺถ** ความว่า ชนผู้ฝักใฝ่ในกาม แสวงหากาม ย่อมไม่ยินดีในสถานที่รื่นรมย์ ดุจในป่าที่มีดอกไม้แย้มบาน.

บทว่า **วีตราคา** ความว่า ฝ่ายพระขีณาสพทั้งหลายผู้มีราคะไปปราศแล้ว จักรื่นรมย์ในป่าเช่นนั้น ดุจฝูงภมรและผึ้ง ยินดีในสวนดอกปทุมฉะนั้น.

บทว่า **น เต กามคเวสิโน** ความว่า เพราะผู้มีราคะไปปราศแล้วเหล่านั้น ย่อมไม่มีการแสวงหากาม.

พระเถระอาศัยความอนุเคราะห์ จึงให้พราหมณ์ทุคตะชื่อว่า **ราธะ** บรรพชาแล้วให้อุปสมบทอีก ทำราธะนั้นนั่นแหละให้เป็นปัจฉาสมณะเที่ยวไป วันหนึ่ง เมื่อจะให้โอวาทชมเชยราธภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ว่าง่าย จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **นิธีนํ ว** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิธีนํ ว** ได้แก่ หม้อคือขุมทรัพย์ ที่เต็มด้วยวัตถุน่าปลื้มใจ มีเงินและทองคำเป็นต้น ที่เขาฝังเก็บไว้ในที่นั้น ๆ.

บทว่า **ปวตฺตารํ** ความว่า กระทำการอนุเคราะห์ แนะนำที่ฝั่งขุมทรัพย์ กะหมู่คนขัดสนมีชีวิตยากจนว่า มานี่แน่ะ เราจักชี้แนะอุบายเพื่อเป็นอยู่สุขสบายแก่เจ้า ดังนี้แล้ว เหยียดแขน ราวกะบอกว่า เจ้าจงถือเอาทรัพย์สมบัตินี้แล้ว จงเป็นอยู่ให้สุขสบายเถิด.

บทว่า **วชฺชทสฺสินํ** ความว่า ผู้ชี้โทษมี ๒ ลักษณะ คือการแสวงหาโทษด้วยคิดว่า เราจักข่มขี่บุคคลนั้น ด้วยสิ่งอันไม่สมควรนี้ หรือด้วยความพลั้งพลาดนี้ ในท่ามกลางสงฆ์ และผู้ประสงค์จะให้คนที่ไม่รู้เรื่องได้รับรู้ ให้คนที่รู้เรื่องแล้ว ยินดีพอใจ มองดูความผิดนั้นๆ ตั้งเขาไว้แล้วในสภาวะที่ยกย่องช่วยเหลือ เพราะมุ่งถึงความเจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น, ข้อนี้ท่านประสงค์ถึงในที่นี้.

เหมือนอย่างคนขัดสน แม้ถูกข่มขู่ว่า เจ้าจงถือเอาขุมทรัพย์นี้ ดังนี้ย่อมไม่ทำความโกรธ ในเพราะการชี้แนะขุมทรัพย์ แต่กลับชื่นชมยินดีฉันใด ในบุคคลเห็นปานนั้นก็ฉันนั้น เห็นสิ่งไม่สมควร หรือความพลั้งพลาดแล้วบอกให้ บุคคลไม่ควรทำความโกรธเลย แต่พึงมีจิตยินดีรับเท่านั้น, และพึงปวารณาตลอดไปว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านพึงบอกสิ่งที่สมควรกะผมอีกนะ.

บทว่า **นิคฺคยฺหวาทึ** ความว่า บุคคลใดเห็นโทษแล้ว ไม่คิดว่าผู้นี้เป็นสัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ของเรา, เป็นผู้มีอุปการะคุณแก่เรา ดังนี้ข่มขู่ตามสมควรแก่ความผิด ประณาม กระทำทัณฑกรรม ให้ยอมรับรู้, บุคคลนี้ ชื่อว่านิคคัยหวาที เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าฉะนั้น.

สมดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า[๑] ดูก่อนอานนท์ เราจักข่มแล้ว ๆ จึงบอก

๑. ม. อุปริ. ๑๔/ข้อ ๓๕๖.

ดูก่อนอานนท์ เราจักยกย่องแล้ว ๆ จึงบอก, ผู้ใดมีแก่นสาร ผู้นั้นจักดำรงอยู่ได้.

บทว่า **เมธาวึ** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยปัญญามีรสอันเกิดแต่ธรรม.

บทว่า **ตาทิสํ** ได้แก่ บัณฑิตผู้เห็นปานนั้น.

บทว่า **ภเช** แปลว่า พึงเข้าไปนั่งใกล้, อธิบายว่า จริงอยู่ อันเตวาสิกผู้คบหาอาจารย์เช่นนั้น ย่อมมีแต่ความประเสริฐ, ไม่มีความเลวทราม มีแต่ความเจริญถ่ายเดียว หาความเสื่อมมิได้.

ในกาลครั้งหนึ่ง พระธรรมเสนาบดีรับพระดำรัสสั่งจากพระศาสดาในเรื่องอาวาสที่กีฏาคิรีชนบท ถูกพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะประทุษร้าย จึงพร้อมกับบริษัทของตนและพระมหาโมคคัลลานะ ไปยังที่นั้นแล้ว เมื่อพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ ไม่ทำความเอื้อเฟื้อต่อโอวาท จึงกล่าวคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอวเทยฺย** ความว่า พึงให้โอวาท คือคำพร่ำสอน.

คำว่า **อนุสาเสยฺย** เป็นคำกล่าวโดยอ้อมแห่งคำว่า **โอวเทยฺย** นั้นนั่นเอง, อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นแล้ว จึงพูดบอก ชื่อว่าย่อมกล่าวสอน, เมื่อเรื่องยังไม่เกิดขึ้น พูดบอกมุ่งถึงอนาคตกาล เป็นต้นว่า แม้ความเสื่อมยศพึงมีแก่ท่าน ดังนี้ ชื่อว่าย่อมพร่ำสอน. อีกอย่างหนึ่ง พูดบอกต่อหน้า ชื่อว่าย่อมกล่าวสอน. ส่งทูตหรือส่งสาสน์ไปพูดบอกลับหลัง ชื่อว่าย่อมพร่ำสอน. อีกอย่างหนึ่ง พูดบอกครั้งเดียว ชื่อว่าย่อมกล่าวสอน, พูดบอกบ่อย ๆ ชื่อว่าย่อมพร่ำสอน.

บทว่า **อสพฺภา จ** ความว่า พึงห้ามอกุศลธรรม และพึงให้ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรม.

บทว่า **สตํ หิ โส** ความว่า บุคคลผู้เห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักของสาธุชนทั้งหลาย. บุคคลนั้น ผู้สั่งสอน ผู้พร่ำสอน บุคคลผู้ไม่สงบ ไม่เป็นสัปบุรุษ ยังไม่ข้ามพ้นโลกหน้า มีจักษุเพ่งอามิส บวชเพื่อเลี้ยงชีวิตเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นที่รักของบุคคลผู้ทิ่มแทงด้วยหอกคือปากอย่างนี้ว่า ท่านไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์ของพวกเรา ท่านไม่ใช่อาจารย์ของพวกเรา ท่านกล่าวสอนพวกเราเพราะอะไร ดังนี้.

เพราะถ้อยคำที่ยกขึ้นกล่าวในหมู่ภิกษุว่า พระศาสดาทรงปรารภผู้ใดแสดงธรรม ผู้นั้นแหละเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ดังนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ข้อนี้นั้นไม่ถูกต้อง จึงกล่าวคาถาว่า **อญฺญสฺส** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญสฺส** ความว่า พระศาสดาตรัสหมายถึงทีฆนขปริพาชก ผู้เป็นหลานชายของตน. จริงอยู่ เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่เขา พระมหาเถระนี้บรรลุมรรคภาวนา ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณได้.

บทว่า **โสตโมเธสิมตฺถิโก** ความว่า เราเป็นผู้มุ่งประโยชน์ ยืนถวายงานพัดพระศาสดา เงี่ยโสตตั้งใจฟัง.

บทว่า **ตํ เม อโมฆํ สวนํ** ความว่า การตั้งใจสดับฟังของเรานั้นไม่ว่างเปล่า คือได้เป็นที่พึ่งแก่สมบัติทั้งหลาย ซึ่งอัครสาวกพึงถึง. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **วิมุตฺโตมฺหิ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนว ปุพฺเพนิวาสาย** มีวาจาประกอบความว่า การตั้งปณิธานไม่ได้มีแก่เรา เพื่อประโยชน์แก่ญาณที่จะรู้ถึงที่เคยอยู่ในกาลก่อน ของตนและของผู้อื่นเลย. อธิบายว่า แม้เพียงการตั้งปณิธานไว้ในใจ ด้วยการทำบริกรรม เพื่อประโยชน์นั้นย่อมไม่มี คือไม่ได้มีแล้ว.

บทว่า **เจโตปริยาย** แปลว่า เพื่อเจโตปริยญาณ.

บทว่า **อิทฺธิยา** แปลว่า เพื่ออิทธิวิธญาณ.

บทว่า **จุติยา อุปปตฺติยา** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่จุตูปปาตญาณเครื่องหยั่งรู้การจุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า **โสตธาตุวิสุทฺธิยา** แปลว่า เพื่อทิพโสตญาณ.

บทว่า **ปณิธี เม น วิชฺชติ** ความว่า ปณิธานแห่งจิต คือการบำเพ็ญทางใจ ด้วยการบริกรรม เพื่อประโยชน์แก่อภิญญาและคุณวิเศษเหล่านี้ ย่อมไม่มี คือไม่ได้มีแล้วแก่เรา. จริงอยู่ คุณของพระสาวกทั้งหมด จะมีอยู่ในเงื้อมมือของพระสาวกทั้งหลายได้ ก็ด้วยการบรรลุอริยมรรคเท่านั้น ดุจคุณคือพระสัพพัญญู มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉะนั้น, เพราะการบรรลุของพระสาวกเหล่านั้น จึงไม่มีหน้าที่ที่จะทำบริกรรมเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก.

คาถา ๓ คาถาที่เริ่มต้นว่า **รุกฺขมูลํ** ดังนี้ พระเถระกล่าวมุ่งแสดงถึงความไม่หวั่นไหวแห่งตน ผู้อยู่ในกโปตกันทรวิหาร ในเวลาถูกยักษ์ประหาร ด้วยพลังแห่งสมาบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มุณฺโฑ** ได้แก่ ปลงผมแล้วใหม่ ๆ.

บทว่า **สงฺฆาฏิปารุโต** ได้แก่ ห่มผ้าสังฆาฏินั่งแล้ว. และอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ห่มเรียบร้อยด้วยผ้าสังฆาฏิ.

บทว่า **ปญฺญาย อุตฺตโม เถโร** ความว่า เป็นพระเถระผู้อุดมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ประเสริฐกว่าพระสาวกทั้งหลายด้วยปัญญา.

บทว่า **ฌายติ** ความว่า ย่อมเพ่งด้วยอารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน คืออยู่ด้วยสมาบัติโดยมาก.

บทว่า **อุเปโต โหติ ตาวเท** ความว่า ผู้ที่ถูกยักษ์ประหารที่ศีรษะในขณะกำลังเข้าสมาบัติอันไม่มีวิตก คือผลสมาบัติอันประกอบด้วยจตุตถฌานก็ยังเข้าถึง คือประกอบพร้อมด้วยธรรมคือความนิ่งอย่างประเสริฐ. ก็คำว่า **โหติ** นี้ เป็นคำบ่งถึงปัจจุบันกาล ซึ่งใช้ในอรรถแห่งอดีตกาล.

บทว่า **ปพฺพโตว น เวธติ** ความว่า เพราะสิ้นโมหะ ภิกษุจึงทำลายกิเลสทั้งหมดได้ ไม่หวั่นไหว คือตั้งมั่นด้วยดี เหมือนภูเขาหินล้วนย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น คือเป็นผู้คงที่ในอารมณ์ทั้งปวง.

ครั้นวันหนึ่ง เมื่อชายผ้านุ่งของพระเถระห้อยย้อยลงโดยมิได้รู้ตัว สามเณรรูปหนึ่งจึงเตือนว่า ท่านควรนุ่งห่มเป็นปริมณฑลซิขอรับ. พระเถระครั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว รับดุจด้วยเศียรเกล้าว่า คำอันเจริญ เธอกล่าวดีแล้ว ในขณะนั้นนั่นเองจึงหลีกไปหน่อยหนึ่งแล้วนุ่งห่มให้เป็นปริมณฑล เมื่อจะแสดงว่า แม้สิ่งนี้ก็นับว่าเป็นโทษแก่คนเช่นกับเรา ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า **อนงฺคณสฺส** ดังนี้เป็นต้น.

พระเถระ เมื่อจะแสดงว่าคนมีความคิดเสมอกันในความตายและชีวิตซ้ำอีก จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **นาภินนฺทามิ** ดังนี้

และเมื่อจะแสดงธรรมแก่คนเหล่าอื่น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **อุภเยน มิทำ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุภเยน** แปลว่า ในสองคราว, อธิบายว่า ในกาลทั้งสอง.

บทว่า **มิทำ** ได้แก่ **ม** อักษร กระทำการเชื่อมบท. อธิบายว่า ความตายนี้เท่านั้น, ชื่อว่าความตายย่อมมีอยู่แน่นอน, ความไม่ตายไม่มี. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ในสองคราวเป็นอย่างไร ? ท่านจึงกล่าวว่า ในเวลาแก่หรือในเวลาหนุ่ม ความว่า ในเวลาแก่เริ่มแต่มัชฌิมวัย คือในเวลาสังขารชราทรุดโทรม หรือในเวลาหนุ่ม คือในกาลเป็นหนุ่ม ความตายเท่านั้น ย่อมมีแน่นอน. เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงบำเพ็ญ คือจงทำสัมมาปฏิบัติให้บริบูรณ์เถิด จงอย่าได้ปฏิบัติผิดให้พินาศเลย คือจงอย่าได้เสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงในอบายทั้งหลายเลย.

บทว่า **ขโณ โว มา อุปจฺจคา** ความว่า เพราะเว้นจากอักขณะ ๘ ขณะที่ ๙ นี้ อย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย.

ครั้นวันหนึ่ง พระเถระเห็นท่านพระมหาโกฏฐิกะแล้ว เมื่อจะประกาศคุณของท่าน จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **อุปสนฺโต** ดังนี้.

คำว่า **ฐุนาติ** ท่านกล่าวไว้ โดยมิได้มุ่งหมายถึงความในข้อนั้นเลย ท่านเมื่อจะกล่าวอิงอาศัยพระเถระอีก จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อปฺปาสิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปาสิ** ความว่า ละแล้วไม่นาน.

บทว่า **อนายาโส** ความว่า ไม่มีความดิ้นรน คือปราศจากทุกข์ คือกิเลส.

บทว่า **วิปฺปสนฺโน อนาวิโล** ความว่า มีความผ่องใส คือมีจิตผ่องใสด้วยดี เพราะไม่มีความไม่เชื่อเป็นต้น ชื่อว่าไม่ขุ่นมัว เพราะมีความดำริไม่ขุ่นมัว.

คาถาว่า **น วิสฺสเส** ท่านกล่าวปรารภพวกพระวัชชีบุตร ผู้เชื่อพระเทวทัต ชอบใจทิฏฐิของพระเทวทัตนั้นแล้ว ดำรงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น วิสฺสเส** ความว่า ไม่พึงคุ้นเคย คือไม่พึงเชื่อ.

บทว่า **เอกติเยสุ** ความว่า ในปุถุชนผู้มีสภาวะไม่มั่นคงบางพวก.

บทว่า **เอวํ** ความว่า เหมือนท่านทั้งหลายถึงความคุ้นเคยว่า พระ-เทวทัตเป็นผู้ปฏิบัติชอบ.

บทว่า **อคาริสุ** แปลว่า ในหมู่คฤหัสถ์.

บทว่า **สาธูปิ หุตฺวาน** ความว่า เพราะขึ้นชื่อว่า ความเป็นปุถุชนย่อมเป็นผู้มีความไม่มั่นคง เหมือนหม้อน้ำที่ตั้งอยู่บนหลังม้า และเหมือนตอไม้ที่ฝังลงในกองแกลบฉะนั้น คนบางพวกตอนต้นเป็นคนดี อยู่ต่อมาตอนปลายเป็นคนไม่ดี.

อธิบายว่า เหมือนพระเทวทัต ในตอนต้นสมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ได้อภิญญาสมาบัติ แต่ถูกลาภและสักการะเข้าครอบงำ บัดนี้ จึงเสื่อมจากคุณวิเศษเหมือนกาปีกหัก เป็นผู้ไปเกิดในอบาย เพราะฉะนั้น คนเช่นนั้นไม่ควรคุ้นเคยว่า เป็นคนดี เพราะเพียงแต่ได้เห็นกันเท่านั้น. ส่วนคนบางพวกถึงตอนต้นจะเป็นคนไม่ดี เพราะไม่คบหากัลยาณมิตร แต่ตอน

ปลายกลับตนเป็นคนดีได้ เพราะคบหากัลยาณมิตร เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรคุ้นเคยกับคนดีเทียม ๆ เยี่ยงพระเทวทัตว่าเป็นคนดีเลย.

คนซึ่งมีอุปกิเลสภายในใจ มีกามฉันทะเป็นต้น ยังไม่ไปปราศ ชื่อว่าคนไม่ดี. เมื่อจะแสดงถึงคนที่มีอุปกิเลสไปปราศแล้วว่า เป็นคนดี ท่านจึงกล่าวคาถาว่า **กามจฺฉนฺโท** ดังนี้เป็นต้น และเพื่อจะแสดงถึงลักษณะของคนดีชั้นสูงสุดโดยไม่ทั่วไป ท่านจึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **ยสฺส สกฺกริยมานสฺส** ดังนี้.

ก็เพื่อจะแสดงถึงคนดีชั้นสูงสุด โดยไม่ทั่วไป จึงยกพระศาสดาและตนขึ้นเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคาถาเริ่มต้นว่า **มหาสมุทฺโท** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหาสมุทฺโท** ความว่า มหาสมุทร มหาปฐพี หิน คือภูเขาและลม โดยประเภทที่พัดมาจากทิศตะวันออกเป็นต้น ย่อมทนได้ต่ออิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เพราะเป็นสภาวะไม่มีเจตนา มิใช่อดทนได้ เพราะกำลังคือความพิจารณาใคร่ครวญ, ส่วนพระศาสดาทรงดำรงอยู่ในความเป็นผู้คงที่ ชั้นยอดเยี่ยม ด้วยอำนาจบรรลุถึงพระอรหัต จึงมีความเสมอ ไม่มีความหวั่นไหวในอารมณ์ทั้งปวงมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น, มหาสมุทรเป็นต้นเหล่านั้น จึงไม่ควรเปรียบเทียบกับความหลุดพ้นอย่างประเสริฐ คือหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตผลของพระศาสดาได้เลย คือย่อมไม่ถึงแม้ทั้งเสี้ยวและทั้งส่วน.

บทว่า **จกฺกานุวตฺตโก** ได้แก่ ผู้ยังพระธรรมจักรอันพระศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม.

บทว่า **เถโร** ได้แก่ เป็นพระเถระ เพราะเป็นพระอเสขะ คือประกอบพร้อมด้วยศีลขันธ์เป็นต้น.

บทว่า **มหาญาณี** แปลว่า มีปัญญามาก.

บทว่า **สมาหิโต** ได้แก่ มีความตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิและอัปปปนา-สมาธิ และอนุตรสมาธิ.

บทว่า **ปถวาปคฺคิสมาโน** ความว่า เป็นผู้ประพฤติเช่นกับแผ่นดิน น้ำ และไฟ เพราะตนเป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว ในเมื่อประจวบกับอารมณ์มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่ยินร้าย ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ปญฺญาปารมิตํ ปตฺโต** โดยความว่า ถึงฝั่งแห่งสาวกญาณ คือถึงที่สุดแห่งฝั่งแล้ว.

บทว่า **มหาพุทฺธิ** ได้แก่ ประกอบพร้อมไปด้วยปัญญา ที่ชื่อว่าพุทธิ เพราะกว้างขวาง เหตุบรรลุถึงความเป็นผู้มีปัญญามาก กว้างขวาง ร่าเริง เร็วไว แหลมคม และเป็นเครื่องชำแรกกิเลส.

บทว่า **มหามติ** ได้แก่ ประกอบพร้อมไปด้วยความรู้จักคาดหมายนัยอันสำคัญยิ่ง คือรู้อนุโลมตามธรรมแล้ว. จริงอยู่ พระมหาเถระนี้ประกอบด้วยคุณวิเศษเช่นมีปัญญามากเป็นต้น เพราะท่านบรรลุถึงคุณทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ ยิ่งกว่าท่านผู้มีประเภทแห่งปัญญา เป็น ๔ ส่วน ๑๖ ส่วน ๔๔ ส่วน และ ๗๓ ส่วน จึงสมควรที่จะเรียกว่า มหาพุทธิ ผู้มีปัญญามากยิ่งนัก, เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง

๑. ม. อุ. ๑๔/ข้อ ๑๕๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาว่องไว
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาแหลมคม
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาเครื่อง
ชำแรกกิเลส ดังนี้เป็นต้น.

บัณฑิตพึงทราบความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ในส่วนแห่งความเป็นบัณฑิต เป็นต้น ในข้อนั้นดังต่อไปนี้ :- บุคคลจะเป็นบัณฑิตก็ด้วยเหตุ ๔ ประการเหล่านี้ คือความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และความเป็นผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะดังนี้.

ในการแสดงวิภาคแห่งความเป็นผู้มีปัญญามากเป็นต้น มีพระบาลีดังต่อไปนี้ :-

ชื่อว่า ปัญญาใหญ่เป็นไฉน[๑] ? ชื่อว่า ปัญญาใหญ่
เพราะอรรถว่า กำหนดอรรถใหญ่, กำหนดธรรมใหญ่.
กำหนดนิรุตติใหญ่, กำหนดปฏิภาณใหญ่, กำหนดศีลขันธ์ใหญ่, กำหนดสมาธิขันธ์ใหญ่, กำหนดปัญญาขันธ์ใหญ่, กำหนดวิมุตติขันธ์ใหญ่, กำหนดวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ใหญ่, กำหนดฐานะและอฐานะใหญ่, กำหนดวิหารสมาบัติใหญ่, กำหนดอริยสัจใหญ่, กำหนดสติปัฏฐานใหญ่, กำหนดสัมมัปปธานใหญ่, กำหนดอิทธิบาทใหญ่, กำหนดอินทรีย์ใหญ่, กำหนดพละใหญ่, กำหนดโพชฌงค์ใหญ่, กำหนดอริยมรรคใหญ่, กำหนดสามัญญผลใหญ่ , กำหนด

๑. ขุ. ป. ๓๑/ ข้อ ๖๖๕.

อภิญญาใหญ่ กำหนดนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ นี้เป็นปัญญาใหญ่.

ปุถุปัญญา[๑]เป็นไฉน ? ชื่อว่าปัญญาหนา เพราะอรรถว่า ญาณเป็นไปในขันธ์ต่าง ๆ มา ในธาตุต่าง ๆ มาก ในอายตนะต่าง ๆ มาก ในปฏิจจสมุปบาทต่าง ๆ มาก ในความได้เนื่อง ๆ ซึ่งความสูญต่าง ๆ มาก ในอรรถต่าง ๆ มาก ในธรรมต่าง ๆ มาก ในนิรุตติต่าง ๆ มา ในปฏิภาณต่าง ๆ มาก ในศีลขันธ์ต่าง ๆ มาก ในสมาธิขันธ์ต่าง ๆ มาก ในปัญญาขันธ์ต่าง ๆ มาก ในวิมุตติขันธ์ต่าง ๆ มาก ในวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ต่าง ๆ มาก ในฐานะและอฐานะต่าง ๆ มาก ในวิหารสมาบัติต่าง ๆ มาก ในอริยสัจต่าง ๆ มาก ในสติปัฏฐานต่าง ๆ มาก ในสัมมัปปธานต่าง ๆ มาก ในอิทธิบาทต่าง ๆ มาก ในอินทรีย์ต่าง ๆ มาก ในพละต่าง ๆ มาก ในโพชฌงค์ต่าง ๆ มาก ในอริยมรรคต่าง ๆ มาก ในสามัญญผลต่าง ๆ มาก ในอภิญญาต่าง ๆ มาก ในนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ล่วงธรรมที่ทั่วไปแก่ปุถุชน นี้เป็นปุถุปัญญา.

หาสปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าหาสปัญญา[๒] เพราะอรรถว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความร่าเริงมาก มีความพอใจมาก มีความยินดีมาก มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะอรรถว่า

๑. ขุ. ป. ๓๑/ข้อ ๖๖๖. ๒. ขุ. ป. ๓๑/ข้อ ๖๗๔.

มีความร่าเริงมาก ฯลฯ มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญ
อินทรียสังวรให้บริบูรณ์ เพราะอรรถว่า มีความร่าเริง
มาก ฯลฯ มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญตนรู้จัก
ประมาณในโภชนะ เพราะอรรถว่า มีความร่าเริงมาก ฯลฯ
มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญชาคริยานุโยค เพราะ
อรรถว่า มีความร่าเริงมาก ฯ ล ฯ มีความปราโมทย์มาก
บำเพ็ญศีลขันธ์ ฯ ล ฯ สมาธิขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติ-
ญาณทัสสนขันธ์ ฯ ล ฯ ย่อมตรัสรู้ตลอด. บำเพ็ญวิหาร-
สมาบัติทั้งหลายได้ ย่อมตรัสรู้ตลอดอริยสัจ ๔ ย่อม
เจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมเจริญสัมมัปปธาน ๔ ย่อม
เจริญอิทธิบาท ๔ ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ ย่อมเจริญพละ
๕ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมเจริญอริยมรรค ฯ ล ฯ
ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมทำให้แจ้งได้ซึ่ง
สามัญญผล. ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะอรรถว่า มีความ
ร่าเริงมาก มีความพอใจมาก มีความยินดีมาก มีความ
ปราโมทย์มาก ย่อมตรัสรู้แจ้งซึ่งอภิญญา, ชื่อว่าหาส-
ปัญญา เพราะอรรถว่า มีความร่าเริงมาก มีความพอใจ
มาก มีความยินดีมา มีความปราโมทย์มาก ย่อมทำให้
แจ้งซึ่งพระนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง.

ชวนปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าชวนปัญญา[๑] เพราะอรรถว่า
ปัญญาแล่นไปสู่รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต
และปัจจุบัน ฯ ล ฯ มีอยู่ในที่ไกลหรือมีอยู่ในที่ใกล้ โดย

๑. ขุ. ป. ๓๑/ข้อ ๖๗๕.

ความเป็นของไม่เที่ยงได้ไว แล่นไปโดยความเป็นทุกข์ ได้ไว แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไว แล่นไปสู่เวทนา ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯ ล ฯ แล่นไปสู่วิญญาณทั้งหมดโดยความไม่เที่ยงได้ไว แล่นไปโดยความเป็นทุกข์ได้ไว แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไว. แล่นไปสู่จักษุ ฯ ล ฯ ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยงได้ไว แล่นไปโดยความเป็นทุกข์ได้ไว แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไว.

ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า สิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นอนัตตา เพราะอรรถว่า ไม่มีแก่นสาร แล้วแล่นไปในพระนิพพาน เป็นที่ดับรูปได้ไว ฯ ล ฯ เวทนา ฯ ล ฯ สัญญา ฯ ล ฯ สังขาร ฯ ล ฯ วิญญาณ. ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า จักษุ ฯลฯ ชรามรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า สิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นอนัตตา เพราะอรรถว่า ไม่มีแก่นสาร แล้วแล่นไปในพระนิพพานเป็นที่ดับชรามรณะได้ไว.

ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดาแล้ว แล่นไปในพระนิพพานเป็นที่ดับรูปได้ไว. เวทนา ฯ ล ฯ สัญญา ฯ ล ฯ สังขาร ฯ ล ฯ วิญญาณ. ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า จักษุ ฯลฯ ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดาแล้วแล่นไปในพระนิพพาน อันเป็นที่ดับชราและมรณะได้ไว.

ติกขปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าติกขปัญญา[๑] เพราะอรรถว่า ทำลายกิเลสได้ไว ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไปซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว, ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะอรรถว่า ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่รับรองไว้ ฯ ล ฯ ซึ่งวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว, ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะอรรถว่า ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น

๑. ขุ. ป. ๓๑/ ข้อ ๖๗๑.

แล้ว, ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะอรรถว่า ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ ล ฯ ซึ่งโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ซึ่งโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ซึ่งความโกรธที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ ล ฯ ซึ่งอุปนาหะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ ล ฯ ซึ่งมักขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาไถย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง ฯ ล ฯ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวง ที่เกิดขึ้นแล้ว. ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเป็นเหตุให้บุคคลได้บรรลุ ทำให้แจ้ง ถูกต้องอริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ ณ อาสนะเดียว.

นิพเพธิกปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่านิพเพธิกปัญญา[๑] เพราะอรรถว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วยความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความเบื่อหน่าย ความระอา ความไม่พอใจ เบือนหน้าออก ไม่ยินดีในสังขารทั้งปวง ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโลภะที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลายในสังขารทั้งปวง, ชื่อว่านิพเพธิก-ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโทสะที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย ชื่อว่านิพเพธิก-ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโมหะที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย, ชื่อว่านิพเพธิก-ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายโกธะ ฯ ล ฯ

๑. ขุ. ป. ๓๑/ข้อ ๖๗๗.

อุปนาหะ ฯ ล ฯ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวงที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย.

ท่านกล่าวคำว่า **มหาพุทฺธิ** มีปัญญามาก ไว้ เพราะพระเถระประกอบพร้อมด้วยปัญญาอย่างมากมาย มีวิภาคตามที่กล่าวไว้แล้ว ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบความที่พระเถระนี้มีปัญญามาก แม้ด้วยอำนาจธรรมตามลำดับบท และวิปัสสนา. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า [๑]: -

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้เพียงกึ่งเดือน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทของพระสารีบุตรนั้น มีดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนี้พระสารีบุตร สงัดจากกามทั้งหลาย ฯ ล ฯ เข้าปฐมฌานอยู่. ธรรมในปฐมฌานคือวิตก ฯ ล ฯ จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเปกขา มนสิการ. เป็นอันสารีบุตรกำหนดธรรมได้ตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ. เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้เป็นอันว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มี

๑. ม. อุ ๑๔/ข้อ ๑๕๙-๑๖๕. อนุปทสูตร.

ใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่, ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตรเข้าทุติยฌาน ฯ ล ฯ เพราะสงบวิตกและวิจาร. เข้าตติยฌานอยู่. เข้าจตุตถฌานอยู่. เข้าอากาสานัญจายตนะอยู่. เข้าวิญญาณัญจายตนะอยู่. เข้าอากิญจัญญายตนะอยู่. สารีบุตรล่วงอากิญจัญญายตนฌาน โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่. เธอเป็นผู้มีสติออกจากสมาบัตินั้น ครั้นเธอมีสติออกจากสมาบัตินั้นแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันว่าธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไป. เธอไม่ยินดีไม่ยินร้ายอันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตรล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่. เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะของเธอจึงเป็นอันสิ้นไป. เธอย่อมมีสติออกจาก

สมาบัตินั้น ครั้นเธอมีสติออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่า ด้วยประการนี้ เป็นอันว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป. เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มากก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ พึงกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยสมาธิ, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยปัญญา, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้น คือสารีบุตรนั่นเอง ที่ผู้กล่าวชอบ พึงกล่าวชม ดังนี้.

อธิบายว่า พระเถระชื่อว่า เป็นผู้มีปัญญามาก เพราะประกอบพร้อมด้วยความรู้อย่างกว้างขวาง เพราะบรรลุถึงความเป็นผู้มีปัญญามาก กว้างขวาง ร่าเริง เร็วไว แหลมคม และเป็นเครื่องชำแรกกิเลส ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความรู้ที่อนุโลมตามธรรม บัณฑิตพึงแสดงด้วยสัมปสาทนียสูตรเถิด.[๑] จริงอยู่ พระสูตรนั้น การคาดหมายของพระเถระท่านกล่าวไว้ว่าเป็นเช่นกับพระสัพพัญญุตญาณ.

บทว่า **อชโฬ ชฬสมาโน** ความว่า ไม่ใช่เป็นคนเขลา แม้โดย

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/ข้อ ๗๓-๘๓.

ประการทั้งปวง เพราะท่านเป็นผู้สูงสุดด้วยปัญญา ในบรรดาสาวกทั้งหลาย แต่ทำเช่นกับคนเขลา คือทำที่เหมือนคนโง่ เพราะแสดงทำคนดุจคนที่ไม่รู้อะไร เพราะท่านเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยยิ่งนัก เป็นผู้ดับ คือเป็นผู้เย็นสนิท เพราะไม่มีความทุกข์ร้อนคือกิเลส เที่ยวไปในกาลทุกเมื่อ คืออยู่เป็นนิตย์.

คาถาว่า **ปริจิณฺโณ** นี้ พระเถระเมื่อจะประกาศถึงกิจที่ตนได้ทำไว้ จึงได้กล่าวถึงคาถานั้น ก็มีเนื้อความดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั่นแล.

ก็คาถาว่า **สมฺปาเทถปฺปมาเทน** นี้ พระเถระก็กล่าวไว้ โดยมุ่งที่ที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้พากันมาประชุม ในเวลาที่ตนจะปรินิพพาน, ถึงคาถานั้น ก็มีเนื้อความดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั่นแล.

จบอรรถกถาสาริปุตตเถรคาถาที่ ๒

๓. อานันทเถรคาถา

ว่าด้วยความเป็นผู้ทรงธรรม

[๓๔๗] **บัณฑิต ไม่ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนที่ชอบ ส่อเสียด มักโกรธ ตระหนี่ และผู้ปรารถนาให้ผู้อื่นพินาศ เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความลามก แต่บัณฑิต ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนผู้มีศรัทธา มีศีลน่ารัก มีปัญญา และเป็นคนได้สดับเล่าเรียนมามาก เพราะการสมาคมกับคนดี ย่อมมีแต่ความเจริญอย่างเดียว เชิญดูร่างกายอันมีกระดูก ๓๐๐ ท่อน ซึ่งมีเอ็นใหญ่น้อยผูกขึ้นเป็นโครงตั้งไว้ อันบุญกรรมตบแต่งให้วิจิตร มีแผลทั่วทุกแห่ง กระสับกระส่าย คนโง่เขลาพากันดำริเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น พระอานนทเถระผู้โคดมโคตร เป็นผู้ได้สดับมามาก มีถ้อยคำไพเราะ เป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ปลงภาระลงแล้ว บรรลุอรหัต สำเร็จการนอน พระอานนทเถระสิ้นอาสวะแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่องเกาะเกี่ยวแล้ว ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว ดับสนิท ถึงฝั่งแห่งชาติและชรา ทรงไว้แต่ร่างกายอันมีในที่สุด ธรรมทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ตั้งอยู่แล้วในบุคคลใด บุคคลนั้นคือ พระอานนทเถระผู้โคตมะ ชื่อว่าย่อมตั้งอยู่ในมรรคเป็นทางไปสู่นิพพาน พระอานนทเถระได้เรียนธรรมจากพระ-**

พุทธเจ้ามา ๘๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ได้เรียนมาจากสำนักภิกษุ มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ จึงรวมเป็น ธรรมที่คล่องปากขึ้นใจ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ คนที่เป็นชาย มีการศึกษาเล่าเรียนมาน้อย ย่อมแก่เปล่า เหมือนกับโค ที่มีกำลังแต่เขาไม่ได้ใช้งานฉะนั้น เนื้อย่อมเจริญแก่เขา ปัญญาไม่เจริญแก่เขา ผู้ใดเล่าเรียนมามาก ดูหมิ่นผู้ ที่ศึกษาเล่าเรียนมาน้อยด้วยการสดับ แต่เขาไม่ได้ปฏิบัติ ตามที่เล่าเรียนมา ย่อมปรากฏแก่เรา เหมือนคนตาบอด ถือดวงไฟไปฉะนั้น บุคคลควรเข้าไปนั่งใกล้ผู้ที่ศึกษามา มาก แต่ไม่ควรทำสุตะที่ตนได้มาให้พินาศ เพราะสุตะ ที่ตนได้มานั้น เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรงธรรม บุคคลผู้รู้อักษรทั้งเบื้องต้นและ เบื้องปลาย รู้อรรถแห่งภาษิต ฉลาดในนิรุตติและบท ย่อมเล่าเรียนธรรม ให้เป็นการเล่าเรียนดี และพิจารณา เนื้อความ เป็นผู้กระทำความพอใจด้วยความอดทน พยายามพิจารณา ดังความเพียร ในเวลาพยายามมีจิต ตั้งมั่นด้วยดีในภายใน บุคคลควรคบหาท่านผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า หวัง การรู้แจ้งธรรมเช่นนั้นเถิด บุคคลผู้เป็นพหูสูตทรงธรรม แห่งพระพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นดวงตา ของโลกทั่วไป ผู้ที่เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้อันมหาชนควรบูชา ภิกษุมีธรรมเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในธรรม ค้นคว้าธรรม

ระลึกถึงธรรม ย่อมไม่เสื่อมไปจากสัพธรรม เมื่อกายและชีวิตของตนเสื่อมไป ภิกษุผู้หนักในความตระหนี่กาย ติดอยู่ด้วยความสุขทางร่างกาย ไม่ขวนขวายบำเพ็ญเพียร ความผาสุกทางสมณะจักมีแต่ที่ไหน ทิศทั้งหมดไม่ปรากฏ ธรรมทั้งหลายไม่แจ่มแจ้ง ในเมื่อท่านธรรมเสนาบดีผู้เป็นกัลยาณมิตร นิพพานแล้ว โลกทั้งหมดนี้ปรากฏเหมือนความมืดมน กายคตาสติย่อมนำมาซึ่งประโยชน์โดยส่วนเดียวฉันใด กัลยาณมิตรเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้มีสหายล่วงลับไปแล้ว มีพระศาสดานิพพานไปแล้วฉันนั้น มิตรเก่าพากันล่วงลับไปแล้ว จิตของเราไม่สมาคมด้วยมิตรใหม่ วันนี้เราจะเพ่งฌานอยู่ผู้เดียว เหมือนกับนกที่อยู่ในรังในฤดูฝนฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอานนท์ด้วยพระคาถา ๑ พระคาถา ความว่า

เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมาก ที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า เพราะประชุมชนเหล่านั้นเป็นผู้มุ่งจะฟังธรรม จงเข้ามาหาเราได้ เวลานี้เป็นเวลาที่จะเห็นเรา.

พระอานนทเถระจึงกล่าวเป็นคาถาต่อไปว่า

พระศาสดาผู้มีจักษุ ทรงประทานโอกาสให้ประชุมชนที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า ไม่ทรงห้าม เมื่อเรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี กามสัญญาไม่เกิดขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เมื่อ

เรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี โทสสัญญาไม่เกิดขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เราได้อุปัฏฐากพระผู้มีภาคเจ้าด้วยเมตตากายกรรม เหมือนพระฉายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเมตตาวจีกรรม เหมือนพระฉายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเมตตามโนกรรม เหมือนพระฉายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดำเนินไป เราก็ได้เดินตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ ญาณเกิดขึ้นแก่เรา เป็นผู้มีกิจที่จะต้องทำ ยังเป็นพระเสขะยังไม่บรรลุอรหัต พระศาสดาพระองค์ใดเป็นผู้ทรงอนุเคราะห์เรา พระศาสดาพระองค์นั้น ได้เสด็จปรินิพพานไปเสียก่อนแล้ว เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ถือความเป็นผู้ประเสริฐโดยอาการทั้งปวง เสด็จปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ได้เกิดมีความหวาดเสียวและได้เกิดขนพองสยองเกล้า.

พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญพระอานนทเถระ ได้รจนาคาถา ๓ คาถา ความว่า

พระอานนท์เถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษาคลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นดวงตาของโลกทั่วไป ปรินิพพานไปเสียแล้ว
พระอานนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษาคลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

เป็นดวงตาของชาวโลกทั่วไป เป็นผู้กำจัดความมืดมนที่
เป็นเหตุทำให้เป็นดังคนตาบอดได้แล้ว พระอานนทเถระ
เป็นผู้มีคติ มีสติ และธิติ เป็นผู้แสวงคุณ เป็นผู้ทรงจำ
พระสัทธรรมไว้ได้ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ.

พระอานนท์เถระ ก่อนแต่นิพพานได้กล่าวคาถา ความว่า

เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอน
ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว.

จบอานันทเถรคาถาที่ ๓

รวมพระเถระ

พระเถระ ๓ รูปนี้ คือ พระปุสสเถระ ๑ พระสารีบุตรเถระ ๑ พระอานนทเถระ ๑ ท่านนิพนธ์คาถาไว้ในติงสนิบาตนั้น รวม ๑๐๕ คาถา ฉะนั้นแล.

จบติงสนิบาต

อรรถกถาอานันทเถรคาถา

คาถาของท่านพระอานนทเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปิสุเณน จ โกธเนน** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระอานนทเถระแม้นี้ เป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว ในพระ-พุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ บังเกิดเป็นพี่ชายต่างมารดา แห่งพระศาสดา ในหังสวดีนคร, ท่านได้มีชื่อว่า **สุมนะ** ส่วนพระบิดาของท่าน ได้มีพระนามว่า พระเจ้าอานันทะ. เมื่อสุมนกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสของตน เจริญวัยแล้ว

พระองค์ได้ทรงพระราชทานเนื้อที่ให้ครอบครองพระนคร ประมาณได้ ๑๒๐ โยชน์ แห่งกรุงหังสวดี. พระราชกุมารนั้นบางคราวก็เสด็จมาเฝ้าพระศาสดา และพระราชบิดา. ในกาลนั้น พระราชาทรงบำรุงพระศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ด้วยพระองค์เอง. ไม่ยอมให้คนเหล่าอื่นบำรุงบ้าง.

สมัยนั้น ปัจจันตชนบท ได้มีการจลาจลขึ้น. พระราชกุมาร ไม่ยอมกราบบังคมทูลให้พระราชาได้ทรงทราบว่า ปัจจันตชนบทเกิดมีการจลาจล พระองค์เท่านั้น จัดการปราบจลาจลนั้นเสียจนสงบ. พระราชาทรงทราบเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงเบิกบานพระทัยยิ่งนัก รับสั่งเรียกหาพระราชโอรสมาแล้วตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อจะให้พรแก่เจ้า เจ้าจงรับพรนะ. พระราชกุมารกราบบังคมทูลว่า หม่อมฉัน ต้องการจะใช้ชีวิตทำการบำรุงพระศาสดา และภิกษุสงฆ์ให้ตลอด ๓ เดือน. พระราชาตรัสว่า พรนั้นเจ้าไม่อาจจะทำ, จงกล่าวขออย่างอื่นเถิด. พระราชกุมาร กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาพระมหากษัตริย์ทั้งหลายไม่ตรัสถ้อยคำเป็นสอง. ขอจงพระราชทานพรนั้นแก่หม่อมฉันเถิด, หม่อมฉันไม่ต้องการสิ่งอื่น. พระราชาตรัสว่า ถ้าพระศาสดา ทรงอนุญาต, ก็จงให้ทานตามสบายเถิด. พระราชกุมารนั้นเสด็จไปยังพระวิหาร เพื่อประสงค์ว่าเราจักรู้ความคิดของพระศาสดา. ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำภัตกิจเสร็จสิ้นแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี, พระราชกุมารนั้นจึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เรามาเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า, ขอท่านจงชี้พระผู้มีพระภาคเจ้าแก่เราเถิด. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า พระเถระชื่อว่า สุมนะเป็นอุปัฏฐาก, จงไปยังสำนักของพระเถระนั้นเถอะ. พระราชกุมารนั้น เข้าไปหาพระเถระแล้ว ถวาย

บังคมแล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงพระศาสดาแก่เราเถิด. ลำดับนั้น พระเถระเมื่อพระราชกุมารนั้นเห็นอยู่นั่นแหละ จึงดำลงดินไปแล้ว เข้าเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชบุตรจะมาเฝ้าพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้ปูลาดอาสนะไว้ข้างนอก. พระเถระ ทั้งที่พระกุมารนั้นเห็นอยู่นั่นแหละ รับพุทธอาสน์แล้ว ดำลงภายในพระคันธกุฎีแล้ว ปรากฏภายนอกบริเวณให้ปูลาดอาสนะไว้บริเวณพระคันธกุฎี. พระกุมารเห็นเหตุนั้นแล้วเกิดความคิดขึ้นว่า พระเถระนี้สำคัญยิ่งนัก.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากพระคันธกุฎีแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่พระเถระปูลาดแล้ว. พระราชบุตรถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ทำปฏิสันถารแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระรูปนี้เห็นทีจะมีความคุ้นเคยในพระศาสนาของพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ใช่แล้วกุมาร เป็นผู้มีความคุ้นเคย. พระราชกุมารตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้ทำอย่างไรจึงมีความคุ้นเคย. พระศาสดาตรัสว่า กระทำบุญทั้งหลาย มีทานเป็นต้นไว้. พระราชกุมารตรัสว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์จงเป็นผู้มีความคุ้นเคยในพระพุทธศาสนา ในอนาคต-กาลเหมือนพระเถระรูปนี้เถิด แล้วถวายภัตตามขอบเขตกำหนดตลอด ๗ วันแล้ว ในวันที่ ๗ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้วาระบำรุงพระองค์ตลอด ๓ เดือน จากสำนักพระบิดาของข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงยับยั้งอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน เพื่อข้าพระองค์เถิด, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่า ประโยชน์ในการไปในที่นั้น จะมีหรือไม่หนอ ทรงเห็นว่ามี จึงตรัสว่า กุมาร พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมยินดียิ่ง ในเรือนว่างเปล่าแล. พระกุมารตรัสว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าพระองค์ทราบพระดำรัสแล้ว, ข้าแต่พระสุคตเจ้า ข้าพระองค์ทราบพระดำรัสแล้ว, ดังนี้แล้ว ให้พระพุทธเจ้ารับปฏิญญาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไปถึงแล้ว ก่อนอื่นจะให้คนสร้างวิหาร, เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวสาสน์แล้ว ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อมกับภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ดังนี้แล้ว ไปเฝ้าพระราชบิดาแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดา ด้วยพระดำรัสว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ปฏิญญาแก่ข้าพระองค์แล้ว, เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวสาสน์ไปแล้ว พึงได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแน่ ดังนี้แล้วจึงออกไป เมื่อจะสร้างวิหารในเนื้อที่ทุก ๆ โยชน์ เสด็จไปสู่หนทางไกลถึง ๑๒๐ โยชน์. ก็ครั้นเสด็จไปแล้ว พิจารณาถึงสถานที่สร้างวิหารในพระนครของพระองค์ เห็นอุทยานของโสภณกุฎุมพี จึงซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้วสละทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ให้สร้างวิหาร. ครั้นให้สร้างพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า และให้สร้างกุฎีที่เร้นและมณฑป เพื่อเป็นที่พักกลางคืนและกลางวันสำหรับหมู่ภิกษุที่เหลือในที่นั้นแล้ว ให้ตั้งกำแพงล้อมรอบ และซุ้มประตูแล้ว จึงส่งสาสน์ไปยังสำนักพระราชบิดาว่า การงานของข้าพระองค์เสร็จแล้ว, ขอพระองค์ จงส่งสาสน์ไปยังพระศาสดา.

พระราชาทรงนิมนต์ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว กราบทูลว่า ข้าแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า การงานของสุมนะ สำเร็จแล้ว, บัดนี้ หวังการเสด็จไปของพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป แวดล้อมแล้ว ได้เสด็จไปประทับอยู่ในวิหารทุก ๆ โยชน์. พระกุมารทรงทราบว่าพระศาสดาจะเสด็จมา จึงเสด็จไปต้อนรับในที่โยชน์หนึ่ง นำเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นบูชา นิมนต์ให้เสด็จเข้าไปยังวิหารที่สร้างด้วยทรัพย์

๑๐๐,๐๐๐ ในอุทยานชื่อว่า โสภณะ ที่ซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว มอบถวายวิหารนั้น ด้วยพระดำรัสว่า:-

ข้าแต่พระมหามุนีเจ้า ขอพระองค์จงทรงรับอุทยาน
ชื่อโสภณะ ที่ข้าพระองค์ซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว
สร้างด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ เถิด.

ในวันเข้าพรรษา พระกุมารนั้น ยังมหาทานให้เป็นไปแล้ว มอบหมายหน้าที่การงานให้บุตรและภรรยา อีกทั้งพวกอำมาตย์ ด้วยพระดำรัสว่า พวกท่านพึงให้ทาน โดยทำนองนี้แหละ แล้วพระองค์เองก็อยู่ในที่ใกล้สถานที่อยู่ของพระสุมนเถระนั่นแล ทำการบำรุงพระศาสดาตลอด ๓ เดือน เมื่อใกล้ถึงวันปวารณา จึงเข้าไปสู่บ้านแล้ว ยังมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ จึงจัดวางผ้าไตรจีวรทั้งหลาย ที่แทบพระบาทพระ-ศาสดาและภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูปแล้ว ถวายบังคม ตั้งปณิธานว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ทำบุญมาตั้งแต่การให้ทานตามเขตกำหนดตลอด ๗ วัน ข้อผลบุญอันนั้น อย่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ แก่สวรรค์สมบัติเป็นต้นเลย โดยที่แท้ขอให้ข้าพระองค์พึงได้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือนพระสุมนเถระรูปนี้เถิด. แม้พระศาสดา ก็ทรงเห็นว่า ความปรารถนาของพระกุมารนั้นหาอันตรายมิได้ จึงตรัสพยากรณ์แล้วเสด็จหลีกไป.

แม้พระราชกุมารนั้น ทรงบำเพ็ญบุญมากมาย ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปี ในพุทธุปบาทกาลนั้นแล้ว แม้ที่ยิ่งไปกว่านั้น ก็ทรงสะสมบุญกรรมอันโอฬารในภพนั้น ๆ แล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลก ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ได้ถวายผ้าอุตตรสาฎกเพื่อเป็นถลกบาตรแก่พระเถระรูปหนึ่ง ผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ แล้วได้

ทรงทำการบูชา. บังเกิดในสวรรค์อีกครั้งแล้ว จุติจากสวรรค์นั้น ไปเกิดเป็นพระเจ้าพาราณสี ทรงพบพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ นิมนต์ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น บริโภคแล้ว ให้ช่างสร้างบรรณศาลา ๘ หลัง ในมงคลอุทยานของตนแล้ว ให้ตบแต่งตั้งที่สำเร็จล้วนด้วยรัตนะ และที่รองเป็นแก้วมณี ๘ ที่ เพื่อเป็นที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ทำการบำรุงตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี. สถานที่เหล่านั้น ยังปรากฏอยู่.

ก็เมื่อพระราชาทรงบำเพ็ญบุญเป็นอันมาก ในภพนั้นๆ ตลอดแสนกัป จึงได้บังเกิดในดุสิตบุรี พร้อมกับพระโพธิสัตว์ของพวกเรา จุติจากดุสิตนั้นแล้ว บังเกิดในวังของอมิโตทนะศากยวงศ์ ได้มีพระนามว่า **อานนท์** เพราะท่านเกิดแล้ว ทำให้หมู่ญาติทั้งหมดได้รับความยินดีเพลิดเพลิน. ท่านเจริญวัยโดยลำดับแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกอภิเนษกรมณ์แล้วบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวรให้เป็นไป แล้วเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก เสด็จออกจากกรุงนั้น (ท่านอานนท์) ออกไปพร้อมกับเจ้าภัททิยะเป็นต้น ออกไปเพื่อบวชเป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บวชแล้วในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อกาลไม่นานนัก ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุณณมันตาณีบุตรแล้วดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.

ก็สมัยนั้น ตลอดเวลา ๒๐ ปี ในปฐมโพธิกาล ไม่มีอุปัฏฐากประจำสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า. บางคราว พระนาคสมาละ ก็รับบาตรและจีวร ตามเสด็จไป, บางคราว พระนาคิตะ, บางคราว พระอุปวานะ, บางคราว พระสุนักขัตตะ, บางคราว พระจุนทสมณุทเทส, บางคราว พระสาคตะ, บางคราว พระเมฆิยะ, โดยมาก ท่านเหล่านั้นมิได้ทำจิตของพระศาสดาให้ยินดีโปรดปรานเลย. ครั้นวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า

มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ ที่เขาปูลาดไว้ ที่บริเวณพระคันธกุฎีแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นคนแก่, ภิกษุบางพวก เมื่อเรากล่าวว่า เราจะไปทางนี้ บัดนี้ ก็กลับไปทางอื่นเสีย. ภิกษุบางพวก วางบาตรและจีวรของเราไว้ที่ภาคพื้น, พวกเธอจงรู้ภิกษุผู้จะอุปัฏฐากเราเป็นประจำ. เพราะได้ฟังพระดำรัสนั้น ธรรมสังเวชเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุทั้งหลาย. ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกขึ้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากบำรุงพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามท่านพระสารีบุตร. พระมหาสาวกทั้งหมด เริ่มต้นแต่พระมหาโมคคัลลานะไป เว้นท่านพระอานนท์เสีย พากันลุกขึ้นกราบทูลโดยอุบายนั้นว่า ข้าพระองค์ จักอุปัฏฐาก, ข้าพระองค์ จักอุปัฏฐาก ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสห้ามพระสาวกแม้เหล่านั้นเสีย. ส่วนพระอานนท์นั้น ได้นั่งนิ่งแล้วทีเดียว. ลำดับนั้น พวกภิกษุ กล่าวกะท่านพระอานนท์นั้นว่า ผู้มีอายุ แม้ท่านก็จงทูลขอตำแหน่งการอุปัฏฐากประจำพระศาสดาเถิด. พระ.อานนท์กล่าวว่า ถ้าทูลขอได้ตำแหน่งมาแล้วจะเป็นเช่นไร. ถ้าชอบใจ, พระศาสดา ก็จักตรัสเอง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าอื่น จะพึงให้อานนท์อุตสาหะขึ้นไม่ได้, ตนเองเท่านั้น ทราบแล้ว จักอุปัฏฐาก. เรา, ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย พากันกล่าวว่า อานนท์ผู้มีอายุ เธอจงลุกขึ้น จงทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐากกะพระศาสดาเถิด.

พระเถระลุกขึ้นแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ให้จีวรอันประณีต ที่พระองค์ได้แล้ว แก่ข้าพระองค์

จักไม่ให้บิณฑบาตอันประณีต, จักไม่ให้เพื่ออยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกัน, รับนิมนต์แล้ว จักไม่ไป, ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง. พระอานนท์ ได้เป็นผู้อุปัฏฐากประจำ รับพร ๘ ประการ คือ ข้อห้าม ๔ ประการเหล่านี้ เพื่อปลดเปลื้องคำติเตียนว่า เมื่อพระศาสดาได้รับคุณมีประมาณเท่านี้, ภาระอะไร ในการที่จะอุปัฏฐาก, พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จไป ยังที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับแล้ว, ถ้าเมื่อมีคนพากันมาจากที่ไกล ข้าพระองค์จักได้เพื่อเข้าเฝ้าในทันทีทีเดียว. เมื่อข้าพระองค์เกิดความสงสัยขึ้น จักได้เพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทันทีทีเดียว, ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วลับหลัง แก่ข้าพระองค์ซ้ำอีก ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าทันที การทูลขอพร ๔ ประการเหล่านี้ เพื่อปลดเปลื้องคำติเตียนพระอานนท์ ย่อมไม่ได้การอนุเคราะห์ในสำนักของพระ-ศาสดา แม้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล. และเพื่อบำเพ็ญบารมีความเป็นธรรมภัณฑาคาริกให้บริบูรณ์ว่า พระอานนท์บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญมาตลอดแสนกัป ก็เพื่อประโยชน์แก่ตำแหน่งนั้นนั่นแหละแล้ว, ท่านตั้งแต่วันที่ได้ตำแหน่งอุปัฏฐากแล้ว เมื่อจะอุปัฏฐากพระทศพล ด้วยกิจทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า ด้วยน้ำ ๒ ชนิด, ด้วยไม้สีฟัน ๓ ชนิด, ด้วยการบริกรรมมือและเท้า, ด้วยการบริกรรมหลัง, ด้วยการปัดกวาดบริเวณพระคันธกุฎี ดังนี้ ก็ทราบว่า เวลานี้พระศาสดาควรจะได้สิ่งนี้, และควรจะทำสิ่งนี้ถวาย ดังนี้ เป็นผู้เฝ้าสำนักตลอดกลางวัน ในเวลากลางคืนก็ตามประทีปใหญ่ไว้ คอยรักษาเหตุการณ์บริเวณพระคันธกุฎี ๘ ครั้ง เมื่อพระศาสดาตรัสเรียก ก็รีบถวายคำตอบ เพื่อบรรเทาถีนมิทธนิวรณ์เสีย.

ลำดับนั้น พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยสงฆ์ในพระเชตวันแล้ว ทรงสรรเสริญท่านพระอานนท์ โดยอเนกปริยายแล้ว ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีสติ ผู้มีคติ ผู้มีธิติ และผู้อุปัฏฐาก. พระอานนท์ ได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งเอตทัคคะในฐานะ ๕ ประการจากพระศาสดาอย่างนี้แล้ว ประกอบด้วยอัจฉริย-อัพภูตธรรม ๔ ประการ เป็นผู้รักษาคลังพระธรรมของพระศาสดา พระ-มหาเถระรูปนี้ ถึงจะยังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ก็ตาม แต่เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ภายหลังถูกหมู่ภิกษุกระตุ้นให้อาจหาญแล้ว และถูกเทวดาทำให้เกิดสังเวชแล้ว โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้ว จึงได้เกิดความอุตสาหะขึ้นว่า ก็กาลพรุ่งนี้แล้วซิหนอ พระมหาเถระทั้งหลาย จะทำการร้อยกรองพระธรรมวินัยกัน, ข้อที่เราเป็นพระเสขบุคคล เป็นผู้มีกิจที่จะต้องทำ จะเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อร้อยกรองพระธรรมวินัยร่วมกับพระเถระอเสขบุคคลทั้งหลาย ไม่สมควรแก่เราเลยหนอ ดังนี้ จึงเริ่มเจริญวิปัสสนา บำเพ็ญวิปัสสนาทั้งกลางวันและคืน ไม่ได้ความเพียรที่สม่ำเสมอในการเดินจงกรม จึงไปสู่วิหาร นั่งบนที่นอน ประสงค์จะนอนพักผ่อน จึงเอนกายลง. ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน เท้าทั้งสองข้างเพียงพ้นจากพื้น ในระหว่างนั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น เป็นผู้ได้อภิญญา ๖. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]:-

พระมหามุนีพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จออกจาก
ประตูพระอารามแล้ว ทรงยังเมล็ดฝนอมฤตให้ตกอยู่ ยัง
มหาชนให้เย็นสบาย พระขีณาสพผู้เป็นนักปราชญ์
เหล่านั้นประมาณตั้งแสน ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก

๑. ขุ. อุ. ๓๒/ข้อ ๑๒.

แวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดุจพระฉายาตามพระองค์
ฉะนั้น เวลานั้น เราอยู่บนคอช้าง ทรงไว้ซึ่งฉัตรขาว
อันประเสริฐสุด ปีติย่อมเกิดแก่เราเพราะได้เห็นพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีรูปงาม เราลงจากคอช้างแล้ว เข้า
ไปเฝ้าพระนราสภ ได้กั้นฉัตรแก้วของเราถวายแด่
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระมหาฤาษีพระนามว่า
ปทุมุตตระ ทรงทราบความดำริของเราแล้ว ทรงหยุด
กถานั้นไว้ แล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดได้กั้นฉัตร
อันประดับด้วยเครื่องอลังการทอง เราจักพยากรณ์ผู้นั้น
ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว สัตว์ผู้นี้ไปจากมนุษยโลกนี้
จักครอบครองดุสิต จักเสวยสมบัติมีนางอัปสรทั้งหลาย
แวดล้อม จักเสวยเทวราชสมบัติ ๓๔ ครั้ง จักเป็นอธิบดี
แห่งชน ครอบครองแผ่นดิน ๘๐๐ ครั้ง จักเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ๕๘ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติในประเทศราช
อันไพบูลย์ในแผ่นดิน ในแสนกัปพระศาสดาพระนามว่า
โคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช
จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้จักเป็นโอรสแห่งพระญาติของ
พระพุทธเจ้าผู้เป็นธงชัยแห่งสกุลศากยะ จักเป็นพุทธ-
อุปัฏฐาก มีชื่อว่า อานนท์ จักมีความเพียร ประกอบ
ด้วยปัญญา ฉลาดในพาหุสัจจะ มีความประพฤติอ่อนน้อม

ไม่กระด้าง ชำนาญในบาลีทั้งปวง พระอานนท์นั้นมีตน
ส่งไปแล้วเพื่อความเพียร สงบระงับไม่มีอุปธิ จักกำหนด
รู้อาสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอาสวะนิพพาน มีช้างกุญชร
อยู่ในป่า อายุ ๖๐ ปี ตกมันสามครั้ง เกิดในตระกูลช้าง
มาตังคะ มีงางอนงาม ควรเป็นราชพาหนะฉันใด แม้
บัณฑิตทั้งหลายก็ฉันนั้น ประมาณได้หลายแสนมีฤทธิ์มาก
ทั้งหมดนั้น ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้ไม่มีกิเลส
เราจักนมัสการทั้งยามต้น ในยามกลาง และในยามสุด
เรามีจิตผ่องใส ปลื้มใจ บำรุงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
เรามีความเพียร ประกอบด้วยปัญญา มีสติสัมปชัญญะ
บรรลุโสดาปัตติผล ฉลาดในเสขภูมิ ในแสนกัปแต่กัปนี้
เราก่อสร้างกรรมใด เราบรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้นแล้ว
ศรัทธาตั้งมั่นแล้วมีผลมาก การมาในสำนักพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐสุดของเรา เป็นการมาดีหนอ...ฯ ล ฯ...พระ-
พุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ก็ท่านพระอานนท์ เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ เข้าไปสู่มณฑปสำหรับสังคายนา เมื่อจะสังคายนาพระธรรม จึงทำการแยกกล่าวคาถาภาษิตไว้แผนกหนึ่ง ด้วยมุ่งที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้น ๆ และมุ่งที่จะประกาศข้อปฏิบัติของตนเป็นต้น ในเวลาที่จะทำการสังคายนาขุททกนิกายตามลำดับ เมื่อจะยกขึ้นสู่สังคายนา ในเถรคาถา จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

บัณฑิต ไม่ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนที่ชอบ ส่อเสียด มักโกรธ ตระหนี่ และผู้ปรารถนาให้ผู้อื่น พินาศ เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความลามก แต่ บัณฑิตควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนผู้มีศรัทธา มี ศีลน่ารัก มีปัญญา และเป็นคนได้สดับเล่าเรียนมามาก เพราะการสมาคมกับคนดี ย่อมมีแต่ความเจริญอย่าง เดียว เชิญดูร่างกายอันมีกระดูก ๓๐๐ ท่อน ซึ่งมีเอ็น ใหญ่น้อยผูกขึ้นเป็นโครงตั้งไว้ อันบุญกรรมตบแต่งให้ วิจิตร มีแผลทั่วทุกแห่ง กระสับกระส่าย คนโง่เขลา พากันดำริเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น พระ- อานนทเถระผู้โคดมโดยโคตร เป็นผู้ได้สดับมามาก มี ถ้อยคำไพเราะ เป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ปลงภาระลง แล้ว บรรลุอรหัต สำเร็จการนอน พระอานนทเถระสิ้น อาสวะแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่องเกาะเกี่ยวแล้ว ล่วง ธรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว ดับสนิท ถึงฝั่งแห่งชาติและ ชรา ทรงไว้แต่ร่างกายอันมีในที่สุด ธรรมทั้งหลายของ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ตั้งอยู่แล้ว ในบุคคลใด บุคคลนั้น คือพระอานนทเถระผู้โคตมะ ชื่อว่าย่อมตั้งอยู่ในมรรค เป็นทางไปสู่นิพพาน พระ- อานนทเถระได้เรียนธรรมจากพระพุทธเจ้ามา ๘๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ได้เรียนมาจากสำนักภิกษุมีพระธรรมเสนาบดี เป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์ จึงรวมเป็นธรรมที่คล่องปากขึ้น

ใจ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ คนที่เป็นชายมีการศึกษาเล่าเรียน
มาน้อย ย่อมแก่เปล่า เหมือนกับโคที่มีกำลังแต่เขาไม่
ได้ใช้งานฉะนั้น เนื้อย่อมเจริญแก่เขา ปัญญาไม่เจริญ
แก่เขา ผู้ใดเล่าเรียนมามาก ดูหมิ่นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียน
มาน้อยด้วยการสดับ แต่เขาไม่ปฏิบัติตามที่เล่าเรียนมา
ย่อมปรากฏแก่เรา เหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปฉะนั้น
บุคคลควรเข้าไปนั่งใกล้ผู้ที่ศึกษามามาก แต่ไม่ควรทำ
สุตะที่ตนได้มาให้พินาศ เพราะสุตะที่ตนได้มานั้น เป็น
เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรง
ธรรม บุคคลผู้รู้อักษรทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย รู้อรรถ
แห่งภาษิต ฉลาดในนิรุตติและบท ย่อมเล่าเรียนธรรมให้
เป็นการเล่าเรียนดี และพิจารณาเนื้อความ เป็นผู้กระทำ
ความพอใจด้วยความอดทน พยายามพิจารณา ตั้งความ
เพียร ในเวลาพยายามมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน บุคคล
ควรคบหาท่านผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา เป็น
สาวกของพระพุทธเจ้า หวังการรู้แจ้งธรรมเช่นนั้นเถิด
บุคคลผู้เป็นพหูสูตทรงธรรม เป็นผู้รักษาคลังพระธรรม
แห่งพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็น
ดวงตาของโลกทั่วไป ผู้ที่เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้อันมหาชน
ควรบูชา ภิกษุมีธรรมเป็นพหูสูตยินดี ยินดีแล้วในธรรม
ค้นคว้าธรรม ระลึกถึงธรรม ย่อมไม่เสื่อมไปจากสัทธรรม
เมื่อกายและชีวิตของตนเสื่อมไป ภิกษุผู้หนักในความ

ตระหนี่กาย ติดอยู่ด้วยความสุขทางร่างกาย ไม่ขวนขวาย บำเพ็ญเพียร ความผาสุกทางสมณะจักมีแต่ที่ไหน ทิศทั้งหมดไม่ปรากฏ ธรรมทั้งหลายไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ในเมื่อท่านธรรมเสนาบดีผู้เป็นกัลยาณมิตรนิพพานแล้ว โลกทั้งหมดนี้ปรากฏเหมือนความมืดมน กายคตาสติย่อมนำมาซึ่งประโยชน์โดยส่วนเดียวฉันใด กัลยาณมิตรเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้มีสหายล่วงลับไปแล้ว มีพระศาสดานิพพานไปแล้วฉันนั้น มิตรเก่าพากันล่วงลับไปแล้ว จิตของเราไม่สมาคมด้วยมิตรใหม่ วันนี้เราจะเพ่งฌานอยู่ผู้เดียว เหมือนกับนกที่อยู่ในรัง ในฤดูฝน ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอานนท์ด้วยพระคาถา ๑ พระคาถา ความว่า

เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมาก ที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า เพราะประชุมชนเหล่านั้นเป็นผู้มุ่งจะฟังธรรม จงเข้ามาหาเราได้ เวลานี้เป็นเวลาที่จะเห็นเรา.

พระอานนท์เถระจงกล่าวเป็นคาถาต่อไปว่า

พระศาสดาผู้มีจักษุ ทรงประทานโอกาสให้ประชุมชนที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า ไม่ทรงห้าม เมื่อเรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี กามสัญญาไม่เกิดขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เมื่อเรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี โทสสัญญาไม่เกิด

ขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เราได้อุปัฏฐาก พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเมตตากายกรรม เหมือนพระ-ฉายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าด้วยเมตตาวจีกรรม เหมือนพระฉายาติดตาม พระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เมตตามโนกรรม เหมือนพระฉายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดำเนินไป เราก็ได้เดิน ตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรง แสดงธรรมอยู่ ฌานเกิดขึ้นแก่เรา เราเป็นผู้มีกิจที่จะต้อง ทำ ยังเป็นพระเสขะ ยังไม่บรรลุอรหัต พระศาสดา พระองค์ใดเป็นผู้ทรงอนุเคราะห์เรา พระศาสดาพระองค์ นั้น ได้เสด็จปรินิพพานไปเสียก่อนแล้ว เมื่อพระสัมมา-สัมพุทธะจ้าผู้ถือความเป็นผู้ประเสริฐโดยอาการทั้งปวง เสด็จปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ได้เกิดมีความหวาดเสียว และได้เกิดขนพองสยองเกล้า.

พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญพระอานนทเถระ ได้รจนาคาถา ๓ คาถา ความว่า

พระอานนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษา คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาพระคุณ อันยิ่งใหญ่ เป็นดวงตาของโลกทั่วไป ปรินิพพานไปเสีย แล้ว พระอานนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษา คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่ง

ใหญ่ เป็นดวงตาของชาวโลกทั่วไป เป็นผู้กำจัดความมืดมนที่เป็นเหตุทำให้เป็นดังคนตาบอดได้แล้ว พระ-อานนทเถระเป็นผู้มีคติ มีสติ และธิติ เป็นผู้แสวงคุณ เป็นผู้ทรงจำพระสัทธรรมไว้ได้ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ.

พระอานนท์เถระ ก่อนแต่นิพพานได้กล่าวคาถา ความว่า

เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา เราทำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น คาถา ๒ คาถาเริ่มต้นว่า **ปิสุเณน จ** ความว่า บัณฑิตเป็นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ผู้ทำการคลุกคลีกันกับพวกภิกษุฝ่ายพระ-เทวทัตแล้ว กล่าวโดยมุ่งที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปิสุเณน** ได้แก่ ด้วยวาจาส่อเสียด. จริงอยู่ บุคคลผู้ประกอบด้วยวาจานั้น ท่านเรียกว่า **ปิสุณะ** เพราะเปรียบเหมือนผ้าสีเขียวประกอบด้วยส่วนสีเขียว. บทว่า **โกธเนน** แปลว่า มีความโกรธเป็นปกติ. ชื่อว่าผู้ตระหนี่ เพราะมีความตระหนี่อันมีลักษณะปกปิดสมบัติของตน.

บทว่า **วิภูตนนฺทินา** ความว่า ผู้ปรารถนาจะทำสมบัติที่ปรากฏชัดของปวงสัตว์ให้พินาศไป หรือผู้ปรารถนาจะให้สมบัติที่ปรากฏชัดนั้นแยกเป็นแผนกจากกัน, คำทั้งหมดนั้น ท่านกล่าวประสงค์ถึงพวกภิกษุฝ่ายพระเทวทัตเท่านั้น. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้น ผู้ถูกความตระหนี่ครอบงำ มีแต่ความตระหนี่กล้าแข็งเป็นต้น พากันทำลายเหล่าชนผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติ

ชอบเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะแสดงวัตถุ ๕ ประการ เพราะตนทำพระศาสดาไว้ภายนอก ดำเนินการเพื่อความพินาศแก่มหาชนเป็นอันมาก.

บทว่า **สขิตำ** ความว่า ไม่ควรทำตนให้เป็นสหาย คือให้มีความคลุกคลีกัน, เพราะเหตุไร ? เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความลามก คือการสมาคมกับคนชั่ว คือคนบาป เป็นความเลวทรามต่ำช้า. จริงอยู่ คนที่เอาเยี่ยงอย่างคนพาลนั้น ก็มีแต่จะนำเอาลักษณะคนพาลมีความคิดถึงเรื่องที่คิดแล้วชั่วเป็นต้น เป็นประเภทมาให้, จะป่วยกล่าวไปไย ถึงคนที่ทำตามคำพูดของคนพาลเหล่านั้นเล่า. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยบางอย่างที่จะเกิดขึ้น, ภัยเหล่านั้นทั้งหมด เกิดขึ้นเพราะคนพาล, มิใช่เกิดขึ้นเพราะบัณฑิตเลย ดังนี้เป็นต้น.

ก็เพื่อจะแสดงถึงบุคคล ที่บัณฑิตจะพึงทำความเกี่ยวข้องด้วย ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **สทฺเธน จ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทฺเธน** ความว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยความเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม และด้วยความเชื่อในพระรัตนตรัย.

บทว่า **เปสเลน** ได้แก่ มีศีลน่ารัก คือสมบูรณ์ด้วยศีล.

บทว่า **ปญฺญวตา** ความว่า มีความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ด้วยอำนาจปัญญาเครื่องรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งความเกิดขึ้นและเสื่อมไป.

บทว่า **พหุสฺสุเตน** ความว่า ผู้ได้สดับเล่าเรียนมามาก เพราะบริบูรณ์ด้วยพาหุสัจจะจนถึงปริยัติและปฏิเวธ.

บทว่า **ภทฺโท** อธิบายว่า การเกี่ยวข้อง กับคนดีเช่นนั้น เป็นความ

เจริญ เป็นความดี เป็นความงาม ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์อันต่างด้วยประโยชน์ในโลกนี้เป็นต้น.

คาถา ๗ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **ปสฺส จิตฺตกตํ** ดังนี้ ความว่า เมื่อนางอุตตราอุบาสิกาเกิดกามสัญญาขึ้น เพราะได้เห็นรูปสมบัติของท่าน ท่านกล่าวคาถาไว้ก็เพื่อจะให้เกิดการตัดความพอใจในร่างกายได้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพื่อจะให้โอวาทแก่เหล่าภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะได้เห็นนางอัมพปาลีคณิกา ดังนี้ก็มี. คาถานั้นมีเนื้อความตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นแล.

คาถา ๒ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **พหุสฺสุโต จิตฺตกถี** พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว กล่าวไว้ด้วยอำนาจอุทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริจารโก** คือเป็นผู้อุปัฏฐาก. คำว่า **เสยฺยํ กปฺเปติ** นี้ ท่านกล่าวไว้ เพราะพระอานนท์นอนในลำดับต่อจากการบรรลุพระอรหัต. จริงอยู่ พระเถระยังราตรีเป็นอันมากให้ผ่านพ้นไปด้วยการจงกรมแล้ว จึงเข้าไปสู่ห้อง เพื่อจะให้ร่างกายเกิดความอบอุ่นแล้ว นั่งบนเตียงเพื่อจะนอน พอเท้าสองข้างพ้นจากพื้น แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน, ในทันทีนั้น ท่านก็บรรลุพระอรหัต แล้วจึงนอน.

บทว่า **ขีณาสโว** ความว่า ท่านสิ้นอาสวะทั้ง ๔ ได้แล้ว ต่อแต่นั้นนั่นแหละ ท่านก็ปราศจากโยคะทั้ง ๔ ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องได้แล้ว เพราะล่วงพ้นจากเครื่องข้องคือราคะเป็นต้นได้, เป็นผู้ดับสนิท คือเย็น เพราะสงบระงับความเร่าร้อนคือกิเลสได้สิ้นเชิง.

คาถาว่า **ยสฺมึ ปติฏฺฐิตา ธมฺมา** ท้าวมหาพรหมขีณาสพกล่าวไว้เพราะมุ่งเจาะจงพระเถระ. จริงอยู่ เมื่อการทำสังคายนาพระธรรม

จวนใกล้เข้ามาแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวว่า ภิกษุรูปหนึ่งย่อมฟุ้งไปด้วยกลิ่นหอมอบอวลดังนี้ เจาะจงพระเถระ. ลำดับนั้น เมื่อบรรลุพระอรหัตแล้ว พระเถระจึงมายังประตูถ้ำสัตตบรรณคูหา เพื่อให้สงฆ์พร้อมเพรียงกัน ท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาส เมื่อจะให้ภิกษุเหล่านั้นละอายด้วยการประกาศความเป็นพระขีณาสพของพระอานนท์ จึงกล่าวคาถาว่า **ยสฺมึ ปติฏฺฐิตา ธมฺมา** ดังนี้เป็นต้น, ความแห่งคาถานั้นว่า :- ธรรมทั้งหลายของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่ ปฏิเวธธรรมและปริยัติธรรม ที่พระองค์เท่านั้นบรรลุแล้ว และประกาศแล้ว ตั้งอยู่แล้วในบุรุษผู้วิเศษใด, บุรุษผู้วิเศษนี้นั้น คือพระอานนท์ผู้โคตมโคตร ผู้เป็นธรรมภัณฑาคาริก บัดนี้ตั้งอยู่แล้วในมรรคอันเป็นทางไปสู่อนุปาทิเสสนิพพาน เพราะท่านได้บรรลุสอุปาทิเสสนิพพานแล้ว คือเป็นผู้มีส่วนแห่งนิพพานนั้นแน่นอน.

ครั้นวันหนึ่ง พราหมณ์ชื่อว่าโคปกโมคคัลลานะ เรียนถามพระเถระว่า ท่านเป็นผู้ปรากฏในพระพุทธศาสนาว่า เป็นพหูสูต, ธรรมทั้งหลายมีประมาณเท่าใดที่พระศาสดาได้ตรัสแล้วแก่ท่าน, ที่ท่านทรงจำไว้แล้ว ? พระเถระเมื่อจะให้คำตอบแก่พราหมณ์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า **ทฺวาสีติ** ดังนี้เป็นต้น. ในคำว่า **ทฺวาสีติ** นั้น มีโยชนาแก้ว่า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. บทว่า **พุทฺธโต คณฺหึ** ความว่า ได้เล่าเรียนมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือได้เรียนมาจากสำนักของพระศาสดา ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. บทว่า **เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต** ความว่า ได้เล่าเรียนจากสำนักภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ คือได้เล่าเรียนจากสำนักภิกษุทั้งหลายมีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น.

บทว่า **จตุราสีติสหสฺสานิ** ได้แก่ รวมทั้ง ๒ สำนักนั้นได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. บทว่า **เย เม ธมฺมาปวตฺติโน** ความว่า พระธรรม-ขันธ์มีประมาณตามที่ได้กล่าวไว้แล้วของข้าพเจ้า ชำชอง คล่องปาก ติดอยู่ที่ปลายลิ้น.

ในกาลครั้งหนึ่ง พระเถระบวชในพระศาสนาแล้ว เห็นคนคนหนึ่ง ผู้ไม่ประกอบในวิปัสสนาธุระและคันถธุระแล้ว เมื่อจะประกาศโทษในเพราะความไม่มีพาหุสัจจะ จึงกล่าวคาถาว่า **อปฺปสฺสุตายํ** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปสฺสุตายํ** ความว่า คนที่มีการศึกษาเล่าเรียนมาน้อย เพราะไม่มีการเล่าเรียนพระสูตร ๑ สูตร, ๒ สูตร, หรือ ๕๐ สูตร, อีกอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีการเล่าเรียนพระสูตร ๑ สูตร, หรือ ๒ สูตร, โดยที่สุดแม้พระสูตร ๑ วรรค แต่เขาพากเพียรเรียนกัมมัฏฐาน ก็ชื่อว่าเป็นพหูสูตได้. บทว่า **พลิพทฺโทว ชีรติ** ความว่า เปรียบเหมือนโคที่มีกำลัง มีชีวิต เจริญเติบโตมิใช่เพื่อเป็นแม่โค หรือพ่อโค, ไม่เจริญเพื่อประโยชน์แก่หมู่ญาติที่เหลือ, ที่แท้ ย่อมแก่เปล่าไร้ประโยชน์ฉันใด แม้คนนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่ทำอุปัชฌายวิตร, อาจริยวัตร, และอาคันตุกวัตรเป็นต้น, ไม่ประกอบความเพียรบำพ็ญภาวนา, ก็มีแต่แก่เปล่าไร้ประโยชน์. บทว่า **มํ สานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ** ความว่า เปรียบเหมือนเมื่อโคที่มีกำลัง ถูกเจ้าของปล่อยไปในป่า ด้วยคิดว่า โคตัวนี้ไม่สามารถในการลากไถและนำภาระเป็นต้นไปได้ ดังนี้ มันจะเที่ยวกินและดื่มตามสบายใจ เนื้อย่อมเจริญแก่มัน ฉันใด, แม้คนคนนี้ ก็ฉันนั้นนั่นแหละ ทอดทิ้งจากวัตร มีอุปัชฌายวัตรเป็นต้น อาศัยพระสงฆ์ พอได้ปัจจัย ๔ แล้ว ทำกิจมีการถ่ายเป็นต้นแล้ว บำรุงเลี้ยงร่างกาย เนื้อ

ของเขาย่อมเจริญ เป็นผู้มีสรีระอ้วนเที่ยวไป. บทว่า **ปญฺญา** อธิบายว่า ส่วนปัญญาที่เป็นโลกิยะและโลกุตระของเขา แม้เพียงองคุลีหนึ่งก็ไม่เจริญขึ้น คือตัณหาและมานะ ๙ ประการ ย่อมเจริญแก่เขา เพราะอาศัยทวารทั้ง ๖ เหมือนกอไม้และเถาวัลย์เป็นต้น งอกงามในป่าฉะนั้น.

คาถาว่า **พหุสฺสุโต** ท่านกล่าวมุ่งถึงภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ดูหมิ่นภิกษุอื่น เพราะอาศัยว่าตนเป็นพหูสูต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุเตน** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งสุตะ คือระบุว่าตนเป็นพหูสูต. บทว่า **อติมญฺญติ** ความว่า ย่อมก้าวล่วงดูหมิ่น คือยกตนขึ้นข่มขู่ผู้อื่น. บทว่า **ตเถว** ความว่า เหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปในที่มืด เพราะการให้แสงสว่าง จึงเป็นเหตุนำประโยชน์มาให้แก่คนเหล่าอื่นเท่านั้น หานำประโยชน์มาให้แก่ตนเองไม่ฉันใด บุคคลฟังปริยัติจนเป็นผู้คงแก่เรียน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่เข้าถึงการฟัง ไม่บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ตน กลับเป็นคนบอด ด้วยการให้แสงสว่างแห่งญาณ จึงนำประโยชน์มาให้แก่คนเหล่าอื่นเท่านั้น ไม่นำประโยชน์มาให้แก่ตนเองเลย ดุจคนตาบอดถือดวงไฟ ย่อมปรากฏแก่เราฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงอานิสงส์ในความเป็นผู้ได้สดับมามาก ท่านจึงกล่าวคาถาว่า **พหุสฺสุตํ** ดังนี้เป็นต้น, บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปาเสยฺย** แปลว่า พึงเข้าไปนั่งใกล้. มทว่า **สุตญฺ จ น วินาสเย** ความว่า เข้าไปหาท่านผู้เป็นพหูสูตแล้ว ไม่ยอมให้การสดับที่ได้แล้วพินาศไป เหือดแห้งไป แต่กลับให้เจริญด้วยการทรงจำ คุ้นเคย สอบถาม และมนสิการ. บทว่า **ตํ มูลํ พฺรหฺมจริยสฺส** ความว่า เพราะเข้าไปหาท่านผู้เป็นพหูสูต ได้สดับสูตรที่ฟังมาเป็นอันมากคือปริยัติธรรมนั้น

เป็นเบื้องต้น เป็นประธานแห่งมรรคพรหมจรรย์. เพราะฉะนั้น จึงสมควรเป็นผู้ทรงธรรม คือเป็นผู้ตั้งอยู่ในหัวข้อแห่งวิมุตตายตนะ ในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ครั้งแรกพึงเป็นผู้ทรงปริยัติธรรม.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงเนื้อความที่บุคคลจะพึงให้สำเร็จด้วยความเป็นผู้ได้สดับฟังมากในปริยัติธรรม ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ปุพฺพาปรญฺญู** ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบวิเคราะห์ในคำนั้นว่า **ชื่อว่าปุพพาปรัญญู** เพราะอรรถว่า ย่อมรู้อักษรทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย. จริงอยู่ แม้เมื่อส่วนแห่งอักษรเบื้องต้นของคาถาหนึ่งยังไม่ปรากฏ หรือส่วนแห่งอักษรเบื้องต้นปรากฏอยู่ส่วนแห่งอักษรเบื้องปลายยังไม่ปรากฏก็ตาม เขารู้ว่า นี้พึงเป็นส่วนอักษรต้น แห่งส่วนอักษรเบื้องปลาย หรือว่า นี้พึงเป็นส่วนอักษรปลายแห่งส่วนอักษรเบื้องต้น ดังนี้ชื่อว่า ปุพพาปรัญญู. ชื่อว่า **อัตถัญญู** เพราะอรรถว่า ย่อมรู้จักชนิดแห่งประโยชน์มีประโยชน์ตนเป็นต้น คือประโยชน์แห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว. บทว่า **นิรุตฺติปทโกวิโท** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ คือในนิรุตติปฏิสัมภิทา และแม้ในบทที่เหลือด้วย. บทว่า **สุคฺคหิตญฺจ คณฺหาติ** ความว่า เพราะความเป็นผู้ฉลาดนั้นแล ย่อมเล่าเรียนธรรมให้เป็นการเล่าเรียนดีทีเดียว ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยพยัญชนะ. บทว่า **อตฺถญฺโจปปริกฺขติ** ความว่า ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมตามที่ได้ฟังแล้ว ตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว คือกำหนดไว้ในใจว่า ดังนี้เป็นศีล ดังนี้เป็นสมาธิ ดังนี้เป็นปัญญา เหล่านี้เป็นรูปธรรมและอรูปธรรม.

บทว่า **ขนฺตฺยา ฉนฺทิกโต โหติ** ความว่า เมื่อธรรมทั้งหลายที่ตาม

เพ่งด้วยใจเหล่านั้น อดทนต่อการเพ่งพินิจ ด้วยทนต่อการเห็นและการเพ่งพินิจมีอยู่ ย่อมเป็นผู้กระทำความพอใจ คือเกิดความพอใจ ในการโน้มน้าวไปในวิปัสสนา โดยมุ่งที่จะกำหนดรูปเป็นต้น. และเมื่อบำเพ็ญวิปัสสนาเป็นอย่างนั้นแล้ว พยายามพิจารณา คือทำความอุตสาหะ ด้วยการเห็นปัจจัยและนามรูปนั้น ๆ ต่อแต่นั้นก็ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ไตร่ตรอง พิจารณา เห็นนามรูปนั้นว่า ไม่เที่ยงบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นอนัตตาบ้าง. บทว่า **สมเย โส ปทหติ, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโต** ความว่า ท่านเมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็ตั้งความเพียร ด้วยการประคองจิตเป็นต้น ในสมัยที่ควรประคองจิตเป็นต้น, และเมื่อจะเริ่มตั้งความเพียร พึงเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี ด้วยวิปัสสนาสมาธิ และมรรคสมาธิไว้ในภายใน คือในภายในอารมณ์. พึงละกิเลสทั้งหลายที่เป็นเหตุไม่ตั้งมั่นเสีย. อธิบายว่า เพราะคุณนี้นั้นแม้ทั้งหมด ย่อมมีแก่ผู้เข้าไปนั่งใกล้ท่านผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าฉะนั้น บุคคลปรารภอสังขตธรรม หวังความรู้ในธรรม คือรู้แจ้งในธรรม เพราะตนทำหน้าที่อันประเสริฐสุด มีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้น พึงคบ พึงเสพ คือพึงเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร มีประการดังกล่าวแล้วเช่นนั้นเถิด.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่าท่านผู้เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้ควรแก่การบูชา เพราะมีอุปการคุณมากมายอย่างนั้น จึงกล่าวคาถาว่า **พหุสฺสุโต** ดังนี้เป็นต้น. ความแห่งบาทคาถานั้นว่า :- ชื่อว่า **พหุสสุตะ** เพราะมีคำสอนของพระศาสดา เช่น สุตตะและเคยยะเป็นต้น ที่ได้สดับแล้วเป็นอันมาก, ชื่อว่า **ธัมมธระ** เพราะทรงจำเทศนาธรรมนั้นทั้งหมดได้ ไม่

ให้สูญหายไป เหมือนน้ำมันเหลวของราชสีห์ ที่บุคคลใส่ไว้ในภาชนะทองคำ ฉะนั้น. ต่อแต่นั้น ก็ชื่อว่า **โกสารักขะ** เพราะรักษาคลังพระธรรม ธรรมรัตนะของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่, เพราะเป็นดวงตาของชาวโลก ด้วยการมองดูอย่างสม่ำเสมอ ฉะนั้น จึงเป็นดวงตาที่ชาวโลกทั้งหมดควรบูชา คือควรนับถือ, ท่านกล่าวคำว่า **พหุสฺสุโต** ซ้ำอีก ก็ด้วยอำนาจคำลงท้าย เพื่อแสดงถึงความเป็นพหูสูตว่า ชนเป็นอันมากควรบูชา.

พระเถระครั้นได้กัลยาณมิตรเห็นปานนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงว่าความไม่เสื่อมย่อมมีแก่บุคคลผู้ทำตามเท่านั้น, หามีแก่บุคคลผู้ไม่ทำตามไม่ ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า **ธมฺมาราโม** ดังนี้เป็นต้น. อธิบายว่า ความยินดีมีสมถะและวิปัสสนาเป็นธรรม เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่อาศัยในธรรมนั้น, ชื่อว่า **ธัมมรตะ** เพราะยินดี คือยินดียิ่งในธรรมนั้นนั่นเอง ชื่อว่า ค้นคว้าธรรม คือคำนึงถึงธรรม ได้แก่ กระทำไว้ในใจด้วยการคิดถึงธรรมนั้นนั่นแหละบ่อย ๆ.

บทว่า **อนุสฺสรํ** ได้แก่ ระลึกถึงธรรมนั้นเท่านั้น.

บทว่า **สทฺธมฺมา** ความว่า ภิกษุเห็นปานนั้น ย่อมไม่เสื่อมจากโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประเภท และจากโลกุตรธรรม ๙ ประการ, ในกาลไหน ๆ ความเสื่อมจากธรรมนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น.

ครั้นวันหนึ่ง พระเถระเมื่อจะให้ภิกษุผู้ชื่อว่ามีราคะยังไม่ไปปราศเกียจคร้าน มีความเพียรต่ำทราม มีความฉลาด ให้เกิดความสังเวชในร่างกาย จึงกล่าวคาถาว่า **กายมจฺเฉรครุโน** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กายมจฺเฉรครุโน** ความว่า เที่ยวไป ไม่ยอมทำอะไรที่ควรทำทางกายแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ มัวแต่สำคัญกาย ว่าเป็นของเรา มากไปด้วยความยึดมั่นในร่างกาย.

บทว่า **หิยฺยมาเน** ความว่า เมื่อร่างกายและชีวิตของตนเสื่อมไป ทุก ๆ ขณะ.

บทว่า **อนุฏฺฐเห** ความว่า ไม่พึงทำความเพียรเป็นเหตุลุกขึ้น ด้วย อำนาจการบำเพ็ญคุณมีศีลเป็นต้น.

บทว่า **สรีรสุขคิทฺธสฺส** ความว่า ถึงความติดคอยู่ (ในสรีระ) ด้วย การทำสรีระของตนให้ถึงความสุขนั่นแล.

บทว่า **กุโต สมณผาสุตา** ความว่า ความอยู่สุขสบายด้วยความ เป็นสมณะของบุคคลเห็นปานนั้น จักมีแต่ที่ไหน, คือความอยู่ผาสุกย่อม ไม่มีแก่บุคคลนั้นเลย.

คาถาเริ่มต้นว่า **น ปกฺขนฺติ** ดังนี้ พระเถระทราบอย่างแจ่มชัดว่า ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรปรินิพพานแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ปกฺขนฺติ ทิสา สพฺพา** ความว่า ทิศทั้งหมดมีทิศตะวันออกเป็นต้น ย่อมไม่ปรากฏ คือเป็นผู้หลงทิศ.

บทว่า **ธมฺมา น ปฏิภนฺติ มํ** ความว่า ธรรมที่ได้เล่าเรียนแล้ว แม้จะชำของด้วยดีในครั้งก่อน. แต่ในบัดนี้ แม้จะนำมาเทียบเคียงโดย เคารพ ก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า.

บทว่า **คเต กลฺยาณมิตฺตมฺหิ** ความว่า เมื่อท่านพระธรรมเสนาบดี ผู้เป็นกัลยาณมิตรของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ถึงอนุปาทิเสสนิพพานแล้ว.

บทว่า **อนฺธการ์ ว ขายติ** ความว่า โลกนี้แม้ทั้งหมด ย่อมปรากฏเหมือนมืดมน.

บทว่า **อพฺภตีตสหายสฺส** ความว่า ผู้มีสหายล่วงลับไปแล้ว คือปราศจากกัลยาณมิตร.

บทว่า **อตีตคตสตฺถุโน** ความว่า ท่านเป็นผู้มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว คือเป็นผู้มีพระศาสดาปรินิพพานไปแล้ว.

บทว่า **ยถา กายคตา สติ** อธิบายว่า ชื่อว่า มิตรอื่นที่จะนำประโยชน์มาให้โดยส่วนเดียว แก่บุคคลผู้ไม่มีที่พึ่งเช่นนั้น ไม่มี เหมือนกายคตาสติภาวนา มีแต่จะนำประโยชน์มาให้โดยส่วนเดียวแก่บุคคลผู้บำเพ็ญนั้น, ภาวนาอย่างอื่นนำประโยชน์มาให้ ก็เฉพาะบุคคลที่มีที่พึ่งเท่านั้น.

บทว่า **ปุราณา** ได้แก่ มิตรเก่า ที่พระเถระกล่าวหมายเอากัลยาณมิตรมีพระสารีบุตรเป็นต้น.

บทว่า **นเวหิ** ได้แก่ ด้วยมิตรใหม่.

บทว่า **น สเมติ เม** ความว่า จิตของเราย่อมไม่สมาคม คือจิตของเรามิได้เกิดความยินดีกับพวกมิตรใหม่เลย.

บทว่า **สฺวชฺช เอโกว ฌายามิ** ความว่า วันนี้ เรานั้นเว้นจากท่านผู้แก่กว่าทั้งหลาย เป็นผู้เดียวเพ่งฌานอยู่ คือเป็นผู้ขวนขวายในฌานอยู่.

บทว่า **วสฺสุเปโต** ได้แก่ เหมือนนกที่เข้าอยู่ในรังในฤดูฝน, บาลีว่า **วาสุเปโต** ดังนี้บ้าง ความว่า เข้าไปอยู่.

คาถาว่า **ทสฺสนาย อภิกกนฺเต** ดังนี้ พระศาสดาได้ตรัสไว้. ความ

แห่งบาทคาถานั้นว่า:- อานนท์ เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมากที่พากันมาจากประเทศต่าง ๆ ไม่ให้เข้าเฝ้าเรา ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้าของเราเลย. เพราะอะไร ? เพราะคนฟังธรรมเหล่านั้น (ต้องการ) จะเห็นเรา, ก็เฉพาะในเวลาเฝ้านี้เท่านั้น.

พระเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว จงกล่าวคาถาอื่นอีกว่า **ทสฺสนาย อภิกฺกนฺเต** ดังนี้เป็นต้น. ก็คาถาก่อนที่ท่านวางไว้ในที่นี้ ก็เพื่อความสัมพันธ์กันกับคาถานี้, ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ ท่านจึงแสดงความสำเร็จประโยชน์แห่งบทนั้นว่า ถ้าเราจักได้เพื่อให้ประชาชนที่พากันมาจากประเทศอื่น ได้เข้าเฝ้าในทันทีไซร้.

คาถา ๔ คาถาเริ่มต้นว่า **ปณฺณวีสติ วสฺสานิ** ดังนี้ พระเถระกล่าวเพื่อแสดงว่าตนเป็นอุปัฏฐากผู้เลิศ. จริงอยู่ เพราะการเริ่มบำเพ็ญกัมมัฏฐาน และเพราะการขวนขวายอุปัฏฐากพระศาสนา กามสัญญาเป็นต้น แม้ที่ยังมิได้ตัดขาดด้วยมรรค มิได้เกิดขึ้นแก่พระเถระเลย, และกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ก็ได้มีเมตตาเป็นหัวหน้า คล้อยไปตามเมตตาในพระศาสดาตลอดกาล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺณวีสติ วสฺสานิ** แปลว่า ตลอด ๒๕ ปี.

บทว่า **เสขภูตสฺส เม สโต** ความว่า เมื่อเรายังดำรงอยู่ในเสขภูมิ คือในโสดาปัตติผลอยู่.

บทว่า **กามสญฺญา** ความว่า สัญญาที่ประกอบด้วยกาม ไม่ได้เกิดขึ้นแล้ว, ก็ในคำนี้ พระเถระแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งอัธยาศัยตน ด้วยคำที่มุ่งถึงการไม่เกิดขึ้นแห่งกามสัญญาเป็นต้น, และแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งประโยค ด้วยคำเป็นต้นว่า **เมตฺเตน กายกมฺเมน** ดังนี้. พึงทราบเนื้อความในข้อนั้น ดังต่อไปนี้ :- เมตตากายกรรม พึงทราบด้วยการทำเครื่องใช้ในพระคันธกุฎีเป็นต้น และด้วยการทำวัตรและปฏิวัตร ถวายแด่พระศาสดา, เมตตาวจีกรรม พึงทราบด้วยกิจมีการบอกเวลาแสดงธรรมเป็นต้น, เมตตามโนกรรม พึงทราบด้วยการใส่ใจ น้อมนำมุ่งถึงประโยชน์เกื้อกูลเฉพาะพระศาสดาในที่ลับ. คำว่า **ฌาณ เม อุทปชฺชถ** นี้ พระเถระกล่าวถึงการบรรลุเสขภูมิของตน.

คาถาว่า **อหํ สกรณีโยมฺหิ** นี้ เป็นคาถาที่เมื่อพระศาสดาใกล้จะปรินิพพาน พระอานนท์เข้าไปยังปะรำ เหนี่ยวคันทวยแล้วกล่าวมุ่งจะครอบงำความเศร้าโศก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกรณีโยมฺหิ** ความว่า เราเป็นผู้มีกิจมีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้น ที่จะต้องทำ.

บทว่า **อปฺปตฺตมานโส** แปลว่า ยังไม่บรรลุพระอรหัต.

บทว่า **สตฺถุ จ ปรินิพฺพานํ** ได้แก่ พระศาสดาของเราได้เสด็จปรินิพพานไปเสียแล้ว.

บทว่า **โย อมฺหํ อนุกมฺปโก** ได้แก่ พระศาสดาพระองค์ใด เป็นผู้ทรงอนุเคราะห์เรา.

คาถาว่า **ตทาสิ ยํ ภึสนกํ** ดังนี้ เป็นคาถาที่พระเถระเห็นแผ่นดิน

ไหว และความแผ่ไปแห่งเสียงกลองสวรรค์ เป็นต้น แล้วกล่าวไว้ด้วย เกิดความสังเวช.

คาถา ๓ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **พหุสฺสุโต** ดังนี้ พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายพากันสรรเสริญพระเถระ ตั้งไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คติมนฺโต** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยญาณคติไม่มีใครเสมอ.

บทว่า **สติมนฺโต** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยสติและเนปักกปัญญาเป็นอย่างยิ่ง.

บทว่า **ธิติมนฺโต** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยปัญญาสัมปทา มีความสามารถกำหนดพยัญชนะและอรรถะโดยเฉพาะ. จริงอยู่ พระเถระรูปนี้กำหนดจำไว้บทเดียวเท่านั้น ก็ย่อมกำหนดถือเอา โดยทำนองที่พระศาสดาตรัสแล้วได้ตั้ง ๖๐,๐๐๐ บท, และบทที่ได้กำหนดแล้ว ย่อมไม่สูญหายตลอดกาลนาน เหมือนน้ำมันเหลวราชสีห์ที่บุคคลใส่ไว้ในภาชนะทองคำฉะนั้น, เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยปัญญา อันมีสติเป็นเบื้องหน้า ซึ่งสามารถกำหนดพยัญชนะไม่ให้วิปริต และด้วยสติอันมีปัญญาเป็นเบื้องหน้าซึ่งสามารถกำหนดอรรถะ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ฝ่ายพหูสูต ดังนี้เป็นต้น. และเหมือนอย่างที่พระธรรมเสนาบดีกล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์ เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **รตนากโร** ได้แก่ เป็นบ่อเกิดแห่งพระรัตนะ คือพระ-สัทธรรม.

คาถาว่า **ปริจิณฺโณ** นี้ พระเถระกล่าวในเวลาใกล้ปรินิพพาน, คาถานั้น มีเนื้อความตามที่กล่าวไว้แล้วนั่นแล.

จบอรรถกถาอานันทเถรคาถาที่ ๓

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

ติงสนิบาต

เถรคาถา จัตตาลีสนิบาต

๑. มหากัสสปเถรคาถา

ว่าด้วยสถานที่และข้อปฏิบัติที่ดีงาม

[๓๙๘] **ผู้มีปัญญาเห็นว่า ไม่ควรอยู่คลุกคลีด้วยหมู่ เพราะเป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่านได้สมาธิโดยยาก การสงเคราะห์ชนต่าง ๆ เป็นความลำบากดังนี้ จึงไม่ชอบใจหมู่คณะ นักปราชญ์ไม่ควรเกี่ยวข้องกับตระกูลทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่านได้สมาธิโดยยาก ผู้ที่เกี่ยวข้องกับตระกูลนั้น ย่อมต้องขวนขวายในการเข้าไปสู่ตระกูล มักติดรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้ นักปราชญ์ได้กล่าวการกราบไหว้และการบูชาในตระกูลทั้งหลายว่าเป็นเปือกตม และเป็นลูกศรที่ละเอียดถอนได้ยาก บุรุษผู้เลวทรามย่อมละสักการะได้ยากยิ่ง.**

เราลงจากเสนาสนะแล้ว ก็เข้ารูปบิณฑบาตยังนคร เราได้เข้าไปหาบุรุษโรคเรื้อน ผู้กำลังบริโภคอาหารด้วยความอ่อนน้อม บุรุษโรคเรื้อนนั้นได้น้อมเข้ามาซึ่งคำข้าวด้วยมือโรคเรื้อน เมื่อเขาใส่คำข้าวลงนิ้วมือของเขาก็ขาดตกลงในบาตรของเรานี้ เราอาศัยชายคาเรือนฉันข้าวนั้นอยู่ ในเวลาที่กำลังฉันและฉันเสร็จแล้ว เรามิได้มีความเกลียดชังเลย ภิกษุใดไม่ดูหมิ่นปัจจัยทั้งสี่ คือ อาหารบิณฑบาตที่จะพึงลุกขึ้นยืนรับ ๑ บังสุกุลจีวร ๑

เสนาสนะคือโคนไม้ ๑ ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ๑ ภิกษุนั้นแล สามารถจะอยู่ในจาตุรทิศได้ ในเวลาแก่ภิกษุบางพวกเมื่อขึ้นเขาย่อมลำบาก แต่พระมหากัสสปะผู้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ แม้ในเวลาแก่เป็นผู้แข็งแรงด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ย่อมขึ้นไปได้ตามสบาย พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน ละความกลัวภัยได้แล้ว กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกไฟไหม้อยู่ เป็นผู้ดับไฟได้แล้ว กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ ภูมิภาคอันประกอบด้วยระเบียบแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย น่ารื่นรมย์ใจ กึกก้องด้วยเสียงช้างร้อง น่ารื่นรมย์ ล้วนแล้วด้วยภูเขา ย่อมทำให้เรายินดี ภูเขามีสีเขียวดุจเมฆ งดงาม มีธารน้ำเย็นใสสะอาด ดารดาษไปด้วยหญ้ามีสีเหมือนแมลงค่อมทอง ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาอันสูงตระหง่านแทบจดเมฆเขียวชอุ่ม เปรียบปานดังปราสาท กึกก้องด้วยเสียงช้างร้อง น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก ย่อมยังเราให้ยินดี ภูเขาที่ฝนตกรดแล้ว มีพื้นน่ารื่นรมย์ เป็นที่อาศัยของเหล่าฤาษี เซ็งแซ่ด้วยเสียงนกยูง ย่อมยังเราให้รื่นรมย์

สถานที่เหล่านั้น เหมาะสำหรับเราผู้ยินดีในการเพ่งฌาน มีใจเด็ดเดี่ยว มีสติ เหมาะสำหรับเราผู้ใคร่ประโยชน์ รักษาตนดีแล้ว ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร เหมาะสำหรับเรา ผู้ปรารถนาความผาสุก มีใจเด็ดเดี่ยว เหมาะสำหรับเรา ผู้ปรารถนาประกอบความเพียร มีใจแน่วแน่ ศึกษาอยู่ ภูเขาที่มีสีดังดอกผักตบ ปกคลุมด้วยหมู่เมฆบนท้องฟ้า เกลื่อนกล่นด้วยหมู่นกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาอันไม่เกลื่อนกล่นด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้ออาศัย ดารดาษด้วยหมู่นกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาที่มีน้ำใสสะอาด มีแผ่นหินเป็นแท่งทึบ เกลื่อนกล่นด้วยค่างและมฤคชาติ ดารดาษไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ เราผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาเห็นธรรมโดยชอบ ย่อมไม่มีความยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น ภิกษุไม่พึงทำการงานให้มากนัก พึงเว้นคนผู้มิใช่กัลยาณมิตรเสีย ไม่ควรขวนขวายในลาภผล ท่านผู้ปฏิบัติเช่นนั้น ย่อมจะต้องขวนขวายและติดในรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้ ภิกษุไม่พึงทำการงานให้มากนัก พึงเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย เมื่อภิกษุขวนขวายในการงานมาก ก็จะต้องเยียวยาร่างกายลำบาก ผู้มีร่างกายลำบากนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสงบใจ ภิกษุไม่รู้สึกตนด้วยเหตุสักว่าการท่องบ่นพระพุทธวจนะ ย่อมเที่ยวชูคอ

สำคัญตนประเสริฐกว่าผู้อื่น ผู้ใดไม่ประเสริฐ เป็นพาล
แต่สำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเขา เสมอเขา นักปราชญ์
ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้มีใจกระด้างเลย
ผู้ใดไม่หวั่นไหวเพราะมานะ ๓ อย่าง ที่ถือว่าตัวเราเป็น
ผู้ประเสริฐกว่าเขา ๑ เสมอเขา ๑ เลวกว่าเขา ๑
นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นแหละว่า เป็นผู้มี
ปัญญา มีวาจาจริง ตั้งมั่นดีแล้วในศีลทั้งหลาย และว่า
ประกอบด้วยความสงบใจ ภิกษุใดไม่มีความเคารพใน
เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้เหินห่าง
จากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น ภิกษุเหล่าใด
เข้าไปตั้งหิริและโอตตัปปะไว้ชอบทุกเมื่อ มีพรหมจรรย์
อันงอกงาม ภิกษุเหล่านั้นมีภพใหม่สิ้นแล้ว ภิกษุผู้ยังมี
ใจฟุ้งซ่าน กลับกลอก ถึงจะนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ภิกษุนั้นย่อม
ไม่งดงามด้วยผ้าบังสุกุลนั้น เหมือนกับวานรคลุมด้วย
หนังราชสีห์ฉะนั้น ส่วนภิกษุผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับ
กลอก มีปัญญาเครื่องรักษาตน สำรวมอินทรีย์ ย่อม
งดงามเพราะผ้าบังสุกุล ดังราชสีห์ในถ้ำฉะนั้น เทพเจ้า
ผู้มีฤทธิ์ มีเกียรติยศเป็นอันมากประมาณหมื่น และ
พรหมทั้งปวง ได้พากันมายืนประนมอัญชลี นอบน้อม
ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ผู้มีปัญญามาก ผู้มีฌาน
ใหญ่ มีใจตั้งมั่น เปล่งวาจาว่า ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย
ขอนอบน้อมแต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดมบุรุษ ขอนอบ

ขอนอบน้อมแด่ท่าน ท่านย่อมเข้าฌานอยู่เพราะอาศัยอา-รมณ์ใด ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมรู้ไม่ถึงอารมณ์เหล่านั้นของท่าน น่าอัศจรรย์จริงหนอ วิสัยของท่านผู้รู้ทั้งหลายลึกซึ้งยิ่งนัก ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้นับว่าเป็นผู้เฉียบแหลมดุจนายขมังธนู ก็ยังรู้ไม่ถึง ความยิ้มแย้มได้ปรากฏมีแก่ท่านพระกัปปินเถระ เพราะได้เห็นท่านพระสารีบุตรผู้ควรแก่สักการบูชา อันหมู่ทวยเทพบูชาอยู่เช่นนั้นในเวลานั้น ตลอดทั่วพุทธอาณาเขต ยกเว้นแต่สมเด็จพระมหามุนีองค์เดียวเท่านั้น เราเป็นผู้ประ-เสริฐสุดในทางธุดงคคุณ ไม่มีใครเทียมเท่าเลย เราเป็นผู้คุ้นเคยกับพระบรมศาสดา เราทำคำสอนของพระ-พุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว พระสมณโคดมผู้ทรงพระคุณหาปริมาณมิได้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ ทรงสลัดภพทั้ง ๓ ออกได้แล้ว ย่อมไม่ทรงติดอยู่ด้วยจีวร บิณฑ-บาตและเสนาสนะ เปรียบเหมือนบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ ฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นจอมนักปราชญ์ มีสติปัฏฐานเป็นพระคอ มีศรัทธาเป็นพระหัตถ์ มีปัญญาเป็นพระเศียร ทรงพระปรีชามก ทรงดับเสียแล้วซึ่งกิเลสแลกองทุกข์ตลอดกาลทุกเมื่อ.

จบมหากัสสปเถรคาถา

ในจัตตาลีสนิบาตนี้ มีพระมหากัสสปเถระองค์เดียวเท่านั้น ได้ภาษิตคาถาไว้ ๔๐ คาถา.

จัตตาลีสนิบาตจบบริบูรณ์

อรรถกถาจัตตาลีสนิบาต

อรรถกถากัสสปเถรคาถาที่ ๑

ในจัตตาลีสนิบาต คาถาของ**ท่านพระมหากัสสปเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **น คเณน ปุรกฺขโต จเร** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระนี้ได้เป็นกุฏุมพีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ นามว่า เวเทหะ ในหังสวดีนคร. ท่านเป็นอุบาสกพุทธมามกะ ธรรมมามกะ สังฆมามกะ อยู่. ในวันอุโบสถวันหนึ่ง เขาบริโภคอาหารดีแต่เช้าตรู่ อธิษฐานองค์แห่งอุโบสถ ถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปยังวิหาร บูชาพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ก็ในขณะนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระสาวกที่ ๓ นามว่า มหานิสภเถระ ในเอตทัคคะว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเรา ผู้ถือธุดงค์นี้ นิสภะเป็นเลิศ. อุบาสกได้ฟังดังนั้น จึงเลื่อมใส ในเวลาจบธรรมกถา เมื่อมหาชนลุกไป จึงถวายบังคมพระศาสดา เชื้อเชิญว่า พรุ่งนี้ขอพระองค์จงทรงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนอุบาสก ภิกษุสงฆ์มีมากแล. เขาทูลถามว่า มีเท่าไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่ามี ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป. เขาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงรับ

ภิกษาของข้าพระองค์ อย่าเหลือไว้ในวิหารแม้สามเณรรูปเดียว. พระศาสดาทรงรับแล้ว. อุบาสกทราบว่าพระศาสดาทรงรับแล้ว จึงไปยังเรือนจัดแจงมหาทาน วันรุ่งขึ้นจึงกราบทูลกาลแด่พระศาสดา. พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวร แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จไปยังเรือนอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะ ที่เขาตกแต่งไว้ ในเวลาจบอนุโมทนา ทรงรับข้าวยาคูเป็นต้น ได้ทรงกระทำการแจกภัต. แม้อุบาสกก็ได้นั่งอยู่ในสำนักพระศาสดา.

ในระหว่างนั้น พระมหานิสภเถระกำลังเที่ยวบิณฑบาต ดำเนินไปตามถนนนั้นนั่นแล. อุบาสกเห็นเข้า ลุกไปไหว้พระเถระ กล่าวว่า จงให้บาตรเถิดขอรับ. พระเถระได้ให้แล้ว. อุบาสกกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเข้าไปในที่นี้แหละ แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน. พระเถระกล่าวว่า จักไม่สมควร อุบาสก. เขารับบาตรของพระเถระแล้ว บรรจุบิณฑบาตให้เต็มแล้วได้ถวาย. ลำดับนั้น เขาตามส่งพระเถระ กลับแล้วนั่งในสำนักพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระมหานิสภเถระ แม้เมื่อข้าพระองค์กล่าวว่า แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน ก็ไม่ปรารถนาจะเข้าไป ท่านมีคุณยิ่งกว่าคุณของพระองค์หรือ. จริงอยู่ ความตระหนี่คุณย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสอย่างนี้ว่า อุบาสก พวกเรารอภิกษาอยู่ จึงนั่งอยู่ในเรือน. ก็ภิกษุนั้นไม่นั่งเพ่งเล็งภิกษาอยู่อย่างนี้ พวกเราอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน เธออยู่ในป่าเท่านั้น พวกเราอยู่ในที่มุงบัง เธออยู่แต่ในกลางแจ้งเท่านั้น, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า ข้อนี้และ

ข้อนี้เป็นคุณของเธอดังนี้แล้ว จึงเป็นเสมือนยังมหาสมุทรให้เต็ม ทรงแสดงคุณของเธอ.

แม้ตามปกติ อุบาสกเป็นผู้เลื่อมใสด้วยดียิ่งนัก เหมือนประทีปกำลังโพลงซึ่งลาดด้วยน้ำมัน คิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยสมบัติอย่างอื่น ในอนาคตเราจะตั้งความปรารถนา เพื่อความเป็นเลิศกว่าผู้ถือธุดงค์ในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง. เธอนิมนต์พระศาสดาแม้อีก ถวายมหาทานตลอด ๗ วัน โดยทำนองนั้นนั่นแล ในวันที่ถวายไตรจีวรแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน นั่งแทบพระบาทมูลของพระศาสดา จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถวายทานตลอด ๗ วัน ข้าพระองค์ได้เข้าไปตั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม มีเมตตาเป็นอารมณ์ ด้วยบุญกรรมนี้ ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาเทวสมบัติ สักกสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติอย่างอื่น. ก็กรรมของข้าพระองค์นี้จงเป็นบุญญาธิการ เพื่อความเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งธุดงค์ ๑๓ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุตำแหน่ง ที่พระมหานิสภเถระ ปรารถนาไว้ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต. พระศาสดาทรงตรวจดูว่า อุบาสกนี้ปรารถนาตำแหน่งใหญ่ เธอจักสำเร็จหรือไม่หนอ ทรงเห็นว่าจะสำเร็จ จึงตรัสพยากรณ์ว่า เธอปรารถนาตำแหน่งน่าชอบใจในอนาคตในที่สุดแห่ง ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคดม จักเสด็จอุบัติ เธอจักเป็นสาวกที่ ๓ ของพระองค์ มีนามว่าพระมหากัสสปเถระ. อุบาสกได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า ขึ้นชื่อว่าถ้อยคำเป็นสองย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงได้สำคัญสมบัตินั้น เหมือนจะพึงได้ใน

วันรุ่งขึ้น. เธอถวายทานจนตลอดอายุ สมาทานรักษาศีล กระทำกัลยาณ-กรรมมีประการต่าง ๆ ทำกาละแล้วบังเกิดในสวรรค์.

จำเดิมแต่นั้นมา เธอเสวยสมบัติในเทวโลกและมนุษยโลก ในกัปที่ ๙๑ แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จเข้าไปอาศัยพันธุมวดีนคร ประทับอยู่ในมฤคทายวันอันเกษม จุติจากเทวโลกแล้ว บังเกิดในตระกูลพราหมณ์เก่าแก่แห่งหนึ่ง. ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงแสดงธรรมทุก ๆ ๗ ปี ได้มีความเอิกเกริกอย่างใหญ่. เทวดาในชมพูทวีปทั้งสิ้นนอกว่า พระศาสดาจักแสดงธรรม. พราหมณ์ได้ฟังข่าวนั้นแล้ว ก็ท่านได้มีผ้านุ่งอยู่ผืนเดียวเท่านั้น นางพราหมณีก็เหมือนกัน. แต่ท่านทั้งสองมีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น เขาปรากฏในพระนครทั้งสิ้นว่า เอกสาฎกพราหมณ์. เมื่อมีการประชุมด้วยกิจอย่างใดอย่างหนึ่งของพวกพราหมณ์ พราหมณ์นั้นจึงพักนาง-พราหมณีไว้ในเรือน ส่วนตนเองห่มผ้านั้นไป, เมื่อมีการประชุมของพวกพราหมณี ตนเองก็อยู่ในเรือน นางพราหมณีก็ห่มผ้านั้นไป. ก็วันนั้น พราหมณ์กล่าวกะนางพราหมณีว่า แน่ะนางผู้เจริญ เธอจักฟังธรรมในกลางคืนหรือในกลางวัน. นางพราหมณีกล่าวว่า พวกเราชื่อว่าเกิดเป็นผู้หญิง ไม่ปรารถนาจะฟังในกลางคืน จักฟังในกลางวัน จึงได้พักพราหมณ์ไว้ในเรือน แล้วห่มผ้าพร้อมด้วยอุบาสิกาไปในกลางวัน ถวายบังคมพระศาสดาแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ฟังธรรมแล้วได้กลับมาพร้อมด้วยอุบาสิกาทั้งหลายนั่นแล. ลำดับนั้น พราหมณ์จึงพักนางพราหมณีไว้ในเรือน ห่มผ้านั้นไปวิหาร.

สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่งบนธรรมาสน์ ที่เขาประดับแล้วในท่ามกลางบริษัท จับพัดวิชนีแสดงธรรมกถา ประหนึ่งเทวดาผู้วิเศษหยั่งลงสู่แม่น้ำในอากาศ หรือเหมือนทำเขาสิเนรุให้เป็นข้าวตูก้อนแล้วกดสงสู่สาครฉะนั้น. เมื่อพราหมณ์นั่งอยู่ที่ท้ายบริษัทฟังธรรมอยู่ ในปฐมยามนั้นเอง ปีติมีวรรณะ ๕ เกิดขึ้น ทำสรีระทั้งสิ้นให้เต็ม. เขาม้วนผ้าที่ตนห่มแล้วคิดว่า จักถวายแด่พระทสพล. ลำดับนั้น ความตระหนี่อันแสดงโทษตั้ง ๑,๐๐๐ เกิดขึ้นแก่เขาแล้ว, เขาคิดว่า นางพราหมณีและเราก็มีผ้าผืนเดียวเท่านั้น, ผ้าห่มอะไรอื่นไม่มี ก็ธรรมดาว่าเราจะไม่ห่มแล้ว ไม่สามารถออกไปข้างนอกได้ ได้เป็นผู้ใคร่จะไม่ให้โดยประการทั้ง-ปวง ครั้นปฐมยามทั้งมัชฌิมยามผ่านไป ปีติก็เกิดขึ้นแก่เขาเช่นนั้นเหมือนกัน. ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ไม่ปรารถนาจะให้เหมือนกัน ครั้นมัชฌิมยามทั้งปัจฉิมยามผ่านไป เขาก็เกิดปีติขึ้นเช่นนั้นเหมือนกัน. ในกาลนั้นเขาคิดว่าเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งยกไว้ก่อน เราจักรู้ในภายหลัง ดังนี้แล้วจึงม้วนผ้าวางไว้แทบบาทมูลของพระศาสดา. ลำดับนั้น เขาจึงคู้มือซ้ายปรบด้วยมือขวาขึ้น ๓ ครั้ง บันลือขึ้นทั้งสามครั้งว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว.

ก็สมัยนั้น พระเจ้าพันธุมราชประทับนั่งฟังธรรมอยู่ภายในม่านหลังธรรมาสน์ ก็ธรรมดาว่า เสียงว่า เราชนะแล้ว ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของพระราชา. ท้าวเธอทรงส่งบุรุษไปให้รู้ว่า เธอจงไป จงถามบุรุษนั่นเขากล่าวกระไร ? เขาอันบุรุษนั้นไปถามแล้ว จึงตอบว่า พวกคนที่เหลือนี้ขึ้นสู่ยานช้างเป็นต้น ถือเอาดาบและโล่หนังเป็นต้นชนะเสนาอื่น ข้อนั้นไม่น่าอัศจรรย์. แต่เราย่ำยีจิตคือความตระหนี่แล้ว ถวายผ้าห่มแด่พระทศพล

เหมือนคนเอาค้อนทุบศีรษะโคโกง ผู้มาข้างหลังแล้วให้มันหนีไป ข้อที่เราชนะความตระหนี่นั้นอัศจรรย์. บุรุษนั้นกลับมากราบทูลเรื่องนั้นแด่พระราชา. พระราชาตรัสว่า พนาย พวกเราไม่รู้กรรมอันสมควรแด่พระทศพล พราหมณ์รู้แล้วดังนี้ ได้ส่งคู่ผ้าไปให้แล้ว. พราหมณ์เห็นดังนั้น จึงคิดว่า พระราชานี้ไม่ได้ให้อะไร ๆ ก่อนแก่เราผู้นั่งนิ่ง ต่อเมื่อเรากล่าวคุณของพระศาสดา จึงได้ให้ ก็จะประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยวัตถุที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยคุณของพระศาสดา ดังนี้แล้วได้ถวายคู่ผ้าแม้นั้นแด่พระทศพลเท่านั้น. ฝ่ายพระราชาตรัสถามว่า พราหมณ์ทำอะไร ? ครั้นทรงสดับว่าพราหมณ์นั้นถวายคู่ผ้าแม้นั้นแด่พระตถาคตนั่นแล. จึงประทานคู่ผ้า ๒ คู่แม้อื่นไปให้แล้ว พราหมณ์นั้นได้ถวายคู่ผ้าแม้เหล่านั้น. พระราชาจึงได้ประทานคู่ผ้าแม้อื่น ๔ คู่ ถึง ๓๒ คู่. ลำดับนั้นพราหมณ์คิดว่า นี้เป็นเหมือนรับเพิ่มขึ้น จึงรับคู่ผ้าไว้ ๒ คู่ คือเพื่อประโยชน์แก่ตนคู่หนึ่ง แก่นางพราหมณีคู่หนึ่ง แล้วได้ถวายคู่ผ้าทั้ง ๓๒ คู่แด่พระตถาคตนั่นแหละ. ก็จำเดิมแต่นั้นเธอได้เป็นผู้คุ้นเคยต่อพระศาสดา.

ครั้นวันหนึ่ง พระราชาเห็นเขาฟังธรรมอยู่ในสำนักพระศาสดาในฤดูหนาว จึงประทานผ้ากัมพลแดงที่พระองค์ทรงห่มมีราคา ๑๐๐,๐๐๐ แล้วตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป เธอจงห่มผ้านี้ฟังธรรม. เขาคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยผ้ากัมพลนี้ ที่จะนำเข้าไปในกายอันเปื่อยเน่านี้ จึงได้ไปกระทำเป็นเพดานในเบื้องบนเตียงของพระตถาคตภายในพระคันธกุฎี. ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปยังพระวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่งในสำนักพระศาสดาภายในพระคันธกุฎี. ก็สมัยนั้น พระพุทธรัศมีมีวรรณะ ๖ กระทบผ้ากัมพล, ผ้ากัมพลรุ่งโรจน์อย่างยิ่ง. พระราชาทรงแหงนดู ทรงจำได้

จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้เป็นผ้ากัมพลของข้าพระองค์. ข้าพระ-องค์ได้ให้เอกสาฎกพราหมณ์. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร มหาบพิตร บูชาพราหมณ์ เป็นอันพราหมณ์บูชาเราแล้ว. พระราชาทรงเลื่อมใสว่า พราหมณ์รู้ถึงสิ่งที่ควร เราไม่รู้ จึงทรงการทำสิ่งซึ่งเป็นอุปการะแก่พวกมนุษย์ทั้งหมดให้เป็นอย่างละ ๘ แล้วได้ให้ทานชื่อหมวด ๘ ของสิ่งทั้งปวง แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งปุโรหิต. ฝ่ายปุโรหิตนั้นคิดว่า ชื่อว่าสิ่งอย่างละ ๘ ๆ รวม ๖๔ อย่าง ได้ผูกสลากภัต ๖๔ ที่เป็นประจำแล้วถวายทานรักษาศีลตลอดชีวิต จุติจากอัตภาพนั้นแล้วบังเกิดในสวรรค์.

เขาจุติจากอัตภาพนั้นอีก ในกัปนี้จึงบังเกิดในเรือนแห่งกุฎุมพี ในกรุงพาราณสี ในระหว่างแห่งพระพุทธเจ้าทั้งสอง คือพระพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ และพระกัสสปทศพล.

เขาเจริญวัยแล้ว อยู่ครองเรือน วันหนึ่งเที่ยวไปสู่ชังฆวิหารในป่า. ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า กระทำจีวรกรรมที่ฝั่งแม่น้ำ เริ่มจะรวบรวมผ้าอนุวาตที่ไม่เพียงพอวางไว้. เขาเห็นเข้าจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไรท่านจึงรวบรวมวางไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่า ผ้าอนุวาตไม่เพียงพอ. เขากล่าวว่า ท่านจงกระทำด้วยผ้านี้เถิดขอรับ แล้วได้ถวายผ้าอุตรสาฎกแล้ว ดังความปรารถนาว่า ขอความเสื่อมเพราะสิ่งอะไร ๆ จงอย่ามีแก่เราในที่เราเกิดแล้ว ๆ.

เมื่อภรรยากับน้องสาวของเรากระทำความทะเลาะแม้ในเรือน พระ-ปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปบิณฑบาต ลำดับนั้น น้องสาวของเขาถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายเอาภรรยาของเขา จึงตั้งความปรารถนาว่า เราพึงเว้นคนพาลเห็นปานนี้จากที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ นางยืนอยู่ที่ลาน

เรือนได้ยินเข้าจึงคิดว่า ขอพระปัจเจกพุทธเจ้าจงอยู่บริโภคภัตที่หญิงนี้ให้ จึงเทบิณฑบาตทิ้ง แล้วได้ให้เต็มด้วยเปือกตม. ฝ่ายน้องสาวกล่าวว่า ดูก่อนคนพาล เจ้าจงด่า จงประหารเราก่อนเถิด การที่เจ้าเทภัตจากบาตรของท่านผู้เห็นปานนี้ ผู้บำเพ็ญบารมีมาสิ้น ๒ อสงไขย แล้วให้เปือกตมไม่ควรเลย. ลำดับนั้น การพิจารณาได้เกิดขึ้นแก่ภรรยาของเขา นางกล่าวว่า จงหยุดเถิดเจ้าข้า ดังนี้แล้วเทเปือกตม ล้างบาตรขัดสีด้วยจุณหอม บรรจุให้เต็มด้วยภัตอันประณีต และด้วยอาหารมีรสอร่อย ๔ อย่าง แล้ววางสิ่งที่รุ่งเรืองด้วยเนยใส มีสีดังกลีบปทุมที่เขาราดไว้ในเบื้องบน ไว้ในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า บิณฑบาตนี้มีแสงสว่างฉันใด สรีระของเราจงมีแสงสว่างฉันนั้น. พระปัจเจกพุทธเจ้าอนุโมทนาแล้ว จึงเหาะไปแล้ว.

ฝ่ายเมียและผัวทั้งสอง บำเพ็ญกุศลจนตลอดชีวิต บังเกิดในสวรรค์ จุติจากอัตภาพนั้นอีกเป็นอุบาสก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดเป็นบุตรแห่งเศรษฐี มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี ฝ่ายภรรยาบังเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีนั้นนั่นแล. เมื่อเขาเจริญวัยแล้ว ญาติทั้งหลายได้นำธิดาเศรษฐีนั้นนั่นแลมาให้ พอเมื่อนางเข้าไปสู่ตระกูลสามี ด้วยอานุภาพของบาปกรรม ที่มีผลไม่น่าปรารถนาในกาลก่อน สรีระทั้งสิ้นได้เกิดมีกลิ่นเหม็น เหมือนเวจกุฎีที่เขาเปิดไว้ที่ธรณีประตู เศรษฐีกุมารถามว่า นี้กลิ่นของอะไร ? ทราบว่าเป็นกลิ่นของเศรษฐีธิดา แล้วส่งไปเรือนแห่งตระกูล โดยทำนองที่เขานำมาว่า จงนำออกไป จงนำออกไป. นางนั้นอันสามีนั้นนั่นแหละขับไล่แล้วให้นำกลับมา ๗ ครั้ง.

ก็สมัยนั้น พระกัสสปทศพลปรินิพพานแล้ว ชนทั้งหลายได้พากันสร้างเจดีย์สูงหนึ่งโยชน์ถวายพระองค์ ด้วยอิฐแล้วด้วยทองสีแดง มีราคา ๑๐๐,๐๐๐ บุให้แท่งทึบ. เมื่อเขาสร้างเจดีย์นั้น เศรษฐีธิดานั้นคิดว่า เราถูกนำกลับมาถึง ๗ ครั้ง จะประโยชน์อะไรด้วยความเป็นอยู่ของเรา ดังนี้แล้ว จึงให้ทำลายเครื่องอาภรณ์ของตน ให้ก่ออิฐแล้วด้วยทอง อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ กว้างหนึ่งคืบ สูงสี่นิ้ว. ลำดับนั้น จึงถือเอาก้อน-หรดาลและมโนศิลา แล้วถือเอาดอกอุบล ๘ กำไปยังที่กระทำเจดีย์.

ก็ในขณะนั้น แนวอิฐที่วงล้อมเจดีย์ขาดไป ๑ ก้อน ธิดาเศรษฐีจึงกล่าวกะนายช่างว่า ท่านจงวางแผ่นอิฐนี้ไว้ในที่ว่างนี้. นายช่างกล่าวว่า ดูก่อนแม่นางผู้เจริญ ท่านมาทันเวลา จงวางเองเถิด. นางขึ้นไปแล้ว ประกอบก้อนหรดาลและมโนศิลาด้วยน้ำมัน วางก้อนอิฐให้ติดกับเครื่องเชื่อมนั้น กระทำการบูชาด้วยดอกอุบล ๘ กำมือไว้ข้างบน ไหว้แล้วตั้งความปรารถนาว่า ขอกลิ่นจันทน์จงฟุ้งออกจากกายของเรา ขอกลิ่นอุบลจงฟุ้งออกจากปาก ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ดังนี้แล้วไหว้เจดีย์กระทำประทักษิณได้ไปแล้ว.

ครั้นในขณะนั้นนั่นเอง เศรษฐีบุตรใดนำนางไปสู่เรือนคราวก่อน ความระลึกถึงเพราะปรารภนางเกิดขึ้นแล้วแก่เศรษฐีนั้น. แม้ในพระนครเขาก็ป่าวร้องเล่นนักษัตร. เขากล่าวกะอุปัฏฐากว่า ในกาลนั้นเขานำธิดาเศรษฐีมาในที่นี้ นางไปไหน ? นางตอบว่า เธออยู่ในเรือนของตระกูล. เขากล่าวว่า ท่านจงนำนางนาเถิด, เราจักเล่นนักษัตร. อุปัฏฐากเหล่านั้นไปยืนไหว้นาง ถูกนางถามว่า พ่อทั้งหลายพวกท่านมาทำไม จึงแจ้งเรื่องนั้น. นางกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย ฉันบูชาพระเจดีย์ด้วยเครื่องอาภรณ์; ฉัน

ไม่มีเครื่องอาภรณ์. อุปัฏฐากเหล่านั้นไปบอกบุตรเศรษฐี. บุตรเศรษฐี กล่าวว่า พวกท่านจงนำนางมา นางจักได้เครื่องประดับ อุปัฏฐากเหล่านั้น นำมาแล้ว กลิ่นจันทน์และกลิ่นดอกอุบลเขียว ฟุ้งไปทั่วเรือนพร้อมด้วย การเข้าไปสู่เรือนของนาง. เศรษฐีบุตรถามนางว่า ครั้งก่อนกลิ่นเหม็นฟุ้ง ออกจากร่างกายของเจ้า แต่บัดนี้ กลิ่นจันทน์ฟุ้งออกจากร่างกาย และกลิ่น อุบลฟุ้งออกจากปากของเจ้า นี้เป็นเพราะเหตุอะไร ? นางบอกกรรมที่ตน ทำตั้งแต่ต้น. บุตรเศรษฐีเลื่อมใสว่า พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องนำสัตว์ ออกจากทุกข์ได้จริงหนอ, จึงล้อมสุวรรณเจดีย์ประมาณโยชน์หนึ่ง ด้วย ผ้าคลุมอันทำด้วยผ้ากัมพล แล้วประดับด้วยดอกปทุมทอง ประมาณเท่า ล้อรถในที่นั้น ๆ ดอกปทุมทองเหล่านั้น ได้ห้อยลงประมาณ ๑๒ ศอก.

เขาดำรงอยู่ในที่นั้นจนตลอดอายุ แล้วบังเกิดในสวรรค์ จุติจาก อัตภาพนั้นแล้วบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในที่ประมาณโยชน์ หนึ่ง แต่กรุงสาวัตถี. แม้ธิดาเศรษฐีจุติจากเทวโลกแล้ว บังเกิดเป็นธิดา คนโตในราชตระกูล. เมื่อคนทั้งสองนั้นเจริญแล้ว ในบ้านที่อยู่ของกุมาร เขาป่าวร้องการเล่นนักษัตร. เขากล่าวกะมารดาว่า ดูก่อนแม่ ขอแม่จง ให้ผ้าสาฎกแก่ฉัน ฉันจักเล่นนักษัตร. นางนำผ้าที่ชำระแล้วได้ให้ไป. เขากล่าวว่า แม่ นี้เป็นผ้าเนื้อหยาบ. นางได้นำผ้าอื่นให้ไป แม้ผ้านั้น เขาก็ห้าม. ลำดับนั้น มารดาจึงกล่าวกะเขาว่า ดูก่อนพ่อ เราเกิดในเรือน เช่นใด บุญเพื่อได้ผ้าเนื้อละเอียดจากที่นี้ ย่อมไม่มีแก่พวกเรา. เขากล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ฉันจะไปสู่ที่ ๆ จะได้ผ้าจ้ะแม่. นางกล่าวว่า ลูก วันนี้แหละ แม่ปรารถนาจะให้เจ้าได้รับราชสมบัติในกรุงพาราณสี. เขาไหว้มารดาแล้ว กล่าวว่า ฉันจะไปละ แม่. นางกล่าวว่า ไปเถิดลูก. ได้ยินว่า มารดาได้มี

ความคิดอย่างนี้ว่า บุตรจักไปในที่ไหน บุตรจักนั่งอยู่ในที่นี้หรือที่ในเรือน. ก็เขาออกแล้วไปด้วยการกำหนดแห่งบุญ ไปยังกรุงพาราณสี นอนคลุมโปงอยู่ที่แผ่นมงคลศิลาในอุทยาน และวันนั้นเป็นวันที่ ๗ ที่พระเจ้าพาราณสีสวรรคต.

อำมาตย์ทั้งหลายจัดถวายพระเพลิงสรีระของพระราชาแล้ว นั่งอยู่ที่พระลานหลวงปรึกษากันว่า พระราชามีแต่พระธิดาองค์หนึ่งเท่านั้น แต่ไม่มีพระราชโอรส ราชสมบัติอันไม่มีพระราชาจักพินาศ ใครจักเป็นพระราชา ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกันว่า ท่านจงเป็นพระราชา ท่านจงเป็นพระราชา.

ปุโรหิตกล่าวว่า การคัดเลือกโดยไม่กำหนด การเห็นแก่หน้ากันมากไป ย่อมไม่สมควร เราจักปล่อยรถขาวเสี่ยงทายไป. อำมาตย์เหล่านั้นจึงเทียมม้าสินธพ ๔ ม้า มีสีดังดอกโกมุท แล้ววางราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ และเศวตฉัตรไว้บนรถนั่นเอง จึงปล่อยรถประโคมดุริยางค์ตามหลังไป รถออกทางด้านทิศตะวันออกมุ่งหน้าไปอุทยาน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า รถมุ่งหน้าไปทางอุทยานด้านที่คุ้นเคย พวกเราจงให้กลับ. ปุโรหิตกล่าวว่า ท่านอย่าให้กลับเลย. รถทำประทักษิณกุมารแล้วได้หยุดรอให้ขึ้นไป ปุโรหิตเลิกชายผ้าแลดูพื้นเท้าพลางกล่าวว่า ทวีปนี้จงยกไว้ บรรดาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มี ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร ผู้นี้ควรครองราชสมบัติ แล้วกล่าวว่า ท่านจงประโคมดนตรีแม้อีก จงประโคมดนตรีแม้อีก ดังนี้แล้วจึงให้ประโคมดนตรีขึ้น ๓ ครั้ง.

ลำดับนั้น กุมารเปิดหน้าแลดู กล่าวว่า ท่านมาด้วยกรรมอะไร ? พวกเขากล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติถึงแก่ท่าน. กุมารถามว่า

พระราชาอยู่ที่ไหน ? อำมาตย์กล่าวว่า พระองค์สวรรคตแล้วนาย. กุมารถามว่า ล่วงไปกี่วันแล้ว. อำมาตย์กล่าวว่า วันนี้เป็นที่ ๗. กุมารถามว่า พระโอรสและพระธิดาไม่มีหรือ ? อำมาตย์ทูลว่า พระธิดามีพระเจ้าข้า แต่พระโอรสไม่มี. กุมารถามว่า เราจักครองราชสมบัติ. ในขณะนั้นนั่นเอง อำมาตย์เหล่านั้น จึงสร้างมณฑปอภิเษก ประดับราชธิดาด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง แล้วนำมายังพระอุทยาน การทำอภิเษกแก่กุมาร. ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลานได้น้อมนำผ้ามีราคา ๑๐๐,๐๐๐ เข้าไปให้แก่กุมารผู้ได้อภิเษก. กุมารกล่าวว่า นี่อะไรกันพ่อ. อำมาตย์ทูลว่า ผ้าสำหรับนุ่ง กุมารถามว่า พ่อทั้งหลาย หยาบไปมิใช่หรือ ? อำมาตย์ทูลว่า ไม่มีผ้าที่ละเอียดกว่านี้ ในบรรดาผ้าเครื่องใช้สอยของพวกมนุษย์ พระ-เจ้าข้า. กุมารกล่าวว่า พระราชาของท่านนุ่งผ้าเห็นปานนี้หรือ. อำมาตย์ทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า. กุมารกล่าวว่า ชะรอยว่าพระราชาของพวกท่านคงจะไม่มีบุญ ท่านจงนำเหยือกน้ำทองคำมาให้เรา เราจักได้ผ้า. อำมาตย์นำเหยือกน้ำทองคำมาแล้ว. กุมารนั้นลุกขึ้นล้างมือ บ้วนปาก เอามือวักน้ำประพรมในปุรัตถิมทิศ, ขณะนั้นนั่นเอง ต้นกัลปพฤกษ์ ๘ ต้นผุดขึ้นทำลายแผ่นดินเป็นแท่งทึบ กุมารวักน้ำประพรมทั้ง ๔ ทิศอย่างนี้อีก คือในทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ต้นกัลปพฤกษ์ ๓๒ ต้นผุดขึ้น การทำให้เป็นกลุ่มละ ๘ ต้นในทุกทิศ. กุมารนั้นนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง แล้วกล่าวว่า พวกท่านจงพากันตีกลอง ร้องประกาศอย่างนี้ว่า หญิงทั้งหลายผู้ปั่นด้ายอย่าปั่นด้าย ในแว่นแคว้นของพระเจ้านันทะ และให้ยกฉัตรประดับตกแต่งอยู่บนคอช้างตัวประเสริฐ เข้าไปยังพระนคร ขึ้นสู่ปราสาทแล้วเสวยมหาสมบัติ.

เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ วันหนึ่ง พระเทวีทรงเห็นมหาสมบัติของพระราชา จึงแสดงอาการความเป็นผู้มีกรุณาว่า น่าอัศจรรย์ พระองค์มีตบะ. ก็เมื่อถูกถามว่า นี้อะไรกันเทวี จึงทูลว่า สมบัติของพระองค์มีมาก พระเจ้าข้า. ในอดีตกาล พระองค์ทรงเชื่อต่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้กระทำกัลยาณกรรม บัดนี้ ไม่ทรงทำกุศลอันเป็นปัจจัยแก่อนาคตหรือ. พระราชาตรัสว่า จะให้แก่ใครบุคคลผู้มีศีลไม่มี. พระเทวีทูลว่า พระเจ้าข้า ชมพูทวีปไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ขอพระองค์จงให้จัดแจงทาน เท่านั้น เราจะได้พระอรหันต์ทั้งหลาย.

วันรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้จัดแจงทาน ที่ประตูด้านทิศตะวันออก พระเทวีทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่ หมอบลงบ่ายหน้าต่อทิศบูรพา ในปราสาทชั้นบนตรัสว่า ถ้าพระอรหันต์ทั้งหลายมีอยู่ในทิศนี้ไซร้ พรุ่งนี้แหละ ขอพระอรหันต์ทั้งหลายจงมารับภิกษาของพวกเราทั้งหลาย. พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีในทิศนั้น จึงได้ให้เครื่องสักการะแก่คนกำพร้าและยาจกทั้งหลาย. วันรุ่งขึ้นพระเทวีทรงจัดแจงทานที่ประตูด้านทักษิณ ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. วันรุ่งขึ้นได้กระทำที่ประตูด้านทิศปัจฉิม แต่ในวันที่จัดแจงที่ประตูด้านทิศอุดร เมื่อพระเทวีเชื้อเชิญเหมือนอย่างนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ามหาปทุมะ ผู้เป็นหัวหน้าของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ บุตรของพระนางปทุมวดีผู้อยู่ที่หิมวันตประเทศ จึงเรียกพี่น้องชายทั้งหลายมาว่า ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ พระเจ้านันทะเชื้อเชิญพวกท่าน พวกท่านจงรับทานของพระองค์เถิด พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับคำแล้ว.

วันรุ่งขึ้น จึงล้างหน้าที่สระอโนดาต แล้วมาทางอากาศ ลงที่ประตูด้านทิศอุดร. มนุษย์ทั้งหลายเห็นแล้วไปกราบทูลพระราชาว่า พระปัจเจก-

พุทธเจ้า ๕๐๐ มา พระเจ้าข้า. พระราชาพร้อมกับเทวีไปไหว้แล้วรับบาตร ให้อาราธนาพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นสู่ปราสาท ถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นในที่นั้น ในที่สุดแห่งภัตกิจ พระราชาถวายแก่พระสังฆเถระ พระเทวีหมอบลงแทบเท้าของพระสังฆนวกะ ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ แล้วกระทำปฏิญญาว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักไม่ลำบากด้วยปัจจัย พวกเราจักไม่เสื่อมจากบุญ จึงจัดแจงที่เป็นที่อยู่โดยอาการทั้งปวงในพระอุทยาน คือบรรณศาลา ๕๐๐ ที่จงกรม ๕๐๐ แล้วให้อยู่ในที่นั้น.

เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ ปัจจันตชนบทของพระราชากำเริบ พระราชาโอวาทพระเทวีว่า เราจะไปปราบปัจจันตชนบทให้สงบ เจ้าอย่าประมาทในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. เมื่อพระราชายังไม่เสด็จกลับมานั่นแล อายุสังขารของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็สิ้นไป. พระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้าเล่นฌานตลอดยาม ๓ แห่งราตรี จึงยืนเหนี่ยวแผ่นกระดานเป็นที่ยึดหน่วง แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในเวลาอรุณขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงได้ยืนยึดหน่วงแผ่นกระดานที่เหลือ ด้วยอุบายนี้ปรินิพพานแล้ว. วันรุ่งขึ้น พระเทวีให้สร้างที่เป็นที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เกลี่ยดอกไม้ถวายธูป นั่งคอยดูการมาของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เมื่อไม่เห็นมา จึงส่งบุรุษไปว่า ไปเถิดพ่อ จงรู้พระผู้เป็นเจ้าคงจะมีความไม่ผาสุกอะไร ๆ บ้างกระมัง. บุรุษนั้นไปเปิดประตูบรรณศาลาแห่งพระปัจเจกพุทธมหาปทุมะ เมื่อไม่เห็นในที่นั้น จึงไปสู่ที่จงกรม เห็นท่านยืนพิงแผ่นกระดานสำหรับยึดหน่วง ไหว้แล้วกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วขอรับ. สรีระปริพพานจักกล่าวอะไร ? เขาคิดว่า

ชะรอยว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจะหลับ จึงไปเอามือลูบหลังเท้า ทราบว่าท่านปรินิพพานแล้ว เพราะเท้าเย็นและแข็งกระด้าง จึงได้ไปยังสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปที่ ๒ ไปยังสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปที่ ๓ ด้วยอาการฉะนี้. ทราบว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดปรินิพพานแล้ว พระเทวีทรงกันแสงออกไปพร้อมกับชาวพระนคร ไปในที่นั้น ให้กระทำการเล่นอย่างสนุกสนาน ให้กระทำฌาปนกิจสรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้ถือเอาพระธาตุสร้างพระเจดีย์ไว้.

พระราชา ครั้นปราบปัจจันตชนบทให้สงบแล้ว จึงเสด็จมาตรัสถามพระเทวีผู้กระทำการต้อนรับว่า นางผู้เจริญ เจ้าไม่ประมาทต่อพระ-ปัจเจกพุทธเจ้าหรือ ? พระผู้เป็นเจ้าไม่มีโรคหรือ ? พระเทวีทูลว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้ว, พระราชาทรงพระดำริว่า มรณะย่อมเกิดขึ้นแก่บัณฑิตแม้เห็นปานนี้ ความพ้นของเราจักมีแต่ที่ไหน พระ-องค์ไม่เสด็จไปพระนคร เสด็จไปยังพระอุทยานเท่านั้น รับสั่งให้เรียกพระราชโอรสองค์โตมา แล้วมอบราชสมบัติแก่เธอ พระองค์เองบวชเป็นสมณะ ฝ่ายพระเทวี ทรงดำริว่า เมื่อพระราชานี้บวชแล้ว เราจักทำอะไร จึงบวชในอุทยานนั้นนั่นเอง แม้ทั้งสองพระองค์ยังฌานให้เกิดขึ้น จุติจากอัตภาพนั้นแล้วบังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อท่านทั้งสองอยู่ในที่นั้นนั่นเอง พระศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ประกาศธรรมจักรอันบวร เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ. เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าในกรุงราชคฤห์นั้น ปิปผลิมาณพนี้บังเกิดในท้องของพระอัครมเหสีของกบิลพราหมณ์ ในมหาติตถพราหมณ-คาม ในมคธรัฐ, นางภัททกาปิลานีนี้ บังเกิดในท้องของอัครมเหสี

ของโกสิยโคตรพราหมณ์ ในสาคลนคร ในมคธรัฐ เมื่อท่านเหล่านั้นเจริญโดยลำดับ เมื่อปิปผลิมาณพมีอายุได้ ๒๐ ปี นางภัททามีอายุครบ ๑๖ ปี มารดาบิดาแลดูบุตรแล้วคาดคั้นอย่างหนักว่า ดูก่อนพ่อ เจ้าเจริญวัยแล้ว ชื่อว่าวงศ์ตระกูลจะต้องดำรงไว้. มาณพกล่าวว่า ท่านอย่ากล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ในคลองแห่งโสตประสาทของฉัน ฉันจักปรนนิบัติท่านตลอดเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ โดยกาลล่วงไปแห่งท่าน ฉันจักออกบวช. โดยล่วงไป ๒-๓ วัน ท่านทั้งสองก็กล่าวอีก แม้ท่านก็ปฏิเสธเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง. จำเดิมแต่นั้นมาท่านก็กล่าวอย่างนั้นไม่ขาดระยะเลย.

มาณพคิดว่า เราจักให้มารดาของเรายินยอม จึงให้แท่งทองสุกปลั่ง ๑,๐๐๐ แท่ง อันช่างทองทำให้อ่อนตามต้องการทั้งปวงแล้ว สร้างรูปหญิงรูปหนึ่ง ในเวลาสิ้นสุดแห่งกรรม มีการเช็ดและบุเป็นต้นของแท่งทองนั้นก็ให้นุ่งผ้าแดง ให้ประดับด้วยดอกไม้สมบูรณ์ด้วยดี และเครื่องประดับต่างๆ ให้เรียกมารดามากล่าวว่า แม่ เมื่อฉันได้อารมณ์เห็นปานนี้ จักอยู่ครองเรือน เมื่อไม่ได้จักไม่อยู่. นางพราหมณีผู้เป็นบัณฑิตคิดว่า บุตรของเรามีบุญ ได้เคยให้ทาน เคยทำอภินิหารไว้ เมื่อทำบุญ ไม่ได้เป็นผู้ ๆ เดียวกระทำ โดยที่แท้เคยทำบุญร่วมกับเขาไว้ จึงเป็นผู้มีส่วนเปรียบด้วยรูปทอง ดังนี้แล้ว จึงให้เรียกพราหมณ์ทั้ง ๘ คนมา ให้อิ่มหนำด้วยกามทั้งปวง ให้ยกรูปทองขึ้นสู่รถส่งไปเพื่อให้รู้ว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงไปในตระกูลที่เสมอกันโดยชาติโคตรและโภคะของเรา จงดูนางทาริกาเห็นปานนี้ จงกระทำรูปทองนี้แหละให้เป็นเครื่องบรรณาการแล้วจงกลับมา.

พราหมณ์เหล่านั้น ออกไปด้วยคิดว่า นี้เป็นกรรมชื่อของพวกเรา คิดว่าพวกเราจักไปในที่ไหน จึงคิดว่า ชื่อว่ามัททรัฐ เป็นบ่อเกิดแห่งหญิง เราไปมัททรัฐ ดังนี้แล้ว ได้ไปสาคลนคร ในมัททรัฐ. ได้วางรูปทองนั้นไว้ที่ท่าอาบน้ำในสาคลนครนั้น แล้วได้นั่งที่ควรข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พี่เลี้ยงของนางภัททา ให้นางภัตทาอาบน้ำแล้ว แล้วประดับ ให้นั่งในห้องอันประกอบด้วยสิริ ตนเองก็ไปยังท่าน้ำเพื่ออาบน้ำ ได้เห็นรูปทองนั้นในที่นั้น คิดว่า ธิดานี้ใคร ๆ ไม่ได้นำมา มาอยู่ในที่นี้ได้อย่างไร ? จึงได้แตะดูข้างหลังรู้ว่ารูปทอง จงกล่าวว่า เราให้เกิดความสำคัญขึ้นว่านี้ธิดาแม่เจ้าของเรา แต่นี้ไม่เหมือนธิดาแม่เจ้าของเรา แม้ผู้รับเครื่องนุ่งห่ม. ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้น จึงพากันห้อมล้อมรูปนั้นแล้วถามว่า รูปเห็นปานนี้เป็นธิดาของท่านหรือ ? พี่เลี้ยงกล่าวว่า นี้อะไรกัน ธิดาแม่เจ้าของเรา ยังงามกว่ารูปทองเปรียบนี้ตั้ง ๑๐๐ เท่า ๑,๐๐๐ เท่า เมื่อนางนั่งอยู่ในห้องประมาณ ๑๒ ศอก กิจด้วยประทีปย่อมไม่มี แม่เจ้าย่อมกำจัดความมืด โดยแสงสว่างแห่งสรีระนั้นเอง. พวกเขาจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นจงมาเถิด แล้วพาคนค่อมนั้น ยกรูปทองขึ้นบนรถยืนอยู่ที่ประตูเรือนของพราหมณ์โกสิยโคตร จึงได้แจ้งการมาให้ทราบ.

พราหมณ์ปฏิสันถารแล้วถามว่า พวกท่านมาจากไหน ? พวกพราหมณ์กล่าวว่า มาแต่เรือนของกบิลพราหมณ์ ในมหาติตถคาม มคธรัฐ. พราหมณ์ถามว่า มาเพราะเหตุอะไร ? พวกพราหมณ์ตอบว่า เพราะเหตุชื่อนี้ พราหมณ์กล่าวว่า เป็นกรรมดีละพ่อทั้งหลาย พราหมณ์ของพวกเรามีชาติโคตรและสมบัติเสมอกัน เราจักให้นางทาริกา ดังนี้แล้วรับเอาเครื่อง

บรรณาการไว้. พวกเขาได้ส่งสาสน์ไปให้แก่กบิลพราหมณ์ว่า ได้นางทาริกาแล้ว นางจงกระทำสิ่งที่ควรทำ คนทั้งหลายได้ทราบข่าวนั้นแล้ว จึงแจ้งให้กบิลพราหมณ์ทราบว่า ได้ยินว่า ได้นางทาริกาแล้ว. มาณพคิดว่า เราคิดว่าจักไม่ได้ พวกเหล่านั้นกล่าวว่าได้แล้ว เราไม่มีความต้องการ จักส่งหนังสือไป ดังนี้แล้ว ได้อยู่ในที่ลับเขียนหนังสือส่งไปว่า ขอนางภัททา จงได้ครองเรือน อันสมควรแก่ชาติโคตรและโภคะของตนเถิด เราจักออกบวช อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย. ฝ่ายนางภัททาได้สดับว่า บิดาประสงค์จะให้เราแก่ชายโน้น จึงคิดว่า เราจักส่งหนังสือไปดังนี้แล้ว ได้อยู่ในที่ลับเขียนหนังสือส่งไปว่า พระลูกเจ้า พระลูกเจ้า จงได้ครองเรือน อันสมควรแก่ชาติโคตรและโภคะของตนเถิด ดิฉันจักบวช อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย. หนังสือทั้งสองได้มาประจวบกันในระหว่างทาง ถามว่าเป็นหนังสือของใคร ? เมื่อได้คำตอบว่า เป็นหนังสือที่ปิปผลิมาณพส่งหนังสือถึงนางภัททา ก็เมื่อกล่าวว่า นางภัททาก็ส่งหนังสือถึงปิปผลิ-มาณพ. คนทั้งหลายได้อ่านหนังสือทั้งสองฉบับแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงดูกรรมของเด็กทั้งหลาย ดังนี้แล้ว ก็ฉีกทิ้งเสียในป่า จึงเขียนหนังสืออื่นซึ่งเหมือนกับหนังสือนั้น แล้วส่งไปข้างโน้นและข้างนี้. การสมาคมแห่งคนทั้งสองผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั่นแหละ เพราะหนังสือที่เหมือนกัน ที่เกื้อกูลแก่ความยินดีทางโลกเท่านั้นของกุมารกับนางกุมาริกา ได้มีแล้วด้วยประการฉะนี้.

ในวันนั้นนั่นเอง ปิปผลิมาณพให้ร้อยพวงดอกไม้พวงหนึ่ง แม้นางภัททาก็ร้อย คนทั้งสองวางพวงดอกไม้ไว้บนท่ามกลางที่นอน บริโภคอาหารเย็นแล้ว คิดว่าเราจักขึ้นสู่ที่นอน, มาณพขึ้นสู่ที่นอนโดยทางข้างขวา,

นางภัททาขึ้นทางซ้าย แล้วกล่าวว่า เราจักรู้ว่า ดอกไม้ย่อมเหี่ยว ณ ข้างของผู้ใด ราคะจิตเกิดแล้วแก่ผู้นั้น พวงดอกไม้นี้ไม่พึงเป็นดอกไม้สด. คนทั้งสองนั้นไม่ก้าวล่วงลงสู่ความหลับเลย ปล่อยให้ ๓ ยามแห่งราตรีล่วงไป เพราะกลัวแต่สัมผัสแห่งร่างกายของกันและกัน, ส่วนในกลางวันแม้เพียงยิ้มแย้มก็มิได้มี คนทั้งสองนั้นไม่ได้คลุกคลีด้วยโลกามิส ไม่ได้พิจารณาถึงขุนทรัพย์ตลอดเวลาที่มารดาบิดายังดำรงชีพอยู่ เมื่อมารดาบิดาทำกาละแล้วจึงพิจารณา. สมบัติของมาณพมีดังต่อไปนี้ :-

ในวันหนึ่ง ควรได้จุณทองคำที่เขาขัดถูร่างกายแล้วพึงทิ้งไปประมาณ ๑๒ ทะนานโดยทะนานมคธ, สระใหญ่ ๖๐ สระผูกติดเครื่องยนต์ การงานประมาณ ๑๒ โยชน์, บ้านส่วย ๑๔ ตำบล เท่าเมืองอนุราธบุรี, ยานที่เทียมด้วยช้าง ๑๔, ยานที่เทียมด้วยม้า ๑๔, ยานที่เทียมด้วยรถ ๑๔.

วันหนึ่งมาณพนั้นขึ้นม้าที่ประดับแล้ว แวดล้อมไปด้วยมหาชนไปยังที่ทำงาน ยืนอยู่ที่ปลายนา เห็นนกมีกาเป็นต้น จิกสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้นกัดกินจากที่ที่ถูกไถทำลาย จึงถามว่า พ่อทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้กินอะไร ชนทั้งหลายกล่าวว่า กินไส้เดือน ผู้เป็นเจ้า. มาณพกล่าวว่า บาปที่สัตว์เหล่านั้นกระทำย่อมมีแก่ใคร. ชนทั้งหลายตอบว่า มีแก่ท่านผู้เป็นเจ้า.

เขาคิดว่า ถ้าบาปที่สัตว์เหล่านี้กระทำมีแก่เราไซร้ ทรัพย์ ๘๗ โกฏิจักกระทำประโยชน์อะไรแก่เรา การงาน ๑๒ โยชน์จะทำอะไร สระที่ผูกติดเครื่องยนต์จะทำอะไร บ้านส่วย ๑๔ ตำบลจะทำอะไร เราจักมอบทรัพย์ทั้งหมดนี้ให้นางภัททกาปิลานี แล้วออกบวช.

ในขณะนั้น แม้นางภัททกาปิลานี ก็ให้ตากหม้อเมล็ดงา ๓ หม้อ ในภายในพื้นที่ นั่งแวดล้อมไปด้วยพี่เลี้ยง เห็นกาทั้งหลายจิกกินสัตว์ที่อยู่ในเมล็ดงา ก็ถามว่า แม่ สัตว์เหล่านี้กินอะไร ? พวกพี่เลี้ยงกล่าวว่า กินสัตว์แม่เจ้า. นางถามว่า อกุศลย่อมมีแก่ใคร ? พวกพี่เลี้ยงกล่าวว่า มีแก่ท่านแม่เจ้า. นางคิดว่า การที่เราได้ผ้า ๔ ศอก และข้าวสารเพียงทะนานหนึ่งย่อมควร ก็ถ้าอกุศลที่ชนมีประมาณเท่านี้กระทำ ย่อมมีแก่เราไซร้ เราก็ไม่สามารถเงยศีรษะขึ้นได้จากวัฏฏะแม้ตั้ง ๑,๐๐๐ ภพ พอลูกเจ้ามาถึงเท่านั้น เราก็จะมอบสมบัติทั้งหมดแก่ลูกเจ้า แล้วจักออกบวช.

มาณพมาแล้ว อาบน้ำขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนบัลลังก์อันมีค่ามาก. ลำดับนั้น ชนทั้งหลายก็จัดแจงโภชนะอันสมควรแก่พระเจ้าจักรพรรดินั้น. เมื่อชนผู้เป็นบริวารออกไปแล้ว ชนทั้งสองบริโภคแล้วอยู่ในที่ลับ นั่งอยู่ในที่อันผาสุก. ลำดับนั้น มาณพนั้นกล่าวกะนางภัททาว่า นางผู้เจริญ เธอมาสู่เรือนนี้นำทรัพย์มาประมาณเท่าไร ?

นาง. ๕๕,๐๐๐ เล่มเกวียน ลูกเจ้า.

มาณพ. ทรัพย์ทั้งหมดคือทรัพย์ ๘๗ โกฏิ และสมบัติต่างโดยสระ ๖๐ ที่ผูกด้วยยนต์ที่มีอยู่ในเรือนนี้ทั้งหมด ฉันมอบให้แก่เธอเท่านั้น.

นาง. ก็ท่านเล่า ลูกเจ้าจะไปไหน ?

มาณพ. เราจักบวช.

นาง. ลูกเจ้า แม้ดิฉันก็นั่งรอคอยการมาของท่านอยู่เท่านั้น ดิฉันก็จักบวช. ภพ ๓ ได้ปรากฏแก่คนทั้งสองนั้น เหมือนกุฏีที่มุงด้วยใบไม้ถูกไฟไหม้ฉะนั้น คนเหล่านั้น ให้นำผ้าที่ย้อมน้ำฝาดและบาตรดินมาจากร้านตลาด ให้ปลงผมกันและกันแล้วกล่าวว่า พระอรหันต์เหล่าใด

มีอยู่ในโลก เราทั้งหลายจงบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น ดังนี้แล้วบวช ใส่บาตรเข้าในถุงคล้องไว้ที่ไหล่ ลงจากปราสาท. ใคร ๆ ในบรรดาทาส หรือกรรมกรในเรือน จำไม่ได้.

ลำดับนั้น ชาวบ้านทาสคามจำคนทั้งสองนั้นผู้ออกจากพราหมณ-คาม ไปทางประตูทาสคามได้ ด้วยสามารถอากัปกิริยา. คนเหล่านั้นร้องไห้หมอบที่เท้า กล่าวว่า ผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พวกท่านทำพวกข้าพเจ้าไม่ให้มีที่พึ่งหรือ ? คนทั้งสองนั้นกล่าวว่า พวกเรากล่าวว่า พนาย ภพทั้ง ๓ ปรากฏเหมือนบรรณศาลาที่ถูกไฟไหม้ จึงได้บวช ถ้าเราทำแต่ละคนในบรรดาท่านให้เป็นไทไซร้ แม้ตั้ง ๑๐๐ ปีก็ไม่พอ พวกท่านนั่นแหละจงชำระศีรษะของท่านจงเป็นไทเถิด ดังนี้ เมื่อคนเหล่านั้นกำลังร้องไห้อยู่นั้นเองได้หลีกไปแล้ว.

พระเถระไปข้างหน้ากลับเหลียวมาดูคิดว่า นางภัททกาปิลานีนี้ เป็นหญิงมีค่าในชมพูทวีปทั้งสิ้นมาข้างหลังเรา ข้อที่ใคร ๆ พึงคิดอย่างนี้ว่า คนทั้งสองนี้ แม้บวชแล้วไม่อาจพรากจากกันได้ กระทำไม่สมควร ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ เกิดความคิดขึ้นว่า ใคร ๆ พึงคิดประทุษร้ายด้วยความชั่ว พึงเป็นผู้แออัดในอบาย การที่เราละผู้นี้ไปจึงควร. ท่านไปข้างหน้าเห็นทาง ๒ แพร่ง ได้หยุดอยู่ในที่สุดแห่งทางนั้น. ฝ่ายนางภัททามาไหว้แล้วได้ยืนอยู่แล้ว. ลำดับนั้น ท่านกล่าวกะทางภัททาว่า แน่ะนางผู้เจริญ มหาชนเห็นหญิงเช่นนั้นเดินมาตามเราแล้วคิดว่า คนเหล่านี้แม้บวชแล้ว ก็ไม่อาจจากกันได้ พึงมีจิตคิดประทุษร้ายในเรา พึงเป็นผู้แออัดในอบาย. ท่านจึงกล่าวว่า ในทาง ๒ แพร่งนี้ เจ้าจงถือเอาทางหนึ่ง เราจักไปโดยทางหนึ่ง. นางภัททากล่าวว่า อย่างนั้นพระผู้เป็นเจ้า

มาตุคามเป็นเครื่องกังวลของบรรพชิตทั้งหลาย คนทั้งหลายจักแสดงโทษของพวกเราว่า คนเหล่านี้แม้บวชแล้ว ก็ไม่พรากจากกันได้ ท่านจงถือเอาทางหนึ่ง พวกเราจักแยกจากกัน ดังนี้แล้วกระทำประทักษิณ ๓ รอบ ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ในฐานะทั้ง ๔ ประคองอัญชลีอันรุ่งโรจน์ด้วยทสนขสโมธานแล้วกล่าวว่า ความสนิทสนมกันโดยฐานมิตร ที่ทำไว้ในกาลนานประมาณแสนปี ย่อมทำลายลงในวันนี้ แล้วกล่าวว่า ท่านชื่อว่าเป็นชาติขวา ทางขวาสมควรแก่ท่าน เราชื่อว่าเป็นมาตุคามเป็นชาติซ้าย ทางฝ่ายซ้ายควรแก่เราดังนี้ ไหว้แล้วเดินทางไป. ในกาลที่คนทั้งสองแยกทางกัน มหาปฐพีนี้ร้องไห้หวั่นไหวเหมือนกล่าวอยู่ว่า เราสามารถจะทรงไว้ซึ่งขุนเขาจักรวาลและขุนเขาสิเนรุได้ แต่ไม่สามารถจะทรงคุณของท่านได้ เป็นไปเหมือนเสียงอสนีบาตในอากาศ ขุนเขาจักรวาลและสิเนรุบันลือลั่น.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่งที่พระคันธกุฎีในพระเชตวันมหาวิหาร สดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อใครหนอ ทรงพระดำริว่า ปิปผลิมาณพและนางภัททกาปิลานี ละสมบัติอันหาประมาณมิได้บวชอุทิศเรา แผ่นดินไหวนี้เกิดเพราะกำลังคุณของคนทั้งสอง ในฐานะที่คนทั้งสองแยกจากกัน แม้เราควรกระทำการสงเคราะห์แก่คนทั้งสองนั้น ดังนี้แล้วออกจากพระคันธกุฎี ถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่ปรึกษากะใคร ๆ ในบรรดาพระอสีติมหาเถระ กระทำหนทาง ๓ คาวุต ให้เป็นที่ต้อนรับ ทรงนั่งคู้บัลลังก์ ณ โคนต้นพหุปุตตกนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. และเมื่อนั่ง ไม่ทรงนั่งเหมือนภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลรูปใดรูปหนึ่ง ทรงถือเอาเพศแห่งพระพุทธเจ้า

ประทับนั่งฉายพระพุทธรัศมีเป็นแท่งทึบประมาณ ๘๐ ศอก. ดังนั้นในขณะนั้น พระพุทธรัศมี ซึ่งมีประมาณเท่าฉัตร ใบไม้ล้อเกวียนและเรือนยอดเป็นต้น แผ่ซ่านวิ่งไปข้างโน้นข้างนี้ กระทำเหมือนเวลาที่ขึ้นไปแห่งพระจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง และพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง กระทำที่สุดป่านั้นให้มีแสงเป็นอันเดียวกัน. เหมือนท้องฟ้าที่รุ่งโรจน์ด้วยหมู่ดาว ที่รุ่งโรจน์ด้วยสิริแห่งมหาปุริสลักษณะ ๓๒ เหมือนน้ำรุ่งเรืองด้วยดอกกมลและดอกบัวอันบานสะพรั่ง ทำที่สุดป่าให้รุ่งโรจน์ ลำต้นแห่งต้นไม้ชื่อนิโครธย่อมขาว ใบเขียว สุกปลั่ง. ก็ในวันนั้น ต้นนิโครธทั้ง ๑๐๐ กิ่งได้มีสีเหมือนสีทองคำ.

พระมหากัสสปเถระคิดว่า ผู้นี้ชะรอยจักเป็นพระศาสดาของพวกเรา เราบวชอุทิศท่านผู้นี้ จึงน้อมลง น้อมลง จำเดิมแต่ที่ที่ตนเห็นแล้ว ไปถวายบังคมในฐานะทั้ง ๓ กล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านว่า กัสสปะ ถ้าเธอพึงกระทำการนอบน้อมนี้ แก่แผ่นดินใหญ่ แม้แผ่นดินก็ไม่สามารถทรงอยู่ได้ แผ่นดินใหญ่นี้รู้ความที่ตถาคตมีคุณมากถึงอย่างนี้ การกระทำการนอบน้อมที่ท่านกระทำแล้ว ไม่อาจให้แม้ขนของเราไหวได้ นั่งเถิดกัสสปะ เราจะให้มรดกแก่เธอ. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประทานอุปสมบทแก่ท่านด้วยโอวาท ๓ ข้อ, ครั้นประทานแล้วจึงออกจากโคนต้นพหุปุตตกนิโครธ กระทำพระเถระให้เป็นปัจฉาสมณะ แล้วทรงดำเนินไป. พระสรีระของพระศาสดา วิจิตรด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ

สรีระของพระมหากัสสปะ ประดับด้วยมหาปุริสลักขณะ ๗ ประการ ท่านติดตามพระบาทพระศาสดา เหมือนมหานาวาทองที่ติดตามข้างหลัง. พระศาสดาเสด็จไปหน่อยหนึ่งแล้วเสด็จลงจากทาง แสดงอาการประทับนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง. พระเถระรู้ว่า พระศาสดาจะประทับนั่ง จึงปูสังฆาฏิด้วยแผ่นผ้าเก่าที่ตนห่ม กระทำให้เป็น ๔ ชั้นถวาย.

พระศาสดาประทับนั่งบนที่นั้น เอาพระหัตถ์ลูบคลำจีวร จึงตรัสว่า กัสสปะ สังฆาฏิที่เป็นแผ่นผ้าเก่าของเธอนี้อ่อนนุ่ม. พระเถระทราบว่า พระศาสดาตรัสว่า สังฆาฏิของเรานี้อ่อนนุ่ม ทรงพระประสงค์จะห่ม จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงห่มสังฆาฏิเถิด. พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ ท่านจักห่มอะไร. พระมหากัสสปเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ได้ผ้านุ่งของพระองค์ก็จักห่ม. พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ เธออาจจะทรงผ้าบังสุกุลอันใช้คร่ำคร่านี้หรือ ? จริงอยู่ ในวันที่เราถือเอาผ้าบังสุกุลนี้ แผ่นดินไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน, ชื่อว่าจีวรที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายใช้สอยคร่ำคร่านี้ เราไม่สามารถจะทรงได้โดยคุณแห่งพระปริตร, การที่ผู้ทรงผ้าบังสุกุลตามกำเนิด ทรงผ้านี้ตามความสามารถ คือด้วยความสามารถในการบำเพ็ญข้อปฏิบัติ จึงจะควร ดังนี้แล้วจึงทรงเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการเปลี่ยนจีวรอย่างนี้ แล้วทรงห่มจีวรที่พระเถระห่มแล้ว. พระเถระก็ห่มจีวรของพระศาสดา. ในสมัยนั้น แผ่นดินนี้แม้ไม่มีเจตนา ก็หวั่นไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน เหมือนจะกล่าวอยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านได้การทำกรรมที่ทำได้ยาก จีวรที่ตนห่มชื่อว่าเคยให้แก่พระสาวกย่อมไม่มี เราไม่สามารถจะทรงคุณ

ของท่านทั้งหลายได้. ฝ่ายพระเถระคิดว่า บัดนี้เราได้จีวรที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายใช้สอยแล้ว บัดนี้สิ่งที่เราควรทำให้ยิ่งไปกว่านี้มีอยู่หรือ ดังนี้จึงไม่กระทำการบันลือ สมาทานธุดงค์ ๑๓ ข้อในสำนักพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั่นแล ได้เป็นปุถุชนเพียง ๗ วัน ในวันที่ ๘ ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]

ในกาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ
เชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ เป็นนาถะของโลก นิพพานแล้ว ชนทั้งหลายทำการบูชาพระศาสดา หมู่ชนมีจิตร่าเริงเบิกบานบันเทิง เมื่อเขาเหล่านั้นเกิดความสังเวช ปีติย่อมเกิดขึ้นแก่เรา เราประชุมญาติและมิตรแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า พระมหาวีรเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า พระมหาวีรเจ้าปรินิพพานแล้ว เชิญเรามาทำการบูชากันเถิด พวกเขารับคำว่า สาธุ แล้วทำความร่าเริงให้เกิดแก่เราอย่างยิ่งว่า พวกเราทำการก่อสร้างบุญ ในพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก เราได้สร้างเจดีย์อันมีค่าทำอย่างเรียบร้อย สูงร้อยศอก สร้างปราสาทสูงร้อย-ห้าสิบศอก สูงจดท้องฟ้า ครั้นสร้างเจดีย์อันมีค่างดงามด้วยระเบียบอันดีไว้ที่นั้นแล้ว ได้ยังจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันอุดม ปราสาทย่อมรุ่งเรือง ดังกองไฟโพลงอยู่ในอากาศ เช่นพญารังกำลังดอกบาน ย่อมสว่างจ้าทั่วสี่ทิศ เหมือนสายฟ้าในอากาศ เรายังจิตให้เลื่อมใส

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๕.

ในห้องพระบรมธาตุนั้น ก่อสร้างกุศลเป็นอันมาก ระลึก
ถึงกรรมเก่าแล้ว ได้เข้าถึงไตรทศ เราอยู่บนยานทิพย์
อันเทียมด้วยม้าสินธพพันตัว วิมานของเราสูงตระหง่าน
สูงสุดเจ็ดชั้น กูฏาคาร (ปราสาท) พันหนึ่ง สำเร็จด้วย
ทองคำล้วน ย่อมรุ่งเรือง ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว ด้วย
เดชของตน ในกาลนั้น ศาลาหน้ามุขแม้เหล่าอื่นอันสำเร็จ
ด้วยแก้วมณีมีอยู่ แม้ศาลาหน้ามุขเหล่านั้นก็โชติช่วง
ด้วยรัศมีทั่ว ๔ ทิศ โดยรอบกูฏาคารอันบังเกิดขึ้นด้วย
บุญกรรม อันบุญกรรมเนรมิตไว้เรียบร้อย สำเร็จด้วย
แก้วมณีโชติช่วง ทั่วทิศน้อยทิศใหญ่โดยรอบ โอภาส
แห่งกูฏาคารอันโชติช่วงอยู่เหล่านั้นเป็นสิ่งไพบูลย์ เรา
ย่อมครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม
เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิครอบครองแผ่นดิน มีสมุทร-
สาครสี่เป็นขอบเขต เราเกิดเป็นกษัตริย์ นามว่า อุพพิทธะ
ชนะประเทศในที่สุดทิศทั้งสี่ ครอบครองแผ่นดินอยู่ใน
กัปที่หกหมื่น ในภัทรกัปนี้ เราได้เป็นเหมือนอย่างนั้น
๓๐ ครั้ง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีกำลังมาก ยินดีใน
กรรมของตน สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่
ในทวีปทั้ง ๔ ในครั้งนั้นปราสาทของเราสว่างไสวดัง
สายฟ้า ด้านยาว ๒๙ โยชน์ ด้านกว้าง ๑๒ โยชน์ พระ-
นครชื่อรัมมณะ มีกำแพงและค่ายมั่นคง ด้านยาว ๕๐๐
โยชน์ ด้านกว้าง ๒๕๐ โยชน์ คับคั่งด้วยหมู่ชน เหมือน
เทพนครของชาวไตรทศ เข็ม ๒๕ เล่มเขาใส่ไว้ในกล่อง

เข็ม ย่อมกระทบกันและกัน เบียดเสียดกันเป็นนิตย์
ฉันใด แม้นครของเราก็ฉันนั้น เกลื่อนด้วยช้าง ม้า
และรถ คับคั่งด้วยหมู่มนุษย์ น่ารื่นรมย์ เป็นนครอุดม
เรากินและดื่มอยู่ในนครนั้น แล้วไปเกิดเป็นเทวดาอีก
ในภพที่สุด กุศลสมบัติได้มีแล้วแก่เรา เราสมภพใน
สกุลพราหมณ์ สั่งสมรัตนะมาก ละเงินประมาณ ๘๐
โกฏิเสียแล้วออกบวช คุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธ-
ศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญพระกัสสปเถระนั้น โดยนัยมีอาทิว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเปรียบเหมือนดวงจันทร์ เข้าไปหาตระกูล ไม่คะนองกายไม่คะนองจิต เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย์ ไม่ทะนงตัวในตระกูล ภายหลังนั่งในท่ามกลางแห่งหมู่พระอริยะ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศ แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งธุดงค์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเราผู้ถือธุดงค์ มหากัสสปะเป็นเลิศ. ท่านให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยระบุการยินดียิ่งในวิเวก เมื่อจะประกาศการปฏิบัติของตน จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้มีปัญญาเห็นว่า ไม่ควรอยู่คลุกคลีด้วยหมู่ เพราะ
เป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก การสงเคราะห์
ชนต่าง ๆ เป็นความลำบากดังนี้ จึงไม่ชอบใจหมู่คณะ
นักปราชญ์ไม่ควรเกี่ยวข้องกับตระกูลทั้งหลาย เพราะ
เป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก ผู้ที่เกี่ยวข้อง

กับตระกูลนั้น ย่อมต้องขวนขวายในการเข้าไปสู่ตระกูล มักติดรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุข มาให้ นักปราชญ์กล่าวการกราบไหว้และการบูชาในตระกูลทั้งหลาย ว่าเป็นเปือกตม และเป็นลูกศรที่ละเอียดถอนได้ยาก บุรุษผู้เลวทรามย่อมละสักการะได้ยากยิ่ง เราลงจากเสนาสนะแล้วก็เข้าไปบิณฑบาตยังนคร เราได้เข้ารูปหาบุรุษโรคเรื้อน ผู้กำลังบริโภคอาหารด้วยความอ่อนน้อม บุรุษโรคเรื้อนนั้นได้น้อมเข้าซึ่งคำข้าวด้วยมือโรคเรื้อน เมื่อเขาใส่คำข้าวลง นิ้วมือของเขาก็ขาดตกลงในบาตรของเรานี้ เราอาศัยชายคาเรือนฉันข้าวนั้นอยู่ ในเวลาที่กำลังฉันและฉันเสร็จแล้ว เรามิได้มีความเกลียดชังเลย ภิกษุใดไม่ดูหมิ่นปัจจัยทั้ง ๔ คือ อาหารบิณฑบาตที่จะพึงลุกขึ้นยืนรับ ๑ บังสุกุลจีวร ๑ เสนาสนะคือโคนไม้ ๑ ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ๑ ภิกษุนั้นแลสามารถจะอยู่ในจาตุรทิศได้ ในเวลาแก่ภิกษุบางพวกเมื่อขึ้นเขาย่อมลำบาก แต่พระมหากัสสปะผู้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ แม้ในเวลาแก่ก็เป็นผู้แข็งแรงด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ย่อมขึ้นไปได้ตามสบาย พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน ละความหวาดกลัวภัยได้แล้ว กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกไฟไหม้อยู่ เป็นผู้ดับไฟได้แล้ว กลับจาก

บิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะ ผู้หมดอุปาทาน ทำกิจแล้วไม่มีอาสวะ กลับจากบิณฑบาต แล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ ภูมิภาคอันประกอบด้วย ระเบียบแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย น่ารื่นรมย์ใจ กึกก้องด้วย เสียงช้างร้อง น่ารื่นรมย์ล้วนแล้วด้วยภูเขา ย่อมทำให้เรายินดี ภูเขามีสีเขียวดุจเมฆ งดงาม มีธารน้ำเย็นใส สะอาด ดารดาษไปด้วยหญ้ามีสีเหมือนแมลงค่อมทอง ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาอันสูงตระหง่านแทบจดเมฆ เขียวชอุ่ม เปรียบปานดังปราสาท กึกก้องด้วยเสียง ช้างร้อง น่ารื่นรมย์นัก ย่อมยังเราให้ยินดี ภูเขาที่ฝน ตกรดแล้ว มีพื้นน่ารื่นรมย์ เป็นที่อาศัยของเหล่าฤาษี เซ็งแซ่ด้วยเสียงนกยูง ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ สถานที่ เหล่านั้นเหมาะสำหรับเราผู้ยินดีในการเพ่งฌาน มีใจ เด็ดเดี่ยว มีสติ เหมาะสำหรับเราผู้ใคร่ประโยชน์ รักษา ตนดีแล้ว ผู้เห็นภัยในภัยในวัฏสงสาร เหมาะสำหรับเรา ผู้ปรารถนาความผาสุก มีใจเด็ดเดี่ยว เหมาะสำหรับเรา ผู้ปรารถนาประกอบความเพียร มีใจแน่วแน่ ศึกษาอยู่ ภูเขาที่มีสีดังดอกผักตบ ปกคลุมด้วยหมู่เมฆบนท้องฟ้า เกลื่อนกล่นด้วยหมู่นกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาอันไม่เกลื่อนกล่นด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้ออาศัย ดารดาษด้วยหมู่นกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาที่ มีน้ำใสสะอาด มีแผ่นหินเป็นแท่งทึบ เกลื่อนกล่นด้วย

ค่างและมฤคชาติ ดารดาษไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังเรา
ให้รื่นรมย์ เราผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาเห็นธรรมโดยชอบ
ย่อมไม่มีความยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น ภิกษุไม่
ควรทำงานให้มากนัก พึงเว้นคนผู้ไม่ใช่กัลยาณมิตร
เสีย ไม่ควรขวนขวายในลาภผล ท่านผู้ปฏิบัติเช่นนั้น
ย่อมจะต้องขวนขวายและติดในรสอาหาร ย่อมละทิ้ง
ประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้ ภิกษุไม่พึงทำการงาน
ให้มากนัก พึงเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย เมื่อภิกษุ
ขวนขวายในการงานมาก ก็จะต้องเยียวยาร่างกายลำบาก
ผู้มีร่างกายลำบากนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสงบใจ
ภิกษุไม่รู้สิกตนด้วยเหตุสักว่า การท่องบ่นพุทธจวนะ
ย่อมท่องเที่ยวชูคอสำคัญตนว่าประเสริฐกว่าผู้อื่น ผู้ใดไม่
ประเสริฐเป็นพาล แต่สำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเขา
เสมอเขา นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญผู้นั้น
ซึ่งเป็นผู้มีใจกระด้างเลย ผู้ใดไม่หวั่นไหวเพราะมานะ
๓ อย่าง คือ ว่าเราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ๑ เสมอเขา ๑
เลวกว่าเขา ๑ นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น
แหละว่า เป็นผู้มีปัญญามีวาจาจริง ตั้งมั่นดีแล้วในศีล
ทั้งหลาย และว่าประกอบด้วยความสงบใจ ภิกษุใดไม่มี
ความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้น
ย่อมห่างเหินจากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น

ภิกษุเหล่าใดเข้าไปตั้งหิริและโอตตัปปะไว้ชอบทุกเมื่อ มี
พรหมจรรย์อันงอกงาม ภิกษุเหล่านั้นมีภพใหม่สิ้นแล้ว
ภิกษุผู้ยังมีใจฟุ้งซ่านกลับกลอก ถึงจะนุ่งห่มผ้าบังสุกุล
ภิกษุนั้นย่อมไม่งดงามด้วยผ้าบังสุกุลนั้น เหมือนกับวานร
คลุมด้วยหนังราชสีห์ฉะนั้น ส่วนภิกษุผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน
ไม่กลับกลอก มีปัญญาเครื่องรักษาตน สำรวมอินทรีย์
ย่อมงดงามเพราะผ้าบังสุกุล ดังราชสีห์ในถ้ำฉะนั้น
เทพเจ้าผู้มีฤทธิ์มีเกียรติยศเป็นอันมากประมาณหมื่นและ
พรหมทั้งปวง ได้พากันมายืนประนมอัญชลี นอบ-
น้อมท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ผู้มีปัญญามาก ผู้มี
ฌานใหญ่ มีใจตั้งมั่น เปล่งวาจาว่า ข้าแต่ท่านบุรุษ
อาชาไนย ขอนอบน้อมแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดม-
บุรุษ ขอนอบน้อมแด่ท่าน ท่านย่อมเข่าฌานอยู่
เพราะอาศัยอารมณ์ใด ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมรู้ไม่ถึง
อารมณ์เหล่านั้นของท่าน น่าอัศจรรย์จริงหนอ วิสัยของ
ท่านผู้รู้ทั้งหลายลึกซึ้งยิ่งนัก ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้มา
ประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ นับว่าเป็นผู้เฉียบแหลมดังนาย
ขมังธนูก็ยังรู้ไม่ถึง ความยิ้มแย้มได้ปรากฏมีแก่ท่าน
พระกัปปินเถระ เพราะได้เห็นท่านพระสารีบุตรผู้ควรแก่
สักการบูชา อันหมู่ทวยเทพบูชาอยู่เช่นนั้นในเวลานั้น
ตลอดทั่วพุทธอาณาเขต ยกเว้นแต่สมเด็จพระมหามุนี

องค์เดียวเท่านั้น เราเป็นผู้ประเสริฐสุดในทางธุดงคคุณ ไม่มีใครเทียมเท่าเลย เราเป็นผู้คุ้นเคยกับพระบรมศาสดา เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว พระสมณโคดมผู้ทรงพระคุณหาประมาณมิได้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ ทรงสละภพทั้ง ๓ ออกได้แล้ว ย่อมไม่ทรงติดอยู่ด้วยจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ เปรียบเหมือนบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นจอมนักปราชญ์ มีสติปัฏฐานเป็นพระศอ มีศรัทธาเป็นพระหัตถ์ มีปัญญาเป็นพระเศียร ทรงพระปรีชามาก ทรงดับเสียแล้วซึ่งกิเลสและกองทุกข์ตลอดกาลทุกเมื่อ.

ในคาถาเหล่านั้น ๓ คาถาข้างต้น ท่านเห็นภิกษุทั้งหลายผู้คลุกคลีในคณะและตระกูล แล้วกล่าวด้วยการให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น คเณน ปุรกฺขโต จเร** ความว่า เป็นผู้ได้รับการยกย่อง คือห้อมล้อมด้วยคณะของภิกษุ ไม่พึงประพฤติ คือไม่พึงอยู่. เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นผู้ทำใจให้ฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก เหตุผู้บริหารคณะมีใจขวนขวายในการให้เกิดทุกข์ เมื่อกระทำการอนุเคราะห์ด้วยอุทเทส โอวาท และอนุสาสนี ย่อมเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน คือมีจิตวิการเพราะไม่ปฏิบัติตามความพร่ำสอน จากนั้นเมื่อไม่ได้อารมณ์เป็นหนึ่งเพราะการคลุกคลี สมาธิก็ได้โดยยาก, แม้เพียงอุปจารสมาธิ

ก็ไม่สำเร็จแก่ภิกษุผู้เช่นนั้น จะป่วยการไปไยถึงภิกษุนอกนี้เล่า.

บทว่า **นานาชนสงฺคโม** ได้แก่ การสงเคราะห์ชนผู้มีอัธยาศัยต่างกัน คือผู้มีความชอบใจต่างกัน ด้วยคำพูดที่น่ารักเป็นต้น.

บทว่า **ทุโข** แปลว่า ยาก คือลำบาก.

บทว่า **อิติ ทิสฺวาน** ความว่า เห็นโทษมากมายในการสงเคราะห์หมู่คณะด้วยอาการอย่างนี้ แล้วแลดูด้วยญาณจักษุ, ไม่พึงใจคือไม่พึงชอบใจหมู่คณะ คือการอยู่ด้วยหมู่คณะ.

บทว่า **น กุลานิ อุปพฺพเช มุนิ** ความว่า บรรพชิตในศาสนานี้ ไม่พึงเป็นผู้เข้าถึงตระกูลกษัตริย์เป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นผู้มีใจฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก. เขาเป็นผู้ขวนขวาย คือถึงความขวนขวายในการเข้าไปหาตระกูล เป็นผู้ติด คือถึงความติดข้องในรสอร่อยเป็นต้น ที่จะพึงได้ในตระกูล ได้แก่ถึงความพยายามด้วยตนเองในกิจน้อยใหญ่ที่เกิดขึ้นนั้น.

บทว่า **อตฺถํ ริญฺจติ โย สุขาวโห** ความว่า สภาวะใดนำสุขอันเกิดแต่มรรคผลและนิพพานแก่ตน ย่อมล้างคือละ อธิบายว่า ย่อมไม่ตามประกอบประโยชน์ กล่าวคือ ศีลวิสุทธิ เป็นต้นนั้น.

คาถาที่ ๓ ได้กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

๔ คาถาว่า **เสนาสนมฺหา โอรุยฺห** เป็นต้น ท่านกล่าวด้วยสามารถให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมดาว่า ภิกษุพึงปฏิบัติอย่างนี้ โดยยกการแสดงความที่ตนสันโดษในปัจจัยเป็นนิทัศน์. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **เสนาสนมฺหา โอรุยฺห** ท่านกล่าวหมายถึงเสนาสนะบนภูเขา.

บทว่า **สกฺกจฺจํ ตํ อุปฏฺฐหึ** ความว่า เป็นผู้ต้องการด้วยภิกษา เพราะเป็นผู้ประสงค์จะให้บุรุษโรคเรื้อนนั้น ได้รับสมบัติอันโอฬาร จึงเข้าไปยืนอยู่โดยความเอื้อเฟื้อ เหมือนบุคคลผู้ปรารถนามากซึ่งตระกูลผู้ให้ภิกษาอันประณีตฉะนั้น.

บทว่า **ปกฺเกน** ความว่า อันคอดกิ่วจวนหลุดแล้ว เพราะโรคเรื้อนที่กินถึงกระดูก.

บทว่า **องฺคุลิ เจตฺถ ฉิชฺชถ** ความว่า นิ้วมือของเขานั้นขาดลงในบาตรของเรานั้น ตกไปพร้อมกับอาหาร.

บทว่า **กุฏฺฐมูลํ นิสฺสาย** ความว่า เราจักนั่งในที่ใกล้ฝาเรือนเช่นนั้น แล้วฉันคือบริโภคคำข้าวนั้น เพื่อให้บุรุษนั้นเกิดความเลื่อมใส. ก็การปฏิบัติของพระเถระนี้ พึงเห็นว่า เกิดขึ้นในเมื่อยังไม่บัญญัติสิกขาบท. เมื่อพระเถระฉันอาหารนั้น ความหิวไม่เกิดขึ้น เพราะความสำเร็จอันเป็นข้าศึก อันรู้กันว่าเป็นของไม่ปฏิกูล เหมือนในของปฏิกูลว่าเป็นของไม่ปฏิกูล. แต่เมื่อปุถุชนบริโภคอาหารเช่นนั้น ลำไส้ใหญ่พึงขย้อนออกไป. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อกำลังกินก็ดี กินแล้วก็ดี ความรังเกียจของเราย่อมไม่มี.

บทว่า **อุตฺติฏฺฐปิณฺโฑ** ความว่า พึงลุกขึ้นยืนที่ประตูเรือนของคนเหล่าอื่นแล้วพึงรับบิณฑบาต. อธิบายว่า อาศัยกำลังแข้งแล้วไปตามลำดับเรือน พึงได้ภิกษาที่ระคนกัน.

บทว่า **ปูติมุตฺตํ** ได้แก่ ชิ้นสมอที่ดองด้วยน้ำมูตรโคเป็นต้น.

บทว่า **ยสฺเสเต อภิสมฺภุตฺวา** ความว่า ภิกษุใดไม่ดูหมิ่น ยินดียิ่งบริโภคปัจจัย ๔ มีบิณฑะอันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับเป็นต้นเหล่านั้น.

บทว่า **ส เว จาตุทฺทิโส นโร** ความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้เที่ยวไปในทิศโดยส่วนเดียว คือประกอบในทิศทั้ง ๔ มีทิศตะวันออกเป็นต้น, อธิบายว่า ไม่กระทบกระทั่งในที่ใดที่หนึ่ง สามารถเพื่อจะอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง.

ลำดับนั้น พระเถระในเวลาที่ตนเป็นคนแก่ เมื่อพวกมนุษย์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อชราเห็นปานนี้เป็นไปอยู่ อย่างไรท่านจึงขึ้นภูเขาทุกวันๆ จึงได้กล่าว ๔ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **ยตฺถ เอเก** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยตฺถ** ได้แก่ ในปัจฉิมวัยใด. บทว่า **เอเก** แปลว่า บางพวก. บทว่า **วิหญฺญนฺติ** ความว่า มีจิตลำบากเพราะสรีระถึงความคับแค้น.

บทว่า **สิลุจฺจยํ** ได้แก่ ซึ่งภูเขา. บทว่า **ตตฺถ** ความว่า แม้ในเวลาแก่คร่ำคร่านั้น. ด้วยบทว่า **สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต** นี้ ท่านแสดงความไม่มีความลำบากใจ.

ด้วยบทว่า **อิทฺธิพเลนุปตฺถทฺโธ** นี้ ท่านแสดงถึงความไม่มีความลำบากแห่งสรีระ.

ชื่อว่า ละภัยและความขลาดกลัวเสียได้ เพราะตัดกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความกลัวเสียได้.

บทว่า **ฑยฺหมาเนสุ** ความว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกไฟ ๑๑ กอง มีไฟคือราคะเป็นต้นแผดเผา. ชื่อว่าดับสนิทคือเป็นผู้เย็น เพราะไม่มีความเร่าร้อนด้วยสังกิเลส. เมื่อพวกมนุษย์กล่าวอีกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แม้ในเวลาแก่ท่านอยู่เฉพาะบนภูเขาในป่าเท่านั้นหรือ ? วิหารทั้งหลายมีเวฬุวันเป็นต้นเหล่านี้ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจมิใช่หรือ ? เมื่อจะแสดง

ว่า ภูเขาที่อยู่ในป่านั้นแลเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ จึงได้กล่าว ๑๒ คาถา มีอาทิว่า **กเรริมาลาวิตตา** ดังนี้. พระคาถาเหล่านั้น บทว่า **กเรริมาลา-วิตตา** ความว่า ประกอบด้วยแนวแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย. อาจารย์บางพวก-กล่าวว่า อันดอกไม้มีสีตามฤดูกาลปกคลุมแล้ว. บทว่า **กุญฺชราภิรุทา** ความว่า ถูกช้างผู้เที่ยวหากินตัวซับมัน อันเป็นคุณแห่งความสะท้อนเสียง เป็นต้นย่ำยี.

บทว่า **อภิวุฏฺฐา** ความว่า อันมหาเมฆยังฝนให้ตกแล้ว. บทว่า **รมฺมตลา** ความว่า ชื่อว่า มีพื้นอันน่ารื่นรมย์ เพราะปราศจากความสกปรกดุจเปือกตม และสิ่งอันเกื้อกูลแก่ใบไม้เป็นต้นนั้นนั่นเอง. บทว่า **นคา** ความว่า ภูเขา อันได้นามว่า **นคะ** เพราะไม่ไปสู่ถิ่นอื่น และชื่อว่า **เสละ** เพราะล้วนแต่หิน. บทว่า **อพฺภุนฺนทิตา สิขีหิ** ความว่า กึกก้องไปด้วยเสียงร้องไพเราะ.

บทว่า **อลํ** แปลว่า ควรแล้ว หรือสามารถ. แม้ในบทว่า **ฆายิตุกามสฺส อตฺถกามสฺส** ดังนี้เป็นต้น ก็พึงประกอบโดยนัยนี้. บทว่า **ภิกฺขุโน** เชื่อมความว่า ได้แก่ ภิกษุผู้ทำลายกิเลสแล้วนั่นแล.

บทว่า **อุมาปุปฺผสมานา** ความว่า เสมือนกับดอกผักตบ เพราะสีเหมือนกับสีเขียวคราม.

บทว่า **คคนาวพฺภฉาทิตา** ความว่า ดารดาษไปด้วยเมฆดำเหมือนเมฆหมอกในอากาศ แห่งฤดูใบไม้ร่วงนั้นนั่นเอง อธิบายว่า มีสีดำ.

บทว่า **อนากิณฺณา** ความว่า ไม่เกลื่อนกล่น คือไม่คับแคบ.

บทว่า **ปญฺจงฺคิเกน** ความว่า เมื่อแวดล้อมไปด้วยดุริยางค์อันประกอบด้วยองค์ ๕ มีกลองขึงหน้าเดียวเป็นต้น ความยินดีแม้เช่นนั้น

ก็ไม่มี อย่างความยินดีของบุคคลผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณารูปธรรมและนามธรรมโดยชอบแท้ ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า

ในกาลใด ๆ บุคคลพิจารณาเห็นการเกิดขึ้นและการดับไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย ในกาลนั้นๆ เขาย่อมได้ปีติและปราโมช ปีติและปราโมชนั้น เป็นอมตะของผู้รู้แจ้ง.

ท่านกล่าว ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **กมฺมํ พหุกํ** ดังนี้ ด้วยอำนาจให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีการงานที่มายินดี ผู้อยากได้ปัจจัย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมํ พหุกํ น การเย** ความว่า เป็นผู้มีกรรมเป็นที่มายินดี ไม่พึงให้ทำการงาน คือไม่พึงอธิษฐานซึ่งการงานชื่อเป็นอันมาก แต่การซ่อมแซมสิ่งที่หักพังทำลาย พระศาสดาทรงอนุญาตแล้วนั้นแล. บทว่า **ปริวชฺเชยฺย ชนํ** ความว่า พึงเว้นคนผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร. บทว่า **น อุยฺยเม** ความว่า ไม่พึงทำความพยายามด้วยอำนาจ เพื่อให้ปัจจัยเกิดขึ้นและเพื่อคุมคณะ.

บทว่า **อนตฺตเนยฺยเมตํ** ความว่า การอธิษฐานนวกรรมเป็นต้นนี้ ไม่เป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตน. ในข้อนั้นท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า กายย่อมลำบาก ย่อมฝืดเคือง ก็เมื่อขวนขวายนวกรรมเป็นต้น เที่ยวไปในที่นั้น ๆ เขาย่อมประสบยาก คือย่อมลำบาก ย่อมถึงความลำบาก เพราะไม่ได้สุขทางกายเป็นต้น และชื่อว่า ได้รับทุกข์เพราะการลำบากกายนั้น. อธิบายว่า บุคคลนั้นย่อมไม่ได้ความสงบ คือไม่ได้ความยึดมั่นทางจิต เพราะไม่มีการกระทำวัตถุให้สลสลวยแก่การแนะนำตน.

ท่านกล่าว ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **โอฏฺฐปฺปหตมตฺเตน** เป็นต้น

ท่านกล่าวด้วยสามารถการติเตียนบุคคลผู้มีมานะว่าตัวเป็นบัณฑิต ผู้มีสุตะเป็นอย่างยิ่ง กล่าว ๒ คาถาถัดจากนั้น ด้วยอำนาจการสรรเสริญบัณฑิต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอฏฺฐปฺหตมตฺเตน** ความว่า ด้วยเหตุเพียงการขยับปาก โดยยกการท่องบ่นเป็นประธาน อธิบายว่า ด้วยเหตุเพียงการทำการท่องบ่นพระพุทธพจน์.

บทว่า **อตฺตานมฺปิ น ปสฺสติ** ความว่า ย่อมไม่รู้อรรถ แม้อันเป็นข้าศึกแก่ตน เพราะรู้สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อธิบายว่า ย่อมไม่กำหนดประมาณของตนตามความเป็นจริง.

บทว่า **ปตฺถทฺธคีโว จรติ** ความวา เป็นผู้กระด้างเพราะมานะว่าเราเป็นพหูสูต มีสติ มีปัญญา ไม่มีตนอื่นเสมือนเรา ไม่เห็นการนอบน้อมแม้ต่อบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู เป็นผู้มีคอยาว ประพฤติเหมือนกลืนกินซี่เหล็กตั้งอยู่.

บทว่า **อหํ เสยฺโยติ มญฺญติ** ความว่า ย่อมสำคัญว่า เราเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐคือสูงสุด.

บทว่า **อเสยฺโย เสยฺยสมานํ , พาโล มญฺญติ อตฺตานํ** ความว่า ผู้นี้เป็นผู้ไม่ประเสริฐ เป็นคนเลว เป็นคนพาล มีความรู้น้อย ย่อมสำคัญตน กระทำให้เสมอ คือให้เหมือนกันกับผู้อื่น ผู้ประเสริฐคือสูงสุด โดยความที่เป็นคนพาลนั้นเอง.

บทว่า **น ตํ วิญฺญู ปสํ สนฺติ** ความว่า ผู้รู้คือบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่สรรเสริญคนพาลนั้นคือผู้เช่นนั้น ผู้มีใจกระด้าง คือผู้มีตนกระด้าง เพราะมีจิตประคองไว้ โดยที่แท้ย่อมติเตียนเท่านั้น.

บทว่า **เสยฺโยหมสฺมิ** ความว่า ก็บุคคลใดเป็นบัณฑิต ไม่

สาธยายถึงมานะแม้บางอย่างว่า เราเป็นผู้ประเสริฐ หรือว่าเราเป็นผู้ไม่ประเสริฐ ด้วยอำนาจมีมานะเสมือนกับคนเลว ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจมานะบางอย่าง ในบรรดาส่วนแห่งมานะ ๙ อย่าง.

บทว่า **ปญฺญวนฺตำ** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีปัญญา ด้วยอำนาจปัญญาอันเกิดแต่อรหัตผล. ชื่อว่า ผู้คงที่ เพราะถึงความเป็นผู้คงที่ในอารมณ์ทั้งหลาย มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น ชื่อว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในศีล เพราะตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในอเสขผลศีลทั้งหลาย. ชื่อว่า ผู้มีจิตประกอบเนือง ๆ ซึ่งเจโตสมถะ เพราะเข้าอรหัตผลสมาบัติ.

บทว่า **เจโตสมถมนุยุตฺตำ** ความว่า ผู้รู้คือบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมสรรเสริญ คือย่อมชมเชยบุคคลเช่นนั้นผู้ละมานะได้แล้ว คือผู้สิ้นอาสวะแล้วโดยประการทั้งปวง.

ท่านเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ว่ายากอีก ชื่อว่าผู้มีโทษ เมื่อจะประกาศโทษแห่งความเป็นผู้ว่ายาก และอานิสงส์แห่งความเป็นผู้ว่าง่าย จึงกล่าว ๒ คาถา มีอาทิว่า **ยสฺส สพฺรหฺมจารีสุ** ดังนี้. คาถานั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วนั่นแล.

ครั้นท่านเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้มีมานะดังไม้อ้ออันยกขึ้นแล้วอีก เมื่อจะประกาศโทษในความเป็นผู้มีจิตอัมมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น และคุณในความเป็นผู้ไม่มีจิตอันมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น จึงได้กล่าว ๒ คาถา มีอาทิว่า **อุทฺธโต จปโล ภิกฺขุ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กปิว สีหจมฺเมน** ความว่า ภิกษุนั้นคือผู้ประกอบด้วยโทษมีความเป็นผู้มีจิตอันมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น เหมือนลิงห่มหนังราชสีห์ย่อมไม่งดงาม ด้วยธงแห่งพระอริยะอันเปื้อนด้วยฝุ่นนั้น เพราะไม่มีคุณแห่งอริย.

ก็เพื่อจะแสดงผู้งดงามนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อนุทฺธโต** ดังนี้.

๕ คาถาว่า **เอเต สมฺพหุลา** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นเทพทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในพรหม ผู้นมัสการท่านพระสารีบุตร แล้วกล่าวนิมิตคือการทำการแย้มให้ปรากฏแก่ท่านพระกัปปินะ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเต** ท่านกล่าวโดยความที่ท่านเหล่านั้นปรากฏแล้ว. บทว่า **สมฺพหุลา** แปลว่า เพราะมีมาก. แต่ท่านกำหนดภาวะที่มีมากนั้น จึงกล่าวว่า **ทสเทวสหสฺสานิ** มีเทพ ๑๐,๐๐๐ ดังนี้. เมื่อจะแสดงความที่ท่านเหล่านั้นเป็นเทพนั้น ให้แปลกออกไปว่า **อญฺเญ** เหล่าอื่น จึงกล่าวว่า **สพฺเพ เต พฺรหฺมกายิกา** ดังนี้. เพราะเหตุที่ท่านเหล่านั้น ประกอบด้วยอุปบัติฤทธิ์ เทวฤทธิ์ใหญ่ของตน และเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยบริวาร ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อิทฺธิมนฺโต ยสสฺสิโน** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสว่า สารีบุตร อนุวัตรตามธรรมจักรอันเราประกาศแล้วได้ยอดเยี่ยมดังนี้ ด้วยอำนาจการถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระสารีบุตรเป็นเสนาบดีอะไรหนอ จึงทรงอนุญาตที่ท่านพระสารีบุตรเถระเป็นพระธรรมเสนาบดี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สารีบุตร พระธรรมเสนาบดีผู้มีความเพียร เพ่งฌานใหญ่ ผู้มีจิตตั้งมั่น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วีรํ** ความว่า ผู้มีความเพียร ผู้มีความกล้าหาญมาก เพราะย่ำยีกิเลสมารเป็นต้นเสียได้. บทว่า **มหาฌายึ** ชื่อว่า ผู้เพ่งฌานใหญ่ เพราะเข้าถึงธรรมอันสูงสุดแห่งทิพวิหารธรรมเป็นต้น. ชื่อว่า ผู้มีจิตตั้งมั่น ด้วยอำนาจกำจัดความฟุ้งซ่านโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุนั้นนั่นแล. บทว่า **นมสฺสนฺตา** ความว่า ยืนประคองอัญชลีนมัสการเหนือเศียรเกล้า.

บทว่า **ยมฺปิ นิสฺสาย** ความว่า พรหมทั้งหลายปรารภ คือ

อาศัยเพ่งอารมณ์อย่างใดหนอ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ โดยความเป็นปุถุชนว่า เราไม่รู้.

บทว่า **อจฺฉริยํ วต** แปลว่า น่าอัศจรรย์หนอ.

บทว่า **พุทฺธานํ** ได้แก่ ผู้รู้สัจจะ ๔.

บทว่า **คมฺภีโร โคจโร สโก** ความว่า ลึกอย่างยิ่ง คือเห็นได้ยากยิ่ง หยั่งรู้ได้ยาก ไม่ทั่วไปคือไม่ใช่วิสัยปุถุชน. บัดนี้ เพื่อจะแสดงเหตุในภาวะที่ธรรมลึกซึ้ง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เย มยํ** ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วาลเวธิสมาคตา** ความว่า พวกเราใดเป็นเสมือนนายขมังธนูผู้ยิงขนทราย สามารถแทงตลอดวิสัยแม้อันละเอียดได้มาแวดล้อมยังไม่รู้. วิสัยของพระพุทธเจ้าลึกซึ้งหนอ.

บทว่า **ตํ ตถา เทวกาเยหิ** ความว่า ความยิ้มแย้มได้ปรากฏแก่ท่านพระมหากัปปยนะ เพราะได้เห็นท่านพระสารีบุตรเห็นปานนั้น ผู้ควรแก่การบูชาของชาวโลกพร้อมด้วยเทวโลก ผู้อันหมู่พรหมเหล่านั้นบูชาแล้ว โดยประการนั้น ๆ อธิบายว่า เป็นวิสัยของพระสาวกทั้งหลายในที่ไม่เป็นวิสัยแม้ของพวกพรหม ซึ่งโลกสมมติกันแล้วนี้.

คาถาว่า **ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ** พระเถระปรารภตนแล้วกล่าวด้วยการบันลือสีหนาทให้มีขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **พุทฺธเขตฺตมฺหิ** ท่านกล่าวหมายเอาอาณาเขต (เขตอำนาจ).

บทว่า **ฐปยิตฺวา มหามุนึ** ได้แก่ เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ถึงความเป็นผู้สูงสุดอย่างยิ่งกว่าสรรพสัตว์ แม้โดยคุณคือธุดงคคุณนั่นแล. แต่พระองค์มีพระทัยอัน

พระมหากรุณากระตุ้นเตือนอย่างเดียว จึงทรงพิจารณาดูอุปการะใหญ่เช่นนั้นของสัตว์ทั้งหลาย ทรงอนุวัตรตามการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้านเป็นต้น จึงเป็นข้าศึกต่อธุตธรรมนั้น ๆ

บทว่า **ธุตคุเณ** ความว่า ซึ่งคุณอันไม่เพ่งพินิจโดยภาวะแห่งผู้อยู่ป่าเป็นต้น ด้วยคุณอันกำจัดกิเลสทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ธุตคุเณ** นี้ เป็นสัตตมีวิภัตติ ใช้ในอรรถตติยาวิภัตติ. คุณเช่นนั้นของเราไม่มี. อธิบายว่า ก็คุณอันยิ่งจักมีแต่ที่ไหน. จริงอย่างนั้น พระเถระนี้ อันพระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศนั้น.

ท่านการทำความที่กล่าวแล้วว่า **ฐปยิตฺวา มหามุนึ** นั่นแล ให้ปรากฏชัดด้วยคาถาว่า **น จีวเร** ดังนี้. การไม่เข้าไปฉาบทาด้วยตัณหาในจีวรเป็นต้น เป็นผลแห่งธุดงค์, ในข้อนั้นมีวาจาประกอบความว่าไม่ติดด้วยอำนาจตัณหาในเมื่อจีวรพร้อมมูล.

บทว่า **สยเน** ได้แก่ เสนาสนะ ที่นอนและที่นั่ง.

ท่านระบุพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระโคตรว่า **โคตมโคตร.**

บทว่า **อนปฺปเมยฺโย** ความว่า ไม่พึงประมาณได้ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกระทำประมาณ และเพราะมีคุณประมาณไม่ได้.

บทว่า **มุฬาลปุปฺผ วิมลํ ว อมฺพุนา** ความว่า ดอกอุบลเขียวปราศจากมลทิน ปราศจากธุลี ไม่คิดด้วยน้ำ ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมะก็ฉันนั้น ย่อมไม่ติดด้วยการติดด้วยอำนาจตัณหาเป็นต้น, ท่านเป็นผู้น้อมไปในเนกขัมมะ คือโน้มไปในอภิเนษกรมณ์ เพราะเหตุนั้นนั่นแล ท่านจึงสลัดออกจากภพทั้ง ๓ คือปราศจากไป ไม่ประกอบด้วยภพ ๓.

ท่านไม่ติดอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะบริบูรณ์ด้วยภาวนาธรรม อันมีสติปัฏฐานเป็นพระศอเป็นต้น ได้เป็นผู้น้อมไปในเนกขัมมะเท่านั้นโดยแท้ เมื่อจะแสดงสติปัฏฐานเป็นต้นอันเป็นองค์เหล่านั้น ท่านจึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า **สติปฏฺฐานคีโว** ดังนี้เป็นต้น.

สติปัฏฐานเป็นพระศอของพระองค์เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปัญญา อันเป็นองค์สูงสุดกว่ากองแห่งคุณ ในคาถานั้น เพราะเหตุนั้น พระองค์ชื่อว่า **มีสติปัฏฐานเป็นพระศอ** ศรัทธาในการยึดถือธรรมอันหาโทษมิได้เป็นพระหัตถ์ของพระองค์ เหตุนั้นพระองค์ชื่อว่า **มีศรัทธาเป็นพระหัตถ์. มีปัญญาเป็นพระเศียร** เพราะเป็นอวัยวะสูงสุดแห่งสรีระคือคุณ เป็นพระเศียรของพระองค์ เหตุนั้นพระองค์ชื่อว่ามีพระปัญญาเป็นพระเศียร, ญาณกล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณอันใหญ่ เพราะเป็นที่มาของมหาสมุทร เพราะมีอารมณ์มาก เพราะมีอานุภาพมาก และเพราะมีกำลังมาก ของพระองค์มีอยู่ เหตุนั้นพระองค์ชื่อว่า ผู้มีพระญาณมาก. พระองค์ดับสนิท คือเย็นสนิท เที่ยวไปในกาลทุกเมื่อ คือตลอดกาลทั้งปวง. ก็ควรแสดงไขสุตตบทในคำนี้ว่า **สุสมาหิโต ... ฯ ล ฯ ... นาโค.** ก็ในข้อนั้นคำที่ยังไม่ได้จำแนกโดยอรรถ คำนั้นมีนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถามหากัสสปเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

จัตตาลีสนิบาต

เถรคาถา ปัญญาสนิบาติ

๑. ตาลปุฏเถรคาถา

ว่าด้วยจิตใต้สำนึก

[๓๙๕] เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ณ ภูเขาและซอกเขา. เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เป็นนักปราชญ์ นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์อันเศร้าหมอง ไม่มีความยึดมั่น ไม่มีความหวัง เป็นผู้ฆ่าราคะ โทสะ และโมหะได้ แล้วเที่ยวไปตามป่าใหญ่อย่างสบาย ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เห็นแจ้งซึ่งร่างกายนี้ อันเป็นของไม่เที่ยง เป็นรังแห่งโรค คือความตาย ถูกความตายและความเสื่อมโทรมบีบคั้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากภัย อาศัยอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งดาบอันคมกริบ คือ อริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา แล้วตัดเสียซึ่งลดาชาติ คือตัณหาอันก่อให้เกิดภัย นำมาซึ่งทุกข์ เป็นเหตุให้คิด

วนเวียนไปในอารมณ์ภายนอก ความตรึกเช่นนี้ของเรา
จักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งศาสตราอันสำเร็จ
ด้วยปัญญา มีเดชานุภาพมากของฤาษี คือพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวก แล้วหักรานเสีย
ซึ่งกิเลสมารพร้อมทั้งเสนาโดยเร็วพลัน เหนือเถรอาสน์
มีลีลาศดังราชสีห์ ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จ
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้มี
ความหนักแน่นในธรรม ผู้คงที่ มีปกติเห็นตามความเป็น
จริง มีอินทรีย์อันชนะแล้ว จักเห็นว่าเราบำเพ็ญเพียร
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ความเกียจคร้าน ความหิวระหาย ลม
แดด เหลือบ ยุง และสัตว์เสือกคลานทั้งหลายจึงจักไม่
เบียดเบียนเรา ตามชอกเขา ข้อนั้นเป็นความประสงค์
ของเรา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเป็นผู้มีจิตมั่นคง มีสติ ได้บรรลุ
อริยสัจ ๔ ที่เห็นได้แสนยาก อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงทราบแล้วด้วยปัญญา
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักประกอบด้วยความสงบระงับ
จากเครื่องเร่าร้อนใจในเพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-

ฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เรายังไม่รู้เท่าถึง พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เมื่อเราถูกว่ากล่าวติเตียนด้วยถ้อยคำชั่วหยาบแล้ว จักไม่เดือดร้อนใจเพราะถ้อยคำชั่วหยาบนั้น อนึ่ง ถึงเขาจะสรรเสริญก็จักไม่ยินดีเพราะถ้อยคำเช่นนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นสภาพภายในกล่าวคือเบญจขันธ์ และรูปธรรมเหล่าอื่นที่ยังไม่รู้ทั่วถึง และสภาพภายนอก คือต้นไม้ หญ้า และลดาชาติ ว่าเป็นสภาพเสมอกัน ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ฝนที่ตกในเวลาปัจจุสมัย จักตกรดเราผู้นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ผู้ปฏิบัติอยู่ในมรรคปฏิปทาที่นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นดำเนินไปแล้ว ด้วยน้ำใหม่อยู่ในป่า ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ฟังเสียงร่ำร้องแห่งนกยูงและทิชาชาติในป่าและซอกเขา ลุกขึ้นจากการนอนแล้วพิจารณาธรรมโดยความไม่เที่ยง เพื่อบรรลุอมตธรรม ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักข้ามพ้นแม่น้ำคงคา ยมุนา สรัสสดี ที่ไหลไปกระทั่งถึงบาดาล เป็นปากน้ำใหญ่

น่ากลัวนัก ไปได้ด้วยฤทธิ์โดยไม่ติดขัด ความตรึกเชนนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเว้นความเห็นว่านิมิตงามทั้งปวงเสียโดยเด็ดขาด ขวนขวายอยู่ในฌาน แล้วทำลายความพอใจในกามคุณทั้งหลายเสียได้ เหมือนช้างทำลายเสาตะลุงและโซ่เหล็กแล้ว เที่ยวไปในสงครามฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักละความพอใจในกามคุณ ได้บรรลุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้วเกิดความยินดีเปรียบเหมือนลูกหนี้ผู้ขัดสน เมื่อถูกเจ้าหนี้บีบคั้นแล้ว แสวงหาทรัพย์มาได้และชำระหนี้เสร็จแล้ว พึงดีใจฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ้อนวอนเราเป็นเวลาหลายปีแล้วว่าท่านไม่สมควรอยู่ครองเรือนเลย บัดนี้เราก็ได้บวชสมประสงค์แล้ว เหตุไฉนท่านจึงละทิ้งสมถวิปัสสนา มัวแต่เกียจคร้านอยู่เล่า.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ้อนวอนเรานานแล้วมิใช่หรือว่า ฝูงนกยูงมีขนปีกอันแพรวพราว และเสียงกึกก้องแห่งธารน้ำตกตามซอกเขา จักยังท่านผู้เพ่งฌานอยู่ในป่าให้เพลิดเพลิน เรายอมสละญาติและมิตรที่รักใครในตระกูล

สลัดความยินดีในการเล่นและกามคุณในโลกได้หมดแล้ว ได้เข้าถึงป่าและบรรพชาเพศนี้แล้ว.

ดูก่อนจิต ส่วนท่านไม่ยินดีต่อเราผู้ดำเนินตามเสียเลย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเรา ไม่ใช่ของผู้อื่น จะประโยชน์อะไรด้วยการร้องไห้ร่ำพิไร ในเวลาทำสงครามกับกิเลสมาร เพราะจิตทั้งหมดนี้เป็นธรรมชาติหวั่นไหว ดังนี้จึงได้ออกบวช แสวงหาทางอันไม่ตาย.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นจอมท้าวสักกเทวราช เป็นจอมสารถีฝึกนระ ตรัสภาษิตไว้ว่า จิตนี้กวัดแกว่งเช่นวานร ห้ามได้แสนยาก เพราะยังไม่ปราศจากความกำหนัด ปุถุชนทั้งหลายผู้ไม่รู้เท่าทัน พัวพันอยู่ในกามทั้งหลาย อันล้วนแต่เป็นของงดงาม มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ เขาเหล่านั้นเป็นผู้แสวงหาภพใหม่ กระทำแต่สิ่งไร้ประโยชน์ ชื่อว่าประสงค์ทุกข์ ย่อมถูกจิตนำไปสู่นรกโดยแท้.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราไว้ว่า ท่านจงเป็นผู้แวดล้อมด้วยเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง และนกกระเรียนอีกทั้งเสือเหลืองและเสือโคร่งอยู่ในป่า ท่านจงสละความห่วงใยในร่างกาย อย่ามีความอาลัยเลย.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงอุตส่าห์

เจริญฌาน อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ และสมาธิภาวนา จงบรรลุวิชชา ๓ ในพระพุทธศาสนา.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงเจริญอัฏฐังคิกมรรคเพื่อบรรลุนิพพาน อันเป็นทางนำสัตว์ออกจากโลก ให้ถึงความสิ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องชำระล้างกิเลสทั้งปวง.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นทุกข์ จงละเหตุอันก่อให้เกิดทุกข์ จงทำที่สุดแห่งทุกข์ในอัตภาพนี้เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณาเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า หาตัวตนมิได้ เป็นของวิบัติ และว่าเป็นผู้ฆ่า จงดับมโนวิจารเสียโดยแยบคายเถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงปลงผมและหนวดแล้ว ถือเอาเพศสมณะ มีรูปลักษณะอันแปลกต้องถูกเขาสาปแช่ง ถือเอาบาตรเที่ยวภิกษาตามตระกูล จงประกอบตนอยู่ในคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงสำรวมระวังเมื่อเวลาเที่ยวไปบิณฑบาตความระหว่างตรอก อย่ามี

ใจเกี่ยวข้องในตระกูลและกามารมณ์ทั้งหลาย เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ เว้นจากโทษฉะนั้น.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงยินดีในธุดงคคุณทั้ง ๕ คือถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ล้ออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือการไม่นอนเป็นวัตร ตลอดกาลทุกเมื่อเถิด.

บุคคลผู้ต้องการผลไม้ ปลูกต้นไม้ไว้แล้ว เก็บผลไม้ได้ ก็ประสงค์จะโค่นต้นไม้นั้นเสียฉันใด. ดูก่อนจิต ท่านแนะนำเราผู้ใดให้หวั่นไหวในความไม่เที่ยง ท่านจงทำเราผู้นี้ให้เหมือนกับบุคคลผู้ปลูกต้นไม้ไว้ฉันนั้นเถิด.

ดูก่อนจิต ผู้หารูปมิได้ ไปได้ในที่ไกล เที่ยวไปแต่ผู้เดียว บัดนี้เราจักไม่ทำตามคำของท่านแล้ว เพราะว่ากามทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ มีผลเผ็ดร้อน เป็นภัยใหญ่หลวง เราจักมีใจมุ่งนิพพานเท่านั้น เราไม่ได้ออกบวชเพราะหมดบุญ เพราะไม่มีความละอาย เพราะเหตุแห่งจิต เพราะเหตุแห่งการทำผิดต่อชาติบ้านเมือง หรือเพราะเหตุแห่งอาชีพ.

ดูก่อนจิต ท่านได้รับรองกับเราไว้ว่า จักอยู่ในอำนาจของเรามิใช่หรือ.

ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า ความ

เป็นผู้มักน้อย การละความลบหลู่คุณท่าน และความสงบระงับทุกข์ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ แต่บัดนี้ท่านกลับเป็นผู้มีความมักมากขึ้น เราไม่อาจกลับไปสู่ตัณหา ราคะ ความรัก ความชัง รูปอันสวยงาม สุขเวทนา และเบญจกามคุณ อันเป็นของชอบใจที่เราคายเสียแล้วอีก.

ดูก่อนจิต เราได้ปฏิบัติตามถ้อยคำของท่านในภพทั้งปวงแล้ว เราไม่ได้มีความขุ่นเคืองต่อท่านหลายชาติมาแล้ว เพราะความที่ท่านมีความกตัญญู จึงปรากฏมีอัตภาพนี้ขึ้นอีก ท่านทำให้เราต้องท่องเที่ยวไปในกองทุกข์มาช้านานแล้ว.

ดูก่อนจิต ท่านทำเราให้เป็นพราหมณ์ก็มี เป็นพระ-ราชามหากษัตริย์ก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน บางคราวเราเป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน เพราะเหตุแห่งท่าน มีท่านเป็นมูลเหตุ เราเป็นอสูร บางคราวเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์ดิรัจฉาน บางคราวเป็นเปรต ท่านได้ประทุษร้ายเรามาบ่อย ๆ มิใช่หรือ บัดนี้ เราจักไม่ให้ท่านทำเหมือนกาลก่อนอีกละ แม้เพียงครู่เดียว ท่านได้ล่อลวงเราเหมือนกับคนบ้า ได้ทำความผิดให้แก่เรามาแล้วมิใช่หรือ.

จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวจาริกไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตาม

ความประสงค์ ตามความใคร่ ตามความสบาย วันนี้ เราจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ ดังนายหัตถาจารย์ ข่มช้างตัวตกมันไว้ด้วยขอฉะนั้น.

พระศาสดาของเราได้ทรงตั้งโลกนี้ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นแก่นสาร ดูก่อนจิต ท่านจงพาเราบ่ายหน้าไปในศาสนาของพระชินสีห์ จงพาเราข้ามจากห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้แสนยาก.

ดูก่อนจิต เรือนคืออัตภาพของท่านนี้ ไม่เป็นเหมือนกาลก่อนเสียแล้ว เพราะจักไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านอีกต่อไป เราได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว สมณะทั้งหลายผู้ทรงความพินาศไม่เป็นเช่นเรา ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำคงคา เป็นต้น แผ่นดิน ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และภพสาม ล้วนเป็นสภาพไม่เที่ยง มีแต่ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ.

ดูก่อนจิต ท่านจะไป ณ ที่ไหนเล่า จึงจะมีความสุขรื่นรมย์.

ดูก่อนจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจักทำอะไรแก่เราได้ เราไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านแล้ว.

บุคคลไม่ควรถูกต้องไถ้สองปาก คือร่างกายอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๙ ช่องเป็นที่ไหลออก

น่าติเตียน ท่านผู้ไปสู่เรือนคือถ้ำที่เงื้อมภูเขาอันสวยงาม ตามธรรมชาติ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์ป่า คือหมูและกวาง และในป่าที่ฝนตกใหม่ ๆ จักได้ความรื่นรมณ์ใจ ณ ที่นั้นฝูงนกยูงมีขนที่คอเขียว มีหงอนและปีกงาม ลำแพนหางมีแววงวิจิตรนัก ส่งสำเนียงก้องกังวาลไพเราะจับใจ จักยังท่านผู้บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าให้ร่าเริงได้ เมื่อฝนตกแล้วหญ้างอกยาวประมาณ ๔ นิ้ว ท้องฟ้างาม แจ่มใสไม่มีเมฆปกคลุม เมื่อท่านทำตนให้เสมอด้วยไม้แล้ว นอนอยู่บนหญ้าระหว่างภูเขานั้น จะรู้สึกอ่อนนุ่มดังสำลี เราจักทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จะยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ บุคคลผู้ไม่เกียจคร้าน ย่อมกระทำจิตของตนให้ควรแก่การงานฉันใด เราจักกระทำจิตฉันนั้น เหมือนบุคคลเลื่อนถุงใส่แมวไว้ฉะนั้น เราจักทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จักยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ จักนำท่านไปสู่อำนาจของเราด้วยความเพียร เหมือนนายหัตถาจารย์ผู้ฉลาด นำช้างที่ซับมันไปสู่อำนาจของตนด้วยขอฉะนั้น เราย่อมสามารถที่จะดำเนินตามหนทางอันเกษมสุข ซึ่งเป็นทางอันบุคคลผู้ตามรักษาจิต ได้ดำเนินมาแล้วทุกสมัย ด้วยหทัยอันเที่ยงตรง ที่ท่านฝึกฝนไว้ดีแล้ว มั่นคงแล้ว เปรียบเหมือนนายอัสสาจารย์ สามารถจะดำเนินไปตามภูมิสถานที่ปลอดภัย ด้วยน้ำที่ฝึกดีแล้วฉะนั้น.

เราจักผูกจิตไว้ในอารมณ์ คือกรรมฐานด้วยกำลังภาวนา เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช้างไว้ที่เสาตะลุงด้วยเชือกอันมั่นคงฉะนั้น จิตนี่เราคุ้มครองดีแล้ว อบรมดีแล้วด้วยสติ จักเป็นจิตอันตัณหาเป็นต้น ไม่อาศัยในภพทั้งปวง ท่านจงตัดหางดำเนินที่ผิดเสียด้วยปัญญา ข่มใจให้ดำเนินไปในทางที่ลูกด้วยความเพียร ได้เห็นแจ้งทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป แล้วจักได้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ผู้มักแสดงธรรมอันประเสริฐ.

ดูก่อนจิต ท่านได้นำเราให้เป็นไปตามอำนาจของความเข้าใจผิด ๔ ประการ เหมือนบุคคลจูงเด็กชาวบ้านวิ่งวนไปฉะนั้น ท่านควรคบหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตัดเครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูกเสียได้ เพียบพร้อมด้วยพระมหากรุณาเป็นจอมปราชญ์มิใช่หรือ มฤคชาติเข้าไปยังภูเขาอันน่ารื่นรมย์ ประกอบด้วยน้ำและดอกไม้ เที่ยวไปในป่าอันงดงามตามลำพังใจฉันใด ดูก่อนจิต ท่านก็จักรื่นรมย์อยู่ในภูเขาที่ไม่เกลื่อนกล่น ด้วยผู้คนตามลำพังใจฉันนั้น เมื่อท่านไม่ยินดีอยู่ที่ภูเขา ท่านก็จักต้องเสื่อมโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนจิต หญิงชายเหล่าใดประพฤติตามความพอใจตามอำนาจของท่าน แล้วเสวยความสุขใดอันอาศัยเบญจกามคุณ หญิงชายเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้โง่เขลา ตกอยู่ใน

อำนาจของมาร เป็นผู้เพลิดเพลินอยู่ในภพน้อย ภพใหญ่
และชื่อว่าเป็นสาวกของท่าน.

จบตาลปุฏเถรคาถา

พระตาลปุฏเถระองค์เดียวเท่านั้น ได้ภาษิตคาถาไว้
ในปัญญาสนิบาตนี้ รวมเป็นคาถา ๕๕ คาถา ฉะนี้แล.

ปัญญาสนิบาตจบบริบูรณ์

อรรถกถาตาลปุฏเถราคาถาที่ ๑

อรรถกถาตาลปุฏเถรคาถาที่ ๑

ใน**ปัญญาสนิบาต** คาถาของ**ท่านพระตาลปุฏเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **กทา นุหं ปพฺพตกนฺทราสุ** ดังนี้ เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระแม้นี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในพุทธุปบาทกาลนี้บังเกิดในตระกูลแห่งนักฟ้อนแห่งหนึ่งในกรุงราชคฤห์ ถึงความเป็นผู้รู้เดียงสา ถึงความสำเร็จในฐานะเป็นนักฟ้อนอันสมควรแก่ตระกูล ได้ปรากฏเป็นนักฟ้อนชื่อว่า นฏคามณิ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

เขามีมาตุคาม ๕๐๐ เป็นบริวาร แสดงมหรสพในบ้าน นิคมและราชธานี ด้วยสมบัติแห่งการฟ้อนเป็นอันมาก ได้การบูชาและสักการะเป็นอันมากเที่ยวไป มายังกรุงราชคฤห์แสดงแก่ชาวพระนคร ได้ความนับถือ

และสักการะ เพราะความที่ตนถึงความแก่กล้าแห่งญาณ จึงไปเฝ้าพระ-ศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ได้กราบทูลคำนี้กะพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับฟังคำของพวกนักฟ้อนผู้เป็นอาจารย์ และอาจารย์ผู้เป็นประธานผู้เป็นหัวหน้ากล่าวอยู่ว่า นักฟ้อนนั้นใด ทำให้ชนร่าเริงยินดี ด้วยการกล่าวคำจริงและเหลาะแหละในท่ามกลางมหรสพ ในท่ามกลางเวทีโรงละคร นักฟ้อนนั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพทั้งหลายผู้ร่าเริง ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร ?

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสห้ามเขาถึง ๓ ครั้งว่า อย่าถามข้อนั้นกะเราเลย ถูกเขาถามครั้งที่ ๔ พระองค์ถึงตรัสว่า คามณิ สัตว์เหล่านี้ แม้ตามปกติก็ถูกเครื่องผูกคือราคะผูกพันแล้ว ถูกเครื่องผูกคือโทสะ และโมหะผูกพันแล้ว, ท่านนำเข้าไปเปรียบเทียบให้เกิดความเลื่อมใส ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ความขัดเคือง และอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง แม้โดยยิ่งแห่งสัตว์เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเกิดในนรก. แต่ถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นักฟ้อนนั้นใดย่อมยังชนให้ร่าเริงให้ยินดี ด้วยคำจริงและด้วยคำเหลาะแหละ ในท่ามกลางมหรสพในท่ามกลางเวทีโรงละคร เขาเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพทั้งหลายผู้ร่าเริง เพราะเหตุนั้นเขาจึงมีความเห็นผิดเช่นนั้น, ก็ผู้มีความเห็นผิดพึงปรารถนาคติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาคติทั้งสอง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. นายตาล-ปุฏคามณิได้ฟังดังนั้นแล้วก็ร้องไห้ จะป่วยกล่าวไปไยที่เราจะห้ามนายคามณิมิใช่หรือว่า อย่าได้ถามข้อนั้นกะเราเลย. นายคามณิกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้องค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ได้ร้องไห้ถึงข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอภิสัมปรายภพของนักฟ้อนทั้งหลาย กะข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ถูกนักฟ้อนทั้งหลายผู้เป็นอาจารย์และอาจารย์ผู้เป็นประธานในก่อนหลอกลวงว่า นักฟ้อนแสดงมหรสพของนักฟ้อนแก่มหาชนแล้วเข้าถึงสุคติ. เขาฟังธรรมในสำนักพระศาสดา ได้ศรัทธาได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว กระทำกรรมด้วยวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต. ก็ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว ก่อนแต่บรรลุพระอรหัต โดยอาการอันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ด้วยสามารถการข่มจิตของตน เพื่อจะแสดงจำแนกอาการนั้น โดยอาการเป็นอันมาก จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า :-

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ณ ภูเขาและซอกเขา เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เป็นนักปราชญ์ นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์อันเศร้าหมอง ไม่มีความยึดมั่น ไม่มีความหวัง เป็นผู้ฆ่าราคะ โทสะ และโมหะ ได้แล้ว เที่ยวไปตามป่าใหญ่อย่างสบาย ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจะเห็นแจ้งซึ่งร่างกายนี้ อันเป็นของไม่เที่ยง เป็นรังแห่งโรค คือความตาย ถูกความตาย

และความเสื่อมโทรมบีบคั้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากภัย อาศัยอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจักได้ถือเอาซึ่งดาบอันคมกริบ คืออริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา แล้วตัดเสียซึ่งลดาชาติคือตัณหาอันก่อให้เกิดภัย นำมาซึ่งทุกข์ เป็นเหตุให้คิดวนเวียนไปในอารมณ์ภายนอก ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งศาสตราอันสำเร็จด้วยปัญญา มีเดชานุภาพมากของฤาษี คือพระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวก แล้วหักรานเสียซึ่งกิเลสมารพร้อมทั้งเสนาโดยเร็วพลัน เหนือเถรอาสน์มีลีลาศดังราชสีห์ ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้มีความหนักแน่นในธรรม ผู้คงที่ มีปกติเห็นตามความเป็นจริง มีอินทรีย์อันชนะแล้ว จักเห็นว่าเราบำเพ็ญเพียร ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ความเกียจคร้าน ความหิวระหาย ลม แดด เหลือบ ยุง และสัตว์เสือกคลานทั้งหลายจึงจักไม่เบียดเบียนเรา คามซอกเขา ข้อนั้นเป็นความประสงค์

ของเรา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเป็นผู้มีจิตมั่นคง มีสติ ได้บรรลุอริยสัจ ๔ ที่เห็นได้แสนยาก อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงทราบแล้วด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักประกอบด้วยความสงบระงับจากเครื่องเร่าร้อนใจในเพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-ฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่เรายังไม่รู้เท่าถึง พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เมื่อเราถูกว่ากล่าวติเตียนด้วยถ้อยคำชั่วหยาบแล้ว จักไม่เดือดร้อนใจเพราะถ้อยคำชั่วหยาบนั้น อนึ่ง ถึงเขาจะสรรเสริญก็จะไม่ยินดีเพราะถ้อยคำเช่นนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นสภาพภายในกล่าวคือเบญจขันธ์ และรูปธรรมเหล่าอื่นที่ไม่รู้ทั่วถึง และสภาพภายนอก คือต้นไม้ หญ้า และลดาชาติ ว่าเป็นสภาพเสมอกัน ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ฝนที่ตกในเวลาปัจจุสมัย จักตกรดเราผู้นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ผู้ปฏิบัติอยู่ในมรรคปฏิปทา ที่นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นดำเนินไปแล้ว ด้วยน้ำ

ใหม่อยู่ในป่า ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ฟังเสียงร่ำร้องแห่งนกยูงและทิชาชาติในป่าและซอกเขา ลุกขึ้นจากการนอนแล้วพิจารณาธรรมโดยความไม่เที่ยง เพื่อบรรลุอมตธรรม ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักข้ามพ้นแม่น้ำคงคา ยมุนา สรัสสดี ที่ไหลไปกระทั่งถึงบาดาล เป็นปากน้ำใหญ่น่ากลัวนัก ไปได้ด้วยฤทธิ์โดยไม่ติดขัด ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเว้นความเห็นว่านิมิตงามทั้งปวงเสียโดยเด็ดขาด ขวนขวายอยู่ในฌาน แล้วทำลายความพอใจในกามคุณทั้งหลายเสียได้ เหมือนช้างทำลายเสาตะลุงและโซ่เหล็กแล้ว เที่ยวไปในสงครามฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักละความพอใจในกามคุณ ได้บรรลุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ แล้วเกิดความยินดี เปรียบเหมือนลูกหนี้ผู้ขัดสน เมื่อถูกเจ้าหนี้บีบคั้นแล้ว แสวงหาทรัพย์มาได้และชำระหนี้เสร็จแล้วพึงดีใจฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ้อนวอนเราเป็นเวลาหลายปีแล้ว ว่าท่านไม่สมควรอยู่ครองเรือนเลย บัดนี้เราได้บวชสมประสงค์แล้ว เหตุไฉนท่านจึงละทิ้งสมถวิปัสสนา มัวแต่เกียจคร้านอยู่เล่า.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ้อนวอนเรามาแล้วมิใช่หรือว่า ฝูงนกยูงมีขนปีกอันแพรวพราว และเสียงกึกก้องแห่งธารน้ำตกตามซอกเขา จะยังท่านผู้เพ่งฌานอยู่ในป่าให้เพลิดเพลิน เรายอมสละญาติและมิตรที่รักใคร่ในตระกูล สลัดความยินดีในการเล่นและกามคุณในโลกได้หมดแล้ว ได้เข้าถึงป่าและบรรพชาเพศนี้แล้ว.

ดูก่อนจิต ส่วนท่านไม่ยินดีต่อเราผู้ดำเนินตามเสียเลย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเรา ไม่ใช่ของผู้อื่น จะประโยชน์อะไรด้วยการร้องไห้ร่ำพิไร ในเวลาทำสงครามกับกิเลสมาร เพราะจิตทั้งหมดนี้เป็นธรรมชาติหวั่นไหว ดังนี้จึงได้ออกบวช แสวงหาทางอันไม่ตาย.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นจอมท้าวสักกเทวราช เป็นจอมสารถีฝึกนระ ตรัสสุภาษิตไว้ว่า จิตนี้กวัดแกว่งเช่นวานร ห้ามได้แสนยาก เพราะยังไม่ปราศจากความกำหนัด ปุถุชนทั้งหลายผู้ไม่รู้เท่าทัน พัวพันอยู่ในกามทั้งหลาย อันล้วนแต่เป็นของงดงาม มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ เขาเหล่านั้นเป็นผู้แสวง

หาภพใหม่ กระทำแต่สิ่งไร้ประโยชน์ อย่าประสงค์ทุกข์ ย่อมถูกจิตนำไปสู่นรกโดยแท้.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราไว้ว่า ท่านจงเป็นผู้แวดล้อมด้วยเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง และนกกระเรียน อีกทั้งเสือเหลืองและเสือโคร่งอยู่ในป่า ท่านจงสละความห่วงใยในร่างกาย อย่ามีความอาลัยเลย.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงอุตส่าห์เจริญฌาน อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ และสมาธิภาวนา จงบรรลุวิชชา ๓ ในพระพุทธศาสนา.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงเจริญอัฏฐังคิกมรรคเพื่อบรรลุนิพพาน อันเป็นหางนำสัตว์ออกจากโลก ให้ถึงความสิ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องชำระล้างกิเลสทั้งปวง.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นทุกข์ จงละเหตุอันก่อให้เกิดทุกข์ จงทำที่สุดแห่งทุกข์ในอัตภาพนี้เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณาเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่าหาตัวตนมิได้ เป็นวิบัติ และว่าเป็นผู้ฆ่า จงดับมโนวิจารเสียโดยแยบคายเถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงปลงผม และหนวดแล้ว ถือเอาเพศสมณะ มีรูปลักษณะอันแปลก ต้องถูกเขาสาปแช่ง ถือเอาบาตรเที่ยวภิกษาตามตระกูล จงประกอบตนอยู่ในคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงสำรวม ระวังเมื่อเวลาเที่ยวไปบิณฑบาตตามระหว่างตรอก อย่ามีใจเกี่ยวข้องในตระกูลและกามารมณ์ทั้งหลาย เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ เว้นจากโทษฉะนั้น.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงยินดีในธุดงคคุณทั้ง ๕ คือถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือการไม่นอนเป็นวัตร ตลอดกาลทุกเมื่อเถิด.

บุคคลผู้ต้องการผลไม้ ปลูกต้นไม้ไว้แล้ว เก็บผลไม้ได้ ก็ประสงค์จะโค่นต้นไม้นั้นเสียฉันใด. ดูก่อนจิต ท่านแนะนำเราผู้ใดให้หวั่นไหวในความไม่เที่ยง ท่านจงทำเราผู้นี้ให้เหมือนบุคคลผู้ปลูกต้นไม้ไว้ฉันนั้นเถิด.

ดูก่อนจิต ผู้หารูปมิได้ ไปได้ในที่ไกล เที่ยวไปแต่ผู้เดียว บัดนี้เราจักไม่ทำตามคำของท่านแล้ว เพราะว่ากามทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ มีผลเผ็ดร้อน เป็นภัยใหญ่

หลวง เราจักมีใจมุ่งนิพพานเท่านั้น เราไม่ได้ออกบวช เพราะหมดบุญ เพราะไม่มีความละอาย เพราะเหตุแห่งจิต เพราะเหตุแห่งการทำผิดต่อชาติบ้านเมือง หรือเพราะเหตุแห่งอาชีพ.

ดูก่อนจิต ท่านได้รับรองกับเราไว้ว่า จักอยู่ในอำนาจของเรามิใช่หรือ.

ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า ความเป็นผู้มักน้อย การละความลบหลู่คุณท่าน และความสงบระงับทุกข์ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ แต่บัดนี้ท่านกลับเป็นผู้มีความมักมากขึ้น เราไม่อาจกลับไปสู่ตัณหา ราคะ ความรัก ความชัง รูปอันสวยงาม สุขเวทนา และเบญจกามคุณอันเป็นของชอบใจที่เราคายเสียแล้วอีก.

ดูก่อนจิต เราได้ปฏิบัติตามถ้อยคำของท่านในภพทั้งปวงแล้ว เราไม่ได้มีความขุ่นเคืองต่อท่านหลายชาติมาแล้ว เพราะความที่ท่านมีความกตัญญู จึงปรากฏมีอัตภาพนี้ขึ้นอีก ท่านทำให้เราต้องท่องเที่ยวไปในกองทุกข์มาช้านานแล้ว.

ดูก่อนจิต ท่านทำให้เราเป็นพราหมณ์ก็มี เป็นพระราชามหากษัตริย์ก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน บางคราวเราเป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน เพราะเหตุแห่งท่าน มีท่านเป็นมูลเหตุ เราเป็น

อสูร บางคราวเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์ดิรัจฉาน บางคราวเป็นเปรต ท่านได้ประทุษร้ายเรามาบ่อย ๆ มิใช่หรือ บัดนี้ เราจักไม่ให้ท่านทำเหมือนกาลก่อนอีกละ แม้เพียงครู่เดียว ท่านได้ล่อลวงเราเหมือนกับคนบ้า ได้ทำความผิดให้แก่เรามาแล้วมิใช่หรือ.

จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวจาริกไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตามความประสงค์ ตามความใคร่ ตามความสบาย วันนี้เราจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ ดังนายหัตถาจารย์ข่มช้างตัวตกมันไว้ด้วยของฉะนั้น.

พระศาสดาของเราได้ทรงตั้งโลกนี้ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นแก่นสาร ดูก่อนจิต ท่านจงพาเราบ่ายหน้าไปในศาสนาของพระชินสีห์ จงพาเราข้ามจากห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้แสนยาก.

ดูก่อนจิต เรือนคืออัตภาพของท่านนี้ ไม่เป็นเหมือนกาลก่อนเสียแล้ว เพราะจักไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านอีกต่อไป เราได้ออกบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว สมณะทั้งหลายผู้ทรงความพินาศไม่เป็นเช่นเรา ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำคงคาเป็นต้น แผ่นดิน ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และภพสาม ล้วนเป็นสภาพไม่เที่ยง มีแต่ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ.

ดูก่อนจิต ท่านจะไป ณ ที่ไหนเล่า จึงจะมีความสุข รื่นรมย์.

ดูก่อนจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจักทำอะไรแก่เราได้ เราไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านแล้ว.

บุคคลไม่ควรถูกต้องไต้สองปาก คือร่างกายอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๙ ช่องเป็นที่ไหลออก น่าติเตียน ท่านผู้ไปสู่เรือนคือถ้ำ ที่เงื้อมภูเขาอันสวยงามตามธรรมชาติ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์ป่า คือหมูและกวาง และในป่าที่ฝนตกใหม่ ๆ จักได้ความรื่นรมย์ใจ ณ ที่นั้นฝูงนกยูงมีขนที่คอเขียว มีหงอนและปีกงาม ลำแพนหางมีแววงวิจิตรนัก ส่งสำเนียงก้องกังวานไพเราะจับใจ จักยังท่านผู้บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าให้ร่าเริงได้ เมื่อฝนตกแล้วหญ้างอกยาวประมาณ ๔ นิ้ว ท้องฟ้างามแจ่มใส ไม่มีเมฆปกคลุม เมื่อท่านทำตนให้เสมอด้วยไม้ แล้วนอนอยู่บนหญ้าระหว่างภูเขานั้น จะรู้สึกอ่อนนุ่มดังสำลี เราจักกระทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จะยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ บุคคลผู้ไม่เกียจคร้าน ย่อมกระทำจิตของตนให้สมควรแก่การงานฉันใด เราจักกระทำจิตฉันนั้น เหมือนบุคคลเลื่อนถุงใส่แมวไว้ฉะนั้น เราจักทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จักยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ จักนำท่านไปสู่อำนาจของเราด้วยความเพียร เหมือนนายหัตถาจารย์ผู้ฉลาด

นำช้างที่ซับมันไปสู่อำนาจของตนด้วยขอฉะนั้น เรา ย่อม
สามารถที่จะดำเนินตามหนทางอันเกษมสุข ซึ่งเป็นทาง
อันบุคคลผู้ตามรักษาจิต ได้ดำเนินมาแล้วทุกสมัย ด้วย
หทัยอันเที่ยงตรง ที่ท่านฝึกฝนไว้ดีแล้ว มั่นคงแล้ว เปรียบ
เหมือนนายอัสสาจารย์ สามารถจะดำเนินไปตามภูมิสถาน
ที่ปลอดภัย ด้วยม้าที่ฝึกดีแล้วฉะนั้น.

เราจักผูกจิตไว้ในอารมณ์ คือกรรมฐานด้วยกำลัง
ภาวนา เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช้างไว้ที่เสาตะลุงด้วย
เชือกอันมั่นคงฉะนั้น จิตที่เราคุ้มครองดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ด้วยสติ จักเป็นจิตอันตัณหาเป็นเต้นไม่อาศัยในภพทั้งปวง
ท่านจงตัดทางดำเนินที่ผิดเสียด้วยปัญญา ข่มใจให้ดำเนิน
ไปในทางที่ถูกด้วยความเพียร ได้เห็นแจ้งทั้งความเกิด
ขึ้นและความเสื่อมไป แล้วจักได้เป็นทายาทของพระ-
พุทธเจ้า ผู้มักแสดงธรรมอันประเสริฐ.

ดูก่อนจิต ท่านได้นำเราให้เป็นไปตามอำนาจของ
ความเข้าใจผิด ๔ ประการ เหมือนบุคคลจูงเด็กชาวบ้าน
วิ่งวนไปฉะนั้น ท่านควรคบหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตัด
เครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูกเสียได้ เพียบพร้อมด้วย
พระมหากรุณา เป็นจอมปราชญ์มิใช่หรือ มฤคชาติเข้า
ไปยังภูเขาอันน่ารื่นรมย์ ประกอบด้วยน้ำและดอกไม้
เที่ยวไปในป่าอันงดงามตามลำพังใจฉันใด ดูก่อนจิต

ท่านก็จักรื่นรมย์อยู่ในภูเขา ที่ไม่เกลื่อนกล่นด้วยผู้คน ตามลำพังใจฉันนั้น เมื่อท่านไม่ยินดีอยู่ที่ภูเขานั้น ท่านก็จักต้องเสื่อมโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนจิต หญิงชายเหล่าใดประพฤติตามความพอใจตามอำนาจของท่าน แล้วเสวยความสุขใดอันอาศัยเบญจกามคุณ หญิงชายเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้โง่เขลา ตกอยู่ในอำนาจของมาร เป็นผู้เพลิดเพลิน อยู่ในภพน้อยภพใหญ่ และชื่อว่าเป็นสาวกของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กทา นุหํ** ตัดเป็น **กทา นุ อหํ** เมื่อไรหนอไร.

บทว่า **ปพฺพตกนฺทราสุ** ความว่า ณ ที่ภูเขาและซอกเขา หรือที่ซอกแห่งภูเขา.

บทว่า **เอกากิโย** แปลว่า ผู้ ๆ เดียว. บทว่า **อทุติโย** แปลว่า ไม่มีตัณหา. ก็ตัณหา ชื่อเป็นที่ ๒ ของบุรุษ. บทว่า **วิหสฺสํ** แปลว่า จักอยู่.

บทว่า **อนิจฺจโต สพฺพภวา วิปสฺสิ** มีวาจาประกอบความว่า เรา เมื่อพิจารณาเห็นภพแม้ทั้งหมด ต่างด้วยกามภพเป็นต้นว่า ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี ดังนี้ จักอยู่เมื่อไรหนอ. ก็คำนั้นมีอันแสดงเป็นนิทัศน์ พึงทราบว่า ท่านกล่าวลักษณะทั้งสองแม้นอกนี้ไว้แล้วแล. เพราะพระบาลีว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.

บทว่า **ตํ เม อิทํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสติ** ความว่า ความปริวิตกของเรานี้นั้น จักมีเมื่อไรหนอ, คือจักถึงที่สุดเมื่อไรหนอ ?

ก็บทว่า **ตํ** ในบทว่า **ตํ นุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. ในที่นี้มีความสังเขปดังต่อไปนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราตัดเครื่องผูกคือคฤหัสถ์ เหมือนช้างใหญ่ตัดเครื่องผูกเท้าช้าง ออกบวช พอกพูนกายวิเวก เป็นผู้โดดเดี่ยว ไม่มีเพื่อนสอง ในซอกเขาทั้งหลาย ไม่อาลัยในอารมณ์ทั้งปวง พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยงจักอยู่.

บทว่า **ภินฺนปฏนฺธโร** ความว่า เป็นผู้ทรงผ้าที่ถูกทำลาย, ท่านกล่าวไว้โดยลง **น** อาคม เพื่อสะดวกแก่คาถา. อธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งแผ่นผ้าเป็นจีวรที่ตัดด้วยศาสตรา ทำลายสัมผัสและสีอันเลิศ.

บทว่า **มุนิ** ได้แก่ บรรพชิต.

บทว่า **อมโม** ความว่า ชื่อว่า ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตัว เพราะไม่มีความยึดถือในตระกูลหรือคณะ ว่าเป็นของ ๆ ตัว. ชื่อว่าไม่มีความหวัง เพราะไม่มีความหวังในอารมณ์แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **หนฺตฺวา สุขี ปวนคโต วิหสฺสํ** ความว่า เราจักตัดกิเลสมีราคะเป็นต้นด้วยอริยมรรค อยู่เป็นสุข ด้วยสุขเกิดแต่มรรคและสุขอันเกิดแต่ผล ไปสู่ป่าใหญ่ จักอยู่เมื่อไรหนอ.

บทว่า **วธโรคนีฬํ** ความว่า เป็นรังแห่งมรณะ และเป็นรังแห่งโรค.

บทว่า **กายํ อิมํ** ได้แก่ ซึ่งกายกล่าวคือขันธ์ ๕ นี้. จริงอยู่ ขันธ์ทั้ง ๕ ท่านเรียกว่า **กาย** ในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย กายนี้แล

คือนามรูปในภายนอก สำหรับบุรุษบุคคลผู้ถูกอวิชชาครอบงำ ผู้ถูกตัณหาติดตาม.

บทว่า **มจฺจุชรายุปทฺทุตํ** ความว่า ถูกมรณะและชราบีบคั้น. อธิบายว่า เราเมื่อพิจารณาเห็น ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากภัย เพราะละเหตุแห่งภัยเสียได้ จักมีเมื่อไรหนอ.

บทว่า **ภยชนนึ** ความว่า เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งภัยใหญ่ ๒๕ ชื่อว่านำมาซึ่งทุกข์ เพราะนำมาซึ่งทุกข์ในวัฏฏะทั้งสิ้น ที่เป็นไปทางกายและเป็นไปทางใจ.

บทว่า **ตณฺหาลตํ พหุวิธานุวตฺตนึ** ความว่า ตัณหาคือเครือเถา อันชื่อว่า เป็นไปตามมากหลาย เพราะเป็นไปตาม คือแล่นไปตามอารมณ์หรือภพเป็นอันมาก.

บทว่า **ปญฺญามยึ** มีวาจาประกอบความว่า จับพระขรรค์คือดาบอันสำเร็จด้วยมรรคปัญญาที่ลับดีแล้วด้วยหัตถ์ คือศรัทธาอันประคองไว้ด้วยวิริยะ แล้วตัด ตรึกไปว่า เมื่อไรหนอเราพึงอยู่ เมื่อไรหนอความตรึกนั้นจักสำเร็จ.

บทว่า **อุคฺคเตชึ** ความว่า มีเดชกล้า เพราะอาศัยอำนาจสมถะและวิปัสสนา.

บทว่า **สตฺถุ อิสีนํ** ความว่า เป็นศัสตราของพระพุทธเจ้า พระ-ปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและฤาษีทั้งหลาย.

บทว่า **มารํ สเสนํ สหสา ภญฺชิสฺสํ** ความว่า เราจักหักมารมีอภิสังขารมารเป็นต้น พร้อมด้วยเสนาคือกิเลส ชื่อสเสนะ โดยพลันคือโดยเร็วทีเดียว.

บทว่า **สีหาสเน** ได้แก่ บนอาสนะอันมั่นคง อธิบายว่า บนอปราชิตบัลลังก์.

บทว่า **สพฺภิ สมาคเมสุ ทิฏฺโฐ ภเว** มีวาจาประกอบความว่า เราได้เห็นในการสมาคมด้วยคนดีทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ชื่อว่าหนักในธรรม เพราะประกอบด้วยความเคารพในธรรม ชื่อว่า ผู้คงที่ เพราะถึงลักษณะแห่งผู้คงที่ ชื่อว่า ผู้เห็นตามความเป็นจริง เพราะมีความเห็นไม่วิปริต ชื่อว่า ผู้มีอินทรีย์อันชนะแล้ว เพราะมีอินทรีย์อันชนะบาปด้วยอริยมรรคนั่นแล, ว่าเมื่อไรหนอ เราจักมีความเพียร เพราะฉะนั้น ความตรึกของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไร ? โดยนัยนี้ พึงทราบบทโยชนาในที่ทั้งปวง เราจักพรรณนาเพียงอรรถเฉพาะบทเท่านั้น.

บทว่า **ตนฺทิ** แปลว่า ความเกียจคร้าน.

บทว่า **ขุทา** แปลว่า ความหิว.

บทว่า **กิฏสิรีสปา** ได้แก่ แมลงและสัตว์เลื้อยคลาน.

บทว่า **น พาธยิสฺสนฺติ** อธิบายว่า จักไม่เบียดเบียนเรา เพราะห้ามสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ด้วยฌาน.

บทว่า **คิริพฺพเช** ได้แก่ ในซอกเขา.

บทว่า **อตฺถตฺถิยํ** ความว่า มีความต้องการด้วยประโยชน์ กล่าวคือประโยชน์ตน.

บทว่า **ยํ วิทิตํ มเหสินา** ความว่า สัจจะ ๔ อันท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้แล้วคือแทงตลอดแล้ว, เราผู้มีจิตตั้งมั่นดีแล้วด้วยมรรคสมาธิ เป็นผู้มีสติด้วยสัมมาสติ มาถึง คือจักแทง

ตลอด ได้แก่ จักบรรลุสัจจะ ๔ เหล่านั้นที่เห็นได้แสนยาก ด้วยกุศลสมภาร อันเราสั่งสมมาด้วยปัญญาในอริยมรรค.

บทว่า **รูเป** ได้แก่ ในรูปอันจะรู้ได้ด้วยจักษุ.

บทว่า **อมิเต** ความว่า ไม่รู้แล้วด้วยญาณ อธิบายว่า กำหนดไม่ได้แล้ว คือกำหนดรู้ไม่ได้แล้ว.

บทว่า **ผุสิเต** แปลว่า พึงถูกต้อง. บทว่า **ธมฺเม** ได้แก่ ในธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อมิเต** ได้แก่ ในรูปหาประมาณมิได้ คือแตกต่างกันหลายประเภท ด้วยสามารถสีเขียวเป็นต้น, และสัททรูปเป็นต้นอันแตกต่างกันหลายประเภท ด้วยอำนาจเสียงกลองเป็นต้น ด้วยอำนาจรสที่รากเป็นต้น ด้วยสามารถความเป็นของหยาบและอ่อนเป็นต้น และด้วยอำนาจเป็นสุขและทุกข์เป็นต้น.

บทว่า **อาทิตฺตโต** เพราะเป็นธรรมชาติ อันไฟ ๑๑ กองติดทั่วแล้ว.

บทว่า **สมเถหิ ยุตฺโต** ได้แก่ ประกอบด้วยฌาน วิปัสสนา และมรรคสมาธิ.

บทว่า **ปญฺญาย ทจฺฉ** ความว่า จักเห็นด้วยปัญญาในมรรค อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า **ทุพฺพจเนน วุตฺโต** ได้แก่ สืบต่อด้วยคำที่กล่าวชั่ว.

บทว่า **ตโต นิมิตฺตํ** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งผรุสวาจา.

บทว่า **วิมโน น เหสฺสํ** ความว่า ไม่พึงเกิดโทมนัส.

บทว่า **อโถ** แก้เป็น **อถ** แปลว่า อนึ่ง.

บทว่า **กฏฺเฐ** ได้แก่ ในท่อนไม้. บทว่า **ติเณ** ได้แก่ กองหญ้า. บทว่า **อิเม** ได้แก่ ขันธ์ ๕ อันนับเนื่องในสันตติของเราเหล่านี้.

บทว่า **อมิเต จ ธมฺเม** ได้แก่ ในรูปธรรม อันกำหนดนับไม่ได้ด้วยอินทรีย์ขันธ์อื่น. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นไปในภายในและเป็นไปในภายนอก ดังนี้.

บทว่า **สมํ ตุเลยฺยํ** ความว่า พิจารณาสิ่งทั้งปวงให้สม่ำเสมอทีเดียวด้วยสามารถอนิจจลักษณะเป็นต้น และด้วยสามารถอุปมาด้วยสิ่งอันหาสาระมิได้เป็นต้น.

บทว่า **อิสิปฺปยาตมฺหิ ปเถ วชนฺตํ** ความว่า ไปอยู่ คือดำเนินไปอยู่ในทางสมถะและวิปัสสนา อันท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงชำระแล้วโดยชอบแล้ว. ในสมัยฝนตก ท่านแสดงถึงความปริวิตกถึงภาวะที่ตนอยู่ในกลางแจ้ง ว่าเมื่อไรหนอฝนจักตกลงในป่าทึบ ยังจีวรของตนให้เปียกด้วยน้ำ คือด้วยน้ำฝนตกใหม่.

บทว่า **มยูรสฺส สิขณฺฑิโน วเน ทิชสฺส** ได้แก่ ทิชชาติด้วยอำนาจเกิด ๒ ครั้ง คือเกิดจากท้องมารดา ๑ เกิดจากฟองไข่ ๑ ก็เมื่อไรเราจะได้ยินเสียงร้อง คือเสียงร้องของนกยูง โดยสมภพของนกยูง และโดยหางของนกยูงในป่า คือที่ซอกเขา แล้วกำหนดเวลาออกจากที่นอนแล้ว บรรลุอมตะ คือบรรลุพระนิพพาน.

บทว่า **สญฺจินฺตเย** ความว่า พึงกระทำไว้ในใจ คือพึงเห็นแจ้งภพที่จะกล่าวอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น.

บทว่า **คงฺคํ ยมุนํ สรสฺสตึ** มีวาจาประกอบ ความว่า เมื่อไรหนอ ความตรึกของเรานี้ พึงไหลไปยังแม่น้ำใหญ่เหล่านั้นไม่ติดขัด ด้วยฤทธิ์อันสำเร็จด้วยภาวนา.

บทว่า **ปาตาลชิตฺตํ พฬวามุขญฺจ** ความว่า พอละ คือถึงที่สุดแห่งการตกไป ฉะนั้นจึงชื่อว่าบาดาล ชัดไปสู่บาดาลนั้นนั่นแหละ, คือดำรงอยู่อย่างนั้นในเวลาตั้งแผ่นดิน เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ชัดให้ไหลไปยังบาดาลที่เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นที่อยู่ของนาคเป็นต้น หรือที่ตั้งอยู่แล้วโดยว่างเปล่านั่นเอง ชื่อว่าที่ฝั่งแผ่นดินในมหาสมุทรมีร้อยโยชน์เป็นต้นเป็นประเภท.

บทว่า **พฬวามุขํ** ได้แก่ ปากน้ำวนใหญ่ในมหาสมุทร จริงอยู่ในเวลาประตูมหานรกเปิด ท่อไฟใหญ่พุ่งออกจากประตูมหานรกนั้นเบื้องหน้าแต่นั้น ไหม้ส่วนภายใต้มหาสมุทรยาวและกว้างหลายร้อยโยชน์ เมื่อส่วนภายใต้มหาสมุทรถูกไฟไหม้ น้ำข้างบนก็วนเวียนโดยอาการเป็นบ่อตกลงในภายใต้ด้วยเสียงดัง ในที่นั้นมีสมัญญาว่าปากน้ำใหญ่ ดังนั้น แม้น้ำที่ไหลไปยังบาดาลและปากน้ำใหญ่ น่าหวาดเสียวน่าสะพึงกลัว เมื่อไรหนอ จะพึงไหลตกไปด้วยกำลังฤทธิ์ไม่ติดขัด ดังนั้น ความตรึกของเราจักพึงมีเมื่อไรหนอ เราพึงยังฤทธิ์อันสำเร็จด้วยภาวนาให้บังเกิด จักค้นพบรอยฤทธิ์อย่างนี้ได้เมื่อไรหนอ.

บทว่า **นาโคว อสงฺคจารี ปหาลเย** ความว่า ช้างตัวซับมันทำลายเสาอันมั่น กำจัดโซ่เหล็ก ทำลายเสาตะลุง เข้าไปสู่ป่า เป็นผู้ ๆ เดียว ไม่มีเพื่อนสอง เที่ยวไปตามความชอบใจของตนฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อไรหนอ จะละทิ้งนิมิตที่ได้ยินมาทุกอย่าง คือเว้นเสียโดยไม่มีส่วนเหลือ ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งกามฉันทะ ประกอบการขวนขวายในฌาน พึง

ทำลาย พึงตัด พึงละความพอใจในกามคุณ เพราะฉะนั้น ความตรึกของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

บทว่า **อิณฏฺโฏว ทลิทฺทโก นิธึ อาราธยิตฺวา** ความว่า คนจนบางคนเป็นผู้มีการเลี้ยงชีพเป็นปกติ กู้หนี้ เมื่อไม่สามารถจะชำระหนี้ได้ มีคดีเพราะหนี้ คืออึดอัดใจเพราะหนี้ ถูกเจ้าทรัพย์บีบคั้น ครั้นยินดีคือประสบขุมทรัพย์ และชำระหนี้แล้ว พึงเป็นอยู่ ยินดีโดยความสุขฉันใด แม้เราก็ฉันนั้น เมื่อไรหนอ จะพึงละกามฉันทะอัน เป็นเสมือนกับผู้ไม่มีหนี้ แล้วประสบความยินดีในพระศาสนาของท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คือพระศาสนาของพระพุทธเจ้า อันเป็นเสมือนขุมทรัพย์อันเต็มไปด้วยรัตนะ มีแก้วมณีและทองคำเป็นต้น เพราะเพียบพร้อมไปด้วยอริยทรัพย์ เพราะฉะนั้น ความตรึกของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

ครั้นแสดงความเป็นไปแห่งวิตกของตน อันเป็นแล้วด้วยอำนาจเนกขัมมวิตกในกาลก่อน แต่การบรรพชาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ครั้นบวชแล้ว เมื่อจะแสดงอาการอันเป็นเหตุให้สอนตนแล้วจึงบรรลุ จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **พหูนิ วสฺสานิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหูนิ วสฺสานิ ตยามฺหิ ยาจิโต อคารวาเสน อลํ นุ เต อิทํ** ความว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญ เราถูกท่านอ้อนวอนมาหลายปีแล้วมิใช่หรือว่า พอละ คือถึงที่สุดแล้วสำหรับท่าน ด้วยการอยู่ในท่ามกลางเรือน ด้วยการตามผูกพันทุกข์ต่าง ๆ อยู่หลายปี.

บทว่า **ตํ ทานิ มํ ปพฺพชิตํ สมานํ** ความว่า ดูก่อนจิต ท่านไม่ประกอบเรานั้น ผู้เป็นบรรพชิต ด้วยความอุตสาหะเช่นนั้น ด้วยเหตุอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ทิ้งสมถะและวิปัสสนา ประกอบในความเกียจคร้านอันเลว.

บทว่า **นนุ อหํ จิตฺต ตยามฺหิ ยาจิโต** อธิบายว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญ เราเป็นผู้อันท่านอ้อนวอน คือยังจะขอร้องมิใช่หรือ ? ถ้าท่านขอร้อง เพราะเหตุไร ? ท่านจึงไม่ปฏิบัติให้สมควรแก่ความขอร้องนั้น.

ท่านแสดงถึงอาการขอร้อง โดยนัยมีอาทิว่า **คิริพฺพเช** ดังนี้, อธิบายว่า **วิหค** มีขนปีกอันแพรวพราว คือมีขนหางและปีกอันวิจิตร อธิบายว่า นกยูง.

บทว่า **มหินฺทโมสตฺถนิตาภิคชฺชิโน** ความว่า มีการแผดเสียงเป็นปกติด้วยดี ด้วยเหตุที่เสียงอันกึกก้องจากสายน้ำ.

ด้วยบทว่า **เต ตํ รเมสฺสนฺติ วนมฺหิ ฌายินํ** ท่านแสดงว่า เราถูกท่านอ้อนวอนมิใช่หรือว่า นกยูงเหล่านั้น จักให้เรานั้นผู้ขวนขวายในฌานในป่าเกิดความยินดี.

บทว่า **กุลมฺหิ** ความว่า ในการเวียนมาแห่งตระกูล.

บทว่า **อิมมชฺฌุปาคโต** ความว่า วันนี้ ท่านมาใกล้ที่ป่า หรือบรรพชานี้.

บทว่า **อโถปิ ตฺวํ จิตฺต น มยฺห ตุสฺสสิ** ความว่า ท่านจักไม่ยินดีกะเราแม้ผู้ประพฤติตามตั้งอยู่เสียเลย.

บทว่า **มเมว เอตํ น หิ ตฺวํ ปเรสํ** อธิบายว่า ดูก่อนจิต เพราะท่านพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเราเท่านั้นไม่ใช่ของคนเหล่าอื่น. แต่ในเวลาสงบท่านทำจิตนี้ให้เป็นเหมือนของคนเหล่าอื่น ด้วยการสงบภาวนาเพื่อลบกิเลสมารทั้งหลาย เพราะกระทำอธิบายดังว่ามานี้ ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยกับการร้องไห้อยู่เล่า บัดนี้ เราจักไม่ให้ท่านประพฤติโดยประการอื่น.

บทว่า **สพฺพํ อิทํ จลมิตํ เปกฺขมาโน** อธิบายว่า เพราะเหตุที่เมื่อเราตรวจดูด้วยปัญญาจักษุว่า จิตนี้ เป็นอื่นทั้งหมดมีสังขารเป็นไปในภูมิ ๓ กวัดแกว่ง ไม่ตั้งมั่น อยากได้ แสวงหาการออกจากเรือน และจากกามทั้งหลาย คืออมตบท คือพระนิพพาน ฉะนั้น จึงไม่ไปตามจิตกระทำการแสวงหาพระนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น.

มีวาจาประกอบความว่า จิตห้ามได้แสนยาก เพราะไม่ปราศจากราคะ เป็นเช่นกับลิง ด้วยอำนาจการฝึก เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวแต่คำที่ควรด้วยดี กล่าวคำเป็นแต่สุภาษิต เป็นนายสารถีฝึกนระ ผู้อันเขาสักการะอย่างยิ่งใหญ่ สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า.

บทว่า **อวิทฺทสุ ยตฺถ สิตา ปุถุชฺชนา** ความว่า อันธปุถุชนเหล่านั้น ผูกติดอยู่ คือเนื่องเฉพาะในวัตถุกามและกิเลสกามอย่างใดอย่างหนึ่งแสวงหาภพใหม่ด้วยกามราคะนั้น ปรารถนาทุกข์โดยส่วนเดียวเท่านั้น และเมื่อปรารถนา จึงถูกจิตนำไป คือถูกทอดทิ้งในนรก เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต กระทำกรรมอันเป็นทางแห่งนรก เป็นผู้ทอดทิ้งจากหิตสุข คือถูกนำไปในนรกโดยจิตของตนนั้นเอง ไม่นำไปโดยประการอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความที่จิตเท่านั้นที่ควรข่ม.

เมื่อรู้เพื่อจะข่มจิตนั่นแลแม้อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **มยูรโกญฺจา-ภิรุตมฺหิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มยูรโกญฺจาภิรุตมฺหิ** ความว่า อันนกยูงและนกกระไนร้อง.

บทว่า **ทีปีหิ พยคฺเฆหิ ปุรกฺขโต วสํ** ความว่า เป็นผู้แวดล้อม คือห้อมล้อมด้วยสัตว์ดิรัจฉานเห็นปานนั้น เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยเมตตา-

กรรมฐานเป็นอารมณ์อยู่ในป่า ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวการเจริญความว่างเปล่า.

บทว่า **กาเย อเปกฺขํ ชห** ความว่า จงละไม่อาลัยในกายโดยประการทั้งปวง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวถึงที่บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น.

บทว่า **มา วิราธย** ความว่า อย่ายังขณะที่ ๙ อันได้แสนยากนี้ให้ล้มเหลว.

บทว่า **อิติสฺสุ มํ จิตฺต ปุเร นิยุญฺชสิ** ความว่า ดูก่อนจิต ท่านประกอบเราไว้ในสัมมาปฏิบัติก่อนแต่บวช ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า **ภาเวหิ** ความว่า จงให้เกิดและให้เจริญ.

บทว่า **ฌานิ** ได้แก่ ฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้น.

บทว่า **อินฺทฺริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น.

บทว่า **พลานิ** ได้แก่ พละ ๕ เหล่านั้นนั่นแล.

บทว่า **โพชฺฌงฺคสมาธิภาวนา** ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ และสมาธิภาวนา ๔.

บทว่า **ติสฺโส จ วิชฺชา** ได้แก่ วิชชา ๓ มีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น, ท่านตั้งอยู่ในพระพุทธศาสนา คือในโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงถูกต้อง คือจงบรรลุ.

บทว่า **นิยฺยานิกํ** ได้แก่ นำออกจากวัฏทุกข์.

บทว่า **สพฺพทุกฺขกฺขโยคธํ** ได้แก่ หยั่งลงในอมตะ คือมีพระนิพพานเป็นที่พึ่ง ได้แก่ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

บทว่า **สพฺพกิเลสโสธนํ** ความว่า ชำระมลทิน คือกิเลสไม่ให้มีส่วนเหลือ.

บทว่า **ขนฺเธ** ได้แก่ อุปาทานขันธ์.

บทว่า **ปฏิปสฺส โยนิโส** ความว่า จงเห็นด้วยอุบายโดยชอบด้วยวิปัสสนาญาณ โดยประการต่าง ๆ มีอาทิอย่างนี้ว่า โดยเป็นโรค โดยเป็นดุจฝี โดยเป็นดุจลูกศร โดยเป็นความคับแค้น โดยเป็นอาพาธ.

บทว่า **ตํ ชห** ความว่า จงละ คือจงถอนตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น.

บทว่า **อิเธว** ได้แก่ ในอัตภาพนี้เท่านั้น.

บทว่า **อนิจฺจํ** เป็นต้น ความว่า ท่านจงเห็นว่าไม่เที่ยง เพราะมีที่สุด เพราะไม่ล่วงความเป็นของไม่เที่ยงไปได้ เพราะเป็นไปชั่วกาลเท่านั้น และปฏิเสธต่อความเที่ยง. บทว่า **ทุกฺขํ** ความว่า จงเห็นว่าเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดขึ้นและดับไปบีบคั้น เพราะมีภัยเกิดขึ้นเฉพาะหน้า เพราะทนได้ยาก เพราะปฏิเสธความสุข.

บทว่า **สุญฺญํ** ความว่า ชื่อว่า ว่างเปล่า เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ เพราะไม่มีเจ้าของ เพราะไม่มีสาระ และเพราะปฏิเสธอัตตา เพราะเหตุนั้นนั่นแล จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา. มีวาจาประกอบความว่า จงพิจารณาเห็นโดยแยบคายว่า เป็นทุกข์และเป็นผู้ฆ่า เพราะเป็นอันจะพึงถูกติเตียนแลเป็นความเจ็บป่วยหาความเจริญมิได้.

บทว่า **มโนวิจาเร อุปรุนฺธ เจตโส** ความว่า จงปิดกั้น คือจงห้าม ได้แก่ จงดับความสำคัญทางมโนวิจารทางใจ ๑๘ อย่าง มีการพิจารณาถึงโสมนัสเป็นต้นอันอาศัยเรือน.

บทว่า **มุณฺโฑ** ความว่า เข้าถึงซึ่งความเป็นคนโล้น คือเป็นผู้ปลงผมและหนวด.

บทว่า **วิรูโป** ความว่า เป็นผู้ผิดรูป คือเข้าถึงความเป็นผู้มีรูปต่างกัน เพราะเป็นคนโล้นนั้น เพราะมีขนรกรุงรัง เพราะมีผ้ากาสายะถูกทำลาย.

บทว่า **อภิสาปมาคโต** ความว่า เข้าถึงการถูกสาปแช่งอย่างยิ่ง อันพระอริยเจ้าทั้งหลายควรกระทำว่า ผู้มีก้อนข้าวมีบาตรอยู่ในมือเที่ยวไป. สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านเป็นผู้มีก้อนข้าวมีบาตรในมือเที่ยวไปในโลก นี้เป็นผู้ถูกสาปแช่ง ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ท่านเป็นเหมือนมีกระเบื้องในมือ เที่ยวขอในตระกูล.

บทว่า **ยุญฺชสฺสุ สตฺถุวจเน** ความว่า จงการทำการประกอบ คือจงประกอบเนือง ๆ ในโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **สุสํ วุตฺโต** ความว่า ผู้สำรวมโดยชอบแล้ว ด้วยกาย วาจา และจิตด้วยดี.

บทว่า **วิสุขนฺเต จร** ความว่า เที่ยวไปอยู่ในตรอกพิเศษเพื่อภิกขาจาร.

บทว่า **จนฺโท ยถา โทสินปุณฺณมาสิยา** มีวาจาประกอบความว่า จงเที่ยวไปเหมือนพระจันทร์เพ็ญปราศจากโทษ ใหม่อยู่เป็นนิจในตระกูลน่าเลื่อมใส.

บทว่า **สทา ธุเต รโต** ความว่า ยินดียิ่งในธุดงคคุณตลอดกาลทั้งสิ้น.

บทว่า **ตณฺปมํ จิตฺตมิทํ กโรสิ** ความว่า บุรุษบางคนปรารถนาผลไม้ ปลูกต้นไม้มีผล พอได้ผลจากต้นไม้นั้น ก็ปรารถนาจะตัดต้นไม้

นั้นแต่รากฉันใด ดูก่อนจิต ท่านจงกระทำข้อนี้ให้เหมือนกับบุรุษนั้น คือให้มีส่วนเปรียบกับต้นไม้นั้นฉันนั้น.

บทว่า **ยํ มํ อนิจฺจมฺหิ จเล นิยุญฺชสิ** ความว่า ท่านประกอบเราใดไว้ในบรรพชา แล้วประกอบผลแห่งการบรรพชา ที่เป็นไปตลอดกาลนาน ในความไม่เที่ยงในความหวั่นไหว ในปากทางแห่งสงสาร คือให้เป็นไปด้วยอำนาจการประกอบไว้.

ชื่อว่า **อรูป** เพราะไม่มีรูป. จริงอยู่ สัณฐานเช่นนั้น หรือประเภทแห่งสีมีสีเขียวเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่จิต เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าไม่มีรูป.

ชื่อว่า **ทูรงฺคม** เที่ยวไปในที่ไกลเพราะเป็นไปในที่ไกล. แม้ถ้าว่าชื่อว่าการไปของจิต โดยส่วนแห่งทิศมีทิศตะวันออกเป็นต้น แม้เพียงใยแมลงมุม ย่อมไม่มีแก่จิตนั้น แต่ย่อมรับอารมณ์ที่มีอยู่ในที่ไกล เพราะ-ฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทูรงฺคม** เที่ยวไปในที่ไกล.

ท่านเป็นผู้ ๆ เดียวเท่านั้น ชื่อว่า **เอกจารี** ผู้ ๆ เดียวเที่ยวไป เพราะเป็นไปด้วยอำนาจเป็นผู้ผู้เดียวเท่านั้นเที่ยวไป. โดยที่สุดจิตทั้ง ๒-๓ ดวง ชื่อว่าสามารถเพื่อจะเกิดขึ้นพร้อมกันย่อมไม่มี แต่จิตดวงเดียวเท่านั้นย่อมเกิดขึ้นในสันดานเดียวกัน เมื่อจิตนั้นดับแล้วย่อมเกิดขึ้นดวงเดียวเท่านั้นแม้อีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าดวงเดียวเที่ยวไป.

บทว่า **น เต กริสฺสํ วจนํ อิทานิหํ** ความว่า แม้ถ้าเป็นไปในอำนาจของท่านในกาลก่อนไซร้ ก็บัดนี้ เราจักไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิต จำเดิมแต่กาลที่เราได้โอวาทของพระศาสดาแล้ว. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร ? เฉลยว่า เพราะกามทั้งหลายเป็นทุกข์ มีภัยมาก ชื่อว่ากามเหล่านี้เป็นทุกข์ทั้งในอดีต มีผลดุจหนามแม้ในอนาคต

ชื่อว่ามีภัยใหญ่หลวง. เพราะติดตามด้วยภัยใหญ่ ต่างด้วยมีการติเตียนตน เป็นต้น เราจักมีใจมุ่งสู่พระนิพพานเท่านั้นเที่ยวไป เพราะฉะนั้น เราจึงมีจิตมุ่งเฉพาะพระนิพพานเท่านั้นอยู่.

เมื่อจะแสดงความที่เรามีใจมุ่งสู่พระนิพพานนั้นเท่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เราไม่ได้ออกบวชเพราะหมดบุญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาหำ อลกฺขยา** มีวาจาประกอบความว่า เราไม่ได้ออกจากเรือนเพราะหมดบุญ คือเพราะหมดสิริ.

บทว่า **อหิริกฺกตาย** ความว่า เพราะไม่มีความละอาย เหมือนกระทำการเยาะเย้ยตามที่มีโทษ.

บทว่า **จิตฺตเหตุ** ความว่า บางคราวเป็นนิครนถ์ บางคราวเป็นปริพาชกเป็นต้น เป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต เหมือนบุรุษมีจิตไม่ตั้งมั่นฉะนั้น.

บทว่า **ทูรกนฺตนา** ความว่า เพราะได้รับเมตตาจากพระราชาเป็นต้นแล้ว มีจิตคิดประทุษร้ายในพระราชาเป็นต้นนั้น.

บทว่า **อาชีวเหตุ** ความว่า เพราะเหตุแห่งอาชีพ เราเป็นผู้มีอาชีวะเป็นปกติ ไม่ได้ออกบวชเพราะภัยจากอาชีวะ.

ด้วยบทว่า **กโต จ เต จิตฺต ปฏิสฺสโว มยา** นี้ ท่านแสดงว่า ดูก่อนจิต ท่านได้กระทำการรับรองไว้กับเราแล้วมิใช่หรือว่า เราจะอยู่ในอำนาจของท่านจำเดิมแต่กาลบวชแล้ว.

บทว่า **อปฺปิจฺฉตา สปฺปุริเสหิ วณฺณิตา** ความว่า ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อยในปัจจัยทั้งหลายโดยประการทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญว่า เป็นความดี อนึ่งการละความลบหลู่

คือการละความลบหลู่คุณของตนเหล่าอื่น การเข้าไปสงบคือการเข้าไปสงบทุกข์ทั้งปวง ได้แก่การให้บรรลุพระนิพพานอันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว. อธิบายว่า ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นดังกล่าวมาแล้วคือ ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า สหาย ท่านพึงปฏิบัติในคุณเหล่านั้น บัดนี้ท่านจะเดินตามข้อที่เคยประพฤติมา คือบัดนี้ท่านจะละเราปฏิบัติความมักมากเป็นต้น ที่ตนเคยประพฤติมา, นี้อย่างไรกัน ?

ท่านหมายเอาเรื่องใดจึงกล่าวว่า ท่านจะดำเนินตามข้อที่เคยประพฤติมา. เพื่อแสดงเรื่องนั้นจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตณฺหา อวิชฺชา จ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหา** ได้แก่ ตัณหาในปัจจัยทั้งหลาย. บทว่า **อวิชฺชา** ได้แก่ อวิชชา มีการปกปิดโทษเป็นต้นในเรื่องนั้นนั่นแล.

บทว่า **ปิยาปิยํ** ความว่า ความที่สัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก กล่าวคือความรักในบุตรและภรรยาเป็นต้น และความที่สัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รัก กล่าวคือความไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด คือในกุศลธรรมอันยิ่ง มีความยินดีและยินร้ายในสองอย่างนั้น.

บทว่า **สุภานิ รูปานิ** ได้แก่ รูปงามทั้งภายในและภายนอก.

บทว่า **สุขา เวทนา** ได้แก่ สุขเวทนาอาศัยอิฏฐารมณ์เกิดขึ้น.

บทว่า **มนาปิยา กามคุณา** ได้แก่ ส่วนแห่งกามคุณอันน่ารื่นรมย์ใจ ที่เหลือดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **วนฺตา** ความว่า ชื่อว่า อันเราคายแล้ว เพราะละด้วยการข่มไว้ ทิ้ง และสละฉันทราคะ อันอาศัยอารมณ์จากที่ไม่มีรูป.

ด้วยบทว่า **วนฺเต อหํ อาวมิตุ๎ น อุสฺสเห** ท่านกล่าวว่า เราไม่สามารถจะจับต้องกามคุณเหล่านั้นที่เราละเสียแล้วอีกด้วยอาการอย่างนี้ คือเป็นธรรมชาติอันสละเสียแล้วนั่นแล.

บทว่า **สพฺพตฺถ** ได้แก่ ในภพทั้งปวง ในกำเนิดทั้งปวง ในคติทั้งปวง และในวิญญาณฐิติทั้งปวง.

บทว่า **วโจ กตํ มยา** ความว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญ เราได้ทำตามคำของท่านแล้ว.

เมื่อจะทำอธิบาย บทว่า **พหูสุ ชาติสุ น เมสิ โกปิโต** ความว่า ก็เมื่อเราไม่ได้โกรธเคืองท่านในชาติเป็นอันมาก. เราเองมิได้ดูหมิ่นท่าน.

อนึ่ง ความเกิดในภายในแม้เกิดในตน เมื่อท่านกระทำเราให้ท่องเที่ยวไปในทุกข์สิ้นกาลนาน เพราะท่านเป็นผู้ไม่กตัญญู เพราะฉะนั้นเราจึงเที่ยวเร่ร่อนไปในสังสารทุกข์ตลอดกาลนาน อันหาเบื้องต้นและที่สุดรู้ไม่ได้ที่ตนบังเกิด.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงความที่กล่าวแล้วโดยสังเขปว่า ท่านกระทำให้เราท่องเที่ยวไปในทุกข์ ตลอดกาลนาน และโดยพิสดารด้วยประเภทแห่งการอุบัติ และโดยประเภทแห่งคติ จึงกล่าวว่า **ตวญฺเญว** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชทสิ** ตัดเป็น **ราชา อสิ ท** อักษรทำการเชื่อมบท. มีวาจาประกอบความว่า เราเป็นแพศย์และศูทรนั้นก็เนื่องในกาลบางคราว. เพราะเหตุแห่งท่านนั่นเอง.

บทว่า **เทวตฺตนํ วาปิ** มีวาจาประกอบความว่า ดูก่อนจิต ท่านเท่านั้นทำให้เราเป็นเทวดา.

บทว่า **วาหสา** แปลว่า เพราะความเป็นเหตุ.

บทว่า **ตเวว เหตุ** ความว่า เพราะเหตุแห่งท่านนั้นเอง.

บทว่า **ตฺวํ มูลกํ** แปลว่า มีท่านเป็นนิมิต.

บทว่า **นนุ ทุพฺภิสฺสสิ มํ ปุนปฺปุนํ** ความว่า ท่านประทุษร้ายบ่อย ๆ มิใช่หรือ ? ดูก่อนจิต เมื่อก่อนคือในอนันตชาติ ท่านเป็นมิตรเทียม คือเป็นข้าศึก ประทุษร้ายเราบ่อย ๆ ฉันใด บัดนี้ เห็นจักประทุษร้ายฉันนั้น อธิบายว่า เราจักไม่ให้ท่านเที่ยวไปเหมือนในกาลก่อน.

บทว่า **มุหุ มุหุ จารณิกํ ทสฺสยํ** ความว่า **ใจดังจะให้เรา** เที่ยวไปเนือง ๆ ลวงบุรุษให้เที่ยวไป ให้ภพนั้น ๆ บ่อย ๆ เหมือนควบคุมการเที่ยวไปให้สำเร็จ.

บทว่า **อุมฺมตฺตเกเนว มยา ปโลภสิ** ความว่า ท่านเล่นกับเราเหมือนกับคนบ้า แสดงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความประเล้าประโลมนั้นแล้วจึงประเล้าประโลม.

บทว่า **กิญฺจาปิ เต จิตฺต วิราธิตํ มยา** อธิบายว่า ดูก่อนจิต ผู้เจริญ อะไรที่เราทำความผิดพลาดให้แก่ท่าน ท่านจงบอกเรื่องนั้น.

บทว่า **อิทํ ปุเร จิตฺตํ** ความว่า ธรรมดาว่าจิตนี้ เมื่อก่อนแต่นี้ย่อมปรารถนาด้วยอาการอย่างใด มีความยินดีเป็นต้นในอารมณ์มีรูปเป็นต้น และความใคร่ของจิตนั้น ย่อมเกิดในอารมณ์ใด และความใคร่เมื่อเที่ยวไปโดยประการที่ความสุขย่อมมีแก่จิตผู้เที่ยวไปตามอำนาจตามความปรารถนา ก็เที่ยวจาริกไปตามความสุขตลอดกาลนาน วันนี้เราจักข่มจิตนั้น ด้วยโยนิโสมนสิการ เหมือนควาญช้างผู้ฉลาด กล่าวคืออนายหัตถาจารย์ใช้ขอข่มช้างตัวซับมันผู้แตกปลอกฉะนั้น คือเราจะไม่ให้มันก้าวไปได้.

บทว่า **สตฺถา จ เม โลกมิมํ อธิฏฺฐหิ** ความว่า พระศาสดาสัมพุทธเจ้าของเรา ทรงอธิษฐานด้วยพระญาณถึงขันธโลกโดยไม่มีส่วนเหลือฉะนี้, อธิษฐานกระไร ? อธิษฐานโดยความไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้วกลับไม่มี โดยความไม่ยั่งยืน เพราะไม่มีความยั่งยืน คือถาวรแม้อย่างใด โดยความไม่มีสาระ เพราะไม่มีสุขเป็นสาระเป็นต้น.

บทว่า **ปกฺขนฺท มํ จิตฺต ชินสฺส สาสเน** ความว่า ดูก่อนจิต เพราะเหตุนั้น ท่านจึงยังเราให้แล่นไป คือให้เข้าไปในศาสนาของพระชินะผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อปฏิบัติตามความเป็นจริง. บาลีว่า **ปกฺขนฺทิมํ** ดังนี้ก็มี ท่านจงแล่นไปสู่โลกในศาสนาของพระชินะเจ้าด้วยญาณ จงให้ข้ามตามความเป็นจริงและแม้แล่นไป คือเมื่อให้แล่นไปให้เป็นไปด้วยมรรคอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนาญาณ จงให้เราข้ามจากโอฆะใหญ่คือสงสารที่ข้ามได้แสนยาก.

บทว่า **น เต อิทํ จิตฺต ยถา ปุราณกํ** ความว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญเรือนคืออัตภาพนี้ ย่อมไม่มีแก่ท่าน เหมือนมีในกาลก่อน เพราะเหตุไร ? เพราะเราจักไม่เป็นไปในอำนาจของท่านต่อไป อธิบายว่า บัดนี้เราไม่ควรเพื่อจะเป็นไปในอำนาจของท่าน เพราะเหตุที่เราออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ และจำเดิมแต่กาลที่เราบวชแล้ว ชื่อว่า สมณะทั้งหลายผู้เช่นกับเราย่อมไม่มี เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความพินาศ เป็นสมณะโดยส่วนเดียวเท่านั้น.

บทว่า **นคา** ได้แก่ ภูเขาทั้งปวง มีภูเขาสิเนรุและภูเขาหิมวันต์เป็นต้น.

บทว่า **สมุทฺทา** ได้แก่ สมุทรทั้งปวง มีสมุทรที่ตั้งในทิศตะวันออกเป็นต้น และสมุทรเย็นเป็นต้น.

บทว่า **สริตา** ได้แก่ แม่น้ำทั้งปวงมีแม่น้ำคงคาเป็นต้น.

บทว่า **วสุนฺธรา** แปลว่า แผ่นดิน.

บทว่า **ทิสา จตสฺโส** ได้แก่ ทิศทั้ง ๔ อันต่างด้วยทิศตะวันออกเป็นต้น.

บทว่า **วิทิสา** ได้แก่ ทิศน้อยทั้ง ๔ มีทิศที่อยู่ระหว่างทิศตะวันออกและทิศทักษิณเป็นต้น

บทว่า **อโธ** ความว่า ภายใต้จนถึงกองลมที่รองรับน้ำ.

บทว่า **ทิวา** ได้แก่ เทวโลก. ก็ด้วย ทิวา ศัพท์ ในบทว่า ทิวา นี้ ท่านกล่าวหมายเอาสัตว์และสังขารที่อยู่ในที่นั้น.

บทว่า **สพฺเพ อนิจฺจา ติภวา อุปทฺทุตา** อธิบายว่า ภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็นต้นทั้งหมดเป็นของไม่เที่ยง ถูกทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้น และกิเลสมีราคะเป็นต้น ทำให้วุ่นวายและเบียดเบียน, ชื่อว่า สถานที่อันปลอดภัยอะไร ๆ ในที่นี้ย่อมไม่มี ดูก่อนจิต เพราะไม่มีความปลอดภัยนั้น ท่านไปในที่ไหนจักรื่นรมย์เป็นสุข เพราะฉะนั้น ท่านจงแสวงหาที่สลัดออกจากชาติทุกข์เป็นต้นนั้นในที่นี้.

บทว่า **ธิติปฺปรํ** ความว่า ดูก่อนจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจักทำอะไรแก่เราผู้ตั้งอยู่ในความมั่นคง ท่านไม่สามารถจักทำให้เราหวั่นไหวแม้น้อยหนึ่ง จากอารมณ์อันเป็นทุกข์นั้นได้.

ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ดูก่อนจิต เราไม่ควรเพื่อจะเป็นไปในอำนาจของท่าน. บัดนี้เมื่อจะแสดงความนั้นให้ปรากฏชัด ท่านจึงกล่าวว่า บุคคลไม่ควรถูกต้องไถ้สองปาก คือร่างกายอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๙ แห่งเป็นที่ไหลออก น่าติเตียน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภสฺตฺ** ได้แก่ ถุงหนัง. บทว่า **อุภโตมุขํ** ได้แก่ ปากสองข้างแห่งไถ้.

บทว่า **น ชาตุ ฉุเป** ความว่า บุคคลไม่พึงถูกต้องแม้ด้วยเท้าโดยส่วนเดียว. อนึ่ง บทว่า **ธิรตฺถุ ปุรํ นวโสตสนฺทนึ** ความว่า ซึ่งร่างกายอันเต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ เป็นที่ไหลออกแห่งของอันไม่สะอาด จากช่องคือจากปากแผลทั้ง ๙ น่าติเตียนเวจกุฏินั้น คือน่าครหาเวจกุฏินั้น.

ครั้นโอวาทจิตด้วยอำนาจข่มด้วยคาถา ๒๘ คาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะให้ร่าเริง ด้วยการบอกสถานที่อันวิเวกเป็นต้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **วราหเอเณยฺยวิหาพฺหเสวิเต** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วราหเอเณยฺยวิคาพฺหเสวิเต** อันหมู่และเนื้อทรายหยั่งลงเสพแล้ว.

บทว่า **ปพฺภารกุฏฺเฏ** ได้แก่ ที่เงื้อมเขาและบนยอดเขา.

บทว่า **ปกเตว สุนฺทเร** ความว่า อันสวยงามตามธรรมชาติ พึงได้รื่นรมย์ใจไม่อิ่ม, อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ปกติ วสุนฺธเร** ในแผ่นดินตามธรรมชาติ, อธิบายว่า ในภูมิประเทศตามปกติ.

บทว่า **นวมฺพุนา ปาวุสสิตฺตกานเน** ความว่า ในป่าที่ฝนตกใหม่ ๆ.

บทว่า **ตหึ คุหาเคหคโต รมิสฺสสิ** ความว่า ท่านเข้าไปสู่เรือนคือถ้ำ ณ เชิงบรรพตนั้น จักรื่นรมย์ใจอย่างยิ่งด้วยความยินดีในภาวนา.

บทว่า **เต ตํ รเมสฺสนฺติ** ความว่า สัตว์เหล่านั้นมีนกยูงเป็นต้นให้เกิดความสำคัญในป่า จักรื่นรมย์ป่านั้น.

บทว่า **วุฏฺฐมฺหิ** ความว่า เมื่อฝนตกใหม่ ๆ.

บทว่า **จตุรงฺคุเล ติเณ** ความว่า เมื่อฝนตกและหญ้างอกงาม ยาวประมาณ ๔ นิ้ว เช่นกับผ้ากัมพลมีสีแดงจัดในที่นั้น ๆ.

บทว่า **สํ ปุปฺผิเต เมฆนิภมฺหิ กานเน** ความว่า หมู่ไม้คล้ายกับเมฆฝนบานสะพรั่งทีเดียว.

บทว่า **นคนฺตเร** ได้แก่ ในระหว่างภูเขา.

บทว่า **วิฏปิสโม สยิสฺสํ** ความว่า เป็นผู้เช่นกับต้นไม้ไม่มีอะไรปกคลุมนอนอยู่.

บทว่า **ตํ เม มุทู เทหิติ ตูลสนฺนิภํ** ความว่า เครื่องลาดหญ้านั้นอ่อนนุ่ม มีสัมผัสสบาย งดงามเหมือนปุยนุ่น จักเป็นที่นอนของเรา.

บทว่า **ตถา ตุ กสฺสามิ ยถาปิ อิสฺสโร** ความว่า บุรุษผู้เป็นใหญ่บางคน ให้ทาสเป็นต้นผู้ทำตามคำของตน ให้เป็นไปในอำนาจฉันใด ดูก่อนจิต แม้เราก็ฉันนั้น จักกระทำจิตนั้นให้เหมือนอย่างนั้น จะให้อยู่ในอำนาจของเราเท่านั้น. อย่างไร ? คือสิ่งใดที่เราได้ แม้สิ่งนั้นจงควรแก่เรา อธิบายว่า ในปัจจัย ๔ เราได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถึงสิ่งนั้นก็จงควรคือจงสำเร็จแก่เรา. ด้วยคำนั้นท่านจึงแสดงว่า

สัตว์บางพวกในโลกนี้ ย่อมเป็นไปในอำนาจแห่งจิต เพราะเหตุให้เกิดตัณหา แต่เราเว้นการเกิดตัณหาให้ห่างไกล ทำจิตให้เหมือนทาสให้เป็นไปในอำนาจแห่งตน.

บทว่า **น ตาหํ กสฺสามิ ยถา อตนฺทิโต พิพารภสฺตุ ว ยถา สุมทฺทิตํ** ความว่า ดูก่อนจิต ความเกียจคร้านย่อมจับต้องจิตอีก เพราะเหตุเว้นการเกิดตัณหา ใคร ๆ แม้อื่นผู้ไม่เกียจคร้าน ย่อมทำจิตของตนให้ควรแก่การ

งาน คือให้เหมาะแก่การงานด้วยภาวนา โดยการประกอบสัมมัปธาน ฉันใด ดูก่อนจิต แม้เราก็ฉันนั้น กระทำจิตนั้นให้ควรแก่การงาน คือ ให้เหมาะแก่การงาน ได้แก่ให้เป็นไปในอำนาจแห่งตน. เปรียบเหมือนอะไร ? เหมือนบุคคลเลื่อนถุงใส่แนวฉะนั้น. ศัพท์ว่า **น** เป็นเพียงนิบาต. ถุงใส่แมวที่บุคคลเลื่อนดีแล้ว ย่อมควรแก่การงาน คือแก่การงานและเป็นอันคุ้มครองได้โดยสะดวกฉันใด เราจักกระทำจิตให้เป็นฉันนั้น.

บทว่า **วิริเยน ตं มยฺห วสฺสานยิสฺสํ** ความว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญ เราจักยังกำลังแห่งภาวนาให้เกิดด้วยความเพียรของตน แล้วจักนำเธอมาสู่อำนาจของเราด้วยความเพียรนั้น.

บทว่า **คชว มตฺตํ กุสลงฺกุสคฺคโห** ความว่า เหมือนนายหัตถาจารย์ผู้ฉลาดเฉียบแหลม นำช้างตัวซับมันมาสู่อำนาจของตน ด้วยกำลังแห่งการศึกษาของตน อธิบายว่าเหมือนกันนั่นแหละ.

ศัพท์ว่า **หิ** ในบทว่า **ตยา สุทนฺเตน อวฏฺฐิเตน หิ** เป็นเพียงนิบาต ความว่า ดูก่อนจิต ท่านผู้ฝึกด้วยดีด้วยสมถะและวิปัสสนาภาวนา ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะดำเนินตามวิปัสสนาวิถี โดยชอบแท้เพราะเหตุนั้นแล.

บทว่า **หเยน โยคฺคาจริโย อุชฺชุนา** ความว่า นายอัสสาจารย์ผู้ประกอบด้วยวิชาฝึกม้าที่ให้ตรงไม่โกง เพราะตนฝึกดีแล้วสามารถเพื่อดำเนินไปจากที่ไม่ปลอดภัยสู่ที่อันปลอดภัยฉันใด เราก็สามารถเพื่อดำเนินไปสู่ที่ปลอดภัยฉันนั้น อธิบายว่า ชื่อว่าที่ปลอดภัย เพราะไม่มีกิเลสอันกระทำความไม่ปลอดภัย.

บทว่า **จิตฺตานุรกฺขีหิ** ความว่า เราอาจ คือสามารถเพื่อดำเนินตาม คือเพื่อบรรลุอริยมรรค อันบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

เสพแล้วตลอดกาลทั้งสิ้น ด้วยศีลเป็นเครื่องตามรักษาจิตของตน.

บทว่า **อารมฺมเณ ตํ พลสา นิพนฺธิสฺ นาคํ ว ถมฺภมฺหิ ทฬฺหาย รชฺชุยา** ความว่า ดูก่อนจิต เราจะผูกจิตไว้ในอารมณ์กรรมฐาน ด้วยกำลังภาวนา เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช้างใหญ่ไว้ที่เสาตะลุง ด้วยเชือกอันมั่นคงฉะนั้น.

บทว่า **ตํ เม สุคุตฺตํ สติยา สุภาวิตํ** ความว่า ดูก่อนจิต ท่านนั้นเป็นผู้อันสติของเราคุ้มครองดีแล้ว และอบรมดีแล้ว.

บทว่า **อนิสฺสิตํ สพฺพภเวสุ เหหิสิ** ความว่า ท่านจักเป็นผู้อันความประพฤติที่นอนเนื่องในสันดานมีตัณหาเป็นต้น ในภพทั้งหมดมีกามภพเป็นต้นไม่อาศัยแล้ว ด้วยกำลังอริยมรรคภาวนา.

บทว่า **ปญฺญาย เฉตฺวา วิปถามุสาริโน** ความว่า ท่านจงตัดทางดำเนินที่ผิด คือที่เกิดแห่งอายตนะ คือจงตัดทางเป็นที่ไหลออกแห่งกิเลส คือทางดิ้นรนแห่งกิเลส อันเป็นเหตุให้เดินทางผิดตามความเป็นจริงแล้วทำการป้องกันด้วยอำนาจตัดกระแสตัณหา ด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาอันเป็นที่เข้าไปอาศัยอินทรียสังวร.

บทว่า **โยเคน นิคฺคยฺห** ความว่า ข่มใจแล้วด้วยการทำลายด้วยความสามารถคือด้วยความเพียรกล่าวคือวิปัสสนาภาวนา. บทว่า **ปเถ นิเวสิยา** ความว่า ส่งใจคือให้ตั้งอยู่ในวิปัสสนาวิถี อนึ่ง ในกาลใดวิปัสสนาอันตนพยายามให้เกิดขึ้น ย่อมสืบต่อด้วยมรรค เมื่อนั้นท่านจักเห็นความเสื่อมและความเจริญ แห่งความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ โดยความไม่หลงโดยประการทั้งปวง ด้วยการแสดงไขว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา จักเป็น

ทายาทคือเป็นโอรสของผู้มีวาทะอันเลิศในโลกพร้อมด้วยเทวโลก คือพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **จตุพฺพิปลฺลาสวสํ อธิฏฺฐิตํ** ความว่า ได้นำเราให้ตั้งมั่น คือให้เป็นไปตามอำนาจของความเข้าใจผิด ๔ ประการนี้ คือในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่มิใช่ตนว่าเป็นตน ดังนี้.

บทว่า **คามณฺฑลา ว ปริเนสิ จิตตฺ มํ** ความว่า ดูก่อนจิตผู้เจริญ ท่านฉุดคร่าเราไปเหมือมเด็กชาวบ้าน คือฉุดคร่าให้หมุนไปจากที่โน้นและที่นี้.

บทว่า **นนุ สํ โยชนพนฺธนจฺฉิทํ** ความว่า ท่านคบหาพระมหา-มุนี คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยกรุณา ผู้ตัดเครื่องผูก ๑๐ อย่าง กล่าวคือสังโยชน์แน่ ย่อมสรรเสริญพระศาสดาด้วยการประกอบด้วยความสรรเสริญว่า ท่านเว้นผู้มีอานุภาพมากเห็นปานนี้ แต่แสวงหาท่านผู้มีตบะเห็นตามความชอบใจ.

บทว่า **มิโค ยถา** ความว่า เหมือนมฤคชาติพอใจมีอำนาจเอง ย่อมยินดีด้วยความใคร่ ในที่ไม่อากูล อันวิจิตรตระการด้วยดี ด้วยต้นไม้กอไม้และเถาวัลย์เป็นต้น.

บทว่า **รมฺมํ คิรึ ปาวุสอพฺภมาลินึ** ความว่า เราได้ภูเขาอันน่ารื่นรมย์ใจ เพราะสงัดจากหมู่ชนและเป็นที่รื่นรมย์ใจ ชื่อว่ามีพวงมาลัยดุจกลุ่มเมฆ เพราะประกอบด้วยดอกไม้ทั้งบนบกและในน้ำ โคตรอบในฤดูฝนอย่างนี้ จักยินดีภูเขานั้น ดูก่อนจิต ท่านจักเสื่อมโดยส่วนเดียว อธิบายว่า จักตั้งอยู่ด้วยความวอดวายในสงสาร.

ด้วยบทว่า **เย ตุยฺห ฉนฺเทน วเสน วตฺติโน** ท่านกล่าวหมายเอาปุถุชนทั้งปวง โดยความเป็นผู้เสมอกับจิต.

คำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ดูก่อนจิตผู้เจริญ นระและนารีทั้งหลายตั้งอยู่ด้วยความพอใจ คือด้วยอำนาจความชอบใจของท่าน ย่อมเสวยจักประสบความสุขอันอาศัยเรือนใด คนเหล่านั้น เป็นคนโง่ อันธพาลเป็นไปในอำนาจแห่งมาร คือมีปกติเป็นไปในอำนาจแห่งกิเลสมารเป็นต้น เพลิดเพลินในภพเพราะเพลิดเพลินในกามภพเท่านั้น สาวกของท่านกระทำตามคำพร่ำสอน ส่วนพวกเราเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราไม่เป็นไปในอำนาจของท่าน.

เมื่อก่อนพระเถระจำแนกโยนิโสมนสิการ อันเป็นไปด้วยอำนาจการข่มจิตโดยประการต่าง ๆ แสดงธรรมด้วยอำนาจให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในที่ใกล้. ก็ในที่นี้คำใดที่ท่านไม่ได้จำแนกไว้โดยอรรถในระหว่าง ๆ คำนั้นมีอรรถง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังแล.

จบอรรถกถาตาลปุฏเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา ปัญญาสนิบาต

เถรคาถา สัฏฐินิบาต

๑. มหาโมคคัลลานเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหาโมคคัลลานเถระ

[๔๐๐] **พระโมคคัลลานเถระ ได้ภาษิตคาถา ๔ คาถาเบื้องต้น ความว่า**

ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดีในภายใน พึงทำลายเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การเสาะแสวงหา ฟังกำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกุญชรทำลายเรือนไม้อ้อฉะนั้น ภิกษุผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดี พึงทำลายเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุทั้งหลายผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา พึงกำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกุญชรทำลายเรือนไม้อ้อฉะนั้น.

อีก ๔ คาถาต่อไป ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้ภาษิตไว้ ด้วยอำนาจสอนหญิงแพศยาซึ่งมาเล้าโลมท่านว่า

เราติเตียนกระท่อม คือสรีระร่างอันสำเร็จด้วยโครง
กระดูกอันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไป
ด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ
ไปเข้าใจว่าเป็นของผู้อื่นและเป็นของตน ในร่างกายของ
เธอเช่นกับถุงอันเต็มไปด้วยคูถ มีหนังหุ้มห่อปกปิดไว้
เหมือนนางปีศาจ มีฝีที่อก มีช่องเก้าช่องเป็นที่ไหลออก
เนื่องนิตย์ ภิกษุควรละเว้นสรีระของเธออันมีช่องเก้าช่อง
เต็มไปด้วยกลิ่นเหม็น ดังชายหนุ่มผู้ชอบสะอาด หลีก
เลี่ยงมูตรคูถไปจนห่างไกลฉะนั้น หากว่าคนพึงรู้จักสรีระ
ของเธอเช่นเดียวกับฉันรู้จัก ก็จะพากันหลบหลีกเธอไป
เสียห่างไกล เหมือนบุคคลผู้ชอบสะอาด เห็นหลุมคูถ
ในฤดูฝนแล้ว หลีกเลี่ยงไปเสียห่างไกลฉะนั้น.

เมื่อหญิงแพศยาคนนั้นได้ฟังดังนี้แล้ว ก็เกิดความสลดใจ จึงตอบพระเถระเป็นคาถา ความว่า

ข้าแต่สมณะผู้มีความเพียรมาก ท่านพูดอย่างไรเป็น
จริงอย่างนั้น แต่คนบางจำพวกยังจมอยู่ในร่างกายอันนี้
เหมือนกับโคเฒ่าที่จมอยู่ในตมฉะนั้น.

พระมหาโมคคัลลานเถระเมื่อจะชี้แจงให้นางรู้ว่า การประพฤติตามใจชอบเช่นนี้ไม่มีประโยชน์ มีแต่นำโทษมาให้โดยถ่ายเดียว จึงกล่าวเป็นคาถา ๒ คาถา ความว่า

ผู้ใดประสงค์ย้อมอากาศด้วยขมิ้น หรือด้วยน้ำย้อม
อย่างอื่น การกระทำของผู้นั้นก็ลำบากเปล่า ๆ จิตของเรา

นี้ก็เสมอกับอากาศ เป็นจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน เพราะ-
ฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิตอันลามก
ของเธอจากฉันเลย เหมือนตัวแมลงถลาเข้าสู่กองไฟ
ย่อมถึงความพินาศฉะนั้น เธอจงดูร่างกายอันกระดูก
๓๐๐ ท่อนยกขึ้นตั้งไว้ มีแผลทั่ว ๆ ไป อันบุญกรรม
กระทำให้วิจิตร กระสับกระส่าย พวกคนพาลพากันดำริ
โดยมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคงอยู่เลยนี้เถิด.

พระมหาโมคคัลลานะ ปรารภการนิพพานของพระสารีบุตรเถระเป็นเหตุ จึงกล่าวคาถาขึ้น ๔ คาถา ความว่า

เมื่อท่านพระสารีบุตรเถระ ผู้เพียบพร้อมไปด้วย
อุฏฐานะเป็นอันมาก มีศีลสังวรเป็นต้น นิพพานไปแล้ว
ก็เกิดเหตุน่าสะพึงกลัว ขนพองสยองเกล้า สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความที่สังขารเหล่านั้น
สงบระงับเป็นสุข ชนเหล่าใดพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดย
ความเป็นของแปรปรวน และโดยไม่ใช่ตัวตน ชนเหล่า
นั้นชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนายขมังธนู
ยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น อนึ่ง ชนผู้มีความ
เพียรเหล่าใด พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลาย โดยความ
เป็นของแปรปรวนและโดยไม่ใช่ตัวตน ชนผู้มีความเพียร
เหล่านั้น ชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือน
นายขมังธนูยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น.

พระมหาโมคคัลลานะปรารภพระติสสเถระ จึงกล่าวเป็นคาถาหนึ่งคาถา ความว่า

ภิกษุผู้มีสติ ควรรีบละเว้นความพอใจรักใครในกามารมณ์เสีย เหมือนบุคคลรีบถอนหอกออกจากตน และเหมือนบุคคลรีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น ภิกษุมีสติควรรีบละเว้นความกำหนัดในภพเสีย เหมือนบุคคลรีบถอนหอกออกจากกายตน และเหมือนบุคคลที่รีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น เราเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งได้ทรงอบรมพระองค์มาแล้ว ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสรีระอันมีในที่สุดทรงตักเตือนแล้ว จึงทำปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา ให้หวั่นไหว ด้วยปลายนิ้วเท้า บุคคลปรารภความเพียรอันย่อหย่อนแล้วพึงบรรลุนิพพานอันเป็นเหตุปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ด้วยกำลังความเพียรอันน้อยก็หาไม่ แต่พึงบรรลุได้ด้วยความเพียรชอบ ๔ ประการ ก็ภิกษุหนุ่มนี้ นับว่าเป็นบุรุษผู้สูงสุด ชนะมารพร้อมทั้งพาหนะแล้ว ทรงร่างกายอันมีในที่สุด สายฟ้าทั้งหลาย ฟาดลงไปตามซ่องภูเขาเวภารบรรพต และภูเขาปัณฑวบรรพต ส่วนอาตมาเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเปรียบ ผู้คงที่ ได้เข้าไปสู่ซ่องภูเขาเจริญฌานอยู่ อาตมาเป็นผู้สงบระงับ ยินดีแต่ในธรรมอันเป็นเครื่องเข้าไปสงบระงับ อยู่แต่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นมุนี เป็นทายาทของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้

อันท้าวมหาพรหมพร้อมทั้งเทวดากราบไหว้ ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงไหว้พระกัสสปะผู้สงบระงับ ผู้ยินดีแต่
ในธรรมอันสงบ อยู่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นมุนี เป็น
ทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อนึ่ง ในหมู่
มนุษย์ทั้งปวง ผู้ใดเป็นกษัตริย์หรือเป็นพราหมณ์ สิบวงศ์
ตระกูลมาเป็นลำดับ ๆ ตั้ง ๑๐๐ ชาติ ถึงพร้อมด้วย
ไตรเพท ถึงแม้จะเป็นผู้เล่าเรียนมนต์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง
เวท ๓ การกราบไหว้ผู้นั้นแม้บ่อย ๆ ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖
อันจำแนกออก ๑๖ ครั้ง ของบุญที่ไหว้พระกัสสปะนี้เพียง
ครั้งเดียวเลย ภิกษุใดเวลาเช้าเข้าวิโมกข์ ๘ โดยอนุโลม
และปฏิโลม ออกจากสมาบัตินั้นแล้วเที่ยวไปบิณฑบาต
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้นเลย อย่าได้
ทำลายตนเสียเลย ท่านจงยังใจให้เลื่อมใสในพระอรหันต์
ผู้คงที่เถิด จงรีบประนมอัญชลีไหว้เถิด ศีรษะของท่าน
อย่าแตกไปเสียเลย พระโปฐิละไม่เห็นพระสัทธรรม
เพราะเป็นผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้แล้ว เดินไปสู่ทางผิดซึ่ง
เป็นทางคดไม่ควรเดิน พระโปฐิละหมกมุ่นอยู่ในสังขาร
ติดอยู่ในลาภและสักการะดังตัวหนอนที่ติดอยู่ในคูถ จึง
เป็นผู้ไม่มีแก่สาร อนึ่ง เชิญท่านมาดูท่านพระสารีบุตร
ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณที่น่าดูน่าชม ผู้พ้นแล้วจากกิเลส
ด้วยสมาธิและปัญญา มีจิตตั้งมั่นในภายใน เป็นผู้ปราศ-
จากลูกศร สิ้นสังโยชน์บรรลุวิชชา ๓ ละมัจจุราชเสียได้

เป็นพระทักขิเณยยบุคคล ผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของ
มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาเป็นอันมากที่มีฤทธิ์เดชเรื่อง
ยศศักดิ์นับจำนวนหมื่น พร้อมด้วยพรหมชั้นพรหมปุโรหิต
ได้พากันมาประนมอัญชลีนมัสการพระโมคคัลลานเถระ
โดยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษผู้อาชาไนย ขอนอบ
น้อมแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอุดม ขอนอบน้อม
แด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ พระคุณเจ้ามีอาสวะทั้งหลาย
สิ้นไป เป็นทักขิเณยยบุคคล พระโมคคัลลานเถระ
เป็นผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว เป็นผู้เกิดโดยอริย-
ชาติครอบงำความตายแล้ว ไม่ติดอยู่ในสังขาร เหมือน
ดอกบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น พระโมคคัลลานเถระรู้แจ้ง
โลกได้ตั้งพันเพียงครู่เดียวเสมอด้วยท้าวมหาพรหม เป็น
ผู้ชำนาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ ในจุติและอุปบัติของสัตว์
ย่อมเห็นเทวดาทั้งหลายในกาลอันสมควร ภิกษุใดทรง
คุณธรรมชั้นสูงด้วยปัญญา ศีล และอุปสมะ ภิกษุนั้นคือ
พระสารีบุตร เป็นผู้สูงสุดอย่างยิ่ง แต่เราเป็นผู้ฉลาดใน
วิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นผู้ถึงความชำนาญในฤทธิ์ พึง
เนรมิตอัตภาพชั่วขณะเดียวได้ตั้งแสนโกฏิ เราชื่อว่า
โมคคัลลานะโดยโคตร เป็นผู้ชำนาญในสมาธิและวิชชา
ถึงที่สุดแห่งบารมี เป็นปราชญ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้า
ผู้อันตัณหาไม่อาศัย มีอินทรีย์มั่นคง ได้ตัดเครื่องจองจำ
คือกิเลสทั้งสิ้นเสียเด็ดขาด เหมือนกุญชรชาติตัดปลอก

ที่ทำด้วยเถาหัวด้วนให้ขาดกระเด็นไปฉะนั้น เราคุ้นเคย
กับพระศาสดา ฯ ล ฯ ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้
แล้ว เราบรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรผู้ออกบวชเป็นบรรพ-
ชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว
มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่าวิธุระ
และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากกุสันธะ แล้ว
หมกไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร คือเป็นนรก
ที่มีขอเหล็กตั้งร้อย และเป็นที่ทำให้เกิดทุกขเวทนาเฉพาะ
ตนทุกแห่ง มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวก
นามว่าวิธุระ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
กกุสันธะ หมกไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้
ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรม
โดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียน
ภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ วิมานทั้ง-
หลายลอยอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ตั้งอยู่ตลอดกัป มีสี
เหมือนแก้วไพฑูรย์ เป็นวิมานงดงาม มีรัศมีพลุ่งออก
เหมือนเปลวไฟผุดผ่อง มีหมู่นางอัปสรผู้มีผิวพรรณแตก
ต่างกันเป็นอันมากฟ้อนรำ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระ-
พุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมาร
ผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้อง
ประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุรูปใดที่พระพุทธเจ้าทรงใช้
ไปแล้ว ภิกษุสงฆ์เป็นอันมากก็เห็นอยู่ ได้ทำปราสาท

ของนางวิสาขามิคารมารดา ให้หวั่นไหวได้ ด้วยปลายนิ้วเท่า ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลแห่งกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดมีอิทธิพลอันกล้าแข็ง ทำเวชยันตปราสาทให้หวั่นไหวได้ด้วยปลายนิ้วเท้า และยังเทพเจ้าให้สลดใจ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดไต่ถามท้าวสักกเทวราชที่เวชยันตปราสาทว่า มหาบพิตรทรงทราบวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาบ้างหรือ ขอถวายพระพร ท้าวสักกเทวราชถูกถามปัญหาแล้ว ทรงพยากรณ์ตามแนวเทศนาที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วแก่ภิกษุนั้น ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดสอบถามท้าวมหาพรหมว่า ดูก่อนอาวุโส แม้วันนี้ท่านยังมีความเห็นผิดอยู่เหมือนเมื่อก่อนว่า สุธรรมสภานี้มีอยู่บนพรหมโลกเท่านั้น ที่ดาวดึงส์พิภพไม่มีหรือ หรือว่าท่านยังมีความเห็นผิดอยู่เหมือนก่อน คือท่านยังเห็นอยู่ว่าบนพรหมโลกมีแสงสว่าง

พวยพุ่งออกได้เองหรือ ครั้นท้าวมหาพรหมถูกถามปัญหาแล้ว พยากรณ์ตามความเป็นจริงแก่ภิกษุนั้นว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือนเมื่อก่อน คือไม่ได้เห็นว่า บนพรหมโลกมีรัศมีพวยพุ่งออกไปได้เอง ทุกวันนี้ข้าพเจ้าละทิ้งคำพูดที่ว่ามานั้นเสียได้ กลับมีความเห็นว่าไม่เที่ยง ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดแสดงยอดขุนเขาสิเนรุราช ชมพูทวีป และปุพพวิเทหทวีป ให้หมู่มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป และชาวอุตตรกุรุทวีปเห็นกันด้วยวิโมกข์ ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ไฟไม่ได้ตั้งใจว่าเราจะไหม้คนพาลเลย แต่คนพาลรีบเข้าไปหาไฟอันลุกโพลงให้ไหม้ตนเองฉันใด ดูก่อนมาร ท่านประทุษร้ายพระตถาคตนั้นแล้ว ก็จักเผาตนเองเหมือนกับคนพาลถูกไฟไหม้ฉันนั้น แน่ะมารผู้ชาติชั่ว ตัวท่านเป็นมารคอยแต่ประทุษร้ายพระตถาคตพระองค์นั้น ก็ต้องพบแต่สิ่งซึ่งมิใช่บุญ หรือท่านเข้าใจว่า บาปไม่ให้ผลแก่เรา แน่ะมารผู้มุ่งแต่

ความตาย เพราะท่านได้ทำบาปมาโดยส่วนเดียว จะต้องเข้าถึงทุกข์ตลอดกาลนาน ท่านจงอย่าคิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า และภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของพระพุทธเจ้าอีกต่อไปเลย พระมหาโมคคัลลานเถระได้คุกคามมารที่ป่าเภสกฬาวัน ดังนี้แล้ว ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจจึงได้หายไป ณ ที่นั้นนั่นเอง.

ได้ทราบว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้ภาษิตคาถาทั้งหมดด้วยประการฉะนี้แล.

ในสัฏฐิกนิบาตปรากฏว่า พระมหาโมคคัลลานเถระผู้มีฤทธิ์มากองค์เดียวเท่านั้น ได้ภาษิตคาถาเหล่านั้นไว้ ๖๐ คาถา.

จบสัฏฐิกนิบาต

อรรถกถา สัฏฐินิบาต[๑]

อรรถกถามหาโมคคัลลานเถรคาถาที่ ๑

ในสัฏฐิกนิบาต คาถาของ**ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า **อารญฺญิกา ปิณฺฑปาติกา** ดังนี้ เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

เรื่องท่านพระมหาโมคคัลลานเถระนั้น ท่านได้กล่าวไว้แล้ว ในเรื่องแห่งพระธรรมเสนาบดีนั่นแล.

จริงอยู่ ในวันที่ ๗ แต่วันที่บวชแล้ว พระเถระเข้าไปอาศัยกัลลวาลคาม ในมคธรัฐ กระทำสมณธรรม เมื่อถีนมิทธะครอบงำ ถูก

๑. บาลีเป็น สัฏฐิกนิบาต.

พระศาสดาทรงให้สลดด้วยคำมีอาทิว่าโมคคัลลานะ โมคคัลลานะ พราหมณ์ ท่านอย่าประมาทความเป็นผู้นิ่งอันประเสริฐ ดังนี้แล้ว บรรเทาถีนมิทธะ ฟังธาตุกรรมฐานที่พระศาสดาตรัสนั่นแล เจริญวิปัสสนา เข้าถึงมรรค เบื้องบน ๓ ตามลำดับ บรรลุสาวกบารมีญาณในขณะพระอรหัตผล. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑]

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก เป็นนระผู้องอาจ อันเทวดาและภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับอยู่ ณ ประเทศหิมวันต์ เวลานั้น เราเป็นนาคราชมีนามชื่อว่าวรุณ แปลงรูปอันน่าใครได้ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในทะเลใหญ่ เราละหมู่นาคซึ่งเป็นบริวารทั้งสิ้น มาตั้งวงดนตรีในกาลนั้น หมู่นาคแวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประโคมอยู่ เมื่อดนตรีของมนุษย์และนาคประโคมอยู่ ดนตรีของเทวดาก็ประโคม พระพุทธเจ้าทรงสดับเสียง ๒ ฝ่ายแล้ว ทรงตื่นบรรทม เรานิมนต์พระสัมพุทธเจ้า ทูลเชิญให้เสด็จเข้าไปยังภพของเรา เราปูลาดอาสนะแล้วกราบทูลเวลาเสวยพระกระยาหาร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นายกของโลก อันพระขีณาสพพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว ทรงยังทิศทุกทิศให้สว่างไสว เสด็จมายังภพของเราเวลานั้น เรายังพระมหาวีรเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นนระผู้องอาจ ซึ่งเสด็จเข้ามา (พร้อม) กับภิกษุสงฆ์ ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๔.

พระมหาวีรเจ้า ผู้เป็นสยัมภูอัครบุคคลทรงอนุโมทนาแล้ว ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดได้บูชาสงฆ์และได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้นายกของโลก ด้วยจิตอันเลื่อมใส ผู้นั้นจักไปสู่เทวโลก จักเสวยเทวรัชสมบัติสิ้น ๓๓ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติแผ่นดินครอบครองพสุธา ๑๐๘ ครั้ง และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ครั้ง โภคสมบัติอันนับไม่ถ้วนจักบังเกิดแก่ผู้นั้นขณะนั้น.

ในกัปนับไม่ถ้วนแต่กัปนี้ พระศาสดาพระนามว่า โคตมะ โดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ผู้นั้นเคลื่อนจากนรกแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์ จักเป็นบุตรพราหมณ์มีนามชื่อว่า โกลิตะ ภายหลังอันกุศลมูลตักเตือนแล้ว เขาจักออกบวช จักได้เป็นพระสาวกองค์ที่สอง ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคดม จักปรารภความเพียรมอบกายถวายชีวิต ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะจักปรินิพพาน.

เพราะอาศัยมิตรผู้ลามก ตกอยู่ในอำนาจกามราคะ มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ฆ่ามารดาและแม้บิดาได้ เราได้เข้าถึงภูมิใด ๆ จะเป็นนิรยภูมิ หรือมนุสสภูมิก็ตาม อันพรั่งพร้อมด้วยกรรมอันลามก เราก็ต้องศีรษะแตกตายในภูมินั้น ๆ นี้เป็นกรรมครั้งสุดท้ายของเรา ภพที่สุดย่อมเป็นไป แม้ในภพนี้กรรมเช่นนี้จักมีแก่เราในเวลาใกล้จะตาย

เราหมั่นประกอบในวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา กำหนดรู้อาสวะทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ แม้แผ่นดินอันลึกซึ้งหนาอันอะไรขจัดได้ยาก เราผู้ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์พึงให้ไหวได้ด้วยนิ้วแม่มือซ้าย เราไม่เห็นอัสมิมานะ มานะของเราไม่มี (เราไม่มีมานะ) เรากระทำความยำเกรงอย่างหนักแม้ที่สุดในสามเณร ในกัปอันประมาณมิได้แต่กัปนี้ เราสั่งสมกรรมใดไว้ เราบรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้น เป็นผู้บรรลุถึงธรรมเครื่องสิ้นอาสวะแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่แห่งพระ-อริยะ ในเชตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงตั้งสาวกทั้งหลายของพระองค์ในเอกทัคคะด้วยคุณนั้น ๆ จึงทรงตั้งท่านไว้ในเอตทัคคะด้วยความเป็นผู้มีฤทธิ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์ โมคคัลลานะเป็นเลิศ เพราะเหตุนั้น พระมหาเถระผู้ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ที่พระศาสดาทรงตั้งไว้ในเอตทัคคะอย่างนี้ อาศัยนิมิตนั้น ๆ จึงได้กล่าวคาถาในที่นั้น ๆ ซึ่งพระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลาย ได้ยกขึ้นสู่สังคายนารวมกันในสังคีติกาล โดยลำดับนี้ว่า

ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดีในภายใน พึงทำลายเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่า

เป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การเสาะแสวงหา พึงกำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนกุญชรทำลายเรือนไม้อ้อฉะนั้น. ภิกษุผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดี พึงทำลายเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุทั้งหลาย ผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา พึงกำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกุญชรทำลายเรือนไม้อ้อฉะนั้น.

เราติเตียนกระท่อม คือสรีระร่างอันสำเร็จด้วยโครงกระดูกอันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ ไป เข้าใจว่า เป็นของผู้อื่นและเป็นของตนในร่างกายของเธอเช่นกับถุงอันเต็มไปด้วยคูถ มีหนังห่อหุ้มปกปิดไว้ เหมือนนางปิศาจ มีฝีที่อก มีช่องเก้าช่องเป็นที่ไหลออกเนืองนิตย์ ภิกษุควรละเว้นสรีระของเธออันมีช่องเก้าช่องเต็มไปด้วยกลิ่นเหม็น ดังชายหนุ่มผู้ชอบสะอาด หลีกเลี่ยงมูตรคูถไปจนห่างไกลฉะนั้น, หากว่า คนพึงรู้จักสรีระของเธอเช่นเดียวกับฉันรู้จัก ก็จะพากันหลบหลีกเธอไปเสียห่างไกล เหมือนบุคคลผู้ชอบสะอาดเห็นหลุม

คูถในฤดูฝนแล้ว หลีกเลี่ยงไปเสียห่างไกลฉะนั้น.

ข้าแต่สมณะผู้มีความเพียรมาก ท่านพูดอย่างไรก็เป็นจริงอย่างนั้น แต่คนบางจำพวกยังจมอยู่ในร่างกายอันนี้เหมือนกับโคเฒ่าที่จมอยู่ในตมฉะนั้น.

ผู้ใดประสงค์ย้อมอากาศด้วยขมิ้น หรือด้วยน้ำย้อมอย่างอื่น การกระทำของผู้นั้นก็ลำบากเปล่า ๆ จิตของเรานี้ก็เสมอกับอากาศ เป็นจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน เพราะ-ฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิต อันลามกของเธอจากฉันเลย เหมือนตัวแมลงถลาเข้าสู่กองไฟย่อม ถึงความพินาศฉะนั้น เธอจงดูร่างกายอันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นตั้งไว้ มีแผลทั่ว ๆ ไป อันบุญกรรมกระทำให้วิจิตรกระสับกระส่าย พวกคนพาลพากันดำริโดยมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคงอยู่เลยนี้เถิด.

เมื่อท่านพระสารีบุตรเถระ ผู้เพียบพร้อมไปด้วยอุฏ-ฐานะเป็นอันมาก มีศีลสังวรเป็นต้น นิพพานไปแล้ว ก็เกิดเหตุน่าสะพึงกลัวขนพองสยองเกล้า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความที่สังขารเหล่านั้นสงบระงับเป็นสุข ชนเหล่าใดพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของแปรปรวน และโดยไม่ใช่ตัวตน ชนเหล่านั้นชื่อว่า แทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนาย

ขมังธนูยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น อนึ่ง ชนผู้มีความเพียรเหล่าใด พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของแปรปรวนและโดยไม่ใช่ตัวตน ชนผู้มีความเพียรเหล่านั้น ชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนายขมังธนูยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น.

ภิกษุผู้มีสติ ควรรีบละเว้นความพอใจรักใครในกามารมณ์เสีย เหมือนบุคคลรีบถอนหอกออกจากตน และเหมือนบุคคลรีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น ภิกษุผู้มีสติควรรีบละเว้นความกำหนัดในภพเสีย เหมือนบุคคลรีบถอนหอกออกจากกายตน และเหมือนบุคคลที่รีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น เราเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้ทรงอบรมพระองค์มาแล้ว ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสรีระอันมีในที่สุดทรงตักเตือนแล้ว จึงทำปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดาให้หวั่นไหว ด้วยปลายนิ้วเท้า บุคคลปรารภความเพียรอันย่อหย่อนแล้วพึงบรรลุนิพพานอันเป็นเหตุปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ด้วยกำลังความเพียรอันน้อยก็หาไม่ แต่พึงบรรลุได้ด้วยความเพียรชอบ ๔ ประการ ก็ภิกษุหนุ่มนี้ นับว่าเป็นบุรุษผู้สูงสุด ชนะมารพร้อมทั้งพาหนะแล้ว ทรงร่างกายอันมีในที่สุด สายฟ้าทั้งหลายฟาดลงไปตามช่องภูเขาเวภารบรรพต และภูเขาบัณฑวบรรพต ส่วนอาตมาเป็น

บุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเปรียบ ผู้คงที่ ได้เข้าไปสู่ช่องภูเขาเจริญฌานอยู่ อาตมาเป็นผู้สงบระงับยินดีแต่ในธรรมอันเป็นเครื่องเข้าไปสงบระงับ อยู่แต่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นมุนี เป็นทายาทของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้อันท้าวมหาพรหมพร้อมทั้งเทวดากราบไหว้ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงไหว้พระกัสสปะผู้สงบระงับ ผู้ยินดีแต่ธรรมอันสงบ อยู่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นมุนี เป็นทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อนึ่ง ในหมู่มนุษย์ทั้งปวง ผู้ใดเป็นกษัตริย์ หรือเป็นพราหมณ์สืบวงศ์ตระกูลมาเป็นลำดับ ๆ ตั้ง ๑๐๐ ชาติ ถึงพร้อมด้วยไตรเพท. ถึงแม้จะเป็นผู้เล่าเรียนมนต์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ๓ การกราบไหว้ผู้นั้นแม้บ่อย ๆ ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ซึ่งจำแนกออก ๑๖ ครั้ง ของบุญที่ไหว้พระกัสสปะนี้เพียงครั้งเดียวเลย ภิกษุใดเวลาเช้าเข้าวิโมกข์ ๘ โดยอนุโลมและปฏิโลม ออกจากสมาบัตินั้นแล้วเที่ยวไปบิณฑบาต ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้นเลย อย่าได้ทำลายตนเสียเลย ท่านจงยังใจให้เลื่อมใสในพระอรหันต์ผู้คงที่เถิด จงรีบประนมอัญชลีไหว้เถิด ศีรษะของท่านอย่าแตกไปเสียเลย พระโปฐิละไม่เห็นพระสัทธรรม เพราะเป็นผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้แล้ว เดินไปสู่ทางผิดซึ่งเป็นทางคดไม่ควรเดิน พระ-

โปฏฐิละหมกมุ่นอยู่ในสังขาร ติดอยู่ในลาภและสักการะ ดังตัวหนอนที่ติดอยู่ในคูถ จึงเป็นผู้ไม่มีแก่นสาร อนึ่ง เชิญท่านมาดูท่านพระสาบุตรผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณที่น่าดูน่าชม ผู้พ้นแล้วจากกิเลสด้วยสมาธิและปัญญา มีจิตตั้งมั่นในภายใน เป็นผู้ปราศจากลูกศร สิ้นสังโยชน์ บรรลุวิชชา ๓ ละมัจจุราชเสียได้ เป็นพระ-ทักขิเณยยบุคคลผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาเป็นอันมากที่มีฤทธิ์เดชเรืองยศศักดิ์นับจำนวนหมื่น พร้อมด้วยพรหมชั้นพรหมปุโรหิต ได้พากันมาประนมอัญชลีนมัสการพระโมคคัลลานเถระ โดยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษผู้อาชาไนย ขอนอบน้อมแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอุดม ขอนอบน้อมแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ พระคุณเจ้ามีอาสวะทั้งหลายสิ้นไป เป็นทักขิเณยยบุคคล พระโมคคัลลาน-เถระ เป็นผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว เป็นผู้เกิดโดยอริยชาติ ครอบงำความตายได้แล้ว ไม่ติดอยู่ในสังขาร เหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่ในน้ำฉะนั้น พระ-โมคคัลลานเถระรู้แจ้งโลกได้ตั้งพันเพียงครู่เดียว เสมอด้วยท้าวมหาพรหม เป็นผู้ชำนาญในคุณคืออิทธิฤทธิ์ ในจุติและอุปบัติของสัตว์ ย่อมเห็นเทวดาทั้งหลายในกาลอันสมควร ภิกษุใดทรงคุณธรรมชั้นสูงด้วยปัญญา ศีล

และอุปสมะ ภิกษุนั้นคือพระสารีบุตรเป็นผู้สูงสุดอย่างยิ่ง แต่เราเป็นผู้ฉลาดในวิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นผู้ถึงความชำนาญในฤทธิ์ พึงเนรมิตอัตภาพชั่วขณะเดียวได้ตั้งแสนโกฏิ เราชื่อว่าโมคคัลลานะโดยโคตร เป็นผู้ชำนาญในสมาธิและวิชชา ถึงที่สุดแห่งบารมี เป็นปราชญ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้อันตัณหาไม่อาศัย มีอินทรีย์มั่นคง ได้ตัดเครื่องจองจำคือกิเลสทั้งสิ้นเสียอย่างเด็ดขาด เหมือนกับกุญชรชาติตัดปลอกที่ทำด้วยเถาหัวด้วนให้ขาดกระเด็นไปฉะนั้น เราคุ้นเคยกับพระ-ศาสดา ฯ ล ฯ ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เราบรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่าวิธุระ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนามว่ากกุสันธะ แล้วหมกไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร คือเป็นนรกที่มีขอเหล็กตั้งร้อยและเป็นที่ทำให้เกิดทุกขเวทนาเฉพาะตนทุกแห่ง มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่าวิธุระ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากกุสันธะหมกไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้าก็จะ

ต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ วิมานทั้งหลายลอยอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ตั้งอยู่ตลอดกัป มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์ เป็นวิมานงดงามมีรัศมีพุ่งออกเหมือนเปลวไฟผุดผ่อง มีหมู่นางอัปสรผู้มีผิวพรรณแตกต่างกันเป็นอันมากฟ้อนรำ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุรูปใดที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ไปแล้ว ภิกษุสงฆ์เป็นอันมากก็เห็นอยู่ ได้ทำปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดาให้หวั่นไหวได้ด้วยปลายนิ้วเท้า ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลแห่งกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดมีอิทธิพลอันกล้าแข็งทำเวชยันตปราสาทให้หวั่นไหวได้ด้วยปลายนิ้วเท้า และยังเทพเจ้าทั้งหลายให้สลดใจ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดไต่ถามท้าวสักกเทวราชที่เวชยันตปราสาทว่า มหาบพิตรทรงทราบวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาบ้างหรือ ขอถวายพระพร ท้าวสักกเทวราชถูกถามปัญหาแล้ว ทรงพยากรณ์ตามแนวเทศนา

ที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วแก่ภิกษุนั้น ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดสอบถามท้าวมหาพรหมว่า ดูก่อนอาวุโส แม้วันนี้ท่านยังมีความเห็นผิดอยู่เหมือนเมื่อก่อนว่า สุธรรมสภานี้มีอยู่บนพรหมโลกเท่านั้น ที่ดาวดึงสพิภพไม่มีหรือ หรือว่าท่านยังมีความเห็นผิดอยู่เหมือนก่อน คือท่านยังเห็นอยู่ว่าบนพรหมโลกมีแสงสว่างพวยพุ่งออกได้เองหรือ ครั้นท้าวมหาพรหมถูกถามปัญหาแล้ว ได้พยากรณ์ตามความเป็นจริงแก่ภิกษุนั้นว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือนเมื่อก่อน คือไม่ได้เห็นว่าบนพรหมโลกมีรัศมีพวยพุ่งออกไปได้เอง ทุกวันนี้ข้าพเจ้าละทิ้งคำพูดที่ว่ามานั้นเสียได้ กลับมีความเห็นว่าไม่เที่ยง ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดแสดงยอดขุนเขาสิเนรุราช ชมพูทวีปและปุพพวิเทหทวีป ให้หมู่มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีปและชาวอุตตรกุรุทวีปเห็นกันด้วยวิโมกข์ ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อน

มารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ไฟไม่ได้ตั้งใจว่าเราจะไหม้คนพาลเลย แต่คนพาลรีบเข้าไปหาไฟอันลุกโพลงให้ไหม้ตนเองฉันใด ดูก่อนมาร ท่านประทุษร้ายพระ-ตถาคตนั้นแล้ว ก็จักเผาตนเอง เหมือนกับคนพาลถูกไฟไหม้ฉันนั้น แน่ะมารผู้ชาติชั่ว ตัวท่านเป็นมาร คอยแต่ประทุษร้ายพระตถาคตพระองค์นั้น ก็ต้องพบแต่สิ่งซึ่งไม่ใช่บุญ หรือท่านเข้าใจว่า บาปไม่ให้ผลแก่เรา แน่ะมารผู้มุ่งแต่ความตาย เพราะท่านได้ทำบาปมาโดยส่วนเดียว จะต้องเข้าถึงทุกข์ตลอดกาลนาน ท่านจงอย่าคิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า และภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของพระพุทธเจ้าอีกต่อไปเลย พระมหาโมคคัล-ลานเถระได้คุกคามมารที่ป่าเถสกพาวันดังนี้แล้ว ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจจึงได้หายไป ณ ที่นั้นเอง.

ได้ยินว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้ภาษิตคาถาดังพรรณนามาฉะนี้แล.

โดยลำดับนี้ ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ ได้ยกขึ้นรวบรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันฉะนี้แล.

บรรดาคาถาเหล่านั้น ๔ คาถามีอาทิว่า **อารญฺญิกา** ดังนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย. บทว่า **อารญฺญิกา** ความว่า ชื่อว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะการห้ามเสนาสนะใกล้บ้าน

แล้วสมาทานอารัญญิกธุดงค์, ชื่อว่า ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะห้ามสังฆภัตแล้วสมาทานบิณฑปาติกธุดงค์ คือยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตที่ตนได้ในลำดับเรือน. บทว่า **อุญฺฉาปตฺตาคเต รตา** ความว่า ยินดีเฉพาะบิณฑบาตที่มาถึงในบาตร คือที่นับเนื่องในบาตร ด้วยการเที่ยวแสวงหา ได้แก่ยินดี คือสันโดษด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นเอง. บทว่า **ทาเรมุ มจฺจุโน เสนํ** ความว่า เราจะถอนพาหนะคือกิเลสอันเป็นเสนาของมัจจุราชจากการนำตนเข้าเป็นสหายในกิเลสอันยังความฉิบหายให้เกิด. บทว่า **อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตา** ความว่า เป็นผู้ตั้งใจมั่นดีในอารมณ์อันเป็นภายใน, ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวถึงอุบายเครื่องทำลายของมัจจุราชนั้น.

บทว่า **ธุนาม** ความว่า เราจะกำจัดคือ ทำลาย.

บทว่า **สาตติกา** ความว่า ผู้มีอันกระทำเป็นไปติดต่อ คือมีความเพียรเป็นไปติดต่อด้วยภาวนา.

ท่านกล่าว ๔ คาถา มีอาทิว่า **อฏฺฐิกงฺกลกูฏิเก** ดังนี้ ด้วยอำนาจโอวาทหญิงแพศยาผู้เข้าใกล้เพื่อประเล้าประโลมตน. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐิกงฺกลกูฏิเก** ความว่า ซึ่งกระท่อมอันสำเร็จด้วยโครงกระดูก. บทว่า **นฺหารุปสิพฺพิเต** ความว่า ร้อยรัดไว้โดยรอบด้วยเส้นเอ็น ๙๐๐ เส้น ท่านแสดงไว้ว่า คนทั้งหลาย ยกท่อนไม้ผูกด้วยเถาวัลย์เป็นต้น กระทำให้เป็นกุฏิไว้ในป่า ก็ท่านผูกด้วยโครงกระดูกอันน่าเกลียดอย่างยิ่ง และผูกกระทำไว้ด้วยเส้นเอ็นอันน่าเกลียดอย่างยิ่งทีเดียว และมันเป็นของน่าเกลียด ปฏิกูลอย่างยิ่ง.

บทว่า **ธิรตฺถุ ปูเร ทุคฺคนฺเธ** ความว่า เต็มคือเปี่ยมไปด้วยสิ่ง

อันน่าเกลียดมีประการต่างๆ มีผมและขนเป็นต้น น่าติเตียนท่านผู้มีกลิ่นเหม็นกว่านั้น คืออาการที่น่าติเตียนจงมีแก่ท่าน. บทว่า **ปรคตฺเต มมายเส** ความว่า ก็สรีระนี้ เป็นที่ตั้งขึ้นของหัวฝีในเบื้องบน เป็นความลำบากแก่ท่านผู้มีกลิ่นเหม็นอย่างนี้ เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ถือเอาได้แต่สิ่งปฏิกูล. ท่านกระทำความสำคัญว่า กเฬวระเช่นนั้นนั่นแหละ และกเฬวระที่เป็นร่างกายของสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก และหมู่หนอนเป็นในที่อื่นว่าเป็นของเรา.

บทว่า **คูถภสฺเต** ความว่า เป็นเสมือนถุงหนังอันเต็มไปด้วยคูถ. บทว่า **ตโจนทฺเธ** ความว่า หุ้มห่อด้วยหนัง คือสิ่งที่เป็นโทษปกปิดไว้เพียงผิวหนัง. บทว่า **อุรคณฺฑิปิสาจินี** ความว่า มีฝีที่ตั้งขึ้นที่อกเป็นเสมือนปิศาจเพราะเป็นสิ่งที่น่ากลัว และนำมาซึ่งความพินาศ. บทว่า **ยานิ สนฺทนฺติ สพฺพทา** ความว่า มีช่อง ๙ ช่อง มีแผล ๙ แห่งไหลออก คือซ่าน ได้แก่หลั่งของที่ไม่สะอาดออกตลอดกาลทุกเมื่อ คือตลอดคืนและวัน.

บทว่า **ปริพนฺธํ** ความว่า เป็นการผูกพันด้วยสัมมาปฏิบัติ. บทว่า **ภิกฺขุ** ความว่า ผู้เห็นภัยในสงสาร เป็นผู้มีกิเลสอันทำลายแล้ว เว้นกิเลสนั้นให้ห่างไกล ไม่กระทำความสำคัญว่าเป็นของเรา. ศัพท์ว่า จ ในบทว่า **มีพฺหิ จ ยถา สุจิกาโม** นี้ เป็นเพียงนิบาต, อธิบายว่า ผู้ชื่อว่า เป็นภิกษุ ย่อมเป็นเหมือนคนมีชาติสะอาด ปรารถนาแต่สิ่งสะอาดเท่านั้น อาบน้ำสระผม เห็นของสกปรก เว้นเสียให้ห่างไกล ฉะนั้น.

บทว่า **เอวญฺเจ ตํ ชโน ชญฺญา ยถา ชานามิ ตํ อหํ**

ความว่า มหาชนพึงรู้กองแห่งของอันไม่สะอาดที่รู้กันว่า ร่างกายอย่างนี้ พึงเว้นมันเสียให้ห่างไกล คือให้ไกลทีเดียว เหมือนเรารู้ตามความเป็นจริงฉะนั้น. บทว่า **คูถฏฺฐานํ ว ปาวุเส** อธิบายว่า เหมือนบุคคลผู้ชอบสะอาด เห็นหลุมคูถอันเป็นของไม่สะอาด ซึ่งเปื้อนในฤดูฝนเป็นนิรันตรกาล พึงเว้นเสียให้ห่างไกล. ก็เพราะเหตุที่ภิกษุไม่รู้ตามความเป็นจริง ฉะนั้น เธอจึงจมอยู่ในกองคูถคือร่างกายนั้น ยกศีรษะขึ้นไม่ได้.

เมื่อพระเถระประกาศโทษในร่างกายอย่างนี้แล้ว หญิงแพศยานั้นละอาย ก้มหน้าลง ตั้งความเคารพในพระเถระ กล่าวคาถาว่าเรื่องนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น มหาวีระ ได้ยืนนมัสการพระเถระอยู่แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตฺถ เจเก** ความว่า สัตว์บางพวก ย่อมจมอยู่คือถึงความว้าเหว่ใจ เพราะมีความข้องอยู่เป็นกำลังในกายนี้ แม้มีสภาวะเป็นของปฏิกูลปรากฏอยู่อย่างนี้. อธิบายว่า เหมือนโคแก่จมอยู่ในเปือกตมฉะนั้น คือเหมือนโคพลิพัทตัวมีกำลังทุรพล ตกอยู่ในท้องเปือกตมใหญ่ ย่อมถึงความวอดวายนั่นแล.

พระเถระเมื่อแสดงกะนางอีกว่า ดูก่อนท่านผู้เช่นเรา ข้อปฏิบัติเห็นปานนี้ไร้ประโยชน์ นำมาซึ่งความคับแค้นทีเดียว จึงกล่าว ๒ คาถาโดยนัยมีอาทิว่า **อากาสมฺหิ** ดังนี้. หมวดสองแห่งคาถานั้นมีอธิบายดังนี้ บุคคลใดพึงสำคัญเพื่อจะย้อมอากาศด้วยขมิ้น หรือด้วยเครื่องย้อมอย่างอื่น กรรมนั้นของบุคคลนั้น เป็นบ่อเกิดแห่งความคับแค้น คือพึงนำมาซึ่งความคับแค้นแห่งจิตเท่านั้น ฉันเดียวกันกับการประกอบการงานในสิ่งมิใช่วิสัยฉะนั้น.

บทว่า **ตทากาสสมํ จิตฺตํ** ความว่า จิตของเรานี้นั้น เสมอกับอากาศ คือตั้งมั่นด้วยดีในภายใน โดยภาวะไม่ข้องอยู่ในอารมณ์ไหน ๆ เพราะ-ฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิตอันลามก อธิบายว่า เธออย่ามาหวังความรักในคนเช่นเรา ผู้ชื่อว่ามีจิตเลว เพราะจมอยู่ในกามทั้งหลาย. บทว่า **อคฺคิขนฺธํ ว ปกฺขิมา** แปลว่า เหมือนแมลงมีปีกคือตั๊กแตน เมื่อบินสู่กองไฟ ย่อมถึงความพินาศทางเดียว ท่านแสดงว่า คำอุปไมยอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมของท่านนี้ก็ฉันนั้น.

เจ็ดคาถาว่า **ปสฺส จิตฺตกตํ** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นหญิงแพศยานั้นนั่นแลแล้วกล่าวว่า ด้วยอำนาจให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตวิปลาส, หญิงแพศยานั้นฟังแล้วเป็นผู้เก้อ หนีไปโดยหนทางที่ตนมาแล้วนั่นแล.

สี่คาถาว่า **ตทาสิ** เป็นต้น ท่านกล่าวปรารภปรินิพพานของท่านพระสารีบุตรเถระ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเนกาการสมฺปนฺเน** ความว่า บริบูรณ์ด้วยประการมีศีลสังวรเป็นต้นเป็นอเนก.

บทว่า **สุขุมํ เต ปฏิวิชฺฌนฺติ** ความว่า พระโยคีเหล่านั้น ชื่อว่าย่อมแทงตลอดธรรมอันละเอียดอย่างยิ่ง ถามว่า เหมือนอะไร ? เหมือนนายขมังธนูยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศร อธิบายว่า เหมือนนายขมังธนูยิงถูกปลายขนทราย ที่แบ่งเป็น ๗ ส่วนเหลือเพียงส่วนเดียว ด้วยแสงสว่างแห่งสายฟ้า เพราะความมืดมิดแห่งอันธการในราตรี. เพื่อเฉลยคำถามว่าคนเหล่านั้นคือคนเหล่าไหน ? ท่านจึงกล่าวว่า ชนเหล่าใดพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอื่น ไม่ใช่โดยความเป็นตน. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรโต** แปลว่า โดยความเป็นอนัตตา. จริงอยู่ บทว่า **ปรโต** นั้นเป็นบทแสดงถึงบทที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออัตตศัพท์. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

โน จ อตฺตโต ดังนี้. ด้วยคำนั้น ท่านกล่าวถึงการตรัสรู้ด้วยการกำหนดรู้ทุกขสัจ ด้วยอำนาจอริยมรรคอันเจริญแล้วด้วยอนัตตา. แต่พึงเห็นว่า ท่านกล่าวการแทงตลอดด้วยดีถึงการตรัสรู้ธรรมนอกนี้ โดยภาวะที่แยกจากอัตตานั้น. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อุปาทานขันธ์ ๕ ชื่อว่า **ปเร** เพราะเป็นตัวกระทำความพินาศ แล้วกล่าวว่า ท่านกล่าวขันธ์ทั้งหมดไว้ชอบแท้โดยพิเศษด้วยคำว่า เห็นโดยเป็นอื่น. บทว่า **ปจฺจพฺยาธึสุ** แปลว่า แทงตลอด.

คาถาที่ ๑ ว่า **สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ** ท่านกล่าวปรารภพระติสสเถระ คาถาที่ ๒ ท่านกล่าวปรารภพระวัฑฒมานเถระ, คาถาเหล่านั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วในหนหลังแล.

คาถาว่า **โจทิโต ภาวิตตฺเตน** ท่านกล่าวปรารภ ปาสาทกัมปน-สูตร

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ภาวิตตฺเตน สรีรนฺธิมธารินา** ท่านกล่าวหมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า.

สองคาถาว่า **นยิทำ สถิลมารพฺภ** ท่านกล่าวปรารภภิกษุหนุ่มผู้มีชื่อว่า **เวทะ** ผู้มีความเพียรเลว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิถิลมารพฺภ** ความว่า กระทำความย่อหย่อนคือไม่ทำความเพียร. บทว่า **อปฺเปน ถามสา** ความว่า บุคคลพึงบรรลุพระนิพพานนี้ ด้วยกำลังความเพียรอันน้อยหาได้ไม่. แต่พึงบรรลุด้วยความเพียร ในสัมมัปปธาน ๔ อันใหญ่นั่นแล.

สองคาถาว่า **วิวรมนุปคำ** ดังนี้เป็นต้น ท่านกล่าวปรารภความวิเวกแห่งตน. บรรดาบทเหล่านั้นว่า **พฺรหฺมุนา อภิวนฺทิโต** ท่านเป็นผู้อัน

มหาพรหม และมนุษยโลกพร้อมด้วยเทวโลกเป็นผู้พร้อมหน้าเชยชมและนมัสการแล้ว.

ท้าคาถาว่า **อุปสนฺตํ อุปรตํ** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นท่านพระ-มหากัสสปเถระผู้เข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต เห็นพราหมณ์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ ผู้ยืนมองดูอยู่ว่า เราเห็นคนกาลกิณีแล้ว เพื่อจะกำจัดการว่าร้ายพระอริยเจ้า ด้วยความอนุเคราะห์แก่เธอว่า พราหมณ์นี้ อย่าฉิบหายเลยดังนี้ จึงส่งเธอไป กล่าวว่าเธอจงไหว้พระเถระดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาติสตํ คจฺเฉ** ความว่า พึงเข้าถึง ๑๐๐ ชาติ. บทว่า **โสตฺติโย** ได้แก่ ผู้เกิดเป็นชาติพราหมณ์ บทว่า **เวทสมฺปนฺโน** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณ (ปัญญา). บทว่า **เอตสฺส** ได้แก่ พระเถระ. ก็ในข้อนี้มีความสังเขปดังต่อไปนี้ :- ผู้ใดเข้าถึงชาติพราหมณ์ ๑๐๐ ชาติ ที่เกิดขึ้นแล้วไม่เจือปน ด้วยอำนาจการเกิดตามลำดับ และในชาตินั้นถึงความสำเร็จในวิชาแห่งพราหมณ์ทั้งหลาย พึงเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ๓ และพึงบำเพ็ญพราหมณวัตร การแสวงหาวิชานั้นของเขา ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของบุญที่สำเร็จด้วยการไหว้ ด้วยการไหว้พระมหากัสสปเถระนั่น บุญอันสำเร็จด้วยการไหว้นั่นแล มีผลมากกว่านั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐ วิโมกฺขานิ** ได้แก่ วิโมกข์ ๘ มีรูป-ฌานเป็นต้น จริงอยู่ รูปฌานที่ได้ด้วยอำนาจภาวนา ท่านเรียกว่า วิโมกข์ เพราะอาศัยความหลุดพ้นด้วยดี จากปัจจนิกธรรม และความเป็นไปอันปราศจากความสงสัยในอารมณ์ ด้วยอำนาจความยินดียิ่ง, แต่นิโรธสมาบัติท่านเรียกว่าวิโมกข์ เพราะหลุดพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกอย่างเดียว แต่

ในที่นี้พึงทราบว่า ท่านหมายเอาฌานเท่านั้น. บทว่า **อนุโลมํ ปฏิโลมํ** ความว่า ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่า อนุโลม ตั้งแต่เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจนถึงปฐมฌาน ชื่อว่า ปฏิโลม. บทว่า **ปุเรภตฺตํ** ได้แก่ ในกาลก่อนแต่ภัตกิจนั่นแล. บทว่า **อผสฺสยี** ได้แก่ เข้าสมาบัติอันเกลื่อนกล่นด้วยอาการและขันธ์มิใช่น้อย. บทว่า **ตโต ปิณฺฑาย คจฺฉติ** ความว่า ออกจากสมาบัตินั้น หรือหลังจากการเข้าสมาบัตินั้น บัดนี้จึงเที่ยวไปบิณฑบาต เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวหมายเอาการปฏิบัติของพระเถระที่เป็นไปในวันนั้น, ก็พระเถระปฏิบัติอย่างนั้นนั่นแลทุกวัน ๆ.

บทว่า **ตาทิสํ ภิกฺขุ มาสาทิ** ความว่า ท่านกล่าวคุณของภิกษุเช่นใด ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้น คือเห็นปานนั้น ได้แก่ ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าคือพระมหาขีณาสพ. บทว่า **มาตฺตานํ ขณิ พฺราหฺมณ** ความว่า ท่านอย่าขุดตนด้วยการรุกราน คืออย่าทำลายกุศลธรรมของตนด้วยการเข้าไปว่าร้ายพระอริยเจ้า. บทว่า **อภิปฺปสาเทหิ มนํ** ความว่า จงยังจิตของตนให้เลื่อมใสว่า สมณะนี้ดีหนอ. บทว่า **มา เต วิชฏิ มตฺถกํ** ความว่า ศีรษะของท่านอย่าแตก ๗ เสี่ยง ด้วยความผิดที่ตนทำในการว่าร้ายพระอริยเจ้านั้น. เพราะฉะนั้นท่านจงรีบประคองอัญชลีไหว้โดยพลันทีเดียว เพราะกระทำการตอบแทนท่านฉะนี้แล. พราหมณ์ฟังดังนั้นแล้ว กลับสลดใจเกิดขึ้นชูชันขอขมาโทษพระเถระในขณะนั้นนั่นเอง.

สองคาถาว่า **เนโส ปสฺสติ** เป็นต้น ความว่า ท่านเห็นภิกษุชื่อว่าโปฏฐิละ ผู้ไม่ปฏิบัติโดยชอบ กระทำมิจฉาชีพ แล้วกล่าวด้วยอำนาจการโจทน์ท้วง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนโส ปสฺสติ สทฺธมฺมํ** ความว่า ภิกษุโปฏฐิละนั้น ไม่เห็นธรรมคือมรรคผลและนิพพาน ของท่านสัตบุรุษ

ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะภิกษุโปฏฐิละถูกสงสารหุ้มห่อไว้ คือถูกอวิชชาอันเป็นเครื่องผูกคือสงสารเป็นต้นหุ้มห่อไว้ จึงเกิดในอบาย แล่นไปสู่ทางเบื้องต่ำ คือทางอันเป็นที่ไปในภายใต้ ชื่อทางคด เพราะเป็นไปตามกิเลสที่เป็นกลลวงและหัวดื้อ คือแล่น ได้แก่เป็นไปตามมิจฉาชีพ ชื่อว่าเป็นทางคดเพราะเป็นทางผิด.

บทว่า **กิมีว มีพฺหสลฺลิตฺโต** ความว่า หมกมุ่นอยู่ คือท่วมทับอยู่ในสังขารอันเจือด้วยของไม่สะอาดคือกิเลส เหมือนหนอนกินคูถติดอยู่ด้วยคูถโดยรอบฉะนั้น. บทว่า **ปคาพฺโห ลาภสกฺกาเร** ความว่า ติดอยู่ คือหมกอยู่ในลาภและสักการะโดยประการด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า **ตุจฺโฉ คจฺฉติ โปฏฺฐิโล** ความว่า ภิกษุโปฏฐิละเป็นผู้เปล่าคือไม่มีสาระ เพราะไม่มีอธิศีลสิกขาไป คือเป็นไป.

สองคาถาว่า **อิมญฺจ ปสฺส** เป็นต้น ท่านสรรเสริญท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมญฺจ ปสฺส** ความว่า ท่านเห็นท่านพระสารีบุตรเถระแล้ว มีจิตเลื่อมใส ร้องเรียกจิตตน. บทว่า **สุทสฺสนํ** ความว่า เป็นการเห็นดีด้วยความเพียบพร้อมด้วยอเสขธรรมและศีลขันธ์และด้วยความเพียบพร้อมด้วยสาวกบารมีญาณ. บทว่า **วิมุตฺตํ อุภโตภาเค** ความว่า โดยรูปกายแห่งอรูปสมาบัติ โดยนามกายด้วยมรรค อธิบายว่า หลุดพ้นแล้ว ด้วยส่วนแห่งวิกขัมภนวิมุตติและสมุจเฉทวิมุตตินั้นนั่นเอง ตามสมควร. มีวาจาประกอบความว่า ท่านจงดู ท่านผู้ชื่อว่ามีลูกศรไปปราศแล้ว เพราะไม่มีลูกศรคือราคะเป็นต้นโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า ผู้สิ้นกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพ. ชื่อว่า ผู้ได้วิชชา ๓ เพราะบรรลุวิชชา ๓

อันบริสุทธิ์ด้วยดี ชื่อว่า ผู้ละมัจจุราชเสียได้ เพราะหักรานมัจจุราช เสียได้.

คาถาว่า **เอเต สมฺพหุลา** เป็นต้น ท่านพระสารีบุตรเถระ เมื่อสรรเสริญพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้กล่าวไว้แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปูชิโต นรเทเวน** ความว่า ผู้อันนระและเทพทั้งหลายบูชาแล้วด้วยการบูชาอย่างยิ่ง. บทว่า **อุปฺปนฺโน มรณาภิภู** ความว่า เป็นผู้เกิดขึ้นในโลก ครอบงำมรณะดำรงอยู่, อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้เกิดโดยชาติอันเป็นอริยะ คืออันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นเหตุ. อันเทพยิ่งกว่านระบูชาแล้ว จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนระคือเป็นมนุษย์ด้วยกรรมก่อน แม้ภายหลังได้เป็นเทพอันสูงสุด คือเป็นเทพยิ่งกว่าเทพโดยชาติอันเป็นอริยะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **นรเทโว** ท่านผู้เป็นเทพยิ่งกว่านระ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจการสรรเสริญ คืออุบัติแล้วในโลกครอบงำมรณะ คือเป็นผู้ครอบงำมรณะ เสื่อมจากมัจจุราช. อธิบายว่า ย่อมไม่ติดในสังขาร ด้วยการฉาบทาด้วยตัณหาและทิฏฐิ เหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น, อธิบายว่า ไม่อาศัยแล้วในอารมณ์แม้ไรๆ.

บทว่า **ยสฺส** แก้เป็น **เยน.** บทว่า **มุหุตฺเต** แปลว่า ในกาลเพียงขณะเดียว. บทว่า **สหสฺสธา** แปลว่า มี ๑,๐๐๐ ประการ. บทว่า **โลโก** ได้แก่ โอกาสโลก. จริงอยู่ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ว่า ๑,๐๐๐ แห่งโลกธาตุ เช่นกับพรหมโลกของท้าวมหาพรหมชื่อสพรหมกัป อันท่านพระมหาโมคคัลลานะใดผู้มีฤทธิ์มาก รู้แจ้งแล้วโดยชอบ คือรู้แล้วโดยประจักษ์

ในขณะเดียวเท่านั้น และมีความชำนาญในจุตูปปาตญาณ เพราะถึงพร้อมด้วยฤทธิ์ อันถึงความเป็นวสีมีอาวัชชนวสีเป็นต้น.

บทว่า **กาเล ปสฺสติ** ความว่า เทวดาย่อมมองเห็นด้วยจักษุอันเป็นทิพย์ ในกาลอันสมควรแก่เรื่องนั้น.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อประกาศคุณของตน จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **สาริปุตฺโตว** ดังนี้.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาว่า **สาริปุตฺโตว** มีความสังเขปดังต่อไปว่า ภิกษุใดถึงฝั่งคือถึงความสิ้นสุด คือความอุกฤษฏ์ด้วยปัญญา เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยศีล เพราะถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยความสงบ เพราะถึงพร้อมด้วยความสงบกิเลส ภิกษุนั้นคือพระสารีบุตร ผู้ถึงที่สุดยิ่งด้วยคุณมีปัญญาเป็นต้นกว่าสาวกทั้งหลาย. เพราะท่านถึงความอุกฤษฏ์อย่างยิ่งด้วยปัญญา ด้วยศีล. ท่านเป็นผู้มีคุณมีปัญญาเป็นต้นเป็นอย่างยิ่ง ข้อว่ามีคุณมีปัญญาเป็นต้นนั้นเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีคุณธรรมอื่นยิ่งกว่านั้น. แต่พระเถระได้กล่าวคำนี้เพื่อแสดงว่า เราเป็นผู้สูงสุดด้วยสมาธิเหมือนพระสารีบุตรเป็นผู้สูงสุดด้วยปัญญาฉะนั้น เพราะเหตุนั้นนั่นแล ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โกฏิสตสหสฺสสฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขเณน นิมฺมิเน** ความว่า พึงนิรมิต คือพึงสามารถเพื่อจะนิรมิตอัตภาพดังแสนโกฏิโดยขณะเดียวเท่านั้น. เราไม่มีหน้าที่ในการนิรมิตนั้น. บทว่า **วิกุพฺพนาสุ กุลโล วสีภูโตมฺหิ อิทฺธิยา** ความว่า ไม่ใช่เป็นผู้ฉลาดในวิกุพพนาอิทธิอันสำเร็จด้วยใจอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ เรายังเป็นผู้ถึงความชำนาญด้วยฤทธิ์แม้ทั้งหมด.

บทว่า **สมาธิวิชฺชาวสิปารมีคโต** ความว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งบารมี

คือที่สุด โดยความเป็นผู้ชำนาญในสมาธิอันมีวิตกและมีวิจารเป็นต้น และในวิชชามีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น. เป็นที่ตั้งแห่งท่านผู้เว้นจากตัณหานิสัยเป็นต้น คือถึงความเป็นผู้สูงสุดด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา. ชื่อว่า ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะเพียบพร้อมด้วยปัญญา ชื่อว่า โมคคัลลานะ เพราะเป็นโมคคัลลานโคตร ชื่อว่า มีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้ว เพราะมีอินทรีย์ตั้งมั่นด้วยดี ตัดเครื่องผูกคือกิเลสทั้งสิ้นเสียได้ เหมือนช้างเชือกประเสริฐตัดเครื่องผูกที่ทำด้วยเถาหัวด้วนได้โดยง่ายดายฉะนั้น. พระเถระเมื่อจะคุกคามมารผู้เข้าไปสู่ท้องแล้วออกตามลำดับแล้วมายืนอยู่ ได้กล่าวคาถา๑ มีอาทิว่า **กีทิโส นิรโย อาสิ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กีทิโส** ความว่า เป็นประการเช่นไร ? บทว่า **ยตฺถ ทุสฺสี** ความว่า มารผู้มีชื่ออย่างนี้ว่า **ทุสสี** ในนรกใด. บทว่า **อปจฺจถ** ความว่า หมกไหม้ด้วยไฟในนรก. บทว่า **วิฐุรํ สาวกํ** ความว่า อัครสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ชื่อว่า วิฐุระ. บทว่า **อาสชฺช** ความว่า ทุบตีเบียดเบียน.

บทว่า **กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํ** ความว่า กระทบกระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กกุสันธะ. มารเข้าสิงกุมาร๒ซัดก้อนกรวดเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้า ตกลงบนศีรษะของพระเถระ.

บทว่า **สตฺต อาสิ อโยสงฺกุ** ความว่า ได้ยินว่า สัตว์ผู้เกิดในนรกนั้นมีอัตภาพถึง ๗ คาวุต. แม้ทุสสีมารก็มีอัตภาพเช่นนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น นายนิรยบาลทั้งหลาย ต่างถือเอาหลาวเหล็กตั้ง ๑๐๐ อัน ขนาดเท่าลำต้นตาล อันไฟลุกโชนรุ่งโรจน์โชติช่วงกล่าวว่า ท่านมีหัวใจตั้งอยู่ที่นี้แหละ คิดทำบาป ดังนี้แล้ว จึงจัดเป็นคนจำนวน ๕๐ คน ผินหน้าไปทางเท้า จำนวน ๕๐ คนผินหน้าไปทางศีรษะ ตอกตรงกลางหัวใจ

๑. ม. มู. ๑๒/ข้อ ๕๖๔.

ย้ำเข้าไป ๆ เหมือนคนตำปูนขาว ในรางสำหรับตำปูนขาวฉะนั้น ก็แลเมื่อตำไปอย่างนี้ ๕๐๐ ปีจึงถึงที่สุดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวนกลับมาถึงกลางหัวใจอีก ๕๐๐ ปี ท่านหมายเอาข้อนั้นจึงกล่าวว่า มีขอเหล็กตั้ง ๑๐๐ อัน. บทว่า **สพฺเพ ปจฺจตฺตเวทนา** ได้แก่ ให้เกิดเวทนาเฉพาะของตนเองทีเดียว. ได้ยินว่า เวทนานั้นเป็นทุกข์ยิ่งกว่าเวทนาในมหานรก คือเวทนาที่เกิดในอุสสทนรกเป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ในมหานรก เหมือน ๗ วันในการบริหารเป็นทุกข์กว่า ๗ วันในการดื่มด้วยความเสน่หา. ด้วยบทว่า **อีทิโส นิรโย อสิ** นี้พึงแสดงนรกในที่นี้ด้วยเทวทูตสูตร.

บทว่า **โย เอตมภิชานาติ** ความว่า ภิกษุใด มีอภิญญามาก ย่อมรู้กรรมและผลแห่งกรรมนี้ โดยประจักษ์เฉพาะหน้า ดุจรู้ผลมะขามป้อมที่วางไว้บนฝ่ามือฉะนั้น.

บทว่า **ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก** ความว่า ภิกษุผู้ทำลายกิเลสได้แล้ว เป็นสาวกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉติ** ความว่า ดูก่อนมารชื่อว่าผู้มีธรรมดำ เพราะประกอบด้วยบาปธรรมอันดำโดยส่วนเดียว ท่านจักประสบทุกข์.

บทว่า **มชฺเฌสรสฺมึ** ความว่า ได้ยินว่า วิมานที่เกิดโดยทำน้ำตรงกลางมหาสมุทรให้เป็นที่ตั้ง เป็นวิมานดังอยู่ชั่วกัป. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วิมานทั้งหลายตั้งอยู่ได้ตลอดกัป ดังนี้เป็นต้น. วิมานเหล่านั้น มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์และมีเปลวไฟโชติช่วง เหมือนกองไฟแห่งไม้อ้อที่ลุกโพลงบนยอดภูเขาฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น วิมานเหล่านั้นจึงสว่างไสวพรั่งพร้อมด้วยรัศมีมากมาย. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **มีสี**

เหมือนแก้วไพฑูรย์ งดงาม มีรัศมีพลุ่งออก เหมือนเปลวไฟ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ปุถุ นานตฺตวณฺณิโย** ความว่า นางอัปสรเป็นอันมาก มีวรรณะต่าง ๆ กัน โดยมีวรรณะเขียวเป็นต้น ย่อมฟ้อนรำในวิมานเหล่านั้น.

บทว่า **โย เอตมภิชานาติ** ความว่า ภิกษุใดย่อมรู้เรื่องวิมานนั้นโดยแจ่มแจ้ง. ก็เนื้อความนี้ พึงแสดงด้วยเรื่องวิมานเปรตทั้งหลายเถิด.

บทว่า **พุทฺเธน โจทิโต** ความว่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตักเตือน คือทรงส่งไป.

บทว่า **ภิกฺขุสงฺฆสฺส เปกฺขโต** ได้แก่ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้เห็นอยู่.

บทว่า **มิคารมาตุปาสาทำ ปาทงฺคุฏฺเฐน กมปยิ** ความว่า เราทำมหาปราสาท ที่ประดับด้วยห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง อันนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างไว้ในบุพพาราม ให้ไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้าของตน. จริงอยู่ สมัยนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในปราสาทตามที่กล่าวแล้ว ในบุพพาราม พวกภิกษุใหม่ ๆ จำนวนมากนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน แม้ก็ไม่คำนึงถึงพระศาสดา เริ่มกล่าวเดรัจฉานกถากัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงยังพวกภิกษุเหล่านั้นให้สลดใจ ทรงประสงค์จะทำให้เป็นภาชนะสำหรับพระธรรมเทศนาของพระองค์ จึงตรัสเรียกท่านพระมหาโมคคัลลานเถระมาว่า โมคคัลลานะ เธอจงดูพวกภิกษุใหม่ที่พากันกล่าวเดรัจฉานกถา. พระเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว รู้พระอัธยาศัยของพระศาสดา จึงเข้าจตุตถฌานมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นบาทของอภิญญาแล้ว ออกจากฌานอธิษฐานว่า จงมีน้ำเต็มโอกาสของปราสาทเถิด แล้วเอานิ้วหัวแม่เท้า กดยอดปราสาท, ปราสาท โอนเอียงไป

ข้างหนึ่ง. กดซ้ำอีก ก็เอียงไปอีกข้างหนึ่ง. ภิกษุเหล่านั้น พากัน กลัวหวาดเสียว เพราะกลัวตกปราสาท จึงออกจากปราสาทนั้นไปยืนอยู่ ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรงตรวจดูอัธยาศัยของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรงแสดงธรรม. บรรดาภิกษุที่ได้ฟังธรรมนั้น บางพวกดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล, บางพวกดำรงอยู่ในสกทาคามิผล, บางพวกดำรงอยู่ในอนาคามิผล, บางพวกดำรงอยู่ในอรหัตผล. เนื้อความนี้นั้น พึงแสดงด้วยปาสาทกัมปนสูตร.

บทว่า **เวชยนฺตปาสาทำ** ความว่า เวชยันตปราสาทนั้น ในภพดาวดึงส์ สูงได้ประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ ประดับด้วยเรือนยอดมีประตูหลายพันประตู ที่ตั้งขึ้นในเมื่อท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดา ทรงชนะพวกอสูรในสงครามระหว่างเทวดากับอสูร แล้วประทับอยู่ท่ามกลาง พระ-นคร เป็นปราสาทที่ได้นามว่า เวชยันต์ เพราะบังเกิดสุดท้ายแห่งชัยชนะ, ท่านหมายเอาปราสาทนั้น กล่าวว่า เวชยันตปราสาท. ก็แม้เวชยันตปราสาทนั้น พระเถระนี้ก็ให้สั่นสะเทือนด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. จริงอยู่ สมัยหนึ่ง ท้าวสักกเทวราช เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ในบุพพาราม ทูลถามถึงวิมุตติคือความสิ้นตัณหา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนาแก่ท้าวสักกเทวราชนั้น, ท้าวเธอได้สดับดังนั้น ดีใจ ร่าเริง ถวายอภิวาทกระทำประทักษิณแล้วเสด็จไปยังเทวโลกของพระองค์. ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะคิดอย่างนี้ว่า ท้าวสักกะนี้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามปัญหาอันปฏิสังยุตด้วยพระนิพพานอันลึกซึ้งเห็นปานนี้ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงวิสัชนาปัญหานั้นแล้ว ท้าวสักกะทรงรู้แล้วเสด็จไป หรือว่าไม่รู้. ถ้ากระไรเราพึงไปยังเทวโลกแล้ว ให้

ท้าวเธอรู้เนื้อความนั้น. ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั้นไปยังภพดาวดึงส์ ในบัดดลแล้ว ถามเนื้อความนั้นกะท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทวดา. ท้าว-สักกะเป็นผู้ประมาท เพราะทิพยสมบัติ จึงได้กระทำความฟุ้งซ่าน. เพื่อจะให้ท้าวสักกะทรงสลดพระทัย พระเถระจึงทำเวชยันตปราสาทให้สั่นสะเทือน ด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

ดูก่อนเทวดา ภิกษุใดมีกำลังฤทธิ์กล้าแข็ง ทำเวช-ยันตปราสาทให้สั่นสะเทือน ด้วยนิ้วหัวแม่เท้าและยังเทพเจ้าทั้งหลายให้สลดใจ.

ก็ความนี้ พึงแสดงด้วยจูฬตัณหาสังขยวิมุตติสูตร. อาการที่ปราสาทไหว ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

ด้วยบทว่า **สกฺกํ โส ปริปุจฺฉติ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาคำถามถึงวิมุตติเพราะสิ้นตัณหาตามที่กล่าวแล้วนั่นแหละ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ท่านรู้วิมุตติเพราะสิ้นตัณหาบ้างหรือ ดังนี้.

คำว่า **ตสฺส สกฺโก วิยากาสิ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความที่เมื่อพระเถระทำปราสาทให้สั่นสะเทือนแล้ว ท้าวสักกะมีความสลดพระทัย. ละความประมาทเสีย ใส่ใจโดยความแยบคายแล้วพยากรณ์ปัญหา. จริงอยู่ ท้าวสักกะนั้นกล่าวแล้วในคราวนั้น เฉพาะตามทำนองที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วนั้นแหละ. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ท้าวสักกะถูกถามแล้วจึงพยากรณ์ปัญหาตามที่เป็นจริง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกฺกํ โส ปริปุจฺฉติ** ความว่า พระโมคคัลลานเถระนั้นถามท้าวสักกเทวราชว่าความหลุดพ้นคือความหมดสิ้นตัณหาที่พระศาสดาทรงแสดงไว้เป็นความ

หลุดพ้นที่ท้าวเธอถือเอาชอบแล้ว. จริงอยู่ คำว่า **ปริปุจฺฉติ** นี้ เป็นคำกล่าวถึงปัจจุบัน แต่ใช้ในอรรถอันเป็นอดีต. บทว่า **อปิ อาวุโส ชานาสิ** ความว่า ผู้มีอายุ ท่านรู้บ้างหรือ คือรู้ไหม. บทว่า **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย** ความว่า พระเถระถามว่า พระศาสดาทรงแสดงวิมุตติความหมดสิ้นตัณหาแก่ท่านไว้โดยประการใด ท่านรู้โดยประการนั้นหรือ. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย** นี้ พระเถระถามถึงเทศนาตัณหาสังขยวิมุตติสูตร.

บทว่า **พฺรหฺมานํ** ได้แก่ ท้าวมหาพรหม. บทว่า **สุธมฺมายํ ฐิโต สภํ** ได้แก่ ที่สุธรรมสภา. ก็สภานี้เป็นเฉพาะสุธรรมสภาในพรหมโลก, ไม่ใช่ในดาวดึงสพิภพ. ขึ้นชื่อว่าเทวโลก เว้นจากสุธรรม-สภาย่อมไม่มี. บทว่า **อชฺชาปิ ตฺยาวุโส สา ทิฏฺฐิ ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ** ความว่า ใคร ๆ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ผู้สามารถเข้าไปยังพรหมโลกนี้ย่อมไม่มี, ก่อนแต่พระศาสดาเสด็จมาในพรหมโลกนี้ ท่านได้มีทิฏฐิใด แม้ทุกวันนี้ คือแม้ขณะนี้ ทิฏฐินั้นก็ยังไม่หายไปหรือ. บทว่า **ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ** ความว่า ท่านเห็นแสงสว่างของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระสาวก ผู้อันพระ-สาวกทั้งหลายมีพระมหากัปปินะ และพระมหากัสสปะเป็นต้น ห้อมล้อมผู้ประทับนั่งเข้าเตโชธาตุ (มีแสง) พวยพุ่งอยู่ในพรหมโลก. จริงอยู่ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบความคิดของพรหมผู้นั่งประชุมในสุธรรมสภาในพรหมโลก ผู้คิดว่า สมณะหรือพราหมณ์ไร ๆ ผู้มีฤทธิ์อย่างนี้ สามารถที่จะมาในพรหมโลกนี้ มีไหมหนอ. พระองค์จึงเสด็จไปในพรหมโลกนั้นแล้ว ประทับนั่งในอากาศเหนือเศียรของพรหม

ทรงเข้าเตโชธาตุเปล่งแสงสว่างอยู่ ทรงพระดำริให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นมาหา. ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นนั้น มาในที่นั้นพร้อมกับที่ทรงพระดำริ ถวายบังคมพระศาสดา รู้พระอัธยาศัยของพระศาสดา จึงนั่งเข้าเตโชธาตุองค์ละทิศ ๆ แล้วเปล่งโอภาสแสงสว่างพรหมโลกทั้งสิ้นจึงได้มีโอภาสแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน. พระศาสดาทรงทราบว่า พรหมมีจิตสงบ จึงทรงแสดงธรรมอันประกาศสัจจะ ๔. ในเวลาจบเทศนา พรหมหลายพันองค์ดำรงอยู่ในมรรคและผลทั้งหลาย. ท่านหมายถึงเรื่องนั้น เมื่อจะทักท้วงจึงกล่าวคาถาว่า **ผู้มีอายุ แม้ทุกวันนี้ทิฏฐิของท่านนั้น** ดังนี้. ก็ข้อความนี้ พึงแสดงโดยพกพรหมสูตร. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า[๑] :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ก็สมัยนั้นแล พรหมองค์หนึ่งเกิดทิฏฐิชั่วช้าลามกเห็นปานดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่จะมาในพรหมโลกนี้ได้ ไม่มีเลย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพรหมนั้นด้วยพระทัยแล้ว ทรงหายไปจากพระวิหารเชตวันไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดเข้ามาฉะนั้น. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดเช่นนี้ว่า บัดนี้

๑. สำ . ส. ๑๕/ข้อ ๕๗๓-๕๘๘.

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณด้วยจักษุเพียงดังทิพย์บริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ครั้นแล้วจึงได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เปรียบปานบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดเข้ามา ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาศัยทิศบูรพา นั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระมหากัสสปะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณ ด้วยจักษุเพียงดังทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ จึงหายไปในพระวิหารเชตวันไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ฯ ล ฯ ฉะนั้น. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปอาศัยทิศใต้นั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหากัปปินะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ, ท่านพระมหากัปปินะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณ ด้วยจักษุเพียงดังทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ครั้นแล้วได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ได้ปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ฯ ล ฯ ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหา-

กัปปินะ อาศัยทิศตะวันตกนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ, ท่านพระอนุรุทธะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิ ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณ ในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักษุเพียงดังทิพย์อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ ครั้นแล้วได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ได้ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ฯ ล ฯ ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะได้อาศัยทิศเหนือนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะพรหมนั้นด้วยคาถาว่า

ดูก่อนผู้มีอายุ แม้วันนี้ ท่านก็ยังมีความเห็นผิดอยู่
เหมือนเมื่อก่อน ท่านยังจะเห็นอยู่หรือว่าบนพรหมโลก
มีแสงสว่างพวยพุ่งออกได้เอง.

พรหมกล่าวว่า

พระคุณเจ้าผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือน
เมื่อก่อน ที่ว่าข้าพเจ้าเห็นแสงสว่างพวยพุ่งไปเองใน
พรหมโลก, ไฉนในวันนี้ข้าพเจ้าจะพึงกล่าวว่า " เรา
เป็นผู้เที่ยงเป็นผู้ยั่งยืน " ดังนี้เล่า

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำพรหมนั้นให้สลดใจแล้ว

ได้หายไปในพรหมโลกนั้น ปรากฏในพระวิหารเชตวันเหมือนบุรุษมีกำลัง ฯ ล ฯ ฉะนั้น.

ลำดับนั้นแล พรหมนั้นได้เรียกพรหมปาริสัชชะ พรหมพวกรับใช้องค์หนึ่งมาว่า แน่ะ ท่านผู้นิรทุกข์ มาเถิด ท่านจงเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงกล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม้องค์อื่น ๆ ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เหมือนกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระกัสสปะ ท่านพระกัปปินะ และท่านพระอนุรุทธะ ยังมีอยู่หรือ. พรหมปาริสัชชะนั้นรับคำของพรหมนั้นว่าอย่างนั้นท่านผู้นิรทุกข์ แล้วเข้าไปหาท่านพระมหาโมคลัลลานะจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้องค์อื่นๆ ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากเหมือนท่านพระโมคคัลลานะ พระกัสสปะ พระกัปปินะ พระอนุรุทธะ ยังมีอยู่หรือ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะพรหมปาริสัชชะนั้นด้วยคาถาว่า

พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ
ได้วิชชา ๓ บรรลุอิทธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ
ยังมีอยู่เป็นอันมาก.

ลำดับนั้นแล พรหมปาริสัชชะนั้นชื่นชมยินดีอนุโมทนาภาษิตของท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว เข้าไปหาพรหมนั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว

ได้กล่าวคำนี้กะพรหมนั้นว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวอย่างนี้ว่า

พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ
ได้วิชชา ๓ บรรลุอิทธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ
ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก.

พรหมปาริสัชชะได้กล่าวคำนี้แล้ว และพรหมนั้นมีใจยินดี ชื่นชมภาษิตของพรหมปาริสัชชะนั้น ฉะนี้แล.

ท่านหมายเอาเรื่องดังกล่าวมานี้ จึงกล่าวว่า ก็ข้อความนี้พึงแสดงโดยพกพรหมสูตร ดังนี้.

ด้วยบทว่า **มหาเนรุโน ภูฏฺ** นี้ ท่านกล่าวถึงขุนเขาสิเนรุทั้งสิ้นทีเดียว โดยจุดเด่นคือยอด. บทว่า **วิโมกฺเขน อผสฺสยิ** อธิบายว่า บรรลุด้วยความรู้ยิ่งอันเป็นที่อาศัยแห่งฌานและวิโมกข์. บทว่า **วนำ** ได้แก่ชมพูทวีป. จริงอยู่ ชมพูทวีปนั้น ท่านเรียกว่า วนะ เพราะมีวนะคือป่ามาก. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **เป็นใหญ่แห่งชมพูทวีป.** บทว่า **ปุพฺพวิเทหานำ** ได้แก่ สถานที่แห่งปุพพวิเทหทวีป อธิบายว่า ทวีปปุพพวิเทหะ. บทว่า **เย จ ภูมิสยา นรา** ความว่า พวกมนุษย์ชาวอปรโดยานกทวีป อุตตรกุรุกทวีป ชื่อว่า คนผู้นอนบนแผ่นดิน. จริงอยู่ คนเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **ภูมิสยะ** ผู้นอนบนแผ่นดิน เพราะไม่มีบ้านเรือน. เชื่อมความว่า คนทั้งหมดแม้นั้นไม่บรรลุ. ก็ข้อความนี้ พึงแสดงโดยการทรมานนันโทปนันทนาคราช :-

ได้ยินว่า สมัยหนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงทูลนิมนต์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

พรุ่งนี้ขอพระองค์กับภิกษุ ๕๐๐ โปรดรับภิกษาหารในเรือนของข้าพระ-องค์เถิด พระเจ้าข้า แล้วได้หลีกไป, ก็วันนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุในเวลาใกล้รุ่ง พญานาคนามว่านันโทปนันทะมาสู่คลองในหน้าแห่งพระญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า นาค-ราชนี้มาสู่คลองในหน้าพระญาณของเรา อะไรหนอจักเกิดมี ก็ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งสรณคมน์ จึงทรงรำพึง (ต่อไปอีก) ว่า นาคราชนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ใครหนอจะพึงปลดเปลื้องนาคราชนี้จากมิจฉาทิฏฐิได้ ก็ได้ทรงเห็นพระโมคคัลลานะ.

แต่นั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระองค์ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระแล้ว จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาว่า อานนท์ เธอจงบอกแก่ภิกษุ ๕๐๐ ว่า พระตถาคตจะเสด็จจาริกไปยังเทวโลก. ก็วันนั้น พวกนาคตระเตรียมภาคพื้นเป็นที่มาดื่ม (โรงดื่มสุรา) เพื่อนันโทปนันทนาคราช. นันโทปนันทราคราชนั้น อันพวกนาคกางกั้นด้วยเศวตฉัตรทิพย์ นพรัตนบัลลังก์ทิพย์ ห้อมล้อมด้วยนักฟ้อน ๓ พวกและนาคบริษัท นั่งมองดูชนิดแห่งข้าวและน้ำที่เขาจัดวางไว้ในภาชนะทิพย์ทั้งหลาย. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำให้นาคราชเห็น เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยังดาวดึงส์เทวโลก พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ โดยเฉพาะทางยอดวิมานของนาคราชนั้น.

ก็สมัยนั้นแล นันโทปนันทนาคราชเกิดความเห็นอันชั่วช้า เห็นปานนี้ขึ้นว่า พวกสมณะหัวโล้นเหล่านี้ เข้า ๆ ออก ๆ ยังที่อยู่ของพวกเทพดาวดึงส์ โดยทางเบื้องบนที่อยู่ของพวกเรา คราวนี้ ตั้งแต่บัดนี้ไปเราจะไม่ให้พวกสมณะเหล่านี้โปรยขี้ตีนลงบนหัวของเราแล้วไป จึงลุก

ขึ้นไปยังเชิงเขาสิเนรุ ละอัตภาพนั้น เอาขนดวงรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ แล้วแผ่พังพานข้างบน เอาพังพานคว่ำลงงำเอาภพดาวดึงส์ไว้ ทำให้มองไม่เห็น.

ลำดับนั้นแล ท่านพระรัฏฐปาลได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ข้าพระองค์ยืนอยู่ตรงประเทศนี้ มองเห็นเขาสิเนรุ เห็นวงขอบเขาสิเนรุ เห็นภพดาวดึงส์ เห็นเวชยันต-ปราสาท เห็นธงเบื้องบนเวชยันตปราสาท, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุอะไรหนอ ปัจจัยอะไรหนอ ซึ่งเป็นเหตุให้ข้าพระองค์ไม่เห็นภูเขาสิเนรุ ฯ ล ฯ ไม่เห็นธงเบื้องบนเวชยันตปราสาท ในบัดนี้. พระผู้มี-พระภาคเจ้าตรัสบอกว่า รัฏฐปาละ นาคราชชื่อว่า นันโทปนันทะนี้โกรธพวกเธอจึงเอาขนดหางวงรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ เอาพังพานปิดข้างบนกระทำให้มืดมิดอยู่. รัฏฐปาละทูลว่า ข้าพระองค์ขอทรมานนาคราชตนนั้น พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาต. ลำดับนั้นแล ภิกษุแม้ทั้งหมดก็ลุกขึ้นโดยลำดับ คือ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระราหุล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงอนุญาต.

ในที่สุด พระมหาโมคคัลลานะเถระ กราบทูลว่า ข้าพระองค์ขอทรมานนาคราชนั้น พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตว่า โมคคัลลานะ เธอจงทรมาน. พระเถระเปลี่ยนอัตภาพนิรมิตเป็นรูปนาคราชใหญ่ เอาขนดหางวงรอบนันโทปนันทนาคราช ๑๔ รอบ วางพังพานของตนลงบนยอดพังพานของนันโทปนันทนาคราชแล้ว กดเข้ากับเขาสิเนรุ. นาคราชบังหวนควัน. พระเถระกล่าวว่า จะมีแต่ควันในร่างกายของท่านเท่านั้นก็หามิได้ แม้ของเราก็มี แล้วจึงบังหวนควัน.

ควันของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ควันของพระเถระเบียดเบียนนาคราช. ลำดับนั้น นาคราชจึงโพลงไฟ. ฝ่ายพระเถระกล่าวว่า จะมีแต่ไฟในร่างกายของท่านเท่านั้นก็หาไม่ แม้ของเราก็มี จึงโพลงไฟ. ไฟของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ไฟของพระเถระเบียดเบียนนาคราช. นาคราชคิดว่า พระองค์นี้กดเราเข้ากับเขาสิเนรุ แล้วบังหวนควันและทำให้ไฟโพลง จึงสอบถามว่า ผู้เจริญ ท่านเป็นใคร. พระเถระตอบว่า นันทะ เราแหละคือโมคคัลลานะ. นาคราชกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงดำรงอยู่โดยภิกขุภาวะของตนเถิด.

พระเถระจึงเปลี่ยนอัตภาพนั้น แล้วเข้าไปทางช่องหูขวาของนาคราชนั้น แล้วออกทางช่องหูซ้าย เข้าทางช่องหูซ้ายแล้วออกทางช่องหูขวา. อนึ่ง เข้าทางช่องจมูกขวา ออกทางช่องจมูกซ้าย เข้าทางช่องจมูกซ้ายแล้วออกทางช่องจมูกขวา. ลำดับนั้น นาคราชได้อ้าปาก. พระเถระจึงเข้าทางปากแล้วเดินจงกรมอยู่ภายในท้อง ทางด้านทิศตะวันออกบ้าง ด้านทิศตะวันตกบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะ เธอจงใส่ใจ นาคมีฤทธิ์มากนะ. พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อิทธิบาท ๔ ข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นดุจวัตถุที่ตั้ง ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมไว้แล้ว ปรารภไว้ดีแล้ว. นันโทปนันทะจงยกไว้เถิด พระเจ้าข้า, นาคราชเช่นกับนันโทปนันทะ ตั้งร้อยก็ดี ตั้งพันก็ดี ตั้งแสนก็ดี ข้าพระองค์ก็พึงทรมานได้.

นาคราชคิดว่า เมื่อตอนเข้าไป เราไม่ทันเห็น ในเวลาออกในบัดนี้ เราจักใส่เขาในระหว่างเขี้ยวแล้วเคี้ยวกินเสีย ครั้นคิดแล้วจึงกล่าว

ว่า ขอท่านจงมาเถิดขอรับ อย่าเดินไป ๆ มา ๆ ในภายในท้อง ทำข้าพเจ้าให้ลำบากเลย. พระเถระได้ออกไปยืนข้างนอก. นาคราชเห็นว่านี้คือเขาละ จึงพ่นลมทางจมูก. พระเถระเข้าจตุตถฌาน แม้ขุมขนของพระเถระ ลนก็ไม่สามารถทำให้ไหวได้. นัยว่า ภิกษุทั้งหลายที่เหลือสามารถทำปาฏิหาริย์ทั้งมวลได้ จำเดิมแต่ต้น แต่พอถึงฐานะนี้ จักไม่สามารถสังเกตได้รวดเร็วอย่างนี้แล้วเข้าสมาบัติ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้นทรมานนาคราช.

นาคราชคิดว่า เราไม่สามารถเพื่อจะทำแม้ขุมขนของสมณะนี้ให้ไหวได้ด้วยลมจมูก สมณะนั้นมีฤทธิ์มาก, พระเถระจึงละอัตภาพนิรมิตรูปครุฑ แสดงลมครุฑไล่ติดตามนาคราชไป, นาคราชจึงละอัตภาพนั้นนิรมิตรูปมาณพน้อยแล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมขอถึงท่านเป็นสรณะ ไหว้เท้าพระเถระ, พระเถระกล่าวว่า นันทะ พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ท่านจงมา พวกเราจักได้ไป. ท่านทรมานนาคราชทำให้หมดพยศแล้วได้พาไปยังสำนักของพระศาสดา. นาคราชถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระองค์เป็นสรณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านจงเป็นสุขเถิด นาคราช ดังนี้แล้ว อันหมู่ภิกษุห้อมล้อม ได้เสด็จไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑฏิกเศรษฐี.

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุไรพระองค์จึงเสด็จมาสาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะและนันโทปนันทะได้ทำสงครามกัน . ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลว่า ก็ใครแพ้ ใครชนะ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะ

ชนะ นันทะแพ้. อนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์ตามลำดับแห่งเดียวตลอด ๗ วัน ข้าพระองค์จักกระทำสักการะแก่พระเถระ ๗ วัน แล้วได้กระทำมหาสักการะแก่ภิกษุ ๕๐๐ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขตลอด ๗ วัน. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พึงแสดงเนื้อความโดยการทรมานนันโทปนันทนาคราช.

บทว่า **โย เอตมภิชานาติ** ความว่า ย่อมรู้วิโมกข์ตามที่กล่าวนี้ด้วยอำนาจกระทำการถูกต้อง.

บทว่า **น เว อคฺคิ เจตยติ อหํ พาลํ ฑหามิ** ความว่า ไฟย่อมไม่จงใจอย่างนี้ คือย่อมไม่กระทำประโยคคือความพยายามเพื่อจะเผาแต่คนพาลคิดว่า ไฟนี้มีความร้อนน้อย จึงถูกต้องไฟที่ลุกโพลงประหนึ่งว่าจะไม่ดับ จึงถูกไฟไหม้ ดูก่อนมาร พวกเราก็เหมือนอย่างนั้นนั่นแล ประสงค์จะแผดเผา ประสงค์จะเบียดเบียนหามิได้ แต่ท่านนั่นแหละมากระทบกระทั่งพระอริยสาวกผู้เช่นกับกองไฟ ชื่อว่า ผู้มาแล้วอย่างนั้น เพราะอรรถว่า มีการมาอย่างนั้นเป็นต้น จักเผาตนเอง คือจักไม่พ้นจากทุกข์อันเกิดจากการแผดเผา.

บทว่า **อปุญฺญํ ปสวติ** แปลว่า ย่อมได้เฉพาะบาปมิใช่บุญ.
บทว่า **น เม ปาปํ วิปจฺจติ** ความว่า บาปยังไม่ให้ผลแก่เรา ดูก่อนมาร เหตุไรหนอ ท่านจึงสำคัญอย่างนี้ว่า บาปนี้ไม่มี.

บทว่า **กโรโต เต จียเต ปาปํ** ความว่า บาปที่ท่านกระทำอยู่โดยส่วนเดียว ย่อมเข้าไปก่อความฉิบหาย ความทุกข์ตลอดกาลนาน.
บทว่า **มาร นิพฺพินฺท พุทฺธมฺหา** ความว่า ท่านจงเบื่อหน่าย คือ

เหนื่อยหน่ายกรรมของผู้อื่น จากพุทธสาวกผู้ตรัสรู้อริยสัจ ๔. บทว่า **อาสํ มากาสิ ภิกฺขุสุ** ความว่า ท่านอย่าได้ทำความหวังนี้ว่า เราทำร้าย คือเบียดเบียนภิกษุทั้งหลาย.

บทว่า **อิติ** แปลว่า อย่างนั้น. บทว่า **มารํ อตชฺเชสิ** ความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระกล่าวว่า ดูก่อนมาร ท่านจงเหนื่อยหน่าย ฯ ล ฯ ในภิกษุทั้งหลาย. บทว่า **เภสกฬาวเน** ได้แก่ ในป่าอันมีชื่ออย่างนี้. บทว่า **ตโต** ได้แก่ เหตุคุกคาม. บทว่า **โส ทุมฺมโน ยกโข** ความว่า มารนั้นเสียใจได้หายไปในที่นั้นนั่นแหละ. คือได้ถึงการมองไม่เห็น, ก็คาถานี้ท่านตั้งไว้ในคราวสังคายนาพระธรรมวินัย. ก็คำใดในที่นี้ท่านไม่จำแนกความไว้ในระหว่าง ๆ คำนั้นง่ายทั้งนั้น เพราะอรรถว่ามีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลัง.

พระมหาเถระนี้ คุกคามมารอย่างนี้แล้ว ได้กระทำอุปการะแก่เหล่าสัตว์ไม่ทั่วไปกับพระสาวกอื่น ๆ เช่นเที่ยวไปในเทวดา และเที่ยวไปในนรกเป็นต้น ในเวลาหมดอายุก็ปรินิพพานไป และเมื่อจะปรินิพพาน แม้จะได้ตั้งปณิธานไว้ที่ใกล้บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าอโนมทัสสี ตั้งแต่นั้นได้กระทำบุญอันใหญ่ยิ่งไว้ในภพนั้น ๆ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสาวกบารมี ก็ถูกพวกโจรที่เหล่าเดียรถีย์ส่งไปเบียดเบียน เพราะกรรมเก่าที่ตั้งขึ้นด้วยอำนาจบาปกรรมที่ทำไว้ในระหว่าง กระทำความลำบากแก่ร่างกายมิใช่น้อย จึงได้ปรินิพพาน. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า[๑] :-

๑. ขุ. อ. ๓๒/ข้อ ๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เป็นพระโลกเชษฐ์ เป็นนระผู้องอาจ อันเทวดาและภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับอยู่ ณ ภูเขาหิมวันต์. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นพระชินเจ้า เสด็จลงจากภูเขาหิมวันต์นั้นแล้วเสด็จเที่ยวจาริกไป ทรงอนุเคราะห์หมู่สัตว์เสด็จเข้าถึงกรุงพาราณสี. พระมหามุนีผู้นำโลกแวดล้อมด้วยพระขีณาสพ ๑,๐๐๐ ทรงส่องทิศทั้งปวงให้สว่างไสวไพโรจน์.

ในคราวนั้น เราเป็นคฤหบดีอันสหายผู้มีมหิทธิฤทธิ์นามว่าสรทะส่งไป ได้เข้ารูปเฝ้าพระศาสดา. ครั้นแล้วได้ทูลนิมนต์พระตถาคตสัมพุทธเจ้านำเสด็จไปยังที่อยู่ของตน ทำการบูชาพระมหามุนีอยู่, เวลานั้นเรายังพระมหาวีรเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นนระผู้องอาจผู้เสด็จเข้ามาพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ.

พระมหาวีรเจ้าผู้เป็นพระสยัมภูอัครบุคคลทรงอนุโมทนาแล้ว ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดได้บูชาพระสงฆ์และได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้นายกของโลก ด้วยจิตอันเลื่อมใส ผู้นั้นจักไปสู่เทวโลก จักเสวยเทวรัชสมบัติ ๗๗ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติในแผ่นดิน ครอบครองพสุธา ๑๐๘ ครั้ง

และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ครั้ง โภคสมบัติอันนับไม่ถ้วนจักบังเกิดแก่ผู้นั้นในขณะนั้น. ในกัปอันนับไม่ได้แต่กัปนี้ พระศาสดาพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก ผู้นั้นเคลื่อนจากนรกแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์ จักเป็นบุตรพราหมณ์ มีนามว่า โกลิตะ ภายหลังอันกุศลมูลกระตุ้นเตือนแล้วเขาจักออกบวช จักได้เป็นพระสาวกองค์ที่สองของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม. จักปรารภความเพียร มีใจสงบถึงความยอดเยี่ยมแห่งฤทธิ์ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะจักปรินิพพาน.

เราอาศัยมิตรชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของกามราคะ มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ได้ฆ่ามารดาและบิดา. เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ จะเป็นนรกหรือมนุษย์ก็ตาม เพราะความเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยกรรมอันลามก ต้องเป็นผู้มีศีรษะแตกตาย นี้เป็นผลกรรมครั้งสุดท้ายของเรา ภพสุดท้ายย่อมดำเนินไป ผลกรรมเช่นนี้จักมีแก่เราในเวลาใกล้จะตายแม้ในที่นี้.

เราหมั่นประกอบในวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่. แม้แผ่นดินอันลึกซึ้งหนา ใคร ๆ กำจัดได้ยาก เราผู้ถึง

ความยอดเยี่ยมแห่งฤทธิ์ พึงทำให้ไหวได้ด้วยนิ้วหัวแม่มือซ้าย. เราไม่เห็นอัสมิมานะ เราไม่มีมานะ เรากระทำความเคารพยำเกรง แม้ที่สุดในสามเณร.

ในกัปอันประมาณมิได้แต่กัปนี้ เราสั่งสมกรรมใด เราได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้น เป็นผู้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว. คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ ฯ ล ฯ คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถามหาโมคคัลลานเถรคาถา

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา สัฏฐินิบาต.

เถรคาถา มหานิบาต

๑. วังคีสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวังคีสเถระ

พระวังคีสเถระ เมื่อบวชแล้วใหม่ ๆ ได้เห็นสตรีหลายคนล้วนแต่แต่งตัวเสียงดงาม พากันไปวิหาร ก็เกิดความกำหนัดยินดี เมื่อบรรเทาความกำหนัดยินดีได้แล้ว จึงได้กล่าวคาถา ๙ คาถาสอนตนเอง ความว่า

[๔๐๑] **ความตรึกทั้งหลาย กับความคะนองอย่างเลวทราม เหล่านี้ได้ครอบงำเราผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต เหมือนกับบุตรของคนสูงศักดิ์ซึ่งมีธนูมาก ทั้งได้ศึกษาวิชาธนูศิลป์มาอย่างเชี่ยวชาญ ยิงลูกธนูมารอบ ๆ ตัวเหล่าศัตรู ผู้หลบหลีกไม่ทันตั้งพันลูกฉะนั้น. ถึงแม้หญิงจะมามากยิ่งกว่านี้ ก็จักทำการเบียดเบียนเราไม่ได้ เพราะเราได้ตั้งอยู่ในธรรมเสียแล้ว ด้วยว่าเราได้สดับทางอันเป็นที่ให้ถึงนิพพานของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระ-อาทิตย์อย่างชัดแจ้ง ใจของเราก็ยินดีในทางนั้นแน่นอน ดูก่อนมารผู้ชั่วร้าย ถ้าท่านยังเข้ามารุกรานเราผู้เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านก็จะไม่ได้เห็นทางของเราตามที่เราทำไม่ให้ท่านเห็น.**

ภิกษุควรละความไม่ยินดี ความยินดี และความตรึกอันเกี่ยวกับบุตรและภรรยาเป็นต้นเสียทั้งหมดแล้ว ไม่ควรจะทำตัณหาดังป่าชัฏในที่ไหน ๆ อีก เพราะไม่มี

ตัณหาดังป่าชัฏ ชื่อว่าเป็นภิกษุ. รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาศัยแผ่นดินก็ดี อยู่ในอากาศก็ดี และมีอยู่ใต้แผ่นดินก็ดี เป็นของไม่เที่ยงล้วนแต่คร่ำคร่าไปทั้งนั้น ผู้ที่แทงตลอดอย่างนี้แล้ว ย่อมเที่ยวไปเพราะเป็นผู้หลุดพ้น ปุถุชนทั้งหลายหมกมุ่นพัวพันอยู่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง โผฏฐัพพะที่มากระทบ และอารมณ์ที่ได้ทราบ ภิกษุควรเป็นผู้ไม่หวั่นไหว กำจัดความพอใจในเบญจกามคุณเหล่านี้เสีย เพราะผู้ใดไม่ติดอยู่ในกามคุณเหล่านี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นมุนี. มิจฉาทิฏฐิซึ่งอิงอาศัยทิฏฐิ ๖๒ ประการ เป็นไปกับด้วยความตรึก อันไม่เป็นธรรม ตั้งลงมั่น ในความเป็นปุถุชน. ในกาลไหน ๆ ผู้ใดไม่เป็นไปในอำนาจของกิเลส ทั้งไม่กล่าวถ้อยคำหยาบคาย ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ. ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีใจมั่นคงมานมนานแล้ว ไม่ลวงโลก มีปัญญารักษาตน ไม่มีความทะเยอทะยาน เป็นมุนี ได้บรรลุสันติบทแล้ว หวังคอยเวลาเฉพาะปรินิพพาน.

เมื่อพระวังคีสเถระกำจัดมานะที่เป็นไปแก่ตนไว้แล้ว เพราะอาศัยคุณสมบัติ คือความมีไหวพริบของตน จึงได้กล่าวคาถา ๔ คาถาต่อไปอีก ความว่า

ดูก่อนท่านผู้สาวกของพระโคดม ท่านจงละทิ้งความเย่อหยิ่งเสีย จงละทิ้งทางแห่งความเย่อหยิ่งให้หมดเสีย

ด้วย เพราะผู้หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่ง จะ ต้องเดือดร้อนอยู่ตลอดกาลช้านาน. หมู่สัตว์ผู้ยังมีความ ลบหลู่คุณท่าน ถูกมานะกำจัดแล้วไปตกนรก หมู่ชนคน กิเลสหนา ถูกความทะนงตัวกำจัดแล้ว พากันตกนรก ต้องเศร้าโศกอยู่ตลอดกาลนาน กาลบางครั้ง ภิกษุปฏิบัติ ชอบแล้ว ชนะกิเลสด้วยมรรค จึงไม่ต้องเศร้าโศก ยังกลับ ได้เกียรติคุณ และความสุข บัณฑิตทั้งหลายเรียกภิกษุ ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนั้นว่า เป็นผู้เห็นธรรม. เพราะเหตุนั้น ภิกษุในศาสนานี้ไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ควรมีแต่ ความเพียรชอบ ละนิวรณ์แล้วเป็นผู้บริสุทธิ์ และละ มานะโดยไม่เหลือแล้ว เป็นผู้สงบระงับ บรรลุที่สุดแห่ง วิชชาได้. ข้าพเจ้าเร่าร้อนเพราะกามราคะ และจิตใจ ของข้าพเจ้าก็เร่าร้อนเพราะกามราคะเหมือนกัน ดูก่อน ท่านผู้สาวกของพระโคดม ขอพระคุณจงกรุณาบอกธรรม เครื่องดับความเร่าร้อนด้วยเถิด.

ท่านพระอานนทเถระกล่าวคาถา ความว่า

จิตของท่านเร่าร้อนก็เพราะความสำคัญผิด เพราะ-ฉะนั้น ท่านจงละทิ้งนิมิตอันงามซึ่งประกอบด้วยราคะเสีย ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์อันเดียว ตั้งมั่นเด็ดเดี่ยว ด้วยการพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าเป็นของไม่สวยงาม จง อบรมกายคตาสติ จงเป็นผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย

ท่านจงเจริญอนิมิตตานุปัสสนา จงตัดอนุสัยคือมานะเสีย แต่นั้นท่านจักเป็นผู้สงบระงับ เที่ยวไป เพราะละมานะเสียได้.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสเถระเกิดความปลาบปลื้มใจในสุภาษิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว จึงกราบทูลขึ้นในที่เฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถา ๔ คาถา ความว่า

บุคคลควรพูดแต่วาจา ที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อนเท่านั้น อนึ่ง วาจาใดที่ไม่เบียดเบียนคนอื่น วาจานั้นแลเป็นวาจาสุภาษิต บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารักใคร่ ทั้งเป็นวาจาที่ทำให้ร่าเริงได้ ไม่พึงยึดถือวาจาชั่วช้าของคนอื่น พึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในคำสัตย์ ทั้งที่เป็นอรรถเป็นธรรม พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใดเป็นพระวาจาปลอดภัย เป็นไปเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ พระวาจานั้นแลเป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสเถระกล่าวคาถา ๓ คาถา ด้วยอำนาจสรรเสริญพระสารีบุตรเถระ ความว่า

ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามากแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เสียงของท่านผู้กำลัง

แสดงธรรมอยู่ไพเราะ เหมือนกับเสียงนกสาริกา มี
ปฏิภาณปรากฏรวดเร็ว เหมือนกับคลื่นในมหาสมุทร
เมื่อท่านแสดงธรรมด้วยเสียงอันน่ายินดี น่าสดับฟัง
ไพเราะจับใจ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำอันไพเราะ ก็มีใจ
ร่าเริงเบิกบาน พากันตั้งใจฟัง.

ในวันเทศนาพระสูตรเนื่องในวันปวารณา ครั้งหนึ่ง พระวังคีส-เถระเห็นพระบรมศาสดาซึ่งกำลังประทับอยู่ มีภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม จึงกล่าวคาถาชมเชยพระองค์ขึ้น ๔ คาถา ความว่า

วันนี้วัน ๑๕ ค่ำ เป็นวันปวารณาวิสุทธิ์ ภิกษุประมาณ
๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนแต่เป็นผู้ตัดเครื่องเกาะเกี่ยว
ผูกพันเสียได้สิ้น ไม่มีความทุกข์ สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว
เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐทั้งนั้น พระเจ้าจักร-
พรรดิมีหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จเลียบแผ่นดินอัน
ไพศาลนี้ มีมหาสมุทรเป็นอาณาเขตไปรอบ ๆ ได้ฉันใด
พระสาวกทั้งหลายผู้มีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้แล้ว พา
กันเข้าไปห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงชนะสงคราม
แล้ว ผู้นำพวกชั้นเยี่ยมฉันนั้น พระสาวกทั้งมวลล้วนแต่
เป็นพุทธชิโนรส ก็ในพระสาวกเหล่านี้ไม่มีความว่างเปล่า
จากคุณธรรมเลย ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ผู้
เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงประหารลูกศร คือตัณหา
ได้แล้ว.

ครั้งหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ชมเชยพระ-ผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังทรงแสดงธรรมอันเกี่ยวกับเรื่องนิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย ความว่า

ภิกษุมากกว่าพัน ได้เข้าไปเฝ้าพระสุคตเจ้าผู้กำลังทรงแสดงธรรมอันปราศจากธุลี คือนิพพานอันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ภิกษุทั้งหลายก็พากันตั้งใจฟังธรรมอันไพบูลย์ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว พระ-สัมมาสัมพุทธเจ้าอันหมู่ภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม เป็นสง่างามแท้หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่านาคะ ผู้ประเสริฐ ทรงเป็นพระฤาษีสูงสุดกว่าบรรดาฤาษี คือพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงโปรยฝนอมฤต-ธรรมรดพระสาวกทั้งหลาย คล้ายกับฝนห่าใหญ่ฉะนั้น ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระวังคีสสาวกของพระองค์ออกจากที่พักกลางวัน มาถวายบังคมพระยุคลบาทของพระ-องค์อยู่ ด้วยประสงค์จะเฝ้าพระองค์.

คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า พระวังคีสะไม่ตั้งใจจะศึกษาเล่าเรียน พระองค์จึงตรัสพระคาถา ๔ พระ-คาถา ความว่า

พระวังคีสะครอบงำทางผิดแห่งกิเลสมารได้แล้ว ทั้งทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจได้สิ้นแล้ว จึงเที่ยวไปอยู่ เธอทั้งหลายจงดูพระวังคีสะผู้ปลดเปลื้องเครื่องผูกเสียแล้ว ผู้

อันตัณหามานะทิฏฐิไม่อิงแอบเลย ทั้งจำแนกธรรมเป็นส่วน ๆ ได้ด้วยนั้น เป็นตัวอย่างเถิด พระวังคีสะได้บอกทางไว้หลายประการ เพื่อให้ข้ามห้วงนำคือกามเป็นต้นเสีย ก็ในเมื่อพระวังคีสะได้บอกทางอันไม่ตายนั้นไว้ให้แล้ว ภิกษุทั้งหลายที่ได้ฟังแล้ว ก็ควรเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้เห็นธรรม ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนในธรรม. พระ-วังคีสะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น แทงตลอดแล้วซึ่งธรรมฐิติทั้งปวง ได้เห็นพระนิพพาน แสดงธรรมอันเลิศตามกาลเวลาได้อย่างฉับพลัน เพราะรู้มาเอง และทำให้แจ้งมาเอง. เมื่อพระวังคีสะแสดงธรรมด้วยดีแล้วอย่างนี้ จะประมาทอะไรต่อธรรมของท่านผู้รู้แจ้งเล่า เพราะเหตุนั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจศึกษาไตรสิกขาด้วยปฏิปทาอันเลิศในกาลทุกเมื่อเถิด.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสเถระ กล่าวคาถาชมเชยท่านพระอัญญาโกณ-ฑัญญะ ๓ คาถา ความว่า

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระ-พุทธเจ้า มีความเพียรอย่างแก่กล้า ได้วิเวกอันเป็นธรรมเครื่องอยู่ เป็นสุขเป็นนิตย์ สิ่งใดที่พระสาวกผู้กระทำตามคำสอนของพระศาสดาพึงบรรลุ สิ่งนั้นทั้งหมด ท่าน

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ก็บรรลุตามได้แล้ว ท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระมีอานุภาพมาก มีวิชชา ๓ ฉลาดในการรู้จิตของผู้อื่น เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ได้มาถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาอยู่.

ครั้งหนึ่ง พระวิ่งคีสเถระ เมื่อจะกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระเถระทั้งหลาย มีพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

เชิญท่านดูพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งความทุกข์ กำลังประทับอยู่เหนือยอดเขากาลสิลาแห่งอิสิคิลิบรรพต มีหมู่สาวกผู้มีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้แล้วนั่งเฝ้าอยู่ พระมหาโมคคัลลานเถระผู้เรื่องอิทธิ-ฤทธิ์มาก ตามพิจารณาดูจิตของภิกษุผู้มหาขีณาสพเหล่านั้นอยู่ ท่านก็กำหนดได้ว่าเป็นดวงจิตที่หลุดพ้นแล้วไม่มีอุปธิ ด้วยใจของท่าน ด้วยประการฉะนี้. ภิกษุทั้งหลายจึงได้พากันห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคดม ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณธรรมทุกอย่าง ทรงเป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งทุกข์ ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการเป็นอันมาก.

คราวหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระกล่าวคาถาสรรเสริญพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ซึ่งกำลังประทับอยู่ในท่ามกลางสงฆ์หมู่ใหญ่ เทวดาและนาค

นับจำนวนพัน ที่ริมสระโบกขรณีชื่อคัคครา ใกล้เมืองจัมปา ๑ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระมหามุนีอังคีรส พระองค์ไพโรจน์ล่วงโลก
นี้กับทั้งเทวโลกทั้งหมดด้วยพระยศ เหมือนกับพระจันทร์
และพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน สว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้า
อันปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น.

ครั้งหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระพิจารณาดูข้อปฏิบัติที่ตนได้บรรลุแล้ว เมื่อจะประกาศคุณของตน จึงกล่าวคาถา ๑๐ คาถา ความว่า

เมื่อก่อนข้าพระองค์รู้กาพย์กลอน เที่ยวไปในบ้าน
โน้นเมืองนี้ แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมพุทธ-
เจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์ผู้เป็นมหามุนี เสด็จ
ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ได้ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ข้า-
พระองค์ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส เกิดศรัทธา
ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จึงรู้แจ้งขันธ์
อายตนะ และธาตุแจ่มแจ้งแล้ว ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต
พระตถาคตเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นมา เพื่อประโยชน์
แก่สตรีและบุรุษเป็นอันมากหนอ ผู้กระทำตามคำสั่งสอน
ของพระองค์ พระองค์ผู้เป็นมุนีได้ทรงบรรลุโพธิญาณ
เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุและภิกษุณี ซึ่งได้บรรลุสัมมัตต-
นิยามหนอ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

มีพระจักษุทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ เพื่อทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง อริยสัจธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้วอย่างไร ข้าพระองค์ก็เห็นอย่างนั้น มิได้เห็นผิดเพี้ยนไปอย่างอื่น ข้าพระองค์บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว ทำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว การที่ข้าพระองค์ได้มาในสำนักของพระองค์ เป็นการมาดีของข้าพระองค์หนอ เพราะข้าพระองค์ได้เข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในบรรดาธรรมที่พระองค์ทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ข้าพระองค์ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่งอภิญญาแล้ว มีโสตธาตุอันหมดจด มีวิชชา ๓ ถึงความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น.

ครั้งหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระนึกถึงพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของตน ที่มรณภาพแล้วว่า จะได้สำเร็จนิพพานหรือไม่ จึงกราบทูลถามพระบรมศาสดาด้วย ๑๒ คาถา ความว่า

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระศาสดา ผู้มีพระปัญญาไม่ทราบว่า ภิกษุรูปใดมีใจไม่ถูกมานะทำให้เร่าร้อน เป็นผู้เรืองยศ ตัดความสงสัยในธรรมที่ตนเห็นมาได้แล้ว ได้มรณภาพลงที่อัคคาฬวิหาร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุรูปนั้นเป็นพราหมณ์มาแต่กำเนิด มีนามตามที่พระ-

องค์ทรงประทานตั้งให้ว่า พระนิโครธกัปปเถระ ผู้มุ่งแต่ความหลุดพ้น ปรารภความเพียร เห็นธรรมอันมั่นคง ได้ถวายบังคมพระองค์แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยะทรงมีพระจักษุรอบคอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะทราบพระสาวกองค์นั้น โสตของข้าพระองค์ทั้งหลายเตรียมพร้อมที่จะฟังพระดำรัสตอบ. พระองค์เป็นพระ-ศาสดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย ซึ่งจะหาศาสดาอื่นเทียมเท่ามิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างขวาง ขอพระองค์ทรงตัดความเคลือบแคลงสงสัย ของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด และขอได้โปรดตรัสบอกพระนิโครธกัปป-เถระผู้ปรินิพพานไปแล้วแก่ข้าพระองค์ด้วย ข้าแต่พระ-องค์ผู้มีพระจักษุรอบคอบ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ในท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด เหมือนท้าวสักก-เทวราชผู้มีพระเนตรตั้งพัน ตรัสบอกแก่เทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น กิเลสเครื่องร้อยรัดชนิดใดชนิดหนึ่งในโลกนี้ ที่เป็นทางก่อให้เกิดความหลงลืม เป็นฝ่ายแห่งความไม่รู้ เป็นมูลฐานแห่งความเคลือบแคลงสงสัย กิเลสเครื่อง ร้อยรัดเหล่านั้น พอมาถึงพระตถาคตเจ้าย่อมพินาศไป พระตถาคตเจ้าผู้มีพระจักษุยิ่งกว่านรชนทั้งหลาย ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นบุรุษชนิดที่ทรงถือเอาแต่เพียงพระกำเนิดมาเท่านั้นไซร้ ก็จะไม่พึงทรงประหารกิเลส

ทั้งหลายได้ คล้ายกับลมที่รำเพยพัดมาครั้งเดียว ไม่อาจ
ทำลายกลุ่มหมอกที่หนาได้ฉะนั้น โลกทั้งปวงที่มืดอยู่
แล้ว ก็จะยิ่งมืดหนักลง ถึงจะมีสว่างมาบ้าง ก็ไม่สุกใส
ได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นผู้กระทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปรีชา เหตุนั้น ข้าพระองค์จึงขอเข้า
ถึงพระองค์ ผู้ที่ข้าพระองค์เข้าใจว่าทรงทำแสงสว่างให้
เกิดขึ้นได้เองเช่นนั้น ผู้เห็นแจ้ง ทรงรอบรู้สรรพธรรม
ตามความเป็นจริงได้ ขอเชิญพระองค์โปรดทรงประกาศ
พระนิโครธกัปปเถระ ผู้อุปัชฌายะของข้าพระองค์ที่
ปรินิพพานไปแล้ว ให้ปรากฏในบริษัทด้วยเถิด. พระผู้-
มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเปล่งพระดำรัส ก็ทรงเปล่งด้วย
พระกระแสเสียงกังวาน ที่เกิดแต่พระนาสิก ซึ่งนับเข้า
ในมหาบุรุษลักษณะด้วยประการหนึ่ง อันพระบุญญาธิการ
ตบแต่งมาดี ทั้งเปล่งได้อย่างรวดเร็วและแผ่วเบาเป็น
ระเบียบ เหมือนกับพญาหงส์ทองท่องเที่ยวหาเหยื่อ พบ
ราวไพรใกล้สระน้ำ ก็ชูคอป้องปีกทั้งสองขึ้นส่งเสียงอยู่
ค่อย ๆ ด้วยจะงอยปากอันแดงฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหมด
ตั้งใจตรง กำลังจะฟังพระดำรัสของพระองค์อยู่ ข้า-
พระองค์จักเผยการเกิดและการตาย ที่ข้าพระองค์ละมา
ได้หมดสิ้นแล้ว จักแสดงบาปธรรมทั้งหมดที่เป็นเครื่อง

กำจัด เพราะผู้กระทำตามความพอใจของตน ๓ จำพวก มีปุถุชนเป็นต้น ไม่อาจเพื่อจะรู้ธรรมที่ตนปรารถนาหรือแสดงได้ ส่วนผู้กระทำความไตร่ตรอง พิจารณาตามเหตุผลของตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะรู้ธรรมที่ตนปรารถนาทั้งแสดงได้ พระดำรัสของพระองค์นี้เป็นไวยากรณ์อันสมบูรณ์ พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วด้วยพระปัญญาที่ตรง ๆ โดยไม่มีการเสียดสีใครเลย การถวายบังคมครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย อันข้าพระองค์ถวายบังคมดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาไม่ทราม พระองค์ทรงทราบแล้วจะทรงหลงลืมไปก็หามิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระวิริยะอันไม่ต่ำทราม พระองค์ตรัสรู้อริยธรรมอันประเสริฐกว่าโลกิยธรรมมาแล้ว ก็ทรงทราบพระเญยยธรรมทุกอย่างได้อย่างไม่ผิดพลาด ข้าพระองค์หวังเป็นอย่างยิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์ เหมือนกับคนที่มีร่างอันชุ่มเหงื่อคราวหน้าร้อน ปรารถนาน้ำเย็นฉะนั้น ขอพระองค์ทรงยังฝน คือพระธรรมเทศนาที่ข้าพระองค์เคยฟังมาแล้วให้ตกลงเถิด พระเจ้าข้า ท่านนิโครธกัปปะได้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์ของท่านนั้นเป็นประโยชน์ไม่เปล่าแลหรือ ท่านนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานแล้วหรือ ท่านเป็นพระเสขะยังมีเบญจขันธ์

เหลืออยู่ หรือว่าท่านเป็นพระอเสขะผู้หลุดพ้นแล้ว ข้า-พระองค์ขอฟังพระดำรัสที่ข้าพระองค์มุ่งหวังนั้น พระเจ้า-ข้า.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพยากรณ์ จึงตรัสพระคาถา ๑ พระ-คาถา ความว่า

พระนิโครธกัปปะได้ตัดขาด ซึ่งความทะยานอยาก ในนามและรูปนี้ กับทั้งกระแสแห่งตัณหาอันนอนเนื่อง อยู่ในสันดานมาช้านานแล้ว ข้ามพ้นชาติและมรณะได้ หมดสิ้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุดด้วยพระ-จักษุทั้ง ๕ ได้ตรัสพระดำรัสเพียงเท่านี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ท่านพระวังคีสเถระก็ชื่นชมยินดีพระพุทธภาษิตเป็นอย่างยิ่ง จึงได้กราบทูลด้วยอวสานคาถา ๔ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้วก็เลื่อมใส ทราบว่า คำถามที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ไม่ไร้ประโยชน์ พระ-องค์ไม่หลอกลวงข้าพระองค์.

สาวกของพระพุทธเจ้า มีปกติกล่าวอย่างใด ทำ อย่างนั้น ได้ตัดข่ายคือตัณหาอันกว้างขวาง มั่นคง ของ พญามัจจุราชผู้เจ้าเล่ห์ ได้เด็ดขาด.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระนิโครธกัปปเถระ กัปปายนโคตร ได้เห็นมูลเหตุแห่งอุปาทาน ข้ามบ่วงมาร ที่ข้ามได้แสนยากไปได้แล้วหนอ.

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าบรรดาสรรพสัตว์ ข้า-พระองค์ขอนมัสการท่านพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพ ล่วงเสียซึ่งเทพดา อนุชาตบุตรของพระองค์มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐ.

ได้ทราบว่า ท่านพระวังคีสเถระได้ภาษิตคาถาทั้งหมดนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบวังคีสเถรคาถาที่ ๑

จบมหานิบาต

ในมหานิบาตนี้ ปรากฏว่าพระวังคีสเถระผู้มีเชาว์เฉียบแหลมองค์เดียว ไม่มีรูปอื่น ได้ภาษิตคาถาไว้ ๗๑ คาถา

พระเถระ ๒๖๔ รูป ผู้พระพุทธบุตร ไม่มีอาสวะ บรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมแล้ว พากันบันลือสีหนาท

ประกาศคาถาไว้รวม ๑,๓๖๐ คาถาแล้ว ก็พากันนิพพาน ไป เหมือนกองไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป ฉะนี้แล.

จบเถรคาถา

อรรถกถามหานิบาต

อรรถกถาวังคีสเถรคาถาที่ ๑

ในสัตตตินิบาต[๑] คาถาของท่านพระวังคีสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ** ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้า พระเถระนี้บังเกิดในตระกูลมีโภคะมาก ในนครหังสวดี ไปวิหารฟังธรรม โดยนัยอันมีในก่อนนั่นแล ได้เห็นพระศาสดาทรงทั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุผู้มีปฏิภาณ จึงกระทำกรรมคือบุญญาธิการแด่พระศาสดา แล้วกระทำความปรารถนาว่า แม้เราก็พึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณในอนาคตกาล อันพระศาสดาทรงพยากรณ์แล้ว การทำกุศลจนตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี ได้นามว่า **วังคีสะ** เรียนจบไตรเพท ได้ทำให้อาจารย์โปรดปรานแล้ว ศึกษามนต์ชื่อว่า **ฉวสีสะ** เอาเล็บเคาะศีรษะศพ ย่อมรู้ได้ว่าสัตว์นี้บังเกิดในกำเนิดโน้น.

๑. บาลีเป็นมหานิบาต.

พวกพราหมณ์รู้ว่า ผู้นี้จะเป็นทางหาเลี้ยงชีพของพวกเรา จึงพาวังคีสะให้นั่งในยานพาหนะอันมิดชิด แล้วท่องเที่ยวไปยังคามนิคมและราชธานี. ฝ่ายวังคีสะก็ให้นำศีรษะแม้ของคนที่ตายไปแล้วถึง ๓ ปีมา เอาเล็บเคาะแล้วกล่าวว่า สัตว์นี้บังเกิดในกำเนิดโน้น เพื่อจะตัดความสงสัยของมหาชน จึงให้ไปพาเอาชนนั้นมาเล่าคติ คือความเป็นไปของตน ๆ ด้วยเหตุนั้น มหาชนจึงพากันเลื่อมใสยิ่งในวังคีสะนั้น.

วังคีสะนั้น อาศัยมนต์นั้น ได้ทรัพย์ร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง จากมือของมหาชน. พราหมณ์ทั้งหลายพาวังคีสะเที่ยวไปตามชอบใจแล้ว ได้กลับมาเมืองสาวัตถีอีกตามเดิม. วังคีสะได้สดับพระคุณทั้งหลายของพระศาสดาได้มีความประสงค์จะเข้าเฝ้า. พวกพราหมณ์พากันห้ามว่าพระสมณโคดมจักทำท่านให้วนเวียนด้วยมายา. วังคีสะไม่สนใจคำของพวกพราหมณ์ จึงเข้าเฝ้าพระศาสดากระทำปฏิสันถารแล้วนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง.

พระศาสดาตรัสถามวังคีสะว่า ท่านรู้ศิลปะบางอย่างไหม ? วังคีสะทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้มนต์ชื่อฉวสีสะ, ด้วยมนต์นั้น ข้าพระองค์เอาเล็บเคาะศีรษะแม้ของคนที่ตายไปถึง ๓ ปีแล้วก็จักรู้ที่ที่เขาเกิด. พระศาสดาทรงแสดงศีรษะของผู้บังเกิดในนรกศีรษะหนึ่งแก่เขา ของผู้เกิดในมนุษย์ศีรษะหนึ่ง ของผู้เกิดในเทวโลกศีรษะหนึ่ง และของท่านผู้ปรินิพพานแล้วศีรษะหนึ่ง. วังคีสะนั้น เคาะศีรษะแรกแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สัตว์นี้บังเกิดในนรกพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ถูกต้องวังคีสะ ท่านเห็นถูกต้อง จึงตรัสถาม (ศีรษะต่อไป) ว่า สัตว์นี้บังเกิดที่ไหน ? เขาทูลตอบว่า บังเกิดใน

มนุษยโลก. ตรัสถามศีรษะต่อไปอีกว่า สัตว์นี้บังเกิดที่ไหน ? เขาทูลตอบว่า บังเกิดในเทวโลก รวมความว่า เขาทูลบอกสถานที่ที่สัตว์แม้ทั้งหลายบังเกิดได้. แต่เขาเอาเล็บเคาะศีรษะของท่านผู้ปรินิพพานไม่เห็นเบื้องต้น ไม่เห็นที่สุดเลย.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า วังคีสะ ท่านไม่สามารถหรือ ? เขากราบทูลว่า ข้าพระองค์ขอใคร่ครวญดูก่อน แม้จะร่ายมนต์ซ้ำ ๆ แล้วเคาะ จักรู้ได้อย่างไรถึงคติของพระขีณาสพ ด้วยการงานภายนอก ทีนั้นเหงื่อก็ไหลออกจากกระหม่อมของเขา เขาละอายใจจึงได้นิ่งอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า ลำบากไหม วังคีสะ. วังคีสะกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่สามารถจะรู้ที่ที่เกิดของท่านผู้นี้ ถ้าพระองค์ทรงทราบ โปรดตรัสบอก. พระศาสดาตรัสว่า วังคีสะ เรารู้ข้อนี้ด้วย ทั้งรู้ยิ่งไปกว่านี้ด้วย แล้วได้ตรัสคาถา ๒ คาถานี้ว่า

บุคคลใดรู้แจ้งจุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่ข้อง ผู้ไปดีแล้ว ผู้รู้แล้วว่า เป็นพราหมณ์.

เทวดา คนธรรพ์ และมนุษย์ทั้งหลาย ไม่รู้คติของบุคคลใด เราเรียกบุคคลนั้น ผู้หมดอาสวะ ผู้เป็นพระ-อรหันต์ว่า เป็นพราหมณ์.

วังคีสะกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอจงประทานวิชชานั้นแก่ข้าพระองค์ ดังนี้แล้วแสดงความยำเกรงนั่งอยู่ ณ ที่

ใกล้พระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า เราให้แก่คนผู้มีเพศเหมือนกับเรา วังคีสะคิดว่า เราควรจะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเรียนเอามนต์นี้ จึงได้กล่าวกะพราหมณ์ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าบวชก็อย่าเสียใจ ข้าพเจ้าเรียนเอามนต์นี้แล้ว จักเป็นผู้เจริญที่สุดในชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้ท่านทั้งหลายก็จักเจริญได้เพราะมนต์นั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา เพื่อต้องการมนต์นั้น. ก็ในเวลานั้น ท่านพระนิโครธกัปปเถระได้อยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งพระ-นิโครธกัปปะเถระว่า นิโครธกัปปะ เธอจงให้วังคีสะนั่นบวช. ท่านนิโครธกัปปะได้ให้วังคีสะนั้นบวชตามอาณัติของพระศาสดา.

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสว่า เธอจงเรียนบริวารของมนต์ก่อน แล้วจึงตรัสบอกทวัตติงสาการกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน แก่พระวังคีสะนั้น. พระวังคีสะนั้นสาธยายทวัตติงสาการอยู่แล จึงเริ่มตั้งวิปัสสนา พวกพราหมณ์ได้พากันเข้าไปหาพระวังคีสะแล้วถามว่า ท่านวังคีสะผู้เจริญ ท่านได้ศึกษาศิลปะในสำนักของพระสมณโคดมแล้วหรือ. พระวังคีสะกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยการศึกษาศิลปะ พวกท่านไปเสียเถิด ข้าพเจ้าไม่มีกิจที่จะต้องทำกับพวกท่าน พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวว่า บัดนี้ แม้ท่านก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของพระสมณโคดม งงงวยด้วยมายา พวกเราจักกระทำอะไรในสำนักของท่าน ดังนี้แล้ว พากันหลีกไปตามหนทางที่มาแล้วนั้นแล. พระวังคีสเถระเจริญวิปัสสนา ได้ทำให้แจ้งพระอรหัต. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า๑

๑. ขุ. อ. ๓๓/ข้อ ๑๓๔.

ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ พระพิชิตมาร พระนามว่า
ปทุมุตตระ ผู้มีจักษุในธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำ ได้เสด็จ
อุบัติขึ้นแล้ว พระศาสนาของพระองค์วิจิตรด้วยพระ-
อรหันต์ทั้งหลาย เหมือนคลื่นในสาคร และเหมือนดาว
ในท้องฟ้า พระพิชิตมารผู้สูงสุด อันมนุษย์พร้อมทั้ง
ทวยเทพ อสูรและนาคห้อมล้อม. ในท่านกลางหมู่ชน
ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยสมณพราหมณ์ พระพิชิตมารผู้ถึง
ที่สุดโลก ทรงทำโลกทั้งหลายให้ยินดีด้วยพระรัศมี พระ-
องค์ทรงยังดอกปทุม คือเวไนยสัตว์ให้เบิกบานด้วยพระ-
ดำรัส ทรงสมบูรณ์ด้วยเวสารัชชธรรม ๔ เป็นอุดมบุรุษ
ทรงละความกลัวและความยินดีได้เด็ดขาด ถึงซึ่งธรรม
อันเกษม องอาจกล้าหาญ พระผู้เลิศโลกทรงปฏิญาณ
ฐานะของผู้เป็นโลกอันประเสริฐ และพุทธภูมิทั้งสิ้น ไม่
มีใครจะทักท้วงได้ในฐานะไหน ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าผู้คง
ที่พระองค์นั้น บันลือสีหนาทอันน่ากลัว ย่อมไม่มีเทวดา
และมนุษย์หรือพรหมบันลือตอบได้ พระพุทธเจ้าผู้แกล้ว-
กล้าในบริษัท ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ ช่วยมนุษย์
พร้อมทั้งเทวดาให้ข้ามสงสาร ทรงประกาศพระธรรมจักร
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญคุณเป็นอันมาก ของ
พระสาวกผู้ได้รับสมมติดีว่า เลิศกว่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ
ทั้งหลาย แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ.

๑. ขุ. อ. ๓๓/ข้อ ๑๓๔.

ครั้งนั้น เราเป็นพราหมณ์ชาวเมืองหังสวดี เป็นผู้ได้รับสมมติว่าเป็นคนดี รู้แจ้งพระเวททุกคัมภีร์ มีนามว่าวังคีสะ เป็นที่ไหลออกแห่งนักปราชญ์ เราเข้าไปเฝ้าพระมหาวีรเจ้าพระองค์นั้น สดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ได้ปีติอันประเสริฐ เป็นผู้ยินดีในคุณของพระสาวก จึงได้นิมนต์พระสุคตผู้ทำโลกให้เพลิดเพลิน พร้อมด้วยพระสงฆ์ ให้เสวยและฉัน ๗ วันแล้ว นิมนต์ให้ครองผ้า ในครั้งนั้น เราได้หมอบกราบลงแทบพระบาททั้งสองด้วยเศียรเกล้า ได้โอกาสจึงยืนประนมอัญชลีอยู่ ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง เป็นผู้ร่าเริงกล่าวสดุดีพระชินเจ้าผู้สูงสุดว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นที่ไหลออกแห่งนักปราชญ์ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นฤาษีสูงสุด ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เลิศกว่าโลกทั้งปวง ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทำความไม่มีภัย ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ผู้ทรงย่ำยีมาร ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงทำทิฏฐิให้ไหลออก ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงประทานสันติสุข ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์. ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงทำให้เป็นที่นับถือ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์.

พระองค์เป็นที่พึ่งของชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีที่พึ่ง ทรงประทานความไม่มีภัยแก่คนทั้งหลายผู้กลัว เป็นผู้ที่คุ้นเคย

ของคนทั้งหลาย ผู้มีภูมิธรรมสงบระงับ เป็นที่พึ่งที่ระลึก ของคนทั้งหลาย ผู้แสวงหาที่พึ่งที่ระลึก เราได้ชมเชย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำกล่าวสดุดี มีอาทิอย่างนี้ แล้วได้กล่าวสรรเสริญพระคุณอันยิ่งใหญ่ จึงได้บรรลุคติของภิกษุผู้กล้ากว่านักพูด.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด ได้ตรัสว่า ผู้ใดเป็นผู้เลื่อมใส นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ให้ฉันตลอด ๗ วัน ด้วยมือทั้งสองของตน และได้กล่าวสดุดีคุณของเรา แล้วได้ปรารถนาตำแหน่งแห่งภิกษุผู้กล้ากว่านักพูด ในอนาคตกาล ผู้นั้นจักได้ตำแหน่งนี้สมดังมโนรถความปรารถนา เขาจักได้เสวยทิพยสมบัติและมนุษยสมบัติ มีประมาณไม่น้อย. ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ไป พระศาสดามีพระนามว่าโคดม ซึ่งสมภพในวงศ์แห่งพระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติขึ้น พราหมณ์นี้จักได้เป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น จักเป็นโอรสอันธรรมนิรมิต จักเป็นสาวกของพระศาสดา มีนามว่า วังคีสะ.

เราได้สดับพระพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว เป็นผู้มีจิตเบิกบาน มีจิตประกอบด้วยเมตตา บำรุงพระพิชิตมารด้วยปัจจัยทั้งหลาย ในกาลนั้นจนตราบเท่าสิ้นชีวิต เพราะกรรมที่ทำไว้ดีนั้น และเพราะการตั้งเจตน์จำนงไว้ เราละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

ในภพสุดท้ายในบัดนี้ เราเกิดในสกุลปริพาชก เมื่อเราเกิดในครั้งหลัง มีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด เราได้เป็นผู้รู้เวททุกคัมภีร์ แกล้วกล้าในเวทศาสตร์ มีเสียงไพเราะ มีถ้อยคำวิจิตร ย่ำยีวาทะของผู้อื่นได้. เพราะเราเกิดที่วังคชนบท และเพราะเราเป็นใหญ่ในถ้อยคำ เราจึงชื่อว่าวังคีสะ เพราะฉะนั้น ถึงแม่ชื่อของเราจะเป็นเลิศ ก็เป็นชื่อตามสมมติตามโลก.

ในเวลาที่เรารู้เดียงสา ตั้งอยู่ในปฐมวัย เราได้พบพระสารีบุตรเถระ ในพระนครราชคฤห์อันรื่นรมย์ ท่านถือบาตร สำรวมดี ตาไม่ล่อกแล่ก พูดพอประมาณ แลดูชั่วแอก เที่ยวบิณฑบาตอยู่ ครั้นเราเห็นท่านแล้วก็เป็นผู้อัศจรรย์ใจ ได้กล่าวบทคาถาอันวิจิตร เป็นหมวดหมู่ เหมือนดอกกรรณิการ์ เหมาะสม ท่านบอกแก่เราว่าพระสัมพุทธเจ้าผู้นำโลกเป็นศาสดาของท่าน.

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระผู้ฉลาด ผู้เป็นนักปราชญ์นั้น ได้พูดแก่เราเป็นอย่างดียิ่ง เราอันพระเถระผู้คงที่ ให้ยินดีด้วยปฏิภาณอันวิจิตร เพราะทำถ้อยคำที่ปฏิสังยุตด้วยวิราคธรรม เห็นได้ยาก สูงสุด จึงซบศีรษะลงแทบเท้าของท่าน แล้วกล่าวว่า ขอได้โปรดให้กระผมบรรพชาเถิด.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก ได้นำเราไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด เราซบเศียรลงแทบพระ-

บาทแล้ว นั่งลงในที่ใกล้พระศาสดา.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ได้ตรัสถามเราว่า ดูก่อนวังคีสะ ท่านรู้ศีรษะของคนที่ตายไปแล้วว่า จะไปสุคติหรือทุคติ ด้วยวิชาพิเศษของท่านจริงหรือ ถ้าท่านสามารถก็ขอให้ท่านบอกมาเถิด. เมื่อเราทูลรับแล้ว พระองค์ก็ทรงแสดงศีรษะ ๓ ศีรษะ เราได้กราบทูลว่า เป็นศีรษะของคนที่เกิดในนรกและเทวดา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำของโลก ได้แสดงศีรษะของพระขีณาสพ.

ลำดับนั้น เราหมดมานะ จึงได้อ้อนวอนขอบรรพชา ครั้นบรรพชาแล้ว ได้กล่าวสดุดีพระสุคตเจ้าโดยไม่เลือกสถานที่ ทีนั้นแหละภิกษุทั้งหลายพากันโพนทะนาว่า เราเป็นจินตกวี.

ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าผู้นำชั้นวิเศา ได้ตรัสถามเรา เพื่อทดลองว่า คาถาเหล่านี้ย่อมแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุสำหรับคนทั้งหลายผู้ตรึกตรองแล้วมิใช่หรือ เราทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ข้าพระองค์ไม่ใช่นักกาพย์-กลอน แต่ว่าคาถาทั้งหลายแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุสำหรับข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวังคีสะ ถ้าฉะนั้นท่านจงกล่าวสดุดีเรา โดยควรแก่เหตุในบัดนี้.

ครั้งนั้น เราได้กล่าวคาถาสดุดีพระธีรเจ้าผู้เป็นพระ-

ฤาษีสูงสุด พระพิชิตมารทรงพอพระทัยในคราวนั้น จึงทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เราดูหมิ่นภิกษุอื่น ๆ ก็เพราะปฏิภาณอันวิจิตร เรามีศีลเป็นที่รัก จึงเกิดความสลดใจ เพราะเหตุนั้น จึงได้บรรลุพระอรหัต.

พระผู้มีพระเจ้าภาคได้ตรัสว่า ไม่มีใครอื่นที่จะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ เหมือนดังวังคีสะภิกษุนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงทรงจำไว้อย่างนี้.

กรรมที่เราได้ทำไว้ในกัปที่แสน ได้แสดงผลแก่เราในอัตภาพนี้ เราหลุดพ้นจากกิเลส เหมือนลูกศรพ้นจากแล่งฉะนั้น เราเผากิเลสของเราได้แล้ว กิเลสทั้งหลายเราเผาเสียแล้ว ภพทั้งปวงเราถอนได้แล้ว เราตัดเครื่องผูกเหมือนช้างทำลายปลอก ไม่มีอาสวะอยู่. เราเป็นผู้มาดีแล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ วิชชา ๓ เราบรรลุแล้วโดยลำดับ คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว. คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระ-พุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว.

ก็พระเถระครั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อจะไปเฝ้าพระบรมศาสดา ได้สรรเสริญ (คุณ) พระศาสดาด้วยบทหลายร้อย เปรียบเทียบกับสิ่งนั้น ๆ ตั้งแต่ตาเห็นได้ไป คือเปรียบด้วยพระจันทร์, พระอาทิตย์, อากาศ, มหาสมุทร, ขุนเขาสิเนรุ, พระยาสีหราช และพระยาช้าง แล้วจึงเข้าไปเฝ้า ด้วยเหตุนั้น พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางสงฆ์ จึงทรงสถาปนา

ท่านไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ. ครั้งนั้น พระสังคีติ-กาจารย์ ได้รวบรวมคาถานี้ที่พระเถระอาศัยความคิดนั้น ๆ กล่าวไว้ในกาลก่อนและภายหลัง แต่การบรรลุพระอรหัต และที่พระอานันทเถระเป็นต้นกล่าวไว้เฉพาะพระเถระ แล้วยกขึ้นสังคายนา ความว่า

ความตรึกทั้งหลายกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้ ได้ครอบงำเราผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต เหมือนกับบุตรของคนผู้ยิ่งใหญ่ เป็นนักแม่นธนูมาก ทั้งได้ศึกษาวิชาธนูศิลป์มาอย่างเชี่ยวชาญ ตั้งพันคนยิงลูกธนูมารอบตัว ให้ศัตรูหนีไปไม่ได้ฉะนั้น. ถึงแม้พวกหญิงจักมามากยิ่งกว่านี้ ก็จักทำการเบียดเบียนเราไม่ได้ เพราะเราได้ตั้งอยู่ในธรรมเสียแล้ว. ด้วยว่าเราได้สดับทางอันเป็นที่ให้ถึงนิพพานของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์อย่างชัดแจ้ง ใจของเราก็ยินดีในทางนั้น. ดูก่อนมารผู้ชั่วร้าย ถ้าท่านยังเข้ามารุกรานเราผู้เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านก็จะไม่ได้เห็นทางของเรา ตามที่เรากระทำไม่ให้ท่านเห็น.

ภิกษุควรละความไม่ยินดี ความยินดีและความตรึกอันเกี่ยวกับบุตรและภรรยาเสียทั้งหมด ไม่ควรทำตัณหาดังป่าชัฏในที่ไหน ๆ อีก เพราะผู้นั้นไม่มีตัณหาเพียงดังป่าชัฏ จึงชื่อว่าเป็นภิกษุ. รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาศัยแผ่นดินก็ดี อากาศก็ดี อยู่ใต้แผ่นดินก็ดี ทั้งหมดล้วนไม่เที่ยง ย่อมคร่ำคร่าไป ผู้แทงตลอดอย่างนี้แล้วย่อมเที่ยวไป เพราะเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว. ปุถุชนทั้งหลายหมก

มุ่นพัวพันอยู่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง กลิ่นที่มา กระทบ และอารมณ์ที่ได้ทราบ, ภิกษุควรเป็นผู้ไม่หวั่นไหว กำจัดความพอใจในเบญจกามคุณเหล่านี้เสีย เพราะผู้ใดไม่ติดอยู่ในเบญจกามคุณเหล่านี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นมุนี. ที่นั้น มิจฉาทิฏฐิซึ่งอิงอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการ เป็นไปกับด้วยความตรึกอันไม่เป็นธรรม จึงตั้งมั่นลงในความเป็นปุถุชน. ในกาลไหน ๆ ผู้ใดไม่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส ทั้งไม่กล่าวถ้อยคำหยาบคาย ผู้นั้นชื่อว่าเป็นมุนี. ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีจิตมั่นคงตลอดกาลนาน ไม่ลวงโลก มีปัญญารักษาตน ไม่มีความทะเยอทะยานเป็นมุนี ได้บรรลุสันติบทแล้ว หวังคอยเวลาเฉพาะปรินิพพานเท่านั้น.

ดูก่อนท่านผู้สาวกของพระโคดม ท่านจงละทิ้งความเย่อหยิ่งเสีย จงละทิ้งทางแห่งความเย่อหยิ่งให้หมดด้วย เพราะผู้หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่ง จะต้องเดือดร้อนอยู่ตลอดกาลนาน. หมู่สัตว์ผู้มีความลบหลู่คุณท่าน ถูกมานะกำจัดแล้ว ย่อมตกนรก. หมู่ชนถูกความทะนงตัวกำจัดแล้ว พากันตกนรก ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน. ในกาลบางครั้ง ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบแล้ว ชนะกิเลสด้วยมรรค ย่อมไม่เศร้าโศก ลับจะได้เกียรติคุณและความสุข บัณฑิตทั้งหลายเรียกภิกษุผู้ประพฤติชอบอย่างนั้นว่า เป็นผู้เห็นธรรม. เพราะเหตุนั้น ภิกษุใน

ศาสนานี้ ไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ควรมีแต่ความเพียรชอบ ละนิวรณ์แล้วเป็นผู้บริสุทธิ์ และละมานะโดยไม่เหลือแล้ว เป็นผู้สงบระงับ บรรลุถึงที่สุดแห่งวิชชาได้.

ข้าพเจ้าเร่าร้อนเพราะกามราคะ และจิตใจของข้าพเจ้าก็เร่าร้อนเพราะกามราคะเหมือนกัน ดูก่อนท่านผู้สาวกพระโคดม ขอพระคุณจงกรุณาบอกธรรมเครื่องดับความเร่าร้อนด้วยเถิด.

จิตของท่านเร่าร้อนก็เพราะความสำคัญผิด เพราะ-ฉะนั้น ท่านจงละสุภนิมิตอันประกอบด้วยราคะเสีย ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์เป็นอันเดียว ตั้งมั่นเด็ดเดี่ยว ด้วยการพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าไม่สวยงาม จงอบรมกายคตาสติจงเป็นผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย ท่านจงเจริญอนิ-มิตตานุปัสสนา (คืออนิจจานุปัสสนา) จงตัดอนุสัยคือมานะเสีย แต่นั้นท่านจักเป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป เพราะละมานะได้.

บุคคลควรพูดแต่วาจาที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน อนึ่ง วาจาใดไม่เบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแลเป็นวาจาสุภาษิต บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารัก ทั้งเป็นวาจาที่ทำให้ร่าเริงได้ ไม่พึงยึดถือวาจาที่ชั่วช้าของคนอื่น พึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก. คำสัตย์แลเป็นวาจาที่ไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในคำสัตย์ ทั้งที่เป็น

อรรถเป็นธรรม. พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด เป็นพระวาจาปลอดภัย เป็นไปเพื่อบรรลุนิพพาน และเพื่อทำที่สุดทุกข์ พระวาจานั้นแลเป็นพระวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งปวง.

ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เสียงของท่านผู้กำลังแสดงธรรมอยู่ ไพเราะเหมือนกับเสียงนกสาริกา เปล่งขึ้นได้ชัดเจน รวดเร็ว เหมือนกับคลื่นในมหาสมุทร เมื่อท่านแสดงธรรมอยู่ด้วยเสียงอันน่ายินดี น่าสดับฟัง ไพเราะจับใจ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำไพเราะ ก็มีใจร่าเริง เบิกบาน พากันตั้งใจฟัง.

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำวันนี้ เป็นวันปวารณาวิสุทธิ์ ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนแต่เป็นผู้ตัดเครื่องเกาะเกี่ยวผูกพันเสียได้สิ้น ไม่มีความทุกข์ สิ้นภพ สิ้นชาติแล้ว เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐทั้งนั้น พระเจ้าจักรพรรดิมีหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จเลียบแผ่นดินอันไพศาลนี้ มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ไปรอบ ๆ ได้ฉันใด พระสาวกทั้งหลาย ผู้มีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้แล้ว พากันเข้ารูปห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ชนะสงครามแล้ว เป็นพระผู้นำชั้นเยี่ยมฉันนั้น พระสาวก

ทั้งมวลล้วนแต่เป็นพระชิโนรส ก็ในพระสาวกเหล่านี้ ไม่มีความว่างเปล่าจากคุณธรรมเลย ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงประหารลูกศรคือตัณหาได้แล้ว.

ภิกษุนากกว่าพัน ได้เข้ารูปเฝ้าพระสุคตเจ้าผู้กำลังทรงแสดงธรรมอันปราศจากธุลี คือพระนิพพาน อันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ภิกษุทั้งหลายพากันตั้งใจฟังธรรมอันไม่มีมลทิน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันหมู่ภิกษุห้อมล้อม เป็นสง่างามแท้หนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า นาคะผู้ประเสริฐ ทรงเป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าฤาษีทั้งหลาย ทรงโปรยฝนคืออมฤตธรรมใดพระสาวกทั้งหลายคล้ายกับฝนห่าใหญ่ฉะนั้น. ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระวังคีสะผู้สาวกของพระองค์ ออกจากที่พักกลางวันมาถวายบังคมพระยุคลบาทอยู่ ด้วยประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์.

พระศาสดาตรัสว่า

พระวังคีสะครอบงำทางแห่งกิเลสมารได้แล้ว ทั้งทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจดีแล้ว จึงเที่ยวไปอยู่ เธอทั้งหลายจงดูพระวังคีสะผู้ปลดเปลื้องเครื่องผูกได้แล้ว ผู้อันตัณหามานะและทิฏฐิ ไม่อิงแอบแล้ว ทั้งจำแนกธรรมเป็นส่วน ๆ ได้ด้วยนั้น เป็นตัวอย่างเถิด. อันที่จริง พระวังคีสะ ได้บอกทางไว้หลายประการ เพื่อให้ข้ามห้วงน้ำ

คือกามเป็นต้น ก็ในเมื่อพระวังคีสะได้บอกทางอันไม่ตายนั้นไว้ให้แล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้ได้ฟังแล้ว ก็ควรเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้เห็นธรรม ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนในธรรม พระวังคีสะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น แทงตลอดแล้วซึ่งธรรมฐิติทั้งปวง แสดงธรรมอันเลิศตามกาลเวลาได้อย่างฉับพลัน เพราะรู้มาเองและเพราะทำให้แจ้งมาเอง เมื่อพระวังคีสะแสดงธรรมด้วยดีแล้วอย่างนี้ จะประมาทอะไรต่อธรรมของท่านผู้รู้แจ้งเล่า เพราะเหตุนั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจศึกษาไตรสิกขา ในกาลทุกเมื่อเถิด.

พระวังคีสะกล่าวชมพระอัญญาโกณฑัญญะว่า

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระ-พุทธเจ้า มีความเพียรอย่างแรงกล้า ได้วิเวกอันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขเป็นนิตย์ สิ่งใดที่พระสาวกผู้กระทำตามคำสอนของพระศาสดาจะพึงบรรลุ สิ่งนั้นทั้งหมดท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระ ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ก็บรรลุตามได้แล้ว ท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระมีอานุภาพมาก มีวิชชา ๓ ฉลาดในการรู้จิตของผู้อื่น เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบรม-ศาสดาอยู่.

พระวังคีสะกล่าวชมพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นต้นว่า

เชิญท่านดูพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งความทุกข์ กำลังประทับอยู่เหนือยอดเขากาลสิลาแห่งอิสิคิลิบรรพต มีหมู่สาวกผู้มีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้แล้วนั่งเฝ้าอยู่ พระมหาโมคคัลลานะผู้เรืองฤทธิ์ตามพิจารณาดูจิตของภิกษุผู้มหาขีณาสพเหล่านั้นอยู่ ท่านก็กำหนดได้ว่าเป็นดวงจิตที่หลุดพ้นแล้วไม่มีอุปธิ ด้วยใจของท่าน ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลายจึงได้พากันห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณธรรมทุกอย่าง ทรงเป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งทุกข์ ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการกิริยาเป็นอันมาก.

ข้าแต่พระมหามุนีอังคีรส พระองค์ไพโรจน์ล่วงโลกนี้กับทั้งเทวโลกทั้งปวง ด้วยพระยศ เหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน สว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้าอันปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น.

เมื่อก่อน ข้าพระองค์รู้กาพย์กลอน เที่ยวไปบ้านโน้นเมืองนี้ แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์ผู้เป็นพระมหามุนี ทรงถึงฝั่งแห่งทุกข์ ได้ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ๆ ได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จึงรู้แจ้งขันธ์ อายตนะ

และธาตุได้แจ่มแจ้ง ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต พระ-ตถาคตเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นมา เพื่อประโยชน์แก่สตรีและบุรุษเป็นอันมากผู้กระทำตามคำสอนของพระองค์ พระองค์ผู้เป็นมุนี ได้บรรลุพระโพธิญาณเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุและภิกษุณีเป็นอันมากหนอ ผู้ได้บรรลุสัมมัต-นิยาม พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ มีจักษุทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ เพื่อทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย อริยสัจธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้วอย่างไร ข้าพระองค์ก็เห็นแล้วเหมือนอย่างนั้น ข้าพระองค์บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว กระทำตามคำสอนของพระพุทธ-เจ้าเสร็จแล้ว การที่ข้าพระองค์ได้มาในสำนักของพระองค์เป็นการมาดีของข้าพระองค์หนอ เพราะข้าพระองค์ได้เข้าถึงธรรมอันประเสริฐในบรรดาธรรมที่พระองค์ทรงจำ-แนกไว้ดีแล้ว ข้าพระองค์ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่งอภิญญาแล้ว มีโสตธาตุอันหมดจด มีวิชชา ๓ ถึงความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของคนอื่น.

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระศาสดา ผู้มีพระปัญญาอันไม่ทรามว่า ภิกษุรูปใดมีจิตไม่ถูกมานะทำให้เร่าร้อน เป็นผู้เรื่องยศ ตรัสความสงสัยในธรรมที่ตนเห็นได้แล้ว ได้

มรณภาพลง ณ อัคคาพวิหาร ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ภิกษุรูปนั้น เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด มีนาม
ตามที่พระองค์ทรงตั้งให้ว่า พระนิโครธกัปปเถระ ผู้มุ่ง
ความหลุดพ้น ปรารภความเพียร เห็นธรรมอันมั่นคง
ได้ถวายบังคมพระองค์แล้ว. ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยะ
ทรงมีพระจักษุรอบคอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งปวงปรารถนา
จะทราบพระสาวกองค์นั้น โสตของข้าพระองค์ทั้งหลาย
เตรียมพร้อมที่จะฟังพระดำรัสตอบ พระองค์เป็นพระ-
ศาสดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็นผู้ยอด
เยี่ยม. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างขวาง ขอ
พระองค์ทรงตัดความเคลือบแคลงสงสัยของข้าพระองค์
ทั้งหลายเถิด และขอได้โปรดตรัสบอกพระนิโครธกัปป-
เถระ ผู้ปรินิพพานแล้วนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย ข้าแต่
พระองค์ผู้มีจักษุรอบคอบ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอก
ในท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด เหมือนท้าว
สักกเทวราชผู้มีพระเนตรตั้งพันดวง ตรัสบอกแก่เทวดา
ทั้งหลายฉะนั้น กิเลสเครื่องร้อยรัดชนิดใดชนิดหนึ่งใน
โลกนี้ ซึ่งเป็นทางก่อให้เกิดความหลงลืม เป็นฝ่ายแห่ง
ความไม่รู้ เป็นมูลฐานแห่งความเคลือบแคลงสงสัย
กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น พอมาถึงพระตถาคตเจ้าก็
พินาศไป พระตถาคตเจ้าผู้มีพระจักษุนี้อันยิ่งกว่านรชน
ทั้งหลาย ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเป็นบุรุษชนิดที่ทรง

ถือเอาแต่เพียงพระกำเนิดมาเท่านั้นไซร้ ก็จะไม่พึงทรงประหารกิเลสทั้งหลายได้ คล้ายกับลมที่รำเพยพัดมาครั้งเดียว ไม่อาจทำลายกลุ่มเมฆหมอกที่หนาได้ฉะนั้น โลกทั้งปวงที่มืดอยู่แล้วก็จะยิ่งมืดหนักลง ถึงจะมีแสงสว่างมาบ้างก็ไม่สุกใสได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นผู้กระทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระปรีชา เหตุนั้น ข้าพระองค์จึงขอเข้าถึงพระองค์ผู้ที่ข้าพระองค์เข้าใจว่า ทรงทำ แสงสว่างให้เกิดขึ้นได้เองเช่นนั้น ผู้เห็นแจ้งทรงรอบรู้สรรพธรรมตามความเป็นจริงได้ ขอเชิญพระ-องค์โปรดทรงประกาศพระนิโครธกัปปเถระ ผู้อุปัชฌายะของข้าพระองค์ที่ปรินิพพานไปแล้ว ให้ปรากฏในบริษัทด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเปล่งพระดำรัสก็ทรงเปล่งด้วยพระกระแสเสียงกังวานที่เกิดแต่นาสิก ซึ่งนับเข้าในมหาปุริสลักษณะประการหนึ่ง อันพระบุญญา-ธิการแต่งมาดี ทั้งเปล่งได้รวดเร็ว และแผ่วเบาเป็นระเบียบ เหมือนกับพญาหงส์ทองท่องเที่ยวหาเหยื่อ พบราวไพรใกล้สระน้ำ ก็ชูคอป้องปีกทั้งสองขึ้น ส่งเสียงร้องค่อย ๆ ด้วยจะงอยปากอันแดงฉะนั้น. ข้าพระองค์ทั้งหมดตั้งใจตรง กำลังจะฟังพระดำรัสของพระองค์อยู่ ข้าพระองค์จักเผยการเกิดและการตายที่ข้าพระองค์ละมาได้หมดสิ้นแล้ว จักแสดงบาปธรรมทั้งหมดที่เป็นเครื่องกำจัด เพราะผู้กระทำตามความพอใจของตน ๓ จำพวก

มีปุถุชนเป็นต้น ไม่อาจรู้ธรรมที่ตนปรารถนาหรือแสดงได้ ส่วนผู้กระทำตามความไตร่ตรอง พิจารณาตามเหตุผลของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะรู้ธรรมที่ตนปรารถนาทั้งแสดงได้ พระดำรัสของพระองค์นี้เป็นไวยากรณ์อันสมบูรณ์ พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วด้วยพระปัญญาที่ตรง ๆ โดยไม่มีการเสียดสีใครเลย การถวายบังคมครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย อันข้าพระองค์ถวายบังคมดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาไม่ทราม พระองค์ทรงทราบแล้วจะทรงหลงลืมไปก็หามิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีวิริยะอันไม่ต่ำทราม พระองค์ตรัสรู้อริยธรรมอันประเสริฐกว่าโลกิยธรรมแล้ว ก็ทรงทราบไญยธรรมทุกอย่างได้อย่างไม่ผิดพลาด ข้าพระองค์หวังเป็นอย่างยิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์ เหมือนกับคนที่มีร่างกายอันชุ่มเหงื่อคราวหน้าร้อน ย่อมปรารถนาน้ำเย็นฉะนั้น ขอพระองค์ทรงยังฝนคือพระธรรมเทศนาที่ข้าพระองค์เคยฟังมาแล้วให้ตกลงมาเถิด พระเจ้าข้า ท่านพระนิโครธกัปปะ ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์ของท่านนั้นเป็นประโยชน์ไม่เปล่าแลหรือ ท่านนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานแล้วหรือ ท่านเป็นพระเสขะยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ หรือว่าท่านเป็นพระอเสขะผู้หลุดพ้นแล้ว ข้าพระองค์ขอฟังพระดำรัสที่ข้าพระองค์มุ่งหวังนั้น พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า

พระนิโครธกัปปะได้ตัดขาดความทะเยอทะยานอยากในนามและรูปนี้ กับทั้งกระแสแห่งตัณหาอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานมาช้านานแล้ว ข้ามพ้นชาติและมรณะได้หมดสิ้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุดด้วยพระจักษุ ๕ ได้ตรัสพระดำรัสเพียงเท่านี้.

พระวังคีสะกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ ข้าพระองค์นี้ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้วก็เสื่อมใส ทราบว่าคำถามที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้วไม่ไร้ประโยชน์ พระองค์ไม่หลอกลวงข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า มีปกติกล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น ได้ตัดข่ายคือตัณหาอันสร้างขวาง มั่นคง ของพระยามัจจุราชผู้มากเล่ห์ได้เด็ดขาด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระนิโครธกัปปเถระกัปปายนโคตร ได้เห็นมูลเหตุแห่งอุปาทาน ข้ามบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากได้แล้วหนอ ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ขอนมัสการท่านพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพผู้ล่วงเสียซึ่งเทพดา ผู้เป็นอนุชาตบุตรของพระองค์ ผู้มีความเพียรมาก ผู้ประเสริฐสุด ทั้งเป็นโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น คาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า **เราเป็นผู้ออกบวชแล้ว** ดังนี้ ท่านพระวังคีสะยังเป็นผู้ใหม่ บวชยังไม่นาน เห็นพวกหญิง

มากหลายผู้ไปวิหารตกแต่งร่างกายสวยงามก็เกิดความกำหนัด เมื่อจะบรรเทาความกำหนัดที่เกิดขึ้นนั้น จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ อคารสฺมานคาริยํ** ความว่า เราผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนอยู่.

บทว่า **วิตกฺกา** ได้แก่ วิตกอันลามกมีกามวิตกเป็นต้น.

บทว่า **อุปธาวนฺติ** ความว่า ย่อมเข้าถึงจิตของเรา.

บทว่า **ปคพฺภา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความคะนอง คือทำวางอำนาจ. ชื่อว่าผู้หมดความอาย เพราะไม่บริหารอย่างนี้ว่า ผู้นี้ออกจากเรือนบวช ไม่ควรตามกำจัดผู้นี้.

บทว่า **กณฺหโต** แปลว่า โดยความดำ อธิบายว่า โดยความลามก.

ความที่บุตรของคนสูงศักดิ์เหล่านั้นประจักษ์แก่ตน พระเถระจึงกล่าวว่า **อิเม** แปลว่า เหล่านี้.

พวกมนุษย์ผู้เลี้ยงชีวิตไม่บริสุทธิ์ มีสมัครพรรคพวกมาก ท่านเรียกว่า อุคคะ เพราะเป็นผู้มีกิจยิ่งใหญ่. บุตรทั้งหลายของอุคคชนเหล่านั้น ชื่อว่าอุคคบุตร.

บทว่า **มหิสฺสาสา** แปลว่า ผู้มีลูกธนูมาก.

บทว่า **สิกฺขิตา** ได้แก่ ผู้เรียนศิลปะในตระกูลของอาจารย์ถึง ๑๒ ปี

บทว่า **ทฬฺหธมฺมิโน** ได้แก่ เป็นผู้มีธนูแข็ง. เรี่ยวแรง ๒,๐๐๐ แรง ท่านเรียกทัฬธนู ธนูแข็ง. ก็เครื่องผูกสายธนูที่ต้นสาย ใช้หัวโลหะเป็นต้นหนัก คนที่จับด้ามแล้วยกขึ้นพ้นจากแผ่นดินชั่วประมาณหนึ่งลูกศร ชื่อว่าทวิสสหัสสถามะ เรี่ยวแรงยก ๒,๐๐๐ แรง.

บทว่า **สมนฺตา ปริกิเรยฺยุ** ได้แก่ ปล่อยลูกศรไปรอบด้าน. หากจะมีคำถามว่า มีลูกศรเท่าไร ตอบว่า ลูกศรพันหนึ่งทำให้ศัตรูหนีไม่ทัน อธิบายว่า ลูกศรหนึ่งพันไม่ทรงหน้าคนอื่นในสนามรบ.

บุตรของคนผู้ยิ่งใหญ่ประมาณ ๑,๐๐๐ ได้ศึกษามาเชี่ยวชาญ เป็นผู้ยิ่งใหญ่มีธนูแข็งผู้แม่นธนู แม้ในกาลไหน ๆ ก็ไม่พ่ายแพ้ในการรบ เป็นผู้ไม่ประมาท ยืนพิงเสารอบด้าน แม้ถ้าจะพึงยิงสาดลูกศรไปไซร้ แม้นักแม่นธนูพันคนแม้ผู้เช่นนั้น ยิงลูกศรมารอบด้าน คนที่ศึกษามาดีแล้ว จับคันศร ทำลูกศรทั้งหมดไม่ให้ตกลงในร่างกายของตน ให้ตกลงแทบเท้า. บรรดานักแม่นธนูเหล่านั้น นักแม่นธนูแม้คนหนึ่ง ชื่อว่ายิงลูกศร ๒ ลูกไปรวมกัน ย่อมไม่มี, แต่หญิงทั้งหลายยิงลูกศรคราวละ ๕ ลูก ด้วยอำนาจรูปารมณ์เป็นต้น, เมื่อยิงไปอย่างนั้น.

บทว่า **เอตฺตกา ภิยฺโย** ความว่า หญิงเป็นอันมากแม้ยิ่งกว่าหญิงเหล่านี้ ย่อมขจัดโดยภาวะที่ร่าเริงด้วยกิริยาอาการแห่งหญิงเป็นต้นของตน.

บทว่า **สกฺขึ หิ เม สุตํ เอตํ** ความว่า เรื่องนี้เราได้ยินได้ฟังมาต่อหน้า.

บทว่า **นิพฺพานคมนํ มคฺคํ** ท่านกล่าวด้วยอำนาจลิงควิปลาส, อธิบายว่า ทางเป็นเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน. ท่านกล่าวหมายเอาวิปัสสนา.

บทว่า **ตตฺถ เม นิรโต มโน** ความว่า จิตของเรายินดีแล้ว ในวิปัสสนามรรคนั้น.

บทว่า **เอวญฺเจ มํ วิหรนฺตํ** ได้แก่ เราผู้อยู่อย่างนี้ ด้วยการเจริญฌานมีอนิจจลักษณะ และอสุภเป็นอารมณ์ และด้วยการเจริญวิปัสสนา.

พระเถระเรียกกิเลสมารว่า **ปาปิมะ** ผู้ลามก.

บทว่า **ตถา มจฺจุ กริสฺสามิ น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสิ** มีวาจาประกอบความว่า เราจักกระทำมัจจุ คือที่สุด โดยประการที่ท่านไม่เห็นแม้แต่ทางที่เราทำไว้.

คาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า **อรติญฺจ** ดังนี้ พระเถระเมื่อบรรเทาความไม่ยินดีเป็นต้น ที่เกิดขึ้นในสันดานของตน ได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อรตึ** ได้แก่ ผู้กระสันในธรรม คืออธิกุศล และในเสนาสนะอันสงัด.

บทว่า **รตึ** ได้แก่ ความยินดีในกามคุณ ๕.

บทว่า **ปหาย** แปลว่า ละแล้ว.

บทว่า **สพฺพโส เคหสิตญฺจ วิตกฺกํ** ความว่า ละได้โดยสิ้นเชิงซึ่งมิจฉาวิตก อันอาศัยเรือน คือที่ปฏิสังยุตด้วยบุตรและทาระ และความตริถึงญาติเป็นต้น.

บทว่า **วนถํ น กเรยฺย กุหิญฺจิ** ความว่า ไม่พึงทำความอยากในวัตถุทั้งปวง ทั้งประเภทที่เป็นไปในภายในและภายนอก.

บทว่า **นิพฺพนโถ อวนโถ ส ภิกฺขุ** ความว่า ก็บุคคลใดไม่มีความอยากโดยประการทั้งปวง เพราะความเป็นผู้ไม่มีความอยากนั้นนั่นแหละชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลส เพราะไม่มีความเพลิดเพลินในอารมณ์ไหน ๆ บุคคลชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะเห็นโดยชอบซึ่งภัยในสงสาร และเพราะทำลายกิเลสได้แล้ว.

บทว่า **ยมิธ ปฐวิญฺจ เวหาสํ รูปคตํ ชคโตคธํ กิญฺจิ** ความว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ที่อยู่บนแผ่นดิน คือที่อาศัยแผ่นดิน ที่อยู่

ในอากาศ คือที่ตั้งในอากาศ ได้แก่ที่อาศัยเทวโลก มีสภาวะผู้พัง ซึ่งอยู่ในแผ่นดิน คือมีอยู่ในโลก อันนับเนื่องในภพทั้ง ๓ อันปัจจัยปรุงแต่ง.

บทว่า **ปริชียติ สพฺพมนิจฺจํ** ความว่า รูปทั้งหมดนั้นถูกชราครอบงำ แต่นั้นแหละเป็นของไม่เที่ยง แต่นั้นแล เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระเถระกล่าวถึงการยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ด้วยประการฉะนี้. บางอาจารย์กล่าวว่า นี้เป็นวิปัสสนาของพระเถระ.

บทว่า **เอวํ สเมจฺจ จรนฺติ. มุตตฺตา** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายตรัสรู้ คือตรัสรู้เฉพาะอย่างนี้ ได้แก่ด้วยมรรคปัญญาอันประกอบด้วยวิปัสสนา มีตนอันหลุดพ้นแล้ว คือมีอัตภาพอันกำหนดรู้แล้ว เที่ยวไป คืออยู่.

บทว่า **อุปธีสุ** ได้แก่ ในอุปธิคือขันธ์ทั้งหลาย.

บทว่า **ชนา** ได้แก่ ปุถุชนผู้บอด.

บทว่า **คธิตาเส** ได้แก่ มีจิตปฏิพัทธ์. ก็ในที่นี้ พระเถระเมื่อจะแสดงโดยพิเศษว่า พึงนำออกไปซึ่งความพอใจในอุปธิคือกามคุณ จึงกล่าวว่า **ในรูปที่ได้เห็น และเสียงที่ได้ยิน และในสิ่งที่มากระทบ และในอารมณ์ที่ได้ทราบ.**

บทว่า **ทิฏฺฐสุเต** ได้แก่ ในรูปที่เห็น และเสียงที่ได้ฟัง อธิบายว่า รูปและเสียง.

บทว่า **ปฏิเฆ** ได้แก่ ในสิ่งที่กระทบ คือในโผฏฐัพพะ.

บทว่า **มุเต** ได้แก่ ในอารมณ์ที่ได้ทราบ ที่เหลือจากอารมณ์ที่กล่าวแล้ว อธิบายว่า ในกลิ่นและรสทั้งหลาย. ในสารัตถปกาสินี ท่าน

กล่าวว่า ถือเอากลิ่นและรสด้วยบทว่า ปฏิฆะ ถือเอาโผฏฐัพพารมณ์ด้วยบทว่า มุตะ.

บทว่า **เอตฺถ วิโนทย ฉนฺทมเนโช** ความว่า ท่านจงบรรเทากามฉันทะในเบญจกามคุณอันมีรูปที่เห็นเป็นต้นเป็นประเภทนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านจะเป็นผู้ไม่หวั่นไหว คือไม่กำหนดในอารมณ์ทั้งปวง.

บทว่า **โย เหตฺถ น ลิมฺปติ มุนิ ตมาหุ** ความว่า ก็บุคคลใดย่อมไม่ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทาคือตัณหาในกามคุณนี้ บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลนั้นว่า มุนี เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในโมไนยธรรม ธรรมของมุนี. ด้วยการอธิบายว่า พระบาลีว่า **อถ สฏฺฐิสิตา** ถ้าว่าอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ดังนี้ อาจารย์บางพวกจึงกล่าวความหมายว่า อาศัยธรรมารมณ์ ๖๐ ประการ. ก็พระบาลีมีว่า เป็นไปกับด้วยวิตกอันอาศัยทิฏฐิ ๖๘ ประการ, จริงอยู่อารมณ์มีประมาณน้อย คือหย่อนหรือเกินไป ย่อมไม่นับเอาแล.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **อฏฺฐสฏฺฐิสิตา** ความว่า มิจฉาวิตกอันอาศัยทิฏฐิ ๖๒ ประการ และบุคคลผู้เป็นไปในคติแห่งทิฏฐิ เป็นผู้เชื่อลัทธิว่าไม่มีสัตตาวาสภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ ๗ ชั้น เพราะเหตุนั้นจึงเว้นอธิจจสมุปปันนวาทะว่า เกิดผุดขึ้นโดยไม่มีเหตุ แล้วจึงกล่าวด้วยอำนาจวาทะนอกนี้ว่า ถ้าว่าอธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยวิตก อาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการดังนี้. เพื่อจะแสดงว่า เหมือนอย่างว่าที่เรียกว่าภิกษุเพราะไม่มีเครื่องฉาบทาคือกิเลสฉันใด ที่เรียกว่าภิกษุ แม้เพราะไม่มีเครื่องฉาบทาคือทิฏฐิก็ฉันนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ถ้าอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ปุถุชฺชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐา** ความว่า ก็มิจฉาวิตกเหล่านั้น มิใช่ธรรม คือปราศจากธรรม ด้วยอำนาจยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้น ตั้งลงแล้ว คือตั้งลงเฉพาะแล้วในความเป็นปุถุชน คือในคนอันธพาล.

บทว่า **น จ วคฺคตสฺส กุหิญฺจิ** ความว่า ไม่พึงเป็นไปในพวกมิจฉาทิฏฐิมีสัสสตวาทะว่าเที่ยงเป็นต้นในวัตถุนั้น ๆ คือไม่ถือลัทธินั้น. ส่วนในอรรถกถาท่านยกบทขึ้นดังว่า ถ้าว่าอธรรมทั้งหลายเป็นไปกับวิตกอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ตั้งมั่นในความเป็นปุถุชน ดังนี้แล้วกล่าวว่า ถ้าว่าวิตกที่ไม่เป็นธรรมเป็นอันมากอาศัยอารมณ์ ๖ ตั้งลงมั่น เพราะทำให้เกิด และกล่าวว่าไม่พึงเป็นพรรคพวกในอารมณ์ไหน ๆ อย่างนั้น อธิบายว่า ไม่พึงเป็นพวกกิเลสในอารมณ์ไหนๆ ด้วยอำนาจวิตกเหล่านั้น.

บทว่า **โน ปน ทุฏฺฐุลฺลคาหี ส ภิกฺขุ** ความว่า บุคคลใดไม่พึงเป็นผู้มักพูดคำหยาบ คือพูดผิด เพราะถูกกิเลสประทุษร้าย และเพราะเป็นวาทะหยาบเหลือหลาย บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ.

บทว่า **ทพฺโพ** ได้แก่ ผู้มีชาติฉลาด คือเป็นบัณฑิต.

บทว่า **จิรรตฺตสมาหิโต** แปลว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิตั้งแต่กาลนานมาแล้ว.

บทว่า **อกุหโก** แปลว่า เว้นจากความโกหก คือไม่โอ้อวด ไม่มีมายา.

บทว่า **นิปโก** แปลว่า ผู้ละเอียดลออ คือผู้เฉลียวฉลาด. บทว่า **อปิหาลุ** แปลว่า ผู้หมดตัณหาความอยาก.

บทว่า **สนฺตึ ปทํ อชฺฌคมา** ได้แก่ บรรลุพระนิพพาน. ชื่อว่ามุนี เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรนอันเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นมุนี.

บทว่า **ปรินิพฺพุโต** ความว่า อาศัยพระนิพพาน โดยกระทำให้เป็นอารมณ์ แล้วปรินิพพานด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

บทว่า **กงฺขติ กาลํ** ความว่า รอเวลาเพื่อต้องการอนุปาทิเสสนิพพานในกาลบัดนี้. อธิบายว่า พระเถระนั้นไม่มีกิจอะไรที่จะพึงทำ จึงเตรียมพร้อมด้วยประการที่จักเป็นผู้เช่นนี้.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **มานํ ปชหสฺสุ** จงละมานะ พระเถระอาศัยปฏิภาณสมบัติบรรเทามานะที่เป็นไปแก่ตนกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานํ ปชหสฺสุ** ความว่า จงสละมานะ ๙ ประการ มีมานะว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเป็นต้น.

ด้วยบทว่า **โคตม** นี้ พระเถระกล่าวถึงตนให้เป็นโคตมโคตร เพราะตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมโคตร.

บทว่า **มานปถํ** ความว่า ท่านจงละ คือจงละขาดซึ่งชาติเป็นต้นอันหุ้มห่อตัวด้วยอโยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยไม่แยบคาย อันเป็นฐานที่ตั้งให้มานะแพร่ไป โดยการละกิเลสที่เนื่องด้วยชาติเป็นต้นนั้น.

บทว่า **อเสสํ** แปลว่า ทั้งหมดเลย.

บทว่า **มานปถมฺหิ ส มุจฺฉิโต** ความว่า ผู้ถึงความสยบอันมีวัตถุที่ตั้งแห่งมานะเป็นเหตุ.

บทว่า **วิปฺปฏิสารีหุวา จิรรตฺตํ** ความว่า เมื่อขณะแห่งการขวน-ขวายในทางมานะนี้ล่วงไปแล้ว จักบรรลุพระอรหัตในกาลก่อนแท้ คือได้เป็นผู้เดือดร้อนว่า เราฉิบหายเสียแล้ว.

บทว่า **มกฺเขน มกฺขิตา ปชา** ความว่า ชื่อว่า มีมักขะลบหลู่คุณท่าน เพราะยกตนข่มผู้อื่นด้วยความกล้าเป็นต้น แล้วบดขยี้ด้วยมักขะอัน

มีลักษณะลบหลู่คุณของผู้อื่น, จริงอยู่ บุคคลลบหลู่คุณของคนอื่นด้วยประการใด ๆ ชื่อว่า ย่อมเช็ด คือละทิ้งคุณของตนด้วยประการนั้น ๆ.

บทว่า **มานหตา** ได้แก่ ผู้มีคุณความดี ถูกมานะขจัดเสียแล้ว.

บทว่า **นิรยํ ปปตนฺติ** ได้แก่ ย่อมเข้าถึงนรก.

บทว่า **มคฺคชิโน** ได้แก่ ชำนะกิเลสด้วยมรรค.

บทว่า **กิตฺติญฺจ สุขญฺจ** ได้แก่ เกียรติที่วิญญูชนสรรเสริญ และสุขอันเป็นไปทางกายและทางจิต.

บทว่า **อนุโภติ** แปลว่า ได้เฉพาะ.

บทว่า **ธมฺมทโสติ ตมาหุ ตถตฺตํ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้น ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนั้นว่าเป็นผู้เห็นธรรม ตามเป็นจริง.

บทว่า **อชิโล** ได้แก่ ผู้เว้นจากกิเลสเครื่องตรึงใจ ๕ ประการ.

บทว่า **ปธานวา** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมัปปธานความเพียรชอบ.

บทว่า **วิสุทฺโธ** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีใจบริสุทธิ์ เพราะปราศจากเมฆ คือนิวรณ์.

บทว่า **อุเสสํ** ได้แก่ ละมานะทั้ง ๙ อย่างด้วยอรหัตมรรค.

บทว่า **วิชฺชายนฺตกาโร สมิตาวี** ความว่า พระเถระกล่าวสอนตนว่า เป็นผู้มีกิเลสสงบระงับแล้วโดยประการทั้งปวง ถึงที่สุดแห่งวิชชา ๓ ประการ.

ครั้นวันหนึ่ง ท่านพระอานนท์ อันราชมหาอำมาตย์คนหนึ่งนิมนต์ในเวลาเช้า จึงไปเรือนของราชมหาอำมาตย์นั้นแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาตกแต่งไว้ โดยมีท่านพระวังคีสะเป็นปัจฉาสมณะ. ลำดับนั้น หญิงทั้งหลาย

ในเรือนนั้น ประดับด้วยอลังการทั้งปวง พากันเข้าไปหาพระเถระ ไหว้แล้วถามปัญหา ฟังธรรม.

ลำดับนั้น ความกำหนัดในวิสภาคารมณ์เกิดขึ้นแก่ท่านพระวังคีสะผู้ยังบวชใหม่ไม่อาจกำหนดอารมณ์ได้ ท่านพระวังคีสะนั้น เป็นกุลบุตรผู้มีศรัทธา มีชาติเป็นคนตรง คิดว่าราคะนี้เพิ่มมากแก่เราแล้ว จะพึงทำประโยชน์ปัจจุบัน ทั้งประโยชน์ภายภาคหน้า ให้พินาศทั้ง ๆ ที่นั่งอยู่แล เมื่อจะเปิดเผยความเป็นไปของตนแก่พระเถระ จึงกล่าวคาถาว่า **กาม-ราเคน** ดังนี้เป็นต้น.

ในข้อนั้น เพื่อจะแสดงว่า แม้ถ้าความเร่าร้อนอันเกิดจากความกำหนัด เพราะกิเลสเบียดเบียนแม้กายได้ แต่เมื่อจะเบียดเบียนจิต ย่อมเบียดเบียนได้นานกว่า พระเถระจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าถูกกามราคะแผดเผาแล้วกล่าวว่า จิตของข้าพเจ้าก็ถูกแผดเผา ดังนี้.

บทว่า **นิพฺพาปนํ** ความว่า ขอท่านจงให้โอวาทอันเป็นเหตุทำราคะให้ดับ คือที่สามารถทำความเร่าร้อนเพราะราคะให้ดับ.

คาถามีว่า **สญฺญาย วิปริเยสา** เพราะความสำคัญผิด ดังนี้เป็นต้น อันท่านพระอานนท์ถูกพระวังคีสะขอร้อง จึงกล่าวไว้.

บทว่า **วิปริเยสา** ความว่า เพราะความวิปลาส คือเพราะถือผิด-แผก ซึ่งเป็นไปในสิ่งที่ไม่งามว่างาม.

บทว่า **นิมิตฺตํ** ได้แก่ มีอันทำกิเลสให้เกิดเป็นนิมิต. บทว่า **ปริวชฺเชหิ** แปลว่า จงสละเสีย.

บทว่า **สุภํ ราคูปสํหิตํ** ความว่า เมื่อจะเว้นสุภะ อันเป็นเหตุทำราคะให้เจริญเป็นอารมณ์ พึงเว้นด้วยอสุภสัญญา กำหนดหมายว่าไม่งาม

พึงเว้นด้วยอนภิรติสัญญา กำหนดหมายว่าไม่น่ายินดี ในอารมณ์ทุกอย่าง เพราะเหตุนั้น ท่านพระอานนท์เมื่อจะแสดงสัญญา แม้ทั้งสองนั้น จึงกล่าวคำ มีอาทิว่า **อสุภาย** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุภาย** ได้แก่ ด้วยอสุภานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่าไม่งาม.

บทว่า **จิตฺตํ ภาเวหิ เอกคฺคํ สุสมาหิตํ** ความว่า ท่านจงเจริญกระทำให้มีอารมณ์เลิศเป็นอันเดียว คือให้ตั้งมั่น ให้แอบแนบในอารมณ์ทั้งหลาย โดยไม่มีความฟุ้งซ่านแห่งจิตของตน คือเราจักบอกอสุภานุ-ปัสสนาที่พึงการทำได้ง่ายแก่ท่าน.

บทว่า **สติ กายคตา ตฺยตฺถุ** ความว่า การเจริญกายคตาสติที่กล่าวแล้ว ท่านจงอบรมกระทำให้มาก.

บทว่า **นิพฺพิทาพหุโล ภว** ความว่า ท่านจงเป็นผู้มากด้วยความหน่ายในอัตภาพและในสิ่งทั้งปวง.

บทว่า **อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ** ความว่า โดยพิเศษ อนิจจานุปัสสนาชื่อว่า **อนิมิต** เพราะเพิกนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น แต่นั้นท่านจงละมานานุสัยกิเลสอันนอนเนื่องคือมานะเสีย อธิบายว่า เมื่อจะเจริญอนิจจานุปัสสนานั้น จงตัดอย่างเด็ดขาดซึ่งมานานุสัย โดยการบรรลุอรหัตมรรคตามลำดับมรรค.

บทว่า **มานาภิสมยา** ได้แก่ ตรัสรู้เพราะเห็นมานะและเพราะละมานะ.

บทว่า **อุปสนฺโต** ความว่า ท่านชื่อว่าเข้าไปสงบ เพราะสงบราคะเป็นต้นได้ทั้งหมด จักเที่ยวไป คือจักอยู่.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **ตเมว วาจำ** ดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสุภาสิตสูตร พระเถระเกิดความโสมนัส เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ จึงได้กล่าวไว้.

บทว่า **ยายตฺตานำ น ตาปเย** ความว่า ไม่พึงทำตนให้เดือดร้อน คือให้ลำบากด้วยความเดือดร้อน ด้วยวาจาใดอันเป็นเหตุ.

บทว่า **ปเร จ น วิหึเสยฺย** ความว่า ไม่พึงเบียดเบียนทำลายคนอื่นให้แตกกับคนอื่น.

บทว่า **สา เว วาจา สุภาสิตา** มีวาจาประกอบความว่า วาจานั้นชื่อว่าเป็นสุภาษิตโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น พึงกล่าวแต่วาจานั้นเท่านั้น พระเถระสดุดีพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยมีพระวาจาไม่ส่อเสียดด้วยคาถานี้.

บทว่า **ปฏินนฺทิตา** ความว่า ยินดี คือรักใคร่โดยเฉพาะหน้า คือในเดี๋ยวนั้น และในกาลต่อไป ผู้สดับฟังรับเอา.

บทว่า **ยำ อนาทาย** ความว่า บุคคลเมื่อจะกล่าววาจาใด อย่าได้ถือเอาคำหยาบคายอันไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนาของคนอื่น ย่อมแสดงแต่วาจาที่น่ารัก อันไพเราะด้วยอรรถและพยัญชนะ.

บทว่า **ตเมว ปิยวาจำ ภาเสยฺย** ได้แก่ ชมเชยด้วยอำนาจวาจาที่น่ารัก.

บทว่า **อมตา** ได้แก่ ดุจน้ำอมฤต เพราะเป็นวาจายังประโยชน์ให้สำเร็จ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า คำสัตย์แลยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่วาจาที่เป็นประโยชน์ คือเป็นปัจจัยแก่อมตะ คือพระนิพพาน ชื่อว่าเป็นวาจาอมตะ.

บทว่า **เอส ธมฺโม สนนฺตโน** ความว่า ชื่อว่าสัจวาจานี้เป็นธรรมของเก่า คือพระพฤติเป็นประเพณี จริงอยู่ ข้อที่คนเก่าก่อนไม่พูดคำเหลาะแหละนี้แหละ เป็นความประพฤติของคนเก่าก่อน ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สัตบุรุษเป็นผู้ตั้งอยู่ในคำสัตย์ อันเป็นอรรถเป็นธรรม.

ในคำนั้น พึงทราบว่า ชื่อว่าตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและคนอื่น เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในประโยชน์เท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **อตฺเถ ธมฺเม** นี้เป็นวิเสสนะของสัจจะนั่นแหละ. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในคำสัจ, ในคำสัจเช่นไร ? ในคำสัจที่เป็นอรรถเป็นธรรม ซึ่งเป็นที่ให้สำเร็จประโยชน์ คือไม่ทำการขัดขวางให้แก่คนอื่น เพราะไม่ปราศจากอรรถ (และ) ให้สำเร็จธรรม คือประโยชน์อันเป็นไปในธรรมเท่านั้น เพราะไม่ปราศจากธรรม. พระเถระสดุดีพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยทรงมีพระวาจาสัตย์ด้วยคาถานี้.

บทว่า **เขมํ** แปลว่า ปลอดภัย คือไม่มีอันตราย หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร ? ขอเฉลยว่า เพราะได้บรรลุพระนิพพานอันกระทำที่สุดแห่งทุกข์ อธิบายว่า ชื่อว่าปลอดภัย เพราะเป็นเหตุให้ถึงกิเลสนิพพาน และเป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งวัฏทุกข์.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นความในข้อนี้อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด ชื่อว่าปลอดภัย เพราะทรงประกาศทางอันเกษม เพื่อประโยชน์แก่นิพพานธาตุทั้งสองคือ เพื่อบรรลุพระนิพพาน หรือเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ วาจานั้นเท่านั้น เป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย อธิบายว่า วาจานั้นประเสริฐที่สุดกว่าวาจาทั้งปวง พระเถระเมื่อสดุดีพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า โดยมีพระดำรัสด้วยพระปรีชา ด้วยคาถานี้ จึงให้จบการสดุดีลง ด้วยยอดคือพระอรหัต.

คาถา ๓ คาถามีอาทิว่า **คมฺภีรปญฺโญ** นี้ พระเถระกล่าวด้วยอำนาจการสรรเสริญท่านพระสารีบุตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คมฺภีรปญฺโญ** ความว่า ชื่อว่าผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันละเอียด ซึ่งเป็นไปในขันธ์และอายตนะเป็นต้นอันลึกล้ำ. **ชื่อว่ามีปัญญา** เพราะประกอบด้วยปัญญาอันมีโอชาเกิดแต่ธรรม กล่าวคือเมธาปัญญา.

ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในทางและมิใช่ทาง** เพราะความเป็นผู้ฉลาดในทางและมิใช่ทางอย่างนี้ว่า นี้ทางทุคติ นี้ทางสุคติ นี้ทางพระนิพพาน.

ชื่อว่า**ผู้มีปัญญามาก** ด้วยอำนาจปัญญาอันถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณอันใหญ่.

บทว่า **ธมฺมํ เทเสติ ภิกฺขูนํ** ความว่า ประกาศปวัตติ (ทุกข์) และนิวัตติ (นิโรธ) โดยชอบ แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็เพื่อจะแสดงอาการเป็นไปแห่งเทศนานั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า โดยย่อบ้างดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺขิตฺเตนปิ** ความว่า แสดงแม้โดยย่ออย่างนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ อริยสัจ ๔ เหล่านี้. อริยสัจ ๔ เป็นไฉน ? ทุกขอริยสัจ ๑ ฯ ล ฯ ดูก่อนผู้มีอายุ อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล, เพราะเหตุนั้นแล ผู้มีอายุพึงกระทำความเพียรว่า นี้ทุกข์. เมื่อจำแนกอริยสัจเหล่านั้นนั่นแหละออกแสดงแม้โดยพิสดาร โดยนัยมีอาทิว่า ก็ผู้มีอายุ ทุกขอริยสัจ

เป็นไฉน ? แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ดังนี้. แม้ในเทศนาเรื่องขันธ์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **สาลิกายิว นิคฺโฆโส** ความว่า เมื่อพระเถระแสดงธรรม ย่อมมีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกสาลิกา ตัวได้ลิ้มรสมะม่วงสุกหวาน จึงกระพือปีกทั้งสองแล้วเปล่งเสียงร้องอันไพเราะฉะนั้น. จริงอยู่ พระธรรมเสนาบดีมีคำพูดไม่พร่าเครือด้วยอำนาจดีเป็นต้น, เสียงเปล่งออกประดุจกังสดาลที่เขาเคาะด้วยท่อนเหล็กฉะนั้น.

บทว่า **ปฏิภาณํ อุทิยฺยติ** ความว่า ปฏิภาณความแจ่มแจ้ง ย่อมตั้งขึ้นพรั่งพรูประดุจลูกคลื่นตั้งขึ้นจากมหาสมุทร ในเมื่อท่านประสงค์จะกล่าว.

บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ พระสารีบุตร. บทว่า **ตํ** ได้แก่ กำลังแสดงธรรมอยู่.

บทว่า **สุณนฺตี** ได้แก่ เกิดความเอื้อเฟื้อว่า พระเถระกล่าวคำใดแก่พวกเรา ๆ จักฟังคำนั้น ดังนี้ จึงฟังอยู่.

บทว่า **มธุรํ** แปลว่า น่าปรารถนา. บทว่า **รชนีเยน** ได้แก่ อันน่าใคร่. บทว่า **สวนีเยน** ได้แก่ มีความสบายหู. บทว่า **วคฺคุนา** ได้แก่ มีความกลมกล่อมเป็นที่จับใจ.

บทว่า **อุทคฺคจิตฺตา** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตเบิกบาน คือมีจิตไม่หดหู่ด้วยอำนาจปีติอันประกอบความฟูใจ.

บทว่า **มุทิตา** ได้แก่ บันเทิงใจ คือประกอบด้วยความปราโมทย์.

บทว่า **โอเธนฺติ** ได้แก่ เงี่ยหูลง คือเข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ทั่วถึง จึงเงี่ยหูคอยฟังอยู่.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **อชฺช ปณฺณรเส** ดังนี้ พระเถระได้เห็นพระศาสดาประทับนั่ง ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ห้อมล้อม เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาปวารณาสูตร เมื่อจะสดุดี จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺณรเส** ความว่า ก็สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในบุพพาราม ในเวลาเย็นทรงแสดงพระธรรมเทศนา อันเหมาะแก่กาลสมัยแก่บริษัทที่ถึงพร้อมแล้ว จึงโสรจสรงพระวรกายในซุ้มสรงน้ำแล้วครองผ้า ทรงกระทำมหาจีวรเท่าสุคตประมาณ เฉวียงบ่า ทรงประทับพิงเสากลาง ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่เขาตกแต่งไว้ในปราสาทของมิคารมารดา ทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นั่งห้อมล้อม ประทับนั่งในวันปวารณา ในวันอุโบสถนั้น ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำนี้.

บทว่า **วิสุทฺธิยา** ได้แก่ เพื่อต้องการความบริสุทธิ์ คือเพื่อวิสุทธิปวารณา.

บทว่า **ภิกฺขู ปญฺจสตา สมาคตา** ความว่า ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ด้วยการนั่งห้อมล้อมพระศาสดา และด้วยอัธยาศัย.

บทว่า **เต จ สํ โยชนพนฺธนจฺฉิทา** ความว่า ผู้ตัดกิเลสทั้งหลายอันเป็นเครื่องผูกสันดาน กล่าวคือสังโยชน์ดำรงอยู่ เพราะเหตุนั้นแหละจึงเป็นผู้ไม่มีทุกข์ หมดสิ้นภพใหม่ เป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์อันเกิดจากกิเลส เป็นผู้มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะแสวงหาศีลขันธ์เป็นต้นอันเป็นของพระอเสขะ.

บทว่า **วิชิตสงฺคามํ** ความว่า ชื่อว่าผู้ทรงชนะสงคราม เพราะทรงชนะสงครามคือกิเลส คือเพราะทรงชนะมารและพลของมารได้แล้ว.

บทว่า **สตฺถวาหํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าสัตถวาหะ ผู้นำกองเกวียน เพราะทรงยกขึ้นรถ คืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วชนพาเวไนยสัตว์ทั้งหลายไป คือให้ข้ามพ้นจากสงสารกันดาร. ด้วยเหตุนั้น สหัมบดีพรหมจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่เกวียน ขอพระองค์โปรดเสด็จลุกขึ้น, พระสาวกทั้งหลายเข้าไปนั่งใกล้พระศาสดาพระองค์นั้น ผู้ทรงนำหมู่เกวียน ผู้ยอดเยี่ยม.

บทว่า **เต วิชฺชา มจฺจุหายิโน** มีวาจาประกอบความว่า ผู้อันพระสาวกทั้งหลายเห็นปานนั้นห้อมล้อม เสด็จตามลำดับรอบ ๆ ไป ด้วยการเสด็จจาริกไปยังชนบท เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ อันหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม ฉะนั้น.

บทว่า **ปลาโป** แปลว่า ว่างเปล่า คือเว้นจากสาระในภายใน อธิบายว่า เว้นจากศีล.

บทว่า **วนฺเท อาทิจฺจพนฺธุนํ** ความว่า พระเถระกล่าวว่า ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระทศพลบรมศาสดา ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **ปโรสหสฺสํ** ดังนี้ พระเถระเมื่อจะสดุดีพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยธรรมีกถาอันปฏิสังยุตด้วยพระนิพพาน จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโรสหสฺสํ** แปลว่า เกินกว่าพัน, พระเถระกล่าวหมายเอาภิกษุ ๑,๒๕๐ องค์.

บทว่า **อกุโตภยํ** ความว่า ในพระนิพพาน ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ และท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว ย่อมไม่มีภัยแม้แต่ที่ไหน ๆ เพราะเหตุนั้น พระนิพพานจึงชื่อว่าไม่มีภัยแต่ที่ไหน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตเรียกว่านาค เพราะเหตุทั้งหลายดังกล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า พระองค์ไม่ทรงทำบาป เพราะเหตุนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพระนามว่านาค** แล.

บทว่า **อิสีนํ อิสิสตฺตโม** ความว่า เป็นพระฤาษีผู้สูงสุดแห่งพระฤาษี คือสาวกพุทธะและปัจเจกพุทธะ, อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่เป็นฤาษีองค์ที่ ๗ แห่งพระฤาษีทั้งหลาย นับตั้งแต่พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **มหาเมโฆว** ได้แก่ เป็นเสมือนมหาเมฆอันตั้งขึ้นในทวีปทั้ง ๔.

บทว่า **ทิวา วิหารา** แปลว่า จากที่เร้น.

บทว่า **สาวโก เต มหาวีร ปาเท วนฺทติ วงฺคีโส** นี้ พระเถระบรรลุพระอรหัตแล้ว เมื่อจะประกาศการบรรลุคุณวิเศษของตน จึงกล่าวไว้.

คาถา ๔ คาถามีคำเริ่มต้นว่า **อุมฺมคฺคปถํ** ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า พระองค์ตรัสถามว่า วังคีสะ คาถาเหล่านี้เธอตรึกมาก่อน หรือว่าปรากฏขึ้นโดยพลันทันใด, พระวังคีสะทูลว่า ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นทันทีทันใด จึงตรัสไว้. ก็เพราะเหตุไรจึงได้ตรัสอย่างนั้น ? ได้ยินมาว่า เพราะได้เกิดการสั่งสนทนาขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ว่า พระวังคีสะไม่ได้ร่ำเรียน ไม่กระทำกิจด้วยการอุเทศ ด้วยการสอบถาม และ

ด้วยโยนิโสมนสิการ ไฉนจึงประพันธ์คาถา เที่ยวพรรณนาบทกลอน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า พวกภิกษุเหล่านี้ไม่รู้ปฏิภาณสมบัติของพระวังคีสะ เราจักให้รู้จักปฏิภาณสมบัติของวังคีสะนี้ จึงตรัสถามโดยนัยมีอาทิว่า วังคีสะ เหตุไรหนอ ดังนี้.

บทว่า **อุมฺมคฺคปถํ** ได้แก่ ทางเกิดกิเลสมิใช่น้อย. จริงอยู่ ที่เรียกว่า ทาง เพราะเป็นทางที่วัฏฏะประกอบสร้างไว้.

บทว่า **ปภิชฺช ขีลานิ** ได้แก่ ทำลายตาปูตรึงใจมีราคะเป็นต้น ๕ อย่าง เที่ยวไป.

บทว่า **ตํ ปสฺสถ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นพระวังคีสะนั้น ผู้รู้แล้ว ผู้ครอบงำและตัดกิเลสแล้วเที่ยวไปอย่างนั้น.

บทว่า **พนฺธปมุญฺจกรํ** แปลว่า กระทำการปลดเครื่องผูก.

บทว่า **อสิตํ** แปลว่า ไม่อาศัยแล้ว.

บทว่า **ภาคโส ปฏิภชฺช** ได้แก่ กระทำการจำแนกธรรมโดยส่วน มีสติปัฏฐานเป็นต้น. บาลีว่า **ปวิภชฺช** ดังนี้ก็มี, อธิบายว่า จำแนกแสดงธรรมโดยส่วน ๆ มีอุเทศเป็นต้น คือโดยประการ.

บทว่า **โอฆสฺส** ได้แก่ โอฆะ ๔ มีกามโอฆะเป็นต้น.

บทว่า **อเนกวิหิตํ** ความว่า บอก คือได้กล่าวทางอันนำไปสู่อมตะหลายประการด้วยอำนาจสติปัฏฐานเป็นต้น หรือด้วยอำนาจกรรมฐาน ๓๘ ประการ.

บทว่า **ตสฺมึ จ อมเต อกฺขาเต** ความว่า เมื่อวังคีสะนั้นบอกทางอมตะ คืออันนำอมตะมาให้นั้น.

บทว่า **ธมฺมทสา** แปลว่า ผู้เห็นธรรม.

บทว่า **จิตา อสๆ หิรา** ได้แก่ เป็นผู้อันใครๆ ให้ง่อนแง่นคลอนแคลนไม่ได้ ดำรงอยู่.

บทว่า **อติวิชฺฌ** แปลว่า รู้แจ้งแล้ว.

บทว่า **สพฺพฐิตีนๆ** ได้แก่ ซึ่งที่ตั้งแห่งทิฏฐิ หรือที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งปวง.

บทว่า **อติกฺกมมทฺทส** ได้แก่ ได้เห็นพระนิพพานอันเป็นตัวล่วงพ้น.

บทว่า **อคฺคๆ** ได้แก่ ธรรนอันเลิศ, บาลีว่า **อคฺเค** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เป็นที่หนึ่งกว่าเขา.

บทว่า **ทสทฺธานๆ** ความว่า แสดงธรรมอันเลิศแห่งพระเบญจวัคคีย์หรือแสดงก่อนกว่าเขา คือแต่เบื้องต้น.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่ผู้รู้ว่า ธรรมนี้ท่านแสดงดีจึงไม่ควรทำความประมาท ฉะนั้น จึงควรสำเหนียกตาม อธิบายว่า พึงศึกษาสิกขา ๓ ตามลำดับวิปัสสนา และตามลำดับมรรค.

คาถา ๓ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **พุทฺธานุพุทฺโธ** พระวังคีสเถระกล่าวชมเชยท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พุทฺธานุพุทฺโธ** แปลว่า ตรัสรู้ตามพระพุทธะทั้งหลาย. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้สัจจะ ๔ ก่อนภายหลังพระเถระตรัสรู้ก่อนกว่าเขาทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธะทั้งหลาย. ชื่อว่าเถระ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ์เป็นต้นอันมั่น อธิบายว่า เป็นผู้มีธรรมอันไม่กำเริบ.

บทว่า **ติพฺพนิกฺกโม** แปลว่า ผู้มีความเพียรมั่นคง.

บทว่า **สุขวิหารานํ** แปลว่า ผู้มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า **วิเวกานํ** ได้แก่ วิเวกทั้ง ๓.

บทว่า **สพฺพสฺสตํ** ความว่า สิ่งใดอันสาวกทั้งปวงจะพึงบรรลุ สิ่งนั้นอันท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนี้บรรลุตามแล้ว.

บทว่า **อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขโต** แปลว่า เป็นผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่.

บทว่า **เตวิชฺโช เจโตปริยโกวิโท** ความว่า บรรดาอภิญญา ๖ พระอัญญาโกณฑัญญเถระกล่าวแต่อภิญญา ๔ อภิญญา ๒ นอกนี้พระเถระไม่กล่าวไว้ก็จริง ถึงอย่างนั้น พระเถระก็เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ทีเดียว. เพราะเหตุที่ท่านพระวังคีสะเห็นพระเถระผู้มาจากสระฉัททันตะ ในป่าหิมวันต์ แสดงความเคารพอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วถวายบังคมอยู่ มีใจเลื่อมใส เมื่อจะชมเชยพระเถระเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงกล่าวคาถานี้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า พระโกณฑัญญะผู้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดา ดังนี้.

คาถา ๓ คาถามีคำเริ่มต้นว่า **นคสฺส ปสฺเส** ดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ประทับอยู่ ณ ประเทศกาลศิลา ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระพิจารณาดูจิตของภิกษุเหล่านั้นอยู่ จึงเห็นวิมุตติ คืออรหัตผล. ท่านพระวังคีสะเห็นดังนั้น เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระเถระทั้งหลาย จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นคสฺส ปสฺเส** ความว่า ที่กาลศิลาประเทศข้างภูเขาอิสิคิลิ.

บทว่า **อาสีนํ** แปลว่า นั่งแล้ว.

บทว่า **เจตสา** ได้แก่ ด้วยเจโตปริยญาณของตน.

บทว่า **จิตฺตํ เนสํ สมเนฺวสํ** ได้แก่ แสวงหาจิตของภิกษุขีณาสพเหล่านั้น.

บทว่า **อนุปริเยติ** แปลว่า ย่อมกำหนดโดยลำดับ.

ผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ทั้งปวงอย่างนี้ คือผู้ถึงพร้อม ได้แก่ประกอบด้วยองค์ทั้งปวง คือด้วยสัตถุสมบัติที่กล่าวว่า ผู้เป็นมุนี ผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ และด้วยสาวกสมบัติที่กล่าวว่า มีวิชชา ๓ ผู้ละมัจจุ ดังนี้.

จริงอยู่ ด้วยบทว่า **มุนึ** นี้ ท่านกล่าวการตรัสรู้ไญยธรรมอย่างสิ้นเชิงของพระศาสดา ด้วยญาณกล่าวคือโมนะ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงสงเคราะห์ทศพลญาณเป็นต้นด้วยอนาวรณญาณ, ท่านแสดงญาณสัมปทาของพระศาสดานั้น ด้วยอนาวรณญาณนั้น.

ด้วยบทว่า **ทุกฺขสฺส ปารคุ** นี้ ท่านแสดงปหานสัมปทา และแสดงอานุภาวสัมปทาเป็นต้นของพระศาสดาด้วยบททั้งสองนั้น.

ด้วยบททั้งสองว่า **เตวิชฺชา มจฺจุหายิโน** นี้ ท่านแสดงสมบัติของสาวกของพระศาสดา โดยแสดงญาณสมบัติของสาวกทั้งหลาย และโดยแสดงการบรรลุนิพพานธาตุของสาวก.

จริงอย่างนั้น เพื่อจะกระทำเนื้อความตามที่กล่าวให้ปรากฏชัด ท่านจึงกล่าวว่า พากันเข้าไปนั่งใกล้พระโคดมผู้เป็นมุนี ผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ผู้ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการเป็นอันมาก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเนกาการสมฺปนฺนํ** ได้แก่ ทรงถึงพร้อมด้วยพระอาการเป็นอันมาก อธิบายว่า ทรงประกอบด้วยพระคุณคืออาการมิใช่น้อย.

คาถาว่า **จนฺโท ยถา** ดังนี้เป็นต้น พระเถระได้เห็นพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าผู้อันพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ กับพวกเทวดาและนาคหลายพันห้อมล้อมอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณีคัคคราใกล้จัมปานคร ทรงไพโรจน์ด้วยวรรณะและพระยศของพระองค์ เกิดความโสมนัส เมื่อจะสดุดี จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จนฺโท ยถา วิคตวลาหเก นเภ** ความว่า ในฤดูใบไม้ร่วง พระจันทร์เพ็ญย่อมไพโรจน์ในอากาศอันปราศ-จากเมฆฝน คือพ้นจากสิ่งเศร้าหมองอื่น เช่นกับเมฆและน้ำค้างเป็นต้น ฉันใด (และ) **เหมือนพระอาทิตย์ปราศจากมลทิน** อธิบายว่า ภาณุ คือพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน โดยปราศจากสิ่งเศร้าหมองมีเมฆฝนเป็นต้นนั้นนั่นแหละ ย่อมไพโรจน์ ฉันใด.

บทว่า **เอวมฺปิ องฺคีรส ตฺวํ** ความว่า ข้าแต่พระมหามุนีผู้มีพระภาค-เจ้า ผู้ทรงโชติช่วง ด้วยความโชติช่วงอันเปล่งออกจากพระอวัยวะ แม้พระองค์ก็ฉันนั้น ย่อมรุ่งโรจน์ยิ่ง คือย่อมไพโรจน์ล่วงโลกพร้อมทั้งเทวโลกด้วยพระยศของพระองค์.

คาถา ๑๐ คาถา มีคำว่า **กาเวยฺยมตฺตา** ดังนี้เป็นต้น พระวังคีสะบรรลุพระอรหัต พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เมื่อจะประมาณพระคุณของพระศาสดาและคุณของตน ได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาเวยฺยนตฺตา** ความว่า เป็นผู้ประมาณได้ คือผู้อันเขานับถือยกย่องทำให้เกิดคุณความดีด้วยกาพย์ คือด้วยการแต่งกาพย์.

บทว่า **อทฺทสาม** แปลว่า ได้เห็นแล้ว.

บทว่า **อทฺธา[๑] โน อุทปชฺชถ** ความว่า ในพระรัตนตรัยเกิดขึ้นเพื่ออุดหนุนแก่พวกข้าพระองค์ตลอดกาลนาน.

บทว่า **วจนํ** ได้แก่ ธรรมกถาอันประกอบด้วยสัจจะ.

บทว่า **ขนฺเธ อายตนานิ จ ธาตุโย จ** ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘. ในฐานะนี้ พึงกล่าวกถาว่าด้วยขันธ์เป็นต้น กถานั้นท่านให้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรคนั่นแล เพราะเหตุนั้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นแล.

บทว่า **วิทิตฺวาน** ได้แก่ รู้ด้วยญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น โดยการจำแนกรูปเป็นต้น และโดยความไม่เที่ยงเป็นต้น.

บทว่า **เย เต สาสนการกา** ความว่า พระตถาคตทั้งหลายอุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์เป็นอันมาก ผู้กระทำตามคำสอนของพระตถาคตทั้งหลาย.

บทว่า **เย นิยามคตทฺทสา** มีโยชนาว่า นิยามคตะ ก็คือนิยามนั่นเอง, ภิกษุและภิกษุณีเหล่าใดได้เห็น คือได้บรรลุสัมมตนิยาม พระมุนี คือพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงบรรลุพระโพธิญาณ คือพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุและภิกษุณีเหล่านั้นหนอ.

บทว่า **สุเทสิตา** ความว่า ทรงแสดงดีแล้ว ทั้งโดยย่อและพิสดาร สมควรแก่อัธยาศัยของเวไนยสัตว์.

บทว่า **จกฺขุมตา** ได้แก่ ผู้มีจักษุด้วยจักษุ ๕. ชื่อว่าอริยสัจ เพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันไม่มีข้าศึก อันผู้ใคร่ประโยชน์ตน พึงกระทำ คือคุณชาตอันกระทำความเป็นพระอริยะ หรือเป็นสัจจะของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นอริยะ.

๑. บาลีว่า สทฺธา.

บทว่า **ทุกฺขํ** เป็นต้น เป็นบทแสดงสรุปอริยสัจเหล่านั้น, ในที่นี้พึงกล่าวอริยสัจจกถา, อริยสัจจกถานั้น ท่านให้พิสดารโดยประการทั้งปวงในวิสุทธิมรรค เพราะเหตุนั้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นแล.

บทว่า **เอวเมเต ตถา** ความว่า อริยสัจธรรมมีทุกข์เป็นต้นนี้ เป็นของจริง คือของแท้ไม่เป็นอย่างอื่น โดยประการอย่างนั้น คือโดยประการที่เป็นทุกข์เป็นต้น.

บทว่า **วุตฺตา ทิฏฺฐา เม เต ยถา ตถา** ความว่า พระศาสดาตรัสแล้วโดยประการใด ข้าพระองค์ก็เห็นแล้วโดยประการนั้น เพราะแทงตลอดอริยสัจเหล่านั้นอย่างนั้นด้วยอริยมรรคญาณ. ประโยชน์ของตนข้าพระองค์บรรลุแล้วโดยลำดับ คือข้าพระองค์กระทำให้แจ้งพระอรหัตแล้ว และแต่นั้น ข้าพระองค์ได้กระทำคำสอนของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จแล้ว ได้แก่ตั้งอยู่แล้วในพระโอวาทและอนุศาสน์.

บทว่า **สฺวาคตํ วต เม อาสิ** ความว่า การมาดีหนอ ได้มีแก่ข้าพระองค์แล้ว.

บทว่า **มม พุทฺธสฺส สนฺติเก** ได้แก่ ในสำนัก คือในที่ใกล้พระสัมพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา.

บทว่า **อภิญฺญาปารมิปฺปตฺโต** ได้แก่ ได้บรรลุบารมี คือความสูงสุดแห่งอภิญญาทั้ง ๖. จริงอยู่ เพื่อจะเปิดเผยเนื้อความที่กล่าวไว้นั่นแหละด้วยบทนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ชำระโสตธาตุให้หมดจด.

คาถา ๑๒ คาถามีคำเริ่มต้นว่า **ปุจฺฉามิ สตฺถารํ** ดังนี้ พระวังคีสเถระเมื่อจะทูลว่าอุปัชฌาย์ของตนปรินิพพานแล้ว จึงกล่าวไว้. จริงอยู่

ในเวลาที่ท่านพระนิโครธกัปปเถระปรินิพพาน ท่านพระวังคีสะไม่ได้อยู่พร้อมหน้า. ก็ความรำคาญทางมือเป็นต้นของท่านพระนิโครธกัปปเถระนั้น พระวังคีสะนั้นเคยเห็นแล้ว และก็ด้วยอำนาจแห่งวาสนาที่อบรมไว้ในชาติก่อน ความรำคาญทางมือเป็นต้นเช่นนั้น ย่อมมีแม้แก่พระขีณาสพทั้งหลาย เหมือนอย่างท่านพระปิลินทวัจฉะร้องเรียกด้วยวาทะว่า คนถ่อยฉะนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระวังคีสะเกิดความปริวิตกขึ้นว่า อุปัชฌาย์ของเราปรินิพพานหรือไม่หนอ. จึงได้ทูลถามพระศาสดา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระวังคีสะเมื่อจะทูลถามว่า พระอุปัชฌาย์ปรินิพพาน (หรือเปล่า) จึงกล่าว (คาถา) ไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺถารํ** ได้แก่ ผู้สั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายด้วยทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์เป็นต้น.

บทว่า **อโนมปญฺญํ** ความว่า ความลามกเล็กน้อย ท่านเรียกว่าโอมะ ต่ำทราม, ผู้มีปัญญาไม่ต่ำทราม ชื่อว่าอโนมปัญญะ อธิบายว่า ผู้มีปัญญามาก.

บทว่า **ทิฏฺเฐว ธมฺเม** ได้แก่ เห็นประจักษ์ชัด อธิบายว่า ในอัตภาพนี้ทีเดียว.

บทว่า **วิจิกิจฺฉานํ** ได้แก่ ผู้ตัดความสงสัย หรือความปริวิตกเห็นปานนั้น.

บทว่า **อลฺลคาฬฺเห** ได้แก่ ในวิหารกล่าวคืออัตตาฬวเจดีย์.

บทว่า **ฌาโต** แปลว่า ปรากฏแล้ว.

บทว่า **ยุสสฺสี** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยลาภและสักการะ.

บทว่า **อภินิพฺพุตตฺโต** ได้แก่ ผู้มีสภาพสงบระงับ คือมีจิตไม่เร่าร้อน.

บทว่า **ตยา กตำ** ได้แก่ ผู้มีนามอันท่านตั้งว่า นิโครธกัปปะ เพราะเป็นผู้นั่งอยู่โคนต้นนิโครธอันพร้อมด้วยร่มเงาเช่นนั้น. ดังนั้น ท่านจึงกล่าวเอาโดยประการที่ตนกำหนดไว้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกท่านอย่างนั้น เพราะเป็นผู้นั่งเท่านั้นหามิได้ โดยที่แท้ตรัสเรียก แม้เพราะท่านบรรลุพระอรหัตที่โคนต้นนิโครธนั้น.

ด้วยบทว่า **พฺราหฺมณสฺส** นี้ พระเถระกล่าวหมายชาติกำเนิด. ได้ยินว่า ท่านพระนิโครธกัปปเถระออกบวชจากตระกูลพราหมณ์มหาศาล.

บทว่า **นมสฺสำ อจรึ** แปลว่า นมัสการอยู่.

บทว่า **มุตฺยเปโข** ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่แล้วในพระนิพพาน.

พระวังคีสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **ทฬฺหธมฺมทสฺสี** ผู้ทรงเห็นธรรมอันมั่นคง. จริงอยู่ พระนิพพาน ชื่อว่าธรรมอันมั่นคง เพราะอรรถว่าไม่แตกทำลาย และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นและทรงแสดงพระนิพพานนั้น.

เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั่นแหละ โดยพระนามทางพระโคตรว่าพระศากยะ ดังนี้บ้าง.

ด้วยบทว่า **มยมฺปิ สพฺเพ** นี้ พระเถระกล่าวแสดงตนรวมทั้งบริษัททั้งหมด.

เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละว่า สมันตจักขุ ผู้มีพระจักษุรอบคอบ ดังนี้บ้าง ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ.

บทว่า **สมวฏฺฐิตา** แปลว่า ตั้งลงโดยชอบ คือทำความดำนึงตั้งอยู่แล้ว.

บทว่า **โน** แปลว่า ของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

บทว่า **สวนาย** ได้แก่ เพื่อต้องการฟังการพยากรณ์ปัญหานี้.

บทว่า **โสตา** ได้แก่ โสตธาตุ.

คำว่า **ตุวํ โน สตฺถา ตฺวมนุตฺตโร** นี้ พระเถระกล่าวด้วยอำนาจคำสดุดี.

คำว่า **ฉินฺท โน วิจิกิจฺฉํ** นี้ พระเถระกล่าวหมายเอาความปริวิตกนั้นอันเป็นตัววิจิกิจฉาเทียม. ก็พระเถระเป็นผู้ไม่มีวิจิกิจฉาด้วยวิจิกิจฉาอันเป็นอกุศล.

บทว่า **พฺรูหิ เมตํ** ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกพระนิโครธ-กัปปเถระนั่น. ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญามาก ขอพระองค์จงประกาศพราหมณ์ที่ข้าพระองค์อ้อนวอนพระองค์เหมือนอย่างเทวดาอ้อนวอนท้าวสักกะว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะรู้พระสาวกนั้นว่าปรินิพพานแล้ว.

บทว่า **มชฺเฌว โน ภาส** ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญามาก พระองค์ทรงรู้ว่าปรินิพพานแล้ว จงตรัสบอกแก่มวลข้า-พระองค์ในท่ามกลางทีเดียว โดยประการที่ข้าพระองค์ทั้งปวงจะพึงทราบ.

ก็คำว่า **สกฺโกว เทวาน สหสฺสเนตฺโต** นี้ เป็นคำกล่าวสดุดีเท่านั้น, อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- ท้าวสักกะสหัสส-นัยน์ ย่อมตรัสพระดำรัสที่เทพเหล่านั้นรับเอาโดยเคารพ ในท่ามกลางเทพทั้งหลาย ฉันใด ขอพระองค์โปรดตรัสพระดำรัสที่ข้าพระองค์ทั้งหลายรับเอา ในท่ามกลางข้าพระองค์ทั้งหลาย ฉันนั้น.

คาถาแม้นี้ว่า **เย เกจิ** เป็นต้น พระเถระเมื่อจะสดุดีพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า จึงกราบทูลเพื่อให้เกิดความประสงค์เพื่อจะตรัส.

ความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีอภิชฌาเป็นต้น เมื่อยังไม่ละกิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **โมหมัคคะ** ทางแห่งความหลงบ้าง เรียกว่า **อัญญาณปักขะ** ฝ่ายแห่งความไม่รู้บ้าง เรียกว่า **วิจิกิจฉฐาน** ที่ตั้งวิจิกิจฉาบ้าง เพราะละโมหะและวิจิกิจฉาทั้งหลาย (ไม่ได้) กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหมดนั้น พอถึงพระตถาคตเข้าถูกกำจัดด้วยเทศนาพละของพระตถาคต ย่อมไม่มี คือย่อมพินาศไป. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะจักษุของพระตถาคตนี้ เป็นจักษุชั้นยอดเยี่ยมของนรชน ท่านอธิบายว่า เพราะพระตถาคตเป็นบรมจักษุของเหล่านรชน เพราะทำให้เกิดปัญญาจักษุด้วยการกำจัดกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง.

พระเถระสดุดีอยู่นั่นแหละ เมื่อจะทำให้เกิดความประสงค์เพื่อจะตรัส จึงกล่าวคาถาแม้นี้ว่า **โน เจ หิ ชาตุ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตุ** เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว.

ด้วยบทว่า **ปุริโส** พระเถระกล่าวหมายเอาพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า **โชติมนฺโต** ได้แก่ พระสารีบุตรเป็นต้นผู้สมบูรณ์ด้วยความโชติช่วงแห่งปัญญา ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า หากพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงฆ่ากิเลสทั้งหลายด้วยกำลังแห่งเทศนา เหมือนลมต่างด้วยลมทิศตะวันออกเป็นต้นทำลายกลุ่มหมอกฉะนั้น แต่นั้น โลกที่ถูกกลุ่มหมอกหุ้มห่อ ย่อมเป็นโลกมืดมนนอนการไปหมด ฉันใด ชาวโลกแม้ทั้งปวงก็ฉันนั้น ถูกความไม่รู้หุ้มห่อ ก็จะพึงเป็นชาวโลกผู้มืดมน. ก็บัดนี้ พระเถระมีพระสารีบุตรเป็นต้นซึ่งปรากฏโชติช่วงอยู่แม้นั้น ไม่พึงกล่าว คือไม่พึงแสดง.

คาถาว่า **ธีรา จ** แม้นี้ พระเถระกล่าวโดยนัยอันมีในก่อนนั่นแหละ.

ความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า ก็นักปราชญ์ทั้งหลาย คือบุรุษผู้เป็นบัณฑิต เป็นผู้กระทำความโชติช่วง คือทำความโชติช่วงแห่งปัญญาให้เกิดขึ้น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แกล้วกล้า คือผู้ทรงประกอบด้วยปธานความเพียร เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงเข้าใจอย่างนั้นแหละ คือย่อมเข้าใจว่านักปราชญ์เป็นผู้กระทำความสว่างโชติช่วง, แม้ข้าพระองค์ทั้งหลายก็รู้อยู่แท้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เห็นแจ้ง คือผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง. เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดทรงกระทำให้แจ้งซึ่ง ท่านพระกัปปะแก่พวกข้าพระองค์ในท่ามกลางบริษัท คือโปรดกระทำให้แจ้ง คือโปรดทรงประกาศพระนิโครธกัปปะ ดุจปรินิพพานแล้วฉะนั้น.

คาถาว่า **ขิปฺปํ** แม้นี้ พระเถระกล่าวโดยนัยอันมีในก่อนนั่นแหละ.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า :- พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระวาจาได้เร็ว ไพเราะ คือทรงเปล่งไม่ช้า เปล่งพระวาชาได้ไพเราะจับใจ. เหมือนหงส์ คือหงส์ทองเมื่อหาเหยื่อ ได้เห็นชัฏป่าใกล้ชาตสระ จึงชูคอกระพือปีก ร่าเริงดีใจ ค่อย ๆ คือไม่รีบด่วน ส่งเสียง คือเปล่งเสียงไพเราะ ฉันใด พระองค์ก็เหมือนอย่างนั้น ขอจงค่อย ๆ ตรัสด้วยพระสุรเสียงอันกลมกล่อม อันเป็นพระมหาปุริสลักษณะอย่างหนึ่ง ซึ่งพระบุญญาธิการได้ปรุงแต่งมาดีแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหมดนี้ตั้งใจ คือมีใจไม่ฟุ้งซ่าน จะฟังพระดำรัสของพระองค์.

แม้คำว่า **ปหีนชาติมรณ์** นี้ พระเถระได้กล่าวแล้วโดยนัยก่อนเหมือนกัน.

ในคำนั้น ที่ชื่อว่าอเสสะ เพราะไม่เหลือ, ชาติและมรณะที่ละได้แล้วนั้น ไม่มีเหลือ อธิบายว่า ชาติและมรณะที่ละได้แล้ว ไม่เหลืออะไร ๆ เหมือนพระโสดาบันเป็นต้น.

บทว่า **นิคฺคยฺห** ได้แก่ ตระเตรียม.

บทว่า **โธนํ** ได้แก่ กำจัดบาปทั้งปวงได้แล้ว.

บทว่า **วเทสฺสามิ** ความว่า ข้าพระองค์จักขอให้ตรัสธรรม.

บทว่า **น กามกาโร โหติ ปุถุชฺชนานํ** ความว่า บุคคลผู้กระทำตามความประสงค์ของบุคคล ๓ จำพวก มีปุถุชนและพระเสขะเป็นต้น ย่อมไม่มี คนทั้ง ๓ พวกนั้นย่อมไม่อาจรู้หรือกล่าวธรรมตามที่ตนต้องการได้.

บทว่า **สงฺเขยฺยกาโร จ ตถาคตานํ** ความว่า ส่วนพระตถาคตทั้งหลาย มีการกระทำด้วยการพิจารณา คือมีการกระทำอันมีปัญญาเป็นหัวหน้า อธิบายว่า พระตถาคตทั้งหลายนั้น ย่อมสามารถแท้ที่จะรู้หรือกล่าวธรรมที่ตนต้องการได้.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศการกระทำด้วยการพิจารณานั้น จึงกล่าวคาถาว่า **สนฺปนฺนเวยฺยากรณํ** ดังนี้เป็นต้น.

ความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงอย่างนั้น พระดำรัสนี้ พระองค์ผู้มีพระปัญญาตรงจริง คือมีพระปัญญาอันดำเนินไปตรง เพราะไม่กระทบกระทั่งในที่ทุกสถาน พระองค์ตรัสไว้คือประกาศไว้ชอบแล้ว เป็นพระดำรัสมีไวยากรณ์สมบูรณ์ ยึดถือได้ คือยึดถือได้โดยถูกต้อง เห็นได้อย่างไม่วิปริตผิดแผก มีอาทิอย่างนี้ว่า สันตติมหาอำมาตย์เหาะขึ้นประมาณ ๗ ชั่วลำตาลแล้วจักปรินิพพาน, สุปป-

พุทธศากยะ จักถูกแผ่นดินสูบในวันที่ ๗, พระเถระประนมอัญชลีอันงดงามแล้วจึงกราบทูลอีก.

บทว่า **อยมญฺชลิ ปจฺฉิโม สุปฺปณามิโต** ความว่า อัญชลีนี้แม้จะเป็นอัญชลีครั้งหลัง ก็นอบน้อมอย่างดีทีเดียว.

บทว่า **มา โมหยี ชานํ** ความว่า พระองค์เมื่อทรงทราบคติของท่านพระกัปปะนั้น โปรดอย่าทรงลืม เพราะยังไม่ตรัสแก่ข้าพระองค์. พระเถระเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **อโนมปญฺญ** ผู้มีพระปัญญาไม่ต่ำทราม.

ก็คาถานี้มีคำเริ่มต้นว่า **ปโรปรๆ** ดังนี้ พระเถระเมื่อจะทูลอ้อนวอนมิให้ทรงลืมโดยปริยายแม้อื่นอีก จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโรปรๆ** ความว่า ดีและไม่ดี คือไกลหรือใกล้ ด้วยอำนาจโลกิยะและโลกุตระ.

บทว่า **อริยธมฺมํ** ได้แก่ สัจธรรมทั้ง ๔. บทว่า **วิทิตฺวา** แปลว่า รู้แจ้งแล้ว.

บทว่า **ชานํ** ได้แก่ ทรงทราบไญยธรรมทั้งปวง.

บทว่า **วาจาภิกงฺขามิ** ความว่า ข้าพระองค์หวังได้พระวาจาของพระองค์ เหมือนในฤดูร้อน คนมีร่างกายร้อนลำบากอยากได้น้ำฉะนั้น.

บทว่า **สุตํ ปวสฺส** ความว่า ขอพระองค์โปรดโปรยปราย คือหลั่งโปรย ประกาศสัททายตนะ กล่าวคือ เสียงที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว. บาลีว่า **สุตสฺส วสฺส** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า จงโปรยฝนแห่งสัททายตนะมีประการดังกล่าวแล้ว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศวาจาเช่นที่ตนจำนงหวัง จึงกล่าวคาถาว่า **ยทตฺถิกำ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กปฺปายโน** พระเถระกล่าวถึงท่านพระกัปปะนั่นแหละ ด้วยอำนาจความเคารพบูชา.

บทว่า **ยถา วิมุตฺโต** ความว่า พระเถระทูลถามว่า ท่านพระกัปปะนิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เหมือนพระอเสขะ หรือว่าด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เหมือนพระเสขะ. คำที่เหลือในที่นี้ปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพระวังคีสเถระ ทูลอ้อนวอนด้วยคาถา ๑๒ คาถา อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงพยากรณ์ท่านพระนิโครธกัปปเถระ จึงได้ตรัสคาถามีอาทิว่า **อจฺเฉจฺฉิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺเฉจฺฉิ ตณฺหำ อิธ นามรูเป ตณฺหาย โสตำ ทีฆรตฺตานุสยิตำ** ความว่า ตัณหาต่างด้วยกามตัณหาเป็นต้น ในนามรูปนี้อันนอนเนื่องอยู่นาน เพราะอรรถว่า ยังละไม่ได้ ท่านเรียกว่า กระแสแห่งมารผู้มีชื่อว่า กัณหะ ดังนี้บ้าง, ท่านพระกัปปายนะได้ตัดตัณหาในนามรูปนี้อันนอนเนื่องอยู่ ซึ่งเป็นกระแสแห่งมารชื่อว่า กัณหะ นั้นแล้ว.

ก็คำว่า **อิติ ภควา** นี้ เป็นคำของพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย.

ด้วยบทว่า **อตาริ ชาตึ มรณำ อเสสำ** นี้ ท่านแสดงว่า พระนิโครธกัปปะนั้นตัดตัณหานั้นได้แล้ว ข้ามชาติและมรณะได้สิ้นเชิง คือปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ **พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐด้วยพระจักษุ ๕ ได้ตรัสเท่านี้** อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ผู้ประเสริฐด้วยอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น หรือด้วยพระจักษุทั้งหลายอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น ถูกท่านพระวังคีสะทูลถาม จึงได้ตรัสอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปญฺจเสฏฺโฐ** ได้แก่ ผู้ประเสริฐคือสูงสุด ล้ำเลิศด้วยธรรมขันธ์ ๕ มีศีลขันธ์เป็นต้น หรือด้วยเหตุสัมปทาเป็นต้น ๕ ดังนั้น แม้คำนี้ก็เป็นคำของพระสังคีติกาจารย์.

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระวังคีสะมีใจชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงกล่าวคาถาว่า **เอส สุตฺวา** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น มํ วญฺเจสิ** ในคาถาแรก มีความว่า เพราะเหตุที่ท่านพระนิโครธกัปปะปรินิพพานแล้ว ฉะนั้น พระองค์จะไม่ลวงข้าพระองค์ผู้ปรารถนาว่า ท่านพระนิโครธกัปปะนั้นปรินิพพานแล้ว อธิบายว่า ไม่ตรัสให้เคลื่อนคลาด. ความที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

ในคาถาที่ ๒ เพราะเหตุที่ท่านพระนิโครธกัปปะมุ่งความหลุดพ้นอยู่ เพราะฉะนั้น พระวังคีสะหมายเอาพระนิโครธกัปปะนั้น จึงทูลว่า **สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีปกติกล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น.**

บทว่า **มจฺจุโน ชาลํ ตตํ** ได้แก่ ข่ายคือตัณหาของมารอันแผ่ไปในวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า **มายาวิโน** แปลว่า ผู้มีมายามาก. บางอาจารย์กล่าวว่า **ตถา มายาวิโน** ดังนี้ก็มี. อาจารย์บางพวกนั้นอธิบายว่า มารผู้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าหลายครั้ง ด้วยมายาหลายประการนั้น มีมายาอย่างนั้น.

ในคาถาที่ ๓ บทว่า **อาทึ** ได้แก่ มูลเหตุ. บทว่า **อุปาทานสฺส**

ได้แก่ แห่งวัฏฏะ. วัฏฏะท่านเรียกว่า อุปาทาน เพราะอรรถว่าอันกรรม-กิเลสทั้งหลายที่รุนแรงยึดมั่น.

ท่านพระนิโครธกัปปเถระได้เห็นเบื้องต้นแห่งอุปาทานนั้น ได้แก่ เหตุอันต่างด้วยอวิชชาและตัณหาเป็นต้น ด้วยญาณจักษุ.

พระเถระกล่าวโดยประสงค์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ควรตรัสอย่างนี้ว่า พระกัปปะผู้กัปปิยโคตร.

บทว่า **อจฺจคา วต** แปลว่า ล่วงไปแล้วหนอ.

บทว่า **มจฺจุเธยฺยํ** ความว่า ชื่อว่า บ่วงมัจจุราช เพราะเป็นที่ที่มัจจุราชดักไว้ ได้แก่ วัฏฏะอัน เป็นไปในภูมิ ๓. พระเถระเกิดความปลื้มใจ จึงกล่าวว่า ท่านนิโครธกัปปะได้ล่วงพ้นบ่วงมัจจุราชที่ข้ามได้แสนยากไปแล้วหนอ.

บัดนี้ พระวังคีสะมีใจเลื่อมใสในพระศาสดาและในอุปัชฌาย์ของตน เมื่อจะประกาศอาการที่เลื่อมใส จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า **ตํ เทวเทวํ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ เทวเทวํ วนฺทามิ** ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เลิศกว่าสัตว์ ๒ เท้า ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เพราะเป็นเทพดาผู้สูงสุดกว่าเทพแม้ทั้งหมดเหล่านั้น คือสมมติเทพ อุปปัตติเทพ วิสุทธิเทพ. จะถวายบังคมเฉพาะพระองค์อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ โดยที่แท้ ข้าพระองค์ขอไหว้พระนิโครธกัปปะด้วย ผู้ชื่อว่าอนุชาตบุตร เพราะเกิดแต่ธรรมอันสมควรแก่การตรัสรู้สัจจะของพระองค์ ชื่อว่า ผู้แกล้วกล้ามาก เพราะมีความเพียรมากโดยได้ชนะมาร ชื่อว่า ผู้ประเสริฐ เพราะอรรถว่าไม่ทำ

ชั่วเป็นต้น ชื่อว่า ผู้เป็นโอรสคือบุตร เพราะมีชาติอันความพยายามให้เกิดแล้วที่พระอุระของพระองค์.

พระมหาเถระ ๒๖๔ องค์เหล่านั้นมีพระสุภูติเป็นองค์แรก มีพระ-วังคีสะเป็นองค์สุดท้าย ท่านยกขึ้นไว้ในพระบาลี ณ ที่นี้ด้วยประการฉะนี้ พระมหาเถระเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยความเป็นพระอเสขะ โดยเป็นผู้ถอดกลอนแล้ว โดยเป็นผู้มีความเห็นเข้ากันได้ โดยเป็นผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นแล้ว โดยเป็นผู้ปลอดอุปสรรค โดยเป็นผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว โดยเป็นผู้ปลงภาระแล้ว โดยเป็นผู้พรากได้แล้ว และโดยเป็นผู้มีธรรมเครื่องอยู่อันอยู่แล้วในอริยวาส ๑๐ ประการ เหมือนเป็นอย่างเดียวกัน โดยความเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จริงอย่างนั้น พระมหาเถระเหล่านั้น ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๖ มีธรรมเครื่องอารักขา ๑ มีธรรมเครื่องอิงอาศัย ๔ มีสัจจะเฉพาะอย่างบรรเทาแล้ว มีการแสวงหา ๖๐ ประการ อันเป็นไปร่วมกัน มีความดำริไม่ขุนมัว มีกายสังขารสงบระงับ มีจิตพ้นดีแล้ว และมีปัญญาพ้นดีแล้ว. ท่านเป็นอย่างเดียวกัน โดยนัยมีอาทิดังพรรณนามาฉะนี้.

ท่านเป็น ๒ อย่าง คืออุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ กับไม่อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ.

ในข้อที่ว่าเป็น ๒ อย่างนั้น พระปัญจวัคคีย์เถระมีพระอัญญา-โกณฑัญญะเป็นประธาน พระยสเถระ สหายของท่าน ๔ คน คือวิมละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ สหายของท่านแม้อื่นอีก ๔๕ คน ภัททวัคคีย์ ๓๐

ปุราณชฎิล ๑,๐๐๐ มีพระอุรุเวลกัสสปเป็นประธาน, พระอัครสาวก ๒ ปริพาชกผู้เป็นบริวารของท่าน ๒๕๐, โจรองคุลิมาลเถระ รวมทั้งหมด ๑,๓๕๐. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

พระเถระอื่น ๆ อีกเหล่านี้ จำนวน ๑,๓๕๐[๑] เป็นผู้มี
ปัญญามาก ทั้งหมดเป็นเอหิภิกษุ.

มิใช่พระเถระเหล่านี้เท่านั้น โดยที่แท้พระเถระแม้เหล่าอื่นก็มีอยู่มาก. คือเสลพราหมณ์. พราหมณ์ ๓๐๐ ผู้เป็นศิษย์ของเสลพราหมณ์, ท่านมหากัปปินะ บุรุษ ๑,๐๐๐ ผู้เป็นบริวารของท่าน, บุรุษชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ๑๐,๐๐๐ คน ที่พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงส่งไป, มาณพ ๑๖ คน มีอชิตมาณพเป็นต้น ผู้เป็นศิษย์ของมหาพาวรีย์พราหมณ์ มีประมาณ ๑,๐๐๐.

พระเถระอื่นจากที่กล่าวแล้วอย่างนี้ไม่ได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ แต่ท่านได้รับการอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๑ อุปสมบทด้วยรับการโอวาท ๑ อุปสมบทด้วยพยากรณ์ปัญหา ๑ อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม ๑.

จริงอยู่ พระเถระทั้งหลายข้างต้นเข้าถึงความเป็นเอหิภิกขุ, แม้การอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๓ นั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตแก่พระเถระเหล่านั้น เหมือนทรงอนุญาตการบรรพชาฉะนั้น นี้เป็นการอุปสมบทด้วยสรณคมน์. ก็การอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปเถระ โดยการรับโอวาทนี้ว่า กัสสป เพราะเหตุนั้นแหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งหิริโอตตัปปะอย่างแรงกล้าไว้ในพระเถระ ผู้ใหม่และปานกลาง, กัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ. กัสสป เพราะเหตุนั้นแหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักฟังธรรม

๑. นับตามอรรถกถาได้ ๑,๓๔๘ ถ้ารวมหัวหน้าชฎิลทั้งสามจะได้ ๑,๓๕๑.

อย่างใดอย่างหนึ่งอันประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมทั้งหมดนั้นให้มีประโยชน์ กระทำไว้ในใจ ประมวลไว้ด้วยใจทั้งหมด จักเงี่ยหูฟังธรรม กัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ. กัสสป เพราะเหตุนั้นแหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ละสติอันไปในกาย อันไปพร้อมกับความยินดี กัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ นี้ชื่อว่าอุปสมบทโดยการรับโอวาท. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อเสด็จจงกรมอยู่ที่บุพพาราม ตรัสถามปัญหาอิงอสุภ โดยนัยมีอาทิว่า โสปากะ ธรรมเหล่านี้ที่ว่า อุทธุมาตก-สัญญา หรือรูปสัญญา มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือว่ามีอรรถอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน ดังนี้ โสปากสามเณรมีอายุ ๗ ขวบ ผู้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลแก้ปัญหาโดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมเหล่านี้ที่ว่า อุทธุมาตกสัญญา หรือรูปสัญญา มีอรรถอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน ดังนี้ ทรงมีพระทัยโปรดปรานว่า โสปากะนี้ เทียมกับพระสัพพัญญุตญาณแล้วแก้ปัญหานี้ จึงทรงอนุญาตการอุปสมบท นี้ชื่อว่าการอุปสมบทโดยพยากรณ์ปัญหา. การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม ปรากฏชัดแล้ว.

แม้โดยประเภทอุปสมบทต่อหน้าและลับหลัง ก็มี ๒ อย่าง เหมือนอุปสมบทมี ๒ อย่าง คืออุปสมบทโดยเป็นเอหิภิกขุ กับไม่อุปสมบทโดยเป็นเอหิภิกษุ. จริงอยู่ พระสาวกทั้งหลายผู้เกิดในอริยชาติในเวลาที่พระ-ศาสดาทรงพระชนม์อยู่ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น ชื่อว่าพระสาวกต่อพระพักตร์. ส่วนพระสาวกใดผู้บรรลุคุณวิเศษภายหลังพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าปรินิพพาน พระสาวกนั้น แม้เมื่อพระสรีระ คือธรรมของ

พระศาสดามีประจักษ์อยู่ ก็ชื่อว่า พระสาวกลับหลัง เพราะพระสรีระร่างของพระศาสดาไม่ประจักษ์แล้ว.

อนึ่ง พึงทราบพระสาวก ๒ พวก คือเป็นอุภโตภาควิมุตต์ ๑ เป็นปัญญาวิมุตต์ ๑ แต่พระสาวกที่มาในพระบาลี ในที่นี้ พึงทราบว่า เป็นอุภโตภาควิมุตต์เท่านั้น, สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว.

โดยประเภทพระสาวกที่มีอปทาน และไม่มีอปทานก็เหมือนกัน ก็พระสาวกเหล่าใดมีอปทาน กล่าวคือสาวกบารมีที่เป็นไปด้วยบุญกิริยาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกแต่ปางก่อน พระสาวกเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีอปทาน เหมือนพระเถระทั้งหลายผู้มาในบาลีอปทาน ส่วนพระเถระเหล่าใดไม่มีอปทาน พระเถระเหล่านั้นชื่อว่าไม่มีอปทาน.

ถามว่า ก็เว้นจากความถึงพร้อมแห่งเหตุในชาติก่อนเสียทั้งหมด การตรัสรู้สัจจะจะมีได้ไหม ? ตอบว่า มีไม่ได้. เพราะการบรรลุอริยมรรคย่อมไม่มีแก่ผู้เว้นจากอุปนิสัยสมบัติ เพราะการบรรลุอริยมรรคนั้นมีสภาพกระทำยากและเกิดมีได้ยากมาก.

สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สิ่งไหนหนอแล ทำได้ยากกว่าหรือเกิดมีได้ยากกว่า ดังนี้เป็นต้น. ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า ก็พระเถระผู้ไม่มีอปทานนั้น ชื่อว่าไม่มีอปทานเรื่องราว. คำนี้แหละไม่พึงเห็นว่าพระเถระเหล่าใดเว้นจากอุปนิสัยสมบัติเสียโดยประการทั้งปวง พระเถระ

เหล่านั้นไม่มีอปทานเรื่องราว ดังนี้ เพราะพระเถระเช่นนั้นไม่ประสงค์เอาในที่นี้.

ส่วนพระเถระเหล่าใดไม่มีเรื่องราวที่เด่นจริง พระเถระเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ไม่มีอปทานคือเรื่องราว, พระเถระที่เว้นจากอุปนิสัยเสียทั้งหมดก็เหมือนกัน ท่านไม่กล่าวว่า ไม่มีอปทาน. จริงอย่างนั้น ในพุทธุปบาทกาล สัตว์เหล่านี้เมื่อเห็นอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันแพร่ไปด้วยความสง่าผ่าเผยแห่งพระคุณอันเป็นอจินไตยน่าอัศจรรย์ ย่อมกลับได้ความศรัทธาในพระศาสดา เพราะทรงเป็นผู้นำความเลื่อมใสมาแม้โดยประการทั้งปวง แก่ชาวโลกผู้ถือประมาณ ๔ จำพวก. อนึ่ง ย่อมได้เฉพาะศรัทธาในพระสัทธรรม ด้วยการได้ฟังพระสัทธรรม ด้วยการได้เห็นความปฏิบัติชอบของพระสาวกทั้งหลาย ด้วยการได้เห็นอภินิหารอันวิจิตรแห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระมหาโพธิสัตว์ในกาลบางครั้งบางคราว และด้วยได้รับโอวาทและอนุศาสน์ในสำนักของพระมหาโพธิสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นได้เฉพาะศรัทธาในการฟังพระสัทธรรมเป็นต้นนั้น ถ้าแม้เห็นโทษในสงสาร และอานิสงส์ในพระนิพพาน แต่เพราะยังมีกิเลสธุลีในดวงตามาก จึงยังไม่บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมปลูกพืชคือกุศลอันเป็นนิสัยแก่วัฏฏะลงไว้ในสันดานของตน ๆ ในระหว่าง ๆ เพราะการคบหาสัปบุรุษเป็นสิ่งมีอุปการะมาก ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

ผิว่าเราพลาดศาสดาของพระโลกนาถพระองค์นี้ไซร้
ในอนาคตกาล เราจักได้อยู่พร้อมหน้าพระโพธิสัตว์องค์นี้
มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อข้ามแม่น้ำพลาดจากท่าตรงหน้า ก็

ยึดท่าข้างใต้ไว้ ย่อมข้ามแม่น้ำใหญ่ได้ฉันใด เราทั้งหมด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพ้นพระชินเจ้าพระองค์นี้ไป ในอนาคตกาลจักได้อยู่พร้อมหน้าพระโพธิสัตว์นี้.

ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวได้ว่า กุศลจิตที่บุคคลให้เกิดขึ้นเฉพาะเจาะจงพระนิพพานอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นอุปนิสัยแก่การบรรลุวิโมกข์ ในระหว่างกาลสื่อสงไขยแสนกัป. จะป่วยกล่าวไปไยถึงกุศลจิตที่ดำเนินไป เพราะทำบุญญาธิการด้วยอำนาจความปรารถนา. พระสาวกเหล่านั้นแม้มี ๒ อย่าง ด้วยประการอย่างนี้.

พระสาวกมี ๓ อย่าง คืออัครสาวก มหาสาวก ปกติสาวก.

บรรดาพระสาวก ๓ พวกนั้น พระสาวกเหล่านี้ คือท่านพระ-อัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พระนาลกะ พระยสะ พระวิมละ พระสุพาหุ พระปุณณชิ พระควัมปติ พระอุรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ พระมหา-โกฏฐิตะ พระมหากัปปินะ พระมหาจุนทะ พระอนุรุทธะ พระกังขา-เรวตะ พระอานันทะ พระนันทกะ พระภคุ พระนันทะ พระกิมพิละ พระภัททิยะ พระราหุล พระสีวลี พระอุบาลี พระทัพพะ พระอุปเสนะ พระขทิรวนิยเรวตะ พระปุณณมันตานีบุตร พระปุณณสุนาปรันตะ พระโสณกุฏิกัณณะ พระโสณโกฬิวิสะ พระราธะ พระสุภูติ พระ-องคุลิมาล พระวักกลิ พระกาฬุทายี พระมหาอุทายี พระปิลินทวัจฉะ พระโสภิตะ พระกุมารกัสสปะ พระรัฏฐปาละ พระวังคีสะ พระสภิยะ

พระเสละ พระอุปวานะ พระเมฆิยะ พระสาคตะ พระนาคิตะ พระ-ลกุณฏกภัททิยะ พระปิณโฑลภารทวาชะ พระมหาปันถกะ พระจูฬ-ปันถกะ พระพากุละ พระกุณฑธานะ พระทารุจีริยะ พระยโสชะ พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุณณกะ พระเมตตคู พระโธตกะ พระอุปสีวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระ-ชตุกัณณิ พระภัทราวุธะ พระอุทยะ พระโปสาละ พระโมฆราชะ พระปิงคิยะ **ชื่อว่าเป็นพระอสีติมหาสาวก.**

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเถระเหล่านั้นเท่านั้น จึงเรียกว่า **มหาสาวก ?** ตอบว่า เพราะเป็นผู้มีอภินิหารมาก จริงอย่างนั้น แม้พระ-อัครสาวกทั้งสองก็จัดเข้าในพระมหาสาวกทั้งหลาย ด้วยว่าพระอัครสาวกเหล่านั้น แม้ดำรงอยู่ในตำแหน่งอันเลิศ เพราะบรรลุธรรมอันเลิศในพระสาวกทั้งหลาย โดยถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ก็เรียกว่ามหาสาวกดังนี้บ้าง เพราะความเสมอกันโดยความเป็นผู้มีอภินิหารมาก. ส่วนพระ-มหาสาวกอื่น ๆ เป็นผู้มีอภินิหารมากยิ่งกว่าปกติสาวกทั้งหลาย. จริงอย่างนั้น ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระอัครสาวกทั้งสองนั้นได้กระทำความปรารถนาไว้ เพราะเหตุนั้นแล จึงเป็นผู้เชี่ยวชาญในอภิญญาและสมาบัติอย่างดียิ่ง กับทั้งเป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา.

พระอรหันต์แม้ทั้งปวง ทำศีลวิสุทธิเป็นต้นให้สมบูรณ์ มีจิตตั้งลงเฉพาะในสติปัฏฐาน ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ทำกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไปอย่างสิ้นเชิงตามลำดับมรรค ย่อมดำรงอยู่ในอรหัตผลโดยแท้ แม้ถึงอย่างนั้น พระอรหันต์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นพระมหาสาวก

เพราะเป็นสาวกผู้ใหญ่ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เพราะเป็นผู้สำเร็จด้วยคุณวิเศษอันดียิ่งในสันดานของตน โดยความเป็นใหญ่ด้วยอภินิหาร และเป็นผู้ใหญ่ด้วยบุรพประโยค เหมือนภาวนาพิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นของท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะเป็นคุณวิเศษที่ปรารถนาได้แน่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา และของผู้เป็นอุภโตภาควิมุตต์ ก็เป็นคุณวิเศษที่ปรารถนาได้แน่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาฉะนั้น.

กับบรรดาพระมหาสาวกเหล่านั้นแหละ พระสารีบุตรและพระ-โมคคัลลานะ ดำรงอยู่ในความเลิศด้วยคุณทั้งปวงพร้อมด้วยความวิเศษเพื่อบรรลุบารมีอันอุกฤษฎ์ในปัญญาและสมาธิตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติชอบอันตั้งมั่นแล้ว ตลอดกาลนานหาระหว่างมิได้ โดยความเคารพ อันนำมาเฉพาะอภินิหารอันเกิดแต่เหตุนั้น อันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จในกิจอื่นอันดียิ่ง ของสัมมาทิฏฐิและสัมมาสมาธิอันเป็นตัวธุระ โดยเป็นประธานในโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย แม้เมื่อความเป็นมหาสาวกจะมีอยู่ ก็เรียกว่าอัครสาวก เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นยอดแห่งสาวกทั้งปวง อันเป็นสุดแห่งสาวกบารมี เพราะเป็นผู้ใหญ่ด้วยอภินิหาร และเพราะเป็นผู้ใหญ่ด้วยบุรพประโยคความเพียรเครื่องประกอบในกาลก่อน.

ก็พระอริยสาวกเหล่าใด เปรียบไม่ได้เลย ดุจพระอัครสาวกและมหาสาวก โดยที่แท้มีเป็นหลายร้อย หลายพัน, พระอริยสาวกเหล่านั้นเป็น**ปกติสาวก.** แต่พระอริยสาวกที่ยกขึ้นสู่บาลีในที่นี้ พอนับจำนวนได้ เพราะกำหนดนับเอาด้วยคาถา แม้ถึงอย่างนั้น บรรดาพระมหาสาวกทั้งหลาย บางพวกก็ไม่ได้ยกขึ้นสู่บาลีในที่นี้.

พระอริยสาวกเหล่านั้น แม้มี ๓ เหล่าดังกล่าวมานี้ ก็มีเป็น ๓ เหล่า โดยประเภทอนิมิตตวิโมกข์เป็นต้น ทั้งมีเป็น ๓ เหล่าด้วยการบรรลุวิโมกข์ก็มี. จริงอยู่ วิโมกข์มี ๓ ดังนี้ คือสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปป-ณิหิตวิโมกข์. ก็วิโมกข์ ๓ เหล่านั้น มีสุญญตาเป็นต้น พึงบรรลุด้วยอนุ-ปัสสนา ๓ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น. ก็เบื้องต้น ย่อมมีการยึดเอาวิปัสสนาด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้น.

ก็ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยอาการไม่เที่ยง การออกจากกิเลสด้วยมรรคย่อมมี ในกาลนั้น วิปัสสนายิ่งไม่ได้ชื่อว่าอนิมิต เพราะเมื่อการถอนราคะนิมิตเป็นต้นแม้จะมีอยู่ แต่วิปัสสนานั้นยังไม่ละสังขารนิมิต จึงไม่อาจให้ชื่อว่าอนิมิตแก่มรรคของตน.

ท่านไม่ได้ยกอนิมิตตวิโมกข์ขึ้นไว้ในอภิธรรมก็จริง ถึงอย่างนั้น ในพระสูตรย่อมมีได้ เพราะถอนนิมิตมีราคะเป็นต้นแล.

จริงอยู่ ท่านกล่าวความที่วิปัสสนาเป็นอนิมิตตวิโมกข์ และความที่ธรรมอันยอดเยี่ยมเป็นอนิมิตวิโมกข์ไว้ โดยนัยมีอาทิว่า

ท่านจงเจริญวิปัสสนาอันหานิมิตมิได้ และจงถอน
อนุสัยคือมานะ แต่นั้นเพราะละมานะได้ ท่านจักเป็น
ผู้สงบระงับเที่ยวไป ดังนี้.

ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี พิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยเป็นทุกข์ การออกจากกิเลสด้วยมรรคย่อมมี ในกาลนั้น วิปัสสนาย่อมได้ชื่อว่าอัปปณิหิตะ เพราะถอนปณิธิคือที่ตั้งของราคะ

เป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงมีชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ และมรรคในลำดับแห่งวิปัสสนาอันเป็นอัปปณิหิตวิโมกข์นั้น ก็เป็นอัปปหิตวิโมกขมรรค.

ก็ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี พิจารณาสังขารโดยอาการเป็นอนัตตา ย่อมมีการออกจากกิเลสด้วยมรรค ในกาลนั้นวิปัสสนาย่อมได้ชื่อว่าสุญญตะ เพราะถอนอัตตทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน เพราะเหตุนั้น จึงได้ชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ และมรรคในลำดับแห่งวิปัสสนาอันเป็นสุญญตะนั้น ก็ได้ชื่อว่าสุญญตวิโมกขมรรค บรรดาวิโมกข์ ๓ อันเป็นอรหัตมรรคนี้ พระเถระเหล่านี้ บางพวกหลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์, บางพวกหลุดพ้นด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์, บางพวกหลุดพ้นด้วยสุญญต-วิโมกข์ ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มี ๓ พวกโดยประการแห่งอนิมิตต-วิโมกข์เป็นต้น แม้เพราะการบรรลุวิโมกข์ก็มี ๓ พวก.

มี ๔ พวก โดยวิภาคแห่งปฏิปทา. จริงอยู่ ปฏิปทามี ๔ คือทุกข-ปฏิปทา ทันธาภิญญา ๑ ทุกขปฏิปทา ขิปปาภิญญา ๑ สุขปฏิปทา ทันธาภิญญา ๑ สุขปฏิปทา ขิปปาภิญญา ๑. ในปฏิปทา ๔ อย่างนั้น ในการยึดมั่นวิปัสสนาในจิตสันดาน อันมีรูปเป็นประธานเป็นต้น ผู้ใดมีจิตสันดานยึดมั่นวิปัสสนามีรูปเป็นประธาน กำหนดเอามหาภูตรูป ๔ แล้วกำหนดเอาอุปาทารูป กำหนดอรูป ก็เมื่อกำหนดรูปและอรูป ย่อมอาจเป็นผู้เหน็ดเหนื่อยกำหนดได้โดยยาก โดยลำบาก สำหรับท่านผู้นั้นชื่อว่ามีปฏิปทา คือการปฏิบัติลำบาก. ส่วนสำหรับท่านผู้กำหนดรูปและอรูป ย่อมชื่อว่าตรัสรู้ได้ช้า เพราะมรรคปรากฏได้ช้าในการกำหนดอยู่กับวิปัสสนา.

ฝ่ายท่านผู้ใดกำหนดเอารูปและอรูปแล้ว เมื่อจะกำหนดนามและรูป ย่อมเป็นผู้เหน็ดเหนื่อยกำหนดเอาโดยยาก โดยลำบาก และเมื่อกำหนดนามและรูปได้แล้ว เมื่ออบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมอาจทำมรรคให้เกิดขึ้นได้โดยเวลาเนิ่นนาน แม้สำหรับผู้นั้น ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

อีกท่านหนึ่ง กำหนดลงตรงนามและรูป ก็กำหนดเอาปัจจัยทั้งหลายเป็นผู้เหน็ดเหนื่อย กำหนดเอาได้โดยยาก โดยลำบาก. ก็ครั้นกำหนดเอาปัจจัยทั้งหลายได้แล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยกาลช้านาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

อีกท่านหนึ่ง แม้ปัจจัยทั้งหลายก็กำหนดได้แล้ว เมื่อจะรู้แจ้งลักษณะทั้งหลาย ย่อมรู้แจ้งได้โดยยาก โดยลำบาก และรู้แจ้งลักษณะแล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยเวลาเนิ่นนาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

อีกท่านหนึ่ง แม้ลักษณะทั้งหลายก็รู้แจ้งแล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าผ่องใสเป็นไปอยู่ เมื่อครอบงำความชอบใจในวิปัสสนาที่เกิดขึ้นลำบากอยู่ ย่อมรู้แจ้งได้โดยยาก โดยลำบาก และรู้แจ้งลักษณะแล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยเวลาช้านาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

บรรดาปฏิปทาตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ พึงทราบปฏิปทาที่ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เพราะมรรคปรากฏได้เร็ว แต่ในเมื่อปฏิปทาเหล่านั้นสำเร็จได้โดยไม่ยาก พึงทราบปฏิปทาที่ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า เพราะมรรคปรากฏช้า และปฏิปทาที่ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว เพราะมรรคปรากฏเร็ว ตามลำดับ.

พึงทราบพระเถระ ๔ จำพวก โดยการบรรลุพระอรหัตมรรคด้วยอำนาจปฏิปทา ๔ ประการนี้. เพราะเว้นจากปฏิปทาทั้งหลายเสีย การบรรลุอริยมรรคจะมีไม่ได้. จริงอย่างนั้น ในพระอภิธรรม ท่านจึงจำแนกอริยมรรคพร้อมกับปฏิปทาเท่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า สมัยใด พระโยคาวจรเจริญโลกุตรฌาน อันนำออกจากโลก เป็นเครื่องนำไปสู่พระนิพพาน ฯ ล ฯ อันเป็นทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ดังนี้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระอริยบุคคล ๔ จำพวก โดยจำแนกตามปฏิปทา ๔.

พระอริยบุคคลมี ๕ จำพวก โดยการจำแนกผู้ยิ่งด้วยอินทรีย์. พระ-อริยบุคคลเหล่านั้น แม้มีความเสมอกันโดยการตรัสรู้สัจจะ แต่พระเถระบางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยศรัทธา ดุจพระวักกลิเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยความเพียร ดุจพระมหาโสณโกฬิวิสเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยสติ ดุจพระโสภิตเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยสมาธิ ดุจพระจูฬปันถกเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยปัญญา ดุจพระอานันทเถระ.

จริงอย่างนั้น **พระอานันทเถระ**นั้น พระศาสดาทรงยกย่องไว้ในความเป็นผู้มีคติ และในความเป็นผู้มีความฉลาดในอรรถเป็นต้น. ก็วิภาคการจำแนกนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจคุณวิเศษ ซึ่งมีอยู่ในกาลอันเป็นส่วน

เบื้องต้น แต่ในขณะอรหัตมรรค ท่านประสงค์เอาอินทรีย์แม้ที่เหลือเป็นสภาพเดียวกันแล.

อนึ่ง มี ๕ จำพวก คือท่านผู้บรรลุบารมี คือคุณอันยอดเยี่ยม ท่านผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ท่านผู้มีอภิญญา ๖ ท่านผู้มีวิชชา ๓ และท่านผู้เป็นสุกขวิปัสสก.

จริงอยู่ บรรดาพระสาวกทั้งหลาย พระสาวกบางพวกบรรลุถึงที่สุด **สาวกบารมี** เหมือนท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะ.

บางพวกบรรลุ**ปฏิสัมภิทา** ด้วยอำนาจปฏิสัมภิทา ๔ นี้ คืออัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๑ ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๑ นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในภาษา ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในไหวพริบ ๑ บางพวกมีอภิญญา ๖ ด้วยอำนาจอภิญญาทั้งหลายมีอิทธิวิธญาณ ความรู้ในการแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น.

บางพวกมี**วิชชา ๓** ด้วยอำนาจวิชชา ๓ มีบุพเพนิวาสญาณ ความรู้ระลึกชาติได้ เป็นต้น.

ส่วนพระเถระผู้ตั้งอยู่ในสมาธิ เพียงสักว่า ขณิกสมาธิ แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุอรหัตมรรคนั้น ชื่อว่า**สุกขวิปัสสก** ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ เพราะมีแต่วิปัสสนาล้วน ไม่มีการสืบต่อในภายในวิปัสสนาด้วยองค์ฌานอันเกิดแต่สมาธิในเบื้องต้น และในระหว่าง ๆ. ก็วิภาคนี้ท่านกล่าวโดยเพ่งภาวะทั่ว ๆ ไปแห่งพระสาวกทั้งหลาย.

พระเถระผู้มาในบาลีในที่นี้ ไม่มีสุกขวิปัสสกเลย. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

พระเถระมี ๕ จำพวก ด้วยอำนาจท่านผู้บรรลุถึงบารมี เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้.

เมื่อว่าด้วยอำนาจวิมุตต์ มีอนิมิตตวิมุตต์เป็นต้น พระเถระมี ๖ พวก มีท่านผู้เป็นอนิมิตตวิมุตต์ เป็นต้น.

พระเถระ ๒ พวก คือสัทธาธุระ ปัญญาธุระ. อนึ่ง มี ๒ พวก คืออัปปณิหิตวิมุตต์ และปัญญาวิมุตต์. ก็เมื่อว่าด้วยอนิมิตตวิมุตต์เป็นต้น พระเถระมี ๗ จำพวก ด้วยประเภทแห่งท่านผู้หลุดพ้นโดยปริยาย ด้วยประการอย่างนี้.

จริงอยู่ ท่านผู้เป็น**อุภโตภาควิมุตต์ ๕** คือท่านผู้กระทำอรูปสมาบัติหนึ่ง ๆ ในอรูปสมาบัติ ๔ ให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัต เป็น ๔ และท่านผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหัต ๑ และท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ ๒ คือสัทธาธุระและปัญญาธุระ รวมเป็น ๗ พวก โดยชนิดแห่งวิมุตติ ด้วยประการอย่างนี้.

มี ๘ พวก โดย**วิภาคแห่งธุระและปฏิปทา.** จริงอยู่ ท่านผู้ใดออกจากทุกข์ ด้วยทุกขปฏิปทา ทันธาภิญญา ท่านผู้นั้นเป็น ๒ อย่าง โดยสัทธาธุระและปัญญาธุระ, แม้ในปฏิปทาที่เหลือก็เหมือนกัน พระเถระมี ๘ พวก ด้วยการวิภาคโดยธุระและปฏิปทา อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

มี ๙ พวก โดยชนิดแห่งวิมุตติ. มี ๙ พวกอย่างนี้ คืออุภโตภาค-

วิมุตต์ ๕ ปัญญาวิมุตต์ ๒ พระอัครสาวกทั้งสองผู้บรรลุบารมีในปัญญา-วิมุตติและเจโตวิมุตติ.

มี ๑๐ พวกโดยวิมุตตินั่นแหละ. ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ ๕ คือ ท่านผู้กระทำอรูปาวจรฌานหนึ่ง ๆ ในบรรดาอรูปาวจรฌาน ๔ ให้เป็นบาทแล้วบรรลุพระอรหัต เป็น ๔ และท่านผู้เป็นสุกขวิปัสสก ๑ กับท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุตต์ตามที่กล่าวมาแล้ว ๕ รวมเป็นพระเถระ ๑๐ พวก โดยชนิดแห่งวิมุตตินั่นแล ด้วยประการอย่างนี้.

พระเถระ ๑๐ พวกนั้น เมื่อแตกออกด้วยประเภทธุระตามที่กล่าวแล้ว ย่อมเป็น ๒๐ พวก.

เมื่อแตกออกโดยประเภทปฏิปทา ย่อมเป็น ๔๐ พวก เมื่อแตกออกอีกโดยประเภทปฏิปทาและโดยประเภทธุระ ก็เป็น ๘๐ พวก. ถ้าว่าพระเถระ ๔๐ พวกนั้น แตกออกโดยจำแนกเป็นสุญญตวิมุตต์เป็นต้น เป็น ๒๘๐ พวก ท่านทั้ง ๒๔๐ พวกนั้น เมื่อแตกออกไปโดยความเป็นผู้ยิ่งด้วยอินทรีย์ เป็น ๑,๒๐๐ พวก. บรรดาพระอริยสาวกผู้ดำรงอยู่ในมรรคและผล ซึ่งจำแนกออกไปหลายประเภท ด้วยอำนาจแห่งคุณของตน ๆ อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

พระอริยสาวกเหล่าใดประกาศเรื่องราวแห่งข้อปฏิบัติเป็นต้นของตน และพระอริยสาวกเหล่าใดได้กล่าวคาถาด้วยอำนาจอุทานเป็นต้น มีอาทิว่า **ฉนฺนา เม กุฏิกา กุฏิ เรามุงบังแล้ว** และพระอริยสาวกเหล่านั้น ท่านยกขึ้นสังคายนาในที่นี้ โดยมุขคือคาถา. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

สีหานำ ว น ทนฺตานำ ฯเป ฯ ผุสิตฺวา อจฺจุตำ ปทำ ดังนี้เป็นต้น. พึงทราบกถาเบ็ดเตล็ดในเรื่องนี้ ด้วยประการอย่างนี้.

จบอรรถกถาวังคีสเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา มหานิบาต

พระอาจารย์ธัมมปาลเถระ ผู้อยู่ในพทรติตถมหาวิหาร

รจนา